

Ο ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΗΜΕΝΟΣ ΑΝΘΡΩΠΟΣ

ΑΛΜΠΕΡ
ΚΑΜΥ

Ὁ Ἄλμπερ Καμὺ γεννήθηκε στις 7 Νοεμβρίου 1913 στὸ χωριὸ Μοντοβί κοντὰ στὴν Κωσταντίνη στὴν Ἀλγερία. Γιὸς ἐργάτη γῆς ποὺ σκοτώθηκε στὴ μάχη τοῦ Μάρνη τὸ 1914, σπούδασε φιλοσοφία, ἀλλ' ἡ φυματίωση ἀπὸ τὴν ὁποία ἔπασχε δὲν τοῦ ἐπέτρεψε νὰ ὀλοκληρώσει τὶς σπουδές του. Τὸ 1932 στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Ἀλγερίου, ὁ Καμὺ υπέστη τὴν ἐπίδραση τοῦ Ζάν Γκρενιέ, στὸν ὁποῖο ἀφιέρωσε δύο ἀπὸ τὰ πρῶτα βιβλία του. Στὸ τέλος τοῦ 1934 ὁ Καμὺ προσχώρησε στὸ Κομμουνιστικὸ Κόμμα, ἀλλὰ τὸ 1935 διαφώνησε καὶ ἀποχώρησε. Ἦθοποιός, ὀργανωτὴς θεατρικῶν παραστάσεων καὶ δημοσιογράφος ἔγραψε θεατρικὰ ἔργα, ποὺ τὸ πρῶτο, ἐμπνευσμένο ἀπὸ τὴν ἐξέγερση τῶν ἀνθρακωρύχων τοῦ Ὀβιέντο ἀπαγορεύτηκε. Τὸ 1941 σὲ ἡλικία 28 χρονῶν ὁ Καμὺ ἔχει συμπληρώσει τρία ἀξιόλογα ἔργα, ποὺ ἐκδίδονται τὰ ἐπόμενα χρόνια: τὸ θεατρικὸ «Καλιγούλας», τὸ μυθιστόρημα «Ὁ Ξένος» καὶ τὸ φιλοσοφικὸ δοκίμιο «Ὁ μῦθος τοῦ Σίσυφου». Ἀκολούθησαν τὰ θεατρικὰ «Ἡ Παρεξήγηση», «Κατάσταση πολιορκίας» καὶ «Οἱ Δίκαιοι», τὰ μυθιστορήματα «Ἡ Πανούκλα» καὶ «Ἡ Πτώση». «Ὁ ἐπαναστατημένος ἄνθρωπος» μὲ κύριο θέμα του τὶς σχέσεις ἀνάμεσα στὴν ἐπανάσταση καὶ τὶς ἀτομικὲς ἀξίες, ἐμφανίστηκε τὸ 1951. Στὸ ἐκτενὲς αὐτὸ δοκίμιο ὁ Καμὺ ἀξιο-

ALBERT CAMUS

Ο ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΗΜΕΝΟΣ
ΑΝΘΡΩΠΟΣ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
Τζούλιας Τσακίρη

ΠΡΟΛΟΓΟΣ — ΘΕΩΡΗΣΗ
Δημητρίου Θεοδορακάτου

ΕΚΔΟΣΗ Γ'

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΜΠΟΥΚΟΥΜΑΝΗ — ΑΘΗΝΑ

, έγινε από το γαλλικό πρωτότυπο :
«L' homme révolté»

Copyright : 1951, *Éditions Gallimard*

Copyright: 1971, για την ελληνική γλώσσα

Ἐκδόσεις Μπουκουμάνη

Στοιχειοθετήθηκε και εκτυπώθηκε στην Ἀθήνα τὸν Ἰούλιο τοῦ 1971 στὸ τυπογραφεῖο *Γ. Λεοντακιανάκου* (Δουκ. Πλακεντίας 85, Χαλάνδρι, Τηλ. 682.457) γιὰ λογαριασμὸ τῶν ἐκδόσεων *Μπουκουμάνη* (Ἀκαδημίας 57, Ἀθήνα, τηλ. 618.502).

Ἐπιμέλεια : *Ἡλίας Μπουκουμάνης*

Ἐξώφυλλο : *Στέλιος Πετρίδης*

Διόρθωση : *Μυρία Κουμανταράκη*

«Boukoumanis». Publications, 57 Acadimias Str., Athens 143,
Greece — Tel. 618.502.

Κι άνοιχτά άφιέρωνα τήν καρδιά μου
στην σοβαρή και πονεμένη γή, και συ-
χνά, μέσα στην ίερή νύχτα, τής ύποσχέ-
θηκα να τήν αγαπῶ πιστά μέχρι τὸ θά-
νατο, χωρίς φόβο, μαζί με τὸ βαρὸ φορ-
τίο τοῦ πεπρωμένου της, μὴ περιφρονών-
τας κανένα ἀπὸ τὰ αἰνύματά της. Ἔτσι,
δέθηκα μαζί της με θανάσιμα δεσμά.

Χέλντερλιν

«Ὁ θάνατος τοῦ Ἐμπεδοκλή».

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

στην ελληνική Έκδοση

«... Στόν αιώνα μας ό 'Αλμπέρ Καμύ ήταν ό γνήσιος απόγονος μιās γενιās φιλοσόφων τής ήθικής με σύγχρονες αντίληψεις, πού στό έργο τους παρουσιάζεται ό,τι καλύτερο και συνάμα πρωτοποριακό έχουν να επιδείξουν τὰ γαλλικά γράμματα. . . 'Ο Καμύ ύπήρξε— κι αυτό μπορούμε να τó βεβαιώσουμε— ή ίδια ή αδιάσειστη διακήρυξη τής ήθικής. 'Εστω και ελάχιστη σκέψη να διαθέτει κανείς, είναι πραγματικά αδύνατο ν' αντιταχτεί στις ανθρώπινες αξίες πού ό Καμύ κρατούσε σφιχτά στά χέρια του. . . 'Ηταν ό πυρήνας πού γύρω του περιστρέφονται με ταχύτητα τὰ ηλεκτρόνια του κόσμου τής ζωής και του πνεύματος. Θάπρεπε ή να τόν άγνοήση κανείς όλοτελα, ή να τόν εντάξει μέσα σ' αυτό πού άποτελεί τó σύγχρονο πνευματικό μας παρόν».

Αυτά ειπε ανάμεσα στ' άλλα ό Ζάν Πώλ Σάρτρ, νεκρολογώντας τόν Καμύ, πού τόν βρήκε ό θάνατος στις 4 του Γενάρη του 1960. Τό αυτοκίνητο πού όδηγούσε ό γιός του Γκαλλιμάρ, τρέχοντας με μεγάλη ταχύτητα, ντεραπάρησε και χτύπησε σ' ένα δέντρο. Μόνος νεκρός από τούς επιβαίνοντες ήταν ό Καμύ. Χάθηκε σε ήλικία 47 χρόνων, πάνω στην άκμή τής δημιουργίας του και πριν άκόμη να προφτάσει να δώσει αυτό πού με τόση άγωνία περίμενε ό Δυτικός πνευματικός κόσμος.

Γεννήθηκε και' μεγάλωσε στό 'Αλγέρι. 'Ηταν γιός ενός φτωχού Γάλλου αγρότη, του Λουσιέν Καμύ, πού δέν τὰ κατάφερε να αναδειχτεί σά γαιοχτήμονας άποικος στην τότε γαλλική άποικία του 'Αλγερίου και πέθανε άλλωστε

νέος ένα χρόνο μετά τη γέννηση του Ἀλμπέρ, από τις πληγές που δέχτηκε στη μάχη του Μάρνη.

Ἡ μητέρα του, Αἰκατερίνη Σιντές, ἦταν ἰσπανικῆς καταγωγῆς, ἀγράμματη γυναίκα τοῦ λαοῦ, πού δταν χήρεψε κέρδιζε τὸ ψωμί της σὰν παραδουλεύτρα. Τὰ παιδικὰ χρόνια τοῦ Ἀλμπέρ ἦταν σκληρά, γεμάτα στερήσεις. Ζοῦσε μὲ τὸ μεγαλύτερο ἀδερφό του, τὴ μητέρα του, τὴ γιαγιά του κι ἓνα παράλυτο θεῖο του σὲ δυὸ δωμάτια ἐνὸς σπιτιοῦ στὴν ἐργατικὴ συνοικία τοῦ Μπελκούρ. Στὸ δημοτικὸ σχολεῖο τὸ πρώιμο ταλέντο τοῦ Καμὺ προκάλεσε τὴν προσοχή. Ὁ δάσκαλός του Λουί Ζερμαίν διαπίστωσε τὶς μεγάλες ἱκανότητες καὶ τοῦ ἐξασφάλισε μιὰ ὑποτροφία γιὰ τὸ Λύκειο. Οἱ κακὲς συνθήκες τῶν παιδικῶν του χρόνων κλόνησαν νωρὶς τὴν υγεία τοῦ Καμὺ. Τὸ 1930 εἶχε τὴν πρώτη προσβολὴ φυματίωσης. Ἐφυγε τότε ἀπὸ τὸ σπίτι του γιὰ νὰ ζήσει σὲ ὑγιεινότερο περιβάλλον μ' ἓνα θεῖο του χασάτη, ἀλλ' ἀρκετὰ μορφωμένο, πού ἐνσάρκωνε, ὅπως λέει ὁ ἴδιος ὁ Καμὺ, τὴν «παράδοση τοῦ Βολταίρου καὶ τοῦ ἀναρχισμοῦ». Γιὰ νὰ τὰ βγάλει πέρα ὑποχρεώθηκε νὰ σπουδάζει καὶ νὰ δουλεῖ σκληρά, περνώντας διαδοχικὰ ἀπὸ διάφορα καὶ ἑτερόκλιτα ἐπαγγέλματα. Τελειώνοντας τὸ Λύκειο διορίζεται νομαρχιακὸς ὑπάλληλος. Τὸ 1932 εἶναι φοιτητὴς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Ἀλγερίου, ὅπου δέχτηκε τὴν ἐπίδραση τοῦ Ζὰν Γκρενιέ. Σὰ φοιτητὴς δὲν παύει νὰ ἐργάζεται : ὑπάλληλος τῆς Μετεωρολογικῆς Ὑπηρεσίας, πωλητὴς ἀνταλλαχτικῶν αὐτοκινήτων, συντάκτης σὲ γαλλόφωνες ἐφημερίδες τοῦ Ἀλγερίου. Ἔτσι τοῦ δόθηκε ἡ δυνατότητα νὰ γνωρίσει βαθειὰ καὶ ἀπὸ πολὺ κοντὰ τὸ ἀληθινὸ πρόσωπο τῆς ζωῆς, ἀποχτώντας ἐμπειρίες πού ἔβαλαν σὰ μὲ καντὸ σίδερο ἀνεξίτηλη τὴ σφραγίδα τους στὸ ἔργο του.

Πρὶν ἀκόμα πάρει τὸ πτυχίό του ἀπὸ τὴ Φιλοσοφικὴ Σχολή, ὁ Καμὺ ἔχει κιοῖλας καθιερωθεῖ στους φιλολογικὸς κύκλους τοῦ Ἀλγερίου. Τὸ 1935 ἄρχισε νὰ γράφει τὰ πρῶτα του δοκίμια, γιὰ νὰ στραφεῖ ὁμως ἀμέσως πρὸς τὸ θέατρο. Τὸ 1936 ἰδρύει τὸ Ἐργατικὸ Θέατρο πού γίνεται ἐμφυ-

χωτής του, και τὸ 1936 ἐμφανίζεται μὲ τὸ πρῶτο του θεατρικὸ ἔργο «Ἐξέγερση στὶς Ἀστουρίες». Τὸν ἴδιο χρόνο ἀσχολεῖται σὰν ἠθοποιὸς στὸν περιοδεύοντα θίασο πὸν χρηματοδοτοῦσε ἡ *Ραδιοφωνία τοῦ Ἀλγερίου* καὶ τὸ 1937 προσλαμβάνεται δημοσιογράφος στὴν «*Αἰζέρ Ρεπουμπλικαίν*».

Ἀπὸ τότε τὸ ἄστρο τοῦ *Καμὺ* ἀρχίζει τὴν καταπληκτικὴ ἀνοδικὴ πορεία του. Ἡ φήμη του ξεπερνᾷ τὰ στενὰ πλαίσια τοῦ Ἀλγερίου καὶ ἀπλώνεται ὡς τὴν ταραγμένη *Εὐρώπη*, πὸν κλυδωνίζεται ἐπικίνδυνα μέσα στὴν πῶ μεγάλη κρίση πὸν γνώρισε στὴν ἱστορία της. Εἶναι ἡ ἐποχὴ τῆς ἀνόδου τοῦ φασισμού, ἡ περίοδος πὸν δλες οἱ ἀξίες κλονίζονται μέσα σ' ἓνα ἀθεράπευτο παράλογισμὸ πὸν προμῆνᾷ τὸν ἀφανισμὸ καὶ τὸ θάνατο.

Ὁ *Καμὺ* ἐγκαταλείπει τὸ Ἀλγέρι καὶ ἀρχίζει τὰ ταξίδια. Θέλει νᾶρθῆι σὲ ἄμεση ἐπαφὴ μ' αὐτὸν τὸν ἐτοιμοθάνατο κόσμον, πὸν προχωρεῖ συνειδητὰ σὲ μιὰ χωρὶς νόημα καταστροφὴ, νὰ σφυγμομετρήσῃ τὴν ἀγωνία του τούτῃ τὴν ὥρα πὸν φουσκᾷ ἀπειλητικὴ ἢ καταγίδα στὸν ὀρίζοντα. Περνᾷ πρῶτα ἀπὸ τὴν Ἰσπανία, γιὰ νὰ ἐπισκεφτεῖ στὴ συνέχεια τὴν Ἰταλία, τὴν Τσεχοσλοβακία, τὰ Βαλκάνια. Λίγο πρὶν ἀπ' τὴν κήρυξη τοῦ πολέμου βρίσκεται στὸ Παρίσι, προσκαλεσμένος ἀπὸ τὸν *Μαλω*. Ὁ νεαρὸς *Καμὺ* ἐνθουσιάζει τὸ φτασμένο πια συγγραφέα, πὸν μ' ὄλη τὴν ἐπαναστατικὴ του πληθωρικότητα, ἀγωνίζεται ἀπεγνωσμένα νὰ στεριώσῃ τὸ γερασμένο πνεῦμα τῆς *Εὐρώπης*. Ὁ *Μαλω* διαβάσει τὰ χειρόγραφα τοῦ «*Ξένου*» καὶ μὲ τὸ δεισιδαιμόνιο του πνεῦμα διαβλέπει τὴ μεγαλοφυΐα τοῦ *Καμὺ*, δαισθάνεται πὼς τοῦτος ὁ νέος φέρνει κάποιον καινούργιον μῆνυμα, καὶ εἶναι πρόθυμος νὰ προσφέρει τὸ νέο αἷμα πὸν τόσο ἀπελπιστικὰ χρειάζεται ὁ κόσμος τῆς αὐτοκαταστροφῆς. Τὸ 1942 ἐμφανίζεται ὁ «*Ξένος*», μὲ τὸν ὁποῖο ὁ *Καμὺ* κάνει τὸ ἀποφασιστικότερο βῆμα του πρὸς τὴ φιλοσοφία τοῦ παράλογου. Ὅταν ἔπεσε ἡ Γαλλία, ὁ *Καμὺ* ἐντάσσεται στὴν Ἀντίσταση, πάντα δίπλα στὸν *Μαλω*. Ἀρχισυντάκτης τῆς παράνομης «*Κομπά*», περνᾷ ὄλα τὰ χρόνια τῆς Κατοχῆς στὰ πνευματικὰ χαρακώματα τοῦ ἀγῶνα κατὰ τοῦ χιτλεροφασισμού. Τὸ

1945 αποχωρεί από τη δημοσιογραφία για να ασχοληθεί αποκλειστικά με το δικό του έργο.

Μέσα του έχει πιά ώριμάσει ή «θέση». Απομακρύνεται από τον Μαλρώ, πού προσβλέπει τώρα στη διατήρηση του κατεστημένου, για να ζυγώσει περισσότερο τον ύπαρξισμό του Σάρτρ. Απλώς όμως συμπορεύεται χωρίς να ταυτίζεται, ακολουθώντας αποκλίνουσα και όχι συγκλίνουσα πορεία. Αν ο ύπαρξισμός, σά θεωρία του παράλογου, βλέπει μιὰ κάποια λύση στον ήρωικό μηδενισμό και παραδέχεται πώς ο άνθρωπος βρέθηκε σ' αυτό τον κόσμο για να παλεύει απεγνωσμένα ενάντια στη μοίρα του, ο Καμν̄ πρεσβεύει πώς ο άνθρωπος πρέπει να αγωνίζεται καρτερικά, μόνο για τον αγώνα, με τον όποιο περνά στην αιωνιότητα. Ένω το παράλογο του Σάρτρ είναι ο πεισματικός αγώνας ενάντια σέ καθετί λογικό, κατεστημένο, αιώσιο, για τον Καμν̄ παράλογος άνθρωπος είναι «αυτός πού χωρίς ν' αρνιέται την ύπαρξη του αιώσιου δέν κάνει τίποτε γι' αυτό». Σ' όλα του τὰ έργα πού εμφανίστηκαν μέχρι το 1948 ο Καμν̄ διακηρύσσει τή συμφιλίωση με τή μοίρα. Είναι ή εποχή των ερειπίων και τής καταστροφής. «Ο «κόσμος και ο πόνος» «ή γη και ή ξηρασία» είναι οί άκρογωνιαίοι λίθοι τής φιλοσοφίας του Καμν̄ μέσα σ' ένα σύμπαν πού κείται σέ συντριμμία «με κατεδαφισμένα όλα τὰ ήθικά, ιδεολογικά και μεταφυσικά του στηρίγματα».

Με τον «Επαναστατημένο άνθρωπο» ο Καμν̄ ολοκληρώνει τήν ανάλυση του παράλογου. Και διακηρύσσει πώς μέσα στον παραλογισμό πού κυριαρχεί γύρω του, μιὰ λύση έχει ο άνθρωπος: να τον υπομείνει καρτερικά. Τότε θα δει να ξυπνά μέσα του μιὰ θέληση ν' αντισταθεί στην καταστροφή και ή ικανότητα γι' αγάπη. Η φιλοσοφική σκέψη του Καμν̄ δέχεται το παράλογο τής μοίρας του ανθρώπου, πού ζει μέσα σ' ένα αλόγιστο σύμπαν. Όσο κι αν αναπτύξει το πνεύμα του είναι ανήμπορος μπροστά σ' αυτή τή μοίρα και το μόνο πού του απομένει είναι ή προσήλωση σέ κάποιο ιδανικό ίκανό να διαφυλάξει μέσα στον κόσμο τις ύψηλότερες ήθικές και πνευματικές αξίες.

“Αν ὁ ἠθικὸς ἰδεαλισμὸς τοῦ Καμὺ δὲν προσφέρει καμιά λύση, ἀφήνοντας τὸν ἄνθρωπο ἀβοήθητο στὴν ἐρημιὰ τοῦ κόσμου, ἡ μεγάλη συμβολή του στὴ νεώτερη φιλοσοφικὴ σκέψη βρίσκεται στὸ γεγονός ὅτι ἔκανε τὸν ἰδεαλισμὸ διαλεκτικὸ, συνταιριάζοντας τὴ λογικὴ τῆς διαλεκτικῆς μὲ τὸ παράλογο τοῦ ἰδεαλισμοῦ.

«Τὸ παράλογο—γράφει στὸν “Ἐπαναστατημένο ἄνθρωπο,,—εἶναι καθαντὸ ἀντίφαση. Καὶ εἶναι μιὰ ἀντίφαση ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενό του γιατί ἀποκλείει τὶς κρίσεις ἀξιών θέλοντας νὰ διατηρήσει τὴ ζωὴ, ἐνῶ ἡ ζωὴ εἶναι αὐτὴ καθαντὴ μιὰ κρίση ἀξίας. Ἄλλὰ εἶναι ἀλήθεια ὅτι δὲν μπορούμε νὰ φανταστοῦμε τὴ ζωὴ στερημένη ἀπὸ κάθε ἐκλογή. Ἄπ’ αὐτὴ τὴν τόσο ἀπλὴ ἄποψη, ἡ παράλογη θέση στὴν πράξη εἶναι ἀδιανόητη. Καὶ εἶναι ἀδιανόητη ἀκόμα καὶ στὴν ἐκφρασὴ τῆς. Κάθε φιλοσοφία τοῦ ἀσήμαντου ζεῖ μέσα σὲ μιὰ ἀντίφαση ἀπὸ τὸ γεγονός καὶ μόνο πὼς ἐκφράζεται. Γιατὶ δίνει ἓνα μίνιμουμ συνοχῆς στὴν ἀσυναρτησία, εἰσάγει τὴ συνέπεια σ’ αὐτὸ πὸν σύμφωνα μὲ τὰ λεγόμενά της δὲν ἔχει συνέπεια. Ἡ ὀμίλια διορθώνει. Ἡ μόνη σωστὴ στάση πὸν θέλει νὰ στηρίζεται πάνω στὸ ἀσήμαντο θὰ ἦταν ἡ σιωπὴ, ἂν ἡ σιωπὴ δὲν εἶχε κάποιο νόημα. Ὁ τέλειος παραλογισμὸς προσπαθεῖ νὰ εἶναι βουβός.»

Τί εἶναι ὁ «Ἐπαναστατημένος ἄνθρωπος» τοῦ Καμὺ; Εἶναι ὁ ἀναρχικὸς, αὐτὸς πὸν προσφεύγει στὴ βία καὶ στὸν ἐξαναγκασμὸ, πὸν καταστρέφει τὸ παλιὸ γιὰ νὰ φυτρώσει μέσα ἀπὸ τὸ μίσος τὸ καινούργιο καὶ ἡ ἀγάπη; Ἀπλούστατα πρόκειται γιὰ τὸν ἄνθρωπο πὸν ἐξεγείρεται γιατί βρίσκεται σὲ σύγκρουση μὲ τὸν ἄδικο, «παράλογο» ἐξωτερικὸ του κόσμου, τὸν ἐχθρικὸ καὶ «ἀτελειωμένο» κόσμου: «Οἱ πηγὲς τῆς ζωῆς καὶ τῆς δημιουργίας φαίνεται νὰ ἔχουν στερέψει. Ὁ φόβος παγώνει μιὰ Εὐρώπη κατοικημένη ἀπὸ φαντάσματα καὶ μηχανές. Ἀνάμεσα σὲ δύο ἑκατόμβες, τὰ ἰκρίωματα στήνονται στὰ βᾶθη τῶν ὑπογείων.» Ἐνάντια σ’ αὐτὸν τὸν κόσμου ἐξεγείρεται ὁ ἐπαναστατημένος. Καὶ δὲν μπορεῖ νὰ κάνει διαφορετικά: «Πρέπει λοιπὸν ν’ ἀρνηθοῦμε κάθε ἐξέγερση εἴτε γιὰ νὰ δεχτοῦμε, μαζὶ μὲ τὶς

ἀδικίες της, μιὰ κοινωνία πού ἐπιζητεί, εἴτε γιὰ ν' ἰσοφαρίσουμε κυνικά νὰ χρησιμοποιήσουμε ἐνάντια στὸν ἄνθρωπο τὴν πορεία τῆς ἱστορίας; "Ἄν τελικὰ ἡ λογικὴ τῆς σκέψης μας καταλήγει σ' ἕναν ἄναντρο κοφφορμισμό, θὰ ἔπρεπε νὰ τὸν δεχτοῦμε ὅπως μερικὲς οἰκογένειες δέχονται καμιά φορὰ μιὰ ἀναπόφευκτη ἀτίμωση.» Ἡ ἐξέγερση ὅμως ἔχει τὸ δριὸ της, τὸ κρίσιμο σημεῖο τῆς ἐκρηξίῃς της, πού ἂν δὲν τὸ φτάσει δὲν μπορεῖ νὰ ἐκδηλωθεῖ ἱστορικά. Ὁ Καμὺ προσδιορίζει μιὰ ἀπὸ τὶς ἀξίες πού ὑπερασπίζεται: «Ἡ ἐξέγερση καθόρισε μιὰ πρώτη ἀξία, προσδιορίζοντας ἕνα δριὸ γιὰ τὴν καταπίεση, πού πέρα ἀπ' αὐτὸ ἀρχίζει ἡ κοινὴ σ' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους ἀξιοπρέπεια. "Ἔθεσε ἀνάμεσα στὶς πρώτες συστάσεις της μιὰ διάφανη συνωμοτικὸτητα τῶν ἀνθρώπων ἀνάμεσά τους, ἕνα κοινὸ δέσιμο, τὴν ἀλληλεγγύη τῆς ἀλυσίδας, μιὰ ἐπικοινωνία ἀνάμεσα σὲ ὑπαρξή μὲ ὑπαρξή, πού κάνει τοὺς ἀνθρώπους ὁμοίους καὶ ἀλληλένδετους.» Τὸ παράλογο λοιπὸν ἀρχίζει πέρα ἀπ' αὐτὸ τὸ δριὸ τῆς καταπίεσης.

Μιὰ ἀπὸ τὶς θετικὲς ἀξίες τοῦ Καμὺ εἶναι ἡ ἀπάρνηση τῆς ἀρχῆς τῆς βίας. Ἡ ἐξέγερση δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι καὶ ἐπανάσταση. «Ἡ θετικὴ ἀξία πού περιέχεται στὸ πρῶτο κίνημα τῆς ἐξέγερσης προϋποθέτει τὴν ἀπάρνηση τῆς ἀρχῆς τῆς βίας. "Ἔτσι ἡ πρώτη της συνέπεια εἶναι ἡ ἀδυναμία νὰ σταθεροποιηθῇ μιὰ ἐπανάσταση. Ἡ ἐξέγερση σέρνει πάντα κοντὰ της αὐτὴ τὴν ἀντίφαση. Στὸ ἱστορικὸ πλάνο ἡ ἀντίφαση αὐτὴ γίνεται πολὺ περισσότερο ἔντονη. "Ἄν παραιτηθῶ ἀπ' τὴν προσπάθεια νὰ γίνῃ σεβαστὴ ἡ ἀνθρώπινη ταυτότητα, ὑποκίπτω μπροστὰ σὲ κείνον πού καταπιέζει, ἀπαρνιέμαι τὴν ἐξέγερση καὶ ἐπιστρέφω στὴ μηδενιστικὴ συγκατάβαση. Ὁ μηδενισμὸς τότε γίνεται συντηρητικὸς.»

Ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ ἐλευθερία ἀποτελοῦν μιὰ ἄλλη διαλεκτικὴ ἐνότητα τοῦ Καμὺ, πού ἀποκλείονται ὡς ἀξίες ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση. Πρόκειται ὅμως καὶ ἐδῶ γιὰ μιὰ ἰδεατὴ δικαιοσύνη καὶ μιὰ ἰδεατὴ ἐλευθερία, πού τὶς χαρακτηρίζει ἡ σχετικὸτητα: «Ἡ ἀπόλυτη ἐλευθερία εἶναι τὸ δικαίωμα

του ισχυρότερου να επικρατεί. Συντηρεί λοιπόν τις διαμάχες που ξεκινούν από την αδικία. 'Η απόλυτη δικαιοσύνη περνάει από την κατάργηση κάθε αντίφασης: καταστρέφει την ελευθερία. 'Η επανάσταση για τη δικαιοσύνη με την ελευθερία καταλήγει με το να θέτει τη μιὰ αντιμέτωπη της άλλης... Φαίνεται πώς υπάρχει μιὰ ακατανίκητη αντίθεση ανάμεσα στο κίνημα της εξέγερσης και τις κατακτήσεις της επανάστασης.»

Στόν «'Επαναστατημένο άνθρωπο» ο Καμύ υπερασπίζεται τις ατομικές αξίες που τείνουν να εξαφανιστούν μέσα στο μεγάλο χωνευτήρι μιᾶς συλλογικής συνείδησης. 'Η ατομικότητα βρίσκει την έκφρασή της αν αγωνίζεται θαρραλέα για ένα ιδανικό, για μιὰ ατομική αξία που σὲ ἀθροιστική κλίμακα δημιουργεῖ τὸ «'Υπάρχουμε».

«Τὸ παράλογο που ισχυρίζεται ὅτι ἐκφράζει τὸν ἄνθρωπο μέσα στὴ μοναξιά του, τὸν κάνει νὰ ζεῖ μὲ κάποιο τρόπο μπροστὰ σ' ἕναν καθρέφτη. 'Ο ἀρχικός διχασμὸς κινδυνεύει τότε νὰ γίνῃ ἀνετός κι εὐχάριστος. 'Η πληγή που ξύνουμε μὲ τόση φροντίδα στὸ τέλος δίνει ἡδονή.»

Γιατὶ ὁ κόσμος εἶναι παράλογος; 'Ο Καμύ δὲν εἶχε τὴν πρόθεση ἢ τὸν χρόνο νὰ ψάξῃ βαθειὰ μέσα στὴν πραγματικότητα και νὰ φέρῃ στὸ φῶς τὶς ρίζες τοῦ κακοῦ. Γιὰ νὰ τὸ ἀντιμετωπίσουμε, ἀρκεῖ μιὰ στάση, μιὰ συμπεριφορὰ: «Τὸ σημαντικό λοιπὸν δὲν εἶναι γιὰ τὴν ὥρα νὰ βροῦμε τὶς αἰτίες τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ, μιὰ κι ὁ κόσμος εἶναι ἔτσι φτιαγμένος, νὰ ξέρουμε πὼς νὰ συμπεριφερθοῦμε.»

Ποιά εἶναι ἡ βάση τῆς φιλοσοφίας τοῦ Καμύ; 'Αναμφίβολα εἶναι παρόμοια μὲ κείνη τοῦ υπαρξισμοῦ, παρὰ τὶς ποιοτικές της ἀποχρώσεις. 'Εκφράζει τὴν ἰδεολογία τῶν πλατιῶν μεσαίων στρωμάτων, που προσπαθοῦν ἀπεγνωσμένα νὰ ἐδραιώσουν μιὰ θέση σ' αὐτὸν τὸν παράλογο κόσμο, ὅπου συνθλίβονται ἀπὸ τὶς συμπληγάδες τοῦ οικονομικοπολιτικοῦ κατεστημένου ἀπὸ τὴ μιὰ και τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος ἀπὸ τὴν ἄλλη. 'Η βία και ὁ καταναγκασμὸς τοῦ κατεστημένου, ἡ βία και ὁ καταναγκασμὸς τῆς επανάστασης, οἱ ἀποικιακοὶ και καταχρητικοὶ πόλεμοι, ὁ βασανισμὸς και ὁ ἐξεστειλισμὸς

τοῦ ἀνθρώπου ἐν ὀνόματι ἀρχῶν ὅπως ἡ «ἐλευθερία» ἢ «δικαιοσύνη» κ.λ.π. δημιουργοῦν γιὰ τὸ μέσο ἄνθρωπο ἐναντίον ἐντελῶς παράλογο κόσμου, πού τὸν κλονίζει καὶ τὸν ἐξουθενώνει καὶ δὲν τοῦ ἐπιτρέπει ἄλλο στήριγμα ἐκτός ἀπὸ τὸ νὰ γαντζωθεῖ ἀπεγνωσμένα σ' ἓνα ἰδανικό, πού δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι γι' αὐτὸν ἄλλο ἀπὸ τὴ διατήρηση τῶν ἠθικῶν καὶ πνευματικῶν ἀξιών.

Ἡ φιλοσοφία τοῦ Καμὺ δὲν ἦταν στατική. Ἐκανε, ὅπως καὶ ἡ σκέψη του, ποιοτικά ἀλλματὰ καὶ πορευόταν πρὸς τὴν ὀλοκλήρωση καὶ τὴν τελείωση. Παρακολουθώντας σήμερὰ τὰ χνάρια της, διαπιστώνουμε τὸν ἐξελιχτικὸ τῆς δρόμο χωρὶς καὶ νὰ μπορούμε νὰ ἐντοπίσουμε τὴν ὀριστικὴ τῆς κατεύθυνση. Μὲ τὸ θάνατο τοῦ Καμὺ ἔσπασε ἀτόμα ἡ χορδή τοῦ τόξου, πού εἶχε πιά τεντωθεῖ ὅσο ἔπρεπε γιὰ νὰ πετάξει τὸ βέλος του ὡς ἐκεῖ πού θὰ ἔφτανε ἡ μεγαλοφυΐα του.

Δ. ΘΕΟΔΩΡΑΚΑΤΟΣ

Είσαγωγή

Υπάρχουν εγκλήματα πάθους κι εγκλήματα λογικής. Ο Ποινικός Κώδικας τ' ξεχωρίζει αρκετά εύκολα με την προμελέτη. Ζούμε στην εποχή της προμελέτης και του τέλειου εγκλήματος. Οι εγκληματίες μας δεν είναι πιά εκείνα τ' αδύναμα παιδιά που επικαλούνταν την αιτιολογία της αγάπης. Απεναντίας είναι ενήλικοι και τ' άλλοθι τους είναι αναμφισβήτητο: είναι ή φιλοσοφία που μπορεί ν' χρησιμέψει για ό,τιδήποτε, ακόμα και για ν' μεταμορφώσει τους δολοφόνους σ'ε δικαστές.

Ο Χήθκλιφ στ'α «Ανεμοδαρμένα Ύψη» θ'α σκότωνα δλο τόν κόσμο για ν' αποκτήσει την Κάθυ, αλλά δ'ε θ'α τού περνοσε απ' τ'ο μυαλό ετι αὐτὴ ἡ δολοφονία εἶναι λογικὴ ἢ δικαιολογημένη ἀπὸ κάποιο σύστημα. Θ'α τὴν ἔκανε μόνο, κι ἐκεῖ σταματᾷ ὀλη ἡ πίστη του. Αὐτὸ προϋποθέτει τὴ δύναμη τοῦ ἔρωτα και χαρακτήρα. Μιὰ και ἡ δύναμη τοῦ ἔρωτα σπανίζει, ἡ δολοφονία παραμένει ἐξαίρεση πού διατηρεῖ τὸ χαρακτήρα τῆς παράβασης. Ἀλλὰ ἀπὸ τὴ στιγμή πού ἀπὸ ἔλλειψη χαρακτήρα προσπαθοῦμε νὰ βροῦμε μιὰ θεωρία, ἀπὸ τὴ στιγμή πού τὸ ἐγκλημα γίνεται ἀντικείμενο σκέψης, τότε γεννοβολᾷε ὅπως ἡ λογικὴ ἢ ἴδια, παίρνει ὀλες τὶς μορφές τοῦ συλλογισμοῦ. Ἦταν μοναχικὸ σ'άν κραυγὴ μὰ τὴρα πιά εἶναι κοινὸ στὸν κόσμο ὅπως ἡ γνώση. Χτὲς τὸ δικαζαν, σήμερα αὐτὸ τὸ ἴδιο γίνεται νόμος.

Ἀλλὰ δ'έν πρόκειται ν' ἀγανακτήσουμε ἐδῶ ἐναντία του. Σκοπὸς αὐτοῦ τοῦ δοκιμίου εἶναι νὰ δεχτεῖ ἀκόμα μιὰ φορὰ τὴν πραγματικὸτητα τῆς στιγμῆς πού εἶναι τὸ λογικὸ ἐγκλημα, και νὰ ἐξετάσει μὲ ἀκρίβεια τοὺς λόγους του· κά-

νω έδω μιὰ προσπάθεια νὰ καταλάβω τὴν ἐποχὴ μου. Πιστεύουμε ἴσως ὅτι μιὰ ἐποχὴ πού, μέσα σὲ πενήντα χρόνια, σκλαδώνει, ξεριζώνει ἢ σκοτώνει ἑβδομήντα ἑκατομμύρια ἀνθρώπινες υπάρξεις, πρέπει πρῶτ' ἀπ' ὅλα νὰ κριθεῖ. Πρέπει ὅμως ἀκόμα νὰ γίνεи κατανοητὴ ἢ ἐνοχὴ τῆς. Σὲ ἐποχές πιὸ πρωτόγονες, ὅπου ὁ τύραννος ἰσοπέδωνε πόλεις γιὰ ν' ἀποχτήσει δόξα, ὅπου ὁ σκλαβωμένος σερνόταν ἀλυσοδεμένος στὸ ἄρμα τοῦ νικητῆ μέσα σὲ πόλεις πού τελοῦσε τὸ θρίαμβό του, ὅπου ὁ ἐχθρὸς ριχνόταν στ' ἄγρια θηρία μπροστὰ στὸ συγκεντρωμένο πλῆθος, ἢ συνείδηση μπροστὰ σ' αὐτὰ τὰ τόσο ἄδολα ἐγκλήματα μποροῦσε νὰ εἶναι ἡρεμῆ, ἢ κρίση ξεκάθαρη. Ἄλλὰ τὰ στρατόπεδα τῶν σκλάβων κάτω ἀπ' τὸ λάβαρο τῆς ἐλευθερίας, οἱ σφαγὲς μὲ κίνητρο τὴν ἀγάπη στὸν ἀνθρώπο ἢ τὸ κέφι τοῦ ὑπεράνθρωπου φέρνουν σὲ ἀμηχανία τὴν κρίση. Ὅταν πιὰ τὸ ἐγκλημα φοράει τὴ λεοντὴ τῆς ἀθωότητας σὲ μιὰ περίεργη ἀντιστροφή τῶν ρόλων, πού συμβαίνει συχνὰ στὸν καιρὸ μας, ἢ ἀθωότητα εἶναι ἐκείνη πού πρέπει νὰ δώσει ἐξηγήσεις. Σκοπὸς τοῦ δοκιμίου εἶναι νὰ δεχτεῖ καὶ νὰ ἐξετάσει τὴν παράδοξη τούτη πρόκληση.

Πρέπει νὰ ἐξακριβώσουμε κατὰ πόσο ἢ ἀθωότητα, ἀπὸ τὴ στιγμή πού ἀρχίζει τὴ δράση, εἶναι ἀδύνατο πιὰ ν' ἀποφύγει τὸ ἐγκλημα. Δὲν μποροῦμε νὰ δράσουμε παρὰ σὲ μιὰ στιγμή πού εἶναι δική μας, ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους πού μᾶς τριγυρίζουν. Δὲ θὰ μάθουμε τίποτα ἐφόσον δὲν ξέρομε ἀν ἔχουμε τὸ δικαίωμα νὰ σκοτώνουμε αὐτὸν τὸν ἄλλο μπροστὰ μας ἢ νὰ δώσουμε τὴ συγκατάθεσή μας γιὰ νὰ σκοτωθεῖ. Ἄφου κάθε πράξη σήμερὰ καταλήγει σὲ δολοφονία, ἄμεση ἢ ἔμμεση, δὲν μποροῦμε νὰ ἐνεργήσουμε χωρὶς νὰ ξέρομε ἀν πρέπει καὶ γιατί πρέπει νὰ δώσουμε τὸ θάνατο.

Τὸ σημαντικό λοιπὸν δὲν εἶναι γιὰ τὴν ὥρα νὰ βροῦμε τίς αἰτίες τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ, μιὰ κι ὁ κόσμος εἶναι ἔτοι φτιαγμένος, νὰ ξέρομε πῶς νὰ συμπεριφερθοῦμε. Τὸν καιρὸ τῆς ἀρνήσης ἦταν ἴσως χρήσιμο ν' ἀναρωτιόμαστε σχετικὰ μὲ τὸ πρόβλημα τῆς αὐτοκτονίας. Στὸν καιρὸ τῶν ἰδεολογιῶν πρέπει νὰ ρυθμίσουμε τὴ δράση μας σύμφωνα μὲ τὸ ἐγκλημα. Ἄν τὸ ἐγκλημα ἔχει τοὺς λόγους του, ἢ ἐπο-

χή μας κι εμείς οι ίδιοι έχουμε κάποια σημασία. "Αν δέν τούς έχει, ζούμε μέσα στην τρέλα και δέν υπάρχει άλλη διέξοδος παρά η νά αποκτήσουμε κάποια σημασία η νά παραιτηθούμε. Θά πρέπει πάντως ν' απαντήσουμε ξεκάθαρα στο έρώτημα πού μᾶς τέθηκε μέσα στο αίμα και τούς θρήνους του αιώνα μας. Γιατί θρισκόμαστε ακόμα στο έρώτημα.

Ἐδῶ και τριάντα χρόνια, πρὶν ν' αποφασίσουν νά σκοτώνουν οἱ ἄνθρωποι, εἶχαν ἀρνηθεῖ τόσα πολλά, ὥστε ἔφτασαν μέχρι και ν' ἀρνιοῦνται τὸν ἑαυτό τους μὲ τὴν αὐτοκτονία. Ὁ Θεὸς ὑποκρίνεται, ὁλος ὁ κόσμος μαζί του κι ἐγὼ ὁ ἴδιος γι' αὐτὸ πεθαίνω. Ἡ αὐτοκτονία ἦταν τότε τὸ πρόβλημα. Ἡ ἰδεολογία σήμερα ἀρνιέται τοὺς ἄλλους, αὐτοὶ μόνο εἶναι ὑποκριτές. Τότε σκοτώνουν. Κάθε αὐγὴ χρυσοστολισμένοι δολοφόνου γλιστρᾶνε μέσα σ' ἓνα κελλί. Τὸ ἐγκλημα εἶναι τώρα τὸ πρόβλημα.

Οἱ δυὸ συλλογισμοὶ δένονται μεταξύ τους. Μᾶς δένουν κι ἐμᾶς τόσο στενά πού δέν μπορούμε πιὰ νά διαλέξουμε τὰ προβλήματά μας. Μᾶς διαλέγουν ἐκεῖνα, πότε τὸ ἓνα καὶ πότε τὸ ἄλλο. Ἄς δεχτοῦμε νά μᾶς διαλέγουν. Αὐτὸ τὸ δοκίμιο ἐπιθυμῶ νά συνεχίσει, πάνω στὴ δολοφονία και τὴν ἐξέγερση, μιά σκέψη πού ἀρχισε σχετικὰ μὲ τὴν αὐτοκτονία και τὴν ἔννοια τοῦ παράλογου.

Ἄλλὰ αὐτὴ ἡ σκέψη δὲ μᾶς δίνει μέχρι στιγμῆς παρά μόνο μιὰ ἔννοια, τὴν ἔννοια τοῦ παράλογου. Καὶ τούτῃ μὲ τὴ σειρά της δὲ μᾶς ὁδηγεῖ πουθενὰ ἄλλου παρά μόνο σὲ μιὰ ἀντίφαση σχετικὰ μὲ τὴ δολοφονία. Τὸ αἰσθημα τοῦ παράλογου, δταν ἰσχυρίζεται κανεὶς κατὰ πρῶτο διὲ θά ἐγᾶλει ἀπ' αὐτὸ ἓναν κανόνα δράσης, κάνει τὴ δολοφονία τὸ λιγότερο ἀδιάφορη καί, κατὰ συνέπεια, δυνατὴ. Ἄν δέν πιστεύουμε σὲ τίποτα, ἂν τίποτα δέν ἔχει ἔννοια κι ἂν δέν μπορούμε νά ἐπιβεβαιώσουμε καμιά ἀξία, τότε δλα εἶναι δυνατὰ και τίποτα δέν ἔχει σημασία. Χωρὶς ὑπὲρ και κατὰ ὁ δολοφόνος δέν ἔχει οὔτε δίκιο οὔτε ἄδικο. Μποροῦμε νά συνδουλιζουμε τὴ φωτιὰ στα κρεματόρια, ὅπως ἀκριβῶς θά μπο-

ρούσαμε ν' άφοσιωθούμε στην περιποίηση τών λεπρών. 'Η κακία κι ή άρετή γίνονται σύμπτωση ή καπρίτσιο.

Θ' άποφασίσουμε τότε νά μή δρούμε, πού σημαίνει ότι τό λιγότερο άποδεχόμαστε τή δολοφονία του πλησίον οικτειρόντας μόνο τήν άτέλεια τών ανθρώπων. Θά μās περάσει άκόμα άπ' τό μυαλό ν' άντικαταστήσουμε τή δράση με τόν τραγικό ντιλεταντισμό, και τότε πιά ή ανθρώπινη ζωή παύεται στην τύχη. Μπορούμε τέλος νά προτείνουμε στον έαυτό μας μιá δράση με άνταλλάγματα. Σ' αύτή τήν τελευταία περίπτωση, μιá και λείπει κάποια άνώτερη άξία πού νά προσανατολίζει τή δράση, θά επιδιώξουμε τήν άμηση άποτελεσματικότητας. Άφου τίποτα δέν είναι άληθινό ή ψεύτικο, καλό ή κακό, θά έχουμε σαν κανόνα ν' αναδειχτούμε πιό άποτελεσματικοί, δηλαδή πιό δυνατοί. 'Ο κόσμος τότε δέ θά χωρίζεται σε δικαίους κι άδικους αλλά σ' άφέντες και δούλους. "Έτσι άπ' όπου και νά στραφούμε, στην καρδιά τής άρνησης και του μηδενισμού, τό έγκλημα κατέχει προνομίουχα θέση.

"Αν λοιπόν θέλουμε νά υιοθετήσουμε μιá παράλογη στάση, πρέπει νά είμαστε έτοιμοι για φρόνο, κάνοντας έτσι τή λογική νά υπερισχύσει πάνω σε δισταγμούς πού θά φαίνονται χμαιορικοί. Βέβαια, χρειάζεται κάποια προδιάθεση. Άλλά πολύ λιγότερο άπ' όσο πιστεύουμε, όπως δείχνει ή πείρα. "Άλλωστε είναι πάντα δυνατό, όπως συμβαίνει συχνά, νά θάλουμε τους άλλους νά σκοτώνουν. "Όλα λοιπόν θά κανονίζονταν στ' όνομα τής λογικής αν ή λογική μπορούσε στ' άλήθεια νά βρει θέση σε μιá τέτοια στάση. Άλλά ή λογική δέν είναι δυνατό νά εϋσταθήσει σε μιá στάση πού κάνει διαδοχικά τό έγκλημα νά φαίνεται και δυνατό και αδύνατο. Γιατί ή παράλογη άνάλυση, κάνοντας τή δολοφονία νά φαίνεται τό λιγότερο άδιάφορη, έχει σα σπουδαιότερη συνέπειά της τήν καταδίκη τής λογικής. Τό τελικό συμπέρασμα του παράλογου συλλογισμού είναι πραγματικά ή άπάρνηση τής αυτοκτονίας και ή έμμονή στην άπεγνωσμένη αναμέτρηση άνάμεσα στ' ανθρώπινα έρωτηματικά και τή σιωπή του κόσμου. 'Η αυτοκτονία θά σημαίνει τό τέλος τής αναμέτρησης

1. Βλ. ε'Ο μύθος του Σισύφου.

και ο παράλογος συλλογισμός δεν μπορεί να τὸ δεχτεί παρά ἂν ἀρνηθεῖ τις ἴδιες τις προϋποθέσεις του. Μία τέτοια λύση, σύμφωνα με τὸ συλλογισμό αὐτό, θὰ ἦταν φυγή ἢ λύτρωση. Ἀλλὰ εἶναι φανερό ὅτι με τὸν ἴδιο τρόπο αὐτὸς ὁ συλλογισμός δέχεται τὴ ζωὴ σὺν τὸ μόνο ἀναγκαῖο ἀγαθὸ, ἀφοῦ αὐτὴ ἀκριβῶς ἐπιτρέπει τὴν ἀναμέτρηση κι ἀφοῦ χωρὶς αὐτὴ τὸ παράλογο ἐπαθλο δὲ θὰ εἶχε ἀντίκρουσμα. Γιὰ ν' ἀποφανθεῖ πῶς ἡ ζωὴ εἶναι παράλογη, ἢ συνείδηση πρέπει νὰ εἶναι ζωντανή. Πῶς λοιπὸν νὰ κρατήσῃ κανεὶς γιὰ τὸν ἑαυτὸ του τὸ ἀποκλειστικὸ προνόμιο ἑνὸς τέτοιου συλλογισμοῦ, χωρὶς μιὰ σημαντικὴ παραχώρηση στὴν ἀγάπη του γιὰ τὴν ἀνεση; Ἀπὸ τὴ στιγμή πού αὐτὸ τὸ ἀγαθὸ χαρακτηρίζεται ἔτσι, εἶναι κοινὸ γιὰ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους. Δὲν μπορούμε νὰ δεχτοῦμε πῶς τὸ ἔκλημα εἶναι σύμφυτο ἂν αὐτὸ τὸ ἀρνηθοῦμε γιὰ τὴν αὐτοκτονία. Ἐνα πνεῦμα ποτισμένο ἀπὸ τὴν ἰδέα τοῦ παράλογου παραδέχεται χωρὶς ἀμφισβήτηση τὸ τυχαῖο ἔγκλημα ἀλλὰ δὲν μπορεί νὰ δεχτεί τὸ ἔγκλημα τῆς λογικῆς. Σὲ σχέση με τὴν ἀναμέτρηση, ἔγκλημα ἢ αὐτοκτονία εἶναι ἕνα καὶ τὸ αὐτὸ πού πρέπει: ἢ νὰ τὸ δεχτοῦμε ἢ νὰ τὸ ἀπορρίψουμε.

Μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ὁ ἀπόλυτος μηδενισμὸς πού δέχεται τὴ νομιμοποίηση τῆς αὐτοκτονίας συντρέχει ἀκόμα πιὸ εὐκολα τὸ λογικὸ ἔγκλημα. Ἄν ἡ ἐποχὴ μας δικαιολογεῖ τόσο εὐκολα τὸ ἔγκλημα, εἶναι γιὰτὶ ὑπάρχει ἡ ἀδιαφορία πρὸς τὴ ζωὴ, πού χαρακτηρίζει τὸ μηδενισμό. Ἀναμφίβολα ὑπῆρξαν ἐποχὲς πού τὸ πάθος τῆς ζωῆς ἦταν τόσο δυνατὸ πού ξεχειλίζε σὲ ἐγκληματικὲς ὑπερβολές. Ἀλλὰ ἐκεῖνες οἱ ὑπερβολές ἔμοιαζαν σὺν τὸ ἔγκαυμα πού ἀφήνει μιὰ φοβερὴ ἀπόλαυση. Δὲν ὑπῆρχε αὐτὴ ἡ μονότονη τάξη πού ἔχει ἐπιβάλει ἡ λογικὴ τῆς ἀναγκαιότητας καὶ πού μπροστὰ τῆς ὅλα ἰσοπεδῶνεται. Ἀπὸ τὴ λογικὴ αὐτὴ ξεφύτρωσαν οἱ ἀξίες τῆς αὐτοκτονίας, ἀπ' τὶς ὁποῖες τρέφεται ἡ ἐποχὴ μας, μέχρι τὴν ἀπώτερη συνέπειά τους πού εἶναι τὸ νομιμοποιημένο ἔγκλημα. Μὲ τὸν ἴδιο τρόπο κορυφώθηκε στὴν ὀμαδικὴ αὐτοκτονία. Ἡ πιὸ ἐντυπωσιακὴ ἀπόδειξη δόθηκε ἀπὸ τὴ Χιτλερικὴ Ἀποκάλυψη τοῦ 1945. Ἡ αὐτοκαταστροφὴ ἦταν ἕνα τίποτα γιὰ τοὺς παράφρονες πού εἰτοίμαζαν μέσα στὶς φου-

λιές τους ένα θάνατο αποθεωτικό. Το ουσιαστικό ήταν να μην αυτοκαταστραφούν μονάχοι αλλά να παρασύρουν κι ένανλόκληρο κόσμο μαζί τους. Κατά κάποιο τρόπο, ο άνθρωπος που σκοτώνεται μέσα στη μοναξιά διατηρεί ακόμα κάποια αξία αφού δεν αναγνωρίζει προφανώς στον εαυτό του δικαιώματα πάνω στη ζωή των άλλων. 'Απόδειξη γι' αυτό είναι πως δε χρησιμοποιεί ποτέ, για να κυριαρχήσει στον «πλησίον», την τρομερή δύναμη κι ελευθερία που του δίνει η απόφασή του να πεθάνει. Κάθε μοναχική αυτοκτονία όταν είναι άπορροια μνησικακίας, είναι κατά κάποιο τρόπο πράξη γενναιοφροσύνης ή περιφρόνησης. 'Αλλά περιφρονεί κανείς στ' όνομα μιας άρχης. 'Ο κόσμος είναι αδιάφορος για τον αυτόχειρα γιατί αυτός έχει κάποια ιδέα για το τι δεν του είναι ή θα μπορούσε να μην του είναι αδιάφορο. Πιστεύει ότι καταστρέφει τα πάντα κι ότι τα παρασύρει όλα μαζί του, αλλά απ' αυτόν τον ίδιο το θάνατο γεννιέται μια αξία που ίσως θάξιζε να ζούσε. 'Η απόλυτη άρνηση λοιπόν δεν μπορεί να εξαντληθεί με την αυτοκτονία, αλλά μόνο με την απόλυτη καταστροφή του εαυτού μας και των άλλων. Δηλαδή δεν μπορούμε να τη ζήσουμε παρά μόνο τείνοντας προς αυτό το τερπνό όριο. Αυτοκτονία κι εγκλημα είναι έδω δυο πλευρές της ίδιας κατηγορίας, της κατηγορίας μιας δυστυχισμένης νόησης που προτιμά, αντί να υποφέρει σε μια περιορισμένη ύπαρξη, τη μαύρη έξαρση, όπου ούρανος και γη εκμηδενίζονται.

Με τον ίδιο τρόπο σκέψης, αν θεωρούμε πως δεν έχει αιτιολόγηση ή αυτοκτονία, δεν μπορούμε να αιτιολογήσουμε το εγκλημα. Δεν μπορεί κανείς να είναι κατά το ήμισυ μηδενιστής. 'Ο παράλογος συλλογισμός δεν μπορεί ταυτόχρονα να διαφυλάσσει τη ζωή εκείνου που μιλάει και να δέχεται τη θυσία των άλλων. 'Από τη στιγμή που αναγνωρίζουμε το αδύνατο της απόλυτης άρνησης και αυτό σημαίνει πως αναγνωρίζουμε τη ζωή κατά κάποιο τρόπο, το πρώτο πράγμα που δεν μπορούμε ν' άρνηθούμε είναι η ζωή του πλησίον. 'Έτσι, η ίδια έννοια που μ'ς άφηγε να πιστεύουμε ότι η δολοφονία είναι αδιάφορη, της στερεί στο τέλος τη δικαιολογία της. Ξαναγυρίζουμε στην παράνομη κατάσταση απ' ο-

που προσπαθήσαμε να βγούμε. Πρακτικά ένας τέτοιος συλλογισμός μάς θεβαιώνει πώς μπορούμε και πώς δεν μπορούμε να σκοτώνουμε. Μας αφήνει μέσα στην αντίφαση, χωρίς τίποτα που να μπορεί να εμποδίζει ή να νομιμοποιεί το εγκλημα, να απειλούμε και να μάς απειλούν, παρασυρμένους από μια δλόκληρη πυρετική εποχή μηδενισμού, αλλά και μέσα στη μοναξιά, με τ' όπλο στο χέρι και σφιγμένο το λαιμό.

Μά αυτή η βασική αντίφαση συνοδεύεται αναπόφευκτα από πλήθος άλλες μία και ισχυρίζεται κανείς πώς θέλει να μείνει στο παράλογο, αδιαφορώντας για τον αληθινό του χαρακτήρα, σύμφωνα με τον όποιο είναι μία διωμένη μεταβατικότητα, ένα σημείο αφετηρίας, το ισοδύναμο στον τομέα της ύπαρξης της μεθοδικής αμφιβολίας του Ντεκάρτ. Το παράλογο είναι αυτό καθαυτό αντίφαση.

Και είναι μία αντίφαση ως προς το περιεχόμενο του γιατί αποκλείει τις κρίσεις αξιών θέλοντας να διατηρήσει τη ζωή, ενώ η ζωή είναι αυτή καθαυτή μία κρίση αξίας. "Όταν ανασαίνεις είναι οά να κρίνεις. Είναι όπωσδήποτε ψέμα να πούμε ότι η ζωή είναι μία συνεχής έκλογή. 'Αλλά είναι αλήθεια ότι δεν μπορούμε να φανταστούμε τη ζωή στερημένη από κάθε έκλογή. 'Απ' αυτή την τόσο άπλη άποψη, ή παράλογη θέση στην πράξη είναι αδιανόητη. Και είναι αδιανόητη ακόμα και στην έκφρασή της. Κάθε φιλοσοφία του άσημαντου ζει μέσα σε μία αντίφαση από το γεγονός και μόνο πώς εκφράζεται. Γιατί δίνει ένα μίνιμουμ συνοχής στην άσυναρτησία, εισάγει τη συνέπεια σ' αυτό που σύμφωνα με τα λεγόμενά της δεν έχει συνέπεια. 'Η όμιλία διορθώνει. 'Η μόνη σωστή στάση που θέλει να στηρίζεται πάνω στο άσημαντο θά ήταν ή σιωπή, αν ή σιωπή δεν είχε κάποιο νόημα. 'Ο τέλειος παραλογισμός προσπαθεί να είναι δουβός. "Όταν μιλάει αυτό γίνεται από άυταρέσκεια ή γιατί αισθάνεται την προσωρινότητά του. Αυτή ή άυταρέσκεια, ή αυτοέγκριση δείχνει τον βαθιά διφορούμενο χαρακτήρα της παράλογης στάσης. Το παράλογο που ισχυρίζεται ότι εκφρά-

ζει τὸν ἄνθρωπο μέσα στή μοναξιά του τὸν κάνει νὰ ζει μὲ κάποιον τρόπο μπροστὰ σ' ἕναν καθρέφτη. Ὁ ἀρχικὸς διχασμὸς κινδυνεύει τότε νὰ γίνει ἄνετος κι εὐχάριστος. Ἡ πληγὴ πού ζύνομε μὲ τόση φροντίδα στὸ τέλος δίνει ἡδονή.

Δὲ λείπουν κι οἱ μεγάλοι τυχοδιῶχτες τοῦ παράλογου. Ἀλλὰ τελικὰ τὸ μέγεθός τους μετριέται ἀπὸ τὸ πόσο ἀρνήθηκαν τίς χαρὲς τοῦ παράλογου γιὰ νὰ κρατήσουν τίς ἀπαιτήσεις του. Καταστρέφουν γιὰ τὸ πῖθ πολὺ κι ὄχι γιὰ τὸ πῖθ λίγο. «Ἐχθροὶ μου εἶναι ἐκεῖνοι, λέει ὁ Νίτσε, πού ἐπιδιώκουν τὴν ἀνατροπὴ κι ὄχι ν' αὐτοδημιουργηθοῦν οἱ ἴδιοι». Καὶ τὸ παράλογο ἀνατρέπει ἀλλὰ προσπαθώντας νὰ δημιουργήσει. Ἐξυμνεῖ τὴ χρηστότητα μαστιγώνοντας τοὺς φιλήδονους μὲ τὴ «γουρουνίσια ὄψη». Γιὰ νὰ ξεφύγει ἀπὸ τὴν αὐταρέσκεια ὁ παράλογος συλλογισμὸς καταφεύγει στὴν ἀρνηση. Ἀρνιέται τὸ διασκορπισμὸ καὶ καταλήγει σὲ μιὰ αὐθαίρετη ἀπογύμνωση, σὲ μιὰ πολιτικὴ σιωπῆς, στὴν παράδοξη ἀσκητεία τῆς ἐξέγερσης. Ὁ Ρεμπώ τραγουδώντας «τ' ὠραῖο ἐγκλήμα πού τσαλαβουτάει στὴ λάσπη τοῦ δρόμου» καταφεύγει στὸ Χαρρὰρ καὶ τὸ μόνο του παράπονο εἶναι πὼς ἐκεῖ ζεῖ χωρὶς οἰκογένεια. Ἡ ζωὴ ἦταν γιὰ κείνον «μιὰ φάρσα ὀργανωμένη ἀπ' ὄλους μαζί». Ἀλλὰ τὴν ὥρα τοῦ θανάτου, νὰ πού φωνάζει στὴν ἀδερφή του: «Θὰ ταφῶ κάτω ἀπὸ τὴ γῆ καὶ σὺ θὰ περπατᾷς στὸν ἥλιο!»

Τὸ παράλογο λοιπόν, θεωρούμενο σὰν κανόνας τῆς ζωῆς, εἶναι ἀντιφατικό. Γι' αὐτὸ δὲν πρέπει ν' ἀποροῦμε πού δὲ μᾶς δίνει τίς ἀξίες πού θ' ἀποφάσιζαν ἀντὶ γιὰ μᾶς σχετικὰ μὲ τὴ νομιμότητα τοῦ ἐγκλήματος. Ἄλλωστε δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ στηρίξουμε μιὰ στάση πάνω σὲ μιὰ προνομιοῦχα συγκίνηση. Τὸ αἰσθημα τοῦ παράλογου εἶναι ἕνα αἰσθημα σὰν δλα τ' ἄλλα. Τὸ ὅτι ἔδωσε τὸ χρῶμα του σὲ τόσες σκέψεις καὶ πράξεις ἀνάμεσα σὲ δυὸ πολέμους ἀποδείχνει μόνον τὴ δύναμη καὶ τὴ νομιμότητά του. Ἀλλὰ ἡ ἔνταση ἐνός αἰσθήματος δὲν μπορεῖ νὰ τὸ κάνει πανανθρώπινο. Ἡ πλάνη μᾶς ὀλοκληρῆς ἐποχῆς ἦταν ὅτι σχημάτισε ἢ προσπάθησε νὰ σχη-

ματίσει γενικούς κανόνες δράσης, ξεκινώντας από μια απεγνωσμένη συγκίνηση που ή εξέλιξή της θά ήταν να ξεπεράσει τον εαυτό της. Οι μεγάλες λύπες όπως κι οι μεγάλες ευτυχίες μπορούν να βρίσκονται στην αρχή ενός συλλογισμού. Είναι μεσολαβητές. Δεν μπορούμε όμως να τις ξαναβρούμε και να τις διατηρήσουμε σ' όλο το μάκρος των συλλογισμών. "Αν λοιπόν ήταν νόμιμο να υπολογίζεται ή παράλογη ευαισθησία, να γίνεται ή διάγνωση ενός κακού όπως το βρίσκουμε στον εαυτό μας και στους άλλους, είναι αδύνατο να δούμε σε μια τέτοια ευαισθησία και στο μηδενισμό που προϋποθέτει τίποτ' άλλο εκτός από ένα σημείο αφητηρίας, την εμπειρία μιας κριτικής, το ισοδύναμο (στον τομέα της υπαρξης) της συστηματικής αμφιβολίας. "Επειτα πρέπει να σπάσουμε τα στέρεα παιχνίδια του καθρέφτη και να μπούμε μέσα στην ασυγκράτητη κίνηση, όπου το παράλογο ξεπερνά τον εαυτό του.

Αφού σπάσει ο καθρέφτης, δε μένει τίποτα που να μπορεί να χρησιμέψει σαν απάντηση στα ερωτήματα του αιώνα. Το παράλογο, όπως κι ή μεθοδική αμφιβολία, άχρηστεψε όλες τις παλιές ιδέες. Μας οδηγεί στο άδιεξοδο. Αλλά μπορεί όπως κι ή αμφιβολία, ξαναγυρίζοντας στον εαυτό του, να κατευθύνει μια νέα έρευνα. Τότε ο συλλογισμός συνεχίζεται με τον ίδιο τρόπο. Φωνάζω πως δεν πιστεύω σε τίποτα κι ότι όλα είναι παράλογα, αλλά δεν μπορώ ν' αμφιβάλλω για τη φωνή μου και θά πρέπει τουλάχιστο να πιστεύω στη διαμαρτυρία μου. Η πρώτη κι ή μοναδική προφάνεια που μου δίνεται έτσι, στο έσωτερικό της παράλογης εμπειρίας, είναι ή εξέγερση. Χωρίς καμιά γνώση, αναγκασμένος να σκοτώσω ή να δώσω τη συγκατάθεσή μου στο έγκλημα, δεν έχω στα χέρια μου παρά μόνο τούτη την προφάνεια ένισχυμένη ακόμα περισσότερο από το σπαραγμό που αισθάνομαι. Η εξέγερση γεννιέται από το θέαμα της παραφροσύνης μπροστά σε μια άδικη κι άκατανόητη κατάσταση. Αλλά ή τυφλή της όρμη διεκδικεί την τάξη μέσα στο χάος και την ένότητα μέσα στην ίδια την καρδιά αυτού που φεύγει και χάνεται. Φωνάζει, απαιτεί, θέλει να σταματήσει το σκάνδαλο και να γί-

νει επί τέλους σταθερό αυτό που μέχρι τώρα γραφόταν χωρίς ανάπαυλα πάνω στη θάλασσα. Σκοπός της είναι ή αλλαγή. Άλλα αλλαγή σημαίνει δράση κι αβριο δράση θα σημαίνει να σκοτώνεις, ενώ δέν ξέρεις ακόμα αν τó Εγκλημα είναι νόμιμο. Γεννά άκριβώς τις πράξεις εκείνες που τής ζητούν να νομιμοποιήσει. Πρέπει λοιπόν ή επανάσταση ν' άντλήσει τά αίτιά της άπ' τόν έαυτό της άφου δέν μπορεί να τά εξασφαλίσει άπό πουθενά άλλο. Πρέπει ν' άποδεχτεί κάποιον αυτοέλεγχο για να μάθει πώς πρέπει να φερθεί.

Αυό αιώνες μεταφυσικής ή Ιστορικής επανάστασης προσφέρονται μόνο για θεώρηση. Μόνο ένας Ιστορικός θα μπορούσε να εκθέσει με λεπτομέρειες τις θεωρίες και τά κινήματα που ξετυλίγονται διαδοχικά σ' αυτό τó διάστημα. Τό λιγότερο θα πρέπει να μπορούμε να βρούμε τήν άκρη κάποιου νήματος. Οι σελίδες που άκολουθούν επισημαίνουν μόνο μερικά Ιστορικά όρόσημα και δίνουν μιá μέθοδο άνάγνωσης. Αυτή ή μέθοδος δέν είναι ή μόνη δυνατή και ούτε πρόκειται να ξεκαθαρίσει εξάλλου όλα τά προβλήματα. Έξηγει όμως λίγο - πολύ τήν κατεύθυνση και σχεδόν ολοκληρωτικά τις υπερβολές τής εποχής μας. Η θαυμαστή Ιστορία που εξετάζουμε είναι ή Ιστορία τής ευρωπαϊκής έπαρσης.

Η επανάσταση, πάντως, δέ θα μπορούσε να μας άποκαλύψει τά αίτιά της παρά στο τέρμα μιás έρευνας σχετικά με τις ενέργειές της και τις κατακτήσεις της. Μέσα στο έργο της ίσως να βρίσκεται ο κανόνας δράσης που τó παράλογο δέν μπόρεσε να μας δώσει, μιá ένδειξη τουλάχιστο σχετικά με τó δικαίωμα ή τó καθήκον του να σκοτώνεις και τέλος ή έλπίδα μιás δημιουργίας. Ο άνθρωπος είναι τó μόνο πλάσμα που άρνιέται να είναι αυτό που είναι. Τό θέμα είναι να μάθουμε αν αυτή ή άρνηση δέν μπορεί παρά να τόν οδηγήσει στην καταστροφή τών άλλων και του έαυτου του, αν κάθε επανάσταση πρέπει να καταλήγει με τή δικαίωση του παγκόσμιου μακελλειού ή αν αντίθετα, χωρίς να καμουφλάρεται πίσω άπό μιá άπίθανη άθωότητα, μπορεί να άποκαλύψει τήν άρχή μιás εύλογης ένοχής.

Ὁ ἐπαναστατημένος ἄνθρωπος

Τί εἶναι ἓνας ἐπαναστατημένος ἄνθρωπος; Ἕνας ἄνθρωπος πού λέει ὄχι. Ἄρνιέται ἀλλά δὲν παραιτεῖται: εἶναι ἀκόμα κι αὐτός πού λέει ναι ἀπό τήν πρώτη του κίνηση. Ἕνας σκλάβος πού σ' ὀλη του τή ζωή δεχόταν διαταγές ξαφνικά κρίνει μιὰ νέα ἐντολή ἀπαράδεκτη. Ποιό εἶναι τὸ περιεχόμενο αὐτοῦ τοῦ «ὄχι»;

Σημαίνει, λόγου χάρη, «ἡ ὑπόθεση τραβάει μακριά», «μέχρι ἐκεῖ καὶ μὴ παρέκει», «τὸ παρακάνετε» κι ἀκόμα «ὄ-πάρχει ἓνα ὄριο πού δὲ θὰ ξεπεράσετε». Μὲ λίγα λόγια αὐτὸ τὸ ὄχι ἐπιθεβαιώνει τήν παρουσία ἑνὸς ὄριου. Ξαναβρίσκουμε τήν ἴδια ἰδέα τοῦ ὄριου στὸ αἶσθημα τοῦ ἐπαναστατημένου ὅτι ὁ ἄλλος ὑπερβάλλει, ὅτι ἀπλώνει τὰ δικαιώματά του πέρα ἀπὸ κάποια σύνορα, ὅπου βρίσκουν ἀντιμέτωπο ἓνα ἄλλο δικαίωμα καὶ περιορίζονται ἀπ' αὐτό. Ἔτσι τὸ κίνημα ἐξέγερσης στηρίζεται ταυτόχρονα πάνω στὴν κατηγορηματικὴ ἀρνηση μιᾶς παραβίασης πού κρίνεται ἀπαράδεκτη καὶ τὴν ὄχι πολὺ ξεκάθαρη θεβαιότητα ἑνὸς σταθεροῦ δικαιώματος ἢ σωστότερα τήν ἐντύπωση τοῦ ἐπαναστατημένου ὅτι «ἔχει τὸ δικαίωμα νά...». Ἡ ἐξέγερση δὲ γίνεται χωρὶς τὸ αἶσθημα ὅτι, κάποιος καὶ κάπου, ἔχει δίκιο. Ἐδῶ εἶναι πού ὁ ἐπαναστατημένος σκλάβος λέει ταυτόχρονα καὶ ναι καὶ ὄχι. Ἐπιθεβαιώνει ὅτι ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ὄριο ὑποψιάζεται πῶς κάτι ὑπάρχει πού θέλει νά διατηρήσει μέσα ἀπὸ τὸ ὄριο. Ἀποδείχνει πεισματάρικα ὅτι ὑπάρχει μέσα του κάτι πού «ἀξίζει τὸν κόπο νά...», πού ζητάει νά τὸ προσέξουν. Μὲ κάποιον τρόπο, ἀντιμετωπίζει τὴ διαταγὴ πού τὸν καταπιέ-

ζει μ' ένα είδος δικαιώματος να μην καταπιεστεί περισσότερο απ' όσο μπορεί ν' άνεχτεί.

Μαζί με την αποτροφή για τον παρείσαχτο, σε κάθε εξέγερση υπάρχει μια τέλεια, στιγμιαία έναρμόνιση του ανθρώπου μ' ένα μέρος του έαυτού του. Αυτόματα λοιπόν παρεμβαίνει μια κρίση αξίας που τον εκθέτει σε χιλίους κινδύνους. Μέχρι τότε σώπαινε άφημένος στην άπελπισία της παραδοχής μιας κατάστασης έστω κι αν την έκρινε άδικη. Σωπαίνοντας αφήνεις να πιστεύουν ότι δεν έχεις ούτε κρίση ούτε έπιθυμία για τίποτα και σε μερικές περιπτώσεις πραγματικά δεν έπιθυμείς τίποτα. 'Η άπελπισία όπως και το παράλογο έπιθυμεί και κρίνει τα πάντα γενικά και τίποτα ειδικά. 'Η σιωπή την εκφράζει εύγλωττα. 'Αλλά όταν αρχίσει να μιλάει, ακόμα κι αν πει όχι, έπιθυμεί και κρίνει. 'Ο επαναστατημένος με την έτυμολογική έννοια αλλάζει στάση. 'Ηταν ύποταχτικός κάτω από το μαστίγιο του αφέντη. Σαφνικά παύει να είναι πειθήνιος. Θέλει ν' αντιτάξει κάτι που προτιμάει σε κάτι που δεν του άρέσει. Κάθε αξία δε συνεπάγεται και επανάσταση, αλλά κάθε κίνηση εξέγερσης συνεπάγεται σιωπηλά μια αξία. 'Αλλά πρόκειται πάντα για αξία;

'Από το κίνημα εξέγερσης γεννιέται, έστω και συγκεχυμένα ή συνειδητοποίηση: ή αντίληψη που ξεπροβάλλει ξαφνικά πως μέσα στον άνθρωπο υπάρχει κάτι με το οποίο ο άνθρωπος μπορεί να ταυτιστεί έστω και προσωρινά. Μέχρι τώρα αυτός ο συνταυτισμός δεν είχε γίνει αντίληπτός. 'Ο δούλος άντεχε όλες τις υπερβολικά άδικες πράξεις πριν από την εξέγερση. Συχνά μάλιστα είχε δεχτεί χωρίς ν' αντιδράσει διαταγές πιο καταπιεστικές από κείνη που προκάλεσε την άρνησή του. 'Έκανε ύπομνη, άπωθώντας τες ίσως μέσα του αλλά μια και σώπαινε συνέχισε να δείχνει περισσότερο ένδιαφέρον για τα άμεσα συμφέροντά του παρά για τη συνειδητοποίηση των δικαιωμάτων του. Χάνοντας την ύπομνη του, με την άνυπομνησία αρχίζει ένα κίνημα που μπορεί να έπεχταθεί σε κάθε τι που άποδεχόταν μέχρι τότε. Αυτό ή όρμη ή δρά σχεδόν πάντα άναδρομικά. 'Ο σκλάβος τη

στιγμή που απορρίπτει την ταπεινωτική διαταγή του αφέντη του απορρίπτει και την ίδια την ιδιότητα του σκλάβου. Το κίνημα εξέγερσης τον οδηγεί πιά πέρα από την απλή άρνηση. Ξεπερνά ακόμα και το όριο που έθετε στον αντίπαλό του ζητώντας τώρα να τον μεταχειρίζονται σαν ίσο. Αυτό που ήταν πρώτα μιὰ άκαταμάχητη αντίσταση του ανθρώπου γίνεται τώρα δολόκληρος ο άνθρωπος που ταυτίζεται μ' αυτή και περιέχεται σ' αυτή. Το μέρος της προσωπικότητάς του που επιθυμούσε να το σέβονται το θέτει πάνω από τ' άλλα και του δίνει προτεραιότητα απ' όλα τ' άλλα, ακόμα κι από τη ζωή. Γίνεται γι' αυτόν το υπέρτατο αγαθό. Ζώντας μέχρι τότε μέσα σ' έναν κοφορμισμό, ο σκλάβος ρίχνεται απότομα «μια κι είναι έτσι τα πράγματα...» στο έλα ή τίποτα. Η συνείδηση προβάλλει στο φώς μαζί με την εξέγερση.

Διαπιστώνουμε όμως πως είναι συνείδηση ενός δλου ακόμα αρκετά άδιαμόρφωτου και συνάμα ενός «τίποτα» που προαγγέλλει τη δυνατότητα της θυσίας του ανθρώπου γι' αυτό το δλο. Ο επαναστάτης θέλει να είναι το πάλν, να ταυτίζεται ολοκληρωτικά μ' αυτό το αγαθό που συνειδητοποίησε ξαφνικά και που επιθυμεί ν' αναγνωρίζεται και να γίνεται σεβαστό σά στοιχείο της προσωπικότητάς του, ή να είναι ένα τίποτα, δηλαδή να αποστερηθεί όριστικά τη δύναμη που τον κυριαρχεί.

Τέλος αποδέχεται την τελική πτώση που είναι ο θάνατος, αν υποχρεωθεί να στερηθεί αυτό το αποκλειστικό ιερό δικαίωμα που θα ονομάσει π.χ. ελευθερία. Καλύτερα να πεθαίνει έρθιος παρά να ζει γονατιστός.

Η αξία, σύμφωνα με τους καλούς συγγραφείς, «άντιπροσωπεύει τις πιά πολλές φορές ένα πέρασμα από το γεγονός στο δικαίωμα, από την επιθυμία στο επιθυμητό (με τη μεσολάβηση της κοινής επιθυμίας γενικά)»¹. Το πέρασμα στο δικαίωμα είναι έκδηλο, όπως είδαμε, στην εξέγερση. Το ίδιο και το πέρασμα από το «θα έπρεπε να ήταν έτσι»

1. Λαλάντ: «Φιλοσοφικό λεξικό».

στο «θέλω να είναι έτσι». 'Αλλά είναι ίσως πολύ περισσότερο εκδηλη ή έννοια της μετουσίωσης του ατόμου σε κοινό αγαθό. 'Η προβολή του "Όλα ή του Τίποτα δείχνει πώς ή εξέγερση αντίθετα με την τρέχουσα γνώμη και παρ' όλο που γεννιέται μέσα σ' ό,τι πιο ατομικό έχει ο άνθρωπος, αμφισβητεί την ίδια την έννοια του ατόμου. "Αν, πραγματικά, το άτομο δέχεται να πεθάνει και πεθαίνει όταν έρθει ή στιγμή μέσα στην εξέλιξη της εξέγερσής του, δείχνει μ' αυτό ότι θυσιάζεται για ένα αγαθό που πιστεύει πως ξεπερνά τα όρια του δικού του πεπρωμένου. "Αν προτιμά την πιθανότητα του θανάτου από την άρνηση του δικαιώματος που υπερασπίζει είναι γιατί τοποθετεί αυτό το δικαίωμα πάνω από τον ίδιο του τον εαυτό. Δρά λοιπόν στο όνομα μιας αξίας που δεν έχει ακόμα ξεκαθαρίσει στο μυαλό του αλλά που αισθάνεται τουλάχιστο πως είναι κοινή για όλους τους ανθρώπους. Βλέπουμε ότι ή επιβεβαίωση που συνεπάγεται κάθε πράξη εξέγερσης εξελίσσεται σε κάτι που ξεπερνά το άτομο αφού το βγάζει από την υποθετική μοναξιά του και του δίνει μια αφορμή δράσης. Είναι όμως σημαντικό να σημειώσουμε ακόμα ότι αυτή ή αξία που προϋπάρχει πριν από κάθε δράση βρίσκεται σε αντίφαση με καθαρά ιστορικές φιλοσοφίες, σύμφωνα με τις οποίες ή αξία καταχτιέται (αν καταχτιέται) όταν τελειώνει ή δράση. 'Η ανάλυση της εξέγερσης οδηγεί τουλάχιστο στην υπόνοια ότι υπάρχει μια ανθρώπινη φύση επως τή φαντάζονταν οι "Έλληνες και σ' αντίθεση με τ' αξιώματα της σύγχρονης σκέψης. Γιατί να επαναστατήσει κανείς αν δεν έχει μέσα του κάτι το σταθερό να προασπίσει; 'Ο σκλάβος δεν ξεσηκώνεται μόνο για τον εαυτό του, αλλά για όλες τις ανθρώπινες υπάρξεις, όταν κρίνει πως με την υπάρχουσα τάξη κάτι μηδενίζεται μέσα του που δεν ανήκει μόνο σ' αυτόν, αλλά είναι κοινός τόπος, όπου όλοι οι άνθρωποι, ακόμα κι εκείνος που τον προσβάλλει και τον καταπιέζει, μπορούν να βρουν μια κοινότητα.'

1. 'Η κοινότητα των θυμάτων είναι ή ίδια μ' εκείνη που ενώνει το θύμα και το δήμιο. 'Αλλά ο δήμιος δεν το ξέρει.

Δυό παρατηρήσεις θα στηρίξουν τούτο τὸ συλλογισμό. Θὰ σημειώσουμε πρῶτα ὅτι τὸ ἐπαναστατικὸ κίνημα δὲν εἶναι στὴν οὐσία ἐγωιστικὸ κίνημα. Μπορεῖ βέβαια νὰ ἔχει ἐγωιστικούς προσδιορισμούς. Ἄλλὰ ἐξεγείρεται κανεὶς ὄχι μόνον ἐναντία στὴν καταπίεση ἀλλὰ καὶ ἐναντία στὸ ψέμα. Ἄλλωστε, ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς προσδιορισμούς του καὶ μέσα στὴν ἐντονώτερη ὁρμὴ του, ὁ ἐπαναστατημένος δὲν ὑπολογίζει τίποτα ἀφοῦ τὰ παίζει ἔλα γιὰ ἔλα. Ἀπαιτεῖ ἀναμφίβολα τὸ σεβασμὸ καὶ γιὰ τὸν ἑαυτὸ του ἀλλὰ στὸ βαθμὸ πὺ ταυτίζεται μὲ μιὰ φυσικὴ κοινότητα.

Στὴ συνέχεια πρέπει νὰ παρατηρήσουμε ὅτι ἡ ἐξέγερση ὁὐ γιννέται μόνον καὶ ὑποχρεωτικὰ μέσα στὸν καταπιεζόμενο ἀλλὰ μπορεῖ νὰ ξεπηθῆσει ἐπίσης μονάχα καὶ στὸ θέαμα τῆς καταπίεσης πὺ ἔχει γιὰ θύμα τῆς κάποιοι ἀλλο. Στὴν περίπτωση αὐτὴ ὑπάρχει ταυτισμὸς μὲ κάποιοι ἀλλο. Καὶ πρέπει νὰ διευκρινίσουμε ὅτι δὲν πρόκειται γιὰ ψυχολογικὸ ταυτισμὸ, οὔτε γιὰ πρόφαση πὺς τάχα τὸ ἄτομο αἰσθάνεται ὅτι ἡ προσβολὴ ἀπευθύνεται σ' αὐτὸ τὸ ἴδιο. Ἀπεναντίας, πολλὲς φορές συμβαίνει νὰ μὴν ἀνέχεται κανεὶς νὰ κάνουν στοὺς ἀλλοὺς προσβολὲς πὺ ὁ ἴδιος εἶχε ἀνεχτεῖ χωρὶς ἀντίδραση. Οἱ αὐτοκτονίες διαμαρτυρίας Ρώσων τρομοκρατῶν μέσα στὰ κάτεργα, γιὰτὶ βασάνιζαν τοὺς συντρόφους τους, ἀποτελοῦν χτυπητὸ παράδειγμα. Πολὺ περισσότερο δὲν πρόκειται γιὰ τὸ αἶσθημα κοινότητας συμφερόντων. Εἶναι δυνατὸ νὰ μᾶς ὁδηγήσει σὲ ἐξέγερση μιὰ ἀδικία πὺ ἐπιβάλλεται σὲ κείους πὺ θεωροῦμε ἀντιπάλους. Ὑπάρχει μόνον ταυτισμὸς πεπρωμένων καὶ τοποθέτησης. Τὸ ἄτομο δὲν ἀποτελεῖ λοιπὸν αὐτὸ μόνον τὴν ἀξία πὺ πρόκειται νὰ ὑπερασπίσει. Χρειάζονται, τὸ λιγότερο, ὄλοι οἱ ἄνθρωποι γιὰ νὰ τὴ συνθέσουν. Στὴν ἐπανάσταση ὁ ἄνθρωπος γίνεται ὁ πλησίον του καὶ ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη ἡ ἀνθρώπινη ἀλληλεγγύη ἔχει μεταφυσικὸ χαραχτήρα. Ἀπλούστατα, γιὰ τὴν ὥρα πρόκειται γιὰ κείνο τὸ εἶδος ἀλληλεγγύης πὺ γιννέται μέσα στὰ δεσμά.

Μποροῦμε ἀκόμα νὰ προσδιορίσουμε τὴ θετικὴ ἀποψη τῆς

ἀξίας πού υποτίθεται πώς υπάρχει σέ κάθε ἐξέγερση συγκρίνοντάς την μέ μιὰ ἐντελῶς ἀρνητική ἔννοια τῆς μνησικακίας ὅπως τὴν ὀρίζει ὁ Σέλερ.¹ Στὴν πραγματικότητα τὸ κίνημα τῆς ἐξέγερσης εἶναι κάτι περισσότερο ἀπὸ μιὰ πράξη διεκδικήσεων μέ τὴν πιδ ἔντονη σημασία τῆς λέξης. Ἡ μνησικακία ὀρίζεται πολὺ ὀρθῶ ἀπὸ τὸ Σέλερ σὰ μιὰ αὐτοτοξίνωση, σὰν τῆ ἐλαβερῆ ἔκκριση μέσα σέ κλειστὸ δοχεῖο μιᾶς πολύχρονης ἀδυναμίας. Ἀπεναντίας ἡ ἐξέγερση διασπᾷ τὴν ὑπαρξη, τῆ βοηθᾷ νὰ ξεχειλίσει. Ἐλευθερώνει ρεύματα πού ἀπὸ στάσιμα γίνονται ὀρμητικά. Ὁ Σέλερ ὁ ἴδιος τονίζει τὴν παθητικὴ πλευρὰ τῆς μνησικακίας, παρατηρώντας τῆ μεγάλῃ θέση πού κατέχει μέσα στὴν ψυχολογία τῶν γυναικῶν, πού κυριαρχοῦνται ἀπὸ τὸν πόθο καὶ τῆ δαιμονοληψία. Στὴν πηγὴ τῆς ἐξέγερσης ὑπάρχει ἀντίθετα μιὰ ἀρχὴ ἔντονης δραστηριότητας καὶ ἐνεργητικότητας. Ὁ Σέλερ ἔχει ἐπίσης δίκιο δταν λέει ὅτι ὁ φθόνος χρωματίζει ἔντονα τῆ μνησικακία. Ἀλλὰ φθονοῦμε αὐτὸ πού δὲν ἔχουμε, ἐνῶ ὁ ἐπαναστατημένος ὑπερασπίζει αὐτὸ πού εἶναι. Δὲ διεκδικεῖ μόνο ἓνα ἀγαθὸ πού δὲν κατέχει ἢ πού τοῦ ἔχουν στερήσει. Ἀποβλέπει στὸ νὰ ἐπιβάλει τὴν ἀναγνώριση αὐτοῦ τοῦ κάτι πού ἔχει, κάτι πού αὐτὸς ἔχει κιόλας ἀναγνωρίσει, σχεδὸν σ' ὅλες τὶς περιπτώσεις, σὰν περισσότερο σημαντικό ἀπ' ὅ,τι θὰ μπορούσε νὰ ἐπιθυμήσει. Ἡ ἐξέγερση δὲν ἔχει ρεαλισμὸ. Πάντα σύμφωνα μέ τὸ Σέλερ, ἡ μνησικακία, ἀνάλογα ἀν φυτρώνει σέ δυνατὴ ἢ ἀδύναμη ψυχὴ, γίνεται ἀρριδισμὸς ἢ πικρία. Ἀλλὰ καὶ στὶς δυὸ περιπτώσεις θέλει κανεὶς νὰ γίνεῖ κάτι διαφορετικὸ ἀπ' αὐτὸ πού εἶναι. Ἡ μνησικακία στρέφεται πάντα πρὸς αὐτὸν πού τῆ νοιώθει. Ἀπεναντίας ὁ ἐπαναστατημένος, μέ τὴν πρώτη του κιόλας κίνηση, ἀρνιέται στοὺς ἄλλους νὰ θίξουν αὐτὸ πού εἶναι. Ἀγωνίζεται γιὰ τὴν ἀκεραιότητα ἑνὸς μέρους τοῦ εἶναι του. Δὲ ζητάει πρῶτα νὰ καταχτήσῃ ἀλλὰ νὰ ἐπιβάλει.

Φαίνεται τέλος ὅτι ἡ μνησικακία ἡδονίζεται προκαταβολικὰ μέ κάποιον πόνον πού θὰ ἤθελε νὰ νοιώσει τὸ ἀντικεί-

1. «Ὁ ἄνθρωπος πού μνησικακεῖ».

μενό της. Ὁ Νίτσιε και ὁ Σέλερ πολὺ σωστά θεωροῦν ἐξαίρετο παράδειγμα μιᾶς τέτοιας εὐαισθησίας τὴν παράγραφο ὅπου ὁ Τερτυλλιανὸς πληροφορεῖ τοὺς ἀναγνώστες του ὅτι ἡ μεγαλύτερη πηγή εὐδαιμονίας γιὰ τοὺς μακάριους τ' οὐρανοῦ θὰ εἶναι τὸ θέαμα τῶν Ρωμαίων αυτοκρατόρων ποὺ θὰ βασανίζονται στὴν κόλαση. Τὴν ἴδια αὐτὴ εὐδαιμονία νοιώθουν οἱ τίμιοι ἄνθρωποι ποὺ παρακολουθοῦν τίς δημόσιες ἐκτελέσεις. Ἀπέναντίας ἡ ἐξέγερση ἔχει σὰν ἀρχὴ τῆς νὰ περιορίζεται στὴν ἄρνηση τῆς ταπείνωσης χωρὶς νὰ τὴν ἐπιζητᾷ γιὰ τοὺς ἄλλους. Ἀνέχεται ἀκόμα και τὸν πόνο φτάνει νὰ γίνεῖ σεβαστὴ ἡ ἀκεραιότητά της.

Δὲν καταλαβαίνουμε λοιπὸν γιατί ὁ Σέλερ ταυτίζει ἀπόλυτα τὸ πνεῦμα τῆς ἐξέγερσης μὲ τὴ μνησικαχία. Ἡ κριτικὴ του γιὰ τὴ μνησικαχία μέσα στοῦ οὐμανιστικὸ κίνημα (ποὺ τὸ θεωρεῖ σὰν τὴ μὴ χριστιανικὴ μορφή τῆς ἀγάπης τῶν ἀνθρώπων) θὰ ταίραζε ἴσως σὲ μερικὲς ἀκαθόριστες μορφές τοῦ οὐμανιστικοῦ ἰδεαλισμοῦ ἢ στὴ μεθοδολογία τοῦ τρόμου. Πέφτει ἔξω ὅμως σ' ὅτι ἀφορᾷ τὴν ἐξέγερση τοῦ ἀνθρώπου ἐναντία στὴ μοίρα του, τὸ κίνημα ποὺ κάνει τὸ ἄτομο γιὰ νὰ ὑπερασπίσει μιὰ ἀξία κοινὴ σ' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους. Ὁ Σέλερ προσπαθεῖ ν' ἀποδείξει ὅτι ὁ ἀνθρωπισμὸς συνοδεύεται ἀπὸ τὸ μῖσος γιὰ τὸν κόσμο. Ἀγαπᾷ κανεὶς γενικᾶ τὴν ἀνθρωπότητα γιὰ νὰ μὴν εἶναι ὑποχρεωμένος ν' ἀγαπᾷ ξεχωριστὰ τοὺς ἀνθρώπους. Αὐτὸ εἶναι σωστὸ σὲ μερικὲς περιπτώσεις και καταλαβαίνουμε καλύτερα τὸ Σέλερ ὅταν βλέπουμε ὅτι τὸ οὐμανιστικὸ κίνημα ἐκπροσωποῦν κατὰ τὴ γνώμη του ὁ Μπένθαμ και ὁ Ρουσσώ. Ἀλλὰ τὸ πάθος τοῦ ἀνθρώπου γιὰ τὸν ἀνθρωπο μπορεῖ νὰ πηγάξει κι ἀπὸ κάτι ἄλλο ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ἀριθμητικὸ συμφεροντολόγο ὑπολογισμὸ ἢ ἀπὸ μιὰ ἐμπιστοσύνη, θεωρητικὴ ἄλλωστε κι αὐτὴ, στὴν ἀνθρώπινη φύση. Στους ὠφελιμιστὲς και τὸν παιδαγωγὸ τοῦ Αἰμίλιου ἀντιτάσσεται π.χ. ἡ λογικὴ ποὺ ἐνσαρκώνει ὁ Ντοστογιέφσκι στὸν Ἰβάν Καραμαζώφ ποὺ περνάει ἀπὸ τὸ ἐπαναστατικὸ κίνημα στὴ μεταφυσικὴ ἐξέγερση. Ὁ Σέλερ, ποὺ τὸ ξέρει, ἐκφράζει ἔτσι αὐτὴ τὴν ἀντίληψη: «Δὲν ὑπάρχει στὸν κόσμο ἀρκετὴ ἀγάπη γιὰ νὰ τὴν

ξοδεύουμε όπουδήποτε άλλου εκτός από την ανθρώπινη ύπαρξη.» Κι αν ακόμα ήταν αληθινή αυτή η πρόταση, είναι τόσο άπροσμέτρητη ή απόγνωση πού γεννά, ώστε να μην αξίζει παρά μόνο την περιφρόνηση. Στην ουσία, παραγνωρίζει κάπως το διχασμένο χαρακτήρα της εξέγερσης του Καραμαζώφ. Το δράμα του Ίβαν προέρχεται απεναντίας από το γεγονός ότι υπάρχει υπερβολική αγάπη χωρίς αντικείμενο. Κι όταν αυτή η αγάπη δεν παίζει το ρόλο της, μιὰ και δεν υπάρχει η πίστη στο Θεό, είναι πιδ πρόσφορο να μεταφερθεί στην ανθρώπινη ύπαρξη εν ονόματι μιᾶς γενναιοφύχης συνεισφοράς.

Τέλος πάντων, μέσα σ' ένα κίνημα εξέγερσης, όπως το αντιμετωπίσαμε μέχρι τώρα, δε διαλέγει κανείς ένα άφηρημένο ιδανικό από ψυχική ένδεια και με σκοπό μιὰ στείρα διεκδίκηση. Απαιτεί να προσεχτεί αυτό πού, μέσα στον άνθρωπο, δεν μπορεί να περιοριστεί σε μιὰ ιδέα, αυτό το φλογερό κομμάτι πού δεν μπορεί να χρησιμεύσει σε τίποτ' άλλο παρά στην ύπαρξη. Αυτό σημαίνει μήπως ότι καμιά εξέγερση δεν είναι φορτισμένη με μνησικακία; Όχι, κι αυτό το ξέρουμε καλά στον αιώνα των δυσारेστημένων. Αλλά πρέπει να πάρουμε αυτή την έννοια στην πιδ πλατιά της σημασία ριψοκινδυνεύοντας να την προδώσουμε και τότε η εξέγερση θα ξεχειλίζει από μνησικακία. "Όταν στ' «Ανεμοδαρμένα Ύψη» ο Χήθκλιφ προτιμά τον ξρωτά του από το Θεό και ζητά την κόλαση για να ένωθεί με κείνη πού αγαπάει, δεν είναι μόνο η ταπεινωμένη του νιότη πού μιλάει, αλλά κι η καυτή έμπειρία μιᾶς ελόκληρης ζωής. Το ίδιο αίσθημα κάνει το δάσκαλο Έκχαρτ να λέει, σε μιὰ εκπληκτική αίρετική έξαρση, ότι προτιμά την κόλαση με το Χριστό παρά τον παράδεισο χωρίς αυτόν. Είναι το ίδιο το ρεύμα της αγάπης. Έναντια στο Σέλερ, δε θα πρέπει λοιπόν να επιμένουμε υπερβολικά σχετικά με την παράφορη επιδεδαιώση πού χαρακτηρίζει το κίνημα της εξέγερσης και το ξεχωρίζει από τη μνησικακία. Φαινομενικά άρνητική αφού δε δημιουργεί τίποτα, η εξέγερση είναι βαθιά θετική, αφού

ἀποκαλύπτει αὐτὸ πὸν πρέπει πάντα νὰ προστατεύεται μέσα στὸν ἄνθρωπο.

Ἄλλὰ, γιὰ νὰ τελειώσουμε, αὐτὴ ἡ ἐξέγερση καὶ ἡ ἀξία πὸν εἶναι φορέας τῆς δὲν εἶναι καθόλου σχετικές; Καθὼς περνοῦν οἱ ἐποχὲς καὶ οἱ πολιτισμοί, οἱ αἰτίες ἐξέγερσης φαίνεται πὼς ἀλλάζουν. Ἐνας Ἰνδὸς παρίας, ἕνας πολεμιστῆς τῶν Ἴνκας, ἕνας πρωτόγονος κάτοικος τῆς Κεντρικῆς Ἀφρικῆς ἢ ἕνα μέλος τῆς πρωτοχριστιανικῆς κοινότητος δὲν εἶχαν τὴν ἴδια ἰδέα γιὰ τὴν ἐξέγερση. Μποροῦμε μάλιστα νὰ ἰσχυριστοῦμε μὲ μεγάλο βαθμὸ ἀληθοφάνειας ὅτι ἡ ἐξέγερση δὲν ἔχει ἔννοια σ' αὐτὲς τὶς συγκεκριμένες περιπτώσεις. Κι ὅμως ἕνας δοῦλος τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδας, ἕνας δουλοπάροικος, ἕνας κοντοτσιέρος τῆς Ἀναγέννησης, ἕνας Παριζιάνος ἀστὸς τῆς Ἀντιβασιλείας, ἕνας Ρῶσος διανοούμενος τοῦ 1900 κι ἕνας σύγχρονος ἐργάτης θὰ εἶχαν ἴσως διαφορετικὲς αἰτίες ἐξέγερσης ἀλλὰ θὰ συμφωνοῦσαν ἀναμφισβήτητα ὡς πρὸς τὴ νομιμότητά τῆς. Μ' ἄλλα λόγια, τὸ πρόβλημα τῆς ἐξέγερσης φαίνεται νὰ ἀποχτᾷ συγκεκριμένη σημασία μόνο στὰ πλαίσια τῆς δυτικῆς σκέψης. Θὰ μπορούσαμε νὰ μιλήσουμε μὲ περισσότερη σαφήνεια παρατηρώντας μαζί μὲ τὸ Σέλερ ὅτι τὸ ἐπαναστατικὸ πνεῦμα ἐκφράζεται δυσκολώτερα μέσα σὲ κοινωνίες ὅπου οἱ ἀνισότητες εἶναι πολὺ μεγάλες (Ἰνδικὲς κάστες) ἢ ἀντίθετα ὅπου ὑπάρχει ἀπόλυτη ἰσότητα (μερικὲς πρωτόγονες κοινωνίες). Στὴν κοινωνία τὸ πνεῦμα τῆς ἐξέγερσης μπορεῖ νὰ ὑπάρξει μόνο σὲ ομάδες ὅπου μιὰ θεωρητικὴ ἰσότητα σκεπάζει μεγάλες ἀνισότητες στὴν πράξη. Τὸ πρόβλημα λοιπὸν τῆς ἐξέγερσης ἔχει σημασία μόνο στὰ πλαίσια τῆς δυτικῆς μας κοινωνίας. Δὲ θὰ ἦταν δύσκολο λοιπὸν νὰ μποῦμε στὸν πειρασμὸ καὶ νὰ ἰσχυριστοῦμε ὅτι εἶναι σχετικὸ μὲ τὴν ἀνάπτυξη τῆς προσωπικότητος καὶ τοῦ ἀτομικισμοῦ ἂν οἱ προηγούμενες παρατηρήσεις δὲ μᾶς εἶχαν κάνει ἐπιφυλαχτικούς σχετικὰ μὲ ἕνα τέτοιο συμπέρασμα. Ἀπ' ὅλες τὶς ἐνδείξεις πὸν μποροῦμε νὰ συμπεράνουμε ἀπὸ τὴν παρατήρηση τοῦ Σέλερ εἶναι ὅτι χάρις στῆ θεωρία τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας πραγματο-

ποιείται μέσα στους κόλπους των κοινωνιών μας μιὰ συνελχὴ ἀνοδος τῆς ἔννοιᾳ τοῦ ἀνθρώπου μέσα στὸν ἀνθρώπο καὶ μὲ τὴν ἀσκηση αὐτῆς τῆς ἐλευθερίας, μιὰ ἀντίστοιχη αἴσθησι μὴ ἱκανοποίησης.

Ἡ πραγματικὴ ἐλευθερία δὲν παρουσίασε ἀνοδο ἀνάλογη μὲ τὴ συνείδηση ποῦ ἔχει ἀποκτήσει ὁ ἀνθρώπος γι' αὐτὴ. Τὸ μόνο ποῦ συμπεραίνουμε ἀπ' αὐτὴ τὴν παρατήρησι εἶναι πῶς ἡ ἐξέγερσι ἀποτελεῖ ἔργο τοῦ ἐνημερωμένου ἀνθρώπου ποῦ ἔχει συνείδηση τῶν δικαιωμάτων του. Ἀλλὰ τίποτα δὲ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ποῦμε ὅτι πρόκειται μόνο γιὰ τὰ δικαιώματα τοῦ ἀτόμου. Ἀντίθετα, εἶναι φανερό ὅτι, μὲ τὴν ἀλληλεγγύη ποῦ ἔχουμε ἀναφέρει, πρόκειται γιὰ μιὰ αὐτοσυνείδηση ὅλο καὶ πῶς εὐρύτερη ποῦ ἀποχτᾷ τὸ ἀνθρώπινο εἶδος κατὰ τὴν πρόοδο τῆς διαδρομῆς του. Πραγματικὰ στὴν περίπτωσι τοῦ Ἰνκας ἢ τοῦ παρία δὲν μπαίνει τὸ πρόβλημα τῆς ἐξέγερσις ἀφοῦ λύθηκε γι' αὐτοὺς κατὰ παράδοσι καὶ χωρὶς οὔτε κἄν νὰ φτάσουν στὸ σημεῖο νὰ τὸ σκεφτοῦν μὲ τὸ ἱερό καὶ ἀπαραβίαστο. Ἄν στὸν ἱερό κόσμο δὲν ὑπάρχει τὸ πρόβλημα τῆς ἐξέγερσις εἶναι γιὰτὶ οὐσιαστικὰ δὲν ὑπάρχει ἐκεῖ κανένας ἀντικειμενικός προβληματισμός ἀφοῦ οἱ ἀπαντήσεις ἔχουν δοθεῖ μιὰ γιὰ πάντα. Ἡ μεταφυσικὴ παραχώρησι τῆ θέσι τῆς στὸ μύθο. Δὲν ὑπάρχουν πῶς ἐρωτήματα ἀλλὰ μόνο ἀπαντήσεις κι αἰώνια σχόλια ποῦ μποροῦν τότε νὰ εἶναι μεταφυσικά. Ὅμως, μέχρις οὔτου ὁ ἀνθρώπος φτάσει ὡς τὸ ἱερό καὶ ἀπαραβίαστο, ἀλλὰ καὶ γιὰ νὰ φτάσει ὡς αὐτό, ἢ ἅμα θγεί ἀπ' αὐτό, ἀλλὰ καὶ γιὰ νὰ θγεί, χρειάζονται τὰ ἐρωτηματικὰ καὶ ἡ ἐξέγερσι. Ἐπαναστατημένος ἀνθρώπος εἶναι ὁ ἀνθρώπος διὰν θρῖσκεται πρὶν ἢ μετὰ τὸ ἱερό καὶ ἀπαραβίαστο καὶ ἀγωνίζεται γιὰ τὴν ἐπιβολὴ μιᾶς ἀνθρώπινις τάξις, ὅπου ἕλες οἱ ἀπαντήσεις νὰ εἶναι ἀνθρώπινες, δηλαδὴ λογικὰ διατυπωμένες. Ἀπὸ ἐκείνη τὴ στιγμὴ κάθε ἐρώτημα, κάθε λόγος εἶναι ἐξέγερσι, ἐνῶ μέσα στὸν κόσμο τοῦ ἱεροῦ κάθε λόγος εἶναι πράξις θείας χάρις. Θὰ μπορούσαμε ν' ἀποδείξουμε ἐπίσης ὅτι δὲν ὑπάρχουν παρὰ μόνο δύο δυνατοὶ κόσμοι γιὰ τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα, ὁ ἱερός (ἢ γιὰ νὰ μιλήσουμε μὲ χριστιαν-

νικό λεξιλόγιο ο κόσμος της θείας χάριτος') κι ο κόσμος της εξέγερσης. Η εξαφάνιση του ενός ισοδυναμεί με την εμφάνιση του άλλου, αν και αυτή ή εμφάνιση μπορεί να γίνει κάτω από συνταραχτικές μορφές. Κι εκεί ακόμα ξαναβρίσκουμε το "Ο λ α ή Τ ί π ο τ α. Η επικαιρότητα του προβλήματος της εξέγερσης οφείλεται σήμερα στο γεγονός ότι ολόκληρες κοινωνίες θέλησαν ν' απομακρυνθούν από το ιερό. Ζούμε σε μιὰ δίχως ιερό και απαραβίαστο ιστορία. Ο άνθρωπος βέβαια δεν είναι μόνο εξέγερση. Αλλά ή σημερινή ιστορία με τις αμφισβητήσεις της μᾶς αναγκάζει να πούμε ότι ή εξέγερση είναι μιὰ από τις ουσιαστικές διαστάσεις του ανθρώπου. Είναι ή ιστορική μας πραγματικότητα. "Αν δὲ θέλουμε ν' αποφεύγουμε την πραγματικότητα, πρέπει σ' αυτή να θροῦμε τις ἀξίες μας. Μπορούμε, μακριὰ ἀπ' τὸ ιερό και τις ἀπόλυτες ἀξίες του, να θροῦμε τούς κανόνες μᾶς συμπεριφορᾶς; Αὐτή είναι ή ἐρώτηση πού θέτει ή εξέγερση.

Καταφέραμε ὡς ἐδῶ να προσδιορίσουμε τή συγκεκριμένη ἀξία πού γεννιέται στο ὄριο, ὅπου παραμένει ή εξέγερση. Τώρα πρέπει ν' αναρωτηθούμε ἀν αὐτή ή ἀξία ὑπάρχει και στις σύγχρονες φόρμες της ἐπαναστατικῆς σκέψης και δράσης και, ἐφόσον ὑπάρχει, να προσδιορίσουμε με ἀκρίβεια τὸ περιεχόμενό της. Αλλά, ἄς σημειωθεί ἀπὸ τώρα, τὸ θάβρο αὐτῆς της ἀξίας είναι ή ἴδια ή εξέγερση. Η ἀνθρώπινη ἀλληλεγγύη στηρίζεται πάνω στο κίνημα εξέγερσης κι αὐτὸ με τή σειρά του δικαιώνεται μ' αὐτή τή συνενοχή. Μπορούμε λοιπὸν δικαιωματικά να πούμε ότι κάθε ἐπανάσταση πού ἔχει σκοπὸ τὴν ἄρνηση ἢ τὴν καταστροφή της ἀλληλεγγύης χάνει ἀμέσως τ' ὄνομα ἐπανάσταση και στήν πραγματικότητα ταυτίζεται με μιὰ ἐγκληματική συγκατάθεση. Ακόμα αὐτή ή ἀλληλεγγύη, ἄσχετη με τὸ θρησκευτικὸ αἶσθημα,

1. Ὑπάρχει βέβαια μιὰ μεταφυσικὴ εξέγερση στήν ἀρχή του χριστιανισμοῦ, ἀλλά ή ἀνάσταση του Χριστοῦ, ή ἀναγγελία της Δευτέρας Παρουσίας και ή βασιλεία του Θεοῦ ἐρμηνεύομενη σὰ μιὰ ὑπόσχεση αἰώνιας ζωῆς, είναι οἱ ἀπαντήσεις πού τὴν κάνουν ἀνώφελη.

ζωντανεύει μόνο στο πεδίο της εξέγερσης. Τότε γίνεται γνωστό το πραγματικό δράμα της επαναστατημένης σκέψης. Για να υπάρχει, ο άνθρωπος πρέπει να επαναστατεί αλλά η εξέγερσή του πρέπει να σέβεται τα όρια που ανακαλύπτει στον ίδιο τον εαυτό της και όπου οι άνθρωποι αρχίζουν να υπάρχουν από κοινού. Η επαναστατημένη σκέψη πρέπει οπωσδήποτε να έχει μνήμη: είναι μία συνεχής τάση. Ακολουθώντας τη στάση της και στις πράξεις της θα πρέπει να κρίνουμε κάθε φορά αν μένει πιστή στον αρχικό εύγενικό της χαρακτήρα ή αν, από δειλία και τρέλα, τον ξεχνά μέσα στο μεθύσι της τυραννίας ή της σκλαβιάς.

Στο μεταξύ να το πρώτο βήμα πρόδου που κάνει μία σκέψη, ποτισμένη απ' το παράλογο και τη φαινομενική στείριότητα του κόσμου, όταν την οδηγεί το πνεύμα της εξέγερσης. Στην παράλογη εμπειρία ο πόνος είναι ατομικός. Από τη στιγμή που αρχίζει η εξέγερση αποχτά συνείδηση πώς είναι συλλογικός, γίνεται περιπέτεια για όλους. "Αρα η πρώτη πρόδος ενός πνεύματος κυριευμένου απ' το παράδοξο είναι ν' αναγνωρίσει ότι μοιράζεται αυτό το παράδοξο μ' όλους τους ανθρώπους κι ότι η ανθρώπινη πραγματικότητα, στο σύνολό της, υποφέρει γι' αυτή την απόσταση ανάμεσα στο άτομο και τον κόσμο. Η άρρώστια ενός μόνο ανθρώπου γίνεται συλλογική επιδημία. Στην καθημερινή μας δοκιμασία η εξέγερση παίζει τον ίδιο ρόλο που παίζει το «cogito»¹ στον τομέα της σκέψης: είναι η πρώτη ένδειξη. Αυτή όμως η ένδειξη θγάζει το άτομο απ' τη μοναξιά του. Είναι ένας κοινός τόπος που θεμελιώνει την πρώτη αξία σ' όλους τους ανθρώπους: επαναστατώ, άρα υπάρχουμε.

1. Cogito: λατινική λέξη που σημαίνει σκέφτομαι. Έδώ χρησιμοποιείται από το συγγραφέα σά σύντμηση της φόρμουλας του Ντεκάρτ «cogito ergo sum» (σκέφτομαι άρα υπάρχω) που εκφράζει την πρώτη βεβαιότητα που αποχτά η σκέψη. (Σημ. τ. Μετ.).

II

Ἡ μεταφυσική εξέγερση

Ἡ μεταφυσική εξέγερση εἶναι τὸ κίνημα μὲ τὸ ὁποῖο ἓνας ἄνθρωπος ἐξεγείρεται ἐνάντια στὴν κατάστασή του καὶ σ' ὀλόκληρη τὴ δημιουργία. Εἶναι μεταφυσική γιατί ἀμφισβητεῖ τοὺς σκοποὺς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς δημιουργίας. Ὁ δοῦλος διαμαρτύρεται ἐνάντια στὶς συνθήκες πού τοῦ ἔχουν ἐπιβληθεῖ στὰ πλαίσια τῆς κοινωνικῆς του τάξης κι ὁ μεταφυσικὸς ἐπαναστάτης ἐνάντια στὴν κατάσταση πού τοῦ ἔχει ἐπιβληθεῖ μιὰ καὶ εἶναι ἄνθρωπος. Ὁ ἐξεγεργμένος δοῦλος ἐπιθεβαῖώνει ὅτι ὑπάρχει κάτι μέσα του πού δὲν ἀνέχεται τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο τὸν μεταχειρίζεται ὁ ἀφέντης του. Ὁ μεταφυσικὸς ἐπαναστάτης ὁμολογεῖ πὼς ἐξαπατήθηκε ἀπὸ τὴ δημιουργία. Καὶ γιὰ τοὺς δυὸ δὲν πρόκειται μόνο γιὰ μιὰ καθαρὴ κι ἀπλὴ ἀρνηση. Καὶ στὶς δυὸ περιπτώσεις βρισκόμε οὐσιαστικὰ μιὰ κρίση ἀξιών πού στ' ὄνομά της ὁ ἐπαναστατημένος ἀρνιέται νὰ ἀναγνωρίσει τὴν κατάσταση πού βρίσκεται.

Ὁ δοῦλος πού ξεσηκώνεται ἐνάντια στὸν ἀφέντη του δὲν ἀρνιέται τὸν ἀφέντη ὡς ὑπαρξή. Τὸν ἀρνιέται ὡς ἀφέντη. Ἀρνιέται ὅτι εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ τὸν ἀγνοήσει αὐτόν, τὸ δοῦλο, ὡς ἀνάγκη. Ὁ ἀφέντης εἶναι ἐκπτώτος στὸ βαθμὸ πού δὲν ἀνταποκρίνεται σὲ μιὰ ἀνάγκη πού παραμελεῖ. Ἄν οἱ ἄνθρωποι δὲν μποροῦν νὰ συγκριθοῦν μὲ μιὰ κοινὴ ἀξία, πού ν' ἀναγνωρίζεται ἀπ' ὅλους στὸν καθένα, τότε ὁ ἄνθρωπος θὰ ἦταν ἀκατανόητος στὸν ἄνθρωπο. Ὁ ἐπαναστάτης ἀπαιτεῖ νὰ τοῦ ἀναγνωρίσουν καθαρὰ αὐτὴ τὴν ἀξία γιατί ὑποψιάζεται ἢ ξέρει ὅτι χωρὶς αὐτὴ τὴν ἀρχὴ ἡ ἀταξία καὶ τὸ ἔγκλημα θὰ βασίλευαν στὸν κόσμο. Ἡ εξέγερση

ἐκδηλώνεται μέσα του σὰ διεκδίκηση σαφήνειας κι ἐνότη-
τας. Ἡ πιὸ στοιχειώδης ἐξέγερση ἐκφράζει κατὰ παράδοξο
τρόπο τὴ βαθιὰ ἐπιθυμία γιὰ τάξη.

Ὅσο προχωρεῖ, ἡ περιγραφή συμφωνεῖ περισσότερο μὲ
τὸ μεταφυσικὸ ἐπαναστάτη. Αὐτὸν ποὺ ὑψώνεται πάνω ἀπὸ
ἓνα θρυμματισμένο κόσμο γιὰ νὰ διεκδικήσει τὴν ἐνότητα.
Μάχεται μὲ τὴν ἀρχὴ τῆς δικαιοσύνης ποὺ βρίσκεται μέσα
του ἐνάντια στὴν ἀρχὴ τῆς ἀδικίας ποὺ ὑπάρχει στὸν κό-
σμο. Δὲ θέλει λοιπὸν στὴν ἀρχὴ τίποτ' ἄλλο ἀπὸ τὸ νὰ
δώσει λύση σ' αὐτὴ τὴν ἀντίφαση, νὰ ἐγκαθιδρύσει τὸ ἐνω-
τικὸ βασίλειο τῆς δικαιοσύνης ἂν μπορεῖ ἢ τῆς ἀδικίας ἂν
τὸν σπρώξουν στὰ ἄκρα. Στὸ μεταξὺ καταγγέλλει τὴν ἀντί-
φαση. Ἀμφισβητώντας τὴν ἀνθρώπινη φύση σ' αὐτὸ ποὺ τῆς
στερεῖ τὴν δλοκλήρωση (τὸ θάνατο) καὶ σ' αὐτὸ ποὺ τὴ
διασπᾷ (τὸν πόνο) ἡ μεταφυσικὴ ἐπανάσταση εἶναι ἡ αἰτιο-
λογημένη διεκδίκηση μιᾶς εὐτυχισμένης ἐνότητας ἐνάντια
στὰ δεινὰ τῆς ζωῆς καὶ στὸ θάνατο. Ἀφοῦ ἡ ποινὴ τοῦ θα-
νάτου καθορίζει γενικὰ τὴν ἀνθρώπινη φύση, ἡ ἐξέγερση εἶ-
ναι τὸ ἐπακόλουθό τῆς κατὰ κάποιον τρόπο. Ἀρνούμενος τὴ
θνητὴ του φύση, ὁ ἐπαναστάτης ἀρνιέται ν' ἀναγνωρίσει
καὶ τὴ δύναμη ποὺ τὸν κάνει νὰ ζεῖ μ' αὐτὸ τὸν ὄρο. Ὁ
μεταφυσικὸς ἐπαναστάτης λοιπὸν δὲν εἶναι ὁπωσδήποτε ἄ-
θεος, ὅπως θὰ μπορούσαμε νὰ πιστεύουμε, ἀλλὰ εἶναι ἀναγ-
καστικὰ θλάσφημος. Μόνον ποὺ εἶναι πρῶτα ἀπ' ὅλα θλάσφη-
μος στ' ὄνομα τῆς τάξης, καταγγέλλοντας τὸ Θεὸ σὰν τὸν
πατέρα τοῦ θανάτου καὶ σὰν τὸ μεγαλύτερο σκάνδαλο.

Ἄς ἐπιστρέψουμε στὸν ἐπαναστατημένο δοῦλο γιὰ νὰ
ξεκαθαρίσουμε αὐτὸ τὸ σημεῖο. Ἐδραίωνε, μέσα στὴ διαμαρ-
τυρία του, τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἀφέντη ἐνάντια στὸν ὁποῖο ἐπα-
ναστατοῦσε. Ἀλλὰ ἀπόδειχνε συνάμα ὅτι ἀπέδιδε στὴν ἐξάρ-
τησή του τὴ δύναμη τοῦ ἀφέντη ἐπιθεβαιώνοντας τὴ δική
του δύναμη: τὸ ὅτι εἶναι σὲ θέση ν' ἀμφισβητεῖ ἀδιάκοπα
τὴν κυριαρχία ποὺ τὸν καταπίεζε μέχρι τότε. Ἀπὸ αὐτὴ τὴν
ἀποψη ὁ ἀφέντης κι ὁ δοῦλος βρίσκονται πραγματικὰ στὴν
ἴδια θέση: ἡ ἐφημέρη κυριαρχία τοῦ ἐνὸς εἶναι τὸ ἴδιο σχε-
τικὴ ὅσο ἡ ὑποταγὴ τοῦ ἄλλου. Οἱ δυὸ δυνάμεις ἐπιθεβαιώ-

νονται διαδοχικά τή στιγμή τής εξέγερσης μέχρι τήν ώρα πού θ' αναμετρηθούν για νά καταστρέψει ή μιὰ τήν ἄλλη ἐξαφανίζοντάς την προσωρινά.

Μέ τόν ἴδιο τρόπο ἂν ὁ μεταφυσικός ἐπαναστάτης ἐξεγείρεται ἐνάντια σέ μιὰ δύναμη τής ὁποίας κατά τόν ἴδιο χρόνο δέχεται τήν ὑπαρξη, παρουσιάζει αὐτή τήν ὑπαρξη τή στιγμή ἀκριβῶς πού τήν ἀμφισβητεῖ. Ὅδηγεῖ τότε αὐτή τὸ ἀνώτερο σέ μιὰ ταπεινωτική, ὅσο καί τοῦ ἀνθρώπου, περιπέτεια, ἀφοῦ ή μάταιη δύναμή τής ἐξισώνεται μέ τή μάταιη φύση μας. Τήν ὑποτάσσει στή δύναμή μας νά τήν ἀρνηθούμε, τήν κάνει νά σκύψει μέ τή σειρά τής μπροστά στὸ κομμάτι τοῦ ἀνθρώπου πού δὲν ὑποκύπτει, τήν ἐντάσσει βίαια σέ μιὰ παράλογη ὑπαρξη σχετικά μέ μᾶς, τήν τραβά τέλος ἔξω ἀπ' τὸ προσωρινό τής καταφύγιο για νά τήν ἐπιστρατέψει στήν ἱστορία, πολὺ μακριὰ ἀπὸ μιὰ αἰώνια σταθερότητα πού μπορεῖ νά βρεῖ μόνο μέσα στήν πανανθρώπινη συγκατάθεση. Ἡ εξέγερση βεβαιώνει ἔτσι ὅτι στὸ ἐπίπεδὸ τής κάθε ἀνώτερη ὑπαρξη εἶναι τουλάχιστο ἀντιφατική.

Ἡ ἱστορία τής μεταφυσικῆς εξέγερσης δὲν μπορεῖ λοιπὸν νά συγγέεται μέ τήν ἱστορία τοῦ ἀθεϊσμοῦ. Ἀπὸ μιὰ ὀρισμένη σκοπιά συγγέεται ἀκόμα καί μέ τή σύγχρονη ἱστορία τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος. Ὁ ἐπαναστάτης προκαλεῖ περισσότερο παρά ἀρνιέται. Στήν ἀρχή δὲν καθαιρεῖ ἀμέσως τὸ Θεό· τοῦ μιλά ἀπλῶς ὡς ἴσος πρὸς ἴσο. Ἀλλὰ βέβαια δὲν πρόκειται για εὐγενικό διάλογο. Πρόκειται για μιὰ πολεμική ψυχωμένη ἀπὸ τήν ἐπιθυμία τής νίκης. Ὁ δοῦλος ἀρχίζει ζητώντας δικαιοσύνη καί καταλήγει ζητώντας τή βασιλεία. Πρέπει νά ἐξουσιάσει κι αὐτὸς μέ τή σειρά του. Ὁ ξεσηκωμὸς ἐνάντια στήν κατάσταση ὀργανώνεται σέ μιὰ τεράστια ἀποστολή ἐνάντια στὸν οὐρανὸ μέ σκοπὸ τήν αἰχμαλωσία ἐνὸς βασιλείᾳ πού πρῶτα θ' ἀκούσει τήν καθάρσής του κι ὕστερα τήν καταδίκη του σέ θάνατο. Ἡ ἀνθρώπινη εξέγερση καταλήγει σέ μεταφυσική ἐπανάσταση. Πορεύεται ἀπὸ τὸ «ἐμφανίζομαι» στὸ «κάνω», ἀπὸ τὸ δανδῆ στὸν ἐπαναστάτη. Ἀφοῦ ἀναποδογυριστεῖ ὁ θρόνος τοῦ

Θεού, ὁ στασιαστὴς θ' ἀναγνωρίσει ὅτι αὐτὴ τὴ δικαιοσύνη, τὴν τάξη καὶ τὴν ἐνότητα ποὺ μάταια ζητοῦσε στὴν προηγούμενη κατάστασή του, μπορεῖ τώρα νὰ τὴ δημιουργήσει μὲ τὰ ἴδια του τὰ χέρια κι ἔτσι νὰ δικαιώσει τὴν καθάρωση τοῦ Θεοῦ. Τότε θ' ἀρχίσει μιὰ ἀπελπισμένη προσπάθεια γιὰ νὰ ἰδρῦσει ἀκόμα καὶ στ' ὄνομα τοῦ ἐγκλήματος, ἂν χρειάζεται, τὸ βασίλειο τῶν ἀνθρώπων. Αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ χωρὶς τρομαχτικὲς συνέπειες ποὺ μόνο λίγες ἔχουμε γνωρίσει μέχρι τώρα. Ἀλλὰ αὐτὲς οἱ συνέπειες δὲν ὀφείλονται καθόλου στὴν ἴδια τὴν ἐξέγερση ἢ τουλάχιστο φανερώνονται στὸ βαθμὸ ποὺ ὁ ἐπαναστάτης ξεχνᾷ τὰ πρῶτα του θήματα, κουράζεται ἀπὸ τὴ φοβερὴ ἔνταση ἀνάμεσα στὸ ναὶ καὶ τὸ ὄχι κι ἐγκαταλείπεται τέλος στὴν ἀρνηση κάθε πράγματος ἢ τὴν ὀλοκληρωτικὴ ὑποταγή. Ἡ μεταφυσικὴ ἐξέγερση μᾶς προσφέρει στὸ πρῶτο τῆς θήμα τὸ ἴδιο θετικὸ περιεχόμενο μὲ τὸν ξεσηκωμὸ τοῦ σκλάβου. Σκοπὸς μᾶς θὰ εἶναι νὰ ἐξετάσουμε τί γίνεται αὐτὸ τὸ περιεχόμενο μέσα στὰ ἔργα ποὺ προέρχονται ἀπ' αὐτὸ καὶ νὰ ποῦμε ποῦ ὁδηγεῖ ἢ ἀπιστία καὶ ἢ πίστη τοῦ ἐπαναστάτη στὰ πρῶτα του θήματα.

Οι γιοι του Κάιν

Ἡ μεταφυσική ἐξέγερση, στήν κυριολεξία της, φανερώνεται συγκεκριμένα στήν ἱστορία τῶν ἰδεῶν μόνο στό τέλος τοῦ 18ου αἰώνα. Οἱ σύγχρονοι καιροί ξεπρόβαλαν τότε μέσα σ' ἕνα μεγάλο θόρυβο ἀπό τείχη πού γκρεμίζονταν. Ἀλλά ἀπό ἐκείνη τή στιγμή οἱ συνέπειές της ξετυλίγονται ἀσταμάτητα καί δέν εἶναι ὑπερβολικό νά σκεφτοῦμε ὅτι μορφοποίησαν τήν ἱστορία τῆς ἐποχῆς μας. Αὐτό σημαίνει ὅτι ἡ μεταφυσική ἐξέγερση δέν εἶχε νόημα πρὶν ἀπό ἐκείνη τή χρονολογία; Κι ὅμως τὰ πρότυπά της εἶναι ἀρκετά παλιά ἀφοῦ μᾶς ἀρέσει νά ἀποκαλοῦμε τήν ἐποχή μας προμηθεϊκή. Εἶναι ὅμως ἔτσι πραγματικά;

Οἱ πρῶτες θεογονίες μᾶς δείχνουν τόν Προμηθεά ἀλυσσοδεμένο σ' ἕνα θράχο στά ἄκρα τοῦ κόσμου, αἰώνιο μάρτυρα, ἐξορισμένο γιά πάντα ἀπό ἕναν ἀφέντη πού ἀρνιέται νά ὑπηρετήσει. Ὁ Αἰσχύλος μεγαλώνει πιά πολύ τὸ ἀνάστημα τοῦ ἥρωα, παρουσιάζει τὸ ξάστερο πνεῦμα του («καμιά δυστυχία δὲ θὰ μὲ χτυπήσει πού νά μὴν τὴν ἔχω ἀπὸ τὰ πρὶν μαντέψει»), τὸν δάζει νά φωνάζει τὸ μῖσος του ἐναντία σ' ὄλους τοὺς θεοὺς καί θυθίζοντάς τον σὲ «μιά φουρτουμισμένη θάλασσα μοιραίας ἀπελπισίας» τὸν προσφέρει στίς ἀστραπὲς καί τοὺς κεραυνοὺς νά τὸν ἀποτελειώσουν: «Ἄχ! βλέπετε τί ἀδικία ὑπομένω!»

Δὲν μπορούμε λοιπὸν νά ἰσχυριστοῦμε πῶς οἱ ἀρχαῖοι ἀγνοοῦσαν τὴ μεταφυσική ἐπανάσταση. Ζωγράφισαν πολὺ πρὶν ἀπ' τὸ Σατανὰ μιὰ πονεμένη κι εὐγενική εἰκόνα τοῦ Στασιαστή καί μᾶς ἔδωσαν τὸ μεγαλύτερο μῦθο τῆς ἐπαναστατημένης διανόησης. Ἡ ἀνεξάντλητη ἑλληνική μεγαλο-

φύλα που ἀφιέρωσε τόσο πολλούς μύθους στην ὑπακοή και τὴν ταπεινοφροσύνη μπόρεσε ὁμοῦς νὰ φτιάξει κι ἓνα πρότυπο ἐξέγερσης. Ἐναντίρρητα μερικὰ ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ Προμηθέα ξαναζοῦν πάλι στὴν ἱστορία ἐπαναστάσεως πού ζοῦμε: ἡ πάλη ἐνάντια στὸ θάνατο («Ἐλευθέρωσα τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τὴν φύκωση τοῦ θανάτου»), ὁ μεσσιανισμὸς («Στήριξα μέσα τους τυφλὲς ἐλπίδες»), ἡ φιλανθρωπία («Ἐχθρὸς τοῦ Δία... γιατί πολὺ ἀγάπησα τοὺς ἀνθρώπους»).

Δὲν μπορούμε ὁμοῦς νὰ ξεχάσουμε ὅτι στὸν «Προμηθέα πυρφόρο», τελευταῖο μέρος τῆς τριλογίας τοῦ Αἰσχύλου, ἀγγέλλεται ἡ βασιλεία τοῦ συγχωρημένου ἐπαναστάτη. Οἱ Ἕλληνες δὲ νοθεύουν τίποτα. Στὰ πιδ ἀκραία τολμήματά τους ἔμεναν πιστοὶ στὸ μέτρο πού εἶχαν θεοποιήσει. Ἡ ἐξέγερσή τους δὲ στρέφεται ἐνάντια σ' ὅλη τὴ δημιουργία ἀλλὰ ἐνάντια στὸ Δία πού δὲν εἶναι τίποτα περισσότερο ἀπὸ τοὺς ἄλλους θεοὺς καὶ πού οἱ μέρες του εἶναι μετρημένες. Κι ὁ Προμηθέας ὁ ἴδιος εἶναι ἓνας ἡμίθεος. Πρόκειται γιὰ μιὰ ἰδιωτικὴ ὑπόθεση, μιὰ ἀμφισβήτηση γιὰ τὸ καλὸ κι ὄχι γιὰ μιὰ πάλη τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ στὸν κόσμο.

Αὐτὸ ὀφείλεται στὸ γεγονός ὅτι οἱ ἀρχαῖοι πιστεύοντας στὸ πεπρωμένο, πίστευαν πρῶτ' ἀπ' ὅλα στὴ φύση ὅπου ἐνοιωθὰν νὰ μετέχουν. Ἡ ἐξέγερση ἐνάντια στὴ φύση γίνεται στὸ τέλος ἐξέγερση ἐνάντια στὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ σου. Εἶναι σὰ νὰ χτυπᾷς τὸ κεφάλι σου στὸν τοῖχο ὁπότε ἡ μόνη συνεπὴς ἐξέγερση εἶναι ἡ αὐτοκτονία. Ἡ ἴδια ἡ ἐλληνικὴ μοῖρα εἶναι μιὰ τυφλὴ δύναμη πού τὴν ἀνέχονται ὅπως καὶ τίς δυνάμεις τῆς φύσης. Τὸ κορῦφωμα τοῦ παράδοξου γιὰ ἓναν Ἕλληνα εἶναι νὰ χτυπᾷ κάποιος μὲ δέργες τὴ θάλασσα. Τὸ θεωρεῖ βαρβαρικὴ τρέλα. Ὁ Ἕλληνας περιγράφει δέβαια τὴν παράβαση τοῦ μέτρου, ἀφοῦ ὑπάρχει, ἀλλὰ τῆς δίνει τὴ θέση καὶ τὰ δριά της. Ἡ πρόκληση τοῦ Ἀχιλλεῆα μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Πατρόκλου, οἱ κατάρεις τῶν τραγικῶν ἡρώων ἐνάντια στὸ πεπρωμένο τους δὲν προκαλοῦν τὴν δλοκληρωτικὴ καταδίκη. Ὁ Οἰδίπους ξέρεי πὼς δὲν εἶναι ἀθῶος. Εἶναι ἐνοχος χωρὶς νὰ τὸ θέλει, ἀνήκει κι αὐτὸς στὴ

μοίρα. Παραπονιέται ὄλλα δὲν προφέρει ἀνεπανόρθωτες φράσεις. Κι ἡ Ἐπιγόνη ἢ ἴδια ἐπαναστατεῖ ἀλλὰ στ' ὄνομα τῆς παράδοσης, γιὰ νὰ θροῦν τ' ἀδέρφια τῆς τὴν ἀνάπαυση στὸν τάφο καὶ νὰ τηρηθοῦν οἱ τελετουργικοὶ κανόνες. Ἄπο μιὰ ἀποψη πρόκειται γιὰ μιὰ ἀντιδραστικὴ ἐξέγερση. Ἡ ἑλληνικὴ σκέψη ποῦ ἔχει πάντα δυὸ πρόσωπα ἀφήνει πάντα ν' ἀκούγεται σὰν ἀντίστροφη ὑπόκρουση κάτω ἀπ' τὴς πιὸ ἀπελπισμένες τῆς μελωδίες ὁ αἰώνιος λόγος τοῦ Οἰδίποδα, ποῦ, τυφλὸς κι ἐξαθλιωμένος, ἀναγνωρίζει πῶς δλα πᾶνε καλά. Τὸ ναὶ ἰσορροπεῖ μὲ τὸ ὄχι. Ἄκόμα κι ὅταν ὁ Πλάτωνας προσχεδιάζει στὸν Καλλικλῆ τὸν κοινὸ τύπο τοῦ νιτσεϊκοῦ, ἀκόμα κι ὅταν ἐκεῖνος φωνάζει: «Ἄς φανερωθεῖ λοιπὸν ἓνας ἄνθρωπος μὲ τὸ φυσικὸ ποῦ πρέπει... ξεφεύγει ἀπ' τὸν ἑαυτὸ του, καταπατάει τοὺς κανόνες μας, τὴς μαγειεῖς μας, τὰ ξόρκια μας κι αὐτοὺς τοὺς νόμους ποῦ ἔλοι, χωρὶς ἐξαίρεση, εἶναι ἀντίθετοι στὴ φύση. Ὁ δοῦλος μας ξεσηκώθηκε κι ἀνακάλυψε πῶς εἶναι ἀφέντης», ἀκόμα καὶ τότε προφέρει: τὴ λέξη φύση ὅταν ἀρνιέται τὸ νόμο.

Εἶναι γιὰ τὴ μεταφυσικὴ ἐπανάσταση προϋποθέτει μιὰ ἀπλοποιημένη δράση τῆς δημιουργίας ποῦ οἱ Ἕλληνες δὲ θὰ μπορούσαν νὰ ἔχουν. Δὲν ὑπῆρχαν γι' αὐτοὺς οἱ θεοὶ ἀπὸ τὴ μιὰ καὶ οἱ ἄνθρωποι ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἀλλὰ βαθμίδες ποῦ ἔδηγοῦσαν ἀπ' τοὺς τελευταίους στοὺς πρώτους. Ἡ ἰδέα τῆς ἀθωότητος σὲ ἀντίθετον μὲ τὴν ἐνοχλή, τ' ὄραμα μιᾶς ἐλόκληρης ἱστορίας ποῦ συνοψίζεται στὴν πάλη τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ τοὺς ἦταν ἀγνωστα. Μέσα στὸ σύμπαν τους ὑπάρχουν περισσότερο σφάλματα παρὰ ἐγκλήματα, μὲ μοναδικὸ ὀριστικὸ ἐγκλημα τὸ ξεπέραςμα τοῦ μέτρου. Στὸν ἐλοκληρωτικὸ ἱστορικὸ κόσμον, ποῦ πλησιάζει νὰ γίνῃ ὁ δικός μας, δὲν ὑπάρχουν πιὰ σφάλματα· ἀντίθετα ὑπάρχουν μόνο ἐγκλήματα καὶ τὸ φοβερώτερον ἀπ' αὐτὰ εἶναι τὸ μέτρο. Ἔτσι καταλαβαίνουμε τὸ περίεργον μίγμα ἀγριότητος κι ἐπιείκειας ποῦ ἀποπνέει ὁ ἑλληνικὸς μῦθος. Οἱ Ἕλληνες δὲ θεώρησαν ποτὲ τὴ σκέψη — κι αὐτὸ μᾶς ὑποβιάζει σὲ σχέση μ' αὐτοὺς — ἕναν ἀποκομμένο ἀπ' τὸν κόσμον χῶρον. Ἄλλωστε ἡ ἐξέγερση εἶναι ἀκατανόητη ἂν δὲ στρέφεται

έναντια σέ κάποιον. Μόνο ή έννοια ένός θεού μέ πρόσωπο, δημιουργού κι υπεύθυνου τών πραγμάτων, δίνει σημασία και περιεχόμενο στήν ανθρώπινη διαμαρτυρία. Γι' αυτό μπορούμε νά πούμε — χωρίς νά είναι παραδοξολογία — ότι ή ιστορία τής εξέγερσης στό δυτικό κόσμο είναι άξεχώριστη άπ' τήν ιστορία του χριστιανισμού. Πρέπει πραγματικά νά περιμένουμε τις τελευταίες στιγμές τής αρχαίας σκέψης για νά δοϋμε πώς ή εξέγερση αρχίζει νά εκφράζεται στους στοχαστές τής μεταβατικής περιόδου και περισσότερο στον Έπίκουρο και τό Λουκρήτιο.

Ή φοβερή θλίψη του Έπίκουρου θγάζει κιόλας ένα νέο ήχο. Γεννιέται άναμφίβολα άπό τό άγχος του θανάτου, πού δέν είναι ξένο στό έλληνικό πνεύμα. Άλλά ο παθητικός τόνος πού παίρνει τούτο τό άγχος είναι άποκαλυπτικός. «Μπορούμε νά εξασφαλιστούμε ένάντια σ' όλων τών λογίων τά πράγματα' αλλά όσο για τό θάνατο μένουμε όλοι σάν τούς κατοίκους μιās κυριευμένης άκρόπολης.» 'Ο Λουκρήτιος διευκρινίζει: «Ή ούσία τούτου του ευρύχωρου κόσμου είναι μόνο ο θάνατος, ή καταστροφή.» Γιατί λοιπόν ν' άναβάλει κανείς τήν άπόλαυση γι' άργότερα; «Άπό προσμονή σέ προσμονή, λείει ο Έπίκουρος, ξεθεύουμε τή ζωή μας και πεθαίνουμε όλοι μέ πόνο.» Πρέπει λοιπόν ν' άπολαμβάνουμε. Άλλά τί παράξενη άπόλαυση! Έρχεται μέ τό νά έθελοτυφλούμε μπροστά στα τείχη τής άκρόπολης, μέ τό νά εξασφαλίζουμε νερό και ψωμι μέσα στη σιωπηλή σκιά. Άφου ο θάνατος μάς άπειλεί πρέπει ν' άποδείξουμε πώς ο θάνατος δέν είναι τίποτα. Όπως ο Έπίκτητος κι ο Μάρκος Αύρήλιος, ο Έπίκουρος έξορίζει τό θάνατο άπό τήν ύπαρξη. «'Ο θάνατος δέν είναι τίποτα σέ σχέση μέ μάς γιατί αυτό πού είναι διαλυμένο είναι άνίκανο νά αισθανθεί κι οτι δέν αισθάνεται καθόλου δέν είναι τίποτα για μάς.» Είναι μήπως τό μηδέν; Όχι, γιατί όλα είναι ύλη σ' αυτό τον κόσμο και ο θάνατος σημαίνει έπιστροφή στο στοιχείο. Ή ύπαρξη είναι ή πέτρα. Ή παράξενη ήδονή πού γι' αυτή μιλάει ο Έπίκουρος ύπάρχει κυρίως στην άπουσία του πόνου: είναι ή ευτυχία τής πέτρας. Για νά ξεφύγει άπό τό πεπρωμένο, μ' ένα θαυμαστό

έλιγμό που ξαναβρίσκουμε στους μεγάλους κλασικούς μας, ο Έπικουρος σκοτώνει την ευαισθησία. Και πρώτ' απ' όλα την πρώτη φωνή της ευαισθησίας που είναι η έλπιδα. Αυτό που λέει ο Έλληνας φιλόσοφος για τους θεούς δεν εξηγείται διαφορετικά. "Όλη η ευτυχία των ανθρώπων έρχεται από την έλπιδα που τους θγάζει από τη σιωπή της ακρόπολης και τους στήνει στις επάλξεις να προσμένουν τη σωτηρία. Αυτές οι παράλογες χειρονομίες δεν έχουν άλλο αποτέλεσμα απ' τó να ξαναοίγουν πληγές με φροντίδα σκεπασμένες. Γι' αυτό ο Έπικουρος δεν αρνιέται τους θεούς, τους άπομακρύνει μόνο, αλλά τόσο έντονα κι όριστικά που η ψυχή δεν έχει άλλη διέξοδο παρά να κλειστεί πάλι στα τείχη. «Η ευτυχισμένη και άθάνατη ύπαρξη δεν έχει καθόλου έννοιες ούτε και προκαλεί τέτοιες σέ κανένα.» Κι ο Λουκρήτιος προσθέτει: «Είναι αναμφισβήτητο πώς οι θεοί, από την ίδια τους τη φύση, απολαμβάνουν την άθανασία μέσα στην πιο βαθιά γαλήνη ξένοι κι απόμακροι από τις έννοιές μας και τις υποθέσεις μας.» "Ας ξεχάσουμε λοιπόν τους θεούς, ας μñν τους σκεφτούμε ποτέ πιά και «ούτε οι σκέψεις μας της μέρας ούτε τά όνειρά μας της νύχτας θά φέρουν πιά στενοχώρια.»

Θά συναντήσουμε πάλι αργότερα αλλά με πιο σημαντικές αποχρώσεις τó αιώνιο θέμα της εξέγερσης. Ένας θεός χωρίς ανταμοιβές και τιμωρίες, ένας κουφός θεός είναι τó μόνο θρησκευτικό δράμα των επαναστατημένων. 'Αλλά ενώ ο Βινύ θά καταραστεί τη σιωπή της θεότητας, ο Έπικουρος κρίνει ότι, αφού πρέπει να πεθάνουμε, η σιωπή του ανθρώπου προετοιμάζει καλύτερα γι' αυτή τη μοίρα από τά θεϊκά λόγια. 'Η επίμονη προσπάθεια τούτου του περιέργου πνεύματος εξαντλείται για να ύψώσει τείχη γύρω από τόν άνθρωπο, να ξανακλείσει την πύλη της ακρόπολης και να πνίξει άνελέητα την ακαταμάχητη κραυγή της ανθρώπινης έλπίδας. "Όταν αυτή η στρατηγική αναδίπλωση συμπληρωθεί, τότε μόνο ο Έπικουρος σαν ένας θεός ανάμεσα στους ανθρώπους, θά τραγουδήσει τη νίκη σ' έναν ύμνο που δείχνει φανερά τόν άμυντικό χαρακτήρα της επανάστασης του. «Ξεγέ-

λασα τις παγίδες σου, ὦ μοίρα, ἐκλείσα δλους τοὺς δρόμους ἀπ' ὅπου μπορούσες νὰ μὲ φτάσεις. Δὲ θ' ἀφεθοῦμε νὰ νικηθοῦμε, οὔτε ἀπὸ σένα οὔτε ἀπὸ καμιὰ κακιὰ δύναμη. Κι ὅταν ἡ ὥρα τῆς ἀναπόφευκτης ἀναχώρησης θὰ σημάνει, ἡ περιφρόνησή μας γιὰ κείνους πὺ ἀγκιστρώνονται μάταια στὴν ὑπαρξὴ θὰ ξεσπάσει σ' ὠραίο τραγούδι: "ὦ! πόσο ἄξια ζήσαμε!"

Μόνον ὁ Λουκρήτιος στὴν ἐποχὴ του ὀδηγεῖ πολὺ μακρύτερα αὐτὴ τὴ λογικὴ καὶ τὴν πλησιάζει στὴ σύγχρονη διεκδίκηση. Στὴν οὐσία δὲν προσθέτει τίποτα στὸν Ἐπίκουρο. Ἄρνιεται κι αὐτὸς κάθε ἀρχὴ ἐξηγήσεως πὺ δὲν ὑπόκειται στὶς αἰσθήσεις. Τὸ ἄτομο δὲν εἶναι παρὰ τὸ τελευταῖο καταφύγιο ὅπου ἡ ὑπαρξὴ, ἀφοῦ ἔχει ἀποδοθεῖ στὰ πρωτογενῆ τῆς στοιχεῖα, θὰ συνεχίσει ἕνα εἶδος κουφῆς καὶ τυφλῆς ἀθανασίας, ἐνὸς ἀθάνατου θανάτου, πὺ γιὰ τὸ Λουκρήτιο, ὅπως καὶ γιὰ τὸν Ἐπίκουρο, μοιάζει σὰν ἡ μοναδικὴ δυνατὴ εὐτυχία. Εἶν' ἀναγκασμένος ὅμως νὰ παραδεχτεῖ ὅτι τ' ἄτομα δὲν ἐνώνονται μόνον τοὺς σ' ὀμάδες καὶ, ἀντὶ νὰ παραδεχτεῖ τὴν ὑπαρξὴ ἐνὸς ἀνώτερου νόμου στὸ πεπρωμένο πὺ θέλει ν' ἀρνιέται, δέχεται μιὰ τυχαία κίνηση, πὺ σύμφωνα μ' αὐτὴ τ' ἄτομα συναντιῶνται καὶ χωρίζουν. Καιρὸς εἶναι νὰ παρατηρήσουμε ὅτι ἔχουμε ἐδῶ τὸ τόσο σύγχρονο πρόβλημα ὅπου ἡ διανόηση ἀνακαλύπτει ὅτι ἀν ἀποσπάσει τὸν ἀνθρωπο ἀπὸ τὸ πεπρωμένο τὸν ἀφήνει στὴν τύχη. Γι' αὐτὸ προσπαθεῖ νὰ τοῦ ξεναδώσει ἕνα ἱστορικὸ τούτη τὴ φορὰ πεπρωμένο. Ὁ Λουκρήτιος δὲ φτάνει ὡς ἐκεῖ. Τὸ μίσος του γιὰ τὸ πεπρωμένο καὶ γιὰ τὸ θάνατο ἱκανοποιεῖται μὲ μιὰ μεθυσμένη γῆ, ὅπου τὰ μόρια ἐνώνονται γιὰ νὰ δώσουν τὴν ὑπαρξὴ ἀπὸ σύμπτωση καὶ ὅπου ἡ ὑπαρξὴ ἀπὸ σύμπτωση διαλύεται: σὲ ἄτομα. Τὸ λεξιλόγιό του ὅμως μαρτυρᾷ μιὰ καινούργια εὐαισθησία. Ἡ τυφλὴ ἀκρόπολις γίνεται ἕνα περιχαρᾶ κωμένο στρατόπεδο. *Moenia mundi*, τὰ τείχη τοῦ κόσμου, εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς ἐκφράσεις - κλειδιὰ τῆς ρητορικῆς τοῦ Λουκρήτιου. Ἡ μεγάλῃ ὑπόθεση θέβαια σ' αὐτὸ τὸ στρατόπεδο εἶναι ἡ ἀποσιώπηση τῆς ἐλπίδας. Ἄλλὰ ἡ μεθοδικὴ ἀρνηση τοῦ Ἐπίκουρου μεταμορφώνεται σ' ἕναν ἀσκητισμὸ πὺ

δονείται και κορυφώνεται συχνά με κατάρες. Τὸ ἔλεος γιὰ τὸ Λουκρήτιο σημαίνει «νὰ μπορεῖ κανεὶς νὰ κοιτάζει τὰ πάντα μ' ἓνα πνεῦμα ποῦ δὲν ταραάζεται ἀπὸ τίποτα». Ἄλλὰ αὐτὸ τὸ πνεῦμα τρέμει ἀπὸ τὴν ἀδικία ποῦ γίνεται στὸν ἄνθρωπο. Κάτω ἀπ' τὴν πίεση τῆς ἀγανάκτησης νέες ἀντιλήψεις τοῦ ἐγκλήματος, τῆς ἀθωότητος, τῆς ἐνοχῆς καὶ τῆς τιμωρίας περνᾶνε μέσα στὸ μεγάλο ποίημα «γιὰ τὴ φύση τῶν πραγμάτων». Ἀναφέρεται «τὸ πρῶτο ἐγκλημα τῆς θρησκείας», ἡ Ἰφιγένεια καὶ ἡ δολοφονία τῆς ἀθωότητάς της. Αὐτὸ τὸ θεῖο στοιχεῖο ποῦ «συχνὰ περνᾶ δίπλα ἀπὸ τοὺς ἐνόχους καὶ πάει, μὲ μιὰ ἀνάξια τιμωρία, νὰ στερήσει τὴ ζωὴ τῶν ἀθῶων». Ἄν ὁ Λουκρήτιος δὲν εἰρωνεύεται τὸ φόβο τῆς τιμωρίας στὸν ἄλλο κόσμο, δὲν τὸ κάνει, ὅπως ὁ Ἐπίκουρος, μὲ τὴ μορφή μιᾶς ἀμυντικῆς ἐπανάστασης, ἀλλὰ μ' ἓνα μαχητικὸ συλλογισμό: γιατί τὸ κακὸ θὰ πρέπει νὰ τιμωρεῖται, ἀφοῦ ἀπὸ τώρα βλέπουμε ὅτι τὸ καλὸ δὲν ἀμείβεται;

Στὸ ἔπος τοῦ Λουκρήτιου ὁ Ἐπίκουρος γίνεται ἐκπληκτικὸς ἐπαναστάτης ποῦ δὲν ἦταν στὴν πραγματικότητα. «Ἐνῶ στὰ μάτια ἔλων, ἡ ἀνθρωπότητα ἔκανε μιὰ τιποτένια ζωὴ πάνω στὴ γῆ, συνθλιβόμενη ἀπ' τὸ βάρος μιᾶς θρησκείας ποῦ τὸ πρόσωπό της παρουσιαζόταν ψηλὰ ἀπὸ τίς οὐράνιες περιοχές, ἀπειλώντας τοὺς θνητοὺς μὲ τὴ φοβερὴ τῆς ὄψης, πρῶτος ἓνας Ἕλληνας, ἓνας ἄνθρωπος, τόλμησε νὰ σηκώσει τὰ θνητὰ μάτια του ἐναντιὰ της καὶ νὰ τὴν πολεμήσει... Κι ἀπὸ τότε ἡ θρησκεία ἀνατράπηκε καὶ καταπατήθηκε, ἐνῶ ἐμᾶς ἡ νίκη μᾶς ὕψωσε στοὺς οὐρανοὺς.» Νοιώθουμε ἐδῶ τὴ διαφορὰ ποῦ μπορεῖ νὰ ὑπάρχει ἀνάμεσα σὲ τούτη τὴ νέα βλασφημία καὶ τὴν ἀρχαία κατάρα. Οἱ Ἕλληνες ἥρωες μποροῦσαν νὰ ἐπιθυμοῦν νὰ γίνουν ἥρωες ἀλλὰ δίπλα στοὺς θεοὺς ποῦ ὑπῆρχαν κιόλας. Τότε ἦταν σὰ μιὰ προαγωγή. Ὁ ἄνθρωπος τοῦ Λουκρήτιου, ἀντίθετα, κάνει μιὰ ἐπανάσταση. Ἀρνίεται τοὺς ἀνάξιους κι ἐγκληματίες θεοὺς γιὰ νὰ πάρει ὁ ἴδιος τὴ θέση τους. Βγαίνει ἀπ' τὸ ὀχυρωμένο στρατόπεδο καὶ ἀρχίζει τίς πρῶτες ἐπιθέσεις ἐναντία στὴ θεότητα στ' ὄνομα τοῦ ἀνθρώπινου πόνου. Μέσα στὸν ἀρχαῖο κόσμο ὁ φόβος εἶναι τὸ ἀνεξήγητο καὶ τὸ χυ-

ρίς έξιλασμό. Στο Λουκρήτιο τὸ ἔγκλημα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀπάντηση στὸ θεῖο ἔγκλημα. Καὶ δὲν εἶναι τυχαῖο πού τὸ ποίημα τοῦ Λουκρήτιου τελειώνει μὲ μιὰ θαυμαστὴ εἰκόνα θωμῶν τῶν θεῶν γεμάτων ἀπὸ πτώματα πού κατηγοροῦν τοὺς θεοὺς γιὰ τὸ λοιμὸ.

Αὐτὴ ἡ νέα γλῶσσα δὲν μπορεῖ νὰ γίνεῃ κατανοητὴ χωρὶς τὴν ἔννοια ἑνὸς ὄχι ἀπρόσωπου θεοῦ πού ἀρχίζει ἀργὰ νὰ σχηματοποιεῖται στὴν εὐαισθησία τῶν συγχρόνων τοῦ Ἐπίκουρου καὶ τοῦ Λουκρήτιου. Ἄπὸ τὸ θεὸ - πρόσωπο ἡ ἐπανάσταση μπορεῖ νὰ ζητήσῃ λογαριασμό. Ἄπὸ τὴ στιγμή πού ἐκεῖνος βασιλεύει, αὐτὴ ὑψώνεται, ἀγριεμένη κι ἀποφασισμένη, καὶ προσφέρει τ' ὀριστικὸ ὄχι. Μὲ τὸν Κάιν ἡ πρώτη ἐπανάσταση συμπίπτει μὲ τὸ πρῶτο ἔγκλημα. Ἡ ἱστορία τῆς ἐξέγερσης, ὅπως τὴ ζοῦμε σήμερα, ταιριάζει πιδὸ πολὺ στὰ παιδιὰ τοῦ Κάιν παρὰ στοὺς μαθητὲς τοῦ Προμηθέα. Μ' αὐτὴ τὴν ἔννοια ὁ Θεὸς τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης εἶναι ἐκεῖνος πού θὰ κινητοποιήσῃ τὴν ἐπαναστατικὴ ἐνέργεια. Ἀντίθετα πρέπει κανεὶς νὰ ὑποταχτεῖ στὸ Θεὸ τοῦ Ἀβραάμ, τοῦ Ἰσαὰκ καὶ τοῦ Ἰακώβ ἀφοῦ διατρέξει, ὅπως ὁ Πασκάλ, ὅλη τὴ σταδιοδρομία τῆς ἐπαναστατημένης διανόησης. Ἡ ψυχὴ πού ἀμφιβάλλει πιδὸ πολὺ τείνει ἐντονώτερα στὸ γιανσενισμό.

Ἄπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη ἡ Καινὴ Διαθήκη μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ σὰ μιὰ προσπάθεια ἀπάντησης ἐκ τῶν προτέρων σ' ὄλους τοὺς Κάιν τοῦ κόσμου γλυκαίνοντας τὴ μορφή τοῦ Θεοῦ καὶ δάζοντας ἕνα μεσολαβητὴ ἀνάμεσα σ' αὐτὸν καὶ τοὺς ἀνθρώπους. Ὁ Χριστὸς ἦρθε γιὰ νὰ λύσει δυὸ σπουδαῖα προβλήματα, τὸ κακὸ καὶ τὸ θάνατο, πού εἶναι ἀκριβῶς καὶ τὰ προβλήματα τῶν ἐπαναστατημένων. Ἡ λύση πού ἔδωσε ἦταν ἀρχικὰ νὰ τ' ἀναλάβει ὁ ἴδιος καὶ νὰ τὰ δοκιμάσει. Ὁ θεάνθρωπος ὑποφέρει κι αὐτὸς μὲ καρτερία. Τὸ κακὸ καὶ ὁ θάνατος δὲν εἶναι πιά ἀπόλυτα μεμπτὰ γι' αὐτὸν ἀφοῦ ὑποφέρει καὶ πεθαίνει. Ἡ νύχτα τοῦ Γολγοθᾶ ἔχει τόσο μεγάλη σημασία στὴν ἱστορία τῶν ἀνθρώπων γιατί μέσα στὰ σκοτάδια τῆς ἡθεότητα, ἐγκαταλείποντας ἐπιδειχτικὰ τὰ πα-

τροπαράδοτα προνόμιά της, έζησε ως τὸ τέλος, μαζί με τὴν ἀπελπισία της καὶ τὴν ἀγωνία τοῦ θανάτου. Ἔτσι καταλαβαίνουμε τὸ Λ α μ ἄ σ α β α χ θ α ν ι καὶ τὴ φοβερὴ ἀμφιβολία τοῦ Χριστοῦ στὴν ἀγωνία του. Ἡ ἀγωνία θὰ ἦταν μικρὴ ἂν στηριζόταν στὴν αἰώνια ἐλπίδα. Γιὰ νὰ γίνεῖ ἄνθρωπος ὁ θεὸς πρέπει ν' ἀπελπιστεῖ.

Ὁ γνωστικισμὸς, ποὺ εἶναι καρπὸς μιᾶς ἑλληνοχριστιανικῆς συνεργασίας, προσπάθησε ἐπὶ δυὸ αἰῶνες, ἀπὸ ἀντίδραση στὸν ἰουδαϊσμό, νὰ τονώσει τὸ ρεῦμα. Ξέρουμε τοὺς πολλαπλοὺς μεσολαθητὲς ποὺ φαντάστηκε ὁ Βαλεντίνος λόγου χάρη. Ἀλλὰ τὰ πνεύματα αὐτοῦ τοῦ μεταφυσικοῦ πανηγυριοῦ παίζουν τὸν ἴδιο ρόλο μετὰ τίς ἐνδιάμεσες ἀξίες στὸν ἑλληνισμό. Σκοπεύουν νὰ μειώσουν τὸν παραλογισμὸ ἐνὸς τέτ - ἄ - τέτ ἀνάμεσα στὸν ἀξιοθρήνητο ἄνθρωπο καὶ τὸν ἀσυγκίνητο θεό, ποὺ εἶναι ἰδιαίτερα ὁ ρόλος τοῦ δευτέρου σκληροῦ καὶ μαχητικοῦ θεοῦ τοῦ Μαρκίωνα. Αὐτὸς ὁ δημιουργὸς ἐφτιαξε τὸν τελειωμένο κόσμον καὶ τὸ θάνατο. Πρέπει νὰ τὸν μισοῦμε καὶ ταυτόχρονα ν' ἀρνιόμαστε τὴ δημιουργία του μετὰ τὸν ἀσκητισμὸ μέχρι ποὺ νὰ τὴν καταστρέψουμε μετὰ τὴ σεξουαλικὴ ἀποχή. Πρόκειται λοιπὸν γιὰ ἕναν ἀσκητισμὸ ἀλαζονικὸ καὶ ἐπαναστατημένο. Μετὰ λίγα λόγια ὁ Μαρκίωνας κατευθύνει τὴν ἐξέγερση ἐνάντια σ' ἕναν κατώτερο θεὸ γιὰ νὰ ὑμνήσει καλύτερα τὸν ἀνώτερο. Ἡ θεωρία τοῦ γνωστικισμοῦ μετὰ τίς ἑλληνικὲς καταβολές της παίρνει θέση συμφιλιωτικὴ καὶ τείνει νὰ καταστρέφει τὴν ἰουδαϊκὴ κληρονομία μέσα στὸ χριστιανισμό. Θέλησε ἀκόμα ν' ἀποφύγει ἀπὸ τὰ πρὶν τὸν αὐγουστινισμό, ὅσο δηλαδὴ ἐκεῖνος θὰ πρόσφερε ἐπιχειρήματα σὲ ὁποιαδήποτε ἐξέγερση. Γιὰ τὸ Βασιλίδην λόγου χάρη οἱ μάρτυρες ἀμάρτησαν καθὼς καὶ ὁ ἴδιος ὁ Χριστὸς ἀφοῦ ὑποφέρουν. Παράξενη ἰδέα ποὺ σκοπεύει ν' ἀφαιρέσει τὴν ἀδικία ἀπὸ τὴ δυστυχία. Στὴ θέση τῆς αὐθαίρετης καὶ παντοδύναμης θείας χάρης οἱ γνωστικιστὲς θέλησαν μόνον νὰ δάλουν τὴν ἑλληνικὴ ἰδέα τῆς μύησης ποὺ δίνει στὸν ἄνθρωπο ὅλες τίς δυνατότητες. Τὸ πλῆθος τῶν αἱρέσεων στοὺς γνωστικιστὲς τῆς δευτέρης γενιᾶς ἐκφράζει τὴν πολλαπλὴ καὶ λυσσαλέα προσπάθεια τῆς ἑλληνικῆς σκέψης νὰ κάνει πιὸ

προσιτό το χριστιανικό κόσμο και ν' αφαιρέσει τις αιτίες που μπορούσε να δώσει αυτός σε μια εξέγερση, θεωρούμενη από τον έλληνοισμό σαν το χειρότερο κακό. Ἐκκλησία καταδίκασε αυτή την προσπάθεια κι έτσι πολλαπλασίασε τους στασιαστές.

Μια και η φυλή του Κάιν γνώριζε δλο και περισσότερους θριάμβους στο πέρασμα των αιώνων, μπορούμε να πούμε πως ο Θεός της Παλαιᾶς Διαθήκης είχε μια ανέλπιστα τύχη. Οἱ βλάσφημοι, κατά παράδοξο τρόπο, ζωντανεύουν το ζηλιάρη θεό που ο χριστιανισμός ήθελε να διώξει από τη σκηνή της Ιστορίας. Μια από τις σπουδαιότερες τολμηρές πράξεις τους ήταν η προσάρτηση του Χριστού στο στρατόπεδό τους με το να τερματίσουν την Ιστορία του στην κορυφή του σταυρού και στην τρομερή κραυγή του πριν απ' την αγωνία. Ἔτσι διατηρήθηκε η ανέλετη μορφή ἑνός θεοῦ του μίσους, που ταίριαζε καλύτερα στην αντίληψη που είχαν οἱ ἐπαναστατημένοι για τὴ δημιουργία. Μέχρι το Ντοστογιέφσκι και το Νίτσε η ἀνταρσία γίνεται ἐνάντια σε μια σκ'ηρή και γεμάτη ἐλαττώματα θεότητα που προτιμᾷ, χωρὶς πε. , τὴν ἑυσία τοῦ Ἄβελ ἀντὶ τοῦ Κάιν προκαλώντας ἔτσι τὸ πρῶτο ἔγκλημα. Ὁ Ντοστογιέφσκι στὴ φαντασία κι ὁ Νίτσε στὴν πράξη θ' ἀπλώσουν ὑπέρμετρα τὸ πεδίο τῆς ἐπαναστατημένης σχέψης και θὰ ζητήσουν λογαριασμό ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸ θεὸ τῆς ἀγάπης. Ὁ Νίτσε θὰ θεωρήσει τὸ Θεὸ νεκρὸ στὶς καρδιές τῶν συγχρόνων του. Θὰ ἐπιτεθεῖ τότε, ὅπως ὁ πρόδρομὸς του Στίρνερ, στὴ χίμαιρα τοῦ Θεοῦ που παραμένει κάτω ἀπὸ τὴ μορφή τῆς ἡθικῆς μέσα στὸ πνεῦμα τοῦ αἵωνα του. Ἀλλὰ μέχρι τὴν ἐποχή τους ἡ φιλελεύθερη σχέψη π.χ. ἀρκέστηκε ν' ἀρνηθεῖ τὴν Ιστορία τοῦ Χριστοῦ («αὐτὸ τὸ ἀνιαρὸ μυθιστόρημα» σύμφωνα με τὸ Σάντ) και νὰ διατηρήσει, με τὴν ἀρνησὴ της, τὴν παράδοση τοῦ τρομεροῦ θεοῦ.

Ὅσο καιρὸ όμως ἡ Δύση ήταν χριστιανική, τὰ εὐαγγέλια ὑπῆρξαν ὁ διερμηνέας ἀνάμεσα στὴ γῆ και τὸν οὐρανό. Σὲ κάθε μοναχικὴ κραυγὴ ἐξέγερσης παρουσιαζόταν ἡ εἰκόνα τοῦ μεγαλύτερου πόνου. Ἀφοῦ ὁ Χριστὸς εἶχε ὑπο-

φέρει αὐτὸν τὸν πόνο καὶ μάλιστα θεληματικά, κανένας πόνος δὲν εἶναι πιά ἀδικος, κάθε πόνος εἶναι ἀναγκαῖος. Ἡ πικρὴ ἐνόραση τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ ἡ δίκαιη ἀπαισιοδοξία του γιὰ τὴν ἀνθρώπινη καρδιά δημιουργήθηκαν ἴσως γιὰ τὴ γενικευμένη ἀδικία εἶναι τὸ ἴδιο ἱκανοποιητικὴ γιὰ τὸν ἀνθρώπο ὅσο κι ἡ ὀλοκληρωτικὴ δικαιοσύνη. Μόνο ἡ θυσία ἐνὸς ἀθώου θεοῦ μποροῦσε νὰ δικαιολογήσει τὸ μακρόχρονο καὶ παγκόσμιο βασανισμὸ τῆς ἀθωότητος. Μόνο ὁ πόνος τοῦ Θεοῦ, ὁ ἀθλιότερος, θὰ μποροῦσε νὰ ἐλαφρύνει τὴν ἀγωνία τῶν ἀνθρώπων. Ἄν ὄλα, χωρὶς ἐξαίρεση ἀπὸ τὸν οὐρανὸ ὡς τὴ γῆ, ριχτοῦν στὴ δυστυχία, τότε μιὰ παράξενη εὐτυχία εἶναι δυνατὴ.

Ἄλλὰ ἀπὸ τὴ στιγμή πού ὁ χριστιανισμὸς, μετὰ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ θριάμβου του, ἀντιμετώπισε τὴν κριτικὴ τῆς λογικῆς καὶ ἀπορρίφθηκε ἡ ὑπαρξη τοῦ Χριστοῦ, ὁ πόνος ξανάγινε μοῖρα τῶν ἀνθρώπων. Ὁ ἀνώφελος Ἰησοῦς δὲν εἶναι παρὰ ἓνας ἀκόμα ἀθῶος πού οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ Θεοῦ τοῦ Ἀβραάμ βασάνισαν θεαματικά. Ἡ ἄβυσσος πού χωρίζει τὸν ἀφέντη ἀπὸ τοὺς δούλους ἀνοίγεται πάλι καὶ ἡ ἐξέγερση λυσομανάει μπροστὰ στὴν πετρωμένη δῆψ ἐνὸς ζηλόφθου θεοῦ. Οἱ φιλελεύθεροι καλλιτέχνες καὶ στοχαστὲς ἐτοίμασαν τὸ νέο διχασμὸ μὲ τὴν ἐπίθεσή τους ἐνάντια στίς συνήθειες προφυλάξεις, στὴν ἠθικὴ καὶ στὴ θεότητα τοῦ Χριστοῦ. Τὸ σύμπαν τοῦ Καλλὸ καθρεφτίζει ἀρκετὰ πιστὰ αὐτὸ τὸ πλῆθος τῶν ἐξαλλων φαύλων πού οἱ κοροϊδίες τους — στὴν ἀρχὴ ἐπιφυλαχτικὲς — θὰ ὑψωθοῦν μέχρι τὸν οὐρανὸ μὲ τὸ Δὸν Ζουὰν τοῦ Μολιέρου. Στους δυὸ αἰῶνες πού ἐτοιμάζουν τίς ἐπαναστατικὲς κι ἱερόσυλες ἀναταραχὲς τοῦ τέλους τοῦ 18ου αἰῶνα, ὄλη ἡ προσπάθεια τῆς φιλελεύθερης σκέψης θὰ τείνει νὰ παρουσιάσει τὸ Χριστὸ ὡς ἀθῶο ἢ ἡλίθιο γιὰ νὰ τὸν ἐντάξει στὸν κόσμον τῶν ἀνθρώπων, μέσα σ' ὅ,τι ἔχουν εὐγενικὸ ἢ γελοῖο. Ἔτσι τὸ ἔδαφος θὰ προετοιμαστῆ γιὰ τὴ μεγάλη ἐπίθεση ἐνάντια σ' ἓναν οὐρανὸ ἐχθρικό.

Ἡ ἀπόλυτη ἄρνηση

Ἱστορικά ἡ πρώτη σχετική ἐπίθεση ἔγινε ἀπὸ τὸ Σάντ πού συγκέντρωσε σὲ μιὰ μοναδική, τεράστια πολεμικὴ μηχανὴ τὰ ἐπιχειρήματα τῆς φιλελεύθερης σκέψης μέχρι τὴν ἐποχὴ τοῦ ἀββᾶ Μεσλιέ καὶ τοῦ Βολταίρου. Ἡ ἄρνησή του, ὅπως εἶναι φανερό, φτάνει στὰ ἔσχατα ἄκρα. Ἀπὸ τὴν ἐξέγερση ὁ Σάντ ἐγείρει μόνον τὸ ἀπόλυτο ὄχι. Σίγουρα 27 χρόνια φυλακῆς δὲν εἶναι δυνατό νὰ διαμορφώσουν μιὰ συμφιλιωτικὴ διάνοηση. Μιὰ τόσο μακρόχρονη κάθειρξη δημιουργεῖ λακέδες ἢ δολοφόνους καὶ καμιὰ φορὰ στὸν ἴδιο τὸν ἄνθρωπο καὶ τὰ δυό. Ἄν ἡ ψυχὴ εἶναι ἀρκετὰ δυνατὴ γιὰ νὰ χτίσει στὴν καρδιά τοῦ κάτεργου μιὰ ἠθικὴ πού δὲν εἶναι ἡ ἠθικὴ τῆς ὑποταγῆς, θὰ πρόκειται γιὰ ἠθικὴ κυριαρχίας συνήθως. Κάθε ἠθικὴ μοναξιάς προϋποθέτει δύναμη. Ὁ Σάντ εἶναι ἓνα τέλειο πρότυπο αὐτῆς τῆς σκέψης ἀφοῦ ἀπάντησε μὲ ἀπάνθρωπο τρόπο στὴν κοινωνία πού τὸν εἶχε μεταχειριστεῖ ἀπάνθρωπα. Ὁ συγγραφέας, παρ' ὅλες τὶς πετυχημένες σποραδικὲς κραυγὲς καὶ τοὺς ἀπερίσκεπτους ὕμνους μερικῶν συγχρόνων, εἶναι δευτερευόν πρόσωπο. Τὸν θαυμάζουν σήμερα μὲ τόση ἀπλοϊκότητα γιὰ λόγους τελείως ἀσχετους μὲ τὴ λογοτεχνία.

Τὸν ὀνομάζουν θαυμαστικὰ ἀλυσοδεμένο φιλόσοφο καὶ πρῶτο θεωρητικὸ τῆς ἀπόλυτης ἐξέγερσης. Θὰ μπορούσε πραγματικὰ νὰ ἦταν. Στὸ ἔρεδος τῆς φυλακῆς τ' ὄνειρο δὲν ἔχει σύνορα, καὶ ἡ πραγματικότητα δὲν τὸ χαλιναγωγεῖ. Ἡ νοσημοσύνη στὶς ἀλυσίδες χάνει σὲ διαύγεια ὅ,τι κερδίζει σὲ ὀργή. Ὁ Σάντ γνώρισε μόνον μιὰ λογικὴ, τὴ λογικὴ τῶν αἰσθημάτων. Δὲ δημιούργησε καμιὰ φιλοσοφία ἀλλὰ συνέχι-

σε τὸ φοβερό ὄνειρο ἑνὸς καταδιωγμένου. Μόνο πού αὐτὸ τ' ὄνειρο συμβαίνει νάναί προφητικό. Ἡ ἀπελπισμένη διεκδικήση τῆς ἐλευθερίας ὀδήγησε τὸ Σάντ στο κράτος τῆς σκλαβιάς. Ἡ ὑπέμετρη δίψα μιᾶς ἀπαγορευμένης ζωῆς ἱκανοποιήθηκε, ἀπὸ ὀργή σὲ ὀργή, μ' ἓνα ὄνειρο παγκόσμιας καταστροφῆς. Σ' αὐτὸ τουλάχιστο ὁ Σάντ εἶναι σύγχρονός μας. Ἄς τὸν ἀκολουθήσουμε στὶς διαδοχικὲς του ἀρνήσεις.

Ἕνας ἄνθρωπος τῶν γραμμάτων

Ὁ Σάντ εἶναι ἄθεος; Τὸ ὁμολογεῖ, πιστεύουμε πρὶν ἀπὸ τὴ φυλάκισή του στο «Διάλογο ἀνάμεσα σ' ἓναν παπὰ κι ἓναν ἑτοιμοθάνατο». Διστάζουμε ὅμως νὰ τὸ δεχτοῦμε μπροστὰ στὴν ἱερόσυλη ὀργή του. Ἕνα ἀπὸ τὰ σκληρότερα πρόσωπά του, ὁ Σαίν - Φόντ, δὲν ἀρνιέται καθόλου τὸ Θεό. Ἄρκεται στὴν ἀνάπτυξη μιᾶς γνωστικιστικῆς θεωρίας τοῦ κακοῦ δημιουργοῦ γιὰ νὰ θγάλει τὰ συμπεράσματα πού τοῦ χρειάζονται. Ὁ Σαίν - Φόντ, λένε, δὲν εἶναι ὁ Σάντ. Ὅχι, χωρὶς ἀμφιβολία. Ἕνας ἥρωας δὲν εἶναι ποτὲ ἴδιος μὲ τὸ συγγραφέα πού τὸν δημιούργησε. Ἵπάρχουν ὅμως περιπτώσεις πού ὁ μυθιστοριογράφος εἶναι ὅλα μαζί τὰ πρόσωπά του. Ὅλοι οἱ ἄθεοι τοῦ Σάντ ἔχουν σὰν ἀξίωμα τὴν ἀνυπαρξία τοῦ Θεοῦ γιὰ μιὰ ξεκάθαρη αἰτία: ἡ ὑπαρξὴ του θὰ σήμαινε ὅτι εἶναι ἀδιάφορος, ἄγριος ἢ σκληρός. Τὸ μεγαλύτερο ἔργο τοῦ Σάντ τελειώνει μὲ μιὰ ἀπόδειξη τῆς θείας ἀνοησίας καὶ τοῦ θείου μίσους. Ἡ ἀθώα Ἰουστίνη τρέχει κάτω ἀπ' τὴ θύελλα καὶ ὁ ἐγκληματίας Νουαρσείγ ὀρκίζεται ὅτι θὰ μετανοήσει ἂν ἐκείνη σωθεῖ ἀπὸ τὸν κεραυνὸ τοῦ οὐρανοῦ. Ὁ κεραυνὸς σκοτώνει τὴν Ἰουστίνη, ὁ Νουαρσείγ θριαμβεύει καὶ τὸ ἐγκλημα τοῦ ἀνθρώπου θὰ συνεχίσει νὰ βρίσκεται σ' ἀντιστοιχία μὲ τὸ θεῖο ἐγκλημα. Πρόκειται γιὰ ἓνα στοίχημα τῆς ἐλεύθερης σκέψης πού ἔρχεται ν' ἀντικρούσει τὸ στοίχημα τοῦ Πασκάλ.¹

1. Στοίχημα τοῦ Πασκάλ: περίφημο ἐπιχείρημα τοῦ Πασκάλ

Ἡ ἰδέα πού σχηματίζει ὁ Σάντ γιὰ τὸ Θεὸ εἶναι λοιπὸν ἡ ἰδέα μᾶς ἐγκληματικῆς θεότητας πού συντρίβει κι ἀρνιέται τὸν ἄνθρωπο. Μέσα στὴν ἱστορία τῶν θρησκειῶν ὁ Σάντ βλέπει συχνὰ πὼς ἡ δολοφονία εἶναι ἰδίωμα θεϊκό. Γιατί λοιπὸν ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ εἶναι ἐνάρετος; Ἡ πρώτη κίνηση τοῦ φυλακισμένου εἶναι νὰ φτάσει ὡς τὴν ἀκραία συνέπεια. Ἀφοῦ ὁ Θεὸς σκοτώνει καὶ ἀρνιέται τὸν ἄνθρωπο τίποτα δὲν μπορεῖ ν' ἀπαγορέψει νὰ σκοτώσουμε καὶ ν' ἀρνιόμαστε τοὺς ὁμοίους του. Αὐτὴ ἡ συγκλονιστικὴ πρόκληση δὲ μοιάζει σὲ τίποτα μὲ τὴν ἡρεμὴ ἀρνηση πού βρίσκουμε ἀκόμα στὸ «Διάλογο» τοῦ 1782. Δὲν εἶναι οὔτε ἡρεμὸς οὔτε χαρούμενος αὐτὸς πού φωνάζει «Τίποτα δὲν εἶναι γιὰ μένα, τίποτα δὲν εἶναι ἀπὸ μένα» καὶ πού φτάνει στὸ συμπέρασμα: «Ὅχι, ὄχι καὶ ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ ἀμαρτία, ὅλα ἀνακατεῦνται μέσα στὸ φέρετρο.» Ἡ ἰδέα τοῦ Θεοῦ εἶναι τὸ μόνο πράγμα πού «δὲν μπορεῖ νὰ συγχωρήσει στὸν ἄνθρωπο». Ἡ λέξη συγγνώμη φαίνεται κιόλας παράξενη σ' αὐτὸν τὸ δάσκαλο θασανιστηρίων. Ἀλλὰ καὶ στὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ του δὲν μπορεῖ νὰ συγχωρήσει μιὰ ἰδέα πού ἡ κατάστασή του στὴ φυλακὴ καὶ ἡ ἀπελπισμένη ἀποψὴ του γιὰ τὸν κόσμον ἀρنيοῦνται ἀπόλυτα. Μιὰ διπλὴ ἐξέγερση θὰ ὀδηγεῖ ἀπὸ δω καὶ πέρα τὸ συλλογισμὸ τοῦ Σάντ: ἐνάντια στὴν τάξη τοῦ κόσμου κι ἐνάντια στὸν ἴδιο του τὸν ἑαυτὸ. Κι ὅπως αὐτὲς οἱ δυὸ ἐξεγέρσεις εἶναι ἀντιφατικὲς παντοῦ ἐκτὸς ἀπὸ τὴν παραγμένη καρδιὰ ἐνὸς καταδιωγμένου, ὁ συλλογισμὸς του γίνεται συνέχεια διφορούμενος ἢ εὐλογοφανῆς ἀνάλογα μὲ τὸ ἂν ἐξετάζεται κάτω ἀπ' τὸ φῶς τῆς λογικῆς ἢ μέσα στὴν προσπάθεια συμπόνιας.

Θ' ἀρνηθεῖ λοιπὸν τὸν ἄνθρωπο καὶ τὴν ἠθικὴ του ἀφοῦ ὁ Θεὸς τ' ἀρνιέται καὶ τὰ δυό. Ἀλλὰ συνάμα θ' ἀρνηθεῖ καὶ τὸ Θεὸ πού μέχρι τότε τοῦ χρησίμευε σὰν ἐγγυητῆς καὶ συνένοχος. Στ' ὄνομα τίνος πράγματος; Στ' ὄνομα τοῦ πιὸ δυνατοῦ

γιὰ νὰ ὀδηγήσει τοὺς ἀπιστοὺς στὸ Θεό, σύμφωνα μὲ τὸ ὅποιο ἂν κερδίσεις (ἂν ὁ Θεὸς ὑπάρχει) τὰ κερδίζεις ὅλα, ἂν χάσεις (ἂν ὁ Θεὸς δὲν ὑπάρχει) δὲ χάνεις τίποτα. (Σημ. τ. Μετ.).

Ένοστικτου πού ύπάρχει σ' αὐτὸν πού τὸ μίσος τῶν ἀνθρώπων ἔκλεισε πίσω ἀπὸ τοὺς τοίχους μιᾶς φυλακῆς: τοῦ σεξουαλικοῦ ἔνοστικτου. Τί εἶναι αὐτὸ τὸ ἔνοστικο; Εἶναι ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά ἡ ἴδια ἡ κραυγὴ τῆς φύσης¹ καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἡ τυφλὴ ὁρμὴ πού ζητάει τὴν δλοκληρωτικὴ κατοχὴ τῶν ὄντων ἀκόμα καὶ μὲ τὸ τίμημα τῆς καταστροφῆς τους. Ὁ Σάντ θ' ἀρνηθεῖ τὸ Θεὸ στ' ὄνομα τῆς φύσης — τὸ ἰδεολογικὸ περιεχόμενον τῆς ἐποχῆς του τοῦ προμηθεύει τότε μηχανιστικούς λόγους — καὶ θὰ κάνει τὴ φύση μιὰ καταστροφικὴ δύναμη. Φύση γι' αὐτὸν εἶναι τὸ σέξ² ἡ λογικὴ του τὸν ὁδηγεῖ σ' ἕναν κόσμον χωρὶς νόμους ὅπου ὁ μόνος ἀφέντης θὰ εἶναι ἡ ἀπροσμέτρητὴ ἐνέργεια τοῦ πόθου. Ἐκεῖ εἶναι τὸ πυρετικὸ βασίλειό του ὅπου θρῖσκει τίς πιὸ ὠραίες κραυγές: «Τί εἶναι ὄλες οἱ ὑπάρξεις τῆς γῆς ἀπέναντι σὲ μιὰ μόνο ἐπιθυμία μας!» Οἱ μεγάλοι συλλογισμοὶ ὅπου οἱ ἥρωες τοῦ Σάντ ἀποδείχνουν πὼς ἡ φύση ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ τὸ ἔγκλημα, ὅτι πρέπει νὰ καταστρέψει γιὰ νὰ δημιουργήσῃ κι ὅτι τὴ βοηθᾷ κανεὶς στὴ δημιουργία μὲ τὴν αὐτοκαταστροφή του, δὲ σκοπεύουν παρὰ νὰ στηρίξουν τὴν ἀπόλυτὴ ἐλευθερία τοῦ φυλακισμένου Σάντ, πού καταπιέζεται τόσο ἄδικα ὥστε εἶναι ἀδύνατο νὰ μὴ λαχταράει τὴν ἔκρηξη πού θ' ἀνατινάξει τὰ πάντα. Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο στέκεται ἀντίθετα στὴν ἐποχὴ του: δὲ ζητάει ἐλευθερία τῶν ἀρχῶν ἀλλὰ τῶν ἐνοστικτων.

Ὁ Σάντ ὄνειρεύτηκε ἀναμφίβολα μιὰ παγκόσμια δημοκρατία πού ἕνας σοφὸς μεταρρυθμιστής, ὁ Ζαμέ, μᾶς παρουσίασε τὰ σχέδιά της. Μᾶς δείχνει ἔτσι ὅτι μιὰ ἀπὸ τίς κατευθύνσεις τῆς ἐξέγερσης ὅταν πιά μὲ τὴν ἐπιτάχυνση τῆς ἐξέλιξης της θὰ ἀνέχεται ὄλο καὶ λιγότερα ὄρια εἶναι ἡ ἀπελευθέρωση ὄλου τοῦ κόσμου. Ἀλλὰ τὸ κάθε τι σ' αὐτὸν τὸν ἀνθρώπο ἔρχεται σ' ἀντίθεση μ' αὐτὸν τὸν εὐσεβῆ πόθο. Δὲν εἶναι φίλος τοῦ ἀνθρώπινου γένους, μισεῖ τοὺς φιλάν-

1. Οἱ μεγάλοι ἐγκληματίες τοῦ Σάντ συγχωροῦνται γιὰ τὰ ἐγκλήματά τους γιατί ἔχουν ὑπερβολικὲς σεξουαλικὲς ἐπιθυμίες πού δὲν μποροῦν νὰ τίς χαλιναγωγῆσουν μὲ τίποτα.

θρωπους. Ἡ ἰσότητα γιὰ τὴν ὁποία μιλά κάπου εἶναι μιὰ μαθηματικὴ ἔννοια: τὸ ἰσοδύναμο τῶν ἀντικειμένων πού εἶναι οἱ ἄνθρωποι, ἢ ἀξιοθρήνητη ἰσότητα τῶν θυμάτων. Αὐτὸς πού σπρώχνει τὸν πόθο του στ' ἄκρα, νοιώθει τὴν ἀνάγκη νὰ κυριαρχήσει παντοῦ κι ὀλοκληρώνεται ἀληθινὰ μέσα στὸ μῖσος. Ἡ δημοκρατία τοῦ Σάντ δὲν ἔχει σὰν ἀρχὴ τῆς τὴν ἐλευθερία ἀλλὰ τὴν ἀκολασία. «Ἡ δικαιοσύνη, γράφει αὐτὸς ὁ παράξενος δημοκράτης, δὲν ἔχει πραγματικὴ ὑπόστασι. Εἶναι ἡ θεότητα δλων τῶν παθῶν.»

Πολλὰ πράγματα φανερώνονται σχετικὰ μ' αὐτὸ τὸ θέμα στὸν περίφημο λιβέλλο πού διαδίδει ὁ Ντολιμανσέ στὴ «Φιλοσοφία τοῦ Μπουντουάρ» μὲ τὸν περιεργό τίτλο: «Γάλλοι, ἀκόμα μιὰ προσπάθεια ἂν θέλετε νὰ γίνετε δημοκράτες. Ὅπως πολὺ σωστὰ ὑπογραμμίζει ὁ Πιέρ Κλοσσόδοκι, αὐτὸς ὁ λιβέλλος ἀποδείχνει στοὺς ἐπαναστάτες ὅτι ἡ δημοκρατία τους στηρίζεται στὸ φόνο τοῦ ἐλέω θεοῦ βασιλιά κι ὅτι ἀποκεφαλίζοντας τὸ Θεὸ στὶς 21 τοῦ Γενάρη 1793 ἔκαναν ἀδύνατη γιὰ πάντα τὴν παραγραφή τοῦ ἐγκλήματος καὶ τὸν περιορισμὸ τῶν κακοποιῶν ἐνοστίκτων. Ἡ μοναρχία μὲ τὸ νὰ ὑποστηρίζει τὴν ἰδέα τοῦ Θεοῦ πού ἐφτιαξε τοὺς νόμους ὑποστήριξε συνέχεια καὶ τὸν ἑαυτὸ τῆς. Ἡ Δημοκρατία ὅμως στέκεται μόνη τῆς ὀρθια στὰ πόδια τῆς καὶ τὰ ἦθη σ' αὐτὴ πρέπει νὰ ὑπάρχουν χωρὶς ἐντολές. Εἶναι ὅμως ἀμφίβολο πῶς ὁ Σάντ εἶχε, ὅπως θέλει ὁ Κλοσσόδοκι, τὸ βαθὺ αἰσθημα μιᾶς ἱεροσυλίας κι ὅτι αὐτὴ ἡ σχεδὸν θρησκευτικὴ φρίκη τὸν ὀδήγησε στὶς συνέπειες πού ἐξαγγέλλει. Μᾶλλον πρῶτα ἔνοιωσε τὶς συνέπειες καὶ μετὰ ὄρῃχε τὸ κατάλληλο ἐπιχείρημα γιὰ νὰ δικαιολογήσει τὴν ἀπόλυτη ἐλευθερία τῶν ἡθῶν πού ἤθελε νὰ ζητήσει ἀπ' τὴν κυβέρνησι τοῦ καιροῦ του. Ἡ λογικὴ τῶν παθῶν ἀνατρέπει τὴν παραδοσιακὴ τάξη τοῦ συλλογισμοῦ καὶ τοποθετεῖ τὸ συμπέρασμα πρὶν ἀπὸ τὶς ὑποθέσεις. Γιὰ νὰ πειστοῦμε ἀρκεῖ νὰ ἐκτιμήσουμε τὴ θαυμαστὴ διαδοχὴ σοφισμάτων πού χρησιμοποιοῖ ὁ Σάντ στὸ κείμενό του γιὰ νὰ δικαιολογήσει τὴ συ-

1. ε'Ὁ Σάντ, ὁ ἀδερφός μου.

κοφαντία, την κλεψιά και τὸ φόνο ζητώντας νὰ τ' ἀνέχεται ἡ νέα πολιτεία.

Κι ὁμως τότε εἶναι πού ἡ σκέψη του γίνεται πιὸ βαθιά. Ἄρνιεται μὲ ὀξυδέρκεια ἐξαιρετική γιὰ τὸν καιρὸ του τὴν ἀλαζονική συμμαχία τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀρετῆς. Ἡ ἐλευθερία ὅταν κυρίως εἶναι τὸ ὄνειρο ἑνὸς ἐγκλειστοῦ δὲν μπορεῖ ν' ἀνεχτεῖ ὄρια. Εἶναι τὸ ἐγκλημα ἢ δὲν εἶναι πιά ἐλευθερία. Πάνω σ' αὐτὸ τὸ οὐσιαστικὸ σημεῖο ὁ Σάντ δὲν ἄλλαξε ποτέ. Αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος πού κήρυσσε συνέχεια ἀντιφατικῆς ἰδέας ἐκφράζει τὴν πιὸ ἀπόλυτη συνέπεια σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν ἔσχατη ποινή. Ἐρασιτέχνης ραφινάτων ἐκτελέσεων, θεωρητικὸς τοῦ σεξουαλικοῦ ἐγκλήματος δὲν μπόρεσε ποτέ νὰ ὑποφέρει τὸ νόμιμο ἐγκλημα. «Ἡ ἐθνική μου φυλάκιση μὲ τὴ γκιλοτίνα μπροστὰ στὰ μάτια μου ἔκανε 100 φορές περισσότερο κακὸ ἀπ' ὅσο θὰ μοῦ εἶχε κάνει ὅποια-δήποτε Βασιλῆα.» Ἀπ' αὐτὴ τὴ φρίκη ἀντλήσει τὸ θάρρος νὰ εἶναι δημόσια μετριοπαθῆς τὴν περίοδο τῆς Τρομοκρατίας καὶ νὰ ἐπέμβει γενναϊόψυχα γιὰ νὰ γλυτώσει μιὰ πεθερὰ πού τὸν εἶχε κλείσει στὴ Βασιλῆα. Μερικὰ χρόνια ἀργότερα ὁ Νοντιέ συνόψισε μὲ σαφήνεια, ἴσως χωρὶς νὰ τὸ ξέρει, τὴ θέση πού ὑποστήριξε πεισματικά ὁ Σάντ: «Καταλαβαίνει κανεὶς τὸ φόνο ἑνὸς ἀνθρώπου στὸν παροξυσμὸ τοῦ πάθους. Ἀλλὰ ἡ ἐντολὴ τοῦ φόνου μέσα στὴ γαλήνη μιᾶς σοβαρῆς σκέψης καὶ κάτω ἀπ' τὸ πρόσχημα ἑνὸς ἀξιοτίμου ὑπουργείου εἶναι ἀκατανόητη.» Βρίσκουμε ἐδῶ τὴ γοητεία πού ἐξασκεῖ μιὰ ἰδέα ὅπως τὴν ἀνάπτει περισσότερο ὁ Σάντ: αὐτὸς πού σκοτώνει πρέπει νὰ πληρώνει μὲ τὸν ἑαυτὸ του. Ὁ Σάντ, ὅπως βλέπουμε, εἶναι πιὸ ἠθικὸς ἀπὸ τοὺς συγχρόνους μας.

Ἀλλὰ τὸ μίσος του γιὰ τὴ θανατικὴ ποινή εἶναι πρῶτα ἀπ' ὅλα τὸ μίσος τῶν ἀνθρώπων πού πιστεύουν ἀρκετὰ στὴν ἀρετὴ τους ἢ στὴν ἀρετὴ τῆς ἰδεολογίας τους γιὰ νὰ τολμοῦν νὰ τιμωροῦν καὶ μάλιστα ὀριστικά, ἐνῶ αὐτοὶ οἱ ἴδιοι εἶναι ἐγκληματίες. Δὲν μπορούμε νὰ ἐκλέγουμε ταυτόχρονα τὸ ἐγκλημα γιὰ μᾶς καὶ τὴν τιμωρία γιὰ τοὺς ἄλλους. Πρέπει ν' ἀνοίξουμε τίς φυλακὲς ἢ νὰ δώσουμε ἀποδείξεις —

πράγμα αδύνατο — για την ἀρετή μας. Ἀπὸ τὴ στιγμὴ πού δεχόμαστε τὸ φόνο, ἔστω καὶ μιὰ φορά μόνο, πρέπει νὰ τὸν δεχοῦμε καθολικά. Ὁ ἐγκληματίας πού δρᾷ σύμφωνα μὲ τὴ φύση δὲν μπορεῖ νὰ ταχθεῖ, χωρὶς παράβαση, μὲ τὸ μέρος τοῦ νόμου. «Ἀκόμα μιὰ προσπάθεια γιὰ νὰ γίνετε δημοκράτες» σημαίνει. «Δεχεῖτε τὴν ἐλευθερία τοῦ ἐγκλήματος, τὴ μόνη λογική, καὶ ἀφοσιωθεῖτε γιὰ πάντα στὴν ἐξέγερση ὅπως δίνετε στὴ θεὰ χάρη.» Ἡ δλοκληρωτικὴ ὑποταγὴ καταλλήγει σὲ μιὰ τρομερὴ ἀσκητικὴ πού θὰ προκαλοῦσε φρίκη στὴ δημοκρατία τῶν φώτων καὶ τῆς φυσικῆς καλωσύνης. Ἡ δημοκρατία αὐτὴ λοιπόν, πού στὴν πρώτη τῆς ἐξέγερση ἔτυχε νὰ κάψει, ἀπὸ μιὰ σημαντικὴ σύμπτωση, τὸ χειρόγραφο τῶν «120 ἡμερῶν στὰ Σόδομα», ἦταν ὑποχρεωμένη νὰ καταγγεῖλει αὐτὴ τὴν αἰρετικὴ ἐλευθερία καὶ νὰ κλείσει πάλι ἀνάμεσα σὲ τέσσερις τοίχους ἕναν ὄπαδό τῆς πού τόσο τὴν ἐξέθετε, δίνοντάς του ταυτόχρονα τὴν τραγικὴ εὐκαιρία νὰ προωθήσει ἀκόμα παραπέρα τὴν ἐπαναστατημένη του λογική.

Ἡ παγκόσμια δημοκρατία ὑπῆρξε ὄνειρο γιὰ τὸ Σάντ, ποτὲ πειρασμός. Στὴν πολιτικὴ ἢ πραγματικὴ του θέση εἶναι ὁ κυνισμός. Στὴν «Ἐταιρία τῶν Φίλων τοῦ ἐγκλήματος» ὅλοι δηλώνουν ἐπιδειχτικά ὅτι εἶναι ὑπὲρ τῆς κυβέρνησης καὶ τῶν νόμων τῆς, πού ὅμως εἶναι ἔτοιμοι νὰ παραβιάσουν. Ἔτσι οἱ ἑταῖροι ψηφίζουν ὑπὲρ τοῦ συντηρητικοῦ βουλευτῆ. Τὸ σχέδιο πού σκέφτεται ὁ Σάντ προϋποθέτει τὴν καλοπο-αἰρετὴ οὐδετερότητα τῆς ἐξουσίας. Ἡ δημοκρατία τοῦ ἐγκλήματος δὲν μπορεῖ — προσωρινὰ τουλάχιστο — νὰ εἶναι παγκόσμια. Πρέπει νὰ ὑποκριθεῖ πὼς ὑπακούει τὸ νόμο. Κι ὅμως μέσα σ' ἕναν κόσμο ὅπου βασιλεύει ὁ νόμος τοῦ φόνου, κάτω ἀπ' τὸν οὐρανὸ τοῦ ἐγκλήματος, σ' ὄνομα μιᾶς ἐγκληματικῆς φύσης, ὁ Σάντ δὲν ὑπακούει παρὰ στὸν ἀκόρεστο νόμο τοῦ πόθου. Ἀλλὰ ὅταν κανεὶς ποθεῖ χωρὶς ὄρια, σημαίνει ὅτι δέχεται καὶ νὰ τὸν ποθοῦν χωρὶς ὄρια. Ἡ δυνατότητα τῆς καταστροφῆς προϋποθέτει ὅτι μπορεῖ νὰ καταστραφεῖ καὶ τὸ ἴδιο τὸ ἄτομο. Πρέπει λοιπόν νὰ καλέσει γιὰ νὰ κυριαρχή-

σει. Νόμος αὐτοῦ τοῦ κόσμου εἶναι μόνο ἡ βία: κίνητρό της ἡ ἐπιθυμία τῆς ἐξουσίας.

Ὁ φίλος τοῦ ἐγκλήματος σέβεται ἀληθινὰ μόνο δυὸ εἰδῶν δυνάμεις: τὴ δύναμη ποῦ ἐδράζεται στὸ τυχαῖο τῆς καταγωγῆς ποῦ θρίσκει στὴν κοινωνία καὶ ἐκείνη ποῦ ἔχει ὁ καταπιεσμένος δταν μὲ τὴ βοήθεια τῆς κατεργαριᾶς καταφέρει νὰ ἐξισωθεῖ μὲ τοὺς ἀκόλαστους ἄρχοντες, ποῦ εἶναι οἱ συνηθισμένοι ἥρωες τοῦ Σάντ. Αὐτὴ ἡ μικρὴ ὁμάδα τῶν ἰσχυρῶν, οἱ μυημένοι του, ξέρουν πῶς ἔχουν δλα τὰ δικαιώματα. Ὅποιος ἀμφιβάλει ἀκόμα καὶ γιὰ μιὰ στιγμή γιὰ τὸ τρομαχτικὸ αὐτὸ προνόμο, ρίχνεται πάλι στὸ κοπάδι καὶ ξαναγίνεται θύμα. Καταλήγουμε τότε σ' ἓνα εἶδος ἠθικοῦ μπλανκισμού, ὅπου μιὰ μικρὴ ὁμάδα ἀντρῶν καὶ γυναικῶν, ἐπειδὴ κατέχουν μιὰ παράξενη γνώση, τοποθετοῦνται ἀποφασιστικὰ πάνω ἀπὸ μιὰ κάστα δούλων. Τὸ μόνο πρόβλημά τους εἶναι νὰ ὀργανωθοῦν γιὰ νὰ ἐξασκήσουν στὴν πληρότητά τους δικαιώματα ποῦ ἔχουν τὴν τρομαχτικὴ ἔκταση τοῦ πόθου.

Δὲν μποροῦν νὰ ἐλπίζουν πῶς θὰ ἐπιβληθοῦν σ' ὅλο τὸν κόσμο ὅσο ὁ κόσμος δὲ θὰ δέχεται τὸ νόμο τοῦ ἐγκλήματος. Ὁ Σάντ μάλιστα δὲν πίστεψε ποτὲ ὅτι τὸ ἔθνος του θὰ ἔκανε μιὰ πρόσθετη προσπάθεια γιὰ νὰ γίνῃ «δημοκρατικό». Ἀλλὰ ἂν τὸ ἐγκλημα καὶ ἡ ἐπιθυμία δὲν εἶναι ὁ νόμος τοῦ σύμπαντος καὶ ἂν δὲ βασιλεύουν σ' ἓναν ὀρισμένο χῶρο δὲν εἶναι πιά ἀρχές ἐνότητας ἀλλὰ σπόροι διαμάχης. Δὲν ἀποτελοῦν πιά τὸ νόμο καὶ ὁ ἄνθρωπος ξαναγυρίζει στὴ διασπορά καὶ τὴν τύχη. Πρέπει λοιπὸν ἀπ' ὅλα τὰ κομμάτια νὰ σχηματιστεῖ ἓνας κόσμος ποῦ νὰ ταιριάζει ἀκριβῶς στὰ μέτρα τοῦ νέου νόμου. Ἡ ἀπαίτηση ἐνότητας, ἀπογοητευμένη ἀπ' τὴ δημιουργία, ἱκανοποιεῖται ὅσο μπορεῖ σ' ἓνα μικρόκοσμο. Ὁ νόμος τοῦ ἰσχυροῦ δὲν ἔχει ποτὲ τὴν ὑπομονὴ νὰ φτάσει στὴν κυριαρχία τοῦ κόσμου. Πρέπει νὰ χαράξῃ τὰ σύνορα τοῦ χῶρου ὅπου ὑπάρχει χωρὶς καθυστέρηση, ἔστω κι ἂν χρειαστεῖ νὰ τὸν περικλείσει μὲ συρματοπλέγματα καὶ ναρκοπέδια.

Στὸ Σάντ δημιουργεῖ κλειστοὺς χῶρους, πύργους μὲ

εφτάδιπλες ὀχυρώσεις, ἀπ' ὅπου εἶναι ἀδύνατο νὰ δραπετεύσει: κανεὶς κι ὅπου ἡ ἔταιρία τοῦ πόθου καὶ τοῦ ἐγκλήματος λειτουργεῖ χωρὶς συγκρούσεις σύμφωνα μ' ἕναν ἀλύγιστο κανονισμό. Ἡ πιὸ ἀχαλίνωτη ἐξέγερση, ἡ δλοκληρωτικὴ διεκδίκηση ἐλευθερίας καταλήγει στὸ σκλάβωμα τῆς πλειοψηφίας. Ἡ χειραφέτηση τοῦ ἀνθρώπου δλοκληρῶνεται γιὰ τὸ Σάντ, μέσα σὲ ὀχυρὰ ὑπόγεια τῆς διαφθορᾶς, ὅπου ἕνα εἶδος πολιτικοῦ γραφεῖου τῆς ἀκολασίας κανονίζει τὴ ζωὴ καὶ τὸ θάνατο τῶν ἀντρῶν καὶ γυναικῶν πού μπήκαν γιὰ πάντα στὴν κόλαση τῆς ἀναγκαιότητας. Τὸ ἔργο του ἔχει ἀφθονες περιγραφές αὐτῶν τῶν προνομιούχων χώρων, ὅπου κάθε φορὰ οἱ ἀκόλαστοι φεουδάρχες ἐπιδείχνουν στὰ συγκεντρωμένα θύματα τὴν ἀδυναμία τους καὶ τὴν ἀπόλυτη σκλαβιά τους, ἐπαναλαμβάνοντας τὰ λόγια τοῦ δούκα ντὲ Μπλανζὶ στὸ μικρὸ λαὸ τῶν «120 ἡμερῶν στὰ Σόδομα»: «Εἴσατε κίβλας νεκροὶ γιὰ τὸν κόσμο.»

Ὁ Σάντ κατοικοῦσε στὸν πύργο τῆς Ἐλευθερίας, ἀλλὰ μέσα στὴ Βαστίλλη. Ἡ ἀπόλυτη ἐξέγερση καταφεύγει μαζὶ του σ' ἕνα ρυπαρὸ φρούριο, ἀπ' ὅπου κανένας, διώχτης ἢ καταδιωγμένος, δὲν μπορεῖ νὰ θγεῖ. Γιὰ νὰ στηριξε τὴν ἐλευθερία του εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ ὀργανώσει τὴν ἀπόλυτη ἀναγκαιότητα. Ἡ ἀπεριόριστη ἐλευθερία τοῦ πόθου σημαίνει τὴν ἀρνηση τοῦ ἄλλου καὶ τὴν κατάργηση τοῦ ἐλέους. Πρέπει νὰ σκοτώνεται ἡ καρδιά, αὐτὴ «ἡ ἀδυναμία τοῦ πνεύματος». Ὁ κλειστός χῶρος καὶ ὁ κανονισμὸς θὰ φροντίσουν γι' αὐτό. Ὁ κανονισμὸς πού παίζει πρωταρχικὸ ρόλο στοὺς μυθικοὺς πύργους τοῦ Σάντ, καθιερώνει ἕναν κόσμον δυσπιστίας. Βοηθαίει νὰ προβλεφτοῦν τὰ πάντα ὥστε μιὰ τρυφερότητα ἢ μιὰ ἀπρόσμενη συμπόνια νὰ μὴν μποροῦν νὰ ταραξοῦν τὰ σχέδια τῆς ἡδονῆς. Περίεργη ἡδονὴ βέβαια αὐτὴ πού ἔρχεται κατὰ διαταγή. «Θὰ σηκωνόμαστε κάθε μέρα στὶς 10 τὸ πρωί...!» Ἄλλὰ ἡ ἡδονὴ δὲν πρέπει μὲ κανένα τρόπο νὰ γίνῃ σύνδεσμος, πρέπει νὰ εἶναι σκληρὴ καὶ κλεισμένη ἀνάμεσα σὲ παρενθέσεις. Ἀκόμα πρέπει τ' ἀντικείμενα τῆς ἡδονῆς νὰ μὴν παρουσιάζονται ποτὲ σὰν πρόσωπα. Ἄν ὁ ἀνθρώπος εἶναι «ἕνα εἶδος φυτοῦ ἀπόλυτα ὕλικου» δὲν μπο-

ρεί παρά να χρησιμοποιείται σάν αντικείμενο και σάν πειραματόζωο. Μέσα στην περιφραγμένη δημοκρατία του Σάντ υπάρχουν μόνο μηχανικές κατασκευές και μηχανικοί. Ο κανονισμός, τρόπος χρήσης της μηχανής, δίνει τη θέση του στο κάθε τι. Αυτά τ' ακόλαστα μοναστήρια έχουν τον κανόνα τους που είναι πιστό αντίγραφο του κανόνα των θρησκευτικών κοινοτήτων. Έτσι ο ακόλαστος κάνει δημόσια εξομολόγηση. 'Αλλά το μέτρο κρίσης αλλάζει: «'Αν ή διαγωγή του είναι άγνή, κολάζεται.»

Ο Σάντ, όπως ήταν συνήθεια στον καιρό του, έχτισε ιδανικές κοινωνίες. 'Αλλά αντίθετα με την εποχή του κωδικοποιεί τη φυσική κακία του ανθρώπου. Κατασκευάζει σχολαστικά την πόλη της δύναμης και του μίσους σάν πρόδρομος της μέχρι να εκφράσει αριθμητικά την ελευθερία που κατάχτησε. Συνοφίζει τότε τη φιλοσοφία του στην ψυχρή λογιστική του έγκλήματος: «Σκοτωμένοι πριν από την 1η του Μάρτη: 10. Μετά την 1η του Μάρτη: 20. Κρατούμενοι: 16. Σύνολο: 46.» Και δέβαια ήταν πρόδρομος αλλά πολύ μετρίοφρονας όπως βλέπουμε.

'Αν όλα σταματούσαν εκεί ο Σάντ δε θ' άξιζε παρά το ένδιαφέρον που αφιερώνεται στους παραγνωρισμένους πρόδρομους. 'Αλλά αφού άνασηκωθεί ή κινούμενη γέφυρα πρέπει κανείς να ζήσει μέσα στον πύργο. Όσο προσεχτικά κι αν είναι διατυπωμένος ο κανονισμός, δεν είναι δυνατό να προβλεφθούν όλα. Μπορεί να καταστρέψει κι όχι να δημιουργήσει. Οι άφέντες αυτών των βασανισμένων κοινοτήτων δε θά βρουν εκεί την ικανοποίηση που λαχταρούν. Ο Σάντ άναφέρει συχνά τη «γλυκιά συνήθεια του έγκλήματος», τίποτα όμως δεν υπάρχει έδω που να μοιάζει με γλυκύτητα' πρόκειται περισσότερο για την όργη ενός άλυσοδεμένου ανθρώπου. Πρόκειται στην πραγματικότητα για άπόλαυση και το μάξιμουμ της άπόλαυσης συμπίπτει με το μάξιμουμ της καταστροφής. Να κατέχει κανείς αυτό που σκοτώνει, να ζευγαρώνει με τον πόνο, να ή στιγμή της ολοκληρωτικής ελευθερίας προς την όποια προσανατολίζεται όλη ή όργάνωση των πύργων. 'Αλλά από τη στιγμή που το σεξουαλικό έγ-

κλημα αφαιρει το αντικείμενο της ηδονής, εξαφανίζει και την ηδονή που δεν υπάρχει παρά τη συγκεκριμένη στιγμή της καταστροφής. Τότε πρέπει κανείς να υποτάξει ένα άλλο αντικείμενο και να το σκοτώσει πάλι, και ύστερα ένα άλλο και μετά απ' αυτό τα άπειρα δυνατά αντικείμενα. Έτσι έχουμε αυτές τις θλιβερές συσσωρεύσεις ερωτικών και εγκληματικών σκηνών που ή στερεότυπη όψη τους στα μυθιστορήματα του Σάντ αφήνει στον αναγνώστη την αλλόκοτη ανάμνηση μιας φρικιαστικής αγνότητας.

Τί ήρθε να κάνει σ' αυτόν τον κόσμο ή ηδονή, ή μεγάλη θαλερή χαρά των κορμιών που συναινοούν στην ενοχή; Πρόκειται για μιὰ ανίσχυρη αναζήτηση φυγής απ' την απελπισία, που όμως οδηγεί στην απελπισία, για διαδρομή από τη σκλαδιά στη σκλαδιά και από τη φυλακή στη φυλακή. Αν μόνο ή φύση είναι αληθινή κι αν, μέσα στη φύση, μόνο ο πόθος κι ή καταστροφή είναι θεμιτά, τότε από καταστροφή σε καταστροφή ολόκληρη ή βασιλεία του ανθρώπου δε θ' άρκουσε για να κορευτεί ή δίψα του αίματος και θα χρειαζόταν ή έκμηδένιση του σύμπαντος. Πρέπει, σύμφωνα με το Σάντ, να γίνουμε οι δήμιοι της φύσης. Άλλά κι αυτό δε γίνεται τόσο εύκολα. Όταν κλείσουν οι λογαριασμοί, όταν δολοφονηθούν όλα τα θύματα, θα μείνουν μόνο οι δήμιοι, ο ένας απέναντι στον άλλο στον πύργο της μοναξιάς. Κάτι τους λείπει ακόμα. Τα βασανισμένα κορμιά ξαναγυρίζουν χάρη στα στοιχεία τους στη φύση, απ' όπου θα γεννηθεί πάλι ή ζωή. Ούτε κι ο φόνος έχει ολοκληρωθεί: «Ο φόνος αφαιρεί μόνο την πρώτη ζωή απ' το άτομο που χτυπάμε· θάπρεπε να μπορούσαμε να του πάρουμε και τη δεύτερη...» Ο Σάντ σκέφτεται την απόπειρα ενάντια στη δημιουργία. «Απεχθάνομαι τη φύση... Θα ήθελα να χαλάσω τα σχέδιά της, να εμποδίσω την πορεία της, να σταματήσω την τροχιά των άστρων, ν' αναποδογυρίσω τις σφαίρες που πλέουν στο χώρο, να καταστρέψω δε,τι την ύπηρετεί, να προστατέψω δε,τι τη βλάπτει, να την προσβάλω με μιὰ λέξη για τα έργα της, αλλά δεν μπορώ να το πετύχαι.» Μ' όλο που φαντάστηκε ένα μηχανικό ίκανό να κάνει σκόνη τον κόσμο, ξέρει πως μέσα

ἀπὸ τῆ σκόνῃ τῶν ἀστρῶν ἢ ζωῇ θὰ συνεχίσει. Ἡ ἀπόπειρα ἐνάντια στὴ δημιουργία εἶναι ἀδύνατη. Δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ τὰ καταστρέψει διὰ γιατί πάντα μένει κάποιος ὑπόλοιπος. «Δὲν μπορῶ νὰ τὸ πετύχω...», αὐτὸς ὁ ἀνελέητος, παγωμένος κόσμος θυθίζεται ξαφνικὰ στὴ φρικαλέα μελαγχολία ποῦ μ' αὐτὴ ὁ Σάντ μᾶς συγκινεῖ χωρὶς νὰ τὸ θέλει: «Θὰ μπορούσαμε ἴσως νὰ ἐπιτεθοῦμε ἐνάντια στὸν ἥλιο, νὰ στερῆσουμε τὸν κόσμο ἀπ' αὐτὸν ἢ νὰ τὸν χρησιμοποιήσουμε γιὰ νὰ βάλουμε φωτιὰ στὸ σύμπαν, αὐτὸ θὰ ἦταν ἐγκλημα μιὰ φορά...» Ναι, αὐτὸ θὰ ἦταν ἐγκλημα ἀλλὰ ὄχι τὸ τελειωτικὸ ἐγκλημα. Πρέπει νὰ προχωρήσουμε ἀκόμα: οἱ δῆμιοι ἀναμετριῶνται μὲ τὸ βλέμμα.

Εἶναι μόνοι τους κι ἕνας μόνος νόμος τοὺς κυβερνᾷ, ὁ νόμος τῆς δυνάμεως. Ἀφοῦ τὸν δέχτηκαν ὅσο ἦταν ἀφέντες δὲν μπορούσαν πιά νὰ τὸν καταργήσουν ἀκόμα κι ὅταν στρεφόταν ἐνάντια στοὺς ἴδιους. Κάθε δύναμη τείνει νὰ γίνεῖ μοναδικὴ καὶ μοναχικὴ. Χρειάζονται κι ἄλλοι φόνοι· οἱ ἀφέντες θὰ κατασπαραχτοῦν μὲ τὴ σειρά τους. Ὁ Σάντ ἀντιλαμβάνεται αὐτὴ τὴ συνέπεια καὶ δὲν πισωδρομεῖ. Ἕνας παράδοξος στωικισμὸς τῆς κακίας ἐρχεται νὰ φωτίσει λίγο τὸν ὑπόκοσμο τῆς ἐξέγερσης. Δὲ θὰ προσπαθήσει νὰ ξαναμπεῖ στὸν κόσμο τῆς τρυφερότητας καὶ τῆς συμβατικότητας. Ἡ κινητὴ γέφυρα δὲ θὰ πέσει, θὰ δεχτεῖ καὶ τὴ δική του ἐκμηδένιση. Ἡ λυτρωμένη δύναμη τῆς ἀρνήσεως φτάνει στὰ ἄκρα τῆς σὲ μιὰ ἀσυμβίβαστη παραδοχὴ ποῦ δὲν τῆς λείπει τὸ μεγαλεῖο. Ὁ ἀφέντης δέχεται νὰ εἶναι μὲ τὴ σειρά του δούλος κι ἴσως μάλιστα νὰ τὸ ἐπιθυμεῖ. «Καὶ τὸ ἰκρίωμα ἀκόμα θὰ ἦταν γιὰ μένα ὁ θρόνος τῶν ἡδονῶν.»

Ἡ πιὸ μεγάλη καταστροφὴ συμπίπτει τότε μὲ τὴ μεγαλύτερη κατάφαση. Οἱ ἀφέντες ρίχνονται ὁ ἕνας ἐνάντια στὸν ἄλλο καὶ τὸ ἔργο ποῦ ὑψώθηκε γιὰ τὴ δόξα τῆς ἀκολασίας θρίσκειται «γεμάτο πτώματα σκόρπια ἐκφυλῶν χτυπημένων στὸ κορύφωμα τῆς μεγαλοφυΐας τους¹». Ὁ πιὸ δυνατὸς ποῦ θὰ ἐπιζήσει θὰ εἶναι: ὁ Μεμονωμένος, ὁ Μοναδικός, ποῦ ὁ

1. Μωρίς Μπλανσό: «Λωτρεαμὸν καὶ Σάντ».

Σάντ θέλησε νά δοξάσει. Νάτος λοιπόν στο τέλος αφέντης καί Θεός. Ἄλλά τή στιγμή τῆς μεγαλύτερης νίκης του τ' ὄνειρο διαλύεται. Ὁ Μοναδικός γυρῶζει πίσω στόν αἰχμάλωτο πού γέννησαν οἱ υπερβολικές φαντασιώσεις του. Γίνεται ἕνα μαζί του. Εἶναι μόνος πραγματικά φυλακισμένος σέ μιὰ ματοθαμμένη Βασίλισση, χτισμένη γύρω ἀπό μιὰ ἀκόρεστη ἀπόλαυση πού ὁμως δέν ἔχει πιά ἀντικείμενο. Θριάμβευσε μόνο στ' ὄνειρό του κι οἱ δεκάδες τόμοι, φορτωμένοι μέ ὠμότητες καί φιλοσοφία, συνοψίζουν μιὰ δυστυχισμένη ἀσκητική, μιὰ ἀλλόφρονη πορεία ἀπό τ' ὀλοκληρωτικό ὄχι στο ἀπόλυτο ναι, μιὰ συγκατάθεση τέλος στο θάνατο πού μεταμορφώνει τὸ φόνο ὄλων σέ ὁμαδική αὐτοκτονία.

Ἐκτελέστηκε μόνο ἕνα ὁμοίωμα τοῦ Σάντ κι ἐκεῖνος δέ σκότωσε παρά στή φαντασία του. Ὁ Προμηθεὺς κατάληξε στόν Ὀνάν. Θά τελειώσει τή ζωή του, πάντα φυλακισμένος, ἀλλά τούτη τή φορά σ' ἕνα ἄσυλο, παρουσιάζοντας θεατρικά ἔργα σέ μιὰ πρόχειρη σκηνὴ ἀνάμεσα στοὺς τρελοὺς. Ἀντί γιὰ τὴν ἱκανοποίηση — πού δέν ἔβρισκε στήν τάξη αὐτοῦ τοῦ κόσμου — τ' ὄνειρο καί ἡ δημιουργία τοῦ ἔδωσαν ἕνα γελοιο ὑποκατάστατο. Ὁ συγγραφέας βέβαια δέν ἔχει τίποτα ν' ἀρνηθεῖ στόν ἑαυτό του. Γι' αὐτὸν τουλάχιστο τὰ σύνορα χάνονται καί ὁ πόθος μπορεί νά φτάσει ὡς τὰ ἄκρα. Σ' αὐτὸ ὁ Σάντ εἶναι ὁ τέλειος ἄνθρωπος τῶν γραμμάτων. Ἐπλάσε μιὰ φανταστικὴ ἱστορία γιὰ νά νοιώσει τὴν αὐταπάτη πὼς ὑπάρχει. Ἔβαλε πάνω ἀπ' ὄλα «τὸ ἠθικὸ ἐγκλημα πού ἐκτελεῖται μέ τὸ γράψιμο.» Ἡ ἀναμφισβήτητὴ ἀξία του εἶναι πὼς καθόρισε ἀμέσως μέσα στήν ὀδυνηρὴ δξυδέρκεια τῆς συσσωρευμένης ὀργῆς, τίς ἐσχατὲς συνέπειες μιᾶς ἐπαναστατημένης λογικῆς τὸ λιγότερο στήν περίπτωση πού ξεχνᾶ ποῖα εἶναι ἡ ἀλήθεια τῆς προέλευσός της. Αὐτὲς οἱ συνέπειες εἶναι τὸ κλειστὸ σύνολο, τὸ παγκόσμιο ἐγκλημα, ἡ ἀριστοκρατία τοῦ κυνισμοῦ καί ἡ ἐπιθυμία τῆς ἀποκάλυψης. Θά τίς ξανασυναντήσουμε πολλὰ χρόνια μετὰ ἀπ' αὐτόν. Ἄλλά φαίνεται πὼς ἀφοῦ τίς δοκίμασε, πνίγηκε μέσα στὰ ἴδια του τ' ἀδιέξοδα καί σώθηκε μόνο στή λογοτεχνία. Κατὰ περιέργο τρόπο εἶναι ὁ Σάντ πού ἀρχισε τὴν ἐξέγερ-

ση στους δρόμους τῆς τέχνης, ἀπ' ὅπου τὴν ἀνέλαβε ὁ ρομαντισμὸς ἀργότερα. Ἐγίνε ἓνας ἀπὸ κείνους τοὺς συγγραφεῖς γιὰ τοὺς ὁποίους λέει ὅτι «ἡ διαφθορά τους εἶναι τόσο ἐπικίνδυνη καὶ τόσο ἐνεργητικὴ πού δὲν ἔχουν ἄλλο σκοπὸ, τυπώνοντας τὸ φριχτὸ τους σύστημα παρὰ ν' ἀπλώσουν πέρα ἀπ' τὴ ζωὴ τους τὸ σύνολο τῶν ἐγκλημάτων τους. Δὲν μποροῦν πιά νὰ κάνουν ἄλλα ἐγκλήματα, μὰ τὰ καταραμένα τους κείμενα θὰ προκαλέσουν τοὺς ἀναγνώστες νὰ τοὺς μιμηθοῦν κι αὐτὴ ἡ γλυκιὰ ἰδέα πού παίρνουν μαζί τους στὸν τάφο τοὺς παρηγορεῖ πού ὁ θάνατος τοὺς ὑποχρεώνει νὰ ἀπαρνηθοῦν ὅτι, ὑπάρχει». Τὸ ἐπαναστατημένο ἔργο του μαρτυρᾷ ἔτσι τὴ δίψα του γιὰ ἀθανασία. Ἀκόμα κι ἂν ἡ ἀθανασία πού ζητᾷ εἶναι ἴδια μὲ κείνη τοῦ Κάιν τὴν ἐπιθυμεῖ ἐντονα καὶ παρὰ τὴ θέλησή του γίνεται ἐκφραστὴς τῆς πιὸ ξεκάθαρης μεταφυσικῆς ἐξέγερσης.

Ἄλλωστε καὶ οἱ μεταγενέστεροί του μᾶς ὑποχρεώνουν νὰ τὸν τιμήσουμε. Οἱ κληρονόμοι του δὲν εἶναι ὄλοι συγγραφεῖς. Βέβαια ὑπέφερε καὶ πέθανε γιὰ νὰ φλογίσει τὴ φαντασία τῶν ἀριστοκρατικῶν συνοικιῶν καὶ τῶν λογοτεχνικῶν καφενειῶν. Ἡ ἐπιτυχία τοῦ Σάντ στὴν ἐποχὴ μας ἐξηγεῖται μ' ἓνα ὄνειρο πού ὑπάρχει καὶ στὴ σύγχρονη εὐαισθησία: τὴ διεκδίκηση τῆς ὀλοκληρωτικῆς ἐλευθερίας καὶ τὴν ἀποβολὴ τοῦ ἀνθρωπισμοῦ πού ἐπιτελεῖται ἐν ψυχρῷ ἀπὸ τὴ διανόηση. Ἡ ὑπαγωγή τοῦ ἀνθρώπου σὲ πειραματόζωο, ὁ κανονισμὸς πού καθορίζει τίς σχέσεις τῆς κυριαρχικῆς βούλησης καὶ τοῦ ἀνθρώπου ἀντικείμενου, τὸ κλειστὸ πεδίο αὐτῆς τῆς τερατόμορφης ἐμπειρίας εἶναι διδάγματα πού θὰ θυμηθοῦν οἱ θεωρητικοὶ τῆς κυριαρχίας ὅταν πρόκειται νὰ ὀργανώσουν τὸν κόσμο τῶν δούλων.

Δυὸ αἰῶνες πιὸ πρὶν, σὲ μικρότερη κλίμακα, ὁ Σάντ ἐξύμνησε τίς ὀλοκληρωτικὲς κοινωνίες στ' ὄνομα τῆς ξέφρενης ἐλευθερίας πού δὲν εἶναι πραγματικὰ ἡ κυριότερη ἀπαίτηση τῆς ἐξέγερσης. Μ' αὐτὸν ἀρχίζει στ' ἀλήθεια ἡ σύγχρονη ἱστορία καὶ ἡ σύγχρονη τραγωδία. Πίστεψε μόνον πὼς μιὰ κοινωνία θεμελιωμένη πάνω στὴν ἐλευθερία τοῦ ἐγκλήματος θὰ ἔφερε τὴν ἐλευθερία τῶν ἡθῶν λὲς κι ἡ σκλαβιά

Έχει δρια. Ἡ ἐποχή μας ἀρκέστηκε νὰ διαλύσει μὲ περίεργο τρόπο τ' ὄνειρό του γιὰ τὴν παγκόσμια δημοκρατία καὶ τὴ μέθοδο τοῦ ἐξευτελισμοῦ. Τελικὰ αὐτὸ πού μισοῦσε πῶς πολὺ, ὁ θεμιτὸς φόνος, χρησιμοποίησε τὶς ἀποκαλύψεις πού ἔκανε γιὰ νὰ ὑπηρετήσῃ τὸ φόνος τῶν ἐνοστίκτων. Τὸ ἔγκλημα πού τὸ ἤθελε νὰ γίνεταὶ ὡς τὸ μοναδικὸ καὶ ἀπολαυστικὸ προϊόν τῆς πῶς ἀχαλίνωτης ἀκολασίας, σήμερα ἀποτελεῖ πῶς τὴ μονότονη συνήθεια μιᾶς ἀρετῆς πού κατάντησε ἀστυνομική. Αὐτὲς εἶναι οἱ ἐκπλήξεις τῆς λογοτεχνίας.

Ἡ ἐξέγερση τῶν δανδήδων

Ἄλλὰ εἴμαστε ἀκόμα στοὺς ἀνθρώπους τῶν γραμμάτων. Ὁ ρομαντισμὸς μὲ τὴν ἐσωφορικὴ του ἐξέγερση ἀφέλησε ἀληθινὰ μόνο τὶς περιπέτειες τῆς φαντασίας. Ὅπως ὁ Σάντ, θὰ διαχωρίσει τὴ θέση του ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἐξέγερση μὲ τὴν προτίμηση πού δείχνει στὸ κακὸ καὶ στὸ ἄτομο. Τονίζοντας τὴν προκλητικὴ καὶ ἀρνητικὴ δύναμή της ἡ ἐξέγερση ξεχνᾷ σ' αὐτὸ τὸ στάδιο τὸ θετικὸ της περιεχόμενον. Ἄφοῦ ὁ Θεὸς διεκδικεῖ ὅ,τι καλὸ ὑπάρχει στὸν ἀνθρώπο, πρέπει νὰ γελοιοποιηθεῖ αὐτὸ τὸ καλὸ καὶ νὰ διαλέξουμε τὸ κακὸ. Τὸ μῖσος τοῦ θανάτου καὶ τῆς ἀδικίας θὰ ὀδηγήσῃ λοιπὸν ἀν ὄχι στὴν ἐξάσκηση τουλάχιστο στὴν ἀπολογία τοῦ κακοῦ καὶ τοῦ φόγου.

Ἡ πάλη τοῦ Σατανᾶ καὶ τοῦ θανάτου στὸ «Χαμένο Παράδεισο», τὸ ἀγαπημένον ποίημα τῶν ρομαντικῶν, συμβολίζει τοῦτο τὸ δράμα ἀλλὰ ἀκόμα πῶς ἔντονα μιὰ κι ὁ θάνατος (μαζὶ μὲ τὴν ἁμαρτία) εἶναι παιδιὰ τοῦ Σατανᾶ. Γιὰ νὰ πολεμήσῃ τὸ κακὸ, ὁ ἐπαναστατημένος, ἐπειδὴ κρίνει τὸν ἑαυτὸ του ἀθῶο, ἀρνιέται τὸ καλὸ καὶ γεννᾷ πάλι τὸ κακὸ. Ὁ ρομαντικὸς ἥρωας κάνει πρῶτα βαθιὰ σύγχυση,

σχεδόν θρησκευτική, ανάμεσα στο καλό και στο κακό.¹ Αυτός ο ήρωας είναι «μοιραίος» γιατί το πεπρωμένο ανακατώνει το καλό και το κακό χωρίς ο άνθρωπος να μπορεί να επέμβει. Η μοίρα αποκλείει τις κρίσεις αξιών. Τις αντικαθιστά μ' ένα «Έτσι είναι» που συγχωρεί τα πάντα, εκτός από το Δημιουργό, το μοναδικό υπεύθυνο αυτής της σκανδαλιστικής κατάστασης. Ο ρομαντικός ήρωας είναι ακόμα «μοιραίος» γιατί όσο μεγαλώνει σε δύναμη και μεγαλοφυΐα, δυναμώνει μέσα του και το κακό. Κάθε δύναμη και κάθε υπερβολή καλύπτεται τότε μ' ένα «Έτσι είναι». Ότι ο καλλιτέχνης και ιδιαίτερα ο ποιητής μπορεί να είναι δαιμονισμένος — είναι μια πολύ παλιά ιδέα που διατυπώνουν έντυπωσιακά οι ρομαντικοί. Υπάρχει ακόμα εκείνη την εποχή ένας δαιμονιακός ιμπεριαλισμός που αποσκοπεί να τα κάνει όλα δικά του ακόμα και τις μεγαλοφυΐες της ορθοδοξίας. «Αυτό που έκανε το Μίλτον, παρατηρεί ο Μπλαίηκ, να γράφει στενόχωρα όταν μιλούσε για τους αγγέλους και το Θεό και τολμηρά για τους δαίμονες και την κόλαση είναι το ότι ήταν αληθινός ποιητής και μάλιστα του κόμματος των δαιμόνων χωρίς να το ξέρει.» Ο ποιητής, ή μεγαλοφυΐα, ο ίδιος ο άνθρωπος φωνάζει τότε ταυτόχρονα με το Σατανά: «Άντιο έλπιδα, αλλά μαζί με την έλπιδα, αντίο φόβοι, αντίο τύψεις. . . Κακό, ως είσαι το αγαθό μου.» Είναι η κραυγή της προσβλημένης αθωότητας.

Ο ρομαντικός ήρωας θεωρεί λοιπόν τον εαυτό του αναγκασμένο να κάνει το κακό από νοσταλγία ενός αδύνατου καλού. Ο Σατανάς εξηγείται ενάντια στο δημιουργό του γιατί χρησιμοποίησε τη βία για να τον υποτάξει. «Έξιωμένος απ' τη λογική, λέει ο Σατανάς του Μίλτον, υψώθηκε πάνω από τους Ιησούς του με τη βία.» Η θεϊκή βία καταδικάζεται έδω καθαρά. Ο επαναστατημένος θ' απομακρυνθεί απ' αυτόν τον επιθετικό κι ανάξιο Θεό² «όσο μακρύτερα απ' αυτόν

1. Θέμα που κυριαρχεί, π.χ., στον Ούίλλιαμ Μπλαίηκ.

2. «Ο Σατανάς του Μίλτον είναι πολύ ανώτερος ήθικά από το Θεό του, όπως εκείνος που υπομένει καρτερικά την κακοτυχία και τις αναποδιές είναι ανώτερος από εκείνον που μέσα στην ψυχρή

τόσο τὸ καλύτερο» καὶ θὰ θέσει κάτω ἀπὸ τὸ σκῆπτρο τοῦ
δλες τὶς δυνάμεις ποὺ ἐχθρεύονται τῇ θεῖα τάξει. Ὁ ἀρχον-
τας τοῦ κακοῦ διάλεξε τὸ δρόμο του γιὰ τὸ καλὸ εἶναι μιὰ
ἐννοια ὀρισμένη ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ Θεὸς γιὰ τοὺς ἀνομους
σκοποὺς του. Ἀκόμα κι ἡ ἀθωότητα ἐξοργίζει τὸν Ἐπινα-
στάτη ἀφοῦ προϋποθέτει μιὰ ἀπατηλὴ τύφλωση. Αὐτὸ τὸ
«μαῦρο πνεῦμα τοῦ κακοῦ ποὺ ἡ ἀθωότητα ἐξοργίζει» θὰ
ὑποκινήσει ἔτσι μιὰ ἀνθρώπινη ἀδικία ὅμοια μὲ τὴ θεϊκὴ.
Ἀφοῦ ἡ βία εἶναι στὴ ρίζα τῆς δημιουργίας, μιὰ προμελετη-
μένη βία εἶναι τὸ ἀντίρροπὸ τῆς. Ἡ ὑπερβολὴ τῆς ἀπελπι-
σίας μεγαλώνει τὶς αἰτίες τῆς ἀπελπισίας γιὰ νὰ ὀδηγήσει
τὴν ἐξέγερση σὲ μιὰ κατάσταση ἀτονου μίσους, ποὺ ἀκολου-
θεῖ τὴ μακρόχρονη δοκιμασία τῆς ἀδικίας καὶ ὅπου ἐξαφα-
νίζεται ὀριστικὰ ἡ διάκριση ἀνάμεσα στὸ καλὸ καὶ στὸ κακὸ.
Ὁ Σατανὰς τοῦ Βινὺ

... Δὲν μπορεῖ πιά νὰ νοιώσει τὸ κακὸ ὅτε τ' ἀγαθὰ.
Βλέπει χωρὶς χαρὰ καὶ τὶς δυστυχίες ποὺ ἔφερε.

Αὐτὸ ὀρίζει τὸ μηδενισμὸ καὶ ἐπιτρέπει τὸ φόνο.

Πραγματικὰ ὁ φόνος θὰ γίνῃ ἀγαπητός. Ἀρκεῖ νὰ συγ-
κρίνει κανεὶς τὸν Ἐωσφόρο τῶν εἰκονογράφων τοῦ μεσαίωνα
μὲ τὸ ρομαντικὸ Σατανά. Ἕνας ἐφηβὸς «νέος, θλιμμένος καὶ
γοητευτικὸς» (Βινὺ) παίρνει τὴ θέση τοῦ ζώου μὲ τὰ κέρα-
τα. «Ὁμορφος μὲ μιὰ ὀμορφιὰ ποὺ ἀγνοεῖ τὴ γῆ» (Λέρμον-
τωφ), μοναχικὸς καὶ ἰσχυρὸς, πονεμένος καὶ περιφρονητικὸς,
καταπιέζει μὲ ἀνεμελιά. Ἀλλὰ ἡ δικαιολογία του εἶναι ὁ πό-
νος. «Ποῖος θὰ τολμοῦσε νὰ ζηλέψει, λέει ὁ Σατανὰς τοῦ Μιλ-
τον, αὐτὸν ποὺ ὅσο ψηλότερα ἀνεβαίνει καταδικάζεται στὰ
πιὸ φριχτὰ κι ἀτέλειωτα βασανιστήρια.» Οἱ τόσες ἀδικίες,
Ἕνας τέτοιος ἀσταμάτητος πόνος δικαιολογοῦν κάθε ὑπερβο-
λὴ. Ὁ ἐπαναστατημένος παίρνει τότε μερικὰ πλεονεχτήμα-
τα. Ὁ φόνος βέβαια δὲν τοῦ ταιριάζει. Ἀλλὰ εἶναι γραμ-

σιγουριὰ ἐνὸς βέβαιου θριάμβου ἐτοιμάζει τὴν πιὸ φριχτὴ ἐκδίκη-
ση γιὰ τοὺς ἐχθροὺς του» (Γέρμαν Μέλβιλ).

μένος στο έσωτερικό της ανώτερης για το ρομαντικό αξίας, της παραφροσύνης. Η παραφροσύνη είναι το αντίστροφο της πλήξης: ο Λορεντσάτσιο ονειρεύεται το Χάν της Ίσλανδίας. Έκλεπτυσμένες ευαίσθησιες προκαλούν πρωτόγονες κτηνώδεις παραφορές. Ο Ήρωας του Μπάυρον, άνικανος γι' αγάπη ή Ικανός μόνο για μιὰ αδύνατη αγάπη, υποφέρει από την πλήξη, από spleen. Είναι μόνος του, αδρανής, ή κατάστασή του τον εξαντλεί. Αν θέλει να αισθάνεται πώς ζει αυτό πρέπει να γίνεται μέσα στην τρομερή έξαρση μιὰς σύντομης, καταλυτικής πράξης. Το ν' αγιαπὰς κάτι πού δε θά δεις για δεύτερη φορά είναι αγάπη μέσα στη φωτιά για να επακολουθήσει ή κραυγή του καταποντισμού. Ζει κανείς μόνο μέσα στη στιγμή και με τη στιγμή για

τούτη τη σύντομη μὰ έντονη ένωση
μιὰς ταραγμένης καρδιάς με την ταραχή. (Λέρμοντωφ)

Η απειλή του θανάτου πού πλανιέται πάνω απ' την ύπαρξή μας κάνει τὰ πάντα στεῖρα. Μόνο ή κραυγή δίνει ζωή: ή έξαρση παίρνει τη θέση της αλήθειας. Σ' αυτό το σκαλοπάτι ή αποκάλυψη γίνεται μιὰ αξία όπου όλα συγχέονται, αγάπη και θάνατος, συνείδηση κι ένοχη. Σ' έναν έκτροχιασμένο κόσμο δέν υπάρχει πια άλλη ζωή από εκείνη πού μένει στην άβυσσο όπου, σύμφωνα με τον Άλφρε Λέ Πουατβέν, κυλιώνται οι άνθρωποι «τρέμοντας από όργη κι ύμνώντας τὰ εγκλήματά τους» για να καταραστούν το Δημιουργό. Το μεθύσι της παραφροσύνης και τέλος τ' ώρατο εγκλημα εξαντλούν τότε σ' ένα λεπτό δλο τὸ νόημα μιὰς ζωής. Χωρίς να κηρύσσει το εγκλημα στην κυριολεξία ο ρομαντισμός προσπαθει να φωτίσει ένα βαθύ αίσθημα διεκδίκησης στις συμβατικές εικόνες τῶν εκτός νόμου, του καλού κατάδικου, του γενναϊόδωρου ληστή. Το ματωμένο μελόδραμα και το μαυρο μυθιστόρημα θριαμβεύουν. Έλευθερώνουν μαζί με τον Πιξερεκούρ, και με πολύ μικρά έξοδα, τις φοβερές δρέξεις της ψυχής πού άλλοι θά Ικανοποιήσουν σε στρατόπεδα εξόντωσης. Αυτά τὰ έργα αναμφίβολα είναι και μιὰ πρόκληση ενάντια

στην κοινωνία της εποχής. 'Αλλά μέσα στη ζωντανή πηγή του ό ρομαντισμός αφήφησε πρώτ' άπ' όλα τόν ήθικό και θείο νόμο. Νά γιατί ή πιό πρωτότυπη εικόνα του δέν είναι ό έπαναστάτης αλλά, λογικά, ό δανθής.

Λογικά, γιατί αύτή ή έπιμονή στο σατανισμό δέν μπορεί νά δικαιολογηθεί παρά μέ τήν άσταμάτητη επανάληψη τής επιβεβαίωσης τής άδικίας και κατά κάποιο τρόπο μέ τήν έδραίωσή της. 'Ο πόνος σ' αύτό τό στάδιο δέ γίνεται άποδεχτός παρά μόνο άν είναι αγιάτρευτος. 'Ο έπαναστατημένος διαλέγει τή μεταφυσική του χειρότερου πού έκφράζεται στη λογοτεχνία του κολασμού άπ' όπου δέ εγήχαμε άκόμα. «'Ενοιωθε τή δύναμή μου κι ένοιωθα άλυσίδες» (Πέτρος Μπορέλ). 'Αλλά αύτές οι άλυσίδες είναι αγαπημένες. Χωρίς αύτές θάπρεπε ν' άποδείξει ή ν' άσκήσει τή δύναμή του, πού στο κάτω κάτω δέν είναι σίγουρος πώς τήν έχει. Στο τέλος γίνεται ύπάλληλος στην 'Αλγερία κι ό Προμηθέας, μέσα στον ίδιο τόν Μπορέλ, θέλει νά κλείσει τά καμπαρέ και νά άναμορφώσει τά έθιμα τών άποίκιων. Κι έμως κάθε ποιητής πρέπει νά είναι καταραμένος για νά τόν δεχτούν. 'Ο Σάρλ Λασσαλύ, ό ίδιος πού σχεδίαζε ένα φιλοσοφικό μυθιστόρημα, «Ροβεσπιέρρος και 'Ιησους Χριστός», δέν κοιμάται ποτέ χωρίς νά προφέρει μερικές γερές βρισιές για νά δυναμώσει. 'Η έξέγερση φοράει πένθος και προσπαθεί νά προκαλέσει τό θαυμασμό. Περισσότερο άπό τή λατρεία του άτόμου, ό ρομαντισμός έγκαινιάζει τή λατρεία του προσώπου. Τότε είναι λογικός. Μή έλπίζοντας πιά τόν κανόνα ή τήν ένότητα του Θεού, πεισματικά συσπειρωμένη ένάντια σέ μιá έχθρική μοίρα, άνυπομονώντας νά συγκρατήσει ό,τι μπορεί νά ύπάρχει άκόμα μέσα σ' έναν κόσμο άφιερωμένο στο θάνατο, ή ρομαντική έξέγερση άναζητά έναν τρόπο συμπεριφοράς. 'Η συμπεριφορά συγκεντρώνει σέ μιá αισθητική ένότητα τόν άφημένο στην τύχη και καταστραμμένο άπό τις χιαιδιότητες του Θεού άνθρωπο. 'Η ύπαρξη πού πρέπει νά πεθάνει φεγγολάει τουλάχιστο πριν ν' άφανιστεί κι αύτή ή λάμψη τής δίνει τή δικαίωσή της. Είναι ένα σταθερό σημείο, τό μόνο πού μπορεί ν' άντιταχτεί στο πετρωμένο πιά πρόσωπο του Θεού του μί-

σους. 'Ο ακίνητος στασιαστής δέχεται χωρίς νά λυγίζει τὸ βλέμμα τοῦ Θεοῦ. «Τίποτα δὲ θ' ἀλλάξει, λέει ὁ Μίλτον, τοῦτο τὸ σταθερὸ πνεῦμα, τούτη τὴν ἀνώτατη περιφρόνηση ποὺ ἐγῆκε ἀπὸ τὴν προσβλημένη συνείδηση.» "Ὅλα κινούνται καὶ τρέχουν πρὸς τὸ μηδέν», ἀλλὰ ὁ ταπεινωμένος πεισματῶνει καὶ κρατάει τουλάχιστο τὴν περηφάνεια. "Ἐνας ἀλλόκοτος ρομαντικός, ποὺ ἀνακάλυψε ὁ Ραῦμὸν Κενώ, ἰσχυρίζεται ὅτι σκοπὸς κάθε διανοητικῆς ζωῆς εἶναι νά γίνει Θεός. Αὐτὸς ὁ ρομαντικὸς στὴν πραγματικότητα εἶναι λίγο πιὸ προχωρημένος ἀπ' τὴν ἐποχὴ του. 'Ο στόχος ἦταν τότε ἡ ἐξίσωση μὲ τὸ Θεὸ καὶ ἡ παραμονὴ στὸ ἐπίπεδό του. Δὲν τὸν καταστρέφουν ἀλλὰ μὲ μιὰ ἀδιάκοπη προσπάθεια τοῦ ἀρνιοῦνται κάθε ὑποταγῇ. 'Ο δανδισμὸς εἶναι μιὰ μορφὴ παρακμασμένου ἀσκητισμοῦ.

'Ο δανδὴς δημιουργεῖ τὴ δική του ἐνότητα μὲ αἰσθητικὰ μέσα. 'Αλλὰ εἶναι μιὰ αἰσθητικὴ παραξενιάς κι ἄρνησης. «Νὰ ζεῖς καὶ νὰ πεθαίνεις μπροστὰ σ' ἕναν καθρέφτη» αὐτὸ ἦταν τὸ ἔμβλημα τοῦ δανδῆ, σύμφωνα μὲ τὸν Μπωντλαίρ. Πραγματικὰ ἔχει κάποια συνέπεια. 'Ο δανδὴς θρῖσκεται ἀπὸ καθῆκον στὴν ἀντιπολίτευση. Συνεχίζει νά ὑπάρχει μέσα στὴν πρόκληση. Τὸ πλάσμα μέχρι τότε δεχόταν τὴ συνάφεια μὲ τὸ δημιουργό του. 'Απὸ τὴ στιγμή ποὺ κόβει ἐπίσημα τὴ σχέση του μαζί του παραδίνεται στὶς στιγμές, στὶς ἡμέρες ποὺ περνοῦν, στὴ σκόρπια εὐαισθησία. Πρέπει λοιπὸν νά ξαναπάρει τὴ διεύθυνση τοῦ ἑαυτοῦ του. 'Ο δανδὴς συγκεντρώνεται, φτιάχνει μιὰ ἐνότητα μὲ τὴν ἴδια τὴ δύναμη τῆς ἄρνησης. "Ἄστατος σὰν ἄτομο ποὺ ἔχασε κάθε κανόνα θά μείνει συνεπῆς σὰν προσωπικότητα. 'Αλλὰ ἡ προσωπικότητα προϋποθέτει ἕνα κοινό: ὁ δανδὴς δὲν μπορεῖ νά σταθεῖ παρὰ μόνον ἀντιμέτωπος στοὺς ἄλλους. Δὲν μπορεῖ νά θεβαιωθεί γιὰ τὴν ὕπαρξή του ἀν δὲν τὴν ξαναβρίσκει στὰ πρόσωπα τῶν ἄλλων. Οἱ ἄλλοι εἶναι ὁ καθρέφτης. Καθρέφτης ποὺ θολώνει γρήγορα γιὰτὶ ἡ ἱκανότητα προσοχῆς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι περιορισμένη. Πρέπει νά διεγείρεται ἀσταμάτητα μὲ τὰ σπιρούνια τῆς πρόκλησης. 'Ο δανδὴς εἶναι λοιπὸν ὑποχρεωμένος νά ἐκπλήσσει πάντα. Προορισμὸς

του είναι ή ιδιομορφία, τελειοποιείται στην επιτήδευση. Πάντα σέ διάσταση, στο περιθώριο, αναγκάζει τούς άλλους νά τόν δημιουργούν μέ την άρνηση τών αξιών τους. Παίξει τή ζωή του άφοδ δέν μπορεί νά τή ζήσει. Τήν παίξει μέχρι τό θάνατο έκτός άπό τίς στιγμές πού είναι μόνος του και χωρίς καθρέφτη. "Όταν είναι μόνος ό δανδής είναι σά νά μήν είναι τίποτα. Οι ρομαντικοί μίλησαν μέ τρόπο έκπληκτικό για τή μοναξιά γιατί ήταν ό άληθινός τους πόνος, εκείνος πού δέν ύποφέρεται. "Η έξέγερσή τους έχει πολύ βαθιές τίς ρίζες, αλλά άπό τό «Κλήθειαν» τού άδβα Πρεβό μέχρι τούς ντανταϊστές, περνώντας άπό τούς παράφρονες τού 1830, τόν Μπωντλαίρ και τούς ντεκαντάν τού 1880, περισσότερο άπό έναν αιώνα ή έξέγερση χορταίνει μέ τίς τομηρότητες τού «έκκεντρισμού». "Όλοι μπόρεσαν νά μιλήσουν για τόν πόνο γιατί χάνοντας τήν έλπίδα ότι κάποτε θά μπορούσαν νά τόν ξεπεράσουν μέ τίς μάταιες παρωδιές, ένοιωθαν άπό ένστικτο ότι αυτός ήταν ή μόνη τους δικαιολογία κι ή άληθινή τους ευγένεια.

Γι' αυτό κληρονομιά τού ρομαντισμού δέν είναι ό Ουγκώ, ό πατρικίος τής Γαλλίας, αλλά ό Μπωντλαίρ κι ό Λασεναίρ, ποιητές τού έγκλήματος. «"Όλα σέ τούτο τόν κόσμο είναι ποτισμένα μ' έγκλημα, λέει ό Μπωντλαίρ, ή έφημερίδα, οι τοίχοι και τó πρόσωπο τού άνθρώπου.» "Άς πάρει τουλάχιστο κομψό παρουσιαστικό αυτό τó έγκλημα πού είναι νόμος τού κόσμου. "Ό Λασεναίρ, πρῶτος χρονολογικά άπό τούς έγκληματίες άρχοντες, άσχολείται δραστήρια μ' αυτό. "Ό Μπωντλαίρ έχει ίσως λιγότερη σκληρότητα αλλά περισσότερο πνευμα. Θά δημιουργήσει τόν κήπο τού κακού όπου τó έγκλημα θά παρουσιαστεί σάν ένα είδος σπανιότερο άπό τ' άλλα. "Ακόμα κι ό τρόμος θά γίνει ραφινάτη αίσθηση και σπάνιο αντίκειμένο. «"Όχι μόνο θά χαιρόμουν νά είμαι θύμα αλλά και δέ θά μέ στενοχωροῦσε νά είμαι δήμιος για νά ν ο ι ώ σ ω τήν επανάσταση μέ τούς δυο τρόπους.» "Ακόμα κι ό κονφορμισμός τού Μπωντλαίρ έχει τή μυρωδιά τού έγκλήματος. Διάλεξε τó Μαίστρ για δάσκαλο τής σκέψης του γιατί αυτός ό συντηρητικός πηγαίνει μέχρι τά άκρα και έχει σάν

κέντρο της θεωρίας του τὸ θάνατο καὶ τὸ δῆμο. «Ὁ ἀληθινὸς ἄγιος, ὑποκρίνεται πῶς σκέφτεται ὁ Μπωντλαίρ, εἰν' ἐκείνος ποὺ μαστιγώνει καὶ σκοτώνει τὸ λαὸ γιὰ τὸ καλὸ τοῦ λαοῦ.» Ὁ λόγος του θὰ εἰσακουσθεῖ. Ἡ φυλὴ τῶν ἀληθινῶν ἀγίων ἀρχίζει ν' ἀπλώνεται πάνω στὴ γῆ γιὰ νὰ καθιερώσει αὐτὰ τὰ παράδοξα συμπεράσματα τῆς ἐξέγερσης. Ἀλλὰ ὁ Μπωντλαίρ, μ' ἄλλο τὸ σατανικὸ του ἐργαστήρι, τὴν ἀγάπη του γιὰ τὸ Σάντ, τὴ βλάσφημη ποίησή του, συνέχιζε νὰ εἶναι πολὺ θεολόγος γιὰ νὰ εἶναι ἕνας πραγματικὸς ἐπαναστάτης. Τὸ ἀληθινὸ του δράμα ποὺ τὸν ἔκανε τὸ μεγαλύτερο ποιητὴ τοῦ καιροῦ τοῦ θρισκόταν ἄλλου. Ὁ Μπωντλαίρ ἀναφέρεται ἐδῶ μόνο γιὰτὶ ἦταν ὁ πιὸ βαθυστόχαστος θεωρητικὸς τοῦ δανδισμού καὶ γιὰτὶ ἔδωσε ἡριστικὴ διατύπωση σ' ἕνα ἀπὸ τὰ συμπεράσματα τῆς ρομαντικῆς ἐξέγερσης.

Ὁ ρομαντισμὸς ἀποδείχνει πραγματικὰ ὅτι ἡ ἐξέγερση εἶναι στενὰ δεμένη μὲ τὸ δανδισμό: μιὰ ἀπὸ τίς κατευθύνσεις τῆς εἶναι τὸ πῶς θὰ φαίνεται. Μέσα στίς συμβατικές του φόρμες ὁ δανδισμὸς ὁμολογεῖ τὴ νοσταλγία μιᾶς ἠθικῆς. Εἶναι μιὰ τιμὴ ποὺ ἐκφυλίστηκε σὲ ζήτημα τιμῆς. Ἀλλὰ ἐγκαινιάζει συνάμα μιὰ αἰσθητικὴ, ποὺ βασιλεύει ἀκόμα στὸν κόσμον μας: τὴν αἰσθητικὴ τῶν μοναχικῶν δημιουργῶν, πεισματικῶν ἀντιπάλων ἐνὸς Θεοῦ ποὺ καταδικάζουν. Μετὰ τὸ ρομαντισμὸ τὸ καθήκον τοῦ καλλιτέχνη δὲ θὰ εἶναι μόνο νὰ δημιουργήσῃ ἕναν κόσμον, οὔτε νὰ ὑμνήσῃ τὴν ὁμορφιά, ἀλλὰ καὶ νὰ καθορίσῃ μιὰ συμπεριφορά. Ὁ καλλιτέχνης γίνεται τότε πρότυπο, προτείνει τὸν ἑαυτὸ του γιὰ παράδειγμα: ἡ τέχνη εἶναι ἡ ἠθικὴ του. Μ' αὐτὸν ἀρχίζει ἡ ἐποχὴ τῶν ὁδηγῶν τῆς συνείδησης. Ὅταν οἱ δανδηδες δὲ σκοτώνονται ἢ δὲν τρελαίνονται, σταδιοδρομοῦν καὶ γίνονται πρότυπο γιὰ τοὺς μεταγενέστερους. Ἀκόμα κι ὅταν φωνάζουν πῶς θὰ σιωπάσουν, ὅπως ὁ Βινύ, ἡ σιωπὴ τους εἶναι θορυβώδης.

Στὴν καρδιά τοῦ ρομαντισμοῦ ὅμως ἡ στειρότητα αὐτῆς τῆς στάσης εἶναι φανερὴ γιὰ μερικοὺς ἐπαναστατημένους, ποὺ σερβίρουν τότε ἕναν τύπον μεταβατικὸ ἀνάμεσα στὸν ἐκκεντρικὸ (ἢ τὸν ἀπίθανο) καὶ τοὺς ἐπαναστάτες τυχοδιῶχτες μας. Ἀνάμεσα στὸν ἀνηψιὸ τοῦ Ραμῶ καὶ τοὺς «κα-

ταχτητές» του 20ου αιώνα ο Μπάυρον κι ο Σέλλεϋ αγωνίζονται κιόλας, αν και κάπως επιδειχτικά, για την ελευθερία. Έχθétουν κι αúτοι τόν έαυτό τους αλλά με άλλο τρόπο. Ή εξέγερση αφήνει σιγά - σιγά τόν κόσμο του «φαίνομαι» για τόν κόσμο του «πράττω», όπου σέ λίγο θ' άφροισωθεί άκέρια. Οί Γάλλοι φοιτητές του 1830 και οί Ρώσοι Δεκεμβριστές θά παρουσιαστούν τότε σαν τίς πιδ άγνές ένοσρκώσεις μιάς εξέγερσης μοναχικής στην άρχή, πού ζητά μετά, μέσ' άπό θυσίες, τό δρόμο μιάς ένωσης. Άλλά αντίθετα ή έπιθυμία τής άποκάλυψης και τής άλλόφρονης ζωής θά έμφανιστεί και πάλι στους έπαναστάτες μας. Ή παρέλαση τών δικών, τό τρομερό παιχνίδι του δημόσιου κατήγορου και του κατηγορούμενου, ή σκηνοθεσία τών ανακρίσεων, επιτρέπουν καμά φορά ν' ανακαλύπτουμε μιά τραγική αúταρέσκεια στις ξεφτισμένες προφάσεις, πού μ' αυτές ο ρομαντικός έπαναστάτης, άρνούμενος τόν έαυτό του, τόν καταδίκαιζε προσωρινά νά παρουσιάζεται πώς ζεί με τήν άξιοκαταφρόνητη έλπίδα νά κατακτήσει μιά βαθύτερη όντότητα.

Ἡ ἄρνηση τῆς σωτηρίας

Ὁ ρομαντικός στασιαστής, ἐξυμνώντας τὸ κακὸ καὶ τὸ ἄτομο, δὲν παίρνει τὸ μέρος τῶν ἀνθρώπων ἀλλὰ ὑπερασπίζεται μόνο τὸν ἑαυτό του. Ὁ δανδισμός, ὅπως κι ἂν εἶναι, εἶναι πάντα δανδισμός σὲ σχέση μὲ τὸ Θεό. Τὸ ἄτομο σὰν ὑπαρξη μπορεῖ ν' ἀντιταχτεῖ μόνο στὸ δημιουργό. Ἐχει ἀνάγκη τὸ Θεὸ πού μαζὶ του συνεχίζει ἓνα σκοτεινὸ παιχνίδι φιλαρέσκειας. Ὁ Ἄρμὰν Χούγκ¹ πολὺ σωστά λέει πῶς παρ' ὅλο τὸ νιτσεικὸ κλίμα αὐτῶν τῶν ἔργων, ὁ Θεὸς δὲν ἔχει ἀκόμα πεθάνει σ' αὐτά. Ἀκόμα κι ἡ καταδίκη πού ζητᾶνε μὲ τόσο θόρυβο, δὲν εἶναι παρὰ μιά φάρσα πού παίζουν στὸ Θεό. Μὲ τὸ Ντοστογιέφσκι ἀντίθετα ἡ περιγραφή τῆς ἐξέγερσης κάνει ἓνα δῆμα παραπέρα. Ὁ Ἰβάν Καραμαζώφ παίρνει τὸ μέρος τῶν ἀνθρώπων καὶ τονίζει τὴν ἀθωότητά τους. Βεβαιώνει διτὴ ἡ θανατικὴ καταδίκη πού βαθαίνει πάνω τους εἶναι ἀδικη. Στὴν πρώτη ἐνέργειά του, μακριὰ ἀπὸ τοῦ νὰ ὑπερασπίζεται τὸ κακὸ, ὑπερασπίζεται τὴ δικαιοσύνη πού τὴν τοποθετεῖ πάνω ἀπ' τὴ θεότητα. Δὲν ἀρνιέται λοιπὸν ἀπόλυτα τὴν ὑπαρξη τοῦ Θεοῦ. Τὸν ἀποκρούει στ' ὄνομα μιᾶς ἠθικῆς ἀξίας. Ἡ φιλοδοξία τοῦ ρομαντικοῦ στασιαστῆ ἦταν νὰ μιλήσει σὰν ἴσος πρὸς ἴσο. Τὸ κακὸ ἀποκρίνεται τότε στὸ κακὸ, ἡ περηφάνεια στὴ σκληρότητα. Τὸ ἰδανικὸ τοῦ Βινύ, π.χ., εἶναι ν' ἀποκριθεῖ στὴ σιωπὴ μὲ τὴ σιωπὴ. Πρόκειται λοιπὸν γιὰ ἐπιθυμία νὰ φτάσει κανεὶς ὡς τὸ ἐπίπεδο τοῦ Θεοῦ κι αὐτὸ εἶναι κιόλας μιά βλασφημία. Ἀλλὰ κανεὶς δὲ σκέφτεται ν' ἀμφισβητήσει τὴ δύναμη οὔτε τὴ θέση τῆς θεότητας. Αὐτὴ ἡ

1. «Οἱ μικροὶ ρομαντικοὶ» (Τετράδια τοῦ Νότου).

βλασφημία είναι ποτισμένη με δέος, αφού τελικά κάθε βλασφημία είναι συμμετοχή στο θείο.

Με τόν 'Ιβάν, αντίθετα, ο τόνος αλλάζει. 'Ο Θεός κρινεται με τη σειρά του. 'Αφού τὸ κακό είναι αναγκαίο στη θεϊκή δημιουργία, τότε αὐτή ἡ δημιουργία είναι ἀπαράδεχτη. 'Ο 'Ιβάν δὲ θ' ἀφοσιωθεί πιά στο μυστήριο Θεοῦ ἀλλά σὲ μιὰ πολὺ ἀνώτερη ἀρχή, τὴ δικαιοσύνη. Ἐγκαινιάζει τὴν οὐσιαστικὴ ἐπιχείρηση τῆς ἐξέγερσης ποὺ εἶναι ἡ ἀντικατάσταση τοῦ βασιλείου τῆς θείας χάριτος με τὸ βασίλειο τῆς δικαιοσύνης. Ταυτόχρονα ἀρχίζει τὴν ἐπίθεση ἐναντία στο χριστιανισμό. Οἱ ρομαντικοὶ ἐπαναστάτες δὲν ἤθελαν καμιά σχέση με τὸν ἴδιο τὸ Θεό, ἀφοῦ ἐκεῖνος ἦταν ἡ ἀρχὴ τοῦ μίσους. 'Ο 'Ιβάν ἀρνιέται ὀλοφάνερα τὸ μυστήριο καί, κατὰ συνέπεια, τὸ Θεοῦ ὡς ἀρχὴ τῆς ἀγάπης. Μόνο ἡ ἀγάπη μπορεῖ νὰ μᾶς κάνει νὰ ἐπικυρώσουμε τὴν ἀδικία ποὺ ἐγίνε στη Μάρθα, στοὺς ἐργάτες τοῦ Ἰωουρου καί, ἀκόμα μακρύτερα, νὰ δεχτοῦμε τὸν ἀδικαιολόγητο θάνατο τῶν παιδιῶν. «Ἄν ὁ πόνος τῶν παιδιῶν, λέει ὁ 'Ιβάν, χρησιμεύει γιὰ τὴ συμπλήρωση τοῦ συνολικοῦ πόνου ποὺ χρειάζεται γιὰ τὴν ἀπόκτηση τῆς ἀλήθειας, ἀπὸ δῶ καὶ πέρα πιστεύω πὼς αὐτὴ ἡ ἀλήθεια δὲν ἀξίζει τὸ τίμημα.» 'Ο 'Ιβάν ἀρνιέται τὴ βαθιὰ ἐξάρτηση ποὺ ἔθεσε ὁ χριστιανισμὸς ἀνάμεσα στὸν πόνο καὶ τὴν ἀλήθεια. Ἡ βαθύτερη κραυγὴ τοῦ 'Ιβάν, ἐκείνη ποὺ ἀνοίγει τὸ πιδ φοβερὸ βάραθρο κάτω ἀπ' τὰ θήματα τοῦ ἐπαναστάτη εἶναι τὸ ἀ κ ὀ μ α κ ι ἄ ν. «Ἡ ἀγανάχτησή μου θὰ συνέχιζε νὰ ὑπάρχει ἀκόμα κι ἂν εἶχα ἀδικο.» Αὐτὸ σημαίνει πὼς ἀκόμα κι ἂν ὁ Θεὸς ὑπῆρχε, ἀκόμα κι ἂν τὸ μυστήριο ἐκρυβε μιὰ ἀλήθεια, ἀκόμα κι ἂν ὁ πᾶτερ Ζώσιμος εἶχε δίκιο, ὁ 'Ιβάν δὲ θὰ δεχόταν νὰ πληρῶνεται τούτῃ ἡ ἀλήθεια με τὸν πόνο, τὴ δυστυχία καὶ τὸ θάνατο ἐνὸς ἀθώου. 'Ο 'Ιβάν ἐνσαρκώνει τὴν ἀρνηση τῆς σωτηρίας. Ἡ πίστη ὁδηγεῖ στὴν ἀθάνατη ζωὴ. Ἀλλὰ ἡ πίστη ὑποθέτει τὴν παραδοχὴ τοῦ μυστηρίου καὶ τοῦ κακοῦ, τὴν καρτερικὴ ὑποταγὴ στὴν ἀδικία. Δὲν μπορεῖ λοιπὸν νὰ δεχτεῖ τὴν ἀθάνατη ζωὴ αὐτὸς ποὺ τὰ παιδικὰ θάσσανα τὸν ἐμποδίζουν νὰ φτάσει ὡς τὴν πίστη. Ἐπ' αὐτὲς τίς συνθήκες ὁ 'Ιβάν θ' ἀρνιόταν τὴν ἀθά-

νατη ζωή ακόμα κι αν υπήρχε. Δε δέχεται ένα τέτοιο κά-
ζαρι. Θα δεχόταν τη θεία χάρη χωρίς κανένα δρο και γι' α-
τό θάζει τους δικούς του δρους. Ή εξέγερση τὰ θέλει δια-
η δὲ θέλει τίποτα. «Όλες οί γνώσεις τοῦ κόσμου δὲν ἀξίζουν
δοσὸ τὰ δάκρυα τῶν παιδιῶν.» Ὁ Ἰβάν δὲ λέει ὅτι δὲν ὑπάρ-
χει ἀλήθεια. Λέει ὅτι ἂν ὑπάρχει κάποια ἀλήθεια δὲν μπο-
ρεῖ παρὰ νὰ εἶναι ἀπαράδεκτη. Γιατί; Γιατί εἶναι ἀδικη. Ὁ
ἀγώνας τῆς δικαιοσύνης ἐνάντια στὴν ἀλήθεια ἀρχίζει ἐδῶ
γιὰ πρώτη φορὰ καὶ θὰ συνεχιστεῖ ἀσταμάτητα. Ὁ Ἰβάν, μο-
ναχικός, ἀρα ἠθικολόγος, θ' ἀρκεστεῖ σ' ἓνα εἶδος μεταφυ-
σικοῦ δονκιχωτισμοῦ. Σὲ μερικά χρόνια ἁμως μιὰ τεράστια
πολιτικὴ συνωμοσία θὰ γίνεῖ μὲ σκοπὸ νὰ κάνει ἀλήθεια τὴ
δικαιοσύνη.

Ὁ Ἰβάν ἐνσαρκώνει καὶ τὴν ἀρνηση νὰ σωθεῖ μόνος
του. Νοιώθει ἀλληλεγγύη γιὰ τοὺς κολασμένους καὶ γιὰ χά-
ρη τους ἀρνίεται τὸν παράδεισο. Ἄν πίστευε πραγματικά,
θὰ μπορούσε νὰ σωθεῖ ἐνῶ ἄλλοι θὰ κολάζονταν. Ὁ πόνος
θὰ συνεχιζόταν. Δὲν ὑπάρχει δυνατὴ σωτηρία γιὰ ὅποιον
ὑποφέρει ἀπὸ πραγματικὴ συμπόνια. Ὁ Ἰβάν θὰ συνεχίσει
νὰ δείχνει τὸ σφάλμα τοῦ Θεοῦ μὲ τὴ διπλὴ ἀρνηση τῆς πί-
στης, σὰν ἀδικία καὶ σὰν προνόμιο. Ἐνα δῆμα ακόμα κι ἀπὸ
τὸ Ὁ λ α ἦ Τ ί π ο τ α περνᾶμε στὸ Ὁ λ ο ι ἦ Κ α -
ν ἔ ν α ς.

Αὐτὴ ἡ ἀπόφαση καὶ ἡ στάση ποὺ προϋποθέτει θὰ ἀρ-
κοῦσαν στοὺς ρομαντικούς. Ἄλλὰ ὁ Ἰβάν, ἂν καὶ ὑποχωρεῖ
κάπως στὸ δανδισμό, ζεῖ πραγματικά τὰ προβλήματα τοῦ δι-
χασμένου ἀνάμεσα στὸ ναι καὶ στὸ ὄχι. Ἀπὸ ἐκεῖνη τὴ στιγ-
μὴ ἀντιμετωπίζει τὴ συνέπεια. Ἄφοῦ ἀρνίεται τὴν ἀθανα-
σία, τί τοῦ μένει; Ἡ ζωὴ μὲ τὰ πρωταρχικὰ στοιχεῖα τῆς.
Κι ἂν τὸ νόημα τῆς ζωῆς καταργηθεῖ, πάλι μένει ἡ ζωὴ.
«Ζῶ, λέει ὁ Ἰβάν, ἐνάντια σὲ κάθε λογικὴ.» Κι ακόμα: «Ἄν
δὲν πίστευα πιά στὴ ζωὴ, ἂν ἀμφέβαλλα γιὰ μιὰ ἀγαπημέ-

1. Ἴσως θὰ πρέπει νὰ θυμίσουμε ὅτι ὁ Ἰβάν εἶναι κατὰ
κάποιο τρόπο ὁ Ντοστογιέφσκι, ποὺ αἰσθάνεται πῶς ἀνετα σ' αὐτὸν
τὸν ἥρωά του παρὰ στὸν Ἀλιόσα.

νη γυναίκα, για την παγκόσμια τάξη, πιστεύοντας αντίθετα πώς δλοι είναι ένα κολασμένο, καταραμένο χάος — άκόμα και τότε πάλι θαθελα να ζω.» 'Ο 'Ιδάν θα ζήσει λοιπόν και θ' αγαπήσει «χωρίς να ξέρει γιατί». 'Αλλά ζωή σημαίνει και δράση. Στ' όνομα τίνος πράγματος; 'Αφού δεν υπάρχει άθανασία, δεν υπάρχει ούτε άμοιβή ούτε τιμωρία ούτε καλό ούτε κακό. «Πιστεύω πώς δεν υπάρχει άρετή χωρίς την άθανασία.» Κι άκόμα: «Ξέρω μόνο πώς υπάρχει ο πόνος, πώς δεν υπάρχουν ένοχοι, πώς όλα ακολουθούν σαν κρίκοι μιας άλυσίδας, πώς όλα περνούν και αντισταθμίζονται.» 'Αλλά άφού δεν υπάρχει άρετή, δεν υπάρχει πια νόμος: «'Όλα επιτρέπονται.»

Μ' αυτό το «δλα επιτρέπονται» άρχίζει πραγματικά η ιστορία του σύγχρονου μηδενισμού. 'Η ρομαντική εξέγερση δεν έφτανε τόσο μακριά. Περιοριζόταν να πει γενικά πώς δεν επιτρέπονται όλα αλλά πώς εκείνη τολμηρά επέτρεπε στον έαυτό της δ,τι της άπαγορευόταν. Με τους Καραμαζώφ αντίθετα, η λογική της άγανάκτησης θα στρέψει την εξέγερση ενάντια στον έαυτό της και θα την μπλέξει σε μια άπεγνωσμένη αντίφαση. 'Η ούσιαστική διαφορά θρίσκεται στ' ότι οι ρομαντικοί παίρνουν δικαιώματα από αυταρέσκεια ενώ ο 'Ιδάν θα προσπαθήσει να κάνει το κακό από συνέπεια. Δε θα επιτρέψει στον έαυτό του να είναι καλός. 'Ο μηδενισμός δεν είναι μόνο άπελπισία και άρνηση αλλά κυρίως θέληση του άτόμου ν' άρνηθει και ν' άπελπιστεί. 'Ο 'Ιδιος άνθρωπος που τόσο άγρια υπεράσπιζε την άθωότητα, που έτρεμε μπροστά στη δυστυχία ενός παιδιού, που ήθελε να δει «μέ τα μάτια του» την έλαφίνα να κοιμάται δίπλα στο λιοντάρι, το θύμα ν' άγκαλιάζει το φονιά, από τη στιγμή που άρνιέται το δεσμό με το Θεό και προσπαθει να βρει ένα δικό του ήθικό κανόνα, άναγνωρίζει το θεμιτό του έγκλήματος. 'Ο 'Ιδάν επαναστατεί ενάντια σ' ένα Θεό έγκληματία' μόλις όμως στοχαστεί την εξέγερσή του διατυπώνει το νόμο του φόνου. 'Αφού όλα επιτρέπονται, μπορεί να σκοτώσει τον πατέρα του ή να υποφέρει λιγότερο για το σκοτωμό του. 'Αν σκεφτούμε καλά τη θέση μας σαν καταδικασμένων σε θάνατο θα κατα-

λήξουμε όπωσδήποτε στη δικαίωση του έγκληματος. 'Ο 'Ιβάν μισεί τή θανατική ποινή (λέει άγρια καθώς διηγείται μία έκτέλεση: «Τò κεφάλι του έπεσε στ' όνομα τής θείας χάρισης») και συνάμα παραδέχεται κατ' άρχήν τò έγκλημα. Μεγάλη έπιείκεια για τò φονιά καμιά για τόν έκτελεστή. Μιά τέτοια αντίφαση, πού έ Σάντ εύκολα άνεχόταν, πνίγει τόν 'Ιβάν Καραμαζώφ.

Προσποιείται: πώς σκέφτεται σά νά μñν ύπάρχει ή άθανασία ενώ περιορίζεται νά πει πώς θά τήν άρνήσταν άκόμα κι άν ύπñρχε. Για νά διαμαρτυρηθεί ενάντια στο κακό και τò θάνατο, προτιμά λοιπόν θεληματικά νά πει πώς ή άρετή δέν ύπάρχει όπως κι ή άθανασία και αφήνει νά σκοτωθεί ό πατέρας του. Δέχεται συνειδητά τò δίλημμά του: νά είναι ένάρετος και παράλογος ή λογικός κι έγκληματίας. 'Ο σωσίας του, ό διάβολος, έχει δικιο όταν τού ψιθυρίζει: «Θά κάνεις μιά πράξη ένάρετη κι όμως δέν πιστεύεις στην άρετή; νά τί σ' έξοργίζει και σέ ταραίζει.» 'Η έρώτηση πού βάζει τέλος στόν έαυτό του ό 'Ιβάν, εκείνη πού αποτέλεσε τήν άληθινή πρόοδο πού πραγματοποιήσε ό Ντοστογιέφσκι στην περιοχή τού έπαναστατικού πνεύματος, είναι ή μόνη πού μας ένδιαφέρει έδώ: μπορεί κανείς νά ζει και νά παραμένει στασιαστής;

'Ο 'Ιβάν αφήνει νά μαντέψουμε τήν άπάντηση: δέν μπορεί κανείς νά ζει μέσα στην έξέγερση παρά μόνο άν τή σπρώξει μέχρι τά άκρα. Ποιό είναι τò άκρο τής μεταφυσικής έξέγερσης; 'Η μεταφυσική επανάσταση. 'Ο άφέντης αύτου τού κόσμου, άφού πιά ή νομιμότητά του έχει άμφισβητηθεί πρέπει κι ό ίδιος νά άνατραπεί. 'Ο άνθρωπος πρέπει νά πάρει τή θέση του. «'Αφού ό Θεός κι ή άθανασία δέν ύπάρχουν, επιτρέπεται στόν καινούργιο άνθρωπο νά γίνει Θεός.» 'Αλλά τί σημαίνει νά είναι κανείς Θεός; Ν' άναγνωρίζει ακριβώς πώς όλα επιτρέπονται; ν' άρνιέται κάθε άλλο νόμο εκτός άπό τò δικό του. Χωρίς νά χρειάζεται ν' άναπτύξουμε τούς ένδιάμεσους συλλογισμούς, καταλαβαίνουμε πώς τò νά γίνει κανείς Θεός σημαίνει πώς δέχεται τò έγκλημα (ιδέα προσφιλής και στους διανοούμενους τού Ντοστογιέφσκι). Τò προ-

σωπικό πρόβλημα του 'Ιβάν είναι λοιπόν να μάθει αν θα μείνει πιστός στη λογική του κι αν, ξεκινώντας από μιὰ αγαναχτισμένη διαμαρτυρία ενάντια στη δυστυχία των αθώων, θα δεχτεί τη δολοφονία του πατέρα του με τήν αδιαφορία των ανθρώπων - θεών. Ξέρουμε τη λύση: ο 'Ιβάν θ' αφήσει να σκοτώσουν τον πατέρα του. Πολύ βαθύς ώστε ν' αφήσει τους άλλους να το καταλάβουν, πολύ ευαίσθητος για να δράσει, θα του φτάσει ν' αφήσει τους άλλους να κάνουν ό,τι πρέπει. 'Αλλά θα τρελαθεί. 'Ο άνθρωπος που δεν καταλαβαίνει πώς μπορεί κανείς ν' αγαπά τον πλησίον του, δεν καταλαβαίνει και πώς μπορεί να τον σκοτώσει. Στριμωγμένος ανάμεσα σε μιὰ αδικαιολόγητη ἀρετή και ένα απαράδεχτο εγκλημα, κατασπαραγμένος από λύπη και ανίκανος γι' ἀγάπη, μοναχικός χωρίς τη βοήθεια του κυνισμού θα νοιώσει πώς η αντίφαση σκοτώνει το ανώτερο πνεύμα του. «Έχω ένα γήινο πνεύμα, έλεγε. Γιατί να θέλω να καταλάβω ό,τι δεν ανήκει σε τούτο τον κόσμο;» 'Αλλά ζούσε μόνο για ό,τι δεν είναι τούτου του κόσμου κι αυτή η απόλυτη περηφάνεια τον ύψωνε πάνω από τούτη τη γη που δεν αγαπούσε καθόλου.

Κι όμως τούτο το ναυάγιο δεν εμποδίζει καθόλου, μιὰ και μπήκε το πρόβλημα να επακολουθήσουν οι συνέπειες: η εξέγερση προχωρεί πια προς τη δράση. Αυτή η κίνηση σημειώνεται κιόλας απ' το Ντοστογιέφσκι, με μιὰ προφητική ένταση, στο μύθο του Μεγάλου 'Ιεροεξεταστή. 'Ο 'Ιβάν τελικά δεν ξεχωρίζει την πλάση από τον πλάστη. «Δέν είναι ο Θεός που αντικρούω, λέει, είναι η δημιουργία.» Μ' άλλα λόγια, ο Θεός είν' ο πατέρας, α ξεχωριστός απ' αυτό που δημιούργησε.' 'Αρα το σχέδιό του για αφετερισμό μένει έντελώς ήθικό. Δέ θέλει ν' αλλάξει τίποτα μέσα στην πλάση. 'Αλλά αφού η πλάση είναι έτσι όπως είναι, παίρνει το δικαίωμα ν' απελευθερωθεί ήθικά και μαζί μ' αυτόν κι οι

1. 'Ο 'Ιβάν δέχεται ακριβώς ν' αφήσει να σκοτώσουν τον πατέρα του. Διαλέγει την απόπειρα ενάντια στη φύση και το γεννήτορα. 'Αλλωστε αυτός ο πατέρας είναι άτιμος. 'Η φοβερή μορφή του πατέρα Καραμαζώφ παρεμβάλλεται συνέχεια ανάμεσα στον 'Ιβάν και το θεό του 'Αλιόσα.

ἄλλοι ἄνθρωποι. Ἐκ τῆς στιγμῆς ὅμως ποῦ τὸ πνεῦμα τῆς ἐξέγερσης θὰ δεχτεῖ τὸ «ἔλα ἐπιτρέπονται» καὶ τὸ «ὄλοι ἢ κανένας», θὰ δώσει τὸ στόχο του νὰ ξαναφτιάξει τὴν πλάση καὶ νὰ ἐξασφαλίσει τὸ βασίλειο καὶ τὴ θεότητα τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποῦ ἡ μεταφυσικὴ ἐπανάσταση θ' ἀπλωθεῖ ἀπὸ τὴν ἠθικὴ στῆν πολιτικὴ, μιὰ νέα ἐπιχείρηση ἀνυπολόγιστης ἔκτασης θ' ἀρχίσει ξεκινώντας κι αὐτὴ ἀπὸ τὸν ἴδιο μηδενισμό. Ὁ Ντοστογιέφσκι, προφήτης τῆς νέας θρησκείας, τὴν προβλέπει καὶ τὴν ἀγγέλλει: «Ἄν ὁ Ἄλιόσα εἶχε θγάλει τὸ συμπέρασμα πὼς δὲν ὑπάρχει οὔτε Θεὸς οὔτε ἀθανασία, θὰ γινόταν ἀμέσως ἄθεος καὶ σοσιαλιστής. Γιατὶ ὁ σοσιαλισμὸς δὲν εἶναι μόνον τὸ ἐργατικὸ ζήτημα, εἶναι κυρίως τὸ ζήτημα τοῦ ἀθεϊσμοῦ καὶ τῆς σύγχρονης του ὑλοποίησης, τὸ πρόβλημα τοῦ πύργου τῆς Βαβέλ ποῦ κατασκευάζεται χωρὶς τὸ Θεὸ ὄχι γιὰ νὰ φτάσει τοὺς οὐρανοὺς ἀπὸ τὴ γῆ ἀλλὰ γιὰ νὰ χαμηλώσει τοὺς οὐρανοὺς μέχρι τὴ γῆ».

Μετὰ ἀπ' αὐτό, ὁ Ἄλιόσα μπορεῖ πραγματικὰ νὰ φέρεται τρυφερὰ στὸν Ἰβάν «οἱ νᾶταν παιδί!». Αὐτὸς προσπαθοῦσε μονάχα νὰ κυριαρχήσει στὸν ἑαυτό του καὶ δὲν τὰ κατάφερε. Θὰ ἔρθουν ἄλλοι πιὸ σοβαροὶ ποῦ, ξεκινώντας ἀπ' τὴν ἴδια ἀπελπισμένη ἄρνηση, θ' ἀποκτήσουν τὴν ἐξουσία τοῦ κόσμου. Εἶναι οἱ Μεγάλοι Ἱεροεξεταστὲς ποῦ αἰχμαλωτίζουν τὸ Χριστὸ κι ἔρχονται νὰ τοῦ ποῦν πὼς ἡ μέθοδός του δὲν εἶναι ἡ σωστὴ, πὼς ἡ πανανθρώπινη ἐλευθερία δὲν μπορεῖ ν' ἀποκτηθεῖ μὲ τὴν ἄμεση ἐλευθερία ἐκλογῆς ἀνάμεσα στὸ καλὸ καὶ τὸ κακὸ ἀλλὰ μὲ τὴν κυριαρχία καὶ τὴν ἐνοποίηση τοῦ κόσμου. Πρέπει πρῶτα νὰ βασιλέψεις καὶ νὰ καταχτήσεις. Τὸ βασίλειο τῶν οὐρανῶν θὰ ἔρθει πραγματικὰ πάνω στὴ γῆ ἀλλὰ πάνω σ' αὐτὴ θὰ βασιλεύουν οἱ ἄνθρωποι, καὶ πρῶτοι θάναν οἱ Καίσαρες, ἐκεῖνοι ποῦ κατάλαβαν πρῶτοι, καὶ μὲ τὸν καιρὸ ὄλοι οἱ ὑπόλοιποι. Ἡ ἐνότητα τῆς πλάσης θὰ γίνῃ μὲ ἔλα τὰ μέσα ἀφοῦ ἔλα ἐπιτρέπονται. Ὁ Με-

1. «Αὐτὰ τὰ προβλήματα (Θεὸς καὶ ἀθανασία) εἶναι τὰ ἴδια μὲ τὰ σοσιαλιστικά, ἀλλὰ θεωρούμενα κάτω ἀπὸ ἄλλη σκοπιά».

γάλος Ἱεροξεταστής εἶναι γέρος καὶ κουρασμένος γιατί ἡ γνώση του εἶναι πικρή. Ξέρει πῶς οἱ ἄνθρωποι εἶναι περισσότερο τεμπέληδες παρά δειλοὶ κι ὅτι προτιμοῦν τὴν εἰρήνην καὶ τὸ θάνατο ἀπὸ τὴν ἐλευθερία ἐκλογῆς ἀνάμεσα στὸ καλὸ καὶ τὸ κακὸ. Νοιώθει οἴκτο, ἕναν ψυχρὸ οἴκτο γι' αὐτὸν τὸ σιωπηλὸ αἰχμάλωτο ποῦ ἡ ἱστορία διαφεύδει ἀκατάπαυστα. Τὸν πιάζει νὰ μιλήσει, ν' ἀναγνωρίσει πῶς ἔχει ἄδικο καὶ νὰ ἐπικυρώσει μὲ κάποιον τρόπο τὴν ἐπιχείρησι τῶν Ἱεροξεταστῶν καὶ τῶν Καισάρων. Ἄλλὰ ὁ αἰχμάλωτος σωμαίνει. Ἡ ἐπιχείρησι λοιπὸν θὰ συνεχιστεῖ χωρὶς αὐτόν· θὰ τὸν σκοτώσουν. Ἡ νομιμοποίηση θὰ ἔρθει στὸ τέλος τῶν αἰῶνων ἔ-ταν θ' ἀσφαλιστεῖ τὸ βασίλειο τῶν ἀνθρώπων. «Ἡ ὑπόθεσι βρίσκειται στὴν ἀρχὴ της, πολὺ μακριὰ ἀπὸ τὸ τέλος καὶ ἡ γῆ ἔχει ἀκόμα πολλὰ νὰ ὑποφέρει, ἀλλὰ θὰ φτάσουμε τὸ σκοπὸ μας, θὰ γίνουμε Καίσαρες καὶ τότε θὰ σκεφτοῦμε τὴν πανανθρώπινη εὐτυχία.»

Ἀπὸ τότε ὁ αἰχμάλωτος ἐκτελέστηκε· βασιλεύουν μόνο οἱ Μεγάλοι Ἱεροξεταστὲς ποῦ ἀκοῦν «τὸ βαθὺ πνεῦμα, τὸ πνεῦμα τῆς καταστροφῆς καὶ τοῦ θανάτου». Οἱ Μεγάλοι Ἱεροξεταστὲς ἀρνοιοῦνται περὶ φανα τὸ φωμὶ τ' οὐρανοῦ καὶ τὴν ἐλευθερία καὶ προσφέρουν τὸ φωμὶ τῆς γῆς χωρὶς τὴν ἐλευθερία. «Κατέβα ἀπὸ τὸ σταυρὸ καὶ θὰ πιστέψουμε σὲ σένα», εἶχαν φωνάζει οἱ ἀστυνομικοὶ τους πάνω στὸ Γολγοθά. Ἄλλὰ ἐκεῖνος δὲν κατέβηκε καὶ τὴ στιγμὴ ποῦ βασανιζόταν πρὸς πολὺ ἀπ' τὴν ἀγωνία παραπονήθηκε στὸ Θεὸ πῶς τὸν ἐγκατέλειψε. Δὲν ὑπάρχουν λοιπὸν πιά ἀποδείξεις ἀλλὰ ἡ πίστι καὶ τὸ μυστήριο, ποῦ οἱ ἐπαναστατημένοι ἀποδιώχουν καὶ οἱ Μεγάλοι Ἱεροξεταστὲς περιγελοῦν. Ὅλα ἐπιτρέπονται καὶ οἱ αἰῶνες τοῦ ἐγκλήματος ἐτοιμάστηκαν γιὰ τούτῃ τὴν ταραγμένη στιγμὴ. Ἀπὸ τὸν Παῦλο ὡς τὸ Στάλιν οἱ πάπες ποῦ διάλεξαν τὸν Καίσαρα ἐτοίμασαν τὸ δρόμο στοὺς Καίσαρες ποῦ διαλέγουν μόνο τὸν ἑαυτὸ τους. Ἡ ἐνότητα τοῦ κόσμου ποῦ δὲν ἐγίνε μὲ τὸ Θεὸ θὰ δοκιμάσει τώρα νὰ γίνε ἐνάντια στὸ Θεό.

Ἄλλὰ δὲ φτάσαμε ἀκόμα ἐκεῖ. Γιὰ τὴν ὥρα ὁ Ἰβάν μᾶς προσφέρει μόνο τὸ ταραγμένο πρόσωπο τοῦ ἐπαναστατη-

μένου μέσα στην άβυσσο, άνίκανου για δράση, διχασμένου ανάμεσα στην ιδέα της άθωότητάς του και τη θέληση του έγκλήματος. Μισεί τη θανατική ποινή γιατί είναι ή εικόνα της ανθρώπινης μοίρας και ταυτόχρονα πορεύεται προς τὸ έγκλημα. Παίρνοντας τὸ μέρος τῶν ανθρώπων, συμμερίζεται τὴ μοναξιά. Σ' αὐτὸν ἡ εξέγερση τῆς λογικῆς καταλήγει στὴν τρέλα.

Ἡ ἀπόλυτη κατάφαση

Ἐκ τῆς στιγμῆς πού ὁ ἄνθρωπος ὑποβάλλει τὸ Θεὸ σὲ ἠθικὴ κρίση, τὸν σκοτώνει μέσα του. Ποιὸ εἶναι τότε τὸ θεμέλιο τῆς ἠθικῆς; Ἄρνοιούνται τὸ Θεὸ στ' ὄνομα τῆς δικαιοσύνης, νοεῖται ὅμως ἡ ἰδέα τῆς δικαιοσύνης χωρὶς τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Θεοῦ; Μήπως τότε θρῆσκομάστε σὲ παραλογισμό; Εἶναι ὁ παραλογισμὸς πού ἀντιμετωπίζει ὁ Νίτσε. Γιὰ νὰ τὸν ξεπεράσει εὐκολώτερα, τὸν ὠθεῖ ὡς τὰ ἄκρα: ἡ ἠθικὴ εἶναι τὸ τελευταῖο πρόσωπο τοῦ Θεοῦ πού πρέπει νὰ καταστρέψουμε πρὶν νὰ τὸ ξαναφτιάξουμε. Ὁ Θεὸς τότε δὲν ὑπάρχει καὶ δὲν ἐγγυάται πιά τὴν ὑπαρξὴ μας. Ὁ ἄνθρωπος πρέπει ν' ἀποφασίσει νὰ δράσει γιὰ νὰ ὑπάρξει.

Τὸ μεμονωμένο ἄτομο

Ὁ Στρίνερ πρῶτος θέλησε νὰ πολεμήσει μέσα στὸν ἄνθρωπο, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ Θεό, καὶ κάθε ἰδέα τοῦ Θεοῦ. Ἀλλὰ, ἀντίθετα μὲ τὸ Νίτσε, ὁ μηδενισμὸς του εἶναι ἱκανοποιητικὸς. Ὁ Στρίνερ γελᾷ μέσα στὸ ἀδιέξοδο, ὁ Νίτσε ὀρμάει καὶ χτυπιέται πάνω στοὺς τοίχους. Ἀπὸ τὸ 1845, ὅταν ἐκδόθηκε τὸ ἔργο του «Ὁ Μεμονωμένος καὶ τὰ ἐφόδιά του», ὁ Στρίνερ ἀρχίζει νὰ παίρνει ξεκάθαρη θέση. Ὁ ἄνθρωπος πού σύχναζε στὴν «Ἐταιρία τῶν Ἀπελευθέρων» μαζί μὲ τοὺς νεαροὺς ὀπαδοὺς τοῦ Χέγκελ τῆς ἀριστερᾶς (ὅπως κι ὁ Μάρξ) δὲν εἶχε μόνον ἀνοίξει ἕνα λογαριασμὸ μὲ τὸ Θεὸ ἀλ-

λά ακόμα και με τον "Άνθρωπο του Φόουερμαχ, το Πνεύμα του Χέγκελ και την Ιστορική του ενσάρκωση, το Κράτος. "Όλα αυτά τα είδωλα γεννήθηκαν, κατά τη γνώμη του, από τον ίδιο «μογγολισμό», την πίστη σ' αιώνιες ιδέες. Μπόρεσε λοιπόν να γράψει: «Δε στερέωσα τη θεωρία μου πάνω σε τίποτα.» 'Η άμαρτία βέβαια είναι μια «μογγολική μαστίγα» όπως επίσης και το δίκαιο που μας κάνει κατάδικους. 'Ο Θεός είναι έχθρος. 'Ο Στίρνερ προχωρά όσο το δυνατό περισσότερο στη δλασφημία («χώνεψε το αντίδωρο για να ξεμπερδέυεις μ' αυτό»). 'Αλλά ο Θεός είναι μόνο μια αλλοτρίωση του εγώ ή ακριβέστερα αυτού που είμαι. 'Ο Σωκράτης, ο 'Ιησούς, ο Ντεκάρτ, ο Χέγκελ, όλοι οι προφήτες κι οι φιλόσοφοι δέν έκαναν τίποτ' άλλο παρά να έφευρίσκουν νέους τρόπους αλλοτρίωσης αυτού που είμαι, αυτού του εγώ που ο Στίρνερ επιμένει να ξεχωρίζει από το 'Απόλυτο 'Εγώ του Φίχτε ανάγοντάς το σε τί, τι πιό ιδιαίτερο και πιό φευγαλέο έχει. «Τά όνόματα δέν τόνονμάζουν», είναι ο Μεμονωμένος.

'Η παγκόσμια Ιστορία μέχρι το Χριστό είναι για το Στίρνερ μια μακραιώνη προσπάθεια ιδανικοποίησης του πραγματικού. Αυτή η προσπάθεια υλοποιείται μέσα στις σκέψεις και τις Ιεροτελεστίες κάθαρσης των αρχαίων. Με το Χριστό ο σκοπός πραγματοποιείται και μια άλλη προσπάθεια αρχίζει που συνίσταται αντίθετα στην πραγματοποίηση του ιδανικού. Τό πάθος τής ενσάρκωσης ακολουθεί την κάθαρση και κυριεύει όλο και περισσότερο τον κόσμο όσο εξαπλώνεται ο σοσιαλισμός, ο κληρονόμος του Χριστού. 'Αλλά η παγκόσμια Ιστορία είναι μια μακρόχρονη προσβολή στη μοναδική αρχή του «υπάρχω», αρχή ζωντανή, συγκεκριμένη, αρχή νικητήρια που θέλησαν να υποτάξουν κάτω απ' το ζυγό των συνεχών άφηρημένων έννοιών, το Θεό, το Κράτος, την κοινωνία, την ανθρωπότητα. Για το Στίρνερ η φιλανθρωπία είναι μια άπατη. Οι άθεϊστικές φιλοσοφίες που κορυφώνονται στη λατρεία του Κράτους και του ανθρώπου δέν είναι αυτές καθαυτές παρά «θεολογικές ξεγεγήσεις». «Οι άθεοί μας, λέει ο Στίρνερ, είναι πραγματικά εύσεβεις άνθρωποι.» Μόνο μια λατρεία ύπηρξε σ' όλη την Ιστορία, η λατρεία

της αιωνιότητας. Αυτή ή λατρεία είναι φέμα. Ἄληθινός είναι: μόνο ο Μεμονωμένος, έχθρός του αιώνιου, και όλων των πραγμάτων που δεν υπηρετούν την επιθυμία του για κυριαρχία.

Με το Στίρνερ, το κίνημα άρνησης που ψυχώνει την εξέγερση καταπνίγει χωρίς αντίσταση όλες τις καταφάσεις. Σαρώνει έτσι όλα τα υποκατάστατα του θείου που γεμίζουν την ήθικη συνείδηση. «Το εξωτερικό υπερπέραν έχει σαρωθεί, λέει, αλλά το εσωτερικό υπερπέραν έγινε ένας νέος ούρανος.» Ἀκόμα και την επανάσταση και, κυρίως την επανάσταση, σιχαίνεται αυτός ο επαναστατημένος. Για να είσαι επαναστάτης πρέπει να πιστεύεις πάλι σε κάτι ενώ δεν υπάρχει τίποτα να πιστέψεις. «Ἡ Γαλλική Ἐπανάσταση κατέληξε σε μιὰ αντίδραση κι αυτό δείχνει τί ήταν ο τ ἡ ν π ρ α γ μ α τ ι κ ὂ τ η τ α ἢ Ἐπανάσταση.» Νὰ γίνεσαι δούλος της ανθρωπότητας είναι το ίδιο με το να υπηρετείς το Θεό. Ἄλλωστε ή αδελφότητα είναι μόνο «ὁ κυριακάτικος τρόπος σκέψης των κομμουνιστῶν». Στη διάρκεια της εβδομάδας τ' αδέρφια γίνονται δούλοι. Ἔρα μόνο μιὰ ελευθερία υπάρχει για το Στίρνερ, «ή δύναμή μου» και μόνο μιὰ ἀλήθεια, «ὁ λαμπρός ἔγωισμός των άστρων».

Σ' αυτή την ερημο όλα ξαναθνίζουν. «Ἡ καταπληχτική σημασία μιὰς κραυγῆς χαρᾶς χωρίς σκέψη δεν μποροῦσε να γίνει κατανοητή όσο κράτησε ή μακριά νύχτα της σκέψης και της πίστης.» Τούτη ή νύχτα πλησιάζει στο τέλος της και ή αύγή που θα προβάλλει δε θάναυ ή αύγή των επαναστάσεων αλλά της ανταρσίας. Ἡ ανταρσία είναι κι αυτή μιὰ άσκητική που άρνιέται κάθε άνεση. Ὁ άντάρτης δε θα συμφωνήσει με τους άλλους ανθρώπους παρά μόνο όσο κι όταν ο ἔγωισμός τους θα ταυτίζεται με το δικό του. Ἡ ἀληθινή του ζωή είναι μέσα στη μοναξιά, όπου θα Ικανοποιήσει δίχως περιορισμούς την επιθυμία του να υπάρχει μόνος του, σαν άτομο.

Ὁ ατομικισμός φτάνει έτσι στο κορύφωμά του. Είναι άρνηση όλων όσων άρνιέται το άτομο και έξαρση όσων το δοξάζουν και το υπηρετούν. Τί είναι το καλό σύμφωνα με

τὸ Στίρνερ; «Αὐτὸ ποῦ μπορῶ νὰ χρησιμοποιήσω.» Τί εἶναι θεμιτὸ γιὰ μένα; «Ὁ,τι εἶμαι ἱκανὸς νὰ κάνω.» Ἡ ἐξέγερση καταλήγει πάλι στὴ δικαίωση τοῦ ἐγκλήματος. Ὁ Στίρνερ ὄχι μόνο δοκίμασε αὐτὴ τὴ δικαίωση (ἡ ἄμεση καταβολὴ τῆς θρίσκειται στὶς τρομοκρατικὲς μορφές τῆς ἀναρχίας) ἀλλὰ καὶ δελεάστηκε ὀλοφάνερα ἀπὸ τὶς προοπτικὲς ποῦ ἀνοίγονταν ἔτσι. «Τὸ σπάσιμο τῶν δεσμῶν μὲ τὰ καθιερωμένα ἢ καλύτερα ἢ συντριβὴ τῶν καθιερωμένων μπορεῖ νὰ πάρει γενικὸ χαραχτήρα. Δὲν εἶναι μιὰ νέα ἐπανάσταση ποῦ οἰμῶνει, ἀλλὰ κάποιον ἐγκλημα ἰσχυρὸ, περήφανο, χωρὶς σεβασμὸ, χωρὶς ντροπὴ, χωρὶς συνείδηση, δὲ φουσκώνει σὰν καταιγίδα καὶ δὲ βλέπει πῶς ὁ οὐρανὸς φορτωμένος θλιδερὰ προαισθήματα, σκοτεινιάζει καὶ σωπαίνει;» Νοιώθουμε ἐδῶ τὴ μελαγχολικὴ χαρὰ αὐτῶν ποῦ δημιουργοῦν ἀποκαλύψεις μέσα σὲ μιὰ σοφίτα. Τίποτα δὲν μπορεῖ πιά νὰ σταματήσει τὴν πικρὴ κι αὐταρχικὴ λογικὴ, τίποτα ἐκτὸς ἀπὸ ἓνα ἐγὼ ποῦ ὑψώνεται ἐνάντια σ' ὅλες τὶς ἀφαιρέσεις καὶ ποῦ γίνεται τὸ ἴδιο ἀφηρημένο κι ἀκατονόμαστο μιὰ κι ἀπομακρύνεται καὶ χωρίζεται βίαια ἀπ' τὶς ρίζες του. Δὲν ὑπάρχουν πιά ἐγκλήματα καὶ λάθη οὔτε καὶ ἁμαρτωλοὶ. Εἴμαστε ὅλοι τέλειοι. Ἄφοῦ κάθε ἐγὼ εἶναι στὸ βάθος του ἐγκληματικὸ ἀπέναντι στὸ Κράτος καὶ τὸ λαό, ἄς καταφέρουμε ν' ἀναγνωρίσουμε πῶς ζωὴ σημαίνει παράβαση. Ἄν δὲ δεχτοῦμε νὰ πεθάνουμε, πρέπει νὰ δεχτοῦμε νὰ σκοτώσουμε γιὰ νὰ εἴμαστε μεμονωμένοι. «Δὲν εἴσατε τόσο μεγάλοι ὅσο ἓνας ἐγκληματίας ἐσεῖς ποῦ δὲ δεδηλώνετε τίποτα.» Κι ὁ εὐσυνείδητος Στίρνερ διευκρινίζει: «Νὰ τοὺς σκοτώνετε κι ὄχι νὰ τοὺς βασανίζετε.»

Ἄλλὰ συνάμα μὲ τὴν προκήρυξη τῆς νομιμότητος τοῦ ἐγκλήματος κηρύσσεται ἡ ἐπιστράτευση καὶ ὁ πόλεμος Μοναδικῶν (Μεμονωμένων). Ὁ φόνοσ θὰ συμπέσει ἔτσι μ' ἓνα εἶδος ὁμαδικῆς αὐτοκτονίας. Ὁ Στίρνερ, ποῦ δὲ λέει ἢ δὲ βλέπει τίποτα γι' αὐτό, δὲ θὰ ὑποχωρήσει μολαταῦτα μπροστὰ σὲ καμιὰ καταστροφή. Τὸ πνεῦμα ἐξέγερσης θρίσκει τελικὰ μιὰ πολὺ πικρὴ ἱκανοποίηση στὸ χάος. «Θὰ σὲ δάλουμε (πρόκειται γιὰ τὸ γερμανικὸ ἔθνος) στὸ χῶμα. Γρήγορα

τ' αδέρφια σου τὰ ἔθνη θὰ σὲ ἀκολουθήσουν' όταν δια θὰ φύγουν μετὰ ἀπὸ σένα ἢ ἀνθρωπότητα θάσαι θαμμένη καὶ πάνω στὸν τάφο της Ἐγώ, ὁ μόνος πιά ἀφέντης τοῦ ἑαυτοῦ μου, Ἐγώ, ὁ κληρονόμος της, θὰ γελάσω.» Ἔτσι πάνω στὰ ἐρείπια τοῦ κόσμου τὸ ἀπελπισμένο γέλιο τοῦ ἀτόμου - βασιλιά θὰ λαμπρύνει τὴν τελευταία νίκη τοῦ πνεύματος τῆς ἐξέγερσης. Ἀλλὰ σ' αὐτὸ τὸ ἄκρο τίποτα πιά δὲν εἶναι δυνατό ἐκτὸς ἀπὸ τὸ θάνατο ἢ τὴν ἀντίσταση. Ὁ Στίρνερ καὶ ὄλοι οἱ μηδενιστὲς στασιαστὲς φτάνουν στὰ ἄκρα μεθυσμένοι ἀπὸ καταστροφή. Καὶ ὕστερα, ἀφοῦ ἀνακαλύψουν τὴν ἔρημο πρέπει νὰ μπορέσουν νὰ ἐπιζήσουν σ' αὐτή. Ἡ ἐξουθενωτικὴ συνεισφορά τοῦ Νίτσε ἀρχίζει.

Ὁ Νίτσε καὶ ὁ μηδενισμὸς

Ἀρνιόμαστε τὸ Θεό, ἀρνιόμαστε τὴν ὑπευθυνότητα τοῦ Θεοῦ κι ἔτσι μονάχα θὰ ἐλευθερώσουμε τὸν κόσμο.» Μὲ τὸ Νίτσε ὁ μηδενισμὸς μοιάζει νὰ γίνεται προφητικὸς. Ἀλλὰ δὲν μπορούμε νὰ θγάλομε τίποτα ἄλλο ἀπὸ τὸ Νίτσε ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ταπεινή, μέτρια σκληρότητα ποὺ τὴ μισοῦσε μ' ὅλες τὶς δυνάμεις του, ὅσο δὲ θέσουμε σὲ πρῶτο πλάνο τὸ ἔργο του ὄχι τοῦ προφήτη, ἀλλὰ τοῦ γιατροῦ πρὶν γίνει προφήτης. Ὁ μεταδατικὸς, μεθοδικός, μὲ μιὰ λέξη στρατηγικὸς χαρακτήρας τῆς σκέψης του δὲν μπορεῖ ν' ἀμφισβητηθεῖ. Γιὰ πρώτη φορὰ σ' αὐτὸν ὁ μηδενισμὸς γίνεται συνειδητός. Οἱ χειρουργοὶ ἔχουν ἓνα κοινὸ μὲ τοὺς προφήτες, ἔτι δηλαδὴ σκέφτονται κι ἐνεργοῦν σὲ συνάρτηση μὲ τὸ μέλλον. Ὁ Νίτσε δὲ σκέφτηκε ποτὲ παρὰ μόνον σὲ συνάρτηση μιᾶς μελλοντικῆς Ἀποκάλυψης, ὄχι γιὰ νὰ τὴν ἐξυμνήσει, γιατί μάντευε τὴν ἀθλία κι ὑπολογιστικὴ ὄψη ποὺ θὰ ἐπαιρνε τελικὰ αὐτὴ ἢ Ἀποκάλυψη, ἀλλὰ γιὰ νὰ τὴν ἀποφύγει καὶ νὰ τὴ μεταμορφώσει σὲ ἀναγέννηση. Ἀναγνώρισε τὸ μηδενισμὸ καὶ τὸν ἐξέτασε ὡς ἓνα κλινικὸ φαινόμενο. Ὀνόμαζε τὸν ἑαυτὸ του

πρώτο ολοκληρωμένο μηδενιστή στην Ευρώπη. "Όχι από κλίση αλλά από κατάσταση και γιατί ήταν πολύ μεγάλος για ν' άρνηθει την κληρονομιά της εποχής του. Διέγινωσε στον έαυτό του και στους άλλους την αδυναμία να πιστέψουν και την εξαφάνιση του πρωταρχικού θεμέλιου κάθε πίστης, δηλαδή την πίστη στη ζωή. Τό «μπορούμε να ζούμε σε κατάσταση επανάστασης;» Έγινε σ' αυτόν «μπορούμε να ζούμε χωρίς να πιστεύουμε σε τίποτα;» 'Η απάντησή του είναι θετική. Ναι, αν κάνουμε την έλλειψη πίστης μέθοδο, αν σπρώξουμε τó μηδενισμό μέχρι τις τελευταίες του συνέπειες και αν φτάνοντας έτσι στην έρημο και έχοντας έμπιστοσύνη σ' αυτό πού θάρθει δοκιμάζουμε με την ίδια πρωτόγονη κίνηση τόν πόνο και τή χαρά.

'Αντί για τή μεθοδική άμφιβολία μελέτησε τή μεθοδική άρνηση, τήν έπιμελημένη καταστροφή τού κάθε τι πού κρύβει μέσα του τó μηδενισμό, κάθε ειδώλου πού κρύβει τó θάνατο τού Θεού. «Γιά να χτιστεί νέος δωμός πρέπει να γκρεμιστεί ένας άλλος, αυτός είναι ó νόμος.» Αυτόσ πού θέλει να είναι δημιουργός στο καλό και τó κακό, πρέπει, σύμφωνα με τó Νίτσε, να καταστρέψει πρώτα και ν' αφανίσει τις αξίες. «'Έτσι τó ύψιστο κακό είναι μέρος τού ύψιστου καλού αλλά τó ύψιστο καλό είναι δημιουργός.» Γράφει με τόν τρόπο του τó «Λόγο περί τής μεθόδου» τού καιρού του, χωρίς τήν έλευθερία και τήν άκριβολογία τού 18ου γαλλικού αιώνα πού τόσο θαύμαζε, αλλά με τήν τρελή διαύγεια πού χαρακτηρίζει τόν 20ό αιώνα, αιώνα τής μεγαλοφυίας, κατά τή γνώμη του. Αυτή ή μέθοδος εξέγερσης πρέπει να έξεταστεί κι από μας.¹

'Η πρώτη ενέργεια τού Νίτσε είναι λοιπόν να συγκατατεθεί σ' αυτό πού ξέρει. 'Ο άθεισμός γι' αυτόν είναι αυτόνόητος, είναι «επικοδομητικός και ριζοσπαστικός». 'Η μεγαλύτερη έπιθυμία τού Νίτσε, αν πρέπει να τόν πιστέψουμε, εί-

1. Είναι αυτόνοητο πώς πρόκειται για τήν τελευταία φιλοσοφία τού Νίτσε, από τó 1880 μέχρι τήν καταστροφή. Αυτό τó κεφάλαιο μπορεί να θεωρηθεί δάν ένα σχόλιο στη «θέληση τής Δύναμης».

ναι να προκαλέσει ένα είδος κρίσης κι αποφασιστικού σταθ-
 μου στο πρόβλημα του αθεϊσμού. 'Ο κόσμος βαδίζει προς την
 περιπέτεια, δεν έχει τελικό σκοπό. 'Ο Θεός λοιπόν είναι
 άνωφελος αφού δε θέλει τίποτα. "Αν ήθελε κάτι — κι εδώ
 αναγνωρίζουμε την παραδοσιακή διατύπωση του προβλήμα-
 τος του κακού — θα έπρεπε να αναλάβει «ένα σύνολο πόνου
 και παραλογισμού που θα μείωνε την όλική αξία του γίννε-
 σθαι.» Ξέρουμε πως ο Νίτσε ζήλευε φανερά τη διατύπωση του
 Σταντάλ: «ή μόνη δικαιολογία του Θεού είναι ότι δεν υπάρ-
 χει». Χωρίς τη θεία βούληση ο κόσμος δεν έχει ούτε ένότη-
 τα ούτε τελικό σκοπό. Γι' αυτό ο κόσμος δεν μπορεί να κρι-
 θεί. Κάθε αξιολόγησή του καταλήγει σε συκοφαντία της
 ζωής. Τόν κρίνουμε τότε απ' αυτό που είναι σε σχέση μ' αυ-
 τό που θα έπρεπε να είναι, βασίλειο τ' ουρανού, αιώνιες ι-
 δέες ή ήθικη προσταγή. 'Αλλά αυτό που θα έπρεπε να είναι
 δεν είναι. "Έτσι ο κόσμος δεν μπορεί να κριθεί σ' όνομα κα-
 νενός πράγματος. «Τά πλεονεχτήματα τούτης της εποχής:
 τίποτα δεν είναι αλήθεια, όλα επιτρέπονται.» Αυτές οι φόρ-
 μουλες, που επαναλαμβάνονται σε χιλιάδες άλλες μεγαλό-
 στομες ή ειρωνικές φράσεις, φτάνουν τώρα για ν' αποδείξουν
 πως ο Νίτσε δέχεται δλόκληρο τó φορτίο του μηδενισμού και
 της εξέγερσης. Μέσα στις μάλλον παιδιαστικές σκέψεις του
 πάνω στην «εξάσκηση και την επιλογή» διατύπωσε τη λογι-
 κή του άκραίου μηδενιστικού συλλογισμού: «Πρόβλημα: με
 ποιά μέσα θ' αποχτούσαμε μιá αύστηρή μορφή του μεγάλου,
 επιδημικού μηδενισμού που θα δίδασκε και θα πραγματο-
 ποιούσε με έντελώς επιστημονική συνείδηση τόν έκούσιο θά-
 νατο;»

'Αλλά ο Νίτσε χρησιμοποιεί σε όφελος του μηδενισμού
 αξίες που παραδοσιακά θεωρούνται τροχοπέδες του. Και πρώ-
 τα απ' όλα την ήθικη. 'Η ήθικη άγωγή, όπως τη διατύπωσε
 ο Σωκράτης, ή όπως την παρουσιάζει ο χριστιανισμός, είναι
 αυτή καθαυτή σημείο παρακμής. Θέλει να υποκαταστήσει
 τόν άνθρωπο από σάρκα με τόν ανακλαστικό άνθρωπο. Κα-
 ταδικάζει τόν κόσμο τών παθών και τις επικλήσεις για τη
 δημιουργία ενός άρμονικού κόσμου πέρα για πέρα φαντα-

στικοῦ. Ἄν ὁ μηδενισμὸς σημαίνει τὴν ἀδυναμία γιὰ πίστη, τὸ σοβαρότερό του σύμπτωμα δὲν εἶναι ὁ ἀθεϊσμὸς ἀλλὰ ἡ ἀδυναμία νὰ πιστέψουμε αὐτὸ πού εἶναι, νὰ δοῦμε αὐτὸ πού γίνεται, νὰ ζοῦμε αὐτὸ πού προσφέρεται. Αὐτὴ ἡ ἀναπηρία βρίσκεται στὴ βάση κάθε ἰδεαλισμοῦ. Ἡ ἠθικὴ δὲν πιστεύει στὸν κόσμο. Ἡ ἀληθινὴ ἠθικὴ, γιὰ τὸ Νίτσε, δὲν ξεχωρίζει ἀπὸ τὴ διαύγεια. Εἶναι αὐστηρὸς γιὰ τοὺς «συκοφάντες τοῦ κόσμου», γιὰτὶ ἡ συκοφαντία φανερώνει τὴν ἐπαίσχυντη ἐπιθυμία φυγῆς. Ἡ παραδοσιακὴ ἠθικὴ εἶναι γι' αὐτὸν μιὰ εἰδικὴ περίπτωση ἀθανασίας. «Εἶναι τὸ καλὸ, λέει, πού ἔχει ἀνάγκη νὰ δικαιολογηθεῖ.» Κι ἀκόμα: «Γιὰ ἠθικοὺς λόγους μιὰ μέρα θὰ σταματήσουμε νὰ κάνουμε τὸ καλὸ.»

Ἡ φιλοσοφία τοῦ Νίτσε στρέφεται βέβαια γύρω ἀπ' τὸ πρόβλημα τῆς ἐξέγερσης. Ἀρχίζει ἀκριβῶς μὲ τὸ νὰ εἶναι μιὰ ἐξέγερση. Ἀλλὰ νοιώθουμε τὴ μετάθεση πού ἔκανε ὁ Νίτσε. Ἡ ἐξέγερση στὸ Νίτσε ξεκινᾶ ἀπὸ τὸ «ὁ Θεὸς πέθανε» πού τὸ θεωρεῖ σὰν ἓνα γεγονὸς ἐξακριβωμένο. Στρέφεται κατόπιν ἐνάντια σ' ὅ,τι σκοπεύει ν' ἀντικαταστήσει ψεύτικα τὴ χαμένη θεότητα καὶ ντροπιάζει ἓναν κόσμο, ἀσφαλῶς χωρὶς προορισμό, ἀλλὰ πού δὲν παύει νὰ εἶναι ὁ μόνος τόπος δοκιμῆς τῶν θεῶν. Ἀντίθετα μ' αὐτὸ πού σκέφτονται μερικοὶ ἀπὸ τοὺς χριστιανοὺς κριτικούς του, ὁ Νίτσε δὲν ὀργάνωσε τὸ φόνο τοῦ Θεοῦ. Τὸν βρῆκε κιόλας νεκρὸ στὴν ψυχὴ τοῦ καιροῦ του. Αὐτὸς πρῶτος κατάλαβε τὴν ἔκταση τοῦ γεγονότος κι ἀποφάσισε πῶς αὐτὴ ἡ ἀνταρσία τοῦ ἀνθρώπου θὰ ἔφερε μιὰ ἀναγέννηση μόνο ἂν δὲν κατευθυνόταν. Κάθε ἀλλήλη στάση ἀπέναντί της, εἴτε λύπη εἴτε αὐταρέσκεια, θὰ ὀδηγοῦσε στὴν Ἀποκάλυψη. Ὁ Νίτσε λοιπὸν δὲ διατύπωσε μιὰ φιλοσοφία ἐξέγερσης, ἀλλὰ θεμελίωσε μιὰ φιλοσοφία πάνω στὴν ἐξέγερση.

Οἱ ἐπιθέσεις του ἐνάντια στὸ χριστιανισμὸ στρέφονται περισσότερο ἐνάντια στὴν ἠθικὴ του. Ἀφήνει πάντα ἀθιχτο τὸ πρόσωπο τοῦ Ἰησοῦ ἀπὸ τὴ μιὰ καὶ τὴν κυνικὴ ὀψη τῆς Ἑκκλησίας ἀπὸ τὴν ἄλλη. Ξέρουμε πῶς θαύμαζε σὰν εἰδημονες τοὺς Ἰησοῦίτες. «Κατὰ βάθος, γράφει, μόνο τὸν ἠθι-

κὸ Θεὸ ἐχω ἀρνηθεῖ'.» Ὁ Χριστός, γιὰ τὸ Νίτσε ὅπως καὶ γιὰ τὸν Τολστόι, δὲν εἶναι ἕνας σοσιαλιστῆς. Ἡ οὐσία τῆς θεωρίας του θρίσκειται στὴν δλοκληρωτικὴ συγκατάβαση, στὴ μὴ ἀντίσταση στὸ κακὸ. Δὲν πρέπει κανεὶς νὰ σκοτώνει ἀκόμα καὶ γιὰ νὰ ἐμποδίσει τὸ φόνο. Πρέπει νὰ δέχεται τὸν κόσμον ὅπως εἶναι, ν' ἀρνιέται νὰ κάνει μεγαλύτερη τὴ δυστυχία του, ἀλλὰ νὰ ὑποφέρει ἀδιαμαρτύρητα προσωπικὰ γιὰ τὸ κακὸ ποὺ περιέχει. Τὸ βασίλειον τῶν οὐρανῶν γίνεται ἀμέσως προσιτὸ γιὰ μᾶς. Μόνο μιὰ ἐσωτερικὴ διάθεση μᾶς ἐπιτρέπει τὴν ἀντιστοιχία τῶν πράξεών μας μ' αὐτὲς τίς ἀρχές καὶ μπορεῖ νὰ μᾶς δώσει τὴν ἀμεση μακαριότητα. Ὅχι ἢ πίστη ἀλλὰ τὰ ἔργα, σύμφωνα μὲ τὸ Νίτσε, αὐτὸ εἶναι τὸ μῆνυμα τοῦ Χριστοῦ. Ἀπὸ κει καὶ πέρα, ἡ ἱστορία τοῦ χριστιανισμοῦ εἶναι μιὰ μακρόχρονη προδοσία τοῦ μηνύματος. Ἡ Καινὴ Διαθήκη ἔχει κιόλας διαφθαρεῖ καὶ ἀπὸ τὸν Παῦλο μέχρι τίς Συνόδους ἡ ἀσκησιὴ τῆς πίστεως κάνει νὰ ξεχνιοῦνται τὰ ἔργα.

Ποιά εἶναι ἡ βαθιὰ διαφθορὰ ποὺ ἔφερε ὁ χριστιανισμὸς στὸ μῆνυμα τοῦ ἀρχηγοῦ του; Ἡ ἰδέα τῆς κρίσης, ξένη στὴ διδασκαλία τοῦ Χριστοῦ, καὶ οἱ σχετικὲς μὲ τὴν τιμωρία καὶ τὴν ἀμοιβὴ ἔννοιες. Ἀπὸ τὴ στιγμὴ αὐτὴ ἡ φύσις γίνεται ἱστορία καὶ μάλιστα ἱστορία μὲ σημασία, προβάλλει ἡ ἰδέα τοῦ ἀνθρώπινου συνόλου. Ἀπὸ τὸν Εὐαγγελισμό ὡς τὴ Δευτέρα Παρουσία ἡ ἀνθρωπότητα δὲν ἔχει ἄλλο καθήκον παρὰ νὰ προσαρμόζεται στοὺς καθαρὰ ἠθικοὺς σκοποὺς μιᾶς προφητικῆς γραπτῆς ἀφήγησις. Ἡ μόνη διαφορὰ εἶναι πῶς τὰ πρόσωπα, στὸν ἐπίλογον, μοιράζονται ἀπὸ μόνον τοὺς σὲ καλὰ καὶ κακὰ. Ἐνῶ ἡ μόνη κρίσις τοῦ Χριστοῦ συνίσταται στὸ εἶπε πῶς τὸ ἀμάρτημα τῆς φύσεως εἶναι ἀσήμαντον, ὁ ἱστορικὸς χριστιανισμὸς θὰ κάνει δλητὴ φύσις πηγὴ ἀμαρτίας. «Τί ἀρνιέται ὁ Χριστός; Ὅ,τι τῶρα

1. «Λέτε πῶς πρόκειται γιὰ τὴν ἀπροσδόκητη ἀποσύνθεσις τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ πρόκειται μόνο γιὰ μάθημα: βγάζει τὴν ἠθικὴν τοῦ ἐπιδερμίδα. Καὶ θὰ τὸν δεῖτε νὰ ξαναφαίνεται πέρα ἀπὸ τὸ Καλὸ καὶ τὸ Κακόν.»

ονομάζεται χριστιανικό.» Ὁ χριστιανισμὸς πιστεύει πὼς ἀγωνίζεται ἐνάντια στὸ μηδενισμὸ γιατί δίνει μὰ κατεύθυνση στὸν κόσμο, ἐνῶ αὐτὸς καθαυτὸς εἶναι μηδενιστικὴ θεωρία ἀφοῦ ἐπιβάλλει στὴ ζωὴ φανταστικὸ νόημα καὶ δὲν ἐπιτρέπει ν' ἀποκαλυφτεῖ τὸ πραγματικὸ τῆς νόημα: «Κάθε Ἐκκλησία εἶναι ἡ ταφόπετρα στὸ μνημεια ἐνὸς θεανθρώπου. Ἐπιδιώκει μὲ τὴ βία νὰ τὸν ἐμποδίσει ν' ἀναστηθεῖ.» Τὸ παράδοξο ἀλλὰ σημαντικὸ συμπέρασμα τοῦ Νίτσε εἶναι πὼς ὁ Θεὸς πέθανε ἐξαιτίας τοῦ χριστιανισμοῦ ποῦ ἔδωσε κοσμικὸ χαραχτήρα στὸ καθιερωμένο. Πρόκειται ἐδῶ γιὰ τὸν ἱστορικὸ χριστιανισμὸ καὶ «τὴ βαθιά, ἀξία περιφρόνησης διπροσωπία του».

Μὲ τὸν ἴδιο συλλογισμὸ ἀντιμετωπίζει ὁ Νίτσε τὸ σοσιαλισμὸ κι ὅλες τὶς μορφές τοῦ ἀνθρωπιστικοῦ ἰδεαλισμοῦ. Ὁ σοσιαλισμὸς εἶναι ἕνας ἐκφυλισμένος χριστιανισμὸς. Διατηρεῖ πραγματικὰ τὴν πεποίθηση στὸν τελεολογικὸ χαραχτήρα τῆς ἱστορίας ποῦ προδίδει τὴ ζωὴ καὶ τὴ φύση, ποῦ θάζει ἰδανικοὺς σκοποὺς στὴ θέση τῶν πραγματικῶν, καὶ συντελεῖ στὸ ἐρέθισμα τῆς θέλησης καὶ τῆς φαντασίας. Ὁ σοσιαλισμὸς εἶναι μηδενιστικὴ θεωρία μὲ τὴν ἀκριβὴ ἔννοια ποῦ ἔδωσε ὁ Νίτσε σ' αὐτὴ τὴ λέξη. Μηδενιστὴς δὲν εἶναι ἐκεῖνος ποῦ δὲν πιστεύει σὲ τίποτα ἀλλὰ ἐκεῖνος ποῦ δὲν πιστεύει σ' αὐτὸ ποῦ ὑπάρχει. Μ' αὐτὴ τὴν ἔννοια ὅλες οἱ μορφές τοῦ σοσιαλισμοῦ εἶναι ἐκφυλισμένες ἐκδηλώσεις τῆς χριστιανικῆς παρακμῆς. Γιὰ τὸ χριστιανισμὸ ἡ ἀμοιβὴ καὶ ἡ τιμωρία προϋπέθεταν μιὰ ἱστορία. Ἀλλὰ μὲ μιὰ ἀναπόφευκτη λογικὴ ὅλη ἡ ἱστορία καταντάει νὰ σημαίνει ἀμοιβὴ καὶ τιμωρία: ἀπὸ ἐκείνη τὴν ἡμέρα γεννήθηκε ὁ συλλογικὸς μεσοσιανισμὸς. Ἀκόμα ἡ ἰσότητα τῶν ψυχῶν μπροστὰ στὸ Θεὸ ὁδηγεῖ μετὰ τὸ θάνατό του στὴν ἀπλή ἰσότητα. Κι ἐκεῖ ἀκόμα ὁ Νίτσε πολεμᾷ τὶς σοσιαλιστικὲς θεωρίες σὰν ἠθικὲς θεωρίες. Ὁ μηδενισμὸς ποῦ ἐκδηλώνεται μέσα στὴ θρησκεία ἢ τὸ σοσιαλιστικὸ κήρυγμα εἶναι ἡ λογικὴ κατάληξη τῶν λεγόμενων ἀνώτερων ἀξιῶν μας. Τὸ ἐλεύθερο πνεῦμα θὰ καταστρέψει αὐτὲς τὶς ἀρχές καταγγέλλοντας τὶς χίμαιρες πάνω στὶς ὁποῖες στηρίζονται, τὸ παζάρεμα ποῦ προϋποθέτουν

και τὸ ἔγκλημα ποὺ κάνουν ἐμποδίζοντας τὴν καθαρὴ νόση νὰ ἐκτελέσει τὴν ἀποστολὴ της: νὰ μεταμορφώσει τὸν παθητικὸ μηδενισμὸ σ' ἐνεργητικὸ.

Σ' αὐτὸν τὸν κόσμῳ, ποὺ ξεφορτώθηκε τὸ Θεὸ και τὰ ἠθικὰ εἶδωλα, ὁ ἄνθρωπος εἶναι τώρα μοναχικὸς ἀφέντης. Ὁ Νίτσε ξεχωρίζει ἀπὸ τοὺς ρομαντικούς γιατί δὲν ἀφῆσε καθόλου νὰ γίνῃ πιστευτὸ πὼς μιὰ τέτοια ἐλευθερία μπορούσε νὰ εἶναι εὐκολή. Αὐτὴ ἡ ἀγρία ἀπελευθέρωση τὸν ἔβαζε ἀνάμεσα σ' ἐκείνους ποὺ, ὅπως εἶπε ὁ ἴδιος, ὑπέφεραν μιὰ νέα δυστυχία κι ἐνοιώθαν μιὰ νέα εὐτυχία. Ἄλλὰ στὴν ἀρχὴ ἡ δυστυχία μόνο φωνάζει: «Ἀλλοίμονο, δώστε μου λοιπὸν τὴν τρέλα. . . Ἄν δὲν εἶμαι πάνω ἀπὸ τὸ νόμο, εἶμαι ὁ πιὸ καταραμένος ἀπ' τοὺς καταραμένους.» Γιὰ ὅποιον δὲν μπορεῖ νὰ κρατηθεῖ πάνω ἀπὸ τὸ νόμο, τοῦ χρειάζεται πραγματικά νὰ βρεῖ ἕναν ἄλλο νόμο ἢ τὴν παραφροσύνη. Ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ ὁ ἄνθρωπος δὲν πιστεύει πιά στὸ Θεὸ οὔτε στὴν ἀθάνατη ζωὴ, γίνεται «ὑπεύθυνος αὐτοῦ ποὺ ζεῖ, ὄλου αὐτοῦ ποὺ θῆκε μέσα ἀπ' τὸν πόνο κι εἶναι προορισμένος νὰ ὑποφέρει γιὰ τὴ ζωὴ». Σ' αὐτὸν, στὸν ἑαυτὸ του μόνο ὑπάρχει ἡ δυνατότητα νὰ βρεῖ τὴν τάξη και τὸ νόμο. Τότε ἀρχίζει ὁ καιρὸς τῶν καταραμένων, ἡ ἐξαντλητικὴ ἀναζήτηση δικαιολογιῶν, ἡ ἀσκοπη νοσταλγία, «ἡ πιὸ δδυνηρὴ, ἡ πιὸ σπαραχτικὴ ἐρώτηση τῆς καρδιάς ποὺ θέλει νὰ μάθει: ποὺ θὰ μπορούσα νὰ νοιώσω σὰν στὸ σπίτι μου;».

Ἐπειδὴ ἦταν ἐλεύθερο πνεῦμα ὁ Νίτσε ἤξερε πὼς ἡ ἐλευθερία τοῦ πνεύματος δὲν εἶναι ἀνεση ἀλλὰ ἕνα μεγαλειὸ ποὺ ὅποιος τὸ ζητᾷ τὸ ἀποχτᾷ μ' ἕναν ἐξαντλητικὸ ἀγώνα. Ἡξερε πὼς ὁ κίνδυνος εἶναι μεγάλος στὰν θέλει κανεὶς νὰ σταθεῖ πάνω ἀπὸ τὸ νόμο, νὰ κατέβῃ κάτω ἀπ' αὐτὸν τὸ νόμο. Γι' αὐτὸ κατάλαβε πὼς τὸ πνεῦμα ἔβρισκε τὴν πραγματικὴ του χειραφέτηση μόνο μὲ τὴν παραδοχὴ νέων καθηκόντων. Ἡ οὐσία τῆς ἀνακάλυψής του εἶναι τὸ ὅτι εἶπε πὼς ἂν ὁ αἰώνιος νόμος δὲν εἶναι ἐλευθερία, πολὺ λιγότερο εἶναι ἐλευθερία ἢ ἔλλειψη κάθε νόμου. Ἄν τίποτα δὲν εἶναι ἀληθινὸ, ἂν ὁ κόσμος εἶναι δίχως κανόνα, τότε τίποτα δὲν ἀπα-

γορεύεται. Για ν' απαγορευτεί μιὰ πράξη χρειάζεται μιὰ ἀξία κι ἕνας σκοπός. Ἀλλὰ ταυτόχρονα δὲν ὑπάρχει ἐξουσιοδότηση γιὰ τίποτα. Χρειάζεται ἐπίσης μιὰ ἀξία κι ἕνας σκοπός γιὰ νὰ διαλέξει κανεὶς μιὰ ἄλλη πράξη. Ἡ ἀπόλυτη κυριαρχία τοῦ νόμου δὲν εἶναι ἐλευθερία, ὅπως δὲν εἶναι ἐπίσης καὶ ἡ ἀπόλυτη διαθεσιμότητα. Ὅλα τὰ δυνατὰ πράγματα μαζί δὲν κάνουν τὴν ἐλευθερία ἀλλὰ τὸ ἀδύνατο εἶναι σκλαβιά. Τὸ χάος εἶναι κι αὐτὸ μιὰ σκλαβιά. Ἐλευθερία ὑπάρχει μόνο στὸν κόσμο ὅπου τὸ δυνατό ὀρίζεται ταυτόχρονα μὲ τὸ ἀνύπαρκτο. Χωρὶς νόμο δὲν ὑπάρχει οὔτε ἐλευθερία. Ἄν τὸ πεπρωμένο δὲν ἔχει προσανατολιστεῖ ἀπὸ μιὰ ἀνώτερη ἀξία, ἂν τὸ τυχαῖο εἶναι βασιλιάς, τότε σημαίνει πορεία στὰ σκοτάδια, μιὰ φριχτὴ ἐλευθερία τοῦ τυφλοῦ. Μὲ σκοπὸ λοιπὸν τὴ μεγαλύτερη λύτρωση, ὁ Νίτσε διαλέγει τὴ μεγαλύτερη ἐξάρτηση. «Ἄν δὲν κάνουμε τὸ θάνατο τοῦ Θεοῦ μιὰ μεγάλη ἀπάρνηση καὶ μιὰ συνεχῆ νίκη ἐνάντια σ' ἐμᾶς τοὺς ἴδιους, θὰ πρέπει νὰ πληρώσουμε γι' αὐτὴ τὴν ἀπώλεια.» Μ' ἄλλα λόγια, μὲ τὸ Νίτσε ἡ ἐξέγερση καταλήγει στὸν ἀσκητισμὸ. Μιὰ βαθύτερη λογικὴ ἀντικαθιστᾷ τότε τὸ «ἂν τίποτα δὲν εἶναι ἀλήθεια, τότε ὅλα ἐπιτρέπονται» τοῦ Καραμαζώφ μὲ τὸ «ἂν τίποτα δὲν εἶναι ἀλήθεια, τίποτα δὲν ἐπιτρέπεται». Τὸ ν' ἀρνηθεῖς ὅτι κάτι ἀπαγορεύεται σ' αὐτὸν τὸν κόσμο σημαίνει ὅτι ἀπαρνέσαι αὐτὸ πού ἐπιτρέπεται. Ἐκεῖ ὅπου κανεὶς δὲν μπορεῖ πιά νὰ πεῖ τί εἶναι μαῦρο καὶ τί εἶναι ἄσπρο τὸ φῶς σήγει καὶ ἡ ἐλευθερία γίνεται ἐκούσια φυλακὴ.

Σ' αὐτὸ τὸ ἀδιέξοδο ὅπου ὁ Νίτσε σπρώχνει μεθοδικὰ τὸ μηδενισμὸ του μποροῦμε νὰ ποῦμε πῶς φυλακίζεται μὲ μιὰ φρικιαστικὴ χαρὰ. Ὁ ὁμολογημένος σκοπός του εἶναι νὰ κάνει ἀνυπόφορη τὴ θέση τοῦ ἀνθρώπου τοῦ καιροῦ του, φαίνεται πῶς ἡ μόνη ἐλπίδα γι' αὐτὸν εἶναι νὰ φτάσει στὸ ἄκρο τῆς ἀντίφασης. Τότε ἂν ὁ ἀνθρώπος δὲ θέλει ν' ἀφανιστεῖ μέσα στοὺς κόμπους πού τὸν σφίγγουν καὶ τὸν πνίγουν πρέπει νὰ τοὺς κόψει μ' ἕνα χτύπημα καὶ νὰ φτιάξει τίς δικές του ἀξίες. Ὁ θάνατος τοῦ Θεοῦ δὲν ὀλοκληρώνει τίποτα καὶ δὲν μπορεῖ νὰ μπεῖ στὴ ζωὴ παρὰ μόνο ἂν ἐτοιμαστεῖ μιὰ

ἀνάσταση. «Όταν δὲ θρίσκουμε τὸ μεγαλεῖο στὸ Θεό, λέει ὁ Νίτσε, δὲν τὸ θρίσκουμε πουθενά. Πρέπει νὰ τὸ ἀπαρνηθοῦμε ἢ νὰ τὸ δημιουργήσουμε.» Ἡ ἀπάρνησή του ἦταν αὐτὸ πού προσπαθοῦσε ὁ κόσμος πού τὸν περιτριγύριζε ὀδεύοντας ἔτσι πρὸς τὴν αὐτοκτονία. Ἡ δημιουργία του ἦταν ἡ ὑπεράνθρωπη προσπάθεια πού γι' αὐτὴ θέλησε νὰ πεθάνει. Ἦξερε πραγματικὰ πῶς ἡ δημιουργία εἶναι δυνατὴ μόνο στὴν ἀπόλυτη μοναξιά κι ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲ θ' ἀποφάσιζε ποτὲ νὰ κάνει αὐτὴ τὴν ἱλιγγιώδη προσπάθεια παρὰ μόνο ἂν θρίσκοταν στὴν πῖδ ἔντονη δυστυχία τοῦ πνεύματος κι ἦταν ἀναγκασμένος νὰ κάνει αὐτὴ τὴ χειρονομία ἢ νὰ πεθάνει. Ὁ Νίτσε τότε τοῦ φωνάζει ὅτι ἡ γῆ εἶναι ἡ μόνη του ἀλήθεια, σ' αὐτὴ πρέπει νὰ εἶναι πιστός, σ' αὐτὴ πρέπει νὰ ζεῖ καὶ νὰ ἐξασφαλίσαι τὴ σωτηρία του. Ἀλλὰ τοῦ διδάσκει ταυτόχρονα ὅτι εἶναι ἀδύνατο νὰ ζεῖ κανεὶς πάνω σὲ μιὰ γῆ χωρὶς νόμο γιατί ἡ ζωὴ προϋποθέτει ἀκριβῶς ἓνα νόμο. Πῶς νὰ ζοῦμε ἐλεύθεροι καὶ χωρὶς νόμο; Σ' αὐτὸ το αἰνίγμα πρέπει ν' ἀπαντήσει ὁ ἄνθρωπος γιὰ ν' ἀποφύγει τὴν καταδίκη σὲ θάνατο.

Ὁ Νίτσε τουλάχιστον δὲν κρύβεται. Ἀπαντᾷ καὶ τὴ ἀπόκρισή του εἶναι πῶς πρέπει νὰ ριψοκινδυνέψει: ὁ Δαμοκλῆς τὰ καταφέρνει πάντα καλύτερα μὲ τὸ σπαθὶ του. Πρέπει νὰ δεχτοῦμε τὸ ἀπαράδεχτο καὶ νὰ σταθοῦμε στὸ ἀσταμάτητο. Ἀπὸ τὴ στιγμή πού ἀναγνωρίζει κανεὶς ὅτι ὁ κόσμος δὲν ἀκολουθεῖ κανένα σκοπὸ, ὁ Νίτσε προτείνει νὰ δεχτοῦμε τὴν ἀθωότητά του, νὰ θεβαιωθοῦμε ὅτι δὲ χρειάζεται καμιὰ κρίση ἀφοῦ δὲν μπορεῖ νὰ κριθεῖ μιὰ καὶ δὲν ἔχει πρόθεση, καὶ νὰ ἀντικαταστήσουμε κατὰ συνέπεια ὅλες τὶς κρίσεις ἀξιών μὲ ἓνα σκέτο ναί, παραδεχόμενοι ἀνεπιφύλαχτα καὶ μὲ ἐνθουσιασμὸ αὐτὸν τὸν κόσμο. Ἔτσι ἀπὸ τὴν ἀπόλυτη ἀπελπισία θὰ ξεπηδήσει ἡ ἀπειρη χαρὰ, ἀπὸ τὴν τυφλὴ δουλεία ἡ ἀνεμπόδιση ἐλευθερία. Τὸ νὰ εἶναι κανεὶς ἐλεύθερος σημαίνει στὴν κυριολεξία τὴν κατάλυση κάθε σκοποῦ. Ἡ ἀθωότητα τοῦ γίνεσθαι, ἔταν γίνεαι ἀποδεχτὴ, δίνει τὴ μεγαλύτερη ἐλευθερία. Τὸ ἐλεύθερο πνεῦμα ἀγαπᾷ αὐτὸ πού εἶναι ἀναγκαῖο. Ἡ βαθιὰ σκέψη τοῦ Νίτσε εἶναι

πώς ή αναγκαιότητα τών φαινομένων, αν είναι απόλυτη, χωρίς χάσματα, δε συνεπάγεται κανένα είδος καταναγκασμού. Όλοκληρωτική προσαρμογή σε μιὰ ολοκληρωτική αναγκαιότητα, αυτός είναι ο παράδοξος έρισμός της ελευθερίας. Ή έρώτηση «ελεύθερος από τί;» δίνει τή θέση της στο «ελεύθερος για τί;» Ή ελευθερία ταυτίζεται με τόν ήρωισμό. Είναι ο άσκητισμός του μεγάλου ανθρώπου, «τό πιό τετυμμένο τόξο που υπάρχει».

Αυτή ή ανώτερη επιδοκιμασία, βγαλμένη από τήν άφθονία και τήν πληρότητα, είναι ή χωρίς περιορισμούς επιβεβαίωση του λάθους και του πόνου, του κακού και του φόβου, δε,τι προβληματικού και παράδοξου έχει ή ζωή. Γεννιέται από μιὰ σταθερή επιθυμία να είναι κανείς αυτό που είναι μέσα σ' έναν κόσμο που να είναι αυτό που είναι. «Νά θεωρεί κανείς τόν έαυτό του σαν κάτι μοιραίο, να μη θέλει να γίνει διαφορετικός απ' δε,τι είναι. . .» Ό λόγος ειπώθηκε. Ή νιτσεική άσκητική, ξεκινώντας απ' τή γνώση του πεπρωμένου, καταλήγει στη θεοποίηση του πεπρωμένου. Ή μοίρα δεσο πιό σκληρή είναι τόσο γίνεται και πιό λατρευτή. Ό ήθικός θεός, το έλεος, ή αγάπη είναι έχθροι της μοίρας έφόσο προσπαθούν να τήν αντικαταστήσουν. Ό Νίτσε δε θέλει έξαγορά. Ή χαρά του γίγνεσθαι είναι ή χαρά της έκμηδένισης. Άλλά μόνο το άτομο καταστρέφεται. Το ρεύμα έξέγερσης δεπου ο άνθρωπος διεκδικούσε το δικό του είναι, εξαφανίζεται στην απόλυτη ύποταγή του ατόμου στο γίγνεσθαι. Το μ ο ι ρ α τ ο μ ί σ ο ς δίνει τή θέση του στη μ ο ι ρ α ί α ά γ ά π η. «Κάθε άτομο συνεργάζεται σε κάθε κοσμικό είναι είτε το ξέρουμε είτε δεχι, είτε το θέλουμε είτε δεχι.» Το άτομο χάνεται έτσι μέσα στο πεπρωμένο του είδους και το αιώνιο κίνημα τών κόσμων. «Ό,τι υπήρξε είναι αιώνιο, ή θάλασσα το ξαναβγάξει στην άχρογιαλιά.»

Ό Νίτσε ξαναγυρίζει τότε στις καταβολές της σκέψης, στους προσηκρατικούς. Αυτοί οι τελευταίοι κατάργησαν τις τελικές αιτίες για να μείνει άθικτη ή αιωνιότητα της άρχης που φαντάζονταν. Αιώνια είναι μόνο ή δύναμη που δεν έχει σκοπό, «ή ελεύθερη λειτουργία» του Ήράκλειτου.

Ἡ ὀλὴ ἢ προσπάθεια τοῦ Νίτσε εἶναι ν' ἀποδείξει τὴν παρουσία τοῦ νόμου στὸ γίγνεσθαι καὶ τῆς ἐλεύθερης λειτουργίας στὴν ἀναγκαιότητα: «Τὸ παιδί εἶναι ἡ ἀθωότητα καὶ ἡ λησμονιά, ἓνα ξανάρχισμα, μιὰ ἐλεύθερη λειτουργία, μιὰ ρόδα πού κυλᾷ μόνη τῆς, μιὰ πρώτη κίνηση, τὸ ἱερό χάρισμα νὰ λές ναί.» Ὁ κόσμος εἶναι θεϊκός γιατί εἶναι ἀναίτιος. Γι' αὐτὸ μόνον ἡ τέχνη μὲ τὸν ἀναίτιο χαραχτήρα τῆς εἶναι ἰκανὴ νὰ τὸν συλλάβει. Καμιὰ κρίση δὲ δίνει λογαριασμὸ γιὰ τὸν κόσμο, ἀλλὰ ἡ τέχνη μπορεῖ νὰ μᾶς μάθει νὰ τὸν ἐπαναλαμβάνουμε, ὅπως ὁ κόσμος ἐπαναλαμβάνεται στὴ διάρκεια τῶν αἰώνιων ἐπιστροφῶν. Πάνω στὴν ἴδια ἀμμουδιά, ἡ πρωταρχικὴ θάλασσα ξαναλέει ἀκούραστα τὰ ἴδια λόγια καὶ ρίχνει τὰ ἴδια πλάσματα κατάπληχτα γιατί ζοῦν. Ἀλλὰ αὐτὸς τουλάχιστον πού δέχεται νὰ ξανάρθει γιὰ νὰ ξανάρθουν δλα πού ἐνθουσιασμένα ἀντηχοῦν καὶ ἀκοῦν τὴν ἠχώ τους, συμμετέχει στὴ θεότητα τοῦ κόσμου.

Μ' αὐτὸ τὸ τέχνασμα παρουσιάζεται τελικὰ ἡ θεότητα τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ στασιαστὴς πού στὴν ἀρχὴ ἀρνιέται τὸ Θεὸ ἀποβλέπει κατόπιν νὰ πάρει τὴ θέση του. Ἀλλὰ τὸ μήνυμα τοῦ Νίτσε εἶναι πὼς ὁ στασιαστὴς γίνεται Θεὸς μόνο δταν ἀπαρνηθεῖ κάθε ἐξέγερση ἀκόμα καὶ κείνη πού παράγει θεοὺς γιὰ νὰ διορθώσουν τοῦτο τὸν κόσμο. «Ἄν ὑπάρχει ἓνας Θεὸς πὼς νὰ ἀνεχθεῖ νὰ μὴν εἶναι;» Ὑπάρχει πραγματικὰ ἓνας Θεὸς πού εἶναι ὁ κόσμος. Γιὰ νὰ πάρει κανεὶς μέρος στὴ θεότητά του, φτάνει νὰ πεῖ τὸ ναί. «Μὴν προσεύχεστε πιά, ἀλλὰ νὰ εὐλογεῖτε», καὶ ἡ γῆ θὰ γεμίσει μὲ θεανθρώπους. Νὰ πεις ναί στὸν κόσμο, νὰ τὸν ἐπαναλάβεις, σημαίνει νὰ δημιουργεῖς ἀπ' τὴν ἀρχὴ τὸν κόσμο καὶ τὸν ἑαυτό σου, νὰ γίνεσαι μεγάλος καλλιτέχνης, πλάστης. Τὸ μήνυμα τοῦ Νίτσε συνοψίζεται στὴ λέξη δημιουργία μὲ τὴ διφορούμενη ἔννοια πού πήρε. Ὁ Νίτσε ὕμνουσε πάντα μόνον τὴ σκληρότητα καὶ τὸν ἐγωισμό πού διακρίνει κάθε δημιουργό. Ἡ μεταμόρφωση τῶν ἀξιών θρῖσκεται μόνον στὴν ἀντικατάσταση τῆς ἀξίας τοῦ κριτῆ μὲ ἐκείνη τοῦ δημιουργοῦ: ὁ σεβασμὸς καὶ τὸ πάθος αὐτοῦ πού εἶναι. Ἡ θεότητα χωρὶς τὴν ἀθανασία ἐρίζει τὴν ἐλευθερία τοῦ δημιουργοῦ. Ὁ Διόνυσος.

θεός της γης, οὐρλιάζει αιώνια στο διαμελισμό. Ἄλλὰ φανερώνει ταυτόχρονα τὴν ταραγμένη ὁμορφιά πού ἔρχεται μετὸν πόνο. Ὁ Νίτσε σκέφτηκε πὼς τὸ νὰ πεις ναὶ στὴ γῆ καὶ στὸ Διόνυσο εἶναι νὰ πεις ναὶ στὸν πόνο τῆς. Ὅταν τὰ δεχτεῖς ὅλα καὶ τὴν ὕψιστη ἀντίφραση καὶ τὸν πόνο συνάμα, βασιλεύεις πάνω σ' ὅλα. Ὁ Νίτσε δεχόταν νὰ πληρώσει τὸ ἀντίτιμο γι' αὐτὸ τὸ βασίλειο. Μόνο ἡ γῆ «σοβαρὴ καὶ πονεμένη» εἶναι ἀληθινή. Μόνο ἐκεῖνη εἶναι θεότητα. Ὅπως ὁ Ἐμπεδοκλῆς πού θάπεφτε μέσα στὴν Αἶτνα γιὰ νὰ βρεῖ τὴν ἀλήθεια ἐκεῖ πού εἶναι μέσα στὰ ἔγκατα τῆς γῆς, ἔτσι κι ὁ Νίτσε πρότεινε στὸν ἄνθρωπο νὰ καταστραφῆ μέσα στὸν κόσμο γιὰ νὰ ξαναβρεῖ τὴν αἰώνια θεϊκὴ του ἰδιότητα καὶ νὰ γίνῃ ὁ ἴδιος Διόνυσος. Ἔτσι τελειώνει ἡ «Θέληση τῆς Δύναμης», ὅπως οἱ «Σκέψεις» τοῦ Πασκάλ, τίς ἐποῖες συχνὰ φέρνει στὴ μνήμη μας μετὰ ἓνα στοίχημα. Ὁ ἄνθρωπος δὲν ἀποχτᾷ ἀκόμα τὴ θεβαιότητα ἀλλὰ τὴ θέληση τῆς θεβαιότητας πού δὲν εἶναι τὸ ἴδιο πράγμα. Κι ὁ Νίτσε σ' αὐτὴ τὴν ἄκρη ταλαντευόταν: «Νὰ τί εἶναι ἀσυγχώρητο γιὰ σένα. Ἔχεις τὴν ἐξουσία καὶ ἀρνίεσαι νὰ υπογράψεις.» Κι ὅμως ἔπρεπε νὰ υπογράψει. Ἄλλὰ τ' ὄνομα τοῦ Διόνυσου ἔκανε ἀθάνατα μόνο τὰ γράμματα στὴν Ἀριάννα πού ἔγραψε μέσα στὴν τρέλα.

Κατὰ κάποια ἔννοια ἡ ἐξέγερση στὸ Νίτσε καταλήγει κι αὐτὴ στὴν ἐξύμνηση τοῦ κακοῦ. Ἡ διαφορά εἶναι ὅτι τὸ κακὸ δὲν εἶναι πιά μιὰ ἀντεκδίκηση. Τὸ δέχεται σὰ μιὰ ἀπὸ τίς δυνατὲς ὀψεις τοῦ καλοῦ καὶ μετὰ μεγαλύτερη ἀκρίβεια, σὰν κάτι μοιραῖο. Τὸ παίρνει λοιπὸν κανεὶς γιὰ νὰ τὸ ξεπεράσει σὰν ἓνα φάρμακο. Στὸ πνεῦμα τοῦ Νίτσε πρόκειται μόνο γιὰ τὴν περήφανη συγκατάθεση τῆς ψυχῆς μπροστὰ σ' αὐτὸ πού δὲν μπορεῖ ν' ἀποφύγει. Ξέρουμε ὅμως τί ἔκαναν οἱ διάδοχοί του καθὼς καὶ ποιά πολιτικὴ μερίδα ἐκμεταλλεύτηκε αὐτὸν πού ὀνόμαζε τὸν ἑαυτό του «ὁ τελευταῖος ἀντιπολιτικὸς Γερμανός». Φανταζόταν τυράννους καλλιτέχνες. Ἄλλὰ στίς μετριότητες ἡ τυραννία εἶναι πιὸ φυσικὴ ἀπὸ τὴν τέχνη. «Καλύτερα ὁ Καίσαρας Βοργίας παρά ὁ Πάρισαλ»,

φώναζε. Υπήρξε και Καίσαρας και Βοργίας αλλά χωρίς την άριστοκρατία της καρδιάς που απέδιδε στις μεγάλες προσωπικότητες της Αναγέννησης. Ένω ζητούσε την ύποταγή του ατόμου μπροστά στην αιωνιότητα του είδους και την καταστροφή του μέσα στο μεγάλο κύκλο του καιρού, οι κατοπινοί του έκαναν τη φυλή μιá ειδική περίπτωση του είδους και υπέταξαν τó άτομο σ' αυτόν τόν άθλιο θεό. Η ζωή για την όποία μιλούσε με φόβο και συγκίνηση υποδιβάστηκε σέ μιá βιολογία έσωτερικής κατανάλωσης. Μιá φυλή από άκαλλιέργητους άρχοντες που ψέλλιζαν τή θέληση της δύναμης ανέλαβε σ' όνομά του «τήν άντισημιτική δυσμορφία» που πάντα περιφρονούσε.

Είχε πιστέψει στό θάρρος που συνδυάζεται με τó πνεύμα κι αυτό είναι που όνόμαζε δύναμη. Έν όνόματί του έστρεφαν τó θάρρος ενάντια στό πνεύμα. Και ή άρετή αυτή που πραγματικά ήταν δική του μεταμορφώθηκε στό αντίθετό της, τή βία με τά θγαλμένα μάτια. Ταύτιζε τήν έλευθερία με τή μοναξιά σύμφωνα με τó νόμο ενός περήφανου πνεύματος. Η δική του «θατιά μοναξιά τó μεσημέρι και τά μεσάνυχτα» χάθηκε μέσα στό μηχανοκίνητο πλήθος που κατάκλυσε τήν Εύρώπη. Αυτόν τόν υπερασπιστή του κλασικού γούστου, της ειρωνείας, της λιτής προπέτειας, τόν άριστοκράτη που μπόρεσε νά πεί πώς άριστοκρατία σημαίνει νά είσαι ένάρετος χωρίς ν' άναρωτιέσαι τó γιατί, και πώς πρέπει ν' άμφιβάλλει κανείς για έναν άνθρωπο που έχει ανάγκη από αίτιολογίες για νά είναι τίμιος, τόν παθιασμένο για τήν εϋθύτητα («αυτή ή εϋθύτητα που έγινε ένστικτο, πάθος»), τó φανατικό υπηρέτη της «άνώτερης ισότητας του άνωτερου πνεύματος που έχει σά θανάσιμο έχθρό τó φανατισμό», ή χώρα του, 33 χρόνια μετά τó θάνατό του, τόν άνέδειξε σαν τó θεμελιωτή του ψέματος και της βίας κι έκανε μισητές άρχές κι άρετές που με τή θυσία του είχε κάνει θαυμαστές. Μέσα στην ιστορία του πνεύματος (άν έξαιρέσουμε τó Μάρξ) ή περιπέτεια του Νίτσε δέν έχει τ' όμοιά της: ποτέ δέ θά μπόρουμε νά διορθώσουμε τήν άδικία που του έγινε. Ξέρουμε βέβαια φιλοσοφίες που παρερμηνεύθηκαν και προδόθηκαν

στην ιστορία. Ἄλλὰ μέχρι τὸ Νίτσε καὶ τὸν ἐθνικοσοσιαλισμὸ εἶναι χωρὶς προηγούμενο μιὰ σκέψη, φωτισμένη δλόκληρη ἀπὸ τὴν εὐγένεια καὶ τὸ σπαραγμὸ μιᾶς ἐξαιρετικῆς ψυχῆς, νὰ παρουσιάζεται στα μάτια τοῦ κόσμου μὲ μιὰ σειρά ἀπὸ ψέματα καὶ μὲ τὸ φρικιαστικὸ σῶριασμα τῶν πτωμάτων στα στρατόπεδα συγκέντρωσης. Τὸ κήρυγμα τοῦ ὑπεράνθρωπου κατέληξε στὴ μεθοδικὴ κατασκευὴ ὑπανθρώπων, νὰ αὐτὸ ποῦ πρέπει νὰ καταγγελθεῖ ἀλλὰ καὶ νὰ ἐρμηνευθεῖ. Ἄν ἡ τελικὴ κατάληξη τοῦ μεγάλου ρεύματος ἐξέγερσης τοῦ 19ου καὶ τοῦ 20οῦ αἰῶνα εἶναι αὐτὴ ἡ ἀνελέητη ὑποδούλωση, δὲ θᾶπρεπε νὰ γυρίσουμε τίς πλάτες μας στὴν ἐξέγερση καὶ νὰ ἐπαναλάβουμε τὴν ἀπεγνωσμένη φράση τοῦ Νίτσε στὴν ἐποχὴ του: «Ἡ συνειδησή μου κι ἡ δική σας ἔπαψε πιά νὰ εἶναι ἡ ἴδια συνειδηση;»

Ἄς ἀναγνωρίσουμε πρῶτα ἀπ' ὅλα ὅτι θὰ μᾶς εἶναι πάντα ἀδύνατο νὰ ταυτίσουμε τὸ Νίτσε μὲ τὸ Ρόζενμπεργκ. Πρέπει νὰ εἴμαστε συνήγοροι τοῦ Νίτσε. Κι ὅπως ὁ ἴδιος εἶπε, καταγγέλλοντας προκαταβολικὰ τοὺς ἀκάθαρτους ἀπογόνους του, «αὐτὸς ποῦ ἐλευθέρωσε τὸ πνεῦμα του χρειάζεται καὶ τὴν κάθαρση». Ἄλλὰ τὸ πρόβλημα εἶναι νὰ ξέροῦμε τουλάχιστον ἂν ἡ ἐλευθέρωση τοῦ πνεύματος, ὅπως τὴν εἶχε συλλάβει, δὲν ἀποκλείει τὴν κάθαρση. Τὸ ρεῦμα ποῦ καταλήγει στὸ Νίτσε, καὶ τὸν προαγγέλλει συνάμα, ἔχει τοὺς νόμους καὶ τὴ λογικὴ του ποῦ ἴσως ἐξηγοῦν τὴν αἱματοδαμμένη μεταμόρφωση τῆς φιλοσοφίας του. Ὑπάρχει τίποτα στὸ ἔργο του ποῦ νὰ μπορεῖ νὰ χρησιμοποιηθεῖ μὲ τὴν ἔννοια τοῦ δριστικοῦ φόνου; Θὰ μπορούσαν οἱ φονιάδες, ἀρνούμενοι τὸ πνεῦμα γιὰ τὸ γράμμα κι ἀκόμα τὸ στοιχεῖο τοῦ πνεύματος ποῦ μένει μέσα στὸ γράμμα νὰ βροῦν στὸ ἔργο του τὰ προσχήματά τους; Ἡ ἀπάντηση πρέπει νὰ εἶναι ναί. Ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποῦ κάποιος θὰ παραμερίσει τὴ μεθοδικὴ ἀποψη τῆς νιτσεικῆς σκέψης (καὶ δὲν εἶναι σίγουρος πῶς κι ὁ ἴδιος τὴν ἀκολούθησε πάντα) ἢ ἐπαναστατημένη του λογικὴ δὲν ἔχει πιά δρια.

Θὰ παρατηρήσουμε ἀκόμα πῶς ὁ φόνος δὲ βρῖσκει τὴ δικαίωσή του στὴ νιτσεικὴ ἔρνηση τῶν εἰδῶλων ἀλλὰ στὴν

παθιασμένη επιδοκιμασία πού στεφανώνει τὸ ἔργο τοῦ Νίτσε. Ὅταν κάποιος λέει ναι σὲ ὄλα, σημαίνει πὺς λέει ναι καὶ στὸ ἔγκλημα. Ὑπάρχουν ἄλλωστε δυὸ τρόποι συγκατάθεσης γιὰ τὸ ἔγκλημα. Ἄν ὁ δοῦλος λέει ναι σὲ ὄλα, λέει ναι καὶ στὴν ὑπαρξή τοῦ ἀφέντη καὶ στὸ δικό του πόνο. Ὁ Ἰησοῦς διδάσκει τὴ μὴ ἀντίσταση. Ἄν ὁ ἀφέντης λέει ναι σὲ ὄλα, λέει ναι καὶ στὴ δουλεία καὶ στὴ δυστυχία τῶν ἄλλων: νὰ ὁ τύραννος καὶ ἡ δόξα τοῦ ἐγκλήματος. «Δὲν εἶναι γελοῖο νὰ πιστεύουμε σ' ἕναν ἱερό νόμο, ἀπαραβίαστο — οὐ ψευδομαρτυρήσεις, οὐ φονεύσεις — μέσα σ' ἕναν κόσμο πού ὁ βασικός του χαρακτήρας εἶναι τὸ αἰώνιο ψέμα, ὁ αἰώνιος φόνος;» Πραγματικά καὶ ἡ μεταφυσικὴ ἐξέγερση στὰ πρῶτα τῆς θήματα ἦταν μόνο διαμαρτυρία ἐναντία στὸ ψέμα καὶ τὸ ἔγκλημα στὴν πλάση. Τὸ νικσεϊκὸ ναι, ξεχνώντας τὸ ἀρχικὸ ὄχι, ἀρνιέται τὴν ἐξέγερση αὐτὴ καθαυτὴ καὶ ταυτόχρονα ἀρνιέται τὴν ἠθικὴ πού δὲ θέλει τὸν κόσμο ὅπως εἶναι. Ὁ Νίτσε ἐπικαλιόταν μ' ὄλη του τὴ δύναμη τὴν ἐμφάνιση ἑνὸς ρωμαϊκοῦ Καίσαρα μὲ τὴν ψυχὴ τοῦ Χριστοῦ. Ἦταν σὰ νὰ ἔλεγε ταυτόχρονα ναι καὶ στὸ σκλάβο καὶ στὸν ἀφέντη μέσα στὸ πνεῦμα του. Ἀλλὰ τελικά τὸ νὰ λὲς ναι καὶ στοὺς δυὸ σημαίνει νὰ καθιερώνεις τὸ δυνατότερο ἀπὸ τοὺς δυὸ, δηλαδὴ τὸν ἀφέντη. Ὁ Καίσαρας ἔπρεπε ν' ἀρνηθεῖ μοιραῖα τὴν κυριαρχία τοῦ πνεύματος γιὰ νὰ διαλέξει τὸ βασίλειο τῆς πράξης. «Πῶς νὰ ἐπωφεληθοῦμε ἀπὸ τὸ ἔγκλημα;» ἀναρωτιόταν ὁ Νίτσε σὰν καλὸς δάσκαλος πιστὸς στὴ μέθοδό του. Ὁ Καίσαρας θᾶπρεπε ν' ἀπαντήσει: πολλαπλασιαζόντάς το. «Ὅταν πρόκειται γιὰ μεγάλους σκοπούς, ἔγραψε ὁ Νίτσε γιὰ κακὴ του τύχη, ἡ ἀνθρωπότητα χρησιμοποιεῖ ἕνα ἄλλο μέτρο καὶ δὲν κρίνει πιά τὸ ἔγκλημα σὰν τέτοιο ἀκόμα κι ἂν αὐτὸ χρησιμοποιεῖ τὰ φριχτότερα μέσα.» Πέθανε τὸ 1900 στὴν ἀρχὴ τοῦ αἰῶνα πού αὐτὸς ὁ ἰσχυρισμὸς ἐπρόκειτο νὰ γίνῃ θανάσιμος κίνδυνος. Μάταια φώναζε σὲ μιὰ στιγμὴ διαύγειας: «Εἶναι εὐκολο νὰ μιλάει κανεὶς γιὰ κάθε εἴδους ἀνήθικες πράξεις· θὰ ἔχουμε ὅμως τὴ δύναμη νὰ τίς ἀνεχτοῦμε; Δὲ θὰ μπορούσα λόγου χάρι νὰ ἀνεχτῶ ν' ἀθετήσω τὸ λόγο μου ἢ νὰ σκοτώσω. Θὰ τυραννιό-

μουν για πολύ ή λίγο καιρό και στο τέλος θα πέθαινα, τέτοια θα ήταν ή τύχη μου.» Από τη στιγμή που δίνεται η συναίνεση στο σύνολο της ανθρώπινης εμπειρίας, άλλοι θα μπορούσαν να έρθουν που αντί να τυραννιόνταν θα έπαιρναν δυνάμεις από το ψέμα και το φόνο. Η εϋθύνη του Νίτσε δρiscεται στο γεγονός ότι (για άνωτερους μεθοδικούς λόγους) έκανε θεμιτό, έστω και για μία στιγμή, στο μεσουράνημα της σκέψης, αυτό το έπαίσχυντο δικαίωμα που ο Ντοστογιέφσκι έλεγε ότι είναι βέβαιος πως αν δοθεί στους ανθρώπους θα το χρησιμοποιήσουν έντονα. Άλλά ή άκούσια εϋθύνη του φτάνει πολύ μακρύτερα.

Ο Νίτσε είναι άκριβώς αυτό που άναγνώριζε πως είναι: ή πιό δξυμένη συνείδηση του μηδενισμού. Το άποφασιστικό θήμα που κάνει μαζί του το πνεύμα της εξέγερσης συνίσταται στο ότι το σπρώχνει να κάνει το άλμα από την άρνηση του ιδανικού στην έκλατκευση του ιδανικού. Άφου ή σωτηρία του ανθρώπου δέ γίνεται με το Θεό, πρέπει να γίνει πάνω στη γή. Άφου ο κόσμος δέν έχει προκαθορισμένο σκοπό, ο άνθρωπος, από τη στιγμή που τον δέχεται, πρέπει να του δώσει μία κατεύθυνση που να καταλήγει σε μία άνωτερη άνθρωπότητα. Ο Νίτσε διεκδικούσε την κατεύθυνση του μέλλοντος των ανθρώπων. «Θά μας άνατεθεί το καθήκον να κυβερνήσουμε τη γή.» Καί άλλου: «Ο καιρός πλησιάζει όπου θα πρέπει να παλαίψουμε για την κυριαρχία της γής κι αυτή ή πάλη θα γίνει στ' όνομα φιλοσοφικών άρχων.» Άναγγέλλει έτσι τον 20ό αιώνα. Άλλά τον άναγγέλλει γιατί ήξερε καλά την έσωτερική λογική του μηδενισμού και ότι μία από τις καταλήξεις του είναι ή αυτοκρατορία. Καί μ' αυτό προετοίμαζε αυτή την αυτοκρατορία.

Υπάρχει έλευθερία για τον άνθρωπο χωρίς Θεό, όπως τον φανταζόταν ο Νίτσε, δηλαδή μοναχικό. Υπάρχει έλευθερία το μεσημέρι όταν ή ρόδα του κόσμου σταματά κι ο άνθρωπος λέει ναι σ' αυτό που είναι. Άλλά αυτό που είναι γεννιέται. Πρέπει να λέει ναι στο γίγνεσθαι. Το φώς σταματά να περνάει, ο άξονας της ήμέρας χαμηλώνει. Η ιστορία ξαναρχίζει τότε και, μέσα στην ιστορία, πρέπει να φάξει κα-

νεις για την ελευθερία» στην Ιστορία πρέπει να πει τὸ ναί. Ὁ νικησιμὸς, θεωρία τῆς θέλησης τῆς ἀτομικῆς δύναμης, ἦταν καταδικασμένος νὰ στρατολογηθεῖ ἀπὸ μιὰ θέληση ὀλοκληρωτικῆς δύναμης. Δὲν ἦταν τίποτα χωρὶς τὴν αὐτοκρατορία τοῦ κόσμου. Ὁ Νίτσε μισοῦσε ἀναμφίβολα τοὺς ἐλεύθερους στοχαστὲς καὶ τοὺς ἀνθρωπιστὲς. Ἔνοιθε τις λέξεις «ἐλευθερία σκέψης» στὴν ἀκρότατη σημασία τους: τὴ θεοποίηση τοῦ ἀτομικοῦ πνεύματος. Ἀλλὰ δὲν μπορούσε νὰ ἐμποδίσει τοὺς ἐλεύθερους στοχαστὲς νὰ ξεκινήσουν ἀπ' τὸ ἴδιο ὅπως κι αὐτὸς ἱστορικὸ γεγονός, τὸ θάνατο τοῦ Θεοῦ, κι ἀπὸ τις ἴδιες συνέπειες. Ὁ Νίτσε εἶδε καθαρὰ ὅτι ἡ ἀνθρωπιστικὴ ἰδεολογία δὲν ἦταν παρὰ ἓνας χριστιανισμὸς στερημένος ἀπὸ τὴν ἀνώτερη αἰτιολογία, πού διατηροῦσε τὰ τελικὰ αἷτια ἀπορρίπτοντας τὸ πρωταρχικὸ αἷτιο. Ἀλλὰ δὲν μπόρεσε νὰ ἀντιληφθεῖ πὼς οἱ θεωρίες τῆς σοσιαλιστικῆς χειραφέτησης θὰ ἔπαιρναν ὑπὸ τὴν αἰγίδα τους, σύμφωνα μὲ τὴν ἀναπόδραστη λογικὴ τοῦ μηδενισμοῦ, αὐτὸν πού ὁ ἴδιος ὄνειρεύτηκε: τὸν ὑπεράνθρωπο.

Ἡ φιλοσοφία ἐκλαϊκεύει τὸ ἰδανικόν. Ἀλλὰ δὲν ἀργοῦν νὰ ἔρθουν οἱ τύραννοι πού ἐκλαϊκεύουν γρήγορα τις φιλοσοφίες πού τοὺς παρέχουν δικαιώματα. Ὁ Νίτσε εἶχε κιόλας μαντέψει αὐτὴ τὴν οἰκειοποίηση στὴν περίπτωση τοῦ Χέγκελ πού ἡ πρωτοτυπία του, κατὰ τὴ γνώμη του, βρισκόταν στὴν ἐπινόηση ἑνὸς πανθεϊσμοῦ ὅπου τὸ κακό, ὁ πόνος καὶ τὸ σφάλμα δὲν μπορούν πιά νὰ χρησιμεύουν ὡς ἐπιχείρημα ἐνάντια στὴ θεότητα. «Ἀλλὰ τὸ Κράτος, οἱ κατεστημένες δυνάμεις χρησιμοποίησαν ἀμέσως τούτη τὴ μεγαλειώδη πρωτοβουλία.» Αὐτὸς ὁ ἴδιος ὅμως εἶχε φανταστεῖ ἓνα σύστημα ὅπου τὸ ἔγκλημα δὲν μπορούσε πιά νὰ χρησιμεύει ὡς ἐπιχείρημα ἐνάντια σὲ τίποτα καὶ ὅπου ἡ μόνη ἀξία βρισκόταν στὴ θεότητα τοῦ ἀνθρώπου. Αὐτὴ ἡ μεγαλειώδης πρωτοβουλία ἐπέβαλε ἐπιταχτικὰ τὴν χρησιμοποίησή της. Ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀποψη ὁ ἔθνικοσοσιαλισμὸς δὲν εἶναι παρὰ ἓνας περαστικὸς κληρονόμος, ἡ ὀργισμένη καὶ θαυματικὴ κατάληξη τοῦ μηδενισμοῦ. Διαφορετικὴ λογικὴ καὶ φιλοδοξία θὰ ἔχουν ἐκεῖνοι πού διορθώνοντας τὸ Νίτσε μὲ τὸ Μάρξ, θὰ διαλέξουν νὰ ποῦν ναί

μόνο στην Ιστορία κι όχι σ' ελόκληρη τή δημιουργία. 'Ο στασιαστής πού έβαζε ό Νίτσε νά γονατίσει μπροστά στό σύμπαν θά γονατίσει από δω και μπρός μπροστά στην Ιστορία. Τί τό εκπληκτικό; 'Ο Νίτσε τουλάχιστο στή θεωρία του υπεράνθρωπου, ό Μάρξ πριν άπ' αυτόν με την άταξική του κοινωνία, άντικαθιστούν και οι δυο τό υπερπέραν με τό άργότερα. Σ' αυτό ό Νίτσε πρόδιδε τή διδασκαλία των Έλλήνων και του 'Ιησού πού κατά τή γνώμη του άντικαθιστούσαν τό υπερπέραν με τό άμέσιως. 'Ο Μάρξ, όπως και ό Νίτσε, σκεφτόταν στρατηγικά, μισούσε κι αυτός τήν τυπική άρετή. Και των δυο οι έξεγέρσεις, πού καταλήγουν έξίσου στην παραδοχή κατά μιá όρισμένη άποψη τής πραγματικότητας, θά ένωθούν στο μαρξισμό - λενινισμό και θά ένσαρκωθούν σ' αυτή τήν κοινωνική τάξη πού όπως έλεγε ό Νίτσε θά έπρεπε «ν' άντικαταστήσει τον παπά, τό δάσκαλο, τό γιατρό». 'Η ούσιαστική διαφορά είναι πως ό Νίτσε περιμένοντας τον υπεράνθρωπο πρότεινε τή συγκατάθεση σ' αυτό πού υπάρχει ένω ό Μάρξ στο γίγνεσθαι. Για τό Μάρξ ή φύση είναι αυτό πού υποτάσσουμε για νά ύπακούσουμε στην Ιστορία, για τό Νίτσε αυτό στο όποιο ύπακούμε για νά υποτάξουμε τήν Ιστορία. Είναι ή διαφορά του χριστιανού άπ' τον Έλληνα. 'Ο Νίτσε τουλάχιστο πρόβλεψε αυτό πού θά συνέβαινε. «'Ο σύγχρονος σοσιαλισμός τείνει νά δημιουργήσει μιá μορφή λαϊκού ίησουιτισμού, νά κάνει όλους τους ανθρώπους όργανα» κι άκόμα: «Αυτό πού επιθυμούμε είναι ή εθιμική... Γι' αυτό πορευόμαστε προς μιá πνευματική σκλαβιά πού τέτοια δέν έχουμε ξαναδεί... 'Ο διανοητικός καισαρισμός πλανιέται πάνω άπ' όλη τή δραστηριότητα των εμπόρων και των φιλοσόφων.» Περιασμένη από τό χωνευτήρι τής νιτσεικής φιλοσοφίας, ή έξέγερση, μέσα στην τρέλα της για έλευθερία, καταλήγει σ' έναν Ιστορικό ή βιολογικό καισαρισμό. Τό άπόλυτο όχι είχε σπρώξει τό Στίρνερ νά θεοποιήσει τό έγκλημα μαζί με τό άτομο. 'Αλλά τό άπόλυτο ναι καταλήγει στή γενίκευση του έγκλήματος και ταυτόχρονα του ανθρώπου. 'Ο μαρξισμός - λενινισμός ανέλαβε ούσιαστικά για λογαριασμό του τή θέληση του Νίτσε άγνοώντας όμως μερικές νιτσεικές

ἀρετές. Ὁ μέγας ἀντάρτης δημιουργεῖ τότε μὲ τὰ ἴδια του τὰ χέρια τὸ ἀνελέητο βασίλειο τῆς ἀναγκαιότητος γιὰ νὰ φυλακιστεῖ ἐκεῖ μέσα! Δραπέτης ἀπὸ τὴ φυλακὴ τοῦ Θεοῦ, πρώτη του φροντίδα θὰ εἶναι νὰ χτίσει τὴ φυλακὴ τῆς ἱστορίας καὶ τῆς λογικῆς, ἐλοκληρώνοντας ἔτσι τὸ καμουφλάρισμα καὶ τὴν καθιέρωση τοῦ μηδενισμοῦ ποῦ ὁ Νίτσε ἰσχυρίστηκε πῶς νίκησε.

Ἡ ἐπαναστατημένη ποίηση

Ἄν ἡ μεταφυσική ἐπανάσταση ἀπορρίπτει τὸ ναί καὶ περιορίζεται μόνο στὸ ν' ἀρνιέται, προσπαθεῖ μὲ κάθε τρόπο νὰ ἐμφανιστεῖ. Ἄν ἐπιδίδεται στὴ λατρεία αὐτοῦ πού ὑπάρχει καὶ παραιτεῖται ἀπὸ τοῦ ν' ἀμφισβητήσῃ ἓνα μέρος τῆς πραγματικότητας, ὑποχρεώνεται ἀργὰ ἢ γρήγορα νὰ δράσει. Ἀνάμεσα στὰ δύο, ὁ Ἰβάν Καραμαζώφ ἀντιπροσωπεύει, μὲ μιὰ ὀδυνηρὴ σημασία, τὴν ἐλευθερία δράσης. Ἡ ἐπαναστατημένη ποίηση στὸ τέλος τοῦ 19ου καὶ στὴν ἀρχὴ τοῦ 20ου αἰῶνα ταλαντευόταν συνέχεια ἀνάμεσα στὰ δύο ἄκρα: τὴ λογοτεχνία καὶ τὴ δύναμη τῆς θέλησης, τὸ παράλογο καὶ τ' ὀρθολογιστικὸ, τὸ ἀπελπισμένο ὄνειρο καὶ τὴν ἀνελέγητη πράξη. Γιὰ μιὰ τελευταία φορὰ αὐτοὶ οἱ ποιητές, καὶ περισσότερο οἱ σουρρεαλιστές, φωτίζουν γιὰ μᾶς τὸ δρόμο πού ὀδηγεῖ ἀπὸ τὸ φαίνομαί στὸ κάνω, μὲ μιὰ θεαματικὴ λοξοδρόμηση.

Ὁ Χῶθορν ἔγραψε γιὰ τὸ Μέλβιλ ὅτι αὐτὸς ὁ ἀπιστος δὲν μπορούσε νὰ βασιστεῖ στὴν ἀπιστία. Τὸ ἴδιο καὶ γιὰ κείνους τοὺς ποιητές πού ἄρχισαν τὴν ἐπίθεση ἐνάντια στὸν οὐρανό, εἶναι δυνατὸ νὰ ποῦμε πῶς, θέλοντας ν' ἀνατρέψουν τὰ πάντα, ἐπιβεβαίωσαν συνάμα τὴν ἀπελπισμένη τους νοσταλγία γιὰ μιὰ τάξη. Μὲ μιὰ τελευταία ἀντίφαση θέλησαν νὰ θγάλουν λογικὴ ἀπ' τὸν παραλογισμό καὶ νὰ κάνουν τὸν παραλογισμό μέθοδο. Αὐτοὶ οἱ μεγάλοι κληρονόμοι τοῦ ρομαντισμοῦ ἰσχυρίστηκαν πῶς θὰ κάνουν τὴν ποίηση πρότυπο καὶ ὅτι θὰ θροῦν στὸ πιὸ σπαραχτικὸ τῆς στοιχείο τὴν ἀληθινὴ ζωὴ. Θεοποίησαν τὴ δλασφημία καὶ μεταμόρφωσαν τὴν ποίηση σὲ βίωμα καὶ σὲ μέσο δράσης. Μέχρι τὴν ἐποχὴ τους ἐκείνοι πού ἰσχυρίστηκαν ὅτι ἐπιδρῶν πάνω στὰ γε-

γονότα και στον άνθρωπο, τουλάχιστο στη Δύση, τὸ εἶχαν κάνει στ' ὄνομα τῶν ὀρθολογιστικῶν κανόνων. Ὁ σουρρεαλισμὸς ἀντίθετα, μετὰ τὸ Ρεμπώ, θέλησε νὰ βρεῖ στὴν παραφροσύνη καὶ στὴν κατάλυση τῶν καθιερωμένων ἕναν κανόνα σύνθεσης. Ὁ Ρεμπώ, μὲ τὸ ἔργο του καὶ μόνο μ' αὐτό, εἶχε ἀνοίξει τὸ δρόμο, ἀλλὰ μὲ τὸν ἀστραποβόλο τρόπο πὺ ἡ θύελλα ἀποκαλύπτει τὰ κράσπεδα ἑνὸς δρόμου. Ὁ σουρρεαλισμὸς χάραξε αὐτὸ τὸ δρόμο καὶ καθόρισε καὶ τὸν κώδικα κυκλοφορίας. Μὲ τὶς ὑπερβολὲς καὶ τὶς ὑποχωρήσεις του ἔδωσε τὴν τελευταία καὶ μεγαλοπρεπῆ του ἔκφραση σὲ μιὰ πρακτικὴ θεωρία τῆς παράλογης ἐξέγερσης, τὸν ἴδιο καιρὸ πὺ ἕναν ἄλλο δρόμο ἢ ἐπαναστατημένη σκέψη θεμέλιωνε τὴ λατρεία τῆς ἀπόλυτης λογικῆς. Οἱ ἐμπνευστὲς του, ὁ Λωτρεαμὸν κι ὁ Ρεμπώ, μᾶς μαθαίνουν πάντως ἀπὸ ποῖο δρόμο ἢ παράλογη ἐπιθυμία τῆς ἐπίδειξης μπορεῖ νὰ ὀδηγήσει τὸ στασιαστὴ στὶς πιὸ ἀνελεύθερες μορφὲς δράσης.

Ὁ Λωτρεαμὸν καὶ ἡ κοινοτυπία

Ὁ Λωτρεαμὸν ἀποδείχνει ὅτι ἡ ἐπιθυμία τῆς ἐπίδειξης μπορεῖ νὰ κρύβεται στὸν ἐπαναστατημένο καὶ πίσω ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία τῆς κοινοτυπίας. Καὶ στὶς δυὸ περιπτώσεις, εἴτε ὑψώνεται εἴτε ταπεινώνεται, ὁ ἐπαναστατημένος θέλει νὰ εἶναι κάτι ἄλλο ἀπὸ αὐτὸ πὺ εἶναι, ἐνῶ ὅμως ἔχει ξεσηκωθεί γιὰ ν' ἀναγνωριστῆι στὴν πραγματικὴ του ὑπόσταση. Οἱ βλασφημίες καὶ ὁ κονφορμισμὸς τοῦ Λωτρεαμὸν ἐξηγοῦν κι αὐτὴ τὴν ἀτυχη ἀντίφαση πὺ καταλήγει στὴν ἐπιθυμία νὰ μὴν εἶναι τίποτα. Χωρὶς νὰ ὑπάρχει παλινωδία, ὅπως πιστεύουν γενικά, ἡ ἴδια μανία ἐκμηδένισης ἐξηγεῖ τὸ κάλεσμα τοῦ Μάλντορορ στὴ μεγάλη, πρωτότυπη νύχτα καὶ τὶς πολυδουλεμένες κοινοτυπίες στὰ «Ποιήματα».

Καταλαβαίνουμε ὅτι στὸ Λωτρεαμὸν ἡ ἐξέγερση θρίσκεται στὴν ἐφηβεία. Οἱ μεγάλοι τρομοκράτες μας τῆς βόμβας

και της ποιησης μόλις θγαίνουν απ' την παιδική ηλικία. Τα τραγούδια του Μάλντορορ είναι το βιβλίο ενός γυμνασιόπαιδου με ιδιοφυα. Η παθητική τους ατμόσφαιρα γεννιέται ακριβώς από τις αντιφάσεις μιās παιδικής καρδιάς ξεσηκωμένης ενάντια στη δημιουργία κι ενάντια στον ίδιο τον εαυτό της. Όπως ο Ρεμπώ των «Φωτοχυσιών» που ρίχεται ενάντια στα όρια του κόσμου, ο ποιητής προτιμά καλύτερα την Αποκάλυψη και την καταστροφή παρά τον άπαράδεχτο γι' αυτόν κανόνα που τον θέλει να είναι αυτός που είναι μέσα σ' έναν κόσμο τέτοιον που είναι.

«Παρουσιάζομαι για να υπερασπίσω τον άνθρωπο», λέει ο Λωτρεαμόν χωρίς απλότητα. Ο Μάλντορορ είναι λοιπόν ο άγγελος του έλεους; Είναι κατά κάποιο τρόπο άφου λυπάται τον εαυτό του. Γιατί; Αυτό πρέπει ν' ανακαλύψουμε. Άλλά το έλεος απογοητευμένο, ταπεινωμένο, άνομολόγητο και άνεκφραστο θα τον οδηγήσει σε άλλόκοτα άκρα. Ο Μάλντορορ, σύμφωνα με τα ίδια του τα λόγια, δέχτηκε τη ζωή σά μια πληγή και απαγόρευσε στην αυτοκτονία να γιατρέψει την ούλη (sic). Είναι όπως ο Ρεμπώ αυτός που υποφέρει και που επαναστάτησε' αλλά αποφεύγοντας μυστηριωδώς να πει ότι επαναστατεί ενάντια σ' αυτό που είναι χρησιμοποιεί το αίωvιο άλλοθι του στασιαστή: την αγάπη των ανθρώπων.

Έκεινος που παρουσιάζεται για να υπερασπίσει τον άνθρωπο γράφει κι αυτό: «Δείξε μου έναν άνθρωπο που να είναι καλός.» Αυτή ή αίωvια κίνηση είναι ή κίνηση της μηδενιστικής εξέγερσης. Έπαναστατεί κανείς ενάντια στην άδικία που γίνεται σ' αυτόν και στον άνθρωπο. Άλλά σε στιγμές διαύγειας, όπου διακρίνουμε ταυτόχρονα τη νομιμότητα αυτής της εξέγερσης και την αδυναμία της, ή μανία της άρνησης απλώνεται και σ' αυτό άκόμα που ισχυρίζεται ότι προστατεύει. Μη μπορώντας κανείς να διορθώσει την άδικία με την οικοδόμηση της δικαιοσύνης προτιμά να την πνίξει το λιγότερο σε μια πιο γενικευμένη άδικία, που τελικά ταυτίζεται με την έκμηδένιση. «Τό κακό που μου έχετε κάνει είναι πολύ μεγάλο, πολύ μεγάλο τό κακό που σās έκανα για να είναι θεληματικό.» Για να μη μισεί τον εαυτό του θαπρε-

πε νά δηλώσει πώς είναι άθώος, τολμηρή πράξη πού είναι σχεδόν πάντα αδύνατη στο μοναχικό άνθρωπο: τó εμπόδιο είναι ότι ξέρεi τόν έαυτό του. Μπορεί τουλάχιστον νά δηλώσει κανείς ότι είναι έλοι άθώοι άν και τούς μεταχειρίζονται σάν ένοχους. 'Ο Θεός τότε είναι ó εγκληματίας.

'Από τούς ρομαντικούς ως τó Λωτρεαμόν δέν υπάρχει λοιπόν πραγματική πρόοδος παρά μόνο στο ύφος. 'Ο Λωτρεαμόν άνασταίνει για μιá άκόμα φορά με μερικές τελειοποιήσεις τή μορφή τού Θεού τού 'Αβραάμ και τήν εικόνα τού Έωσφόρου στασιαστή. Τοποθετεί τó Θεό «πάνω σ' ένα θρόνο φτιαγμένο από ανθρώπινα περιττώματα και χρυσάφι», όπου κάθεται «με μιá ήλιθια περηφάνεια, με τó σώμα σκεπασμένο με ένα σάβανο από άπλυτα σεντόνια, αυτός πού αυτοονομάζεται Δημιουργός». «Τό φρικιαστικό Αίώνιο με τή μορφή τής όχιάς», «ó πονηρός ληστής» πού βλέπουμε «ν' ανάδει πυρκαγιές όπου πεθαίνουν γέροι και παιδιά» κυλιέται μεθυσμένος σ' ένα ρυάκι ή ζητάει στο μπορντέλο άνομες χαρές. 'Ο Θεός δέν πέθανε αλλά έπεσε. 'Απέναντι στην άποτυχημένη θεότητα ó Μάλντοροφ ζωγραφίζεται σάν ένας συμβατικός ήπóτης με μαύρο μανδύα. Είναι ó Καταραμένος. «Τá μάτια δέν πρέπει νά είναι μάρτυρες τής άσχήμιας πού τó υπέρτατο "Όν έβαλε πάνω μου μ' ένα χαμόγελο βαθιού μίσους.» 'Απαρνήθηκε τά πάντα, «πατέρα, μάνα, Πρόνοια, αγάπη, ιδανικό, για νά νά μη σκέφτεται πιά παρά τόν έαυτό του». Βασανιζόμενος από τήν άλαζονεία αυτός ó ήρωας έχει τó θέλγητρο τού μεταφυσικού δανόη: «Μορφή περισσότερο από ανθρώπινη, θλιμμένη όπως τó σύμπαν, ώραία όπως ή αυτοκτονία.» Τό ίδιο όπως κι ó ρομαντικός στασιαστής, άπογοητευμένος από τή θεία δικαιοσύνη, ó Μάλντοροφ θά πάρει τó μέρος τού κακού. Νά κάνεις τούς άλλους νά υποφέρουν και συνάμα νά υποφέρεις, αυτό είναι τó πρόγραμμα. Οι «Ψαλμοί» είναι πραγματικά τροπάρια τού κακού.

Σ' αυτή τή στροφή δέν υπερασπίζουn πιά τó ανθρώπινο πλάσμα. 'Απεναντίας, «νά προσβάλλεις μ' όλα τά μέσα τόν άνθρωπο, αυτό τó άγριο ζώο, και τόν πλάστη», νά ποιό είναι τó

σχέδιο που ἀγγέλλουν οἱ «Ψαλμοί». Βαθιά ταραγμένος στὴ σκέψη πὺς ἔχει τὸ Θεὸ ἐχθρὸ του, μεθυσμένος ἀπὸ τὴν ἰσχυρὴ μοναξιά τῶν μεγάλων ἐκκλησιαστικῶν («ἐγὼ μόνος ἐναντία στὴν ἀνθρωπότητα»), ὁ Μάλντορορ θὰ ριχτεῖ ἐναντία στὴν πλάση καὶ τὸ δημιουργό της. Οἱ «Ψαλμοί» ὕμνουں τὴν «ἀγιότητα τοῦ ἐκκληήματος», ἀναγγέλλουν μιὰ ὄλο καὶ μεγαλύτερη σειρά «δοξασμένων ἐκκληημάτων» καὶ στὴ στροφή 20 τοῦ ψαλμοῦ II ἐγκαινιάζεται μιὰ πραγματικὴ παιδαγωγικὴ τοῦ ἐκκληήματος καὶ τῆς βίας.

Μιὰ τόσο ὠραία φλόγα εἶναι, σὲ κείνη τὴν ἐποχὴ, συμβατικὴ. Δὲ στοιχίζει τίποτα. Ἡ πραγματικὴ πρωτοτυπία τοῦ Λωτρεαμὸν βρίσκεται ἄλλου.¹ Οἱ ρομαντικοὶ διατηροῦσαν προσεχτικὰ τὴ μοιραία διάσταση ἀνάμεσα στὴν ἀνθρώπινη μοναξιά καὶ τὴ θεϊκὴ ἀδιαφορία μὲ λογοτεχνικὲς ἐκφράσεις αὐτῆς τῆς μοναξιάς τὸν πύργο τῆς μόνωσης καὶ τὸ δανδῆ. Ἄλλὰ τὸ ἔργο τοῦ Λωτρεαμὸν μιλάει γιὰ ἓνα βαθύτερο δρᾶμα. Φαίνεται ὅτι αὐτὴ ἡ μοναξιά τοῦ ἦταν ἀνυπόφορη καὶ ὅτι, ξεσηκωμένος ἐναντία στὴν πλάση, θέλησε νὰ καταστρέψει τὰ θεῖά της. Ἄντι νὰ προσπαθῆσει νὰ ὀχυρώσει μὲ πύργους καὶ ἐπάλξεις τὸ ἀνθρώπινο βασίλειο, ἔθεσε ὄλα τὰ βασίλεια στὴν ἴδια μοίρα. Ἡ πλάση γύρισε μαζί του στὶς πρωτόγονες θάλασσες, ὅπου ἡ ἠθικὴ χάνει τὴν ἔννοιά της μαζί μ' ὄλα τ' ἄλλα προβλήματα ποὺ ἀνάμεσά τους εἶναι καὶ ἡ φοβερὴ ἀθανασία τῆς ψυχῆς. Δὲ θέλησε νὰ ὑψώσει μιὰ θεαματικὴ εἰκόνα τοῦ στασιαστῆ ἢ τοῦ δανδῆ ἀπέναντι στὴ δημιουργία ἀλλὰ νὰ θέσῃ τὸν ἀνθρώπο καὶ τὸν κόσμο στὴν ἴδια ἐκμηδένιση. Ἐπιτέθηκε στὰ ἴδια τὰ σύνορα ποὺ χωρίζουν τὸν ἀνθρώπο ἀπὸ τὸ σύμπαν. Ἡ ὀλοκληρωτικὴ ἐλευθερία καὶ ἰδιαίτερα τοῦ ἐκκληήματος, προϋποθέτει τὴν κατάλυση τῶν ἀνθρώπινων συνόρων. Δὲν εἶναι ἀρκετὸ νὰ δώσει κανεὶς στὸν ἑαυτὸ του καὶ τοὺς ἀνθρώπους

1. Διαφοροποιεῖ τὸν ψαλμὸ 1, ὁ ὁποῖος δημοσιεύτηκε ξεχωριστὰ καὶ χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἓναν ἀρκετὰ χυδαῖο δυρωνισμό, καὶ τοὺς ἐπόμενους ψαλμοὺς, ὅπου ἀστράφτει ἡ ρητορικὴ τοῦ τερατόμορφου. Ὁ Μωρίς Μπλανσὸ εἶδε σωστὰ τὴ σημασία τοῦ διαχωρισμοῦ αὐτοῦ.

τόν προορισμό της καταστροφής. Πρέπει επίσης να επανέλθει το ανθρώπινο βασίλειο στο επίπεδο των βασιλείων του ενστίκτου. Βρίσκουμε στο Λωτρεαμόν αυτή την άρνηση της ορθολογιστικής θέλησης, αυτή την επιστροφή στο πρωταρχικό που είναι ένα από τα σημάδια των πολιτισμών που επαναστατούν ενάντια στον εαυτό τους. Δεν πρόκειται πια για το πώς θα φαίνεται κανείς μετά από μια πεισματική προσπάθεια της συνείδησης αλλά για το να μην υπάρχει οά συνείδηση.

Όλα τα πλάσματα των «Ψαλμών» είναι αμφίβια, γιατί ο Μάλντορορ αρνιέται τη γη και τα δριά της. Τα φυτά είναι φύκια μόνο. Ο πύργος του Μάλντορορ είναι πάνω στα νερά. Η πατρίδα του ο γέρικος ωκεανός. Ο ωκεανός, διπλό σύμβολο, είναι ο χώρος της εκμηδένισης και της συμφιλίωσης ταυτόχρονα. Καθησυχάζει με τον τρόπο του την έντονη δίψα των ψυχών που ασχολούνται με την περιφρόνηση του εαυτού τους και των άλλων, τη δίψα να μην υπάρχουν πια. Οι «Ψαλμοί» θα ήταν έτσι οι «Μεταμορφώσεις» μας όπου το αρχαίο χαμόγελο δίνει τη θέση του σ' ένα γέλιο στόματος κομμένου με το ζυράφι, εικόνα ενός τρελού και φρικιαστικού χιούμορ. Αυτός ο θηριομάχος δεν μπορεί να κρύβει όλες τις αισθήσεις που θέλουμε να βρούμε εκεί, αλλά φανερώνει τουλάχιστο μια επιθυμία εκμηδένισης που πηγάζει από την πιο μαύρη καρδιά της εξέγερσης. Το πασκαλικό «κτηνοποιηθείτε» παίρνει έδω την κυριολεκτική σημασία του. Φαίνεται πως ο Λωτρεαμόν δεν μπόρεσε να υποφέρει την κρύα κι ασυγκίνητη σαφήνεια που πρέπει να έχει κανείς για να ζει. «Η υποκειμενικότητά μου κι ένας πλάστης, είναι περισσότερο απ' όσο πρέπει για ένα μυαλό.» Διάλεξε τότε να περιορίσει τη ζωή καθώς και το έργο του στο άστραφτερό κολύμπι μιας σουπιάς ανάμεσα σ' ένα σύννεφο μελάνης. Τ' ώραίο κομμάτι όπου ο Μάλντορορ ζευγαρώνει μέσα στη θάλασσα με τη θηλυκιά του καρχαρία «μ' ένα ζευγάριωμα μακρύ, άγνό και φρικιαστικό», ή γεμάτη νόημα αφήγηση εκεί κυρίως που ο Μάλντορορ μεταμορφωμένος σε μαλάκιο ορμάει ενάντια στον Πλάστη, είναι καθαρές εκ-

φράσεις μιᾶς φυγῆς ἔξω ἀπὸ τὰ σύνορα τοῦ εἶναι καὶ μιᾶς σπασμωδικῆς ἀπόπειρας ἐνάντια στοὺς νόμους τῆς φύσης.

Ὅσοι ἔχουν ἀποδιωχτεῖ ἀπὸ τὴν πατρίδα τῆς συμμετρίας, ἔπου δικαιοσύνη καὶ πάθος ἰσορροποῦν, προτιμοῦν γιὰ ν' ἀποφύγουν τὴ μοναξιά τὰ πικρὰ βασίλεια, ἔπου οἱ λέξεις ἔχουν χάσει πιά τὴ σημασία τους, ἔπου βασιλεύει ἡ βία καὶ τὸ ἔνστικτο τῶν τυφλῶν ὑπάρξων. Αὐτὴ ἡ πρόκληση εἶναι ταυτόχρονα καὶ μιὰ ταπείνωση. Ἡ πάλη μὲ τὸν ἄγγελο τοῦ ψαλμοῦ Π τελειώνει μὲ τὴν ἤττα καὶ τὸ σάπισμα τοῦ ἀγγέλου. Ὁ οὐρανὸς κι ἡ γῆ τότε ξαναγυρίζουν καὶ ἀνακατεῦνται σὰ ρευστὰ δάραθρα τῆς πρωτόγονης ζωῆς. Ἔτσι ὁ ἄνθρωπος - καρχαρίας τῶν «Ψαλμῶν» ἀπόχτησε τὴ νέα μορφή τῶν ἄκρων, τῶν χεριῶν καὶ τῶν ποδιῶν, σὺν ἐξιλεωτικῇ τιμωρίᾳ γιὰ κάποιο ἔγνωστο ἔγκλημα». Ἔπάρχει πραγματικὰ ἓνα ἔγκλημα ἢ ἡ χίμαιρα ἑνὸς ἐγκλήματος (εἶναι ἡ ὁμοφυλοφυλία;) στὴ λίγο γνωστὴ ζωὴ τοῦ Λωτρεαμόν. Κανένας ἀναγνώστης τῶν «Ψαλμῶν» δὲν μπορεῖ ν' ἀντικρούσει τὴν ἀποψη ὅτι ἀπὸ αὐτὸ τὸ βιβλίον λείπει μιὰ «Ἐξομολόγηση τοῦ Σταβρόγκιν».

Μιὰ καὶ λείπει λοιπὸν ἡ ἐξομολόγηση, πρέπει νὰ δοῦμε σ' αὐτὰ τὰ ποιήματα πῶς ἔντονη αὐτὴ τὴ μυστηριώδη ἐπιθυμία ἐξιλέωσης. Ἡ τάση ποὺ χαρακτηρίζει ὀρισμένες μορφές ἐξέγερσης καὶ ποὺ τείνει ὅπως θὰ δοῦμε νὰ ἀναστηλώσει τὴ λογικὴ σὲ σχέση μὲ τὴν παράλογη περιπέτεια, νὰ ξαναβρεῖ τὴν τάξη μέσα ἀπὸ τὴν ἀκαταστασία καὶ νὰ σηκώσει θεληματικὰ ἀλυσίδες ἀκόμα πῶς βαριές ἀπὸ κείνες ποὺ θέλησε νὰ πετάξει, διαγράφεται σ' αὐτὸ τὸ ἔργο μὲ τέτοια ἐπιθυμία ἀπλοποίησης καὶ τόσο κυνισμό ποὺ δείχνουν πῶς αὐτὴ ἡ μεταστροφή εἶχε τὴ σημασία τῆς. Τοὺς «Ψαλμοὺς» ποὺ ἐξυμνοῦσαν τὸ ἀπόλυτο ὄχι ἀκολουθεῖ μιὰ θεωρία τοῦ ἀπόλυτου ναί, τὴ δίχως συμβιβασμοὺς ἐξέγερση ὁ χωρὶς ἀποχρώσεις κωνφορισμός. Κι αὐτὸ μὲ μεγάλη διαύγεια σκέψης. Τὰ «Ποιήματα» μᾶς δίνουν πραγματικὰ τὴν καλύτερη ἐξηγήση τῶν «Ψαλμῶν». «Ἡ ἀπελπισία ποὺ τρέφεται μὲ μιὰ προσαρμογὴ σ' αὐτὲς τίς φαντασμαγορικὲς ὁδηγεῖ ἀτάραχα τὸ λογοτέχνη στὴ γενικὴ κατάλυση τῶν κοι-

ωνικῶν καὶ θεῶν νόμων, καὶ στὴ θεωρητικὴ καὶ πρακτικὴ μοχθηρία.» Τὰ «Ποιήματα» καταγγέλλουν ἀκόμα «τὴν ἐνοχὴ ἑνὸς συγγραφέα πού κυλάει στὸν κατήφορο τοῦ κενοῦ καὶ περιφρονεῖ τὸν ἑαυτό του μὲ χαρούμενες κραυγές.» Ἄλλὰ σ' αὐτὸ τὸ κακὸ δὲ συνιστοῦν ἄλλη θεραπεία ἀπὸ τὸ μεταφυσικὸ κονφορμισμὸ: «Ἀφοῦ ἡ ποίηση τῆς ἀμφιβολίας καταλήγει μ' αὐτὸ τὸν τρόπο σ' ἓνα τέτοιο σημεῖο θλιβερῆς ἀπελπισίας καὶ θεωρητικῆς μοχθηρίας πρέπει νὰ εἶναι ριζικὰ ψεύτικη. Νὰ οἱ λόγοι πού συζητᾶμε γιὰ τὶς ἀρχές ἀφοῦ σ' αὐτὸ δὲ χωρᾶ συζήτηση.» (Γράμμα στὸ Νταρασέ). Αὐτοὶ οἱ ὠραῖοι λόγοι περιγράφουν συνοπτικὰ τὴν ἠθικὴ τοῦ παιδιοῦ μέλους τῆς ἐκκλησιαστικῆς χορωδίας καὶ τοῦ ἐγχειριδιοῦ στρατιωτικῆς ἀγωγῆς. Ἄλλὰ ὁ κονφορμισμὸς μπορεῖ νὰ εἶναι μανιακὸς καὶ γι' αὐτὸ ἀσυνήθιστος. Ὅταν ἔχει ὑμνήσει κανεὶς τὴ νίκη τοῦ κακοποιοῦ ἀετοῦ πάνω στὸ δράκο τῆς ἐλπίδας, μπορεῖ νὰ ἐπαναλαμβάνει ἐπίμονα ὅτι δὲν τραγουδάει παρὰ μόνο τὴν ἐλπίδα, μπορεῖ νὰ γράφει: «Μὲ τὴ φωνή μου καὶ τὴν ἐπισημότητα τῶν σπουδαίων ἡμερῶν, σὲ ξαναφωιάζω στὴν ἐρημικὴ μου ἐστία, δοξασιμένη ἐλπίδα», ἀλλὰ πρέπει καὶ νὰ πείθει σχετικὰ. Τὸ νὰ παρηγορεῖ τὴν ἀνθρωπότητα, νὰ τὴ χρησιμοποιεῖ ὡς ἀδερφό, νὰ ξαναγυρίζει στὸν Κομφούτσιο, τὸ Βούδδα, τὸ Σωκράτη, τὸν Ἰησοῦ Χριστό, «ἠθικολόγους πού διατρέχουν τὴν ὑπαιθρο ψοφολογώντας στὴν πείνα» (διαπίστωση πού εἶναι ἱστορικὰ παρακινδυνευμένη), δὲν εἶναι τίποτα ἄλλο ἀπὸ καμώματα τῆς ἀπελπισίας. Ἔτσι στὴν καρδιὰ τῆς κακίας, ἢ ἀρετῆ, ἢ κόσμια ζωῆ, ἔχουν μιὰ γεύση νοσταλγίας. Γιατὶ ὁ Λωτρεαμὸν ἀρνιέται τὴν προσευχὴ καὶ ὁ Χριστὸς γι' αὐτὸν δὲν εἶναι παρὰ ἓνας ἠθικολόγος. Αὐτὸ πού προτείνει, πού προτείνει στὸν ἑαυτό του μᾶλλον, εἶναι ὁ ἀγνωστικισμὸς καὶ ἡ ἐκτέλεση τοῦ καθήκοντος. Ἐνα τόσο ὠραῖο πρόγραμμα χρειάζεται ἀπαραιτήτως γιὰ κακὴ τὴν τύχη τὴν ἐγκατάλειψη, τὴ γαλήνη τῶν δειλινῶν, μιὰ καρδιὰ χωρὶς πίκρα, μιὰ χαλαρωμένη σκέψη. Ὁ Λωτρεαμὸν συγκινεῖ ὅταν γράφει ξαφνικά: «Δὲν ξέρω ἄλλη χάρη ἀπὸ τ' ὅτι γεννήθηκα.» Ἄλλὰ μαντεύουμε πὼς ἔχει σφιγμένα δόντια ὅταν προσθέσει: «Ἐνα ἀμερόληπτο

πνεύμα τῆ νοιώθει ἀτόφια.» Δὲν ὑπάρχει ἀμερόληπτο πνεύμα μπροστὰ στὴ ζωὴ καὶ τὸ θάνατο. Ὁ ἐπαναστατημένος, μὲ τὸ Λωτρεαμόν, δραπετεύει στὴν ἔρημο. Ἄλλὰ τούτῃ ἡ ἔρημος τοῦ κονφορμισμοῦ εἶναι τὸ ἴδιο πένθιμη μ' ἓνα Χαρράρ. Ἡ τάση γιὰ τὸ ἀπόλυτο τὴν κάνει ἀγονη ἔπως καὶ ἡ μανία τῆς ἐκμηδένισης. Ὅπως ὁ Μάλντορορ ἤθελε τὴν ὀλοκληρωτικὴ ἐξέγερση, ὁ Λωτρεαμόν γιὰ τὶς ἴδιες αἰτίες κηρύσσει τὴν ἀπόλυτη κοινοτυπία. Ἡ φωνὴ τῆς συνειδήσεως ποὺ ζητοῦσε νὰ πνίξει στὸν πρωτόγονο ὠκεανό, νὰ τὴν ἀνακατώσει μὲ τὰ οὐρλιαχτὰ τοῦ κτήνους, ποὺ σὲ μιὰ ἄλλη στιγμή προσπαθοῦσε νὰ τὴν πλανέψει μὲ τὴ λατρεία τῶν μαθηματικῶν, θέλει τώρα νὰ τὴν πνίξει στὴν ἀσκησι ἐνὸς θλιβεροῦ κονφορμισμοῦ. Ὁ ἐπαναστατημένος προσπαθεῖ τότε νὰ εἶναι κουφός σ' αὐτὸ τὸ κάλεσμα πρὸς τὸ εἶναι ποὺ κοίτεται στὸ βάθος τῆς ἐξέγερσός του. Τώρα πιά δὲ θὰ πρέπει νὰ ὑπάρχει ὅταν εἶναι εἴτε μὲ τὸ ν' ἀρνηθεῖ νὰ εἶναι ὅ,τι-δήποτε εἴτε μὲ τὸ νὰ δεχτεῖ νὰ εἶναι ὅποιοσδήποτε.¹ Καὶ οἱ δύο περιπτώσεις πρόκειται γιὰ μιὰ ὄνειροπόλα συμβατικότη-τα. Κι ἡ κοινοτυπία ἀκόμα εἶναι μιὰ συμπεριφορὰ.

Ὁ κονφορμισμὸς εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς μηδενιστικὸς πειρασμοὺς τῆς ἐξέγερσης ποὺ κυριαρχεῖ σ' ἓνα μεγάλο μέρος τῆς πνευματικῆς μας ἱστορίας. Δείχνει πάντως πῶς ὁ ἐπαναστατημένος ποὺ περνάει στὴ δράση, ἂν ξεχάσει τὶς ἀρχές του, μπαίνει στὸν πειρασμὸ τοῦ μεγαλύτερου κονφορμισμοῦ. Ἐξηγεῖ λοιπὸν τὸν 20ὸ αἰῶνα. Ὁ Λωτρεαμόν, ποὺ θεωρεῖται γενικὰ σὰ βάρος τῆς καθαρῆς ἐξέγερσης, φέρνει ἀντίθετα τὸ ἀγγελμα τῆς τάσης τῆς πνευματικῆς ὑποδούλωσης ποὺ κυριαρχεῖ στὸν κόσμο μας. Τὰ «Ποιήματα» δὲν εἶναι παρὰ ἓνας πρόλογος σ' ἓνα «μελλοντικὸ βιβλίον», κι ὅλοι ὀνειρεύονται αὐτὸ τὸ μελλοντικὸ βιβλίον, ἰδανικὴ κατάληξη τῆς λογοτεχνικῆς ἐξέγερσης. Ἄλλὰ γράφεται σήμερα, ἐνάντια στὸ Λωτρεαμόν, σὲ χιλιάδες ἀντίτυπα μὲ τὴ διαταγὴ τῶν γραφείων. Ἡ μεγαλοφυΐα χωρὶς καμιά ἀμφισβολία δὲν εἶναι τελειῶς ξένη μὲ τὴν κοινοτυπία. Ἄλλὰ δὲν πρόκειται γιὰ

1 Παρόμοια ἐπιθυμία ἐκφράζει κι ὁ Φαντάζιο.

τήν κοινοτυπία τῶν ἄλλων, ἐκείνη πού μάταια προσπαθοῦμε νά συναντήσουμε καί πού φτάνει μόνη της ὡς τὸ δημιουργό, δταν χρειάζεται, μὲ ἀστυνομικά μέσα. Πρόκειται γιὰ τὸ δημιουργό, γιὰ τὴ δική του κοινοτυπία. Κάθε ἰδιοφυία εἶναι ταυτόχρονα καί παράξενη καί κοινή. Δὲν εἶναι τίποτα ἄν εἶναι μόνο τὸ ἓνα ἢ τὸ ἄλλο. Θὰ πρέπει νὰ τὸ θυμόμαστε σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν ἐξέγερση. Ἔχει τοὺς δανδῆδες της καί τοὺς ὑπηρετές της ἀλλὰ δὲν ἀναγνωρίζει τὰ νόμιμα παιδιὰ της.

Σουρρεαλισμὸς καί ἐπανάσταση

Θὰ μιλήσουμε πολὺ λίγο ἐδῶ γιὰ τὸ Ρεμπώ. Γι' αὐτὸν ἔχουν εἰπωθεῖ ὅλα, καί πολὺ περισσότερα, δυστυχῶς. Θὰ διευκρινίσουμε ὅμως, γιὰτὶ αὐτὴ ἡ διευκρίνηση ἀφορᾷ τὸ θέμα μας, ὅτι ὁ Ρεμπώ ὑπῆρξε ποιητὴς τῆς ἐξέγερσης μόνο στὸ ἔργο του. Ἡ ζωὴ του, χωρὶς νὰ ἐξηγεῖ τὸ μῦθο πού δημιούργησε, δείχνει μόνο (φτάνει ἓνα ἀντικειμενικὸ διάβασμα τῶν ἐπιστολῶν ἀπὸ τὸ Χαρράρ) τὴ συγκατάβαση στὸ χειρότερο μηδενισμό πού ὑπάρχει. Ὁ Ρεμπώ θεοποιήθηκε γιὰτὶ ἀρνήθηκε τὴ μεγαλοφυία του, λὲς κι αὐτὸ ἀπαιτοῦσε μιὰ ὑπεράνθρωπη ἀρετὴ. Ἄν κι αὐτὸ διαφεύδει τὰ ἄλλοθι τῶν συγχρόνων μας, πρέπει νὰ ποῦμε ἀντίθετα πὼς ἡ μεγαλοφυία μόνο προϋποθέτει ἀρετὴ κι ὄχι ἡ ἀπάρνηση τῆς μεγαλοφυίας. Τὸ μεγαλεῖο τοῦ Ρεμπώ δὲ θρίσκειται στὶς πρῶτες κραυγὲς ἀπὸ τὴ Σαρλβίλ οὔτε στὶς ἐπικοινωνιῆς τοῦ Χαρράρ. Σιεσπάει τὴ στιγμή πού, δίνοντας στὴν ἐξέγερση τὸ πιὸ παράξενο ἐκφραστικὸ μέσο πού δέχτηκε ποτέ, λέει συνάμα τὸ θρίαμβο καί τὸ ἄγχος του, τὴ ζωὴ πού λείπει ἀπὸ τὸν κόσμο καί τὸν ἀναπόφευχτο κόσμο. τὴν κραυγὴ πρὸς τὸ ἀδύνατο καί τὴν τραχιὰ στὴν ἀφῆ πραγματικότητά, τὴν ἀρνήση τῆς ἠθικῆς καί τὴν ἀκατανίκητη νοσταλγία τοῦ καθήκοντος. Τὴ στιγμή ὅπου, φέρνοντας μέσα του τὴ φώτιση καί τὴν κόλαση, θρῖζοντας καί χαιρετώντας τὴν ὁμορφιά, δημι-

ουργεί από μιὰ ανυπέροκλητη αντίφαση ένα διπλό, εναλλασσόμενο τραγούδι, είναι ο ποιητής της εξέγερσης και μάλιστα ο πιο μεγάλος. Ἡ σειρά σύλληψης τῶν δυὸ μεγάλων ἔργων δὲν ἔχει σημασία. Πάντως πέρασε πολὺ λίγος καιρὸς ἀπὸ τὸ πρῶτο στὸ δεύτερο και κάθε καλλιτέχνης ξέρεי μὲ τὴν ἀπόλυτη βεβαιότητα ποὺ δημιουργεῖ ἢ ἐμπειρία μιᾶς ζωῆς, πῶς ὁ Ρεμπὼ ἔφερε στὸν κόσμο τὴν «Ἐποχὴ στὴν Κόλαση» και τίς «Φωτοχυσίς» τὸν ἴδιο καιρὸ. Μπορεῖ νὰ ἔγραφε τὸ ένα ὕστερα ἀπὸ τ' ἄλλο ἀλλὰ ὑπέφερε και γιὰ τὰ δυὸ μαζί. Αὐτὴ ἡ αντίφαση ποὺ τὸν σκότωνε ἦταν ἡ ἀληθινὴ μεγαλοφυΐα του.

Ποῦ εἶναι ὁμως ἡ ἀρετὴ ἐκείνου ποὺ ἀποφεύγει τὴν αντίφαση και προδίνει τὴ μεγαλοφυΐα του πριν νὰ τὴν ὑποφέρει μέχρι τὸ τέλος; Ἡ σιωπὴ τοῦ Ρεμπὼ δὲν εἶναι γι' αὐτὸν ἕνας νέος τρόπος ἀνταρσίας. Τουλάχιστο δὲν μποροῦμε ἐμεῖς νὰ τὸ βεβαιώσουμε μετὰ τὴ δημοσίευση τῶν ἐπιστολῶν ἀπ' τὸ Χαρράρ. Ἡ μεταμόρφωσή του εἶναι ἀναμφίβολα μυστηριώδης. Ἀλλὰ ὑπάρχει ἐπίσης μυστήριο μέσα στὴν ποταπότητα ποὺ βυθίζονται αὐτὲς οἱ ἀκτινοβόλες νέες κοπέλες ὅταν μεταμορφώνονται μετὰ τὸ γάμο σὲ νοικοκυροῦλες. Ὁ μύθος ποὺ φτιάχτηκε γύρω ἀπ' τὸ Ρεμπὼ προϋποθέτει και βεβαιώνει πῶς τίποτα δὲν ἦταν δυνατό μετὰ τὴν «Ἐποχὴ στὴν Κόλαση». Τί εἶναι λοιπὸν ἀδύνατο σ' ἕναν ποιητὴ προικισμένο μὲ χαρίσματα, σ' αὐτὸν τὸν ἀνεξάντλητο δημιουργό; Μετὰ τὸ «Μόμπυ Ντίκ», τὴ «Δίκη», τὸ «Ζαρατούστρα», τοὺς «Δαιμονισμένους» τί νὰ φανταστοῦμε; Κι ὁμως μεγάλα ἔργα ἐξακολουθοῦν νὰ γεννιοῦνται και μετὰ τὰ παραπάνω ἔργα ποὺ διορθώνουν και διδάσκουν, κι ἀποτελοῦν μαρτυρία γιὰ ὅ,τι πιο περήφανο ὑπάρχει στὸν ἄνθρωπο και δὲ σταματοῦν παρὰ μὲ τὸ θάνατο τοῦ δημιουργοῦ. Ποιὸς δὲ λυπάται ποὺ χάσαμε ἕνα ἔργο μεγαλύτερο κι ἀπ' τὴν «Ἐποχὴ», ποὺ μιᾶς στέρησε μιὰ παραίτηση;

Ἡ Ἀθησυνία εἶναι τὸ λιγότερο ἕνα μοναστήρι, εἶναι ὁ Χριστὸς ποὺ ἔκλεισε τὸ στόμα τοῦ Ρεμπὼ; Τότε αὐτὸς ὁ Χριστὸς θὰ ἦταν ἐκεῖνος ποὺ θρονιάζεται στίς μέρες μας στὰ ταμεία τῶν τραπεζῶν ἂν κρίνουμε ἀπὸ τὰ γράμματά του

δπου ὁ καταραμένος ποιητὴς μιλά μόνο γιὰ τὰ λεφτά του πού θέλει νὰ τὰ δεῖ «καλὰ τοποθετημένα» καὶ «ν' ἀποφέρουν κανονικὰ κέρδη». Ἐκεῖνος πού τραγουδοῦσε μέσα στὰ βασιανιστήρια, πού ἐδριζε τὸ Θεὸ καὶ τὴν ὁμορφιά, πού ὄπλιζόταν ἐνάντια στὴν ἐλπίδα καὶ τὴ δικαιοσύνη, πού φθειρόταν δοξαστικὰ στὴν ἀτμόσφαιρα τοῦ ἐγκλήματος, θέλει μόνο νὰ παντρευτεῖ μὲ κάποια πού νὰ «ἔχει μέλλον». Ὁ μάγος, ὁ προφήτης, ὁ ἀθεράπευτος κατάδικος πού γύρω του στενεύει τὸ κάτεργο, ὁ ἀνθρώπος - βασιλιάς πάνω στὴ γῆ χωρὶς θεοῦ, κουβαλάει συνέχεια 10 κιλά χρυσὸ σὲ μιὰ ζώνη πού τοῦ δένει στριφογυριστὰ τὴν κοιλιά καὶ γιὰ τὴν ὁποία παραπονιέται ὅτι τοῦ προκαλεῖ δυσεντερία. Αὐτὸς εἶναι λοιπὸν ὁ μυθικὸς ἥρωας πού προτείνουν σὲ χιλιάδες νέους πού οὔτε νὰ φτύσουν δὲ θέλουν πάνω στὸν κόσμον ἀλλὰ θὰ πέθαιναν ἀπὸ ντροπὴ μόνο στὴν ἰδέα αὐτῆς τῆς ζώνης; Γιὰ νὰ διατηρήσουμε τὸ μῦθον πρέπει ν' ἀγνοήσουμε αὐτὰ τ' ἀποφασιστικὰ γράμματα. Καταλαβαίνουμε γιὰτί σχολιάστηκαν τόσο λίγο. Εἶναι ἱερόσυλα, ὅπως εἶναι ἱερόσυλη πολλὲς φορές ἡ ἀλήθεια. Μεγάλος καὶ θαυμαστὸς ποιητὴς, ὁ πιδὸς μεγάλος τῆς ἐποχῆς του, ἀστραφτερὴ μεγαλοφυΐα, νὰ τί εἶναι ὁ Ρεμπώ. Ἀλλὰ δὲν εἶναι ὁ θεάνθρωπος, τὸ ἄγριο παράδειγμα, ὁ μοναχὸς τῆς ποίησης πού θέλησαν νὰ μᾶς παρουσιάσουν. Ὁ ἀνθρώπος δὲν ξαναβρῆκε τὸ μεγαλεῖο του παρὰ μόνο πάνω στὸ κρεβάτι τοῦ νοσοκομείου, τὴν ὥρα τοῦ δύσκολου τέλους, ὅπου ἀκόμα καὶ ἡ μετριότητα τῆς καρδιᾶς γίνεται συγκινητικὴ: «Τί δυστυχισμένος πού εἶμαι, τί δυστυχισμένος πού εἶμαι... κι ἔχω λεφτὰ ἀπάνω μου χωρὶς νὰ μπορῶ οὔτε νὰ τὰ φυλάξω!» Ἡ μεγάλη κραυγὴ αὐτῆς τῆς ἀθλιας ὥρας δίνει εὐτυχῶς στὸ Ρεμπώ αὐτὸ τὸ μέρος τοῦ κοινοῦ μέτρου πού συνυπάρχει ἀθελά του μὲ τὸ μεγαλεῖο: «Ὁχι, ὄχι, τώρα ἐπαναστατῶ ἐνάντια στὸ θάνατο!» Ὁ νεαρὸς Ρεμπώ ἀνασταίνεται μπρο-

1. Εἶναι σωστὸ ὅτι τὸ ὄφος αὐτῶν τῶν γραμμάτων μπορεῖ νὰ ταιριάζει στοὺς ἀνθρώπους στοὺς ὁποίους ἀπευθύνονταν. Ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει σ' αὐτὰ καμιά προσπάθεια ψεύδους. Οὔτε μιὰ λέξη πού νὰ προδίνει τὸν παλιὸ Ρεμπώ.

στά στην άβυσσο και μαζί του ή άνταρσία εκείνων τών και-
ρών, όπου ή κατάρα ενάντια στη ζωή ήταν ή απελπισία του
θανάτου. Τότε ο άστος έμπορος συναντά το διχασμένο νεαρό
πού τόσο θερμά αγαπήσαμε. Τόν συναντά μέσα στη φρίκη
και το φριχτό πόνο, όπου ξαναβρίσκονται τελικά οι άνθρωποι
πού δέν μπόρεσαν νά χαιρετήσουν τήν εύτυχία. Έδώ μόνο
άρχίζει το πάθος του και ή αλήθεια του.

"Άλλωστε το Χαρράρ είχε πραγματικά αναγγελθεί μέ-
σα στο έργο αλλά με τή μορφή τής τελευταίας παραίτησης.
«Τò καλύτερο, ένας ύπνος μεθυσμένος πάνω στην άμμου-
διά.» Η μανία τής εκμηδένισης πού υπάρχει σε κάθε στα-
σιαστή παίρνει τότε τήν κοινότερη μορφή. Η Άποκάλυψη
του έγκλήματος όπως παρουσιάζεται απ' το Ρεμπώ στον
πρίγκιπα πού σκοτώνει άκούραστα τούς ύπηκόους του, ή μα-
κρόχρονη άνταραχή θά είναι θέματα επαναστατικού περιε-
χομένου πού θά ξαναβρούν οι σουρρεαλιστές. Άλλά τελικά
ή μηδενιστική ήττοπάθεια κυριάρχησε: ο άγώνας, το ίδιο
το έγκλημα κατακούρασαν τήν έξαντλημένη ψυχή. Ο προ-
φήτης πού, αν μπορούμε νά το πούμε, έπινε για νά μήν ξε-
χνάει, βρίσκει στο τέλος στο μεθύσι το βαρύ ύπνο πού ξέ-
ρουν καλά οι σύγχρονοί μας. Κοιμούνται πάνω στην άμμουδιά
ή στο "Αντεν. Και συναινούν όχι πιά ενεργητικά αλλά πα-
θητικά στην τάξη του κόσμου, ακόμα κι αν αυτή ή τάξη πη-
γαίνει προς τήν παρακμή. Η σιωπή του Ρεμπώ προετοιμά-
ζει έτσι τή σιωπή τής Αυτοκρατορίας καθώς πλανιέται πά-
νω από τά πνεύματα πού καρτερικά υπομένουν τά πάντα
έκτος απ' τόν άγώνα. Αυτή ή μεγάλη ψυχή πού ξαφνικά ύ-
ποτάχτηκε στα λεφτά είναι ο προάγγελος άλλων απαιτήσεων,
πρώτα υπερβολικών πού θά μπουν ύστερα στην ύπηρεσία τών
άστυνομιών. Νά μήν είσαι τίποτα, νά ή κραυγή του πνεύ-
ματος πού κουράστηκε απ' τις ίδιες του τις εξεγέρσεις. Τότε
πρόκειται για μιá αυτοκτονία του πνεύματος λιγότερο σεβα-
στή από εκείνη πού έκαναν οι σουρρεαλιστές και με μεγαλύ-
τερες συνέπειες. Ο σουρρεαλισμός ακριβώς έχει μιá σημα-
σία στο τέρμα αυτού του ρεύματος εξέγερσης γιατί προσπά-
θησε νά συνεχίσει το μόνο Ρεμπώ πού άξίζει τήν τρυφερό-

τητα. Βγάζοντας από το γράμμα για τον προφήτη κι από τη μέθοδο που προυποθέτει τον κανόνα μιας επαναστατημένης άσκητικής, έξηγγει αυτόν τον άγώνα ανάμεσα στη θέληση του είναι και την επιθυμία της εκμηδένισης, το ναί και το όχι που ξαναβρήκαμε σ' όλα τα στάδια της εξέγερσης. Για όλες αυτές τις αίτιες, αντί να επαναλάβουμε τ' ατέλειωτα σχόλια που περιτριγυρίζουν το έργο του Ρεμπώ, κρίνουμε προτιμότερο να τον ξαναβρούμε και να τον ακολουθήσουμε στους κληρονόμους του.

Άπόλυτη εξέγερση, άνυποταξία, σαμποτάζ του κανόνα και λατρεία του παράλογου, ο σουρρεαλισμός όρίζεται στην πρώτη του πρόθεση σαν τη δίκη των πάντων που όλο και ξαναρχίζει. Η άρνηση όλων των καθιερωμένων είναι καθαρής, σαφούς και προκλητικής. «Είμαστε ειδικοί της εξέγερσης.» Μηχανή για ν' άναποδογυρίζει το πνεύμα, σύμφωνα με τον Άραγκόν, ο σουρρεαλισμός σφυρηλατήθηκε άρχικά μέσα στο κίνημα των «νταντά», όπου υπάρχουν ρομαντικές καταβολές και άναιμικός δανδισμός.¹ Η άπουσία νοήματος και η αντίφαση μελετήθηκαν τότε για αυτές τις ίδιες. «Οι άληθινοί νταντά είναι ενάντια στο Νταντά. Όλος ο κόσμος είναι όδηγός του Νταντά.» Η άκόμα: «Τί είναι καλό; Τί είναι άσχημο; Τί είναι μεγάλο, δυνατό, αδύνατο;... Ξέρω γώ! Ξέρω γώ!» Αυτόι οι μηδενιστές του σαλονιού άπειλούνταν ελοφάνερα να προσφέρουν πολύ πιστούς υπηρέτες στις όρθοδοξίες. Άλλά στο σουρρεαλισμό υπάρχει κάτι πολύ περισσότερο από αυτόν τον επιδειξιακό άντικονφορμισμό: ή κληρονομιά του Ρεμπώ που ο Μπρετόν συνοψίζει έτσι: «Πρέπει ν' άφήσουμε εκεί κάθε έλπίδα;»

Μιά δυνατή κραυγή προς τη ζωή που λείπει, όπλίζεται με μία άχέρια άρνηση του κόσμου που υπάρχει, όπως περήφανα λέει ο Μπρετόν: «Άνίκανος να πάρω τη θέση μου στην

1. Ο Ζαρρύ, ένας από τους δασκάλους του ντανταϊσμού, είναι ή τελευταία, αλλά και ή πιό παράξενη, ή πιό μεγαλοφυής ενσάρκωση του μεταφυσικού δανδή.

τύχη πού μου ήρθε, ποτισμένος μέχρι τή βαθύτερη συνείδησή μου από τούτη τήν άρνηση δικαιοσύνης, φυλάγομαι από τό νά προσαρμόσω τήν ύπαρξή μου έδω κάτω στις γελοίες συνθήκες κάθε ύπαρξης.» Τό πνεύμα, σύμφωνα με τόν Μπρετόν, δέν κατορθώνει νά στερεωθεί ούτε μέσα στη ζωή ούτε στο ύπερπέραν. 'Ο σουρρεαλισμός θέλει ν' αποκριθεί σ' αυτή τή χωρίς σταματημό άνησυχία. Είναι μιá «φωνή του πνεύματος πού στρέφεται ενάντια στον έαυτό της κι είναι γερά αποφασισμένη νά συντρίβει άπελπισμένα τούτα τά εμπόδια». Φωνάζει ενάντια στο θάνατο και τή «γελοία διάρκεια» μιáς εφήμερης κατάστασης. 'Ο σουρρεαλισμός λοιπόν είναι κάτω άπ' τις διαταγές μιáς άνυπομονησίας. Ζει σέ μιá κάποια κατάσταση πληγωμένης όργης, αλλά και συνάμα μέσα στην αύστηρότητα και τήν περήφανη άδιαλλαξία πού προϋποθέτουν μιá ήθικη. 'Από τις άρχές του έ σουρρεαλισμός, ευαγγέλιο τής άταξίας, άντιμετώπισε τήν ύποχρέωση νά δημιουργήσει μιá τάξη. 'Αλλά άρχικά σκέφτηκε μόνο νά καταστρέψει, με τήν ποίηση πρώτα στο έπίπεδο τής κατάρας και μετά με ύλικά σφυριά. 'Η δίκη του πραγματικού κόσμου έγινε λογικά ή δίκη τής δημιουργίας.

'Ο σουρρεαλιστικός άντιθεισμός είναι όρθολογισμένος και μεθοδικός. Στηρίχτηκε πρώτα πάνω σέ μιá ιδέα τής άπόλυτης άπουσίας ένοχής στον άνθρωπο στον όποιο πρέπει ν' άποδοθεί «όλη ή δύναμη πού μπόρεσε νά θάλει πάνω στη λέξη Θεός». 'Ομως σ' όλη τήν Ιστορία τής έξεγερσης, αυτή ή ιδέα τής άπόλυτης άθωότητας πού ξεπήδησε από τήν άπελπισία μεταμορφώθηκε λίγο-λίγο σέ τρέλα τιμωρίας. Οι σουρρεαλιστές καθώς έξυμνούσαν τήν ανθρώπινη άθωότητα πίστεψαν ότι μπορούσαν νά ύμνήσουν και τó έγκλημα και τήν αυτοκτονία. Μίλησαν για τήν αυτοκτονία σά νά ήταν λύση και ό Κρεβέλ πού έκτιμούσε αυτή τή λύση, «τήν πιό σωστή και όριστική με περισσότερη άληθοφάνεια», αυτοκτόνησε όπως κι ό Ριγκώ κι ό Βασέ. 'Ο 'Αραγκόν μπόρεσε κατόπιν νά στιγματίσει τούς φλύαρους τής αυτοκτονίας, χωρίς μ' αυτό νά πάψει νά είναι άτιμωτικό τó νά εκθειάζει κανείς τήν έκμηδένιση και τó νά φτάνει μέχρι τήν αυτοκτονία. Σ' αυτό

τό σημείο ο σουρρεαλισμός κράτησε, από τη «λογοτεχνία» που σιχαινόταν, τη χειρότερη λύση και δικαιολόγησε τη σπαραχτική κραυγή του Ριγκώ: «Είσαστε όλοι ποιητές κι εγώ είμαι από τη μεριά του θανάτου.»

Ο σουρρεαλισμός δέν έμεινε εκεί. Διάλεξε σάν ήρωα τη Βιολέτ Νοζιέρ ή τόν άνώνυμο έγκληματία, επιθεβαιώνοντας έτσι, μπροστά στό ίδιο τό έγκλημα, τήν άθωότητα του πλάσματος. Άλλά τόλμησε νά πει κιόλας — κι αύτή είναι ή φράση πού θά πρέπει νά έκανε τόν Μπρετόν νά μετανιώνει πιό πολύ μετά τό 1933 — ότι ή πιό άπλή σουρρεαλιστική πράξη ήταν τό νά κατέβει κάποιος στό δρόμο μέ τό ρεβόλβερ στό χέρι και νά πυροβολήσει τό πλήθος στην τύχη. Σέ όποιον άρνιέται κάθε άλλη άπόφαση από τήν άπόφαση του άτόμου και της επιθυμίας του και κάθε άλλη προτεραιότητα από κείνη του άσυνείδητου, άρμόζει όπωσδήποτε ή συγχρονισμένη εξέγερση ενάντια στην κοινωνία και τη λογική. Η θεωρία της άναίτιας πράξης κορυφώνει τη διεκδίκηση της άπόλυτης έλευθερίας. Τί σημασία έχει άν στό τέλος αύτή ή έλευθερία συνοψίζεται στη μοναξιά πού όρρίζει ο Ζαρρύ: «Όταν θά έχω σκάσει άπ' τό κακό μου, θά σκοτώσω όλο τόν κόσμο και θά φύγω.» Η ούσία είναι πώς τά έμπόδια έχουν ξεπεραστεί κι ότι τό παράλογο θριαμβεύει. Τί σημαίνει πραγματικά τούτη ή άπολογία του εγκλήματος άν όχι πώς σ' έναν κόσμο χωρίς σημασία και χωρίς τιμή, μόνο ή έπιθυμία είναι θεμιτή; Η όρμη της ζωής, ή ώθηση του άσυνείδητου, ή κραυγή του παράλογου είναι οι μόνες καθαρές αλήθειες πού πρέπει νά εδνοεί κανείς. Ό,τι είναι αντίθετο μέ τήν επιθυμία και κυρίως ή κοινωνία πρέπει νά καταστραφεί χωρίς έλεος. Καταλαβαίνουμε τώρα τήν παρατήρηση του Μπρετόν για τό Σάντ: «Βέβαια, ο άνθρωπος δε συναινει πιά έδώ νά ένωθεί μέ τη φύση παρά μόνο μέ τό έγκλημα. Μένει νά μάθουμε άν κι αύτό δέν είναι ένας άπό τους πιό τρελούς, τους πιό άναμφισβήτητους τρόπους αγάπης.» Νοιώθουμε ξεκάθαρα πώς πρόκειται γι' αγάπη χωρίς άντικείμενο όπως συμβαίνει στις σπαραγμένες καρδιές. Άλλά αύτή ή κενή και

ἀπληστη ἀγάπη, αὐτὴ ἡ μανία κατοχῆς εἶναι ἀκριβῶς ἐκείνη πού ἡ κοινωνία ἐμποδίζει ἀναπόφευχτα. Γι' αὐτὸ ὁ Μπρετόν πού νοιώθει ἀκόμα ἀμηχανία γιὰ τὶς δηλώσεις του μπόρεσε νὰ ἐπαινέσει τὴν προδοσία καὶ νὰ δηλώσει (αὐτὸ πού οἱ σουρρεαλιστὲς προσπάθησαν ν' ἀποδείξουν) ὅτι ἡ βία εἶναι ὁ μόνος κατάλληλος τρόπος ἔκφρασης.

Ἄλλὰ ἡ κοινωνία δὲν εἶναι καμωμένη μόνο ἀπὸ πρόσωπα. Εἶναι καὶ θεσμός. Γεννημένοι γιὰ νὰ σκοτώσουν ὅλο τὸν κόσμον, οἱ σουρρεαλιστὲς, μὲ τὴν ἴδια τὴ λογικὴ τῆς πράξης τους, κατάληξαν νὰ πιστέψουν ὅτι γιὰ νὰ ἐλευθερώσουν τὴν ἐπιθυμία πρέπει ν' ἀνατρέψουν πρῶτα τὴν κοινωνία. Διάλεξαν νὰ ὑπηρετήσουν τὴν ἐπανάσταση τοῦ καιροῦ τους. Ἀπὸ τὸ Γουὼλπολ καὶ τὸ Σάντ, ἀπὸ μιὰ συνέπεια, πού ἀποτελεῖ τὸ θέμα αὐτοῦ τοῦ δοκιμίου, οἱ σουρρεαλιστὲς πέρασαν στὸν Ἑλδέτιο καὶ τὸ Μάρξ. Ἄλλὰ καταλαβαίνουμε πολὺ καλά πῶς δὲν εἶναι ἡ μελέτη τοῦ μαρξισμοῦ πού τοὺς ὀδήγησε στὴν ἐπανάσταση.¹ Ἀντίθετα ἀσταμάτητη προσπάθεια τῶν σουρρεαλιστῶν θὰ εἶναι νὰ συμφιλώσουν τὶς ἀπαιτήσεις πού τοὺς ἔφεραν στὴν ἐπανάσταση μὲ τὸ μαρξισμό. Μποροῦμε νὰ ποῦμε, χωρὶς αὐτὸ νὰ εἶναι παράδοξο, ὅτι οἱ σουρρεαλιστὲς προσχώρησαν στὸ μαρξισμό ἐξαιτίας αὐτοῦ πού τοὺς ἀπῶθεϊ περισσότερο ἀπ' ὅλα σήμερα. Διστάζουμε, ξέροντας τὸ βάθος καὶ τὴν εὐγένεια τῆς ὑπαρξῆς του καὶ ἔχοντας περάσει τὸν ἴδιο διχασμό, νὰ θυμίσουμε στὸν Ἀντρέ Μπρετόν ὅτι τὸ κίνημά του υλοθῆτησε σὰν ἀρχὴ τὴν ἐγκαθίδρυση «μιας ἀνελέτητης ἐξουσίας» καὶ μιᾶς δικτατορίας, τὸν πολιτικὸ φανατισμό, τὴν ἄρνηση τῆς ἐλεύθερης συζήτησης καὶ τὴν ἀναγκαιότητα τῆς ποινῆς τοῦ θανάτου. Νοιώθουμε ἀπορία μπροστὰ στὸ παράξενο λεξιλόγιό τῆς ἐποχῆς («σαμποτάζ», «καταδότης» κλπ.) πού ταιριάζει σὲ μιὰ ἀστυνομικὴ ἐπανάσταση. Ἄλλὰ ἐκεῖνοι οἱ μανιασμένοι ἤθελαν μιὰ «ὅποιαδήποτε ἐπανάσταση», ὅ,τιδήποτε θὰ τοὺς ἔβγαζε ἀπὸ τὸν κόσμο

1. Μετριοῦνται στὰ δάχτυλα οἱ κομμουνιστὲς πού προσχώρησαν στὴν ἐπανάσταση μὲ τὴ μελέτη τοῦ μαρξισμοῦ. Πρῶτα κανεῖς ἀλλάξε: πίστη κι ὕστερα διαβάζει τὶς Γραφὲς καὶ τοὺς Πατέρες.

τῶν καταστηματαρχῶν καὶ τῶν συμβιβαστῶν ὅπου ἦταν ἀναγκασμένοι νὰ ζοῦν. Μὴ μπορώντας νὰ ἔχουν τὸ καλύτερο προτιμοῦσαν ἀκόμα τὸ χειρότερο. Μ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἦταν μηδενιστές. Δὲν μπορούσαν νὰ καταλάβουν πῶς ὄσοι ἀπ' αὐτοὺς ἔπρεπε νὰ εἶναι στὸ ἔξης πιστοὶ στὸ μαρξισμό παρέμεναν ταυτόχρονα πιστοὶ στὸν πρῶτο τους μηδενισμό. Ἡ πραγματικὴ καταστροφὴ τοῦ ἐκφραστικοῦ μέσου πού τόσο ἐπιμονα ζητοῦσε ὁ σουρρεαλισμός, δὲν μπορεῖ νὰ σταθεῖ στὴν ἀταξία ἢ τὸν αὐτοματισμό. Βρίσκεται στὴ λέξη τάξη. Παρ' ὅλο πού ὁ Ἄραγκὸν ἄρχισε μὲ μιὰ καταγγελία τῆς «ἀτιμωτικῆς στάσης τοῦ πραγματισμοῦ», σ' αὐτὴ ἔβηκε τελικὰ τὴν δλοκληρωτικὴ λύτρωση ἀπὸ τὴν ἠθικὴ, ἀκόμα κι ἂν αὐτὴ ἢ λύτρωση ἦταν ταυτόσημη μὲ μιὰ ἄλλη σκλαβιά. Ἐκεῖνος πού σκεφτόταν βαθύτερα αὐτὸ τὸ πρόβλημα, ὁ Πιέρ Ναβίλ, ζητώντας τὸν κοινὸ παρανομαστὴ τῆς ἐπαναστατικῆς καὶ τῆς σουρρεαλιστικῆς δράσης, τὸν ἐντόπιζε στὸν πεσσιμισμὸ, δηλαδὴ «τὴν πρόθεση νὰ φτάνει ὁ ἄνθρωπος ὡς τὸ χαμὸ του καὶ νὰ μὴν παραμελεῖται τίποτα γιὰ νὰ γίνει χρήσιμος αὐτὸς ὁ ἀφανισμός». Αὐτὸ τὸ μίγμα αὐγουστίνισμοῦ καὶ μακιαβελισμοῦ ὀρίζει πραγματικὰ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 20οῦ αἰῶνα. Δὲ θὰ μπορούσε νὰ δοθεῖ τολμηρότερη ἔκφραση στὸ μηδενισμό τῆς ἐποχῆς. Οἱ ἀρνητὲς τοῦ σουρρεαλισμοῦ εἴμιναν πιστοὶ στὸ μηδενισμό στὶς περισσότερες ἀρχές του. Ἡθελαν κι αὐτοὶ νὰ πεθάνουν μὲ κάποιον τρόπο. Ἄν ὁ Ἄντρέ Μπρετόν καὶ μερικοὶ ἄλλοι ἀποχωρίστηκαν τελικὰ τὸ μαρξισμό εἶναι γιὰτὶ ὑπῆρχε σ' αὐτοὺς κάτι περισσότερο ἀπ' τὸ μηδενισμό, μιὰ δευτέρη πίστη σὲ ὅ,τι ὑπάρχει πῶς καθαρὸ στὶς ἀρχές κάθε ἀνταρσίας: δὲν ἤθελαν νὰ πεθάνουν.

Βέβαια, οἱ σουρρεαλιστὲς θέλησαν νὰ κηρύξουν τὸν ὕλισμο. «Στὴν ἀρχὴ τῆς ἀνταρσίας τοῦ θωρηκτοῦ Ἰοτέμκιν' μᾶς ἀρέσει ν' ἀναγνωρίζουμε αὐτὸ τὸ τρομερὸ κομμάτι κρέας.» Ἄλλὰ δὲν ὑπάρχει σ' αὐτοὺς, ὅπως στοὺς μαρξιστὲς, ἓνα εἶδος φιλίας ἀκόμα καὶ διανοητικὰ γι' αὐτὸ τὸ κομμάτι τὸ κρέας. Τὸ ψοφίμι προσωποποιεῖ μόνο τὸν πραγματικὸ κόσμον πού κάνει ἀληθινὰ νὰ ξεπηδάει ἢ ἐξέγερση, ἀλλὰ ἐναντίά του. Δὲν ἐξηγεῖ τίποτα ἀκόμα κι ἂν νομιμο-

ποιεί τὰ πάντα. Ἡ ἐπανάσταση γιὰ τοὺς σουρρεαλιστὲς δὲν ἦταν ἕνας σκοπὸς ποὺ πραγματοποιεῖται ἡμέρα μὲ τὴν ἡμέρα, μὲ τὴ δράση, ἀλλὰ ἕνας ἀπόλυτος καὶ παρηγορητικὸς μύθος. Ἦταν «ἡ ἀληθινὴ ζωὴ, ὅπως ἡ ἀγάπη» ποὺ γι' αὐτὴ μιλοῦσε ὁ Ἐλύαρ όταν δὲν μπορούσε νὰ φανταστῆ πῶς ὁ φίλος του Καλάντρ θὰ ἔφευγε ἀπ' αὐτὴ τὴ ζωὴ. Ἦθελαν τὸν «κομμουνισμό τῆς μεγαλοφυΐας» κι ὄχι τὸν ἄλλο. Αὐτοὶ οἱ περίεργοι μαρξιστὲς δὴλωναν πῶς ἐπαναστατοῦσαν ἐνάντια στὴν ἱστορία καὶ δόξαζαν τὸ ἥρωικὸ αἶτομο. «Ἡ ἱστορία κατευθύνεται ἀπὸ νόμους ποὺ καθορίζει ἡ ἀνανδρία τῶν ἀτόμων.» Ὁ Ἄντρέ Μπρετόν ἤθελε καὶ τὴν ἐπανάσταση καὶ τὴν ἀγάπη ποὺ εἶναι ἀσυμβίβαστες. Ἡ ἐπανάσταση εἶναι ν' ἀγαπᾶς ἕναν ἄνθρωπο ποὺ δὲν ὑπάρχει ἀκόμα. Ἀλλὰ ἐκεῖνος ποὺ ἀγαπᾶ μιὰ ζωντανὴ ὑπαρξή, ἀν τὴν ἀγαπᾶ στ' ἀλήθεια, δὲν μπορεί νὰ δεχτῆ νὰ πεθάνει παρὰ μόνο γι' αὐτὴ. Στὴν πραγματικότητά ἡ ἐπανάσταση ἦταν γιὰ τὸν Ἄντρέ Μπρετόν μιὰ ἰδιαίτερη περίπτωση τῆς ἐξέγερσης, ἐνῶ γιὰ τοὺς μαρξιστὲς, καὶ γενικὰ γιὰ ὅλους ὄσους σκέφτονται πολιτικά, ἀληθινὸ εἶναι μόνο τὸ ἀντίθετο. Ὁ Μπρετόν δὲν προσπαθοῦσε νὰ πραγματοποιήσῃ, μὲ τὴ δράση, τὴν εὐτυχισμένη πολιτεία ποὺ θὰ δικαίωνε ἡ ἱστορία. Μιὰ ἀπὸ τίς θεμελιώδεις θέσεις τοῦ σουρρεαλισμοῦ εἶναι πῶς οὐσιαστικὰ δὲν ὑπάρχει σωτηρία. Τὸ πλεονέκτημα τῆς ἐπανάστασης δὲν ἦταν νὰ δώσει στοὺς ἀνθρώπους τὴν εὐτυχία, «τὴν ἀπαίσια γήινη ἀνεση». Θάπρεπε ἀντίθετα, σύμφωνα μὲ τὸ πνεῦμα τοῦ Μπρετόν, νὰ ὀδηγήσῃ στὴν κάθαρση καὶ νὰ φωτίσει τὴν τραγικὴ τους κατάσταση. Ἡ παγκόσμια ἐπανάσταση καὶ οἱ τρομερὲς θυσίες ποὺ προϋποθέτει θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχουν ἕνα μόνο ὄφελος: «νὰ μὴν ἐπιτραπῆ στὴν τεχνητὴ προσωρινότητα τῶν κοινωνικῶν συνθηκῶν νὰ ἀποκρύβει τὴν πραγματικὴ προσωρινότητα τῶν ἀνθρώπινων συνθηκῶν». Μόνο ποὺ γιὰ τὸν Μπρετόν αὐτὴ ἡ πρόδος ἦταν ὑπερβολικὴ. Εἶναι σὰ νὰ λέμε πῶς ἡ ἐπανάσταση ἔπρεπε νὰ μπεῖ στὴν ὑπηρεσία τῆς ἐσωτερικῆς ἀσκητικῆς ποὺ μ' αὐτὴ ὁ ἄνθρωπος μπορεί νὰ μεταμορφώσῃ τὸ πραγματικὸ σὲ θαυμαστό, «ἀστραφτερὴ ἀντεκδίκηση τῆς φαντασίας τοῦ ἀνθρώπου». Τὸ θαυμαστό ἔ-

χει για τον Αντρέ Μπρετόν τη θέση που έχει το ὀρθολογιστικό στο Χέγκελ. Δέν μπορούμε λοιπόν νά φανταστούμε πιδ πλήρη αντίθεση μέ την πολιτική φιλοσοφία του μαρξισμού. Οί επίμονοι δισταγμοί αὐτῶν που ὁ Ἄρτώ ὀνόμαζε οί Ἄμιέλ τῆς ἐπανάστασης ἐξηγοῦνται εὐκολα. Οί σουρρεαλιστές ἦταν πιδ διαφορετικοί ἀπό τό Μάρξ ἀπό ὅ,τι ἦταν οί ἀντιδραστικοί ὅπως ὁ Ζοσέφ ντέ Μαίστρ λόγου χάρη. Αὐτοί χρησιμοποιοῦν τήν τραγωδία τῆς ὑπαρξῆς γιά ν' ἀρνηθοῦν τήν ἐπανάσταση, γιά νά διατηρήσουν δηλαδή μιὰ ἱστορική κατάσταση. Οί μαρξιστές τή χρησιμοποιοῦν γιά νά νομιμοποιήσουν τήν ἐπανάσταση, γιά νά δημιουργήσουν δηλαδή μιὰ ἄλλη ἱστορική κατάσταση. Καί οί δυο βάζουν τήν ἀνθρώπινη τραγωδία στήν ὑπηρεσία τῶν ἀντικειμενικῶν τους σκοπῶν. Ὁ Μπρετόν τώρα χρησιμοποιοῦσε τήν ἐπανάσταση γιά νά τελειώσει τήν τραγωδία καί ἔθεσε στήν πραγματικότητα τήν ἐπανάσταση στήν ὑπηρεσία τῆς σουρρεαλιστικῆς περιπέτειας.

Ἡ ὀριστική διακοπή σχέσεων ἐξηγεῖται τέλος ἀν σκεφτοῦμε πῶς ὁ μαρξισμός ζητοῦσε τήν ὑποταγή του ἀλόγιστου, ἐνῶ οί σουρρεαλιστές εἶχαν ξεσηκωθεί γιά νά τό ὑπερασπίσουν μέχρι θανάτου. Ὁ μαρξισμός ἔτεινε στήν κατάχτηση τῆς ὀλότητος καί ὁ σουρρεαλισμός, ὅπως κάθε πνευματική ἐμπειρία, στήν ἐνότητα. Ἡ ὀλότητα μπορεῖ νά ζητάει τήν ὑποταγή του παράλογου ἀν τό λογικό ἀρχει γιά τήν κατάχτηση τῆς ἐξουσίας του κόσμου. Ἀλλά ἡ ἐπιθυμία τῆς ἐνότητας εἶναι πιδ ἀπαιτητική. Δέν τῆς φτάνει νά εἶναι ὀρθολογιστικά. Θέλει κυρίως νά συμφιλιωθοῦν στο ἴδιο ἐπίπεδο τό λογικό μέ τό παράλογο. Δέν ὑπάρχει ἐνότητα που νά ἔχει σάν προϋπόθεση τόν ἀκρωτηριασμό.

Γιά τόν Ἄντρέ Μπρετόν ἡ ὀλότητα ἦταν μόνο ἕνας σταθμός, ἀναγκαῖος ἴσως ἀλλά ἐπωσodήποτε ἀνεπαρκῆς, πάνω στο δρόμο τῆς ἐνότητας. Ξαναβρίσκουμε ἐδῶ τό θέμα του Ὁλα ἢ Τίποτα. Ὁ σουρρεαλισμός τείνει πρὸς τό παγκόσμιο καί ἡ περίεργη ἀλλά βαθυστόχαστη μομφή του Μπρετόν γιά τό Μάρξ βρίσκεται στο ὅτι λέει σωστά πῶς ὁ τελευταῖος δέν εἶναι παγκόσμιος. Οί σουρρεαλιστές ἤθελαν νά

συμβιδάσουν τὸ «νὰ μεταμορφωθεῖ ὁ κόσμος» τοῦ Μάρξ καὶ τὸ «ν' ἀλλάξει ἡ ζωὴ» τοῦ Ρεμπώ. Ἀλλὰ τὸ πρῶτο ὀδηγεῖ στὴν κατάχτηση τῆς ὀλότητος τοῦ κόσμου καὶ τὸ δεύτερο στὴν κατάχτηση τῆς ἐνότητος τῆς ζωῆς. Κάθε ὀλότητα εἶναι περιοριστική, κατὰ παράδοξο τρόπο. Τελικὰ οἱ δύο φόρμουλες διαίρεσαν τὴν ομάδα. Διαλέγοντας τὸ Ρεμπώ, ὁ Μπρετόν ἔδειξε πῶς ὁ σουρρεαλισμὸς δὲν ἦταν δράση ἀλλὰ ἀσκητική καὶ πνευματική ἐμπειρία. Ἔθεσε πάλι σὲ πρῶτο πλάνο αὐτὸ πού ἀποτελεῖ τὴ βαθιὰ πρωτοτυπία τοῦ κινήματός του, πού τὸ κάνει τόσο πολύτιμο γιὰ μιὰ σκέψη πάνω στὴν ἐξέγερση: τὴν παλινόρθωση τοῦ καθιερωμένου καὶ τὴν κατάχτηση τῆς ἐνότητος. Ὅσο βαθύτερα προχώρησε σ' αὐτὴ τὴν πρωτοτυπία τόσο πιδ ἀνεπανόρθωτα ἀπομακρυνόταν ἀπὸ τοὺς πολιτικούς του συντρόφους καὶ ἀπὸ μερικές ἀπ' τὶς πρῶτες του δηλώσεις.

Ὁ Ἀντρέ Μπρετόν ποτὲ δὲν ξεστράτισε στὴ διεκδίκηση τοῦ σουρρεαλιστικοῦ, πού εἶναι κρᾶμα τοῦ ὀνείρου καὶ τῆς πραγματικότητος, ἔξαρση τῆς παλιᾶς ἀντίφασης ἀνάμεσα στὸ ἰδανικὸ καὶ τὸ πραγματικὸ. Ξέρουμε τὴ σουρρεαλιστικὴ λύση: ὁ συγκεκριμένος παραλογισμὸς, τὸ ἀντικειμενικὰ τυχαῖο. Ἡ ποίηση εἶναι μιὰ κατάχτηση, ἡ μόνη δυνατὴ, τοῦ «ὑψιστοῦ σημείου». «Ἐνα κάποιο σημεῖο τοῦ πνεύματος ἀπ' ὅπου ἡ ζωὴ καὶ ὁ θάνατος, τὸ πραγματικὸ καὶ τὸ φανταστικὸ, τὸ παρελθὸν καὶ τὸ μέλλον... παύουν νὰ γίνονται ἀντιληπτὰ ἀντιφατικά.» Ποιὸ εἶναι λοιπὸν αὐτὸ τὸ ὑψιστο σημεῖο, πού θὰ σημειώσῃ τὴν «κολοσσαία ἀποβολὴ τοῦ ἐγγελιανοῦ συστήματος»; Ἡ ἀναζήτηση τῆς κορυφῆς-ἀδύσου πού εἶναι τόσο οἰκεία στοὺς μυστικιστές. Πρόκειται στ' ἀλήθεια γιὰ ἕνα μυστικισμὸ χωρὶς Θεὸ πού ἡσυχάζει καὶ ἐξηγεῖ τὴ δίψα τοῦ ἀπόλυτου τοῦ ἐπαναστατημένου. Ὁ βασικὸς ἐχθρὸς τοῦ σουρρεαλισμοῦ εἶναι ὁ ὀρθολογισμὸς. Ἡ σκέψη τοῦ Μπρετόν προσφέρει ἄλλωστε τὸ περίεργο θέαμα μιᾶς σκέψης δυτικῆς, ὅπου ἡ ἀρχὴ τῆς ἀναλογίας εὐνοεῖται ἀδιάκοπα σὲ βάρος τῆς ἀρχῆς τῆς ταυτότητος καὶ τῆς ἀντίφασης. Πρόκειται ἀκριβῶς γιὰ τὴ συγχώνευση τῶν ἀντιφάσεων στὴ φωτιὰ τῆς ἐπιθυμίας καὶ τῆς ἀγάπης καὶ γιὰ τὸ

γκρέμισμα τῶν τειχῶν τοῦ θανάτου. Ἡ μαγεία, οἱ πρωτόγονοι, «ναίφ» πολιτισμοί, ἡ ἀλχημεία, ἡ ρητορική τῶν λουλουδιῶν τῆς φωτιᾶς ἢ τῶν λευκῶν νυχτῶν, εἶναι θαυμαστοὶ σταθμοὶ στὸ δρόμο τῆς ἐνότητας καὶ τῆς φιλοσοφικῆς λίθου. Ὁ σουρρεαλισμὸς δὲν ἀλλάξε τὸν κόσμον ἀλλὰ τοῦ ἔδωσε μερικὸς παράξενους μύθους ποὺ δικαιολογοῦν κατὰ ἓνα μέρος τὸ Νίτσε δταν προάγγελλε τὴν ἐπιστροφή τῶν Ἑλλήνων. Μερικά μόνο γιατί πρόκειται γιὰ τὴν Ἑλλάδα τῆς σκιάς, τῶν μυστηρίων καὶ τῶν ζοφερῶν θεῶν. Τελικά ὅπως ἡ ἔμπειρία τοῦ Νίτσε κορυφωνόταν στὴν παραδοχὴ τοῦ μεσημεριοῦ ἢ ἔμπειρία τοῦ σουρρεαλισμοῦ φτάνει στὴν ἔξαρση τοῦ μέσου τῆς νύχτας, τὴν ἐπίμονη καὶ ἀγχώδη λατρεία τῆς θύελλας. Ὁ Μπρετόν, σύμφωνα μὲ τὰ ἴδια του τὰ λόγια, κατάλαβε πῶς, παρ' ὅλα αὐτά, ἡ ζωὴ εἶχε δοθεῖ. Ἀλλὰ ἡ προσχώρησή του δὲν ἦταν προσχώρηση τοῦ λαμπροῦ φωτὸς ποὺ χρειαζόμαστε. «Ἵπάρχει πολὺς βοριάς μέσα μου, εἶπε, γιὰ νὰ εἶμαι ὁ ἀνθρώπος τῆς ὀλόπλευρης προσχώρησης.»

Κι ὅμως, ἐνάντια στὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό του, πολλές φορές περιορίσει τὸν τομέα τῆς ἀρνήσεως καὶ ἔφερε στὸ φῶς τὴ θετικὴ διεκδίκηση τῆς ἐξέγερσης. Διάλεξε τὴ στρυφνότητα ἀντὶ γιὰ τὴ σιωπὴ καὶ συγκράτησε μόνο τὴν «ἠθικὴ ἀθροισμὸς» ποὺ σύμφωνα μὲ τὸν Μπατάιγ ζωογονοῦσε τὸν πρῶτο σουρρεαλισμὸ: «Ν' ἀντικαταστήσουμε μὲ μιὰ νέα ἠθικὴ, τὴν τρέχουσα ἠθικὴ, αἰτία ὄλων τῶν κακῶν.» Δὲν τὰ κατάφερε βέβαια, ὅπως καὶ κάθε ἄλλος σήμερα, σ' αὐτὴ τὴν προσπάθεια νὰ ἐδραιώσει τὴ νέα ἠθικὴ. Ἀλλὰ ποτὲ δὲν ἀπελπίστηκε πῶς θὰ τὸ κατάφερνε. Μπροστὰ στὴ φρίκη μιᾶς ἐποχῆς, ὅπου ὁ ἀνθρώπος ποὺ ἤθελε νὰ δοξάσει εἶναι πεισματικὰ ἐκφυλισμένος καὶ μάλιστα στ' ὄνομα μερικῶν ἀρχῶν ποὺ υἱοθέτησε ὁ σουρρεαλισμὸς, ὁ Μπρετόν ἔνοιωσε ἀναγκασμένος νὰ προτείνει προσωρινὰ μιὰ ἐπιστροφή στὴν παραδοσιακὴ ἠθικὴ. Ἴσως αὐτὸ εἶναι μιὰ ἀνάπαυλα. Εἶναι ὅμως ἡ ἀνάπαυλα τοῦ μηδενισμοῦ καὶ ἡ πραγματικὴ πρόοδος τῆς ἐξέγερσης. Μετὰ ἀπ' ὅλα μὴ μπορώντας νὰ δώσει τὴν ἠθικὴ καὶ τίς ἀξίες ποὺ ἔνοιωσε βαθιὰ τὴ ἀνάγκη τους, ὁ Μπρετόν διάλεξε ὅπως ξέρουμε τὴν ἀγάπη. Μέσα στὸ σκυλοκαυ-

γά της εποχής του — κι αυτό δέν μπορεί νά ξεχαστεί — είναι ὁ μόνος πού μίλησε γι' ἀγάπη. Ἡ ἀγάπη εἶναι ἡ ἠθική τοῦ τρόμου πού χρησίμεψε σάν πατρίδα σ' αὐτὸν τὸν ἐξόριστο. Βέβαια λείπει ἀκόμα ἓνα μέτρο ἐδῶ. Ὅντας οὔτε πολιτική οὔτε θρησκεία, ὁ σουρρεαλισμὸς εἶναι ἴσως μόνο μιὰ ἀβολή σοφία. Ἀλλὰ αὐτὸ εἶναι ἀπόδειξη ὅτι δέν ὑπάρχει βολική σοφία: «Θέλουμε, θά ἔχουμε τὸ ἐπέκεινα τῶν ἡμερῶν μας» φώναξε θαυμάσια ὁ Μπρετόν. Ἡ λαμπρὴ νύχτα ὅπου νοιώθει εὐχάριστα, ἐνῶ ἡ λογικὴ περνώντας στὴ δράση ξεχύνει τίς στρατιές της στὸν κόσμο, προαγγέλλει ἴσως τίς αὐγές ἐκείνες πού ἀκόμα δέν ἔχουν χαράξει, καί τὰ πρωινὰ τοῦ Ρενὲ Σάρ, ποιητῆ τῆς ἀναγέννησής μας.

Μηδενισμὸς καὶ ἱστορία

Ἐκατὸν πενήντα χρόνια μεταφυσικῆς ἐξέγερσης καὶ μηδενισμοῦ γνώρισαν τὴν ἐπίμονη παρουσία κάτω ἀπὸ διαφορετικὰ προσώπεια τοῦ ἴδιου σπαραγμένου προσώπου τῆς ἀνθρώπινης διαμαρτυρίας. Ὅλοι, ξεσηκωμένοι ἐνάντια στὴ φύση καὶ τὸν πλάστη της, ἐπιθεβαίωσαν τὴ μοναξιά τῶν ὑπάρξεων, τὸ κενὸ κάθε ἠθικῆς. Ἀλλὰ ὅλοι ταυτόχρονα προσπάθησαν νά συγκροτήσουν ἓνα βασίλειο καθαρὰ γήινο, ὅπου θά βασίλευε ὁ κανόνας τῆς ἐκλογῆς τους. Ἀντίπαλοι τοῦ Πλάστη, ὀδηγήθηκαν λογικὰ στὸ συμπέρασμα πὼς πρέπει νά ξαναφτιάξουν τὴν πλάση μὲ τὰ χέρια τους. Αὐτοὶ πού ἀρνήθηκαν, γιὰ τὸν κόσμο πού ἤθελαν νά φτιάξουν, κάθε ἄλλο κανὸνα ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία καὶ τὴ δύναμη, κατέφυγαν στὴν αὐτοκτονία ἢ τὴν τρέλα καὶ ὑμνησαν τὴν Ἀποκάλυψη. Οἱ ἄλλοι πού θέλησαν νά δημιουργήσουν τὸ δικό τους κανὸνα μὲ τὴ δική τους δύναμη, διάλεξαν τὴ μάταιη ἐπίδειξη, τὸ φαίνεσθαι ἢ τὴν κοινοτυπία. Ἡ ἀκόμα τὸ φόνο καὶ τὴν καταστροφή. Ἀλλὰ ὁ Σάντ καὶ οἱ ρομαντικοί, ὁ Καραμαζώφ ἢ ὁ Νίτσε μπῆκαν στὸν κόσμο τοῦ θανάτου μόνο καὶ μόνο γιὰ

τι θέλησαν την ἀληθινή ζωή. Κι έτσι, σάν αντίστροφο ἀποτέλεσμα, πάνω σέ τούτο τόν τρελό κόσμο ἀντγχεί ή σπαραχτική κραυγή πρὸς τὸν κανόνα, τὴν τάξη καὶ τὴν ἠθική. Τὰ συμπεράσματά τους ἦταν βλαβερὰ ἢ καταστροφικὰ γιὰ τὴν ἐλευθερία ἀπὸ τὴ στιγμή πού ἀπέρριψαν τὸ βάρος τῆς ἐξέγερσης, ἀπέφυγαν τὴν ἐνταση πού προϋποθέτει καὶ διᾶλεξαν τὴν ἀνεση τῆς τυραννίας ἢ τῆς ὑποδούλωσης.

Ἡ ἀνθρώπινη ἐξέγερση, σὶς ψηλές καὶ τραγικές μορφές τῆς, εἶναι καὶ μπορεῖ νὰ εἶναι μόνο μιὰ διαρκῆς διαμαρτυρία ἐνάντια στὸ θάνατο, μιὰ ὀργισμένη κατηγορία αὐτῆς τῆς κατάστασης στὴν ὁποία κυριαρχεῖ ἡ γενικευμένη θανατική ποινή. Σ' ὅλες τὶς περιπτώσεις πού συναντήσαμε ἡ διαμαρτυρία ἀπευθύνεται κάθε φορά σ' ὅ,τι μέσα στὴν πλάση ἀποτελεῖ παραφωνία, ἑλλειψη διαφάνειας, διακοπή συνέχειας. Πρόκειται λοιπὸν γιὰ τὸ οὐσιῶδες μιᾶς ἀκατάπαυστης διεκδίκησης τῆς ἐνότητας. Ἡ ἄρνηση τοῦ θανάτου, ἡ ἐπιθυμία διάρκειας καὶ διαφάνειας εἶναι τὰ κίνητρα ὄλων αὐτῶν τῶν ἀξιοθαύμαστων ἢ παιδίαστικῶν ἐκδηλώσεων παραφροσύνης. Πρόκειται τάχα μόνο γιὰ τὴν ἀνανδρη, προσωπική ἄρνηση τοῦ θανάτου; Ὁχι, ἀφοῦ πολλοὶ ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς ἐπαναστάτες πλήρωσαν τὸ χρέος τους γιὰ νὰ εἶναι στὸ ὕφος τῶν ἀπαιτήσεῶν τους. Ὁ ἐπαναστατημένος δὲ ζητᾶ τὴ ζωή ἀλλὰ τοὺς λόγους τῆς ζωῆς. Ἀρνιέται τὶς συνέπειες πού φέρνει ὁ θάνατος. Ἀφοῦ τίποτα δὲ διαρκεῖ, τίποτα δὲ δικαιολογεῖται, αὐτὸ πού πεθαίνει δὲν ἔχει νόημα. Ἀγῶνας ἐνάντια στὸ θάνατο σημαίνει διεκδίκηση τοῦ νοήματος τῆς ζωῆς, πάλι γιὰ τὸν κανόνα καὶ τὴν ἐνότητα.

Ἡ διαμαρτυρία ἐνάντια στὸ κακὸ πού ὀρῖσεται στὴν ἴδια τὴν καρδιά τῆς μεταφυσικῆς ἐξέγερσης ἔχει μεγάλη σημασία σχετικὰ μ' αὐτό. Δὲν εἶναι ὁ πόνος τοῦ παιδιοῦ πού προκαλεῖ τὴν ἐξέγερση, ἀλλὰ τὸ γεγονός ὅτι αὐτὸς ὁ πόνος δὲ δικαιολογεῖται. Ἄλλωστε, ὁ πόνος, ἡ ἐξορία, ἡ κάθειρξη γίνονται ἀποδεχτὰ καμιά φορά δταν μᾶς πείθουν γι αὐτὸ ἡ λογική καὶ ἡ ἱατρική. Στὰ μάτια τοῦ ἐπαναστατημένου αὐτὸ πού λείπει ἀπὸ τὸν πόνου τοῦ κόσμου ὅπως καὶ ἀπὸ τὶς στιγμὲς εὐτυχίας εἶναι μιὰ ἀρχὴ ἐξήγησης. Ἡ ἐξέ-

γερση ενάντια στο κακό είναι πρώτα απ' όλα μια διεκδίκηση έντονης. Στόν κόσμο τών καταδικασμένων σέ θάνατο, στή θανάσιμη Έλλειψη διαφάνειας τής φύσης, ε' επαναστατημένος ακούραστα προσπαθεί ν' αντιτάξει τήν απαίτησή του για όριστική ζωή και διαφάνεια. Βρίσκεται χωρίς νά τó ξέρει στήν αναζήτηση μιās ήθικης ή ενός Ιεροσ. Ή εξέγερση είναι μια άσκητική αλλά τυφλή. Ό επαναστατημένος γίνεται τότε βλάσφημος μέ τήν έλπίδα ενός νέου θεοσ. Κλονίζεται κάτω από τó σόκ τοσ πρώτου και τοσ βαθύτερου από τά θρησκευτικά κινήματα, αλλά πρόκειται για ένα άποτυχημένο θρησκευτικό κίνημα. Δέν είναι ή εξέγερση αυτή καθαυτή πού είναι εύγενική, αλλά αυτό πού ζητάει, ακόμα κι αν εκείνο πού πετυχαίνει είναι ποταπό.

Πρέπει όμως νά ξέρούμε ν' αναγνωρίζουμε μέ τί ποταπό πετυχαίνει. Κάθε φορά πού θεοποιεί τήν ολοκληρωτική άρνηση αυτού πού είναι, τó απόλυτο όχι, σκοτώνει. Κάθε φορά πού δέχεται τυφλά αυτό πού είναι και φωνάζει τó απόλυτο ναι, σκοτώνει. Τó μίσος για τó δημιουργό μπορεί νά γίνει μίσος για τήν πλάση ή αποκλειστική και προκλητική αγάπη αυτού πού είναι. Άλλά και στίς δυο περιπτώσεις καταλήγει στο φόνο και χάνει τó δικαίωμα νά αποκαλείται επανάσταση. Μπορεί κανείς νά είναι μηδενιστής μέ δυο τρόπους και κάθε φορά μέ μια κατάχρηση τοσ απόλυτου. Υπάρχουν φαινομενικά οί στασιαστές πού θέλουν νά πεθάνουν κι εκείνοι πού θέλουν νά προκαλέσουν τó θάνατο. Άλλά μένουν οί ίδιοι, φλεγόμενοι από τήν έπιθυμία τής άληθινής ζωής, άπογοητευμένοι από τή ζωή, προτιμώντας τή γενικευμένη άδικία από μια άκρωτηριασμένη δικαιοσύνη. Σ' αυτό τó βαθμό τής αγανάκτησης, ή λογική γίνεται μανία. "Αν είναι άλήθεια ότι ή ένστικτώδης εξέγερση τής ανθρώπινης καρδιάσ πορεύεται λίγο - λίγο μέσα από τούς αιώνες πρós τή μεγαλύτερή της συνείδηση, τότε έχει μεγαλώσει, όπως είδαμε κι ή τυφλή της τόλμη ώσ τή στιγμή τής ύπερβολής πού αποφάσισε νά απαντήσει στο παγκόσμιο Έγκλημα μέ τó μεταφυσικό φόνο.

Τό ά κ ό μ α κι ά ν πού όπως αναγνωρίσαμε ση-

μείωνε τή σοβαρότερη στιγμή τής μεταφυσικῆς ἐξέγερσης ὀλοκληρώνεται στήν ἀπόλυτη καταστροφή. Σήμερα δὲν εἶναι ἡ ἐξέγερση καὶ ἡ εὐγένειά της πού ἀκτινοβολοῦν πάνω στὸν κόσμον ἀλλὰ ὁ μηδενισμός. Καὶ τίς δικές του συνέπειες πρέπει νὰ παρακολουθήσουμε χωρὶς νὰ χάνουμε ἀπὸ μπροστά μας τὴν ἀλήθεια τής προέλευσής του. Ἀκόμα κι ἂν ὁ Θεὸς ὑπῆρχε, ὁ Ἰδὸν Δὲ θὰ παραδινόταν σ' αὐτὸν ἐξαιτίας τής ἀδικίας πού γίνεται στὸν ἄνθρωπο. Ἀλλὰ μιὰ πιὸ δύσκολη παραδοχὴ αὐτῆς τῆς ἀδικίας, μιὰ φλόγα πιὸ πικρὴ, μεταμόρφωσαν τὸ «ἀκόμα κι ἂν ὑπάρχεις» σὲ «δὲν ἀξίζεις νὰ ὑπάρχεις» καὶ στὴ συνέχεια σὲ «δὲν ὑπάρχεις». Τὰ θύματα ἀναζήτησαν τὴ δύναμη καὶ τίς αἰτίες τοῦ τελευταίου ἐγκλήματος στήν ἀθωότητα πού ἀναγνώριζαν στὸν ἑαυτό τους. Ἀπελπισμένοι γιατί δὲν εἶναι ἀθάνατοι, σίγουροι γιὰ τὴν καταδίκη τους ἀποφάσισαν τὴ δολοφονία τοῦ Θεοῦ. Εἶναι βέβαια φέματα νὰ ποῦμε ὅτι ἀπὸ ἐκεῖνη τὴν ἡμέρα ἄρχισε ἡ τραγωδία τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀλήθεια κι ὅτι τότε τέλειωσε. Αὐτὴ ἡ ἀπόπειρα εἶναι ἀντίθετα σημάδι τοῦ κορυφώματος ἑνὸς δράματος πού ἄρχισε ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ ἀρχαίου κόσμου καὶ πού τὰ τελευταία λόγια του δὲν εἰπώθησαν ἀκόμα. Ἀπὸ αὐτὴ τὴ στιγμή ὁ ἄνθρωπος ἀποφασίζει ν' ἀποκλείσει τὸν ἑαυτό του ἀπὸ τὴ θεία χάρη καὶ νὰ ζεῖ μὲ τὰ δικά του μέσα. Ἡ πρόοδος ἀπὸ τὸ Σάντ μέχρι τίς ἡμέρες μας βρίσκεται στὸ πλάτεμα ὀλοένα καὶ περισσότερο τῶν κλειστῶν χώρων, ὅπου, σύμφωνα μὲ τὸ δικό του κανόνα, βασιλεὺς σκληρὰ ὁ ἄνθρωπος χωρὶς θεό. Ἀπωθιόνταν ὄλο καὶ πιὸ πολὺ τὰ σύνορα τοῦ περιχαρακωμένου στρατοπέδου ἀπέναντι στὴ θεότητα μέχρι ποῦγινε ὀλόκληρο τὸ σῦμπαν φρούριο ἐνάντια στὸν ἔκπτωτο κι ἐξόριστο θεό. Ὁ ἄνθρωπος στήν κατάληξη τῆς ἐξέγερσής του φυλακίζόταν. Ἡ μεγάλη του ἐλευθερία, ἀπὸ τὸν τραγικὸ πύργο τοῦ Σάντ μέχρι τὸ στρατόπεδο τῆς συγκέντρωσης, βρίσκεται στὸ ὅτι ἔχτισε τὴ φυλακὴ τῶν ἐγκλημάτων του. Ἀλλὰ ἡ κατάσταση πολιορκίας λίγο-λίγο γενικεύεται, ἡ διεκδίκηση τῆς ἐλευθερίας θέλει ν' ἀπλωθεῖ σὲ ὄλους. Πρέπει νὰ χτιστεῖ τότε τὸ μόνο βασίλειο πού ἀντιτίθεται στὸ βασίλειο τῆς θείας χά-

ρης, τὸ βασίλειο τῆς δικαιοσύνης καὶ νὰ συνενωθεῖ ἐπιτέλους ἡ ἀνθρώπινη κοινότητα πάνω στὰ εἰρήπια τῆς θείας κοινότητας. Νὰ σκοτῶνει τὸ Θεὸ καὶ νὰ χτίζει μιὰ ἐκκλησία εἶναι τὸ σταθερὸ κι ἀντιφατικὸ κίνημα τῆς ἐξέγερσης. Ἡ ἀπόλυτη ἐλευθερία γίνεται τελικὰ μιὰ φυλακὴ σπόλυτων καθηκόντων, μιὰ συλλογικὴ ἀσκητικὴ, μιὰ ἱστορία γιὰ τὸ τέλος. Ὁ 19ος αἰώνας, πού εἶναι ὁ αἰώνας τῆς ἐξέγερσης, καταλήγει στὸν 20ό, τὸν αἰώνα τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς δικαιοσύνης, ἔπου καθένας «τύπτει τὸ στήθος του». Ὁ Σαμφόρ, ἠθικολόγος τῆς ἐξέγερσης, εἶχε δώσει κιάλας τὴ φόρμουλα: «Πρέπει νὰ εἶμαστε δίκαιοι πρὶν γίνουμε γενναϊόψυχοι, ἔπως ἔχουμε πουκάμισσα πρὶν ν' ἀποχτήσουμε δαντέλες.» Θ' ἀπαρνηθοῦμε λοιπὸν τὴν ἠθικὴ τῆς πολυτέλειας γιὰ τὴ λιτὴ ἠθικὴ τῶν οἰκοδόμων.

Αὐτὴ τὴ σπασμωδικὴ προσπάθεια κυριαρχίας τοῦ κόσμου καὶ δημιουργίας πανανθρώπινου κώδικα πρέπει νὰ πλησιάσουμε τώρα. Φτάσαμε στὴ στιγμή ἔπου ἡ ἐξέγερση ἀποδιώχνοντας κάθε ὑποδούλωση προσπαθεῖ νὰ προσαρτήσῃ ὀλόκληρη τὴν πλάση. Σὲ κάθε μιὰ ἀπ' αὐτὲς τὶς ἀποτυχίες εἶδαμε κιάλας νὰ σχεδιάζεται μιὰ πολιτικὴ, καταχτητικὴ λύση. Ἀπὸ δῶ καὶ πέρα θὰ συκρατήσῃ ἀπ' ὄλα τ' ἀποχτήματά της μόνο τὸν ἠθικὸ μηδενισμὸ καὶ τὴ θέληση τῆς δύναμης. Ὁ ἐπαναστατημένος ἤθελε στὴν ἀρχὴ νὰ καταχτήσῃ τὴν Ἰδια του τὴν ὑπαρξὴ καὶ νὰ τὴ διατηρήσῃ ἀπέναντι στὸ Θεό. Ἀλλὰ ξεχνάει τὶς ἀρχές του καὶ ἀκολουθώντας τὸ νόμο ἑνὸς πνευματικοῦ ἱμπεριαλισμοῦ πορεύεται πρὸς τὴν κυριαρχία τοῦ κόσμου μὲ δολοφονίες πολλαπλασιασμένες στὸ ἀπειρο. Ἔδωξε τὸ Θεὸ ἀπὸ τὸν οὐρανὸ του, ἀλλὰ καθὼς τὸ πνεῦμα τῆς μεταφυσικῆς ἐξέγερσης συναντιέται εἰλικρινὰ μὲ τὸ ἐπαναστατικὸ κίνημα, ἡ παράλογη διεκδίκηση τῆς ἐλευθερίας θὰ πάρει κατὰ παράδοξο τρόπο σὰν ἔπλο τῆς τῆ λογικῆς, τὴ μόνη δύναμη κατάκτησης πού τοῦ φαίνεται καθαρὰ ἀνθρώπινη. Ἀφοῦ ὁ Θεὸς εἶναι νεκρὸς μένουν οἱ ἄνθρωποι. δηλαδὴ ἡ ἱστορία πού πρέπει νὰ καταλάβουν καὶ νὰ πλάσσουν. Ὁ μηδενισμὸς πού μὲ τὴν ἐξέγερση καταπνίγει τὴ δύναμη δημιουργίας, τῆς προσθέτει μόνο τοῦτο: ὅτι μπορεῖ

νά την πλάσει με δια τὰ μέσα. Στὰ ἐγκλήματα τοῦ παρά-
λογου, ὁ ἄνθρωπος, πάνω σέ μιὰ γῆ πού ζέρει πιά πὼς εἶναι
μοναχική, θὰ προσθέσει τὰ ἐγκλήματα τῆς λογικῆς στὴν πο-
ρεία πρὸς τὴ βασιλεία τῶν ἀνθρώπων. Στὸ «ἐπαναστατῶ ἄρα
ὑπάρχουμε», προσθέτει καθὼς στοχάζεται θαυμαστά σχέδια
καὶ τὸ θάνατο τῆς ἐξέγερσης: «Καὶ ὑπάρχουμε μόνοι.»

Ἡ ἱστορική ἐξέγερση

Ἡ ἐλευθερία «τοῦτο τὸ τρομερὸ ὄνομα γραμμμένο πάνω στὸ ἄρμα τῆς θύελλας»¹ βρίσκεται στὴν ἀρχὴ ὄλων τῶν ἐπαναστάσεων. Χωρὶς αὐτὴ οἱ στασιαστὲς δὲν μποροῦν νὰ φανταστοῦν τὴ δικαιοσύνη. Ἔρχεται ὁμοῦς ὁ καιρὸς ποῦ ἡ δικαιοσύνη ἀπαιτεῖ τὴν ἀναστολὴ τῆς ἐλευθερίας. Ἡ τρομοκρατία, μικρὴ ἢ μεγάλῃ, ἔρχεται τότε νὰ στεφανώσῃ τὴν ἐπανάσταση. Κάθε ἐξέγερση εἶναι νοσταλγία ἀθωότητος καὶ κραυγὴ πρὸς τὸ εἶναι. Ἀλλὰ μιὰ μέρα ἡ νοσταλγία παίρνει τὰ ὄπλα καὶ ἀναλαβαίνει τὴν ὀλοκληρωτικὴ ἐνοχλή, δηλαδὴ τὸ φόνο καὶ τὴ βία. Οἱ ἐξεγέρσεις τῶν δούλων, οἱ βασιλοκτόνες ἐπαναστάσεις καὶ ἐκεῖνες ποῦ ἔγιναν τὸν 20ὸ αἰῶνα ἀποδέχτηκαν ἔτσι συνειδητὰ μιὰ ὄλο καὶ μεγαλύτερη ἐνοχλή στὸ βαθμὸ ποῦ σκόπευαν νὰ ἐπιφέρουν μιὰ ὄλο καὶ πῦρ ὀλοκληρωτικὴ ἀπελευθέρωση. Αὐτὴ ἡ ἀντίφαση, ποῦ ἔγινε ἐκρηκτικὴ, ἐμποδίζει τοὺς ἐπαναστάτες μας νὰ ἔχουν τὸ ὕφος εὐτυχίας καὶ ἐλπίδας ποῦ ἔλαμπε στὸ πρόσωπο καὶ τοὺς λόγους τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Συντακτικῆς Ἐθνοσυνέλευσης. Εἶναι ἀναπόφευκτη; Χαρακτηρίζει ἢ προδίδει τὴν ἀξία τῆς ἐξέγερσης; Αὐτὴ εἶναι ἡ ἐρώτηση ποῦ προβάλλει γιὰ τὴν ἐπανάσταση ὅπως πρόβαλε καὶ γιὰ τὴ μεταφυσικὴ ἐξέγερση. Στ' ἀλήθεια, ἡ ἐπανάσταση δὲν εἶναι παρὰ ἡ λογικὴ συνέχεια τῆς μεταφυσικῆς ἐξέγερσης καὶ θὰ συναντήσουμε στὴν ἀνάλυση τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος τὴν ἴδια ἀπεγνωσμένη καὶ αἱματηρὴ προσπάθεια γιὰ τὴν ἐπιβεβαίωση τοῦ ἀνθρώπου ἀπέναντι σ' αὐτὸ ποῦ τὸν ἀρνιέται. Τὸ ἐπαναστατικὸ πνεῦμα

1. Φιλόθεος Ο' Νόντυ.

αναλαβαίνει έτσι την υπεράσπιση αυτού του μέρους του ανθρώπου που δε θέλει να υποκύψει. Προσπαθεί απλά να του δώσει την εξουσία στο πέρασμα του χρόνου. Με το ν' αρνιέται το Θεό, διαλέγει την ιστορία ακολουθώντας μια φαινομενικά αναντίρρητη λογική.

Στη θεωρία, η λέξη επανάσταση διατηρεί την έννοια που έχει στην αστρονομία. Είναι ένα κίνημα που προσθέτει έναν κρίκο, που περνά από τη μία κυβέρνηση στην άλλη ύστερα από μια ολοκληρωτική μετάθεση. Μια αλλαγή του καθεστώτος ιδιοκτησίας χωρίς την αντίστοιχη κυβερνητική μεταβολή δεν είναι επανάσταση αλλά μεταρρύθμιση. Δεν υπάρχει οικονομική επανάσταση, είτε γίνεται με βίαια, είτε γίνεται με ειρηνικά μέσα, που να μη φαίνεται ταυτόχρονα και πολιτική. Έτσι η επανάσταση ξεχωρίζει από την εξέγερση. Η περίφημη φράση: «Όχι, κύριε, δεν είναι εξέγερση, είναι επανάσταση» εκφράζει αυτή την ουσιαστική διαφορά. Σημαίνει ακριβώς «είναι: σίγουρο πως θα έχουμε μια νέα κυβέρνηση». Το κίνημα της εξέγερσης στην αρχή τελειώνει γρήγορα. Είναι μόνο μια μαρτυρία χωρίς συνοχή. Η επανάσταση αντίθετα αρχίζει από την ιδέα. Είναι ακριβώς η εισαγωγή της ιδέας στην ιστορική εμπειρία, ενώ η εξέγερση είναι μόνο η κίνηση που οδηγεί από την ατομική εμπειρία στην ιδέα. Ένώ ακόμα κι η συλλογική ιστορία ενός κινήματος εξέγερσης είναι πάντα η ιστορία μιας επιστράτευσης που δεν καταλήγει σε γεγονότα, μιας ακαθόριστης διαμαρτυρίας που δεν επιστρατεύει ούτε συστήματα ούτε αιτίες, μια επανάσταση είναι προσπάθεια προσαρμογής της δράσης πάνω σε μια ιδέα για να διαμορφωθεί ο κόσμος σε θεωρητικά πλαίσια. Γι' αυτό η εξέγερση σκοτώνει ανθρώπους, ενώ η επανάσταση καταστρέφει και ανθρώπους και αρχές. Άλλα για τις ίδιες αιτίες μπορούμε να πούμε ότι ακόμα δεν έχει γίνει επανάσταση στην ιστορία. Δεν μπορεί να υπάρχει παρά μόνο μια επανάσταση, αυτή που θα είναι η οριστική επανάσταση. Το κίνημα που φαίνεται πως αποτελείώνει μια άλυσιδα δημιουργεί κιόλας αρχή για έναν καινούργιο κρίκο τη στιγμή ακριβώς που σχηματίζεται η κυβέρνηση. Οι αναρχικοί, με το

Βαρλέ άρχηγό τους, είδαν σωστά ότι κυβέρνηση και επανάσταση είναι άσυμβίβαστα στην άμηση έννοιά τους. «Είναί μία αντίφαση, λέει ο Προυντόν, να λέμε πώς μία κυβέρνηση μπορεί ποτέ να είναι επαναστατική κι αυτό για τόν άπλό λόγο ότι είναι κυβέρνηση.» Μετά από δική μας έμπειρία, μπορούμε να προσθέσουμε ότι ή κυβέρνηση δέν μπορεί να είναι: επαναστατική παρά ένάντια σ' άλλες κυβερνήσεις. Οι επαναστατικές κυβερνήσεις ύποχρεώνονται τόν περισσότερο καιρό να είναι πολεμικές κυβερνήσεις. Όσο περισσότερο εξαπλώνεται ή επανάσταση τόσο πιό σημαντικός είναι ο κίνδυνος του πολέμου πού προϋποθέτει. Η κοινωνία πού προέρχεται από τó 1789 θέλε: να πολεμήσει για την Εύρώπη. Αυτό ή γεννήθηκε από τó 1917 άγωνίζεται για την παγκόσμια κυριαρχία. Η τελική επανάσταση καταλήγει: έτσι στη διεκδίκηση της έξουσίας του κόσμου και θά δούμε τó γιατί.

Μέχρι νάρθει αυτή ή δλοκλήρωση, άν πρόκειται νάρθει, ή ιστορία των ανθρώπων είναι κατά κάποιο τρόπο τó άθροισμα των διαδοχικών τους έξεγέρσεων. Με άλλα λόγια τó κίνημα της μετάθεσης πού βρίσκει ή σαφή του έκφραση μέσα στο χώρο δέν είναι παρά μία προσέγγιση μέσα στο χρόνο. Αυτό πού ονομάζουμ μ' εϋλάβεια τó 19ο αιώνα προοδευτική χειραφέτηση του ανθρώπινου γένους φαίνεται έξωτερικά σά μία άκατάπαυστη σειρά από έξεγέρσεις πού ξεπερνά ή μία την άλλη και προσπαθούν να μορφοποιηθούν σέ ιδέες, αλλά πού δέν έφτασαν ακόμα στην οριστική επανάσταση, πού θά σταθεροποιούσε τά πάντα στη γη και στον ουρανó. Η έπιφανειακή έξέταση θά κατέληγε όχι σέ μία πραγματική χειραφέτηση, αλλά μάλλον σέ μία επικύρωση του ανθρώπου από τόν έαυτό του, επικύρωση δλο και εδρύτερη αλλά πάντα όχι δλοκληρωμένη. Πραγματικά άν γινόταν έστω και μία επανάσταση δέ θά ύπήρχε πια ιστορία. Θα ύπήρχε εύτυχημένη ένότητα και χορταριασμένος θάνατος. Γι' αυτό δλοι οι επαναστάτες σκοπεύουν τελικά στην ένότητα του κόσμου και ένεργουμ σά να πιστευαν στην δλοκλήρωση της ιστορίας. Η πρωτοτυπία της επανάστασης του 20ου αιώνα είναι ότι για πρώτη φορά ίσχυρίζεται άνοιχτά πώς θά πραγματοποιήσει

τὸ παλιὸ ὄνειρο τοῦ Ἀνάχαρι Κλούτς, τὴν ἐνότητα τοῦ ἀνθρώπινου εἶδους καὶ ταυτόχρονα τ' ὀριστικὸ κορύφωμα τῆς ἱστορίας. Ὅπως τὸ κίνημα τῆς ἐξέγερσης κατέληγε στὸ «δ-λα ἢ τίποτα», ὅπως ἡ μεταφυσικὴ ἐξέγερση ἤθελε τὴν ἐνό-τητα τοῦ κόσμου, τὸ ἐπαναστατικὸ κίνημα τοῦ 20οῦ αἰῶνα φτάνοντας στὶς πιδ διαυγεῖς συνέπειες τῆς λογικῆς του, ἀπαι-τεῖ, μὲ τὸ ὄπλο στὸ χέρι, τὴν ἱστορικὴ δλότητα. Ἡ ἐξέγερ-ση εἶναι τότε ἀναγκασμένη νὰ γίνῃ ἐπαναστατικὴ ἀλλιῶς θεωρεῖται τιποτένια καὶ ξεπερασμένη. Δὲν μπορεῖ πιά ὁ στα-σιαστὴς νὰ θεοποιήσῃ τὸν ἑαυτὸ του ὅπως ὁ Στίρνερ ἢ νὰ σωθεῖ μόνος του μὲ τὴ διαγωγή του. Πρέπει νὰ θεοποιήσῃ τὸ εἶδος ὅπως ὁ Νίτσε καὶ ν' ἀναλάβῃ νὰ ὑπερασπίσῃ τὸ ἰ-δανικὸ τοῦ ὑπεράνθρωπου γιὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴ σωτηρία ὅλων σύμφωνα μὲ τὴν εὐχὴ τοῦ Ἰβάν Καραμαζώφ. Οἱ Δαι-μονισμένοι μπαίνουν γιὰ πρώτη φορὰ στὴ σκηνὴ καὶ ἐξη-γοῦν ἓνα ἀπὸ τὰ μυστικὰ τῆς ἐποχῆς: τὴν ταύτιση τῆς λο-γικῆς καὶ τῆς θέλησης γιὰ δύναμη. Ἀφοῦ ὁ Θεὸς πέθανε ὁ κόσμος πρέπει ν' ἀλλάξῃ καὶ νὰ ὀργανωθεῖ ἀπὸ τίς δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ δύναμη τῆς κατάρας δὲ φτάνει πιά, χρειά-ζονται ὄπλα καὶ ἡ κατάχτηση τῆς δλότητας. Ἡ ἐπανάσταση, ἀκόμα καὶ ἐκείνη ποὺ παρουσιάζεται σὰν ὀλιστική, εἶναι μιὰ ἀπέραντη μεταφυσικὴ σταυροφορία. Ἄλλὰ ἡ δλότητα εἶναι καὶ ἐνότητα; Σ' αὐτὴ τὴν ἐρώτηση προσπαθεῖ ν' ἀπαντήσῃ τοῦτο τὸ δοκίμιο. Βλέπουμε μόνον πῶς τὸ θέμα τούτης τῆς ἀ-νάλυσης δὲν εἶναι νὰ περιγράψῃ γιὰ ἑκατοστὴ φορὰ τὸ ἐπα-ναστατικὸ φαινόμενο οὔτε ν' ἀπαριθμήσῃ ἀκόμα μιὰ φορὰ τίς ἱστορικὲς ἢ οἰκονομικὲς αἰτίες τῶν μεγάλων ἐπαναστάσεων. Εἶναι νὰ ἐντοπίσῃ μέσα σὲ μερικὰ ἐπαναστατικὰ γεγονότα τὴ λογικὴ συνέχεια, τίς ἐπεξηγήσεις καὶ τὰ σταθερὰ θέμα-τα τῆς μεταφυσικῆς ἐξέγερσης.

Οἱ περισσότερες ἐπαναστάσεις παίρνουν τὴ μορφή τους καὶ τὴν πρωτοτυπία τους ἀπὸ ἓνα ἔγκλημα. Ὅλες ἢ σχεδὸν ὅλες προκάλεσαν ἀνθρωποκτονίες. Ἄλλὰ μερικὲς ἔκαναν καὶ κάτι παραπάνω: βασιλοκτονία καὶ θεοκτονία. Ὅπως ἡ ἱ-στορία τῆς μεταφυσικῆς ἐξέγερσης ἄρχισε μὲ τὸ Σάντ, ἔτσι καὶ τὸ πραγματικὸ μας θέμα ἀρχίζει μὲ τοὺς βασιλοκτόνους,

τούς συγχρόνους του πού επιτίθενται στη θεία ένσάρκωση χωρίς να τολμούν ακόμα να σκοτώσουν την αιώνια αρχή. Ἄλλὰ καί πιδ πριν ἡ ἱστορία τῶν ἀνθρώπων μάς δίνει τὸ ἰσοδύναμο τοῦ πρώτου κινήματος ἐξέγερσης, μὲ τὸν ξεσηκωμὸ τῶν σκλάβων.

Ἐκεῖ ὅπου ὁ σκλάβος ξεσηκώνεται ἐνάντια στὸν ἀφέντη ὁ ἓνας ἀνθρώπος ξεσηκώνεται ἐνάντια στὸν ἄλλο, πάνω στὴ σκληρὴ γῆ, μακριὰ ἀπὸ τίς οὐράνιες ἀρχές. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι μόνο ἡ δολοφονία ἑνὸς ἀνθρώπου. Οἱ ταραχές τῶν δούλων, οἱ ζακερί, οἱ ξεσηκωμοὶ τῶν δουλοπάροικων καί οἱ πόλεμοι τῶν χωρικῶν θέτουν ἐκ τῶν προτέρων μιὰ ἀρχὴ ἰσοδυναμίας, ζωὴ ἐνάντια σὲ ζωὴ, πού, παρ' ὅλες τίς τολμηρότητες καί τίς ἀπάτες, θά τὴν ξαναβροῦμε στίς καθαρότερες μορφές τοῦ ἐπαναστατικοῦ πνεύματος, ὅπως π.χ. στὴ ρωσικὴ τρομοκρατία τοῦ 1905.

Ἡ ἐξέγερση τοῦ Σπάρτακου στὸ τέλος τοῦ ἀρχαίου κόσμου, μερικὲς δεκάδες χρόνια πριν ἀπὸ τὴ χριστιανικὴ ἐποχὴ, ἀποτελεῖ παράδειγμα πάνω σ' αὐτό. Ἄς σημειώσουμε πρῶτα ὅτι πρόκειται γιὰ μιὰ ἐξέγερση μονομάχων, δηλαδὴ δούλων πού ἀσχολοῦνταν μὲ ἀγῶνες ἀνθρώπου ἐνάντια στὸν ἀνθρώπο καί καταδικασμένων ἢ νὰ σκοτώσουν ἢ νὰ σκοτωθοῦν γιὰ τὴν ψυχαγωγία τῶν ἀφεντικῶν. Αὐτὴ ἡ ἐξέγερση ἀρχισε μὲ 70 ἀνθρώπους καί τέλειωσε μ' ἓνα στρατὸ 70.000 ξεσηκωμένων πού συντρίβουν τίς καλύτερες λεγεῶνες τῶν Ρωμαίων καί διασχίζουν τὴν ἰταλικὴ χερσόνησο γιὰ νὰ ἐπιτεθοῦν ἐνάντια στὴν ἴδια τὴν αἰώνια πόλη. Κι ὅμως αὐτὴ ἡ ἐξέγερση, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Ἄντρέ Πρυντομμώ¹, δὲν ἔφερε καμιά νέα ἀρχὴ στὴ ρωμαϊκὴ κοινωνία. Ἡ προκήρυξη τοῦ Σπάρτακου ἀρκεῖται νὰ προτείνει στοὺς σκλάβους «ἴσα δικαιώματα». Αὐτὸ τὸ πέρασμα ἀπὸ τὸ γεγονός στὸ δικαίωμα πού ἀναλύσαμε στὸ πρῶτο κίνημα ἐξέγερσης εἶναι στὴν πραγματικότητά τὸ μόνο λογικὸ ἀπόχτημα πού μπορεῖ κανεὶς νὰ βρεῖ σ' αὐτὸ τὸ ἐπίπεδο τῆς ἐξέγερσης. Ὁ ἀνυπότα-

1 «Ἡ τραγωδία τοῦ Σπάρτακου».

χτος αρνιέται τη σκλαβιά και ανακηρύσσει τον εαυτό του ίσο με το αφεντικό. Θέλει να είναι αφέντης με τη σειρά του. Ἡ εξέγερση τοῦ Σπάρτακου ἐφαρμόζει σταθερά τὸ ἀξίωμα τῆς διεκδίκησης. Ἡ στρατιὰ τῶν δούλων ἐλευθερώνει τοὺς σκλάβους καὶ τοὺς δίνει ἀμέσως τοὺς παλιούς ἀφέντες στὴν ὑπηρεσία τους. Σύμφωνα με μιὰ ὄχι καὶ τόσο δεβαιωμένη παράδοση θὰ ὀργάνωνε ἀγῶνες μονομάχων ἀνάμεσα σ' ἑκατοντάδες Ρωμαίους καὶ θὰ γέμιζε τὶς κερκίδες με δούλους πού θὰ οὐρλιαζαν ἀπὸ χαρὰ κι ἐνθουσιασμό. Ἄλλὰ τὸ νὰ σκοτώνεις ἀνθρώπους δὲν ὀδηγεῖ σὲ τίποτ' ἄλλο παρὰ στὸ νὰ σκοτώνονται ἀκόμα περισσότεροι. Γιὰ νὰ φτάσει στὸ θρίαμβο μιὰ θεωρία μιὰ ἄλλη πρέπει νὰ νικηθεῖ. Ἡ πόλη τοῦ Ἡλίου πού ὀνειρευόταν ὁ Σπάρτακος δὲ θὰ μπορούσε νὰ ὑψωθεῖ παρὰ πάνω στὰ ερείπια τῆς αἰώνιας Ρώμης, τῶν θεῶν τῆς καὶ τῶν θεσμῶν τῆς. Ὁ στρατὸς τοῦ Σπάρτακου προχωρεῖ γιὰ νὰ τὸ πραγματοποιήσει ἐνάντια σὲ μιὰ Ρώμη τρομοκρατημένη γιὰτὶ θὰ ἔπρεπε νὰ πληρώσει τὰ ἐγκλήματα τῆς. Κι ὁμως ἐκεῖνη τὴν ἀποφασιστικὴ στιγμή μπροστὰ στὰ ἱερὰ τείχη ὁ στρατὸς μένει ἀκίνητος καὶ διαλύεται σὰ νὰ ὑποχωροῦσε μπροστὰ στὶς ἀρχές, στοὺς θεσμούς, στὴν πόλη τῶν θεῶν. Ἄν ἡ πόλη αὐτὴ καταστρεφόταν τί θὰ ἔπαιρνε τὴ θέση τῆς ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἄγρια ἐπιθυμία δικαιοσύνης, τὴν πληγωμένη, ὀργισμένη ἀγάπη πού μέχρι τότε κρατοῦσε ὀρθίους ἐκείνους τοὺς δυστυχισμένους; Σὲ ὅλες τὶς περιπτώσεις ὁ στρατὸς ὑποχωρεῖ χωρὶς νᾶχει πολεμήσει κι ἀποφασίζει τότε μιὰ περίεργη κίνηση νὰ ἐπιστρέψει στὸν τόπο ὅπου ἀρχισαν οἱ ἐξεγέρσεις τῶν δούλων, νὰ ξανακάνει ἀντίθετα τὴ μακρινὴ πορεία τῶν νικῶν του καὶ νὰ ξαναγυρίσει στὴ Σικελία. Λὲς κι αὐτοὶ οἱ ἀποκηρυγμένοι μόνοι πιά καὶ ἀοπλοὶ μπροστὰ στὰ μεγάλα καθήκοντα πού τοὺς περίμεναν, ἀποθαρρυσμένοι μπροστὰ στὸν οὐρανὸ πού ἔπρεπε νὰ καταχτήσουν,

1. Ἡ εξέγερση τοῦ Σπάρτακου συνεχίζει στὴν πραγματικότητα τὸ πρόγραμμα τῶν ἐξεγέρσεων τῶν δούλων πού προηγήθηκαν. Ἄλλὰ τὸ πρόγραμμα αὐτὸ περιλαμβάνει μόνο τὴ διανομὴ τῆς γῆς καὶ τὴν κατάργηση τῆς δουλείας. Δὲν ἀγγίζει ἀμεσα τοὺς θεοὺς τῆς πολιτείας.

ήθελαν να ξαναγυρίσουν στο καθαρότερο και ζεστότερο κομμάτι της Ιστορίας τους, στη γη των πρώτων κραυγών όπου ο θάνατος ήταν εύκολος και καλός.

Τότε αρχίζει ή ήττα και το μαρτύριο. Πριν από την τελευταία μάχη ο Σπάρτακος διατάζει να σταυρώσουν ένα Ρωμαίο πολίτη για να πληροφορήσει τους ανθρώπους του για την τύχη που τους περιμένει. Κατά τη διάρκεια του αγώνα με μανιασμένη επιμονή, που δεν μπορεί κανείς να μην τη δει οά σύμβολο, προσπαθεί ο ίδιος να πλήξει τον Κράσσο που οδηγεί τις ρωμαϊκές λεγεώνες. Θέλει να πεθάνει αλλά στη μονομαχία με κείνον που συμβολίζει εκείνη τη στιγμή όλους τους Ρωμαίους αφέντες. Ναι, θέλει να πεθάνει, αλλά στην τελειότερη ισότητα. Δε θα χτυπήσει τον Κράσσο: οι άρχες μάχονται από μακριά και ο Ρωμαίος στρατηγός στέκει σε απόσταση. Ο Σπάρτακος θα πεθάνει, όπως το θέλησε, αλλά κάτω απ' τα χτυπήματα των μισθοφόρων, σκλάβων όπως κι αυτός, που σκοτώνουν την ελευθερία τους μαζί με τη δική του. Για το μοναδικό σταυρωμένο πολίτη ο Κράσσος θα βασανίσει χιλιάδες δούλους. Οι 6.000 σταυροί που, μετά από τόσο δίκαιες εξεγέρσεις, θα στηθούν στο μήκος του δρόμου από την Κάπουα στη Ρώμη, θ' αποδείξουν στο πλήθος των δούλων ότι δεν υπάρχει ισοδυναμία μέσα στον κόσμο των ισχυρών κι ότι οι αφέντες λογαριάζουν με φιλαργυρία την τιμή του αίματός τους.

Ο σταυρός είναι επίσης το μαρτύριο του Χριστού. Μπορούμε να φανταστούμε πώς αυτός διάλεξε μερικά χρόνια αργότερα την τιμωρία του δούλου για να μειώσει την τρομερή απόσταση που χώριζε από τότε την ταπεινωμένη ύπαρξη από την ασυγκίνητη μορφή του Αφέντη. Υποφέρει κι αυτός με τη σειρά του τη μεγαλύτερη άδικία για να μη χωρίσει ή εξέγερση τον κόσμο στα δύο, για να φτάσει ο πόνος και στον ουρανό και να τον αποσπάσει από την κατάρα των ανθρώπων. Ποιός θ' απορρήσει γιατί το επαναστατικό πνεύμα, θέλοντας αργότερα να επιβεβαιώσει το χωρισμό του ουρανού από τη γη, άρχισε να καταστρέφει την ενσάρκωση της θεό-

τητας, σκοτιόνοντας τούς αντιπροσώπους της πάνω στη γη:
Τò 1793 τελειώνει με κάποιο τρόπο ή εποχή τής εξέγερσης
κι αρχίζουν πάνω σ' ένα Ικρίωμα οί επαναστατικοί καιροί.¹

1 'Επειδή τò δοκίμιο αυτό δέν ασχολείται με τò πνεύμα τής
εξέγερσης στο έσωτερικό τού χριστιανισμού, ή Μεταρρύθμιση και
οί πολυάριθμες εξεγέρσεις ενάντια στην εκκλησιαστική εξουσία δέ
θα έχουν τή θέση τους έδω. 'Αλλά μπορούμε νά πούμε πώς ή Με-
ταρρύθμιση προετοιμάζει ένα θρησκευτικό γιακωβινισμό κι ότι άρ-
χίζει με κάποια έννοια αυτό πού θα άποτελειώσει τò 1789.

Οί βασιλοκτόνοι

Βασιλιάδες είχαν εκτελεστεί πολύ πιά πριν από τις 21 του Γενάρη 1793 και από τις βασιλοκτονίες του 19ου αιώνα. Άλλα ο Ραβαγιάκ, ο Νταμιέν και οι όμοιοί τους ήθελαν να προσβάλουν το πρόσωπο του βασιλιά κι όχι το θεσμό. Ήθελαν έναν άλλο βασιλιά ή τίποτα. Δέ φαντάζονταν ότι ο θρόνος θα μπορούσε να μένει πάντα άδειος. Το 1789 έχει τη θέση του σά μεταίχμιο των νεώτερων χρόνων γιατί οι άνθρωποι της εποχής εκείνης θέλησαν, ανάμεσα στ' άλλα, να ανατρέψουν το θεσμό της έλέω θεού βασιλείας και να μπάσουν στην ιστορία τη δύναμη της άρνησης και της εξέγερσης που είχε διαμορφωθεί με τους πνευματικούς αγώνες κατά τους τελευταίους αιώνες. Πρόσθεσαν έτσι στην παραδοσιακή τυραννοκτονία και μία λογική θεοκτονία. Ή λεγόμενη φιλελεύθερη σκέψη των φιλοσόφων και των νομικών χρησίμεψε σά μοχλός σέ τούτη την επανάσταση.¹ Για να γίνει αυτό κατορθωτό και για να πάρει νόμιμο χαρακτήρα έπρεπε πρώτα ή Έκκλησία με την άπεριόριστη εϋθύνη της και μ' ένα κίνημα που διαδόθηκε με την Ίερή Έξέταση και διαιωνίστηκε με τη μορφή της συνενοχής με τις έγκόσμιες δυνάμεις, να ταχθεί με το μέρος των αϋθεντών, αναλαμβάνοντας εκείνη τὰ βασανιστήρια. Ο Μισσέ δέν πέφτει έξω όταν διακρίνει δυό σπουδαία πρόσωπα στην επαναστατική έποποιία: το χριστιανισμό και την Έπανάσταση. Το 1789 εξηγγείται σύμφωνα με το Μισε-

1. Άλλά σ' αυτό συνείργησαν κι οι βασιλιάδες με το να μετατρέφουν βαθμιαία τη θρησκευτική δύναμη σέ πολιτική, ύπουλο μένοντας έτσι το θεσμό της νομιμότητάς τους.

λέ σαν ὁ ἀγώνας ἀνάμεσα στή θεία χάρη καί τή δικαιοσύνη. Παρ' ὄλο πού ὁ Μισελὲ προτιμοῦσε, ὅπως καί ὁ ἄσωτος αἰώνας του, τίς μεγάλες ἔννοιες, διέκρινε ἐδῶ μιὰ ἀπὸ τίς βαθεῖς αἰτίες τῆς ἐπαναστατικῆς κρίσης.

Ἡ μοναρχία τοῦ παλιοῦ καθεστώτος, ἂν δὲν ἦταν πάντα αὐθαίρετη ὡς πρὸς τὴν ἀσκηση τῆς ἐξουσίας, ἦταν ἀναμφισβήτητα αὐθαίρετη σὰ θεομῶς. Ἰπῆρχε ἐλέω θεοῦ, δηλαδή χωρὶς νὰ μπορεῖ νὰ κριθεῖ ἢ νομιμότητά της. Ἡ νομιμότητα αὐτὴ ὁμως ἀμφισβητήθηκε συχνὰ καί ἰδιαίτερα ἀπὸ τὰ παρλαμέντα. Ἄλλὰ ἐκεῖνοι πού τὴν ἐξασκοῦσαν τὴ θεωροῦσαν καί τὴν παρουσίαζαν ὡς ἓνα ἀξίωμα. Ὅπως εἶναι γνωστό, ὁ Λουδοβίκος 14ος ὑποστήριζε μὲ ἰσχυρογνωμοσύνη αὐτὴ τὴν ἀρχή.¹ Ὁ Μποσσυὲ τὸν ἐνίσχυε σ' αὐτὸ λέγοντας στοὺς βασιλιάδες: «Εἴσαστε θεοί». Ὁ βασιλιάς σὲ μιὰ μορφή του εἶναι ἐκεῖνος πού ἔχει τὴ θεία ἐντολὴ νὰ ρυθμίζει τίς κοσμικὲς ὑποθέσεις, δηλαδή τὴ δικαιοσύνη. Εἶναι, ὅπως ὁ ἴδιος ὁ Θεός, ἢ τελευταία προσφυγὴ ἐκείνων πού ὑποφέρουν ἀπὸ τὴ δυστυχία καί τὴν ἀδικία. Ὁ λαὸς μπορεῖ ἀρχικὰ νὰ ἐπικαλεστεῖ τὸ βασιλιά ἐνάντια σ' ἐκείνους πού τὸν καταπιέζουν. «Ἄν ὁ βασιλιάς ἤξερε, ἂν ἔ τσάρος ἤξερε...», αὐτὸ εἶναι πραγματικὰ τὸ αἶσθημα πού ἐκφράζεται συχνὰ σὲ περιόδους δυστυχίας ἀπ' τὸ γαλλικὸ καί ρώσικο λαό. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι στή Γαλλία τουλάχιστο, ὅταν ἡ μοναρχία ἤξερε, συχνὰ προσπάθησε νὰ ὑπερασπίσει τίς λαϊκὲς κοινότητες ἀπὸ τὴν καταπίεση τῶν ἰσχυρῶν καί τῶν ἀσπῶν. Ἄλλὰ αὐτὸ ἦταν δικαιοσύνη; Ὅχι, σύμφωνα μὲ τὴν ἀπόλυτη ἀποψη τῶν συγγραφέων τῆς ἐποχῆς. Ἄν μπορεῖ κανεὶς νὰ προσφύγει στὸ βασιλιά, δὲν μπορεῖ νὰ προσφύγει ἐναντίον τοῦ θεομοῦ τῆς βασιλείας. Μοιράζει τὴ βοήθεια καί τὴ συμπαράστασή του ἂν τὸ θέλει καί ὅταν θέλει. Ἡ καλὴ θέληση εἶναι μιὰ ἀπὸ τίς ἰδιότητες τῆς θείας χάρης. Ἡ μοναρχία μὲ τὴ θεοκρατι-

1. Ὁ Κάρολος ὁ 1ος στηριζόταν τόσο πολὺ στὸ θεσμὸ τῆς ἐλέω θεοῦ βασιλείας πού δὲ θεωροῦσε ἀναγκαῖο νὰ εἶναι δίκαιος καί νὰ τηρεῖ τὴ νομιμότητα ἀπέναντι σὲ κείνους πού τὸν ἀρνοῦνταν.

κή μορφή της είναι μια διακυβέρνηση που θέλει να τοποθετεί πάνω από τη δικαιοσύνη τη θεία χάρη, αφήνοντάς της πάντα την τελευταία λέξη.

Πραγματικά από τη στιγμή που η φιλελεύθερη σκέψη, άμφισβήτησε το Θεό, προώθησε το πρόβλημα της δικαιοσύνης στην πρώτη γραμμή. Μόνο που η δικαιοσύνη ταυτίζεται τότε με την ισότητα. Ο Θεός κλονίζεται και η δικαιοσύνη για να κατοχυρωθεί μέσα στην ισότητα πρέπει να του καταφέρει το τελευταίο χτύπημα προσβάλλοντας άμεσα τον αντιπρόσωπό του στη γη. Και πριν καταστραφεί η έλλω θεού, βασιλεία του αντίτασσει το φυσικό δίκαιο και τον υποχρεώνει να συνθηκολογήσει μαζί του για μια τριετία από το 1789 ως το 1792. Η θεία χάρη ποτέ δε θα μπορούσε να συνθηκολογήσει. Μπορεί να υποχωρούσε σε μερικά σημεία, αλλά ποτέ στο τελευταίο. Άλλά αυτό δεν αρκεί. Ο Λουδοβίκος 16ος στη φυλακή του ήθελε πάντα να είναι βασιλιάς κατά το Μισελέ. Κάπου στη Γαλλία των νέων αρχών, η νικημένη αρχή έπιζούσε λοιπόν ανάμεσα στους τοίχους μιας φυλακής με μόνη τη δύναμη της ύπαρξης και της πίστης. Η δικαιοσύνη έχει αυτό το κοινό σημείο, και μόνο αυτό, με τη θεία χάρη, ότι θέλει δηλαδή να είναι ολοκληρωτική και να βασιλεύει απόλυτα. Από τη στιγμή που αυτές οι δυο έρθουν σε σύγκρουση παλεύουν μέχρι θανάτου. «Δε θέλουμε να καταδικάσουμε το βασιλιά, λέει ο Νταντόν, που δεν έχει τους καλούς τρόπους του νομικού, θέλουμε να τον σκοτώσουμε.» Αν αρνιούνται το Θεό πραγματικά πρέπει να σκοτώσουν το βασιλιά. Ο Σαιν - Ζυσ: φταίει όπως φαίνεται για το θάνατο του Λουδοβίκου 16ου, αλλά ήταν φωνάζει: «Ο καθορισμός της αρχής με βάση την έποια ίσως πεθάνει ο κατηγορούμενος, σημαίνει τον καθορισμό της αρχής για την οποία ζει η κοινωνία που τον δικάζει», αποδείχνει πως οι φιλόσοφοι είναι εκείνοι που θέλουν να σκοτώσουν το βασιλιά: ο βασιλιάς πρέπει να πεθάνει στ' όνομα του κοινωνικού συμβολαίου.¹ Άλλά αυτό χρειάζεται διασαφήνιση.

1. Ο Ρουσσώ δέβαια δε θα το ήθελε. Πρέπει να θέσουμε ά-

Τὸ νέο Εἰσαγγέλιον

Τὸ «Κοινωνικὸ Συμβόλαιον» εἶναι ἀρχικὰ μιὰ ἔρευνα πάνω στὴ νομιμότητα τῆς ἐξουσίας. Ὅπως ἄλλοι νομικοὶ βιβλίον καὶ ἄλλοι ἀφήγησιν γεγονότων¹, δὲν μπορεῖ σὲ καμιά περίπτωση νὰ χαρακτηριστεῖ σὰ συλλογὴ κοινωνιολογικῶν παρατηρήσεων. Στόχος τῆς ἔρευνάς του εἶναι οἱ ἀρχές. Καὶ γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ διαμφισθεται. Θεωρεῖ ἔτι ἡ παραδοσιακὴ νομιμότητα ποῦ ὑποτίθεται πὼς εἶναι θεϊκῆς προέλευσης δὲν ὑπάρχει. Βάζει τὶς βάσεις μιᾶς ἄλλης νομιμότητας καὶ ἄλλων ἀρχῶν. Τὸ «Κοινωνικὸ Συμβόλαιον» εἶναι καὶ μιὰ κατῆχησις μὲ τὸ σχετικὸ ὕψος καὶ τὸ δογματικὸ λεξιλόγιον. Ὅπως τὸ 1789 δολοκληρώνει τὶς κατακτήσεις τῆς ἀγγλικῆς καὶ τῆς ἀμερικανικῆς ἐπανάστασης, ὁ Ρουσσώ ὁδηγεῖ ὡς τὰ λογικὰ τῆς θριατῆ θεωρία τοῦ συμβολαίου ποῦ θρῖσκουμε στὸ Χόμπς. Τὸ «Κοινωνικὸ Συμβόλαιον» δίνει μιὰ πλατιὰ ἔκτασις καὶ μιὰ δογματικὴ διατύπωση στὴ νέα θρησκεία, ποῦ Θεὸς τῆς εἶναι ἡ λογικὴ συνδυασμένη μὲ τὴ φύσιν καὶ ὁ ἀντιπρόσωπός τῆς στὴ γῆ δὲν εἶναι ὁ βασιλιάς, ἀλλὰ ὁ λαὸς ἢ ἡ γενικὴ του βούλησις.

Ἡ ἐπίθεσις ἐναντίον τῆς πατροπαράδοτης τάξεως εἶναι τόσο φανερὴ ποῦ ἀπὸ τὸ πρῶτον κινῶν κεφάλαιον ὁ Ρουσσώ προσπαθεῖ ν' ἀποδείξει τὴν προτεραιότητα τῆς συνθήκης τῶν πολιτῶν, ποῦ κατοχυρώνει τὴ θέσιν τοῦ λαοῦ, σὲ σχέση μὲ τὴ συνθήκην λαοῦ καὶ βασιλείας ποῦ κατοχυρώνει τὴ βασιλείαν. Ὡς τὸ Ρουσσώ, ὁ Θεὸς ἔκανε τοὺς βασιλιάδας καὶ ἐκεῖνοι μὲ τὴ σειράν τους ἔκαναν τοὺς λαούς. Μετὰ τὸ «Κοινωνικὸ Συμβόλαιον» οἱ λαοὶ δημιουργοῦνται μόνοι τους, πρὶν νὰ φτιάξουν τοὺς βασιλιάδας. Ὅσο γιὰ τὸ Θεόν, δὲ θέτει ζήτημα ὡς

πὸ τὴν ἀρχὴ αὐτῆς τῆς ἀνάλυσης, γιὰ νὰ δώσουμε τὶς σωστὰς διαστάσεις του, αὐτὸ ποῦ δήλωσε ξεκάθαρα ὁ Ρουσσώ: «Τίποτε ἐδῶ κάτω δὲν ἀξίζει ν' ἀποκτηθεῖ μὲ τίμημα τὸ ἀνθρώπινον αἷμα.»

1. Βλ. «Λόγος περὶ ἀνισότητος». «Ἄς ἀρχίσουμε ἀπομακρύνοντας διὰ τὰ γεγονότα γιὰτὶ δὲν ἀγγίζουσι καθόλου τὸ πρόβλημα μας.»

έδω. Έχουμε έτσι τὸ ἀντίστοιχο τῆς ἐπανάστασης τοῦ Νεύτωνα στὴν πολιτικὴ τάξη. Ἡ ἐξουσία δὲν ἔχει πιά τὴν πηγὴ τῆς στὴν αὐθαιρεσία ἀλλὰ στὴ γενικὴ συγκατάθεση. Μ' ἄλλα λόγια δὲν ὑπάρχει πιά αὐτὸ πού ὑπῆρχε ἀλλὰ αὐτὸ πού θάπρεπε νὰ εἶναι. Εὐτυχῶς πού σύμφωνα μὲ τὸ Ρουσσώ αὐτὸ πού εἶναι δὲν μπορεῖ νὰ χωριστεῖ ἀπὸ αὐτὸ πού πρέπει νὰ εἶναι. Ὁ λαὸς εἶναι κυρίαρχος «μόνο καὶ μόνο γιατί εἶναι πάντα αὐτὸ ἀκριβῶς πού πρέπει νὰ εἶναι.» Σ' αὐτὸν τὸ φαῦλο κύκλο μποροῦμε νὰ παρατηρήσουμε πῶς ἡ λογικὴ, πού ὄλοι ἐπικαλοῦνταν ἐπίμονα ἐκείνη τὴν ἐποχὴ, δὲ χρησιμοποιεῖται καλύτερα ἀπὸ πρὶν. Εἶναι φανερὸ πῶς μὲ τὸ «Κοινωνικὸ Συμβόλαιον» διαπιστώνουμε τὴ γέννηση ἑνὸς μυστικισμοῦ, ἀφοῦ ἡ γενικὴ βούληση θεωρεῖται ὡς ὁ ἴδιος ὁ Θεός. «Καθένας μας, λέει ὁ Ρουσσώ, διαθέτει ἀπὸ κοινοῦ τὸ ἀτομικὸ του καὶ ὅλη τὴ δύναμή του κάτω ἀπὸ τὴν ἀνώτερη διεύθυνση τῆς γενικῆς βούλησης καὶ ἐνσωματώνουμε κάθε μέλος ὡς ἀναπόσπαστο μέλος τοῦ συνόλου.»

Αὐτὸ τὸ πολιτικὸ πρόσωπο ἀφοῦ ἔγινε ὁ ἀνώτατος ἄρχων ὀρίζεται ἐπίσης καὶ ὡς θεὸς πρόσωπο. Ἐχει ἄλλωστε ὅλες τὶς ἰδιότητες τοῦ θεοῦ προσώπου. Εἶναι ἀλάθητο ἀφοῦ ὁ ἀνώτατος ἄρχων δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ θέλει τὴν ἀδικία. «Κάτω ἀπὸ τὸ νόμο τῆς λογικῆς τίποτα δὲ γίνεται χωρὶς αἰτία.» Εἶναι ἐντελῶς ἐλεύθερο ἂν εἶναι σωστὸ πῶς ἡ ἀπόλυτη ἐλευθερία εἶναι ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀτόμου ὡς πρὸς τὸν ἑαυτὸ του. Ὁ Ρουσσώ διακηρύσσει ἔτσι ὅτι, τὸ νὰ ἐπιβάλλει ὁ ἀνώτατος ἄρχων ἕνα νόμο πού δὲν μπορεῖ νὰ παραβεῖ ἔρχεται σὲ ἀντίθεση μὲ τὴ φύση τοῦ πολιτικοῦ ὀργανισμοῦ. Τὸ πρόσωπο αὐτὸ εἶναι ἐπίσης ἀναπαλλοτριωτὸ, ἀδιαίρετο καὶ τέλος τείνει ἀκόμη στὸ νὰ δώσει λύση στὸ μεγαλύτερο θεολογικὸ πρόβλημα, τὴν ἀντίφαση δηλαδὴ ἀνάμεσα στὴν παντοδυναμία καὶ τὴν ἀθωότητα τοῦ Θεοῦ. Ἡ γενικὴ βούληση ἀσχεῖ οὐσιαστικὰ καταναγκασμὸ. Ἡ δύναμή της εἶναι ἀπεριόριστη. Ἀλλὰ ἡ τιμωρία πού θὰ ἐπιβάλλει σὲ κείνον πού ἀρνιέται νὰ τὴν ὑπακούσει δὲν εἶναι τίποτ' ἄλλο παρὰ ἕνας τρόπος «νὰ τὸν ἀναγκάσει νὰ εἶναι ἐλεύθερος». Ἡ θεοποίηση ὀλοκληρῶνεται ὅταν ὁ Ρου-

σώ αποσπώντας τὸν ἀνώτατο ἄρχοντα ἀπὸ τῆς ἴδιας τῆς καταβολῆς του καταφέρνει νὰ διαχωρίσει τὴ γενικὴ θέληση ἀπὸ τὴ θέληση τοῦ συνόλου. Αὐτὸ τὸ συμπέρασμα ὀφείλει λογικὰ ἀπὸ τὸν τρόπο σκέψης τοῦ Ρουσσώ. "Ἄν ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀπὸ φυσικοῦ του καλός, ἂν ἡ φύση τοῦ ἀνθρώπου ταυτίζεται μὲ τὴ λογικὴ", ὁ ἄνθρωπος ἐκφράζει τὴν ὑπεροχὴ τῆς λογικῆς, ἀλλὰ μὲ τὸ μοναδικὸ ὄρο πὼς ἐκφράζεται ἐλεύθερα καὶ φυσικά. Δὲ μπορεῖ λοιπὸν νὰ ἐπανεέλθει στὴν ἀπόφασή του ποὺ πλανιέται ἀπὸ δῶ καὶ μπρὸς πᾶνω ἀπ' αὐτόν. Ἡ γενικὴ βούληση εἶναι βασικὰ ἡ ἔκφραση τῆς παγκόσμιας λογικῆς ποὺ εἶναι κατηγορηματικὴ. Ὁ νέος Θεὸς γεννήθηκε.

Νὰ γιατί οἱ λέξεις ποὺ συναντᾶμε πῶς συχνὰ στὸ «Κοινωνικὸ Συμβόλαιον» εἶναι οἱ λέξεις «ἀπόλυτος», «ἱερός», «ἀπαρβίαστος». Ὁ πολιτικὸς ὀργανισμὸς ποὺ ὀρίζεται ἔτσι καὶ ποὺ ὁ νόμος του δὲν εἶναι παρὰ μιὰ ἱερὴ ἐντολή, εἶναι ἕνα προῶν ποὺ θ' ἀντικαταστήσει τὸ μυστικιστικὸ ὄργανισμὸ τοῦ ἐγκόσμιου χριστιανισμοῦ. Τὸ «Κοινωνικὸ Συμβόλαιον» τελειώνει ἄλλωστε μὲ τὴν περιγραφή μιᾶς πολιτικῆς θρησκείας καὶ κάνει τὸ Ρουσσώ πρόδρομο τῶν σύγχρονων κοινωνιῶν ποὺ ἀποκλείουν ὄχι μόνον τὴν ἀντιπολίτευση ἀλλὰ καὶ τὴν σὺνδετερότητα. Πραγματικὰ πρῶτος στοὺς νέους χρόνους ὁ Ρουσσώ εἰσάγει τὴν ἀσκηση τῆς πολιτικῆς πίστεως. Πρῶτος αὐτὸς δικαιολογεῖ τὴ θανατικὴ ποινὴ σὲ μιὰ πολιτικὴ κοινωνία καὶ τὴν ἀπόλυτη ὑποταγὴ τοῦ ὑπήκοου στὴν κυριαρχία τοῦ ἀνώτατου ἄρχοντα. «Γιὰ νὰ μὴ γίνῃ κανεὶς θύμα ἑνὸς δολοφόνου δέχεται νὰ πεθάνῃ ὅταν γίνῃ δολοφόνος ὁ ἴδιος.» Παράξενη αἰτιολόγησις ποὺ ὑποστηρίζει ἕμως σταθερὰ ὅτι πρέπει κανεὶς νὰ ξέρει νὰ πεθαίνει ἂν τὸ διατάξῃ ὁ ἀνώτατος ἄρχων καὶ ὅτι πρέπει ἂν χρειαστεῖ νὰ τοῦ ἀναγνωρίξῃ κανεὶς δικίον ἐναντία στὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ του. Αὐτὴ ἡ μυστικιστικὴ ἀντίληψη ἐξηγεῖ τὴ σιωπὴ τοῦ Σαίη - Ζῦστ ἀπὸ τὴ στιγμή τῆς σύλληψής του καὶ μέχρι τὸ ἱκρίωμα. Ἄν τῆς δώσουμε τὴν πρέπουσα ἔκτασις, ἐξηγεῖ καὶ τοὺς ἐνθουσιώδεις κατηγοροῦμενους τῶν σταλινικῶν δικῶν.

1. Κάθε ἰδεολογία σχηματίζεται ἐναντία στὴν ψυχολογία.

Βρισκόμαστε στην αύγή μιᾶς θρησκείας με τοὺς μάρτυρές της, τοὺς ἀσκητές της καὶ τοὺς ἀγίους της. Γιὰ νὰ κρίνουμε καλύτερα τὴν ἐπιρροή πού ἄσκησε τὸ νέο αὐτὸ εὐαγγέλιο πρέπει νὰ ἔχουμε μιὰ ἰδέα τῆς ἀτμόσφαιρας πού δημιούργησαν οἱ διακηρύξεις τοῦ 1789. Ὁ Φωσὲ μπροστὰ στοὺς σκελετοὺς πού ἀνακαλύφθηκαν στὴ Βαστίλλη φωνάζει: «Ἡ μέρα τῆς ἀποκάλυψης ἔφτασε... τὰ κόκκαλα ξεσηκώθηκαν στὴ φωνὴ τῆς γαλλικῆς ἐλευθερίας. Καταγγέλλουν τοὺς αἰῶνες καταπίεσης καὶ θανάτου, προφητεύουν τὴν ἀναγέννηση τῆς ἀνθρώπινης φύσης καὶ τῆς ζωῆς τῶν ἐθνῶν.» Καὶ τότε προφητεύει: «Φτάσαμε στὴ μέση τῶν καιρῶν. Οἱ τύραννοι εἶναι ὄριμοι.» Εἶναι ἡ στιγμή τῆς ἐνθουσιώδους καὶ γενναϊόψυχης πίστεως, ἡ στιγμή ὅπου ἕνας θαυμαστὸς λαὸς ἀνατρέπει τὸν τροχὸ τῶν βασανιστηρίων καὶ τὸ ἰκρίωμα στὴ Βερσαλλίε.¹ Τὰ ἰκρίσματα φαίνονται τότε σὰ θωμοὶ τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἀδικίας. Ἡ νέα πίστη δὲν μπορεῖ νὰ τ' ἀνεχτεῖ. Ἀλλὰ φτάνει μιὰ στιγμή ὅπου ἡ πίστη, ὅταν γίνεται δογματικὴ, ὑψώνει τοὺς δικούς της θωμούς καὶ ζητάει τὴ δίχως ὄρους λατρεία. Τότε τὰ ἰκρίσματα ξεπροβαίνουν πάλι καὶ παρ' ὅλους τοὺς θωμούς, τὴν ἐλευθερία, τὰ κηρύγματα καὶ τίς γιορτὲς τῆς λογικῆς, οἱ λειτουργίες τῆς νέας πίστεως θὰ πρέπει νὰ γίνουν μέσα στοῦ αἵμα. Πάντως γιὰ νὰ σημαίνει τὸ 1789 τὴν ἀρχὴ τῆς «ἁγίας ἀνθρωπότητας»² καὶ τοῦ «Κυρίου μας τοῦ ἀνθρώπινου γένους»³, πρέπει πρῶτα νὰ ἐξαφανιστεῖ ὁ ἐκπτωτὸς ἄρχοντας.

Ὁ φόνος τοῦ βασιλιᾶ - ἱερέα θὰ καθιερώσει τὴ νέα ἐποχὴ πού διαρκεῖ ἀκόμα.

1 Ἡ ἴδια εἰδωλλιακὴ ἀτμόσφαιρα καὶ στὴ Ρωσία: τὸ 1905, ὅταν τὸ Σοβιὲτ τῆς Ἁγίας Πετρούπολης διαδηλώνει μὲ πλακάτ ζητώντας τὴν κατάργηση τῆς θανατικῆς ποινῆς, καὶ τὸ 1917.

2 Βερνιῶ.

3 Ἀνάχαρσις Κλοῦτς.

Ἡ θανάτωση τοῦ βασιλιᾶ

Ὁ Σαιν - Ζυστ ἔβαλε τίς ἰδέες τοῦ Ρουσσώ στήν ἱστορία. Στή δίκη τοῦ βασιλιᾶ τὸ οὐσιαστικὸ μέρος τῆς ἀγόρευσής του ἀποτελοῦσε ἡ σκέψη πῶς ὁ βασιλιάς δὲν εἶναι ἀπαρabiαστος κι ὅτι πρέπει νὰ κριθεῖ ἀπὸ τὴ συνέλευση κι ὄχι ἀπὸ δικαστήριο. Ὅσο γιὰ τὰ ἐπιχειρήματά του τὰ χρωστᾷ στὸ Ρουσσώ. Ἐνα δικαστήριο δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι κριτῆς ἀνάμεσα στὸ βασιλιᾶ καὶ τὸν ἀνώτατο ἀρχοντα. Ἡ γενικὴ βούληση δὲν μπορεῖ ν' ἀπολογηθεῖ μπροστὰ σὲ κοινούς κριτές. Εἶναι πάνω ἀπὸ ὅλα τὰ πράγματα. Τὸ ἀπαρabiαστο καὶ ὑπερβατικὸ αὐτῆς τῆς βούλησης διακηρύσσονται λοιπὸν ἐπίσημα. Ξέρουμε πῶς τὸ μεγάλο θέμα τῆς δίκης ἦταν ἀντίθετα τὸ ἀπαρabiαστο τοῦ προσώπου τοῦ βασιλιᾶ. Ἡ πάλι ἀνάμεσα στὴ θεία χάρη καὶ τὴ δικαιοσύνη βρῖσκει τὴν πῶ προκλητικὴ τῆς ἐφαρμογῇ τὸ 1793, ὅπου βρῖσκονταν ἀντιμέτωπες μέχρι θανάτου δυὸ ἀντιλήψεις τῆς ὑπερβατικότητας. Ἄλλωστε ὁ Σαιν - Ζυστ ἀντιλαμβάνεται τέλεια τὸ μεγαλεῖο τῆς ἐπιχείρησης: «Τὸ πνεῦμα μὲ τὸ ὁποῖο θὰ κρίνουμε τὸ βασιλιᾶ θὰ εἶναι ἐκεῖνο πὸ θὰ θεμελιώσῃ τὴ Δημοκρατία.»

Ὁ περίφημος λόγος τοῦ Σαιν - Ζυστ ἔχει ἔτσι ὅλα τὰ στοιχεία μιᾶς θεολογικῆς μελέτης. «Ὁ Λουδοβίκος ξένος ἀνάμεσά μας», νὰ ἡ θέση τοῦ νεαροῦ κατήγορου. Ἄν κάποιος συμβόλαιο, φυσικὸ ἔιτε πολιτικὸ, ἦταν δυνατὸ νὰ συνδέῃ ἀκόμα τὸ βασιλιᾶ μὲ τὸ λαὸ του, θὰ ὑπῆρχε τότε κάποια ἀμοιβαία ὑποχρέωση. Ἡ θέληση τοῦ λαοῦ δὲ θὰ μποροῦσε νὰ σταθεῖ σὰν ἀπόλυτος κριτῆς καὶ νὰ προσφέρει τὴν ἀπόλυτη κρίση. Πρέπει λοιπὸν ν' ἀποδειχτεῖ πῶς κανένας δεσμὸς δὲν ἐνώνει τὸ λαὸ καὶ τὸ βασιλιᾶ. Γιὰ νὰ ἀποδειχτεῖ πῶς ὁ λαὸς εἶναι ἀφ' ἑαυτοῦ του αἰώνια ἀλήθεια πρέπει νὰ ἀποδειχτεῖ πῶς ἡ βασιλεία εἶναι ἀφ' ἑαυτῆς αἰώνιο ἐγκλημα. Ὁ Σαιν - Ζυστ διατυπώνει ἔτσι τὸ ἀξίωμα πῶς κάθε βασιλιάς εἶναι στασιαστῆς ἢ σφετεριστῆς. Εἶναι στασιαστῆς ἐνάντια στὸ λαὸ ἀπὸ τὸν ὁποῖο σφετερίζεται τὴν ὑπέρτατη, ἀπόλυτη ἀρχή. Ἡ μοναρχία δὲν εἶναι καθόλου ἕνας βασιλιάς, «εἶναι τὸ ἐγκλη-

μα». Όχι ένα έγκλημα αλλά τὸ έγκλημα, λέει ὁ Σαιν - Ζυστ, δηλαδή ἡ ἀπόλυτη δεσπόζουσα. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἀκριβὴς σημασία τῆς φράσης τοῦ Σαιν - Ζυστ πού ἀργότερα πῆρε μεγάλες προεκτάσεις: «Κανείς δὲν μπορεῖ νὰ βασιλεύει ἀθῶα.» Κάθε βασιλιάς εἶναι ἐνοχος καὶ μόνο μὲ τὸ ὅτι ἕνας ἄνθρωπος θέλει νὰ εἶναι βασιλιάς ἀξίζει τὸ θάνατο. Ὁ Σαιν - Ζυστ λέει ἀκριβῶς τὸ ἴδιο πράγμα ὅταν ἀποδείχνει στὴ συνέχεια ὅτι ἡ ἐξουσία τοῦ λαοῦ εἶναι «πράγμα ἱερό». Οἱ πολῖτες εἶναι ἀπαραβίαστοι καὶ ἱεροὶ μεταξύ τους καὶ δὲν μπορεῖ κανείς ἄλλος νὰ ἀσχεῖ πάνω τους καταναγκασμὸ ἐκτὸς ἀπὸ τὸ νόμο, τὴν ἔκφραση τῆς κοινῆς τους βούλησης. Ὁ Λουδοβίκος μόνο δὲν μπορεῖ νὰ ὠφελῆται ἀπὸ τὴν προσωπικὴ ἀσυλία καὶ τὴ βοήθεια τοῦ νόμου γιατί ἐρίσκειται ἔξω ἀπὸ τὸ συμβόλαιο. Δὲν ἀποτελεῖ καθόλου μέρος τῆς γενικῆς βούλησης, ἀφοῦ ἀντίθετα ἡ ὑπαρξὴ του καὶ μόνο δεσπλώνει αὐτὴ τὴν παντοδύναμη βούληση. Δὲν εἶναι «πολίτης», πού ἀποτελεῖ τὸ μόνο τρόπο γιὰ νὰ συμμετέχει κανείς στὴ νέα θεότητα. «Τί εἶναι ἕνας βασιλιάς δίπλα σ' ἕνα Γάλλο;» Πρέπει λοιπὸν νὰ κριθεῖ καὶ μόνο αὐτό.

Ἄλλὰ ποιὸς θὰ ἐρμηνεύσει αὐτὴ τὴ βούληση καὶ θὰ ἐγάλει τὴν κρίση; Ἡ Συνέλευση, πού ἀπὸ ὀρισμοῦ εἶναι ἡ ἐκπροσώπηση αὐτῆς τῆς βούλησης καὶ συμμετέχει στὴ νέα θεότητα σὰν ὁ ἐμπνευσμένος τῆς σύμβουλος. Θὰ ζητήσουν κατόπιν ἀπὸ τὸ λαὸ νὰ ἐπικυρώσει τὴν κρίση; Ξέρουμε πῶς ἡ προσπάθεια τῶν μοναρχικῶν στὴ Συνέλευση εἶχε αὐτὸ τὸ στόχο. Ἡ ζωὴ τοῦ βασιλιά θὰ μπορούσε νὰ ξεφύγει ἀπὸ τὴ λογικὴ τῶν νομικῶν - ἀστῶν γιὰ νὰ μείνει στὴ διάθεση τῶν ἀυθόρμητων παθῶν καὶ τῆς συμπάθειας τοῦ λαοῦ. Ἄλλὰ ὁ Σαιν - Ζυστ κι ἐδῶ ἀκόμα σπρώχνει τὴ λογικὴ του στὰ ἄκρα καὶ χρησιμοποιεῖ τὴν ἀντίθεση πού ἐφεύρε ὁ Ρουσσὼ ἀνάμεσα στὴ γενικὴ βούληση καὶ τὴ βούληση ὄλων. Αὐτὸ πού θὰ συγχωροῦσαν ὄλοι δὲν τὸ συγχωρεῖ ἡ γενικὴ

1. Ἡ τὸ λιγότερο τῆς ἀπέδωσαν ἀργότερα ἄλλη σημασία. Ὅταν ὁ Σαιν - Ζυστ πρόφερε αὐτὴ τὴ φράση δὲν ἤξερε ὅτι μιλοῦσε καὶ γιὰ τὸν ἑαυτὸ του.

βούληση. Ἀκόμα κι ὁ λαὸς δὲν μπορεῖ νὰ σβήσει τὸ ἐγκλημα τῆς τυραννίας. Δὲ δικαιούται τὸ θῦμα σύμφωνα μὲ τὴ νομολογία νὰ ἀποσύρει τὴ μήνυσή του; Ἀλλὰ ἐδῶ δὲν εἶναι ζήτημα νομολογίας ἀλλὰ θεολογίας. Τὸ ἐγκλημα τοῦ βασιλιᾶ εἶναι ταυτόχρονα καὶ ἁμαρτία σὲ σχέση μὲ τὴν ὕψιστη τάξη. Ἐνα ἐγκλημα γίνεται κι ὕστερα συγχωρεῖται, τιμωρεῖται ἢ ξεχνιέται. Ἀλλὰ τὸ ἐγκλημα τῆς βασιλείας εἶναι μόνιμο, εἶναι δεμένο μὲ τὸ πρόσωπο τοῦ βασιλιᾶ, μὲ τὴν ὑπαρξή του. Ὁ Χριστὸς ὁ ἴδιος ἂν μπορεῖ νὰ συγχωρήσει τοὺς ἐνόχους, δὲν μπορεῖ νὰ ἀπαλλάξει τοὺς ψευτο-θεοὺς. Πρέπει νὰ ἐξαφανιστοῦν ἢ νὰ νικήσουν. Ὁ λαὸς, ἂν συγχωρεῖ σήμερα, θὰ ξαναβρεῖ αὖριο τὸ ἐγκλημα ἀθιχτο, ἀκόμα κι ἂν ὁ ἐγκληματίας κοιμᾶται στὴν ἡσυχία τῆς φυλακῆς. Μόνο μιὰ διέξοδος ὑπάρχει λοιπόν: «Νὰ ἐκδικηθοῦμε τὸ φόνου τοῦ λαοῦ μὲ τὸ θάνατο τοῦ βασιλιᾶ.»

Ὁ λόγος τοῦ Σαιν-Ζυστ ἀποβλέπει στὸ νὰ κλείσει μία-μία ὅλες τὶς διέξόδους γιὰ τὸ βασιλιά ἐκτὸς ἀπὸ ἐκείνη πού ὀδηγεῖ στὸ ἱκρίωμα. Ἄν τὰ ἀξιώματα τοῦ «Κοινωνικοῦ Συμβολαίου» γίνουν ἀποδεχτὰ τότε αὐτὴ ἢ κατάληξη εἶναι λογικὰ ἀναπόφευχτη. Σύμφωνα μὲ τὸ Σαιν-Ζυστ, «οἱ βασιλιάδες θὰ χαθοῦν μέσα στὴν ἔρημο καὶ ἡ φύση θὰ ξαναπάρει τὰ δικαιώματά της». Ἡ Συμβατικὴ ματαιοπονοῦσε φηφίζοντας μ' ἐπιφυλάξεις καὶ λέγοντας ὅτι δὲν μπορούσε νὰ προδικάσει ἂν ἔκρινε τὸν ἴδιο τὸ Λουδοβίκο 16ο ἢ ἂν ἔπαιρνε ἓνα μέτρο ἀσφαλείας. Προσπαθοῦσε ἔτσι νὰ ἀποφύγει νὰ ἐφαρμόσει τὶς ἴδιες τὶς ἀρχές της καὶ νὰ καλύψει μὲ μιὰ ζετοίπωτη ὑποκρισία τὸ πραγματικὸ της ἔργο πού ἦταν ἡ ἐγκαθίδρυση τοῦ νέου ὀλοκληρωτισμοῦ. Ὁ Ζὰν Ροῦ τουλάχιστον ἔλεγε ἀλήθεια ὀνομάζοντας τὸ Λουδοβίκο τελευταῖο καὶ ἐκφράζοντας ἔτσι πῶς ἡ πραγματικὴ ἐπανάσταση πού εἶχε κιόλας πραγματοποιηθεῖ στὸν οἰκονομικὸ τομέα, ὀλοκληρωνόταν στὸ φιλοσοφικὸ καὶ ἦταν ἓνα λυκόφως τῶν θεῶν. Οἱ ἀρχές τῆς θεοκρατίας δέχτηκαν ἰσχυρὸ πλήγμα τὸ 1789 καὶ ἡ θεοκρατία ἐκμηδενίστηκε τὸ 1793 μαζί μὲ τὴν ἐνσάρκωσή της. Ὁ Μπρισσὸ πολὺ σωστὰ εἶπε ὅτι: «Τὸ

πίο στέρεο μνημείο της επανάστασής μας είναι η φιλοσοφία.»¹

Στις 21 του Γενάρη, με τη δολοφονία του βασιλιά - Ιερέα ολοκληρώνεται αυτό που ονόμασαν αλληγορικά «τά πάθη του Λουδοβίκου 16ου». Αποτελεί δέβαια αποκρουστικό σκάνδαλο να παρουσιάζεται ο σά σπουδαίο γεγονός της ιστορίας μας ή δημόσια εκτέλεση ενός αδύναμου και καλού ανθρώπου. Αυτό το έγκλημα δεν αντιπροσωπεύει καθόλου μια κορυφή. Και αυτό που μένει τουλάχιστον είναι πώς ή δίκη του βασιλιά, με τις συνέπειες και τις προσδοκίες της, αποτελεί το μεταίχμιο προς τη σύγχρονη ιστορία μας. Συμβολίζει την αποθησαυρευτική ποίηση της ιστορίας και την άρνηση της ενσάρκωσης του χριστιανικού θεού. Ο θεός μέχρι τότε συμμετείχε στη δημιουργία της ιστορίας με τους βασιλιάδες. Αλλά μετά το θάνατο του ιστορικού του αντιπροσώπου, δεν υπάρχει πια βασιλιάς. Δεν υπάρχει λοιπόν πια παρά ένας κατ' επίφαση Θεός που έχει πια άπωθηθεί στις ουράνιες αρχές.²

Οι επαναστάτες μπορούν να επικαλεσθούν το Ευαγγέλιο. Στην πραγματικότητα κατέφεραν τρομερό πλήγμα στο χριστιανισμό, από το οποίο δεν έχει αναλάβει μέχρι τώρα. Φαίνεται πώς η εκτέλεση του βασιλιά, οι σπασμωδικές αυτοκτονίες ή τα ξεσπάσματα παραφροσύνης που επακολούθησαν, έγιναν όλα με την πλήρη συνείδηση των δσων είχαν πραγματοποιηθεί. Ο Λουδοβίκος 16ος είχε μερικές φορές αμφιβολίες για την «έλευ θεού» βασιλεία, αν και απέρριπτε συστηματικά όλα τα νομοσχέδια που πρόσβαλλαν αυτό που πίστευε. Αλλά από τη στιγμή που υποπεύεται ή μαθαίνει την τύχη που τον περιμένει, φαίνεται πώς ταυτίζεται, όπως δείχνουν οι εκφράσεις του, με τη θεά του αποστολή, έτσι ώστε να εϋσταθεί πώς ή προσβολή ενάντια στο πρόσωπό του έχει για στόχο της το βασιλιά - Χριστό, τη θεά ενσάρκωση κι όχι την τρομαγμένη σάρκα του ανθρώπου. Το βιβλίο που είχε στο προσκέφαλό του στο Τάμπλ ήταν ή «Μίμηση». Η

1. Η Βανδέα, θρησκευτικός πόλεμος, τον δικαιώνει απόλυτα.

2. Θα είναι ο Θεός του Κάντ, του Γιακόμπι και του Φίχτε.

γλυκύτητα, ή τελειότητα που φανερώνει στις τελευταίες του στιγμές αυτός ο άνθρωπος με τη μέτρια ευαισθησία, οι ψυχρές παρατηρήσεις του για ό,τι ανήκει στον έξωτερο κόσμο και τέλος ή στιγμιαία λιποψυχία του πάνω στο έρημικό ικρίωμα μπροστά στο φοβερό ταμπούρλο που σκέπαζε τη φωνή του, τόσο μακριά από το λαό που έλπιζε πως θα έδινε προσοχή στα λόγια του, όλ' αυτά μας κάνουν να φανταστούμε ότι δεν είναι ο Καπέ που πεθαίνει αλλά ο Λουδοβίκος της Ελλάς θεού βασιλείας και μαζί του, κατά κάποιο τρόπο, ή εγκόσμια χριστιανισμένη. Για να επικυρώσει ακόμα πιο πολύ τον ιερό του δεσμό, ο εξομολογητής του τον έμφυχώνει στη λιποψυχία του θυμίζοντάς του την «ομοιότητα» με το Θεό του μαρτυρίου. Και ο Λουδοβίκος 16ος ξαναδύσκει το θάρρος του χρησιμοποιώντας τα λόγια εκείνου του Θεού: «Θά πιω, λέει, το ποτήρι της πίκρας μέχρι την τελευταία σταγόνα.» Μετά αφήνεται τρέμοντας στ' ανάξια χέρια του δήμιου.

Ἡ θρησκεία τῆς ἀρετῆς

Ἄλλὰ ἡ θρησκεία που σκοτώνει ἔτσι τὸν παλιὸ ἄρχοντα πρέπει νὰ θεμελιώσῃ τώρα τὴν ἰσχύ του καινούργιου· κλείνει τὴν ἐκκλησία κι αὐτὸ τὴν ὀδηγεῖ στὴν προσπάθεια νὰ χτίσῃ ἕνα ναό. Τὸ αἷμα τῶν θεῶν που πιτσιλλίσει γιὰ ἕνα λεπτὸ τὸν ἱερέα Λουδοβίκο 16ο ἀγγέλλει μιὰ νέα δάφτιση. Ὁ Ζοζέφ ντὲ Μαιστρ ὀνόμαζε τὴν Ἐπανάσταση σατανική. Βλέπουμε τὸ γιατί και μὲ ποιά ἔννοια. Ὁ Μισελέ όμως βρισκόταν πιὸ κοντὰ στὴν ἀλήθεια ὀνομάζοντάς τὴν καθαρτήριο. Σ' αὐτὴ τὴ σκοτεινὴ σήραγγα μιὰ ἐποχὴ πορεύεται τυφλὰ γιὰ ν' ἀνακαλύψῃ ἕνα καινούργιο φῶς, μιὰ νέα εὐτυχία και τὸ πρόσωπο τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ. Ἄλλὰ τί θὰ εἶναι ὁ νέος θεός; Ἄς ρωτήσουμε και πάλι τὸ Σαιν-Ζυστ γι' αὐτό.

Τὸ 1789 δὲν ἐπικυρώνει ἀκόμα τὴ θεότητα τοῦ ἀνθρώπου ἀλλὰ τοῦ λαοῦ, στὸ βαθμὸ πού ἡ βούλησή του συμπίπτει μὲ τὴ βούληση τῆς φύσης καὶ τῆς λογικῆς. Ἄν ἡ γενικὴ βούληση ἐκφράζεται ἐλεύθερα δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι ἡ πανανθρώπινη ἔκφραση τῆς λογικῆς. Ἄν ὁ λαὸς εἶναι ἐλεύθερος, εἶναι ἀλάθητος. Ἄφοῦ πέθανε ὁ βασιλιάς καὶ λύθηκαν οἱ ἀλυσίδες τοῦ παλιοῦ δεσποτισμοῦ, ὁ λαὸς θὰ ἐκφράσει αὐτὸ πού σ' ἔδωκε τοὺς καιροὺς κι ἔδωκε τοὺς τόπους ἦταν, καὶ θὰ εἶναι, ἡ ἀλήθεια. Καὶ χρειάζεται ἡ προσφυγὴ στὸ χρησμὸ γιὰ νὰ γίνῃ γνωστὸ τί ἀπαιτεῖ ἡ αἰώνια τάξη τοῦ κόσμου: $\Phi \omega \nu \eta \lambda \alpha \omicron \upsilon, \phi \omega \nu \eta \tau \eta \varsigma \phi \upsilon - \sigma \eta \varsigma$. Αἰώνιες ἀρχές διέπουν τὴ συμπεριφορὰ μας: ἡ Ἀλήθεια, ἡ Δικαιοσύνη καὶ τέλος ἡ Λογικὴ. Ἐκεῖ εἰσέρχεται ὁ νέος θεός. Τὸ Ὑπέρτατο Ὄν, πού στρατιῆς ἀπὸ νέες κοπέλες λάτρευαν γιορτάζοντας τὴ Λογικὴ, δὲν εἶναι παρὰ ὁ παλιὸς θεός, ἀπενσαρκωμένος, ἀποκοιμημένος ξαφνικὰ ἀπὸ κάθε δεσμό του μὲ τὴ γῆ καὶ ἐξαπολυμένος σὰ μπαλόνι στὸν ἄδειο οὐρανὸ τῶν μεγάλων ἀρχῶν. Χωρὶς ἀντιπροσώπους, χωρὶς μεσολαθητὴ, ὁ θεὸς τῶν φιλοσόφων καὶ τῶν δικηγόρων ἔχει μόνο τὴν ἀξία μιᾶς διαδήλωσης. Εἶναι ἀληθινὰ πολὺ ἀνίσχυρος καὶ καταλαβαίνουμε γιὰτί ὁ Ρουσσὸ πού κήρυσσε τὴν ἀνεξιθρησκεία πίστευε πὺς οἱ ἄθεοι πρέπει νὰ καταδικάζονται σὲ θάνατο. Ἡ πίστη δὲν ἀρκεῖ γιὰ τὴ μακρόχρονη λατρεία ἐνὸς θεωρήματος, χρειάζεται ἡ ἀστυνομία. Ἀλλὰ αὐτὸ θὰ ἔρθῃ πολὺ ἀργότερα. Τὸ 1793 ἡ νέα πίστη εἶναι ἀκόμα ἀθιχτη καὶ ἂν πρέπει νὰ πιστέψουμε τὸ Σαιν - Ζύστ, ἀρκεῖ νὰ κυβερνήσει κανεὶς μὲ τὴ λογικὴ. Ἡ τέχνη τῆς διακυβέρνησης δημιούργησε τέρατα, σύμφωνα μὲ τὸ Σαιν - Ζύστ, γιὰτί μέχρι τότε οἱ ἄνθρωποι δὲ θέλησαν νὰ κυβερνήσουν σύμφωνα μὲ τὴ φύση. Ὁ καιρὸς τῶν τεράτων καὶ μαζί μ' αὐτὸν καὶ ὁ καιρὸς τῆς βίας τέλειωσε. «Ἡ ἀνθρώπινη καρδιὰ πορεύεται ἀπὸ τὴ φύση στὴ βία, ἀπὸ τὴ βία στὴν ἠθικὴ.» Ἡ ἠθικὴ λοιπὸν εἶναι μιὰ φύση πού ἐπιτέλους ξαναγίνεται κτῆμα τοῦ ἀνθρώπου ὕστερα ἀπὸ αἰῶνες ἀλλοτρίωσης. Ἄς δοθοῦν μόνο στὸν ἄνθρωπο νόμοι «σύμφωνα μὲ τὴ φύση καὶ τὴν καρδιά του» καὶ θὰ πάψει νὰ εἶναι

δυστυχησμένοι και διεφθαρμένοι. Ἡ καθολικὴ ψήφος, θεμέλιο τῶν νέων νόμων, θὰ πρέπει νὰ ἐπιβάλλει ἀναγκαστικά και μιά καθολικὴ ἠθικὴ. «Σκοπὸς μας εἶναι νὰ δημιουργήσουμε μιὰ τέτοια τάξη πραγμάτων ὥστε ὅλος ὁ κόσμος ν' ἀνηφορίσει πρὸς τὸ καλὸ.»

Ἡ θρησκεία τῆς λογικῆς ἐγκαθιδρύει φυσιολογικά τὴ δημοκρατία τῶν νόμων. Ἡ γενικὴ βούληση ἐκφράζεται μὲ νόμους διατυπωμένους ἀπὸ τοὺς ἀντιπροσώπους τῆς. «Ὁ λαὸς κάνει τὴν ἐπανάσταση, ὁ νομοθέτης κάνει τὴ δημοκρατία.» Οἱ θεσμοί, «ἀθάνατοι, ἀναλλοίωτοι και προστατευμένοι ἀπὸ τὸ θράσος τῶν ἀνθρώπων», θὰ ρυθμίσουν μὲ τὴ σειρά τους τὴ ζωὴ ὅλων σὲ μιὰ γενικὴ ἄρμονία και χωρὶς νὰ προκύπτει ἀντίφαση, ἀφοῦ ὅλοι, ὑπακούοντας στοὺς νόμους, θὰ ὑπακούουν στὸν ἑαυτὸ τους. «Ἐξω ἀπὸ τοὺς νόμους, λέει ὁ Σαλν-Ζύστ, ὅλα εἶναι στεῖρα και νεκρά.» Εἶναι ἡ τυπικὴ και θεμιτὴ ρωμαϊκὴ δημοκρατία. Εἶναι γνωστὸ τὸ πάθος τοῦ Σαλν-Ζύστ και τῶν συγχρόνων του γιὰ τὴ ρωμαϊκὴ ἀρχαιότητα. Ὁ νεαρὸς ντεκαντάν, πού περνοῦσε ὥρες στὴ Ρέμς μὲ τὰ παραθυρόφυλλα κλειστά σ' ἓνα δωμάτιο μὲ μαῦρες κουρτίνες στολισμένες μὲ λευκὰ κρόσια, ὄνειρευόταν τὴ σπαρτιατικὴ δημοκρατία. Ὁ συγγραφέας τοῦ «Ὅργκάν», ἐνὸς μακροσκελοῦς και ἀσεμνοῦ ποιήματος, ἐνοιθε πολὺ περισσότερο τὴν ἀνάγκη τῆς ἐγκράτειας και τῆς ἀρετῆς. Στους θεσμοὺς πού σχεδίαζε ὁ Σαλν-Ζύστ ἀρνιόταν τὸ κρέας στὰ παιδιὰ μέχρι 16 χρονῶν και ὄνειρευόταν ἓνα ἔθνος φυτοφάγων και ἐπαναστατῶν. «Ὁ κόσμος εἶναι κενὸς μετὰ τοὺς Ρωμαίους», ἀναφωνοῦσε. Ὅμως ὅλα προμηνόσαν τὸν ἐρχομὸ μιᾶς ἡρωικῆς ἐποχῆς, ὁ Κάτωνας, ὁ Βροῦτος και ὁ Σικιπίωνας φαινόταν πὼς θὰ ξαναζοῦσαν. Ἡ ρητορικὴ τῶν Λατίνων μοραλιστῶν θὰ γνώριζε και πάλι ἀκμὴ. «Ἀκολασία, ἀρετὴ, διαφθορά», αὐτοὶ οἱ ὅροι εἶχαν μόνιμη θέση στὰ ρητορικὰ ἔργα τῆς ἐποχῆς και πολὺ περισσότερο στοὺς λόγους τοῦ Σαλν-Ζύστ πού γίνονται ὀλοένα και πιδ ἄροντεροι. Ὁ λόγος εἶναι ἀπλός. Αὐτὸ τὸ ὠραῖο οἰκοδόμημα, ὅπως εἶχε προβλέψει και ὁ Μοντεσκιέ, δὲν μποροῦσε νὰ σταθεῖ χωρὶς τὴν ἀρετὴ. Ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση μὲ τὸν ἰσχυρισμὸ πὼς θεμελιώνει τὴν

ιστορία πάνω σε μία αρχή απόλυτης αγνότητας εισάγει στη σύγχρονη εποχή και συνάμα στην περίοδο της τυπικής ήθικης.

Τί είναι ουσιαστικά η ἀρετή; Για τον αστό φιλόσοφο της εποχής είναι η προσαρμογή στη φύση¹ και στην πολιτική ή προσαρμογή στο νόμο που εκφράζει τη γενική βούληση. «Η ήθικη, λέει ο Σαιν - Ζυστ, είναι πιο ισχυρή από τους τυράννους.» Πραγματικά κατάφερε να θανατώσει το Λουδοβίκο 16ο. Κάθε ανυπακοή στο νόμο δεν προέρχεται από κάποια ατέλεια — που θεωρείται σαν απίθανη — του νόμου αυτού αλλά από έλλειψη ἀρετής στον παραβάτη πολίτη. Νά γιατί η δημοκρατία δε σημαίνει μόνο κοινοβούλιο, όπως τονίζει επίμονα ο Σαιν - Ζυστ, αλλά κυρίως ἀρετή. Κάθε ήθικη διαφθορά είναι συνάμα και πολιτική διαφθορά και αντίστροφα. Και τότε κάνει την εμφάνισή της μία καταπιεστική αρχή που προέρχεται από την ίδια τη θεωρία. Ο Σαιν - Ζυστ ήταν αναμφίβολα ειλικρινής, επιθυμώντας μία ειδυλλιακή πανανθρώπινη κατάσταση. Ονειρεύτηκε αληθινά μία δημοκρατία άσκητών, μία συναδελφωμένη ανθρωπότητα, που έχει αφαιρεθεί στ' άγνά παιχνίδια της πρώτης άθωότητας κάτω απ' την προστασία εκείνων των σοφών γερόντων που τους φορούσε προκαταβολικά τρίχρωμη έσάρπα και λευκό λοφίο. Ξέρουμε ακόμα πως από την έναρξη της Έπανάστασης ο Σαιν - Ζυστ είχε ταχθεί, όπως κι ο Ροβεσπιέρρος, κατά της θανατικής ποινής. Και ζητούσε μόνο να ντύνονται οι δολοφόνοι με μαύρα σ' όλη τους τη ζωή. Ήθελε μία δικαιοσύνη που δε θα προσπαθούσε «ν' ανακαλύψει την ένοχη του κατηγορούμενου αλλά την αδυναμία του» κι αυτό είναι υπέροχο. Ονειρευόταν επίσης μία δημοκρατία της άφεσης που ν' αναγνωρίζει πως αν και το δέντρο του έγκληματος είναι σκληρό, η ρίζα είναι τρυφερή. Νά μία από τις φράσεις του που βγήκε από τα μύχια της καρδιάς του και

1. 'Αλλά η φύση όπως τη συναντάμε στον Μπερναρτέν ντε Σαιν - Πιέρ είναι κι αυτή σύμφωνη με μία προκαθορισμένη αρχή. Η φύση είναι κι αυτή μία άφηρημένη αρχή.

δέν μπορεί νά ξεχαστεί: «Είναι φριχτό νά βασανίζεται ὁ λαός.» Ναι, εἶναι πραγματικά φριχτό. Εἶναι ὅμως δυνατό μιὰ καρδιά νά τὸ νοιώθει κι ὅμως νά ὑποτάσσεται σ' ἀρχές πού γιά νά ὀλοκληρωθοῦν προϋποθέτουν τελικά τὸ βασανισμό τοῦ λαοῦ.

Ἡ ἠθική, ὅταν εἶναι τυπική, καταβροχθίζει. Παραφράζοντας τὸ Σαῖν - Ζύστ θά ποῦμε πῶς τίποτα δέν εἶναι ἐνάντε-το ἀθῶα. Ἀπὸ τὴ στιγμή ὅπου οἱ νόμοι δέν εἶναι ἱκανοὶ νά κάνουν νά βασιλεύει ἡ ἑμύνοια, ὅπου ἡ ἐνότητα πού πρέπει νά δημιουργοῦν οἱ ἀρχές διαλύεται, ποιὸς εἶναι ὁ ἔνοχος; Ὁ φατριασμός. Ποιοὶ εἶναι οἱ φατριάζοντες; Ἐκεῖνοι πού ἀρνιοῦνται μὲ τὴ δραστηριότητά τους ἀκόμα καὶ τὴν ἀπαραιτήτη ἐνότητα. Ὁ κομματισμὸς διαιρεῖ τὸν κυρίαρχο λαό. Εἶναι λοιπὸν βλάσφημος κι ἐγκληματικός. Πρέπει νά τὸν καταπολεμήσουμε. Ἀλλὰ ἂν ὑπάρχουν πολλὰ κόμματα; Ὁ-λα πρέπει νά καταπολεμηθοῦν χωρὶς ἀναβολή. Ὁ Σαῖν - Ζύστ φωνάζει: «Ἄρετὲς ἢ Τρομοκρατία.» Πρέπει νά σφυρηλατηθεῖ ἡ ἐλευθερία καὶ γι' αὐτὸ στὸ σχέδιο συντάγματος στὴ Συμβατική ἀναφέρεται ἡ θανατικὴ ποινὴ. Ἡ ἀπόλυτη ἀρετὴ εἶναι ἀδύνατη, ἡ δημοκρατία τῆς ἀφῆσης ὁδηγεῖ μὲ μιὰ ἀδιαφιλονίκητη λογικὴ στὴ δημοκρατία τῶν λαιμητό-μων. Ὁ Μοντεσκιέ εἶχε κιόλας καταγγεῖλει αὐτὴ τὴ λογικὴ σὰ μιὰ ἀπὸ τίς αἰτίες τῆς παρακμῆς τῶν κοινωνιῶν, λέγοντας ὅτι ἡ κατάχρηση τῆς ἐξουσίας εἶναι πῶς μεγάλη ὅταν οἱ νόμοι δέν τὴν προβλέπουν. Ὁ ἀμειπτος νόμος τοῦ Σαῖν - Ζύστ δέν εἶχε λογαριάσει τούτη τὴν ἀλήθεια πού εἶναι παλιὰ ὅσο κι ἡ ἱστορία, σύμφωνα μὲ τὴν ὅποια ὁ νόμος στὴν οὐσία του εἶναι προορισμένος νά παραβιαστεῖ.

Ἡ Τρομοκρατία

Σύγχρονος τοῦ Σάντ, ὁ Σαῖν - Ζύστ κατέληξε στὴν αἰτιολό-γηση τοῦ ἐγκλήματος, ξεκινώντας ὅμως ἀπὸ διαφορετικὲς

ἀρχές. Ὁ Σαιν - Ζύστ εἶναι ἀναμφίβολα τὸ ἀντίθετο τοῦ Σάντ. Ἄν ὁ μαρκήσιος εἶχε σάν ἐμβλημα: «Ἄνοιξτε τίς φυλακὲς ἢ ἀποδείξτε τὴν ἀρετὴ σας», στὸ μέλος τῆς Ἐθνοσυνέλευσης ταιριάζει τὸ: «Ἀποδείξτε τὴν ἀρετὴ σας ἢ κλειστεῖτε στίς φυλακὲς.» Καὶ οἱ δυὸ ὁμοῦ θεωροῦν θεμιτὴ τὴν τρομοκρατία: τὴν ἀτομικὴ ὁ ἀκόλαστος μαρκήσιος, τὴν κρατικὴ ὁ κήρυκας τῆς ἀρετῆς. Τὸ ἀπόλυτο καλὸ ἢ τὸ ἀπόλυτο κακό, σύμφωνα μὲ τὴν προσήκουσα λογικὴ, ἀπαιτοῦν τὴν ἴδια μανία. Ὑπάρχει βέβαια διχασμὸς στὴν περίπτωση τοῦ Σαιν - Ζύστ. Στὸ γράμμα ποῦ ἔγραψε στὸ Βιλαίν ντ' Ὀμπινὺ τὸ 1792 ὑπάρχει κατὶ παράλογο. Αὐτὴ ἡ πράξη πίστης ἑνὸς διωκόμενου διώχτη τελειώνει μὲ μιὰ παράφορη ὁμολογία: «Ἄν ὁ Βροῦτος δὲ σκοτώσει ἄλλους θὰ σκοτώσει τὸν ἑαυτὸ του.» Ἐνα πρόσωπο τόσο ἐπίμονα σοβαρό, τόσο θεληματικὰ ψυχρὸ, λογικὸ, ἀτάραχο, μᾶς ἐπιτρέπει νὰ φανταζόμαστε κάθε εἶδους σύγχυση καὶ ἀνισορροπία. Ὁ Σαιν - Ζύστ ἐπινόησε τὸν τύπο τοῦ σοβαροῦ ποῦ χρησιμοποιοῖ τὴν ἱστορία τῶν δυὸ τελευταίων αἰῶνων γιὰ νὰ κάνει ἕνα πολὺ βαρετὸ καὶ σκυθρωπὸ μυθιστόρημα. «Αὐτὸς ποῦ περιγελαῖ ὄντας στὴν ἐξουσία, εἶπε, τείνει πρὸς τὴν τυραννία.» Ἐκπληκτικὸ ἀπόφθεγμα ἂν σκεφτοῦμε μάλιστα μὲ τί πληρωνόταν τότε ἡ ἀπλὴ κατηγορία τῆς τυραννίας καὶ ποῦ προετοιμάζει ἀναμφίβολα τὴν ἐποχὴ τῶν σχολαστικῶν Καισάρων. Ὁ Σαιν - Ζύστ δίνει τὸ παράδειγμα· τὸ ὕφος του εἶναι ὀριστικό. Αὐτὸς ὁ καταρράχτης κατηγορηματικῶν πεποιθήσεων, τὸ ἀξιωματικὸ καὶ γνωμικὸ ὕφος του, τὸν διαγράφουν καλύτερα ἀπὸ τὰ πιστότερα πορτραῖτα. Τὰ γνωμικὰ ἤχουν σὰ νὰ ἦταν ἡ σοφία τοῦ ἔθνους, οἱ ὀρισμοὶ ποῦ διαμορφώνουν τὴν ἐπιστήμη διαδέχονται ὁ ἕνας τὸν ἄλλο σὰν ψυχρὲς καὶ σαφεῖς διαταγές. «Οἱ ἀρχές πρέπει νὰ εἶναι μετριοπαθεῖς, οἱ νόμοι ἀδιάλλαχτοι, οἱ ποινὲς ἀμετάκλητες.» Πρόκειται γιὰ τὸ στυλ - λαϊμητόμος.

Ἄλλὰ μιὰ τέτοια ἀλύγιστη λογικὴ προϋποθέτει ἔντονο πάθος. Κι ἐδῶ, ὅπως ἄλλου, θρῖσκουμε τὸ πάθος τῆς ἐνότητος. Κάθε ἐξέγερση προϋποθέτει μιὰ ἐνότητα. Ἡ ἐξέγερση τοῦ 1789 ἀπαιτεῖ τὴν ἐνότητα τῆς πατρίδας. Ὁ Σαιν - Ζύστ

δνειρεύεται τήν Ιδανική πόλη, όπου τὰ ἦθη, ὄντας ἐπιτέλους σέ ἀντιστοιχία μέ τούς νόμους, θά κάνουν νά λάμψει ἡ ἀθωότητα τοῦ ἀνθρώπου καί ἡ ταυτότητα τῆς φύσης του μέ τή λογική. Κι ἂν ὁ κομματισμός ἐπιχειρήσει νά ἐμποδίσαι τήν πραγματοποίηση αὐτοῦ τοῦ οὐαίρου, τὸ πάθος θά βγει ἀπό τή λογική του. Κανείς δὲ θά σκεφτεῖ τότε ὅτι μιὰ καί ὑπάρχει ὁ κομματισμός, οἱ ἀρχές δὲν εἶναι ἴσως σωστές. Οἱ πατρίες θά εἶναι ἐγκληματικές γιατί οἱ ἀρχές θά μένουν ἀθιχτες. «Εἶναι καιρὸς ὄλος ὁ κόσμος νά γυρίσει στήν ἠθική καί ἡ ἀριστοκρατία στήν Τρομοκρατία.» Ἄλλὰ δὲν εἶναι μόνο οἱ ἀριστοκρατικές πατρίες, μαζί τους θά πρέπει νά συμπεριληφθοῦν καί οἱ δημοκρατικές κι ὄλες ἐκεῖνες πού κριτικάρουν τή δράση τῆς Συντακτικῆς καί τῆς Συμβατικῆς. Κι αὐτές ἐπίσης εἶναι ἐνοχες ἀφοῦ ἀπειλοῦν τήν ἐνότητα. Ὁ Σαίιν-Ζύστ ἐξάγγειλε τότε τὸ μεγαλύτερο ἀξίωμα τῶν τυραννιῶν τοῦ 20οῦ αἰῶνα. «Πατριώτης εἶναι ἐκεῖνος πού ὑποστηρίζει τή δημοκρατία στό σύνολό της. Ὅποιος τήν πολεμάει στίς λεπτομέρειές της εἶναι προδότης.» Ὅποιος ἀσκει κριτική εἶναι προδότης, ὅποιος δὲν ὑποστηρίζει ἐπιδειχτικά τή δημοκρατία εἶναι ὑποπτος. Ὅταν ὅστε ἡ λογική οὔτε ἡ ἐλεύθερη ἔκφραση τῶν ἀτόμων δὲν καταφέρνουν νά θεμελιώσουν συστηματικά τήν ἐνότητα, εἶναι ἀπαραίτητη ἡ ἀποβολή τῶν ξένων σωματῶν. Ἔτσι τὸ μαχαίρι γίνεται ἕνας ἀπό τούς συνομιλητές μέ ἀποστολή του τήν ἀρνηση. «Ἐνας κατεργάρης πού τὸ δικαστήριο καταδίκασε σέ θάνατο λέει πῶς θέλει ν' ἀντισταθεῖ στήν καταπίεση γιατί θέλει ν' ἀντισταθεῖ στό ἰκρίωμα!» Αὐτή ἡ ἀγανάχτηση τοῦ Σαίιν-Ζύστ γίνεται δύσκολα κατανοητὴ ἀφοῦ μέχρι τότε τὸ ἰκρίωμα ἦταν ἕνα ἀπό τὰ πιὸ φανερά σύμβολα τῆς καταπίεσης. Ἄλλὰ στό ἐσωτερικὸ αὐτοῦ τοῦ λογικοῦ ντελίριου, στὰ ἄκρα αὐτῆς τῆς ἐνάρετης ἠθικῆς, τὸ ἰκρίωμα εἶναι ἐλευθερία. Ἐξασφαλίζει τήν ὀρθολογιστικὴ ἐνότητα, τήν ἀρμονία τῆς πολιτείας. Σεκαθαρίζει τή δημοκρατία, ἐξαφανίζει τίς παρατυπίες πού ἔρχονται σέ σύγκρουση μέ τή γενική βούληση καί τήν πανανθρώπινη λογική: «Ἀμφισβητοῦν πῶς μπορῶ νά ὀνομάζομαι φιλόανθρωπος, λέει ὁ Μαρὰ μέ

διαφορετικό τρόπο. "Α, τί άδικία! Γιατί δέ βλέπουν πώς θέλω νά κόψω λίγα κεφάλια για νά σώσω πολλά;" Λίγα κεφάλια, μιá πατρία; Και θέβαια, άλλωστε κάθε ιστορική δράση γίνεται μ' αυτό τό τίμημα. Άλλά ό Μαρά κάνοντας τούς τελευταίους ύπολογισμούς του ζήτησε 263.000 κεφάλια. "Έβαζε σέ κίνδυνο όμως τή θεραπευτική δψη τής επιχείρησης ούρλιάζοντας στη σφαγή: «Σημαδεύτε τους μ' άναμιμένο σίδηρο, κόψτε τους τά δάχτυλα, σκίστε τους τή γλώσσα.» Ό φιλόανθρωπος έγραφε κατ' αυτό τόν τρόπο μέρα - νύχτα μέ τό πιό μονότονο λεξιλόγιο πού ύπάρχει, σχετικά μέ τήν ανάγκη νά σκοτώνεις για νά δημιουργήσεις. "Έγραφε ως τις νύχτες τού Σεπτέμβρη στό βάθος τού ύπογείου του, μέ τό φώς ένός κεριού, ένώ οι σφαγιαστές έστηναν στην αύλή τών φυλακών μας τούς μπάγκους τών θεατών, δεξιά για τούς άντρες, άριστερά για τις γυναίκες, θέλοντας νά τούς δώσουν σά χαριτωμένο δείγμα φιλανθρωπίας τήν άποκεφάλιση τών άριστοκρατών μας.

"Ας μή σχετίσουμε ούτε για μιá στιγμή τή μεγάλη προσωπικότητα τού Σαιν - Ζυστ μέ τό θλιβερό Μαρά πού «μαϊμούδιζε τό Ρουσσώ», όπως σωστά παρατήρησε ό Μισελέ. Άλλά τό δράμα τού Σαιν - Ζυστ είναι διι συμφώνησε σέ μερικές στιγμές μέ τό Μαρά για άνωτερους λόγους και από μιá βαθύτερη ανάγκη. Οι πατρίες πληθαίνουν μέ άλλες πατρίες, οι μειοψηφίες μέ άλλες μειοψηφίες και τέλος δέν είναι σίγουρο πώς τό Ικρίωμα λειτουργεί μέ τή θέληση όλων. Ό Σαιν - Ζυστ δεβαιώνει τουλάχιστο πώς λειτουργεί για τή γενική βούληση άφοϋ λειτουργεί για τήν άρετή. «Μιά επανάσταση σαν τή δική μας δέν είναι δίκη αλλά κεραυνός πού πέφτει πάνω στους κακούς.» Τό καλό κεραυνοβολεί, ή άθωότητα γίνεται άστραπή, άστραπή τής δικαιοσύνης. Άκόμα κι οι φιλήδονοι, και κυρίως αυτοί, είναι άντεπαναστάτες. Ό Σαιν - Ζυστ πού ειπε πώς ή ιδέα τής εϋτυχίας ήταν καινούργια στην Εϋρώπη (στ' αλήθεια ήταν καινούργια προπαντός για τό Σαιν - Ζυστ πού τερμάτιζε τήν ιστορία στό Βροβτο) καταλάβαινε πώς μερικοί «έχουν μιá φριχτή ιδέα τής εϋτυχίας και τή συγχέουν μέ τήν ήξονή». Κι αυτοί έ-

πρεπε να τιμωρηθοῦν αὐστηρά. Στὸ τέλος δὲν ὑπάρχει πιὰ θέμα μειοψηφίας ἢ πλειοψηφίας. Ὁ χαμένος καὶ πάντα ἐπιθυμητὸς παράδεισος τῆς πανανθρώπινης ἀθωότητας ἀπομακρύνεται. Πάνω στὴ δυστυχισμένη γῆ, ποῦ εἶναι γεμάτη ἀπὸ τὶς κραυγές τοῦ ἐμφύλιου καὶ τοῦ ἐθνικοῦ πολέμου, ὁ Σαϊν-Ζῦστ ἔχει διακηρύξει, ἐνάντια στὸν ἑαυτό του καὶ τὶς ἀρχές του, πὼς ὁλος ὁ κόσμος εἶναι ἔνοχος ὅταν ἀπειλεῖται ἡ πατρίδα. Ἡ σειρά τῶν ἀναφορῶν γιὰ τὰ ξενοκίνητα κόμματα, ὁ νόμος τῆς 22 πραιριά¹, ὁ λόγος τῆς 15ης τοῦ Ἀπρίλη 1794 γιὰ τὴν ἀναγκαιότητα τῆς ἀστυνομίας εἶναι τὰ στάδια αὐτῆς τῆς μεταστροφῆς. Ὁ ἄνθρωπος ποῦ τόσο μαγλόφυχα θεωροῦσε ἀτιμία τὴν κατάθεση τῶν ὄπλων ὅσο θὰ ὑπάρχει κάπου ἓνας ἀφέντης κι ἓνας δούλος, εἶναι ὁ ἴδιος ποῦ δέχτηκε νὰ παραταθεῖ ἡ ἀναστολὴ τοῦ Συντάγματος τοῦ 1793 καὶ νὰ γίνονται αὐθαιρεσίες. Στὸ λόγο ποῦ ἔβγαλε γιὰ νὰ ὑπερασπίσει τὸ Ροβεσπιέρρο ἀρνιέται τὴ φήμη καὶ τὴν ἀθανασία κι ἀναφέρεται μόνο σὲ μιὰ ἀφηρημένη πρόνοια. Ταυτόχρονα ἀναγνώριζε πὼς ἡ ἀρετὴ ποῦ εἶχε σὰ θρησκεία του δὲν ἔχει ἄλλη ἀνταμοιβὴ ἀπὸ τὴν ἱστορία καὶ τὸ παρόν, κι ὅτι ἔπρεπε μὲ κάθε τρόπο νὰ ἐδραιώσει τὸ βασίλειό της. Δὲν ἀγαποῦσε τὴ «σκληρὴ καὶ ἄγρια» ἐξουσία, ποῦ ὅπως ἔλεγε «χωρὶς τὸ νόμο θαζίζει πρὸς τὴν καταπίεση.» Ἀλλὰ ὁ νόμος ἦταν ἡ ἀρετὴ καὶ προερχόταν ἀπὸ τὸ λαό. Ὅταν ὁ λαὸς κάνει σφάλματα, ὁ νόμος παραπαίει καὶ ἡ καταπίεση μεγαλώνει. Τότε ὁ λαὸς εἶναι ὁ ἔνοχος κι ὄχι ἡ ἐξουσία, ποῦ ἡ ἀρχὴ της πρέπει νὰ στηρίζεται στὴν ἀθωότητα. Μιὰ τόσο ἀκραία κι αἱματοβαμμένη ἀντίφαση δὲν μπορεῖ νὰ λυθεῖ παρὰ μὲ μιὰ ἐξίσου ἀκραία λογικὴ καὶ μὲ τὴν ἀκραία παραδοχὴ τῶν ἀρχῶν, μέσα στὴ ζωπὴ καὶ τὸ θάνατο. Ὁ Σαϊν-Ζῦστ τουλάχιστον κινιόταν στὰ πλαίσια αὐτῆς τῆς ἀνάγκης. Ἐκεῖ ἐπιτέλους θὰ ἔβρισκε τὸ μεγαλεῖο του καὶ τὴν ἀνεξάρτητη ζωὴ στοὺς αἰῶνες καὶ τοὺς οὐρανοὺς γιὰ τὴν ὁποία μιλοῦσε μὲ τόση συγκίνηση.

1. Πραιριά: ὁ ἑνατος μῆνας τοῦ δημοκρατικοῦ χρόνου τῶν Γάλλων. Ἀντιστοιχεῖ μὲ τὸ διάστημα ἀπὸ τὶς 20 τοῦ Μᾶη μέχρι τὶς 18 τοῦ Ἰούνη. (Σημ. τοῦ Μετ.).

Ἄπο πολὺ νωρὶς πραγματικὰ εἶχε προαισθανθεῖ πὼς ἡ ἀνάγκη τοῦ αὐτῆ προϋπέθετε ἓνα ὀλοκληρωτικὸ, χωρὶς ἐπιφυλάξεις, δόσιμο ἀπὸ τῆ μεριά του, ἀφοῦ κι ὁ ἴδιος ἔλεγε ὅτι ἐκεῖνοι ποὺ κάνουν ἐπαναστάσεις στὸν κόσμον, «ἐκεῖνοι ποὺ κάνουν τὸ καλὸ», δὲν μποροῦν νὰ κοιμηθοῦν παρὰ μόνο στὸν τάφο. Ἐπειδὴ ἦταν βέβαιος πὼς οἱ ἀρχές του γιὰ νὰ θριαμβεύσουν θὰ πρέπει νὰ κορυφωθοῦν στὴν ἀρετὴ καὶ τὴν εὐτυχία τοῦ λαοῦ του, νοιώθοντας ἴσως πὼς ζητοῦσε τὸ ἀδύνατο, εἶχε ἀπὸ πρὶν ἀποκλείσει τὴν ὑπαναχώρηση, δηλώνοντας δημόσια πὼς θὰ μαχαιρωνόταν τὴν ἡμέρα ποὺ αὐτὸς ὁ λαὸς θὰ τὸν ἀπογοήτευε. Νὰ δῶς ποὺ ἀπελπίζεται ἀφοῦ ἀμφιβάλλει γιὰ τὴν τρομοκρατία. «Ἡ ἐπανάσταση ἔχει παγώσει, ὅλες οἱ ἀρχές της ἐξασθένησαν. Μένουν μόνο τὰ κόκκινα σκουφιά ποὺ φορᾷ ἡ Ἰντριγκα. Ἡ ἀσκηση τῆς τρομοκρατίας ἔχει ἀμβλύνει τὸ ἐγκλημα, ὅπως τὰ δυνατὰ ποτὰ μποροῦν ν' ἀμβλύνουν τὴ γεύση στὸν οὐρανίσκο.» Ἡ ἴδια ἡ ἀρετὴ «ἐνώνεται μὲ τὸ ἐγκλημα σ' ἐποχὲς ἀναρχίας». Εἶχε πεῖ πὼς ὅλα τὰ ἐγκλήματα προέρχονται ἀπὸ τὴν τυραννία ποὺ εἶναι τὸ πρῶτο καὶ χειρότερο ἀπὸ ἔλα τὰ ἐγκλήματα καὶ πὼς κάτω ἀπὸ τὴν ἀκούραστη ἐπιμονὴ τοῦ ἐγκλήματος, ἡ ἴδια ἡ Ἐπανάσταση προχωρεῖ πρὸς τὴν τυραννία καὶ γίνεται ἐγκληματικὴ. Δὲν μπορεῖ λοιπὸν κανεὶς νὰ περιορίσει τὸ ἐγκλημα, οὔτε τίς φαρτρίες οὔτε τὸ φριχτὸ πνεῦμα τῆς φιληθονίας. Πρέπει ν' ἀπογοητευτεῖ ἀπὸ τὸ λαὸ καὶ νὰ τὸν ὑποτάξει. Ἄλλὰ δὲν μπορεῖ πιά κανεὶς νὰ κυβερνᾷ ἀθῶα. Πρέπει λοιπὸν νὰ ὑποφέρουμε τὸ κακὸ ἢ νὰ τὸ ἐξυψηροῦμε, νὰ δεχτοῦμε πὼς οἱ ἀρχές δὲν εἶναι σωστὲς ἢ πὼς ὁ λαὸς καὶ οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἔνοχοι. Τότε ἡ μυστήρια καὶ ὠραία μορφή τοῦ Σαὶν - Ζύστ ἀλλάζει: «Χάνοντας μιὰ ζωὴ στὴν ὁποία πρέπει νὰ εἶσαι συνένοχος ἢ βουδὸς μάρτυρας τοῦ κακοῦ, χάνεις πολὺ λίγα πράγματα.» Ὁ Βροῦτος ποὺ ὄφειλε ἢ νὰ σκοτωθεῖ ἢ νὰ σκοτώσει τοὺς ἄλλους ἀρχίζει νὰ σκοτώνει τοὺς ἄλλους. Ἄλλὰ οἱ ἄλλοι εἶναι πολλοί, δὲν μπορεῖ νὰ τοὺς σκοτώσει ὅλους. Πρέπει τότε νὰ πεθάνει καὶ ν' ἀποδείξει γι' ἄλλη μιὰ φορὰ πὼς ἡ ἐξέγερση, ὅταν δὲν ξεστρατίζει, ταλαντεύεται ἀνάμεσα στὴν ἐκμηδένιση τῶν ἄλλων ἢ

την αυτοκαταστροφή της. Αυτό το καθήκον είναι τουλάχιστον εύκολο, φτάνει ν' ακολουθήσει κανείς τη λογική μέχρι τέλους. Στο λόγο για την υπεράσπιση του Ροδεσιέρρου, λίγο πριν από το θάνατό του, ο Σαιν - Ζυστ επιβεβαιώνει τη μεγάλη αρχή της δράσης του, που είναι η ίδια εκείνη αρχή που θα προκαλέσει την καταδίκη του: «Δέν ανήκω σε καμιά φατρία, θά τις πολεμήσω όλες.» Άναγνώριζε λοιπόν προκαταβολικά την απόφαση της γενικής βούλησης, δηλαδή της Έθνοσυνέλευσης. Δεχόταν να πορευτεί προς το θάνατο από πίστη προς τις αρχές και ενάντια σε κάθε πραγματικότητα, αφού η γνώμη της Έθνοσυνέλευσης δέν ήταν δυνατό να διαμορφωθεί παρά χάρη στην επιχειρηματολογία και το φανατισμό μιας φατρίας. "Έτσι είναι! "Όταν οι αρχές παρακμάζουν οι άνθρωποι έχουν ένα μονάχα τρόπο να τις σώσουν και να σώσουν την πίστη τους, δηλαδή να πεθάνουν για τις αρχές αυτές. Στην αποπνιχτική ζέστη του Παρισιού του 'Ιούλη, ο Σαιν - Ζυστ αρνιέται επιδειχτικά την πραγματικότητα και τον κόσμο, ομολογεί πως αφήνει τη ζωή του στην κρίση των αρχών. Λέγοντας αυτό, φαίνεται πως αντιλαμβάνεται φευγαλέα μια άλλη αλήθεια καθώς καταγγέλλει με μετριοπάθεια τον Μπιλλώ - Βαρέν και τον Κολλό ντ' Ερμουά. «'Επιθυμώ να απολογηθούν για να γίνουμε πιό σοφοί.» 'Ο ρυθμός και η λαιμητόμος αναστέλλονται για μια στιγμή. 'Αλλά αρετή όταν έχει τόση αλαζονεία δέν είναι σύνεση. 'Η λαιμητόμος θά πέσει πάνω σε τούτο το ώρατο και ψυχρό σαν την ήθικη κεφάλι. 'Από την ώρα που η Έθνοσυνέλευση τον καταδικάζει μέχρι τη στιγμή που σκύδει το λαιμό του στην κόψη του μαχαιριού, ο Σαιν - Ζυστ σωμαίνει. Αύτη η μακριά σιωπή είναι πιό σημαντική κι από τον ίδιο το θάνατο. Έιχε εκφράσει το παράπονο πως η σιωπή βασίλευε γύρω από τους θρόνους και γι' αυτό θέλησε να μιλήσει τόσο πολύ και τόσο καλά. 'Αλλά στο τέλος περιφρονώντας και την τυραννία και το αίγισμα ενός λαού που δέ συμμορφώνεται με την καθαρή Λογική, επιστρέφει κι ο ίδιος στη σιωπή. Οι αρχές του δέν μπορούν να ταιριάξουν μ' αυτό που είναι, τά πράγματα δέν είναι αυτό που θά έπρεπε να είναι:

οι αρχές είναι λοιπόν άπλές, βουδές και άμετακίνητες. 'Η έγκατάλειψη σ' αυτές σημαίνει στην πραγματικότητα θάνατο, και είναι θάνατος από μιá παράξενη αγάπη που είναι τó αντίθετο τής αγάπης. 'Ο Σαλν - Ζύστ πεθαίνει και μαζί του ή έλπίδα μιáς νέας θρησκείας.

«Όλες οι πέτρες είναι κομμένες για τó χτίσιμο τής έλευθερίας, Έλεγε ó Σαλν - Ζύστ. Μπορεί με τίς ίδιες πέτρες νά χτίσει κανείς γι' αυτή νάó ή τάφο.» Καί οι αρχές του «Κοινωνικού Συμβολαίου» κατεύθυναν τó χτίσιμο του τάφου που θά σφράγιζε ó Ναπολέοντας Βοναπάρτης. 'Ο Ρουσσώ, που δέν του έλειπε ή εύθυκρία, είχε άντιληφθεί πως ή κοινωνία του «Συμβολαίου» ταίριαζε μόνο σέ θεούς. Οι διάδοχοί του áκολουθήσαν τίς ιδέες του κατά γράμμα και προσπάθησαν νά έγκαθιδρύσουν τή θεότητα του άνθρώπου. 'Η κόκκινη σημαία, σύμβολο του στρατιωτικού νόμου, και έπομένως τής έκτελεστικής εξουσίας στο παλιό καθεστώς, γίνεται έπαναστατικό σύμβολο στις 10 Αύγουστου 1792. Πολύ σημαντική áλλαγή ρόλου, που σχολιάζει ως εξής ó Ζωρές: «'Εμείς, ó λαός, είμαστε τó δίκαιο... Δέν είμαστε άντάρτες. Οι άντάρτες βρίσκονται στον Κεραμεικό.» 'Αλλά δέ γίνεται κανείς τόσο εύκολα θεός. 'Ακόμα κι οι παλιοί θεοί δέν πεθαίνουν με τó πρώτο χτύπημα και οι έπαναστάσεις του 19ου αιώνα θά δλοκληρώσουν τήν κατάρρευση τής θεϊκής αρχής. Τó Παρίσι ξεσηκώνεται τότε για νά έπαναφέρει τó βασιλιά κάτω από τó νόμο του λαού και για νά τόν έμποδίσει νά έγκαθιδρύσει μιá εξουσία στηριζόμενη σέ αρχές. Αυτό τó πτώμα που οι έπαναστάτες του 1830 έσυραν μέσα από τίς αίθουσες του Κεραμεικού και έγκατέστησαν στο θρόνο για νά τó λοιδορήσουν, δέν έχει áλλη σημασία. 'Ο βασιλιάς μπορεί νά είναι άκόμα τήν εποχή εκείνη σεβαστός σάν έπιτετραμμένος, áλλά ó διορισμός του είναι πιá ύπόθεση του έθνους, και óδηγός του τó Σύνταγμα. Δέν είναι πιá Μεγαλειότατος. 'Αλλά ένώ τó παλιό καθεστώς εξαφανιζόταν όριστικά στη Γαλλία, ήταν άπαραίτητο, μετά τó 1848, νά έδραιωθεί τó νέο, και ή ιστορία του 19ου αιώνα μέχρι τó

1914 είναι ή ιστορία τής άνόδου τής λαϊκής κυριαρχίας σ' έ-
λες τις χώρες καί του γκρεμίσματος τών μοναρχιών τύπου
παλιού καθεστώτος, είναι ή ιστορία τής άρχής τών έθνο-
τήτων. Αύτή ή άρχή θριαμβεύει τό 1919, όποτε εξαλειφθη-
καν όλα τά άπολυταρχικά καθεστώτα στην Εύρώπη.' Παν-
του ή βασιλική έξουσία παραχωρεί τή θέση της, λογικά καί
δικαιωματικά, στην έθνική κυριαρχία. Τότε μόνο γίνονται
φανερές οι συνέπειες τών άρχών του 1789. 'Εμείς οι άν-
θρωποι τής εποχής μας είμαστε οι πρώτοι που μπορούμε νά
τό άντιληφθούμε αυτό ξεκάθαρα.

Οι Γιακωβίνοι σκλήρυναν τις αιώνιες ήθικές άρχές
φτάνοντας ως τό σημείο νά καταργήσουν αυτό που τις στήριζε
μέχρι τότε. Κήρυκες ένός Εύαγγελίου, θέλησαν νά θεμελιώ-
σουν την άδελφότητα πάνω στο άφηρημένο δίκαιο τών Ρω-
μαίων. Οι θείες έντολές άντικαταστάθηκαν μέ τό νόμο, που
θάπρεπε νά γίνει άποδεχτός άπ' όλους, σαν έκφραση τής λο-
γικής βούλησης. 'Ο νόμος έβρισκε τή δικαίωση του στη φυ-
σική άρετή κι αυτός μέ τή σειρά του τή δικαίωσε επίσης.
'Αλλά άπό τή στιγμή που παρουσιάζεται μιá μόνο φατρία,
ό συλλογισμός καταρρέει καί γίνεται άντιληπτό πώς ή άρετή
είναι άφηρημένη για νά μήν έχει άνάγκη άπό αιτιολόγηση.
Συντρίβοντας κάτω άπό τις άρχές τους τις δίκαιες καί ζω-
τικές κατακτήσεις του λαού τους, οι άστοι νομικοί του 18ου
αίωνα έθεσαν τις βάσεις τών δυό σύγχρονων μηδενισμών: του
άτόμου καί του Κράτους.

'Ο νόμος μπορεί πραγματικά νά βασιλεύει όσο είναι
νόμος τής καθολικής Λογικής.* Αυτό όμως δέ συμβαίνει πο-

1. 'Εκτός άπό την Ισπανική μοναρχία. Κατέρρευσε όμως ή
γερμανική αυτοκρατορία, για την όποια ό Γουλιέλμος 2ος έλεγε
πώς ήταν στο σύμβολο πώς έμεις οι Χοεντσόλλερν έχουμε πάρει τό
στέμμα μας άπό τον ούρανο καί μόνο στο Θεό θά δώσουμε λογα-
ριασμό».

2. 'Ο Χέγκελ είδε πολύ σωστά πώς ή φιλοσοφία του διαφω-
τισμού θέλησε νά έλευθερώσει τον άνθρωπο άπό τό παράλογο. 'Η
λογική συγκεντρώνει τους ανθρώπους, ενώ τό παράλογο τους
διαιρεί

τέ και ἡ ὑπαρξή του δὲν ἔχει κανένα λόγο ἂν ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι ἀπὸ φυσικοῦ του καλός. Ἄργά ἢ γρήγορα ἡ ἰδεολογία ἔρχεται σὲ σύγκρουση μὲ τὴν ψυχολογία. Τότε δὲν ὑπάρχει πιά νόμιμη ἐξουσία. Ὁ νόμος λοιπὸν ἐξελλίσσεται ὡς τὸ σημεῖο πού νά ταυτίζεται μὲ τὸ νομοθέτη και μὲ μιὰ νέα αὐθαίρετη θέληση. Ποῦ μπορεί νά στραφεῖ τότε; Μένει χωρὶς προσανατολισμό. Χάνοντας τὴ σαφήνειά του, διακρίνεται ὄλο και περισσότερο γιὰ τὴν ἀοριστία του, ὡς τὸ σημεῖο πού νά θεωρεῖ τὰ πάντα ἔγκλημα. Ὁ νόμος βασιλεύει πάντα, ἀλλὰ δὲν ἔχει πιά συγκεκριμένα ὄρια. Ὁ Σαλν - Ζύστ εἶχε προβλέψει αὐτὴ τὴν τυραννία στ' ὄνομα τοῦ σιωπηλοῦ λαοῦ. «Τὸ τέλειο ἔγκλημα θὰ γίνεῖ ἓνα εἶδος θρησκείας και οἱ κακοῦργοι θὰ τρυπώσουν στὴν ἱερὴ κιβωτό.» Ἀλλὰ αὐτὸ εἶναι ἀναπόφευκτο. Ἄν οἱ μεγάλες ἀρχές δὲν ἔχουν ἐδραιωθεί, ἂν ὁ νόμος ἐκφράζει μόνο μιὰ πρόσκαιρη διάθεση, τότε πρέπει νά ἐπιδέχεται ἔρμηνεῖα ἢ νά ἐπιβάλλεται ἀναγκαστικά. Ὁ Σάντ ἢ ἡ δικτατορία, ἡ ἀτομικὴ τρομοκρατία ἢ ἡ τρομοκρατία τοῦ Κράτους, δικαιολογημένα και τὰ δυὸ ἀπὸ τὴν ἴδια ἔλλειψη δικαίωσης. εἶναι, ἀπὸ τὴ στιγμὴ πού ἡ ἐξέγερση κόβεται ἀπὸ τὶς ρίζες της και χάνει κάθε συγκεκριμένη ἠθική, μιὰ ἀπὸ τὶς δυὸ λύσεις τοῦ 20οῦ αἰώνα.

Ἄλλὰ ἡ ἐξέγερση πού γεννήθηκε τὸ 1789 δὲν μπορεί νά σταματήσει ἐκεῖ. Ὁ Θεὸς δὲν εἶναι ἐντελῶς νεκρὸς γιὰ τοὺς Γιακωβίνοους, ὅπως δὲν εἶναι και γιὰ τοὺς ρομαντικούς. Διατηροῦν ἀκόμα τὸ Ὑπέρτατο Ὄν. Ἡ Λογικὴ ἐξακολουθεῖ κατὰ κάποιο τρόπο νά μεσολαβεῖ. Χρειάζεται μιὰ προϋπάρχουσα τάξη. Ἀλλὰ στὸ κάτω - κάτω ὁ Θεὸς ἔχει χάσει τὴν ἐνοάρχωσή του και περιορίστηκε στὴ θεωρητικὴ ὑπαρξὴ μιᾶς ἠθικῆς ἀρχῆς. Ἡ ἀστική τάξη βασίλευε ὄλο τὸ 19ο αἰώνα ἀναφερόμενη σ' αὐτὲς τὶς ἀφηρημένες ἀρχές. Ἀπλῶς μόνο, ἔχοντας λιγότερη ἀξιοπρέπεια ἀπὸ τὸ Σαλν - Ζύστ, χρησιμοποίησε τὶς ἀρχές αὐτὲς σὰν ἄλλοθι ἐφαρμόζοντας σὲ κάθε εὐκαιρία διαμετρικὰ ἀντίθετες ἀξίες. Μὲ τὴ χαρακτηριστικὴ σ' αὐτὴ διαφθορὰ και τὴν ἀπογοητευτικὴ ὑποκρισία της συνέβαλε στὴν ὀριστικὴ δυσφήμιση τῶν ἀρχῶν που ἐπικαλιόταν. Ἡ ἐνοχὴ της ὡς πρὸς αὐτὸ τὸ σημεῖο εἶναι ἀπροσμέ-

τρητη. Όταν αυτές οι αιώνιες αρχές τεθούν κάτω από αμφισβήτηση μαζί με την τυπική λογική, όταν κάθε αξία εξευτελιστεί, θ' αρχίσει να λειτουργεί ή λογική χωρίς να στηρίζεται πιά σε τίποτα άλλο εκτός από τις επιτυχίες της. Θα θέλει να βασιλέψει, απαρνούμενη δ,τι υπήρξε, επικυρώνοντας δ,τι θα υπάρξει. Και θα αναδειχτεί καταχτητής. Ο ρωσικός κομμουνισμός με τη δριμύτατη κριτική κάθε τυπικής αρετής θα ολοκληρώσει το επαναστατικό έργο του 19ου αιώνα, αρνούμενος κάθε ανώτερη αρχή. Τους βασιλοκτόνους του 19ου αιώνα διαδέχονται οι θεοκτόνοι του 20ου που οδηγούν ως τα άκρα την επαναστατική λογική και θέλουν να μεταμορφώσουν τη γη σε βασίλειο όπου ο άνθρωπος θα είναι Θεός. Η βασιλεία της ιστορίας αρχίζει και ο άνθρωπος, ταυτίζοντας τον εαυτό του με την ιστορία του, μη μένοντας πιστός στην αληθινή του εξέγερση, θα επιδοθεί από δω και πέρα στις μηδενιστικές επαναστάσεις του 20ου αιώνα, που αρνιούνται κάθε ήθικη και αναζητούν απεγνωσμένα την ένότητα του ανθρώπινου γένους μέσα από μια εξαντλητική συσσώρευση εγκλημάτων και πολέμων. Μετά από την επανάσταση των Γιακωβίνων, που προσπαθούσε να εγκαθιδρύσει τη θρησκεία της αρετής, για να στεριώσει πάνω της την ένότητα, θ' ακολουθήσουν οι δεξιές ή αριστερές κυνικές επαναστάσεις, που στόχο τους θα έχουν να κατακτήσουν την ένότητα του κόσμου για να εγκαθιδρύσουν τελικά τη θρησκεία του ανθρώπου. Τα του Θεού θα αποδοθούν από δω και πέρα στον Καίσαρα.

Οι θεοκτόνοι

Ἡ δικαιοσύνη, ἡ λογική, ἡ ἀλήθεια ἔλαμπαν ἀκόμα στὸν οὐρανὸ τῶν Γιακωβίνων· αὐτὰ τ' ἀμετακίνητα ἀστέρια μποροῦσαν τουλάχιστο νὰ χρησιμέψουν σὰν ὁρόσημα. Ἡ γερμανικὴ σκέψη τοῦ 19ου αἰῶνα καὶ ἰδιαίτερα ὁ Χέγκελ προσπάθησε νὰ συνεχίσει τὸ ἔργο τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης¹ ἀναιρώντας τὰ αἷτια τῆς ἀποτυχίας της. Ὁ Χέγκελ πίστευε πῶς διαπίστωσε ὅτι ἡ Τρομοκρατία ἐμπεριεχόταν προκαταβολικὰ στὶς ἀφηρημένες ἔννοιες τῶν ἀρχῶν τῶν Γιακωβίνων. Κατὰ τὴ γνώμη του ἡ ἀπόλυτη καὶ ἀφηρημένη ἐλευθερία ὀδηγοῦσε ἀναπόφευκτα στὴν τρομοκρατία· ἡ κυριαρχία τοῦ ἀφηρημένου δικαίου ταυτίζεται μὲ τὴν κυριαρχία τῆς καταπίεσης. Ὁ Χέγκελ παρατηρεῖ π.χ. ὅτι ἡ χρονικὴ περίοδος ἀπὸ τὸν Αὐγουστοὸς ὡς τὸν Ἀλέξανδρο Σεβηρο (235 μ.Χ.) εἶναι ἡ περίοδος τῆς μεγαλύτερης ἀνόδου τῆς ἐπιστήμης τοῦ δικαίου, ἀλλὰ καὶ ταυτόχρονα περίοδος τῆς πῶς καταθλιπτικῆς καταπίεσης. Γιὰ νὰ ξεπεραστεῖ λοιπὸν αὐτὴ ἡ ἀντίφαση ἔπρεπε νὰ φτάσουμε σὲ μιὰ συγκεκριμένη κοινωνία, πού νὰ ζωογονεῖται ἀπὸ μιὰ ὄχι τυπικὴ ἀρχή, ὅπου ἡ ἐλευθερία νὰ ἐναρμονίζεται μὲ τὴν ἀναγκαιότητα. Στὴ θέση τῆς καθολικῆς ἀλλὰ ἀφηρημένης λογικῆς τοῦ Σαίν-Ζύστ καὶ τοῦ Ρουσσώ, ἡ γερμανικὴ σκέψη ἔβαλε τελικὰ μιὰ ἔννοια λιγότερο τεχνητὴ ἀλλὰ καὶ περισσότερο διαφοροῦμένη: τὸ παγκόσμιο συγκεκριμένο. Ἡ λογικὴ ἄρισκόταν μέχρι τότε πάνω ἀπὸ τὰ ἐπιχειρήματα πού στηρίζονταν σ' αὐτὴ. Τῶ-

1. Καὶ τῆς Μεταρρύθμισης, ἐτῆς ἐπανάστασης τῶν Γερμάνων, κατὰ τὸ Χέγκελ.

ρα είναι ενσωματωμένη στο ρεύμα τῶν ἱστορικῶν γεγονότων πού τά φωτίζει, ἐνῶ ἐκεῖνα τῆς εξασφαλίζουν τὴν ὑπόστασή της.

Μποροῦμε νὰ πούμε μὲ βεβαιότητα πὼς ὁ Χέγκελ ἦταν ὀρθολογιστὴς μέχρι παραλογοῦσμο. Ἄλλὰ ταυτόχρονα ἔδινε στὴ λογικὴ μιὰ παράλογη δόνηση, πλουτίζοντάς τη μὲ μιὰ ὑπερβολὴ πού βλέπουμε τώρα τὰ ἀποτελέσματά της. Ἡ γερμανικὴ σκέψη ἔδωσε στὴν ἀποτελεματωμένη σκέψη τοῦ καιροῦ τῆς μιὰ ἀκαταμάχητη κίνηση. Ἡ ἀλήθεια, ἡ λογικὴ κι ἡ δικαιοσύνη ἐνσωματώθηκαν ξαφνικὰ στὸ γίγνεσθαι τοῦ κόσμου. Ἄλλὰ δίνοντάς τους μιὰ ἀκατάπαυστη ἐπιτάχυνση, ἡ γερμανικὴ ἰδεολογία ταύτιζε τὴν ὑπαρξή τους μὲ τὴν κίνησή τους καὶ καθόριζε πὼς ἡ ὑπαρξὴ τους αὐτὴ δλοκληρωνόταν στὸ τέλος τοῦ ἱστορικοῦ γίγνεσθαι, ἂν θέθαια μπορεῖ νὰ ὑπάρχει τέλος στὸ ἱστορικὸ γίγνεσθαι. Αὐτὲς οἱ ἀξίες ἔπαψαν νὰ εἶναι ὁρόσημα γιὰ νὰ γίνουν σκοποί. Ὅσο γιὰ τὰ μέσα γιὰ νὰ φτάσει κανεὶς σ' αὐτοὺς τοὺς σκοποὺς, δηλαδή τὴ ζωὴ καὶ τὴν ἱστορία, καμιὰ προεπάρχουσα ἀξία δὲ μποροῦσαν νὰ ἔχουν ὁδηγό. Ἀντίθετα ἓνα μεγάλο μέρος τῆς ἐγγελιανῆς ἐπιχειρηματολογίας συνίσταται στὸ νὰ ἀποδείξει ὅτι ἡ ἠθικὴ συνείδηση, μὲ τὴν κοινοτυπία της, ὑπακούοντας στὴ δικαιοσύνη καὶ τὴν ἀλήθεια, ἂν αὐτὲς οἱ ἀρετὲς νὰ ὑπῆρχαν ἔξω ἀπὸ τὸν κόσμον, ἐμποδίζει ἀκριβῶς τὴν ἐμφάνιση αὐτῶν τῶν ἀξιῶν. Κανόνας δράσης λοιπὸν ἔγινε ἡ ἴδια ἡ δράση πού πρέπει νὰ ἐξελλίσεται μέσα στὰ σκοτάδια περιμένοντας τὴν τελικὴ φωτοχυσία. Ἡ λογικὴ, προσκολλημένη σ' αὐτὸν τὸ ρομαντισμὸ, γίνεται πιά ἓνα ἀλύγιστο πάθος.

Οἱ σκοποὶ παρέμειναν οἱ ἴδιοι μόνο πού ἡ φιλοδοξία πλάτυνε. Ἡ σκέψη ἔγινε δυναμικὴ, ἡ λογικὴ γίγνεσθαι καὶ κατάκτηση. Ἡ δράση ὑπολογιζόταν πιά μόνο σὲ συνάρτηση μὲ τὰ ἀποτελέσματα κι ὄχι μὲ τίς ἀρχές. Κατὰ συνέπεια, ταυτίζεται μὲ μιὰ αἰώνια κίνηση. Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο, δλα τὰ συστήματα τοῦ 19ου αἰῶνα ἀπομακρύνθηκαν ἀπὸ τὴν ἀκίνησι καὶ τὴν ταξινόμηση πού χαραχτήριζε τὴ σκέψη τοῦ 18ου. Ὅπως ὁ Δαρβίνος πῆρε τὴ θέση τοῦ Λιναίου, ἔτσι

και οι φιλοσοφοι της ακατάπαυστης διαλεκτικής πήραν τη θέση των αρμονικών και στείων κατασκευαστών της λογικής. Από τότε γεννήθηκε η ιδέα (έχθρική για το σύνολο της αρχαίας σκέψης που συναντάμε κατά ένα μέρος στο γαλλικό επαναστατικό πνεύμα) ότι η ανθρώπινη φύση δεν είναι δοσμένη μία για πάντα, ότι ο άνθρωπος δεν είναι ένα τελειωμένο όν, αλλά αποτελεί ένα περιστατικό, που δημιουργός του είναι κατά ένα μέρος ο ίδιος. Με το Ναπολέοντα και το φιλόσοφο του βοναπαρτισμού Χέγκελ αρχίζει η εποχή της αποτελεσματικότητας. Μέχρι το Ναπολέοντα οι άνθρωποι είχαν ανακαλύψει το χώρο του σύμπαντος, μετά απ' αυτόν το χρόνο του κόσμου και το μέλλον. Το επαναστατημένο πνεύμα θα υποστεί βαθιές αλλαγές.

Είναι παράδοξο, πάντως, ότι το έργο του Χέγκελ εντάσσεται σ' αυτό το νέο σταθμό του πνεύματος της εξέγερσης. Κατά μία έννοια, όλο το έργο του αποσπνεί την απέχθεια προς τη διχόνοια· ήθελε να είναι το πνεύμα της συμφιλίωσης. Αλλά αυτή είναι ή μία από τις όψεις ενός συστήματος που από μεθοδολογική άποψη θεωρείται σαν το πιο διαφορούμενο σύστημα της φιλοσοφικής φιλοσοφίας. Πιστεύοντας πως κάθε τι πραγματικό είναι λογικό, δικαιολογεί κάθε προσπάθεια του ιδεολόγου στον τομέα του πραγματικού. Αυτό που ονομάστηκε έγγελιανός πανλογισμός είναι μια αιτιολόγηση της κατάστασης πραγμάτων. Αλλά ο «παντραγικισμός» εξυμνεί επίσης και την καταστροφή αυτή καθαυτή. Όλα συμβιβάζονται αναμφίβολα μέσα στη διαλεκτική και δεν μπορεί κανείς να τοποθετεί τον ένα πόλο χωρίς να υπάρχει και ο αντίθετος. Στο Χέγκελ, όπως και σε κάθε μεγάλο πνεύμα, υπάρχουν πολλά που πρέπει να διορθωθούν. Αλλά οι φιλόσοφοι σπάνια διαβάζονται μόνο με το νου και συχνά διαβάζονται με την καρδιά και με τα πάθη τους, που δε συμβιβάζουν τίποτα.

Πάντως οι επαναστάτες του 20ού αιώνα πήραν από το Χέγκελ τα όπλα που χρειάζονταν για να καταστρέψουν δριστικά τις τυπικές αρχές της αρετής. Κράτησαν απ' αυτά μόνο το δράμα μιας ιστορίας χωρίς υπερβατισμό που συνο-

φίξεται σὲ μιὰ συνεχῆ ἀμφισβήτηση καὶ στὴν πάλη τῶν ἀνταγωνιστικῶν δυνάμεων. Κάτω ἀπὸ τὴν κριτικὴ τοῦ ἀποψη, τὸ ἐπαναστατικὸ κίνημα τῆς ἐποχῆς μας εἶναι πρῶτ' ἀπ' ὅλα μιὰ βίαιη καταγγελία τῆς τυπικῆς ὑποκρισίας ποὺ κυριαρχεῖ στὴν ἀστική κοινωνία. Πρόθεση, ἐδραιωμένη κατὰ ἓνα μέρος, τοῦ σύγχρονου κομμουνισμοῦ, ἔπως καὶ τοῦ φασισμού, ἀλλὰ πολὺ ἀμυδρότερα, εἶναι νὰ καταγγεῖλει τὴν ἀπάτη ποὺ χαρακτηρίζει τὴν ἀστική δημοκρατία, τίς ἀρχές καὶ τίς ἀρετές της. Ἡ θεϊκὴ ὑπερβατικότητα χρησίμευε μέχρι τὸ 1789 γιὰ νὰ δικαιολογεῖ τὴ βασιλικὴ αὐθαιρεσία. Μετὰ τὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση ἡ ὑπερβατικότητα τῶν τυπικῶν ἀρχῶν, τῆς λογικῆς ἢ τῆς δικαιοσύνης, χρησιμεύει γιὰ νὰ δικαιολογεῖ μιὰ κυριαρχία ποὺ δὲν εἶναι οὔτε δίκαιη οὔτε λογικὴ. Αὐτὴ ἡ ὑπερβατικότητα εἶναι λοιπὸν μιὰ μάσκα ποὺ πρέπει νὰ ἀφαιρεθεῖ. Ὁ Θεὸς εἶναι νεκρὸς, ἀλλὰ ἔπως εἶχε προβλέψει ὁ Στίρνερ, πρέπει νὰ σκοτώσουμε τὴν ἡθικὴ τῶν ἀρχῶν ἔπου ὑπάρχει ἀκόμα ἡ ἀνάμνηση τοῦ Θεοῦ. Τὸ μῖσος τῆς τυπικῆς ἀρετῆς, ἀναξιώπιστου πιά μάρτυρα τῆς θεότητος, ποὺ ἐγίνε ψευδομάρτυρας στὴν ὑπηρεσία τῆς ἀδικίας, ἐξακολουθοῦσε νὰ ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ ἐλατήρια τῆς σύγχρονης ἱστορίας. Τίποτα δὲν εἶναι ἀγνό, αὐτὴ ἡ κραυγὴ σπαράζει τὸν αἰῶνα μας. Τὸ ἀκάθαρτο, ἡ ἱστορία δηλαδή, θὰ γίνε ὁ κανόνας καὶ ἡ ἔρημη γῆ θὰ παραδοθεῖ στὴν ἀδυσώπητη δύναμη ποὺ θ' ἀποφασίσει ἢ ὄχι σχετικὰ μὲ τὴ θεότητα τοῦ ἀνθρώπου. Φτάνουμε λοιπὸν στὸ φέμα καὶ τὴ βία, ἔπως φτάσαμε στὴ θρησκεία, μὲ τὴν ἴδια παθιασμένη ὀρμὴ.

Ἄλλὰ ἡ πρώτη θεμελιώδης κριτικὴ τῆς καλῆς συνείδησης, ἡ καταγγελία τῆς καλῆς ψυχῆς καὶ τῆς ἀτελέσφορης συμπεριφορᾶς, ὀφείλεται στὸ Χέγκελ, γιὰ τὸν ὅποιο ἡ ἰδεολογία τοῦ ἀληθινοῦ, τοῦ ὠραίου καὶ τοῦ καλοῦ εἶναι ἡ θρησκεία ἐκείνων ποὺ τοὺς λείπουν ὅλα αὐτά. Ἐνῶ ὁ Σαϊν-Ζύστ ἀπορεῖ γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τῶν ἀντιδραστικῶν φατριῶν, ποὺ θεωρεῖ πὺς ἀντιβαίνουν στὸ ἰδανικὸ καθεστῶς ποὺ προσβεύει, ὁ Χέγκελ ὄχι μόνον δὲν ἀπορεῖ, ἀλλὰ πιστεύει ἀντίθετα πὺς ὁ κομματισμὸς εἶναι τὸ προοίμιον τοῦ πνεύματος.

Όλος ο κόσμος είναι ενάρτεος για το Γιακωβίνο. Το κίνημα που ξεκινά με το Χέγκελ και θριαμβεύει σήμερα, προϋποθέτει πως κανείς δεν είναι ενάρτεος, αλλά πως θα γίνει διος ο κόσμος. Στην αρχή όλα είναι ειδυλλιακά για το Σαιν - Ζυστ και τραγικά για το Χέγκελ. Άλλα στο τέλος η κατάληξη είναι η ίδια. Πρέπει να καταστραφούν εκείνοι που καταστρέφουν την ειδυλλιακή κατάσταση ή να καταστρέφουμε για να δημιουργηθεί η ειδυλλιακή κατάσταση. Ή όλα αναλαβαίνει τη λύση και στις δυο περιπτώσεις. Το ξεπέραςμα της Τρομοκρατίας, που θέλησε να πετύχει ο Χέγκελ, καταλήγει μόνο στο ξάπλωμα της Τρομοκρατίας.

Δέν είναι μόνο αυτό. Ο σημερινός κόσμος δέν μπορεί προφανώς παρά να είναι μόνο ο κόσμος των αφεντικών και των δούλων, αφού οι σύγχρονες ιδεολογίες, αυτές που αλλάζουν την όψη του κόσμου, έμαθαν από το Χέγκελ να θεωρούν την ιστορία σε συνάρτηση με τη διαλεχτική κυριαρχίας και δουλείας. Άφου κάτω από τον έρημο ούρανό, στην πρώτη αύγη του κόσμου υπάρχει μόνο ένας αφέντης κι ένας σκλάβος, αφού μάλιστα ανάμεσα στον υπερβατικό Θεό και τους ανθρώπους υπάρχει μόνο ένας δεσμός αφέντη και δούλου, τότε δέν μπορεί να υπάρχει στον κόσμο άλλος νόμος από το νόμο της διας. Μόνο ένας Θεός ή μιá αρχή πάνω από τον αφέντη και το δούλο μπορούσαν να παρεμβαίνουν μέχρι τότε και να κάνουν ώστε η ιστορία των ανθρώπων να μής είναι μόνο ή ιστορία των νικών και των άποτυχιών τους. Ή προσπάθεια του Χέγκελ και κατόπιν των έγελιανών, κατευθυνόταν απεναντίας στην καταστροφή κάθε υπερβατικότητας ή κάθε νοσταλγίας υπερβατικότητας. Αυτό, μολοντί διαπιστώνεται πολύ περισσότερο στο Χέγκελ, παρά στους έγελιανούς της άριστερας, που τελικά θριαμβεύσαν, έδωσε έν τούτοις, στο επίπεδο της διαλεχτικής αφέντη και δούλου, την άποφασιστική αιτιολόγηση του πνεύματος της δύναμης στον 20ό αιώνα. Ο νικητής έχει πάντα δικιο κι αυτό είναι ένα από τα διδάγματα που θγαίνουν από το μεγαλύτερο γερμανικό σύστημα του 19ου αιώνα. Ύπάρχουν βέβαια μέσα στο θαυμαστό οικοδόμημα του Χέγκελ πολλά δε-

δομένα που μπορούν κατά ένα μέρος να αντικρουσθούν. Ἄλλὰ ἡ ἰδεολογία τοῦ 20οῦ αἰῶνα δὲ συνδέεται μ' αὐτὸ πού λανθασμένα ὀνομάζουν ἰδεαλισμὸ τοῦ δάσκαλου τῆς Ἰένας. Ἐὶς πρόσωπο τοῦ Χέγκελ, πού ξαναπαρουσιάζεται στὸ ρωσικὸ κομμουνισμὸ, ἀλλάξε μορφή διαδοχικὰ ἀπὸ τοὺς Δαβίδ Στράους, Μπρούνο Μπάουερ, Φόουερπαχ, Μάρξ καὶ ὄλη τὴν ἐγγελιανὴ ἀριστερά. Ἐδῶ μᾶς ἐνδιαφέρει μόνον αὐτός, ἀφοῦ μόνον αὐτὸς θαρραίνει στὴν ἱστορία τοῦ καιροῦ μας. Ἄν ὁ Νίτσε καὶ ὁ Χέγκελ χρησιμεύουν σὰν ἄλλοι στὸς ἀφέντες τοῦ Νταχάου καὶ τῆς Καραγκαντά', αὐτὸ δὲν καταδικάζει ὄλη τὴ φιλοσοφία τους. Ἄλλὰ μᾶς κάνει νὰ ὑποφιαστοῦμε ὅτι μιὰ πλευρὰ τῶν στοχασμῶν τους ἢ τῆς λογικῆς τους θὰ μπορούσε νὰ ὀδηγήσει σ' αὐτὰ τὰ τρομερὰ δρια.

Ὁ νιτσεικὸς μηδενισμὸς εἶναι μεθοδικός. Ἡ «Φαινομενολογία τοῦ Πνεύματος» ἔχει ἐπίσης παιδαγωγικὸ χαραχτήρα. Γραμμένη στὸ μεταίχμιο τῶν δυῶ αἰῶνων περιγράφει στὰ κεφάλαιά της τὴ διαπαιδαγώγηση τῆς συνείδησης, προχωρώντας πρὸς τὴν ἀπόλυτη ἀλήθεια. Εἶναι ἓνας μεταφυσικὸς «Αἰμίλιος».ᾠ Κάθε σταθμὸς εἶναι ἓνα σφάλμα, πού συνοδεύεται ἐξᾠλλου ἀπὸ ἱστορικὲς κυρώσεις, μοιραίες σχεδὸν σ' ὅλες τῖς περιπτώσεις, εἴτε γιὰ τὴ συνείδηση εἴτε γιὰ τὸν πολιτισμὸ, ὅπου ἡ συνείδηση θρῖσκει τὴν ἀντανάκλασή της. Ὁ Χέγκελ εἶχε σὰ σκοπὸ νὰ ἀποδείξει τὴν ἀναγκαιότητα τῶν ὀδυνηρῶν αὐτῶν σταθμῶν. Ἡ «Φαινομενολογία» εἶναι ἀπὸ μιὰ ἀποψη στοχασμὸς πᾠνω στὴν ἀπελπισία καὶ τὸ θάνατο. Μόνον πού αὐτὴ ἡ ἀπελπισία θέλει νὰ εἶναι μεθοδικὴ ἀφοῦ στὸ τέλος τῆς ἱστορίας θὰ μεταμορφωθεῖ σὲ ἀπόλυτη ἱκανο-

1. Οἱ ὁποῖοι βρῆκαν λιγότερο φιλοσοφικὰ πρότυπα στῖς ἀστυνομίες τῆς Πρωσίας, τοῦ Ναπολέοντα, τοῦ τσάρου ἢ στὰ στρατόπεδα τῶν Ἄγγλων στὴ Νότιο Ἀφρική.

2. Ἡ σύγκριση τοῦ Χέγκελ μὲ τὸ Ρουσσῶ ἔχει κάποια σημασία. Ἡ «Φαινομενολογία» εἶχε ὡς πρὸς τῖς συνέπειές της τὴν ἴδια τύχη μὲ τὸ «Κοινωνικὸ Συμβόλαιον». Διαμόρφωσε τὴν πολιτικὴ σκέψη τῆς ἐποχῆς της. Ἄλλωστε στὸ ἐγγελιανὸ σύστημα ξανασυναντᾠμε τὴ θεωρία τῆς γενικῆς βούλησης τοῦ Ρουσσῶ.

ποίηση και σοφία. Αυτή ή παιδαγωγική όμως έχει το ελάττωμα ότι προϋποθέτει μόνο ανώτερους μαθητές κι ότι έρμηνεύτηκε κατά λέξη, ενώ ή λέξη φαινομενολογία αποσκοπούσε μόνο στο να προαγγείλει το πνεύμα. Αυτά συμβαίνουν με την περιφνημητή ανάλυση της κυριαρχίας και της δουλείας.¹

Το ζώο, σύμφωνα με το Χέγκελ, έχει άμεση συνείδηση του έξωτερικού κόσμου, ένα αίσθημα του έαυτού του, αλλά όχι την αυτοσυνείδηση που διακρίνει τον άνθρωπο. 'Ο άνθρωπος γεννιέται πραγματικά από τη στιγμή που αρχίζει να αποχτά συνείδηση του έαυτού του σά λογικό όν. Πρόκειται ουσιαστικά για αυτοσυνείδηση. Για να έδραιωθεί ή αυτοσυνείδηση πρέπει να διαχωριστεί από κάθε τι που δέν ταυτίζεται μ' αυτή. 'Ο άνθρωπος είναι το πλάσμα, που για να επικυρώσει την ύπαρξή του και τη διαφοροποίησή του άρνιέται. Αυτό που διαχωρίζει την αυτοσυνείδηση από το φυσικό κόσμο δέν είναι ή άπλοϊκή ένατένιση στην όποία ταυτίζεται με τον έξωτερικό κόσμο και ξεχνά την ύπαρξή της, αλλά ή επιθυμία που μπορεί να αισθάνεται ως προς τον κόσμο. Αυτή ή επιθυμία την άνακαλεί στον έαυτό της, ενώ συνάμα της δείχνει τον έξωτερικό κόσμο σάν κάτι διαφορετικό. Στην επιθυμία της ό έξωτερικός κόσμος είναι αυτό που δέν έχει και αυτό που ύπάρχει, αλλά θέλει να τά έχει όλα για να ύπάρχει ή ίδια και να μήν ύπάρχει πιά τίποτα. 'Η αυτοσυνείδηση λοιπόν είναι άναγκαστικά επιθυμία. 'Αλλά για να ύπάρ-

1. Τα παρακάτω αποτελούν μια σχηματική έκθεση της διαλεκτικής άφέντης - δούλος. Μόνο οι συνέπειες αυτής της ανάλυσης μās ενδιαφέρουν εδώ. Γι' αυτό θεωρήσαμε σκόπιμη μια νέα έκθεση, που να κάνει να ξεχωρίζουν μερικές τάσεις περισσότερο από τις άλλες. Αυτό θα μās έκανε ταυτόχρονα ν' άποφεύγουμε κάθε κριτική μελέτη. 'Αλλά θα είναι εύκολο να δούμε ότι αν ό συλλογισμός ύπακούει στη λογική με μερικά τεχνάσματα, δέν μπορεί να ύποστηρίξει ότι διαμορφώνει πραγματικά μια φαινομενολογία άφου βασίζεται σε μια έντελως αυθαίρετη ψυχολογία. 'Η χρησιμότητα και ή άποτελεσματικότητα της κριτικής του Κίρκεγκωρ ενάντια στο Χέγκελ όφείλεται στο ότι στηρίζεται συχνά στην ψυχολογία. Αυτό δέν μειώνει καθόλου την αξία μερικών θαυμαστών αναλύσεων του Χέγκελ.

χει πρέπει να είναι ικανοποιημένη· δεν μπορεί να ικανοποιηθεί παρά με την ικανοποίηση της επιθυμίας της. Ένεργει λοιπόν για να την ικανοποιήσει και μ' αυτό αρνιέται, εξαφανίζει εκείνο που την ικανοποιεί. Είναι άρνηση. Δράση σημαίνει καταστροφή για να γεννηθεί η πνευματική πραγματικότητα της συνείδησης. 'Αλλά η καταστροφή ενός αντικειμένου χωρίς συνείδηση, όπως το κρέας π.χ. στην πράξη του φαγητού, αποτελεί επίσης ενέργεια του ζώου. Η κατανάλωση φαγητού δεν αποτελεί ακόμα συνείδηση. Πρέπει η επιθυμία της συνείδησης ν' απευθύνεται σε κάτι άλλο διαφορετικό από τη φύση χωρίς συνείδηση. Το μόνο πράγμα στον κόσμο που ξεχωρίζει απ' αυτή τη φύση είναι ακριβώς η αυτοσυνείδηση. Πρέπει λοιπόν η επιθυμία να απευθύνεται σε μια άλλη επιθυμία, η αυτοσυνείδηση να ικανοποιείται με μια άλλη αυτοσυνείδηση. Με πιά απλά λόγια, ο άνθρωπος δεν είναι άνθρωπος κι ούτε μπορεί να φτάσει στο επίπεδο του ανθρώπου όσο κάνει τη ζωή του κοπαδιού. Χρειάζεται να τον αναγνωρίσουν οι άλλοι άνθρωποι. Κάθε συνείδηση είναι αρχικά η επιθυμία ν' αναγνωριστεί και να χαιρετιστεί σαν τέτοια από τις άλλες συνειδήσεις. Οι άλλοι μας δημιουργούν. Μόνο στην κοινωνία παίρνουμε μια ανθρώπινη αξία ανώτερη από τη ζωική.

Άφου η ανώτερη αξία για το ζώο είναι η αυτοσυντήρηση, η συνείδηση πρέπει να ύψωθεί πάνω απ' αυτό το ενστικτο για ν' αποκτήσει ανθρώπινη αξία. Πρέπει να είναι ικανή να διακινδυνέψει τη ζωή της. Για να αναγνωριστεί από μια άλλη συνείδηση, ο άνθρωπος πρέπει να είναι έτοιμος να ριψοκινδυνέψει τη ζωή του και να δεχτεί την περίπτωση του θανάτου. Οι θεμελιώδεις ανθρώπινες σχέσεις είναι λοιπόν σχέσεις καθαρά κύρους, ένας ατέρμονας αγώνας για την αναγνώριση του ενός από τον άλλο, που πληρώνεται με το θάνατο.

Στο πρώτο στάδιο της διαλεκτικής του ο Χέγκελ υποστηρίζει πως αφού ο θάνατος είναι ο κοινός τόπος του ανθρώπου και του ζώου, ο πρώτος θα ξεχωρίσει από το δεύτερο με το να τον δεχτεί και μάλιστα να τον θέλει. Στο επίκεντρο

αυτοῦ τοῦ ἀρχέγονου ἀγώνα γιὰ τὴ γνώση ὁ ἄνθρωπος ταυτίζεται μὲ τὸ βίαιο θάνατο. «Θνήσκειν καὶ γίνεσθαι», τὸ παραδοσιακὸ γνωμικὸ ἐπαναλαμβάνεται ἀπὸ τὸ Χέγκελ. Ἄλλὰ τὸ «γίνε αὐτὸ πού εἶσαι» δίνει τὴ θέση του σ' ἓνα «γίνε αὐτὸ πού δὲν εἶσαι ἀκόμα». Αὐτὴ ἡ πρωτόγονη καὶ λυσσαλέα ἐπιθυμία ἀναγνώρισης, πού ταυτίζεται μὲ τὴν ἐπιθυμία τῆς ὑπαρξῆς, θὰ ἰκανοποιηθεῖ μόνο μὲ μιὰ εὐρύτερη ἀναγνώριση πού θὰ ἐπεκτείνεται βασανιστικὰ μέχρι τὴν ἀναγνώριση ὄλων. Καὶ ἐπειδὴ καθένας θὰ θέλει νὰ ἀναγνωρίζεται ἀπ' ὄλους, ὁ ἀγώνας γιὰ τὴ ζωὴ θὰ σταματήσει μόνο στὴν ἀναγνώριση ὄλων ἀπὸ ὄλους, πού θὰ σημαίνει τὸ τέλος τῆς ἱστορίας. Ἡ ὑπαρξὴ πού θέλει νὰ ἀποχτήσει τὴν ἐγγεληιανὴ συνειδηση δημιουργεῖται μέσα στὴ δυσκολοαποκτημένη δόξα τῆς συλλογικῆς ἐπιδοκιμασίας. Ἄξιοσημείωτο εἶναι πῶς, στὴ σκέψη πού θὰ ἐμπνεύσει τὶς ἐπαναστάσεις μας, τὸ ὑπέρτατο ἀγαθὸ δὲ θὰ συμπέσει οὐσιαστικὰ μὲ τὸ εἶναι, ἀλλὰ μ' ἓνα ἀπόλυτο φαίνεσθαι. Πάντως ὀλόκληρη ἡ ἱστορία τῶν ἀνθρώπων εἶναι ἓνας μακρόχρονος ἀγώνας μέχρι θανάτου γιὰ τὴν κατάκτηση τοῦ καθολικοῦ γοήτρου καὶ τῆς ἀπόλυτης δυνάμεως. Μέσα τῆς ὑπάρχει ὁ ἰμπεριαλισμὸς. Εἴμαστε μακριὰ ἀπὸ τὸν καλὸ ἄγριο τοῦ 18ου αἰῶνα καὶ τὸ «Κοινωνικὸ Συμβόλαιον». Στὸ θόρυβο καὶ τὴν ταραχὴ τῆς ἐποχῆς κάθε συνειδηση θέλει ἀπὸ δῶ καὶ πέρα τὸ θάνατο τῆς ἄλλης γιὰ νὰ ὑπάρχει. Κι ἀκόμα αὐτὴ ἡ ἀμελικτὴ τραγωδία εἶναι παράλογη, ἀφοῦ στὴν περίπτωσή πού ἡ μιὰ συνειδηση ἐκμηδενίζεται, ἡ νικητρία συνειδηση δὲν κατορθώνει οὔτε κι αὐτὴ νὰ ἀναγνωριστῆ, ἀφοῦ αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ γίνε ἀπὸ κάτι πού δὲν ὑπάρχει πιά. Στὴν πραγματικότητά ἡ φιλοσοφία τοῦ φαίνεσθαι βρίσκει ἐδῶ τὰ δριὰ τῆς.

Ἔτσι καμιὰ ἀνθρώπινη πραγματικότητα δὲ θὰ παραγόταν ἂν, ἀπὸ μιὰ διάταξη ἴσως πολὺ εὐνοϊκὴ γιὰ τὸ σύστημα τοῦ Χέγκελ, δὲν ὑπῆρχαν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ δυὸ εἶδη συνειδησεων, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἡ μιὰ δὲν ἔχει τὸ θάρρος νὰ παραιτηθεῖ ἀπὸ τὴ ζωὴ καὶ δέχεται ἐπομένως ν' ἀναγνωρίσει τὴν ἄλλη συνειδηση χωρὶς ν' ἀναγνωριστῆ ἀπὸ ἐκείνη. Δέχεται δηλαδὴ νὰ θεωρηθεῖ ὡς πρᾶγμα. Αὐτὴ ἡ συνειδηση πού

για να διατηρηθεί σε μια ζωώδη ζωή άπαρνιέται την ανεξάρτητη ζωή, είναι ή συνείδηση του σκλάβου. Και ή συνείδηση πού αποχτά την ανεξαρτησία, πού αναγνωρίζεται, είναι του αφέντη. Ξεχωρίζει ή μιὰ από την άλλη όταν βρίσκονται αντιμέτωπες ή όταν ή μιὰ υποκύπτει στην άλλη. Το δίλημμα σ' αυτό το στάδιο δέν είναι πιά έλευθερία ή θάνατος, αλλά φόνος ή υποδούλωση. Αυτό το δίλημμα θ' άντηχει στή συνέχεια της ιστορίας, αν και ο παραλογισμός δέν έχει χαλιναγωγηθεί ακόμα.

Ή έλευθερία του αφέντη είναι θέβαια ολοκληρωτική σε σχέση πρώτα - πρώτα με το δούλο, αφού αυτός τον αναγνωρίζει ολοκληρωτικά, και μετά σε σχέση με το φυσικό κόσμο, αφού με τή δουλειά του ο σκλάβος τον μεταμορφώνει σε αγαθά, πού θα ξοδεύει ο αφέντης σε μιὰ συνεχή επικύρωση του έαυτού του. Κι όμως αυτή ή αυτονομία δέν είναι απόλυτη. Ο αφέντης, για κακή του τύχη, αναγνωρίζεται σαν αυτόνομος από μιὰ συνείδηση πού αυτός δέν την αναγνωρίζει σαν αυτόνομη. Δέν μπορεί λοιπόν να είναι ικανοποιημένος και ή αυτονομία του είναι μόνο άρνητική. Ή έξουσία είναι ένα άδιέξοδο. Έπειδή οι αφέντες δέν μπορούν πιά ν' άπαρνηθούν την έξουσία και να γίνουν δούλοι, ή αιώνια μοίρα τους είναι να ζουν άνικανοποίητοι ή να σκοτώνονται. Ο αφέντης χρησιμεύει στην ιστορία μόνο για να ξεσηκώνει τή συνείδηση του δούλου, πού είναι ή μόνη ή οποία δημιουργεί την ιστορία. Ο δούλος δέν είναι ουσιαστικά δεμένος στή μοίρα του, θέλει να τήν αλλάξει. Μπορεί λοιπόν, αντίθετα από τον αφέντη, να διαπαιδαγωγηθεί σχετικά' αυτό πού δνομάζουμε ιστορία δέν είναι παρά οι συνεχείς μεγάλες προσπάθειές του για τήν άπόκτηση της πραγματικής έλευθερίας. Με την εργασία, με τή μεταμόρφωση του φυσικού κόσμου σε τεχνητό, έλευθερώνεται άπ' αυτή τή φύση πού γεννούσε τις συνθήκες της σκλαβιάς του, αφού δέν μπορούσε να τήν ξεπεράσει με την παραδοχή του θανάτου.¹ Δέ ζει πιά με τήν

1. Στην πραγματικότητα βρισκόμαστε μπροστά σε διαφορούμενη έκφραση, γιατί δέν πρόκειται για τήν ίδια φύση. Ή έμφάνιση

ἀγωνία τοῦ θανάτου, πού ἐνοιωθε μέσ τήν ταπείνωση ὀλοκλήρου τοῦ εἶναι του, πού δέν ἀφήνει τὸ σκλάβο νὰ ὑψωθεῖ ὡς τὸ ἐπίπεδο τοῦ ἀνθρώπινου συνόλου. Ξέρει ἀπὸ δῶ καί μπρὸς πῶς τὸ σύνολο αὐτὸ ὑπάρχει. Τὸ μόνο πού μένει εἶναι νὰ φτάσει ὡς αὐτὸ μὲ μιὰ σειρά μακρόχρονους ἀγῶνες ἐνάντια στὴ φύση κι ἐνάντια στοὺς ἀφέντες. Ἡ ἱστορία ταυτίζεται τότε μὲ τὴν ἱστορία τῆς ἐργασίας καί τῆς ἐξέγερσης. Καί δέν πρέπει νὰ ἀποροῦμε πού ὁ μαρξισμὸς - λενινισμὸς ἐμπνεύστηκε ἀπὸ αὐτὴ τὴ διαλεχτικὴ τὸ σύγχρονο Ἰδανικὸ τοῦ στρατιώτη - ἐργάτη.

Θ' ἀφήσουμε κατὰ μέρος τὴν περιγραφή τῶν στάσεων τῆς δουλικῆς συνείδησης (στωικισμὸς, σκεπτικισμὸς, συνείδηση τῆς ἀθλιότητος) πού συναντᾶμε ἀργότερα στὴ «Φαινομενολογία». Δέν μποροῦμε ὅμως νὰ ἀδιαφορήσουμε, ὡς πρὸς τίς συνέπειές της, γιὰ μιὰ ἄλλη πλευρὰ αὐτῆς τῆς διαλεχτικῆς, τὴν ἀφομοίωση δηλαδὴ τῆς σχέσης ἀφέντης - δούλος σὲ ἀντιστοιχία μὲ τὸν παλιὸ Θεὸ καί τὸν ἄνθρωπο. Ἐνας σχολιαστὴς τοῦ Χέγκελ¹ παρατηρεῖ πῶς ἂν ὁ ἀφέντης ὑπῆρχε πραγματικὰ θὰ ἦταν Θεός. Ὁ Χέγκελ ὀνομάζει Ἄφέντη τοῦ κόσμου τὸν πραγματικὸ Θεό. Περιγράφοντας τὴ συνείδηση τῆς ἀθλιότητος, δείχνει πῶς ὁ χριστιανὸς δούλος θέλοντας ν' ἀρνηθεῖ αὐτὸ πού τὸν καταπιέζει, καταφεύγει στὸ ὑπερπέραν τοῦ κόσμου τούτου καί ἀποχτᾶ κατὰ συνέπεια ἕνα νέο ἀφέντη στὸ πρόσωπο τοῦ Θεοῦ. Ἄλλοῦ ὁ Χέγκελ ταυτίζει τὸν ὑπέρτατο ἄρχοντα μὲ τὸν ἀπόλυτο θάνατο. Ὁ ἀγῶνας διεξάγεται λοιπὸν καί πάλι, σὲ ἀνώτερο ἐπίπεδο, ἀνάμεσα στὸν ὑποδουλωμένο ἄνθρωπο καί τὸν ἀδυσώπητο Θεὸ τοῦ Ἀβραάμ. Ἡ λύση αὐτοῦ τοῦ νέου διχασμοῦ ἀνάμεσα στὸν παγκόσμιον Θεὸ καί τὸ ἄτομο θὰ δοθεῖ ἀπὸ τὸ Χριστὸ πού συμβιδάζει στὴ φύση του τὸ γενικὸ καί τὸ μερικὸ. Ἄλλὰ ὁ Χριστὸς ἀποτελεῖ κατὰ κάποια ἔννοια μέρος τοῦ αἰσθητοῦ

τοῦ κόσμου τῆς τεχνικῆς καταργεῖ τὸ θάνατο ἢ τὸ φόβο τοῦ θανάτου στὸ φυσικὸ νόμο; Νά ἡ ἀληθινὴ ἐρώτηση πού ὁ Χέγκελ ἀφήνει ἀναπάντητη.

1. Ζὰν Ἰππολύτ: «Γένεση καί δομὴ τῆς Φαινομενολογίας τοῦ Πνεύματος», σελ 168.

κόσμου. Οί άνθρωποι τόν είδαν, έζησε και πέθανε. Είναι λοιπόν ένας σταθμός στο δρόμο του σύμπαντος. Σύμφωνα με τη διαλεκτική θά πρέπει κι αυτός νά έχει την άρνησή του. Και θά πρέπει νά αναγνωριστεί μόνο σά θεάνθρωπος για νά φτάσει σέ ανώτερη σύνθεση. "Αν πηδήσουμε τά ένδιάμεσα στάδια θά είναι άρκετό νά πούμε ότι αυτή ή σύνθεση, άφοδ ένσαρκώθηκε στην Έκκλησία και τη λογική, δλοκληρώνεται με τό άπόλυτο Κράτος, πού έγκαθίδρυσαν οι στρατιώτες - έργάτες, έπου τό πνεύμα του κόσμου θά βρίσκει την άντανάκλασή του τελικά στο ίδιο τό πνεύμα, με την άμοιβαία αναγνώριση του καθενός άπό δλους και τη γενική συμφιλίωση των πάντων υπό τον ήλιο. Τή στιγμή πού «ταυτίζονται οι πνευματικοί δφθαλμοί με τους σωματικούς», κάθε συνείδηση θά είναι πιά ένας καθρέφτης πού θ' άντανάκλα άλλους καθρέφτες και εκείνος θ' άντανάκλαται έπ' άπειρο σέ άντανάκλώμενα είδωλα. "Η ανθρώπινη πολιτεία θά ταυτίζεται με την πολιτεία του Θεού. "Η παγκόσμια ιστορία, κριτής του κόσμου, θά άποφαίνεται, και στην άπόφασή της τό καλό και τό κακό θά δικαιώνονται. Τό Κράτος θά είναι τό Πεπρωμένο και ή έπιδοκιμασία κάθε πραγματικότητας πού εξαγγέλλεται μέσα «στο πνευματικό φώς της Παρουσίας».

Αυτές είναι συνοπτικά οι κυριότερες ιδέες πού, παρά ή εξαιτίας της ύπερβολικά άφηρημένης διατύπωσής τους, έξήγειραν κυριολεκτικά τό επαναστατικό πνεύμα πρós κατευθύνσεις φαινομενικά διαφορετικές, τις όποιες είναι δυνατό νά έντοπίσουμε τώρα στην ιδεολογία της έποχής μας. "Ο ιμμοραλισμός, ό έπιστημονικός ύλισμός και ό άθεϊσμός παίρνουν όριστικά τη θέση του άντιθεισμού των παλιών στασιαστών κι ένσωματώνονται κάτω άπ' την παράδοξη επίδραση του Χέγκελ σ' ένα επαναστατικό κίνημα πού μέχρι τότε δέν είχε ποτέ άποκοπεί πραγματικά από τις ήθικές, ευαγγελικές και ιδεαλιστικές καταβολές του. Αυτές οι τάσεις, άν και πολύ άπέχουν μερικές φορές από τό ν' άνήκουν στο Χέγκελ, έχουν τις πηγές τους στη διφορούμενη σκέψη του και στην

κριτική του της υπερβατικότητας. Ἡ ἀναμφισβήτητη ὁμως συμβολή του εἶναι πῶς ὁ Χέγκελ καταστρέφει ὀριστικά κάθε κατακόρυφη υπερβατικότητα καὶ κυρίως τὴν υπερβατικότητα τῶν ἀρχῶν. Ἀποκαθιστᾷ χωρὶς ἀμφισβήτηση τὴ διάρκεια τοῦ πνεύματος στὴν ἐξέλιξη τοῦ κόσμου. Ἀλλὰ αὐτὴ ἡ διάρκεια δὲν εἶναι σταθερή, δὲν ἔχει τίποτα τὸ κοινὸ μὲ τὸν ἀρχαῖο πανθεισμό. Τὸ πνεῦμα εἶναι καὶ δὲν εἶναι μέσα στὸν κόσμο· ἐκεῖ γίνεται καὶ ἐκεῖ θὰ εἶναι. Ἡ ἀξία λοιπὸν ἀνάγεται στὸ τέρμα τῆς ἱστορίας. Μέχρι τότε δὲν ὑπάρχει κριτήριον ἱκανὸ νὰ στηρίξει μιὰ κρίση ἀξίας. Πρέπει νὰ ἐνεργοῦμε καὶ νὰ ζοῦμε σὲ συνάρτηση μὲ τὸ μέλλον. Κάθε ἠθικὴ καταντᾷ πρόσκαιρη. Ὁ 19ος καὶ ὁ 20ὸς αἰῶνας, στὴν ἐντονώτερη τάση τους, εἶναι αἰῶνες ποὺ προσπάθησαν νὰ ζήσουν χωρὶς υπερβατικότητα.

Ἐνας ἐγγελιανὸς σχολιαστὴς¹ τῆς ἀριστερᾶς, ὀρθόδοξος ὡς πρὸς τὸ σημεῖο αὐτό, σημειώνει τὴν ἐχθρότητα τοῦ Χέγκελ πρὸς τοὺς μοραλιστὲς καὶ παρατηρεῖ ὅτι τὸ μόνον τοῦ ἀξίωμα εἶναι νὰ ζεῖ κανεὶς σύμφωνα μὲ τὰ ἦθη καὶ τὰ ἔθιμα τοῦ ἔθνους του. Πρόκειται γιὰ ἀξίωμα κοινωνικοῦ κονφορμιμοῦ, ποὺ ὁ Χέγκελ ἀπέδειξε μὲ τὸν πῦθ κυνικὸ τρόπο. Ὁ Κοζέβ προσθέτει πάντως ὅτι αὐτὸς ὁ κονφορμισμὸς εἶναι θεμιτὸς ὅσο τὰ ἦθη αὐτοῦ τοῦ ἔθνους ἀντιστοιχοῦν μὲ τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς, ὅσο δηλαδὴ εἶναι στέρεα καὶ δὲν κλονίζονται ἀπὸ τίς κριτικὲς καὶ τίς ἐπαναστατικὲς ἐπιθέσεις. Ἀλλὰ ποῖος θ' ἀποφασίσει γι' αὐτὴ τὴ στερεότητα, ποῖος θὰ κρίνει τὸ θεμιτό τους; Ἐδῶ καὶ ἑκατὸ χρόνια τὸ καπιταλιστικὸ καθεστῶς τῆς Δύσης ἀντιμετωπίζει λυσσαλέες ἐπιθέσεις. Μήπως πρέπει γι' αὐτὸ νὰ θεωρεῖται θεμιτό; Κι ἀντίθετα, οἱ πιστοὶ στὴ δημοκρατία τῆς Βαϊμάρης θὰ ἔπρεπε νὰ τὴν ἐγκαταλείψουν καὶ νὰ ὁμολογήσουν πίστη στὸ Χίτλερ τὸ 1933, ἐπειδὴ ἡ δημοκρατία αὐτὴ κατέρρευσε στὴν ἐπίθεσή του; Ἡ ἰσπανικὴ δημοκρατία θὰ ἔπρεπε νὰ προδοθεῖ τὴ στιγμὴ ποὺ κυριάρχησε τὸ καθεστῶς τοῦ Φράνκο; Αὐτὰ εἶναι συμπεράσματα ποὺ θὰ δικαιολογοῦσε ἡ παραδοσιακὴ ἀν-

1. Ἀλεξάντρ Κοζέβ.

τιδραστική σκέψη με τις δικές της προοπτικές. Ἡ καινοτομία, με τις ἀνυπολόγιστες συνέπειές της, εἶναι ὅτι ἡ ἐπαναστατική σκέψη τὰ ἀφομοίωσε. Ἡ ἀφαίρεση κάθε ἠθικῆς ἀξίας καὶ ἀρχῆς καὶ ἡ ἀντικατάστασή τους ἀπὸ τὸ γεγονός, τὸν προσωρινὸ ἀλλὰ πραγματικὸ βασιλιά, δὲν κατάφερε τίποτ' ἄλλο παρὰ νὰ ὀδηγήσει στὸν πολιτικὸ κυνισμό, εἴτε αὐτὸς προέρχεται ἀπὸ ἓνα ἄτομο, εἴτε, ἀκόμα χειρότερα, ἀπὸ τὸ Κράτος. Τὰ πολιτικά ἢ ἰδεολογικὰ κινήματα ποῦ ἐνέπνευσε ὁ Χέγκελ συναντιῶνται ὅλα στὴν ἐπιδειχτική ἐγκατάλειψη τῆς ἀρετῆς.

Ὁ Χέγκελ δὲν μπόρεσε νὰ ἐμποδίσει αὐτοὺς ποῦ τὸν διάβασαν μὲ ἄγχος καὶ καθόλου μεθοδικά, σὲ μιὰ Εὐρώπῃ σπαραγμένη ἀπὸ τὴν ἀδικία, ὥστε νὰ μὴ βρεθοῦν μέσα σ' ἓναν κόσμο χωρὶς ἀθωότητα καὶ χωρὶς ἀρχές, σ' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν κόσμο ποῦ ὁ Χέγκελ ἔλεγε ὅτι εἶναι ἀπὸ τὴ φύση τοῦ ἀμάρτημα, ἀφοῦ εἶναι χωρισμένοι ἀπὸ τὸ Πνεῦμα. Ὁ Χέγκελ συγχωρεῖ θέβαια τ' ἀμαρτήματα στὸ τέλος τῆς ἱστορίας. Ἄπὸ τώρα ὡς τότε ὅμως, κάθε ἀνθρώπινη πράξη θὰ εἶναι ἔνοχη. «Ἄθωα εἶναι μόνο ἡ ἀπουσία δράσης, ἡ κατάσταση μιᾶς πέτρας ἀλλὰ ὄχι καὶ ἡ ὕπαρξη ἑνὸς παιδιοῦ.» Ἡ ἀθωότητα τῆς πέτρας λοιπὸν εἶναι ξένη σὲ μᾶς. Χωρὶς ἀθωότητα, δὲν ὑπάρχει καμιὰ σχέση, καμιὰ λογική. Χωρὶς λογική, ἡ ἀδυσώπητη δύναμη, ὁ ἀφέντης κι ὁ δούλος, περιμένοντας νὰ βασιλέψει μιὰ μέρα ἡ λογική. Ἄνάμεσα στὸν ἀφέντη καὶ τὸ δούλο μονώνεται ἡ δυστυχία, ἡ χαρὰ δὲν ἔχει ρίζες, καὶ οἱ δύο τους ἐκφράζουν τὴν ἀδικία. Πῶς νὰ ζήσει τότε κανεὶς, πῶς νὰ ὑποφέρει, ὅταν ἡ φίλια θὰ ἔρθει στὸ τέλος τῶν καιρῶν; Ἡ μόνη διέξοδος εἶναι νὰ δημιουργηθεῖ ὁ νόμος μὲ τὸ ὄπλο στὸ χέρι. «Σκότωμα ἢ ὑποδούλωση». Φαίνεται ὅμως πῶς τὸ πρῶτο μόνο μέρος τοῦ διλήμματος συγχράτησαν ὅσοι διάβασαν τὸ Χέγκελ μὲ τὸ μοναδικὰ φοβερὸ τους πάθος. Ἄπὸ κεῖ ἀντλήσαν μιὰ φιλοσοφία περιφρόνησης κι ἀπελπισίας, θεωρώντας τοὺς ἑαυτοὺς τους δούλους καὶ μόνο δούλους δεμένους μὲ τὸν ἀπόλυτο Ἄφέντη μὲ τὸ θάνατο καὶ μὲ τοὺς ἐπίγειους ἀφέντες μὲ τὸ μαστίγιο. Αὐτὴ ἡ φιλοσοφία τῆς συνείδησης τῆς κακίας τοὺς ἔμαθε μόνο ὅτι κάθε

δούλος γίνεται τέτοιος με τη συγκατάθεση κι ελευθερώνεται με μιὰ ἄρνηση πού ταυτίζεται με τὸ θάνατο. Οἱ πιὸ περήφανοι ἀπὸ αὐτούς, δεχόμενοι τὴν πρόκληση, ταυτίστηκαν ὀλοψυχα μ' αὐτὴ τὴν ἄρνηση καὶ ἀφιερώθηκαν στὸ θάνατο. Πάντως, ὁμολογώντας ὅτι ἡ ἄρνηση εἶναι αὐτὴ καθαυτὴ πράξη θετικῆς, δικαίωσαν προκαταβολικὰ κάθε εἶδους ἄρνηση καὶ γίνονταν οἱ προάγγελοι τῆς κραυγῆς τοῦ Μπακούνιν καὶ τοῦ Νετσάγιεφ: «Ἀποστολὴ μας εἶναι ἡ καταστροφὴ κι ὀχι ἡ δημιουργία.» Μηδενιστὴς ἦταν γιὰ τὸ Χέγκελ μόνο ὁ σκεπτικιστὴς πού δὲν εἶχε ἄλλη διέξοδο ἀπὸ τὴν ἀντίφαση ἢ τὴ φιλοσοφικὴ αὐτοκτονία. Δημιούργησε ὁμοῦς ἕνα ἄλλο εἶδος μηδενιστῶν πού, κάνοντας τὴν ἀνία ἀρχὴ δράσης, θὰ ταυτίσουν τὴν αὐτοκτονία τους με τὴ φιλοσοφικὴ δολοφονία.¹ Ἐδῶ γεννιοῦνται οἱ τρομοκράτες πού ἀποφάσισαν ὅτι ἔπρεπε νὰ σκοτώνουν καὶ νὰ πεθαίνουν γιὰ νὰ ὑπάρχουν, ἀφοῦ ὁ ἄνθρωπος καὶ ἡ ἱστορία δὲν μποροῦν νὰ δημιουργηθοῦν παρὰ με τὴ θυσία καὶ τὸ φόνο. Αὐτὴ ἡ μεγάλῃ ἰδέα, σύμφωνα με τὴν ὁποία κάθε ἰδεαλισμὸς εἶναι κενός, ἀν δὲν πληρῶνεται με τὴ διακύβευση τῆς ζωῆς, ὀδηγήθηκε ὡς τίς ἄκρες συνέπειές της ἀπὸ νέους πού δὲν τὴν εἶδασκαν ἀπὸ πανεπιστημιακῆς ἔδρας μέχρι νὰ πεθάνουν στὸ κρεβάτι τους, ἀλλὰ με τίς ἐκρήξεις βομβῶν κι ἀκόμα με ἀγχόνες. Κάνοντάς το αὐτὸ διόρθωσαν με τὰ σφάλματά τους τὸ δάσκαλό τους καὶ ἀντίθετα μ' αὐτὸν ἀπέδειχναν, τὸ λιγότερο, ὅτι μιὰ ἀριστοκρατία, ἡ ἀριστοκρατία τῆς θυσίας, εἶναι ἀνώτερη ἀπὸ τὴν ἀηδιαστικὴ ἀριστοκρατία τῆς ἐπιτυχίας πού ὕμνουσε ὁ Χέγκελ.

Μιὰ ἄλλη κατηγορία διαδόχων πού διάβασαν τὸ Χέγκελ πιὸ σοβαρὰ θὰ διαλέξουν τὸ δεύτερο ὀρο τοῦ διλήμματος καὶ θὰ πουν πὼς ὁ δούλος εἰλευθερώνεται μόνο ὑποδουλώνοντας με τὴ σειρά του. Οἱ μετα-εγελιανὲς θεωρίες, παραμερίζοντας τὴ μυστικιστικὴ πλευρὰ ὀρισμένων τάσεων τοῦ δασκά-

1. Αὐτὸς ὁ μηδενισμὸς, παρὰ τὴν ἐπιφανειακὴ του ὀψη, παραμένει μηδενισμὸς με τὴ νιτσεικὴ ἔννοια, ἀφοῦ συκοφαντεῖ τὴ ζωὴ σὲ ὀφελος ἐνὸς ἱστορικοῦ ὑπερέραν στὸ ὀποῖο θέλουμε νὰ πιστεύουμε.

λου, δδήγησαν αὐτοὺς τοὺς διαδόχους στὸν ἀπόλυτο ἀθεϊσμό και τὸν ἐπιστημονικὸ ὕλισμό. Ἄλλὰ αὐτὴ ἡ ἐξέλιξη δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ κατανοητὴ χωρὶς τὴν ἀπόλυτη ἐξαφάνιση κάθε ἀρχῆς ὑπερβατικῆς χαραχτήρα και χωρὶς τὴν δλοκληρωτικὴ καταστροφὴ τοῦ γιαικωβίνικου ἰδανικοῦ. Ἡ ἐμμονοκρατία δὲν εἶναι θέβαια ἀθεϊσμός. Ἄλλὰ ἡ ἐμμονοκρατία σὲ κίνηση εἶναι θὰ λέγαμε πρόσκαιρος ἀθεϊσμός.¹ Ἡ ἀμυδρὴ μορφὴ τοῦ Θεοῦ, πού στὸ Χέγκελ ἀντανακλάται ἀκόμα μέσα στὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου, δὲν εἶναι εὐκολο νὰ σθησθεῖ. Ἀπὸ τὴ διφορούμενη φόρμουλα τοῦ Χέγκελ «Θεὸς χωρὶς τὸν ἀνθρωπο δὲν εἶναι τίποτα περισσότερο ἀπὸ τὸν ἀνθρωπο χωρὶς Θεό», οἱ διάδοχοί του θὰ ἐγάλουν ἀποφασιστικὰ συμπεράσματα. Ὁ Δαβὶδ Στράους στὴ «Ζωὴ τοῦ Ἰησοῦ» ἀπομονώνει τὴ θεωρία τοῦ Χριστοῦ πού θεωρεῖται σὰ θεάνθρωπος. Ὁ Μπρουνό Μπάουερ («Κριτικὴ τῆς εὐαγγελικῆς ἱστορίας») θεμελιώνει ἕνα εἶδος ὕλιστικῆς χριστιανισμοῦ, ἐμμένοντας στὴν ἀνθρώπινη ἰδιότητα τοῦ Ἰησοῦ. Στὸ τέλος ὁ Φϋουερμαχ (πού ὁ Μάρξ θεωροῦσε μεγάλο πνεῦμα και ἀναγνωρίζεῖ πὼς ὁ ἴδιος ἦταν κριτικὸς μαθητὴς του) στὴν «Οὐσία τοῦ Χριστιανισμοῦ» θ' ἀντικαταστήσει κάθε θεολογία μὲ τὴ θρησκεία τοῦ ἀνθρώπου και τοῦ εἶδους, ἡ ὁποία προσηλύτισε ἕνα μεγάλο μέρος τῆς σύγχρονης διανόησης. Σκοπὸς του θὰ εἶναι νὰ δείξει ὅτι ὁ διαχωρισμὸς ἀνάμεσα στὸ ἀνθρώπινο και τὸ θεο εἶναι χιμαιρικὸς και πὼς οὐσιαστικὰ πρόκειται γιὰ διαχωρισμὸ ἀνάμεσα στὴν οὐσία τῆς ἀνθρωπότητας, δηλαδὴ τὴν ἀνθρώπινη φύση, και τὸ ἄτομο. «Τὸ μυστήριο τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι παρὰ τὸ μυστήριο τῆς ἀγάπης τοῦ ἀνθρώπου γιὰ τὸν ἑαυτὸ του.» Θὰ ἀντηχῆσουν τότε οἱ φράσεις μιᾶς νέας και παράδοξης προφητείας: «Ὁ ἀτομικισμὸς πῆρε τὴ θέση τῆς πίστεως, ἡ λογικὴ τὴ θέση τῆς Βίβλου, ἡ πολιτικὴ τῆς θρησκείας και τῆς Ἐκκλησίας, ἡ γῆ τοῦ οὐρανοῦ, ἡ ἐργασία

1. Ἡ κριτικὴ τοῦ Κίρκεγκωρ εἶναι ὅπωςδῆποτε σωστή. Τὸ νὰ βασίζεται ἡ θεότητα στὴν ἱστορία εἶναι σὰ νὰ στηρίζουμε κατὰ παράδοξο τρόπο μιὰ ἀπόλυτη ἀξία σὲ μιὰ ὀχι ἐντελῶς διακριβωμένη γνώση. Κάτι τὸ «αἰώνια ἱστορικὸ» ἐρχεται σὲ ἀντίφαση μὲ τοὺς δρους πού ἀποτελοῦν τὴ φράση.

της προσευχής, ή δυστυχία της κόλασης, ο άνθρωπος τή θέση του Χριστού.» Υπάρχουν λοιπόν πολλές κολάσεις και θρίσκονται σέ τοῦτο τόν κόσμο: ἐνάντια σ' αὐτόν λοιπόν πρέπει νά παλαίψουμε. Ἡ πολιτική εἶναι θρησκεία, ὁ υπερβατικός χριστιανισμός μέ τή μετὰ θάνατο ζωή στερεώνει τοὺς ἀφέντες τῆς γῆς μέ τήν ἀπάρνηση τοῦ δούλου καί δημιουργεῖ ἄλλον ἕνα ἀφέντη στὰ ὕψη τῶν οὐρανῶν. Γι' αὐτό ὁ ἀθεϊσμός καί τὸ ἐπαναστατικὸ πνεῦμα εἶναι οἱ δυὸ ὄψεις τοῦ ἴδιου κινήματος ἀπελευθέρωσης. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἀπάντηση στὴν ἐρώτηση ποῦ ὑπάρχει πάντα: γιατί τὸ ἐπαναστατικὸ κίνημα ταυτίστηκε περισσότερο μέ τὸν ὄλισμό παρά μέ τὸν ἰδεαλισμό; Γιατί ἡ ὑποδούλωση τοῦ Θεοῦ σημαίνει ἐξαφάνιση τῆς ὑπερβατικότητας ποῦ συντηρεῖ τοὺς παλιούς ἀφέντες καί προετοιμάζει, μέ τὴν ἀνοδο νέων, τὴν ἐποχὴ τοῦ ἀνθρώπου - βασιλεία. Ὅταν ἡ ἀθλιότητα θὰ ἔχει πάψει νά ὑπάρχει, ὅταν οἱ ἱστορικές ἀντιθέσεις θὰ λυθοῦν, «ὁ ἀληθινὸς θεός, ὁ ἀνθρώπινος θεός θὰ εἶναι τὸ Κράτος. Τὸ homo homini lupus γίνεται τώρα homo homini deus. Αὐτὴ ἡ σκέψη ἀποτελεῖ τίς καταβολές τοῦ σύγχρονου κόσμου. Βλέπουμε στὸ Φόουερμπαχ νά γεννιέται μιὰ ἔντονη αἰσιοδοξία, ποῦ ὑπάρχει ἀκόμα καί σήμερα στὸ ἔργο του καί ποῦ φαίνεται νά εἶναι τὸ ἄλλο ἄκρο τῆς μηδενιστικῆς ἀπαισιοδοξίας. Ἀλλὰ αὐτὸ εἶναι ἐπίφαση. Πρέπει νά ξέρει κανεὶς τὰ τελευταῖα συμπεράσματα τοῦ Φόουερμπαχ στὴ «Θεογονία» του, γιὰ νά διακρίνει τὴ βαθύτερη μηδενιστικὴ πηγὴ τῶν φλογερῶν σκέψεών του. Ἀντίθετα ἀπὸ τὸ Χέγκελ, ὁ Φόουερμπαχ θὰ ὑποστηρίξει πῶς ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι τίποτα παραπάνω ἀπὸ αὐτὸ ποῦ τρώει καί θὰ συνοψίσει τίς ἰδέες του γιὰ τὴ φιλοσοφία του καί τὸ μέλλον ὡς ἐξῆς: «Ἡ πραγματικὴ φιλοσοφία εἶναι ἡ ἄρνηση τῆς φιλοσοφίας. Καμιὰ θρησκεία, νά ἡ θρησκεία μου. Καμιὰ φιλοσοφία, νά ἡ φιλοσοφία μου.»

Ὁ κυνισμός, ἡ θεοποίηση τῆς ἱστορίας καί τῆς ὄλης, ἡ ἀτομικὴ τρομοκρατία ἢ τὸ ἔγκλημα τοῦ Κράτους, ὅλες αὐτὲς οἱ ἀκραῖες συνέπειες θὰ ἐκδηλωθοῦν λοιπόν, ὀρισμένες μέ μιὰ ἀμφίβολη ἀντίληψη τοῦ κόσμου, ποῦ ἀφήνει στὴν ἱστορία τὴ φροντίδα νά παράγει τίς ἀξίες καί τὴν ἀλήθεια.

Ἄφου τίποτα δὲν μπορεῖ νὰ κατανοηθεῖ μὲ σαφήνεια πρὶν νὰ ἔρθει στὸ φῶς ἢ ἀλήθεια στὸ τέλος τῶν καιρῶν, τότε κά-
θε πράξη εἶναι αὐθαίρετη, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ βασιλεύει ἡ
δύναμη. «Ἄν ἡ πραγματικότητα εἶναι ἀδιανόητη, κήρυξε
ὁ Χέγκελ, πρέπει νὰ πλάσουμε ἀδιανόητες ἔννοιες.» Πραγ-
ματικά μιὰ ἔννοια πού δὲν μπορούμε νὰ συλλάβουμε πρέπει
νὰ τὴ δημιουργοῦμε, ὅπως τὸ σφάλμα. Ἄλλὰ γιὰ νὰ γίνε-
ι ἀποδεχτή, δὲν πρέπει νὰ ὑπολογίζει στὴν πειθῶ πού ἀνή-
κει στὴν κατηγορία τῆς ἀλήθειας, πρέπει νὰ ἐπιβάλλεται
μὲ τὴ βία. Ἡ στάση δηλαδὴ τοῦ Χέγκελ συνίσταται σὲ τοῦ-
το: «Αὐτὸ εἶναι ἡ ἀλήθεια πού μᾶς φαίνεται σφάλμα ἀλλὰ
πού εἶναι ἀληθινή, ἀκριβῶς γιατί συμβαίνει νὰ εἶναι καὶ
σφάλμα. Ὅσο γιὰ τὴν ἀπόδειξη, δὲ θὰ τὴ δώσω ἐγώ, ἀλλὰ
ἡ ἱστορία στὸ τέλος τῆς.» Ἕνας παρόμοιος ἰσχυρισμὸς συνε-
πάγεται δυὸ εἰδῶν λύσεις: τὴν ἀναστολὴ κάθε κατάφασης
μέχρι νὰ δοθεῖ ἡ ἀπόδειξη ἢ τὴν ἀποδοχὴ τοῦ κάθε τι πού
στὴν ἱστορία ἔχει ἐξασφαλισμένη ἐπιτυχία, ὅπως ἡ δύναμη
κατὰ κύριο λόγο. Καὶ στίς δυὸ περιπτώσεις πρόκειται γιὰ
μηδενισμό. Πάντως δὲν μπορούμε νὰ κατανοήσουμε τὴν ἐ-
παναστατικὴ σκέψη τοῦ 20οῦ αἰῶνα ἂν παραβλέψουμε τὸ γε-
γονὸς ὅτι, κατὰ κακὴ τύχη, ἡ σκέψη αὐτὴ ἀντλήσε ἓνα μεγά-
λο μέρος τῆς ἔμπνευσῆς τῆς ἀπὸ μιὰ φιλοσοφία τοῦ κον-
φορμισμού καὶ τοῦ ὀππορτουνισμού. Ἡ ἀληθινὴ ἐξέγερση δὲ
διακινδύνεψε ἀπὸ τίς διαστροφές αὐτῆς τῆς σκέψης.

Κατὰ τὰ λοιπά, αὐτὸ πού ἐπικύρωνε τὸν ἰσχυρισμὸ τοῦ
Χέγκελ εἶναι τὸ ἴδιο πού τὸν κάνει ὑποπτο γιὰ πάντα στὴ
διανόηση. Θεωροῦσε πῶς τὸ 1807, μὲ τὸ Ναπολέοντα καὶ τὸν
ἑαυτὸ του, εἶχε ὀλοκληρωθεῖ ἡ ἱστορία, ὅτι ἡ κατάφαση ἦ-
ταν δυνατὴ καὶ ὅτι νικηθῆκε ὁ μηδενισμὸς. Ἡ «Φαινομενο-
λογία», Βίβλος πού προφήτευε μόνο τὸ παρελθόν, ἔθετε ἓνα
ὄριο στὸ χρόνο. Τὸ 1807 ὅλα τὰ ἁμαρτήματα συγχωρήθη-
καν καὶ οἱ ἐποχὲς εἶχαν τελειώσει. Ἄλλὰ ἡ ἱστορία συνέχι-
σε. Ἀπὸ τότε κι ἄλλα ἁμαρτήματα ἀμαυρῶνουν τὴν ὄψη
τοῦ κόσμου καὶ θυμίζουν τὸ σκάνδαλο παλιῶν ἐγκλημάτων
πού εἶχαν πάρει ἀφεση ἀπὸ τὸ Γερμανὸ φιλόσοφο. Ἡ θεοποι-
ηση τοῦ Χέγκελ ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ του μετὰ τὴ θεο-

ποίηση του άθώου πιά Ναπολέοντα, αφού κατάφερε να σταθεροποιηθεί την ιστορία, κράτησε έφτά χρόνια. Άντι για την ολοκληρωτική κατάφαση, ο κόσμος καλύφθηκε από το μηδενισμό. Η φιλοσοφία ακόμα και όταν είναι δουλική έχει τα Βατερλώ της.

Άλλά τίποτα δεν μπορεί να αποθαρρύνει τη διάθεση του ανθρώπου να γίνει θεότητα. Πολλοί πέρασαν και θα περάσουν κι άλλοι πού, ξεχνώντας τα Βατερλώ, ισχυρίζονται πως θα βάλουν τέρμα στην ιστορία. Για να φτάσουμε ως τη θεότητα του ανθρώπου χρειάζεται ακόμα πολύς δρόμος και τελικά θα λατρευτεί μόνο στο τέρμα των αιώνων. Πρέπει να υπηρετήσουμε αυτή την αποκάλυψη και μιά και δεν υπάρχει Θεός, να κατασκευάσουμε τουλάχιστο την Έκκλησία. Πάντως η ιστορία, που συνεχίζει ακόμα την πορεία της, αφήνει να διαφαίνεται μιά προοπτική που θα μπορούσε να είναι το σύστημα του Χέγκελ. Άλλά αυτό οφείλεται στο μόνο λόγο ότι η ιστορία, αν δεν οδηγείται, ξεστρατίζει προσωρινά από τα πνευματικά τέκνα του Χέγκελ. Όταν η χολέρα οδηγεί στον τάφο στο κορύφωμα της δόξας του το φιλόσοφο της μάχης της Ίένας, όλα έχουν μπει σε τάξη για τους επιγόνους. Ο ουρανός είναι άδειος, η γη παραδομένη στη χωρίς αρχές δύναμη. Αυτοί που διάλεξαν να σκοτώνουν κι αυτοί που διάλεξαν να υποδουλώνουν, θα καταχτήσουν διαδοχικά το προσκήνιο στ' όνομα μιᾶς εξέγερσης που ξεστράτισε από την αλήθεια της.

Ἡ ἀτομικὴ τρομοκρατία

Ὁ Πιζάρεφ, θεωρητικὸς τοῦ ρωσικοῦ μηδενισμοῦ, διαπιστώνει πῶς οἱ μεγαλύτεροι φανατικοὶ εἶναι τὰ παιδιά καὶ οἱ νέοι. Αὐτὸ ἀληθεύει καὶ γιὰ τὰ ἔθνη. Ἡ Ρωσία εἶναι σὲ τούτῃ τὴν ἐποχὴ ἓνα ἔθνος στὴν ἐφηβεία του, γεννημένο μὲ καισαρική τοιμή, μόλις πρὶν ἓνα αἰῶνα ἀπὸ ἓναν τσάρο ἀρκετὰ ἀπλοϊκὸ γιὰ νὰ κόψει μόνος του τὰ κεφάλια τῶν στασιαστῶν. Δὲν εἶναι ἐκπληκτικὸ τὸ ὅτι ὠδήγησε τὴ γερμανικὴ ἰδεολογία ὡς τίς ἄκρες συνέπειες τῆς θυσίας καὶ τῆς καταστροφῆς, ὅπου οἱ Γερμανοὶ δάσκαλοι δὲν μπόρεσαν νὰ φτάσουν παρὰ μόνον μὲ τὴ σκέψη. Ὁ Σταντάλ ἐβλεπε μιὰ σημαντικὴ διαφορὰ τῶν Γερμανῶν ἀπὸ τοὺς ἄλλους λαοὺς στὸ ὅτι ὁ στοχασμὸς τοὺς ἐρέθιζε ἀντὶ νὰ τοὺς καλμάρει. Αὐτὸ εἶναι ἀλήθεια ἀλλὰ ἰσχύει πολὺ περισσότερο γιὰ τὴ Ρωσία. Σ' αὐτὴ τὴ νέα καὶ χωρὶς φιλοσοφικὴ παράδοση χώρα,¹ πολλοὶ νέοι ἄνθρωποι, ἀδέρφια τῶν τραγικῶν μαθητῶν γυμνασίου τοῦ Λωτρεαμόν, ἐνστερνίστηκαν τὴ γερμανικὴ σκέψη καὶ ὑλοποίησαν, μὲ τὸ αἷμα, τίς συνέπειές της. Ἐνα «προλεταριάτο ἀπόφοιτων»² πῆρε τότε τὴ σκυτάλη τοῦ μεγάλου κινήματος χειραφέτησης τοῦ ἀνθρώπου γιὰ νὰ τοῦ δώσει τὸ πιὸ σπαραχτικὸ πρόσωπο. Μέχρι τὸ τέλος τοῦ 19ου αἰῶνα αὐτοὶ οἱ ἀπόφοιτοι δὲν ἔφτασαν ποτὲ πάνω ἀπὸ μερικές χιλιάδες. Κι ὅμως μόνον τους, ἀντιμέτωποι μὲ τὸν πιὸ συμ-

1. Ὁ ἴδιος ὁ Πιζάρεφ παρατηρεῖ ὅτι ὁ πολιτισμὸς, στὸ ὕλικό του περιεχόμενο, ἀποτελοῦσε πάντα στὴ Ρωσία προἶον εἰσαγωγῆς. Βλ. Ἀρμάν Κοκάρ: «Ὁ Πιζάρεφ καὶ ἡ ρωσικὴ μηδενιστικὴ ἰδεολογία».

2. Ντοστογιέφσκι.

παγή απολυταρχισμό της εποχής τους, βάλθηκαν να ελευθερώσουν και κατάφεραν να απελευθερωθούν προσωρινά 40 εκατομμύρια μουζίκιοι. Οι περισσότεροι απ' αυτούς πλήρωσαν αυτή την ελευθέρωση με την αυτοκτονία, την εκτέλεση, τα κάτεργα ή την τρέλα. 'Ολόκληρη ή ιστορία της ρωσικής τρομοκρατίας μπορεί να συνοψιστεί στον αγώνα μιας χούφτας διανοουμένων ενάντια στην τυραννία ενώ ο λαός σώπαινε. 'Η έξουθενωτική τους νίκη προδόθηκε τελικά. Με τη θυσία τους όμως, φτάνοντας ως την έσχατη άρνηση, δημιούργησαν μια αξία ή μια νέα αρετή, που εξακολουθεί ακόμα και σήμερα να αντιμάχεται την τυραννία και συμβάλλει στην πραγματική λύτρωση.

'Ο έκγερμανισμός της Ρωσίας το 19ο αιώνα δεν αποτελεί ένα απομονωμένο φαινόμενο. 'Η έπιρροή της γερμανικής ιδεολογίας την εποχή εκείνη ήταν άκαταμάχητη και είναι πολύ καλά γνωστό, π.χ., πώς ο 19ος αιώνας στη Γαλλία, με το Μισελέ και τον Κινέ, είναι ο αιώνας των γερμανικών σπουδών. 'Αλλά αυτή η ιδεολογία δε συνάντησε στη Ρωσία μια διαμορφωμένη σκέψη. ενώ στη Γαλλία έπρεπε ν' αγωνιστεί και να μοιραστεί τον πνευματικό χώρο με το φιλελεύθερο σοσιαλισμό. Στη Ρωσία βρέθηκε σε παρθένο έδαφος. Το πρώτο ρωσικό πανεπιστήμιο, που ιδρύθηκε στη Μόσχα το 1750, είναι γερμανικό. 'Ο βαθμιαίος αποικισμός της Ρωσίας από τους Γερμανούς δασκάλους, γραφειοκράτες και στρατιωτικούς, που άρχισε με το Μεγάλο Πέτρο, παίρνει με την υποκίνηση του Νικολάου του 1ου τη μορφή συστηματικού έκγερμανισμού. 'Η Ιντελιγκέντσια λατρεύει το Σέλλινγκ αλλά και τους Γάλλους μετά το 1830, το Χέγγελ μετά το 1840 και το γερμανικό σοσιαλισμό που προήλθε από το Χέγγελ το δεύτερο μισό του αιώνα.¹ 'Η ρωσική νεολαία διοχετεύει τότε στις άφηρημένες αυτές σκέψεις τη φλογερή δύναμη που νοιώθει να την πλημμυρίζει και ζει αυθεντικά αυτές τις νεκρές ιδέες. 'Η θρησκεία του ανθρώπου, διαμορφωμένη πιά από τους Γερμανούς δασκάλους, δεν είχε ακόμα τους αποστόλους

1. Το «Κεφάλαιο» μεταφράστηκε το 1872.

καί μάρτυρές της. Τὸ ρόλο αὐτὸ τὸν ἔπαιξαν οἱ Ρῶσοι χριστιανοί, ἀπομακρυνόμενοι ἀπὸ τὸν ἀρχικὸ προορισμὸ τους. Γιὰ νὰ τὸ κάνουν αὐτὸ ἔπρεπε νὰ δεχτοῦν νὰ ζοῦν χωρὶς ὑπερβατικότητα καὶ χωρὶς ἀρετὴ.

Ἡ ἐγκατάλειψη τῆς ἀρετῆς

Στὴ δεκαετία τοῦ 1820 ἡ ἀρετὴ ὑπάρχει ἀκόμα στοὺς πρῶτους Ρῶσους ἐπαναστάτες, τοὺς Δεκεμβριστὲς. Ὁ γιανκωβίνικος ἰδεαλισμὸς δὲν εἶχε ἀτονήσει ἀκόμα σ' αὐτοὺς τοὺς εὐγενεῖς. Πρόκειται μάλιστα γιὰ μιὰ συνειδητὴ ἀρετὴ: «Οἱ πρόγονοί μας ἦταν συβαρίτες, ἐμεῖς εἴμαστε Κάτωνες», λέει ἓνας ἀπ' αὐτούς, ὁ Πιέρ Βιαζέμοσκι. Καὶ προσθέτει μόνο τὸ συναίσθημα, πού θὰ ξανασυναντήσουμε στὸ Μπακούινι καὶ τοὺς σοσιαλιστὲς ἐπαναστάτες τοῦ 1905, ὅτι δηλαδὴ ὁ πόνος εἶναι δημιουργικὸς. Οἱ Δεκεμβριστὲς θυμίζουσι τοὺς Γάλλους εὐγενεῖς πού συμμάχησαν μὲ τὴν τρίτη τάξη καὶ ἀπαρνήθησαν τὰ προνόμιά τους. Ἦταν ἰδεαλιστὲς πατρίσιοι πού ἔκαναν τὴ δική τους 4ῃ Αὐγούστου καὶ προτίμησαν νὰ θυσιάσων γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τοῦ λαοῦ τους. Ἄν καὶ ὁ ἀρχηγὸς τους, ὁ Πεστέλ, εἶχε μιὰ κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ σκέψη, ἡ ἀποτυχημένη συνωμοσία τους δὲν εἶχε καθορισμένον πρόγραμμα. Δὲν εἶναι μάλιστα βέβαιο πῶς πίστευαν στὴν ἐπιτυχία. «Ναί, θὰ πεθάνουμε, ἔλεγε ἓνας ἀπὸ αὐτοὺς τὴν παραμονὴ τῆς ἐξέγερσης, ἀλλὰ θὰ εἶναι ὠραῖος θάνατος.» Ἦταν πραγματικὰ ὠραῖος θάνατος. Τὸ Δεκέμβριον τοῦ 1825 ἡ διαδήλωση τῶν ἐξεγερμένων συντρίφτηκε ἀπὸ τὰ πυρὰ τῶν κανονίων στὴν πλατεία τῆς Γερουσίας τῆς Ἁγίας Πετρούπολης. Οἱ ἐπιζήσαντες ἐξορίστηκαν, ἀφοῦ πρῶτα κρέμασαν πέντε ἀπ' αὐτούς, ἀλλὰ μὲ τόση ἀδεξιότητα, πού ἡ ἐκτέλεση χρειάστηκε νὰ γίνῃ δυὸ φορές. Εἶναι αὐτονόητο πῶς τὰ θύματα αὐτῆς τῆς ὀλοκληρωτικῆς ἀτελέσφορης θυσίας λατρεύτηκαν μ' ἓνα αἶσθημα θαυμασμοῦ καὶ φρίκης σὲ ὅλη τὴν

έπαναστατική Ρωσία. Και αποτέλεσαν παράδειγμα φρονη-
τισμού. Με την πράξη τους επιβεβαίωσαν στην αρχή της έ-
παναστατικής Ιστορίας, τὰ δικαιώματα και τὸ μεγαλειὸ αὐ-
τοῦ ποὺ ὁ Χέγκελ ὀνόμαζε εἰρωνικά ὠραία ψυχή. Και ποὺ
μολαταῦτα ὑπῆρξε ὁ καθοριστικὸς παράγοντας διαμόρφωσης
τῆς ρωσικῆς ἐπαναστατικῆς σκέψης.

Σ' αὐτὴ τὴν ἀτμόσφαιρα ἔξαρσης, ἡ γερμανικὴ σκέψη
ἤρθε νὰ διώξει τὴ γαλλικὴ ἐπιρροή και νὰ ἐπιβληθεῖ με τὸ
κύρος τῆς σὲ πνεύματα διχασμένα ἀνάμεσα στὴν ἐπιθυμία
τους γιὰ ἐκδίκηση και δικαιοσύνη και τὸ αἶσθημα τῆς ἀνί-
σχυρης μοναξιάς τους. Στὴν ἀρχὴ τὴ δέχτηκαν σὰν Ἐποκά-
λυψη, ἐμπνευσμένη κι εὐλογημένη σὰν τὴ θεία φώτιση. Τὰ
καλύτερα πνεύματα κατέλαβε τότε ἡ μανία γιὰ τὴ φιλοσο-
φία. Ἔφτασαν μέχρι τὸ σημεῖο νὰ γράφουν σὲ στίχους τὴ
«Λογικὴ» τοῦ Χέγκελ. Οἱ περισσότεροί Ρῶσοι διανοούμενοι
βρῆκαν στὸ ἐγγελιανὸ σύστημα τὴ δικαίωση ἑνὸς κοινωνικοῦ
ἡσυχασμοῦ.¹ Ἄρχουσε ἡ ἀπόχτηση συνείδησης σχετικὰ με
τὸν ὀρθολογισμό τοῦ κόσμου και τὸ Πνεῦμα θὰ ἔφτανε ὁ-
πωσδήποτε στὴν πραγμάτωσή του στὸ πλήρωμα τοῦ χρό-
νου. Αὐτὴ εἶναι, π.χ., ἡ πρώτη ἀντίδραση τοῦ Στάνκεβιτς,²
τοῦ Μπακούνιν και τοῦ Μπιελίνσκι. Κατόπιν τὸ ρωσικὸ πά-
θος ὑποχώρησε μπροστὰ σ' αὐτὴ τὴ συνειδητὴ πράξεων ἄν
δχι προθέσεων με τὸν ἀπολυταρχισμό γιὰ νὰ φτάση ἀμέσως
στὸ ἄλλο ἄκρο.

Ἡ ἐξέλιξη τοῦ Μπιελίνσκι εἶναι ἰδιαίτερα ἀποκαλυπτι-
κὴ γιὰ τὴν ὑπῆρξε ἕνα ἀπὸ τὰ πιδ σημαντικὰ και ἐνεργητικὰ
πνεύματα τῶν δεκαετιῶν τοῦ '30 και τοῦ '40. Ἄφου ξεκίνη-
σε ἀπὸ ἕναν ἀρκετὰ ἀόριστο ἰδεαλιστικὸ φιλελευθερισμό, ὁ
Μπιελίνσκι γνώρισε ξαφνικὰ τὸ Χέγκελ. Στὸ δωμάτιό του
τὰ μεσάνυχτα, κάτω ἀπὸ τὸ συγκλονισμό τῆς ἀποκάλυψης,
δακρύζει ὅπως ὁ Πασκάλ, και διώχνει τὸν παλιό του ἑαυ-

1. Ἡσυχασμός: δόγμα τοῦ Ἰσπανοῦ Ιερρέα Μολίνα ποὺ κη-
ρῶσει τὴν τέλεια ἀδράνεια τοῦ ἀνθρώπου. (Σημ. τ. Μετ.).

2. «Ὁ κόσμος διέπεται ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῆς λογικῆς· αὐτὸ με
καθησυχάζει γιὰ τὰ ὑπόλοιπα.»

τό: «Τίποτα δὲν εἶναι αὐθαίρετο οὔτε τυχαῖο, ἀποχαιρετῶ γιὰ πάντα τοὺς Γάλλους.» Κι ἀμέσως νὰ πού γίνεται συντηρητικὸς καὶ ὀπαδὸς τοῦ κοινωνικοῦ ἡσυχασμοῦ. Τὸ γράφει χωρὶς δισταγμὸ, ὑποστηρίζει τὴ θέση του ὅπως τὴν αἰσθάνεται, θαρραλέα. Ἄλλὰ αὐτὸς ὁ θαρραλέος θρέθηκε τότε στὸ πλευρὸ ὅ,τι πιὸ μισητοῦ ὑπῆρχε στὸν κόσμο: τῆς ἀδικίας. Ἄν κάθε τι εἶναι λογικὸ, τότε ὅλα ἔχουν τὴ δικαιολογία τους. Πρέπει νὰ ποῦμε ναὶ στὸ μαστίγιο, στὴ δουλοπαροικία καὶ στὴ Σιβηρία. Τὸ νὰ δέχεται κανεὶς τὸν κόσμον καὶ τὰ δεινὰ του τοῦ φάνηκε γιὰ μιὰ στιγμὴ ρόλος μεγαλειώδης, γιατί φανταζόταν πὼς θὰ ὑποφέρει μόνο τὰ δικά του δεινὰ καὶ τίς δικές του ἀντιφάσεις. Ὅταν ὅμως πρόκειται νὰ πει κανεὶς ναὶ καὶ στὰ δεινὰ τῶν ἄλλων, τότε νοιώθει νὰ τοῦ λείπει τὸ θάρρος. Παίρνει τὸν ἀντίθετον δρόμον. Ἄν δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ δεχτεῖ τὴ δυστυχία τῶν ἄλλων, κάτι στὸν κόσμον δὲ θὰ ἔχει τὴν αἰτιολογία του καὶ ἡ ἱστορία, σὲ ἓνα ἀπὸ τὰ σημεῖα τῆς τουλάχιστον, δὲν ταυτίζεται μὲ τὴ λογική. Κανονικὰ ὅμως ἢ πρέπει νὰ εἶναι στὸ σύνολό τῆς λογική, ἢ δὲ θὰ εἶναι καθόλου. Ἡ μεμονωμένη διαμαρτυρία τοῦ ἀνθρώπου, συγκρατούμενη γιὰ μιὰ στιγμὴ μὲ τὴν ἰδέα πὼς ὅλα μποροῦν νὰ ἔχουν τὴν αἰτιολογία τους, θὰ ξεσπάσει: πάλι σὲ ὅλη τῆς τὴν ἔνταση. Ὁ Μπιελίνσκι ἀπευθύνεται στὸν ἴδιον τὸ Χέγκελ. «Μὲ ὅλο τὸ σεβασμὸ πού ἀρμόζει στὴ σπουδαία φιλοσοφία σας, ἔχω τὴν τιμὴ νὰ σᾶς ἀνακοινώσω ὅτι ἂν εἶχα τὴν τύχην νὰ φτάσω στὴν ψηλότερη βαθμίδα τῆς ἐξέλιξης, θὰ σᾶς ζητοῦσα λόγο γιὰ ὅλα τὰ θύματα τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἱστορίας. Δὲ θέλω τὴν εὐτυχία ἀκόμα καὶ χάρισμα, ἂν δὲν εἶμαι ἡσυχος γιὰ ὅλα τὰ ἀδέρφη μου¹.»

Ὁ Μπιελίνσκι κατάλαβε πὼς αὐτὸ πού ἐπιθυμοῦσε δὲν ἦταν τὸ ἀπόλυτον τῆς λογικῆς ἀλλὰ ἡ πληρότητα τοῦ εἶναι. Ἀρνιέται τὸν ταυτισμὸν τους. Θέλει τὴν ἀθανασία γιὰ τὸν ἄνθρωπον στὸ σύνολόν του, τῆς ζωντανῆς του προσωπικότη-

1. Τὸ ἀναφέρει ὁ Χέπνερ. «Ὁ Μπακούιν καὶ ὁ ἐπαναστατικὸς πονολαβισμὸς». (ἐκδ. Ριβιέρ).

τας κι όχι την άφηρημένη άθανασία του είδους που έγινε Πνεύμα. Μάχεται διαλογικά με το ίδιο πάθος ενάντια σε νέους αντιπάλους και απ' αυτή τη φοβερή έσωτερική πάλη βγάζει συμπεράσματα που οφείλει στο Χέγκελ αλλά που στρέφει ενάντια του.

Αυτά τα συμπεράσματα είναι τα συμπεράσματα του έπαναστατημένου άτομικισμού. Το άτομο δέν μπορεί να δεχτεί την Ιστορία όπως εξελίσσεται. Πρέπει να καταστρέψει την πραγματικότητα για να επιβεβαιώσει αυτό που είναι κι όχι να συνεργαστεί μαζί της. «Ή άρνηση είναι ο Θεός μου όπως άλλοτε ή πραγματικότητα. Ήρωές μου είναι οι καταστροφείς του παλιού: 'Ο Λούθηρος, ο Βολταίρος, οι έγκυκλοπαιδιστές, οι τρομοκράτες, ο Μπάυρον στον 'Κάιν'.» Σανασαντανάμε λοιπόν συγκεντρωμένα όλα τα θέματα της μεταφυσικής εξέγερσης. Βέβαια ή γαλλική παράδοση του ιντιβιντουαλιστικού σοσιαλισμού εξακολουθούσε να είναι ζωντανή στη Ρωσία. 'Ο Σαίν - Σιμόν και ο Φουριέ, που έχουν ευρύ αναγνωστικό κοινό στη δεκαετία του '30, ο Προυντόν που έγινε γνωστός στη δεκαετία του '40, εμπνέουν τη μεγαλοφυή σκέψη του Χέρτσεν και άργότερα του Πιότρ Λαβρόφ. Άλλά αυτή ή σκέψη, που παρέμεινε προσκολλημένη σε ήθικες αξίες, υπέκυψε, τουλάχιστο προσωρινά, στην όξεία διαμάχη της με την κυνική σκέψη. Άπεναντίας, ο Μπιελίνσκι ένστερνίζεται με το Χέγκελ αλλά και ενάντια στο Χέγκελ τις ίδιες τάσεις του κοινωνικού ιντιβιντουαλισμού, αλλά κάτω από το πρίσμα της άρνησης, με την άρνηση των υπερβατικών αξιών. Κατά το θάνατό του, το 1848, ή σκέψη του θα προσεγγίζει τη σκέψη του Χέρτσεν. Στη διαμάχη του όμως με το Χέγκελ διαμορφώνει με ακρίβεια την άποψη που θα άσπαστούν οι μηδενιστές και κατά ένα μέρος τουλάχιστον οι τρομοκράτες. Παρουσιάζει έτσι έναν τύπο μεταβατικό άνάμεσα στους μεγάλους ιδεαλιστές ευγενείς του 1825 και τους «νιχιλιστές» του 1860.

Τρεις δαιμονισμένοι

Όταν ο Χέρτσεν, υπερασπιζόμενος το μηδενιστικό κίνημα μόνο από τη διαπίστωση πώς βλέπει στο κίνημα αυτό μια μεγαλύτερη χειραφέτηση σε σχέση με τις διαμορφωμένες ιδέες, έγραφε πώς «ή εκμηδένιση του παλιού γεννά το μέλλον», χρησιμοποίησε τη γλώσσα του Μπιελίνσκι. 'Ο Κοτλιάρεβσκι, μιλώντας για κείνους που ονόμαζε εκτός των άλλων και ριζοσπάστες, τους ορίζει σαν αποστόλους, «που σκέφτονταν ότι έπρεπε ν' άπαρνηθούν έντελώς το παρελθόν και νά πλάσουν με άλλο καλούπι την ανθρώπινη προσωπικότητα.» 'Ο Ισχυρισμός του Στίρνερ προβάλλεται ξανά με την άποψη της δλης της Ιστορίας και την απόφαση της δημιουργίας του μέλλοντος, όχι πιά σε συνάρτηση με το Ιστορικό πνεύμα αλλά σε συνάρτηση με το άτομο - βασιλιά. 'Αλλά το άτομο - βασιλιάς δέν μπορεί ν' ανέβει μόνο του στην έξουσία. Έχει ανάγκη από τους άλλους και μπλέκεται τότε σε μια μηδενιστική αντίφαση που ο Πιζάρεφ, ο Μπακούνιν κι ο Νετσάγιεφ θά προσπαθήσουν νά λύσουν επεκτείνοντας καθένας άκόμα περισσότερο το πεδίο της καταστροφής και της άρνησης, ως το σημείο που ή τρομοκρατία σκοτώνει την ίδια την αντίφαση με την αυτοθυσία και το έγκλημα που γίνονται ταυτόχρονα.

'Ο μηδενισμός της δεκαετίας του '60 άρχισε φαινομενικά με την πιό ριζοσπαστική άρνηση που υπάρχει, άπορρίπτοντας κάθε δράση που δέν είναι καθαρά έγωιστική. Ξέρουμε πώς κι ο δρος νιχιλισμός (μηδενισμός) πλάστηκε από τον Τουργκένιεφ στο μυθιστόρημα «Πατέρας και παιδιά», του οποίου ο ήρωας, ο Μπαζάρωφ, ήταν το πρότυπο ενός τέτοιου τύπου άνθρωπου. 'Ο Πιζάρεφ, μιλώντας γι' αυτό το μυθιστόρημα, διακήρυξε πώς οι μηδενιστές αναγνώριζαν στον Μπαζάρωφ το πρότυπό τους. «Γιά το μόνο που έχουμε νά παινευτούμε, λέει ο Μπαζάρωφ, είναι ή στείρα συνείδηση πώς καταλαβαίνουμε ως ένα ορισμένο σημείο τη στείρότητα αυτού που υπάρχει. --Μήπως αυτό είναι εκείνο που λέγεται

μηδενισμός; τὸν ρωτοῦν. —Ναί, αὐτὸ εἶναι ἐκεῖνο ποῦ λέγεται μηδενισμός.» Ὁ Πιζάρεφ ἐξυμνεῖ αὐτὸ τὸ πρότυπο ποῦ γιὰ περισσότερη σαφήνεια καθορίζει ἔτσι: «Εἶμαι ἕνας ξένος γιὰ τὴν τάξη τῶν πραγμάτων ποῦ ὑπάρχει, δὲν μπορῶ ν' ἀνακατεῦθω σ' αὐτή.» Ἡ μόνη ἀξία ὑπάρχει λοιπὸν στὸν ὀρθολογιστικὸ ἐγωισμό.

Ὁ Πιζάρεφ, ἀρνούμενος κάθε τι ποῦ δὲν εἶναι αὐτοϊκανοποίηση, κηρύσσει τὸν πόλεμο στὴ φιλοσοφία, στὴν τέχνη ποῦ θεωρεῖ παράλογη, στὴν ψεύτρα ἠθική, στὴ θρησκεία κι ἀκόμα στοὺς τρόπους καὶ στὴν εὐγένεια. Θεμελιώνει τὴ θεωρία μιᾶς πνευματικῆς τρομοκρατίας, ποῦ μᾶς κάνει νὰ σκεφτόμαστε τὴν τρομοκρατία τῶν σουρρεαλιστῶν μας. Ἡ πρόκληση γιγαντώνεται σὲ θεωρία, ἀλλὰ σὲ βάθος ποῦ ἐκφράζει σωστά ὁ Ρασκόλνικωφ. Στὴν κορυφὴ αὐτῆς τῆς μεγάλης ὁρμῆς ὁ Πιζάρεφ θέτει, χωρὶς νὰ κοροιδεῖ, τὸ ἐρώτημα ἂν μπορεῖ κανεὶς νὰ σκοτώσει τὴ μητέρα του καὶ ἀπαντάει: «Καὶ γιὰτί ὄχι, ἂν τὸ ἐπιθυμῶ καὶ τὸ βρῶσκω χρήσιμο;»

Ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα ἀποροῦμε γιὰτί οἱ μηδενιστὲς μας δὲν ἀσχολοῦνται μὲ τὸ νὰ κάνουν περιουσία ἢ ν' ἀποκτήσουν μιὰ κοινωνικὴ θέση, ν' ἀπολαμβάνουν κυνικὰ κάθε τι ποῦ τοὺς προσφέρεται. Γιὰ νὰ ποῦμε τὴν ἀλήθεια, μηδενιστὲς ὑπάρχουν στὶς καλὲς θέσεις κάθε κοινωνίας. Ἀλλὰ δὲν κηρύσσουν τὴ θεωρία τοῦ κυνισμοῦ τους, προτιμώντας σὲ κάθε εὐκαιρία νὰ δείχνουν ἐπιδειχτικὰ τὸ σεβασμὸ τους, ἀλλὰ χωρὶς συνέπειες στὴν ἀρετὴ. Αὐτοὶ ὅμως γιὰ τοὺς ὁποίους μιᾶμε ἐρχονται σὲ ἀντίφαση μὲ τὴν πρόκληση ποῦ ἀπηύθυναν στὴν κοινωνία καὶ ποῦ ἀποτελοῦσε, αὐτὴ καθαυτὴ, τὴν ἐπιβεβαίωση μιᾶς ἀξίας. Ὀνομάζονταν ὕλιστές, εὐαγγελιότους ἦταν ἡ «Δύναμη καὶ Ὑλὴ» τοῦ Μπύχνερ. Ἀλλὰ ἕνας ἀπ' αὐτοὺς ὁμολογοῦσε: «Καθένας ἀπὸ μᾶς ἦταν ἔτοιμος νὰ καταλήξει στὴν κρεμάλα καὶ νὰ χάσει τὸ κεφάλι του γιὰ τὸ Δαρβίνο ἢ τὸ Μόλεσοτ», τοποθετώντας ἔτσι τὴ θεωρία πολὺ πρὶν πάνω ἀπὸ τὴν ὄλη. Ἡ θεωρία σ' αὐτὸ τὸ ἐπίπεδο ἔμοιαζε θρησκεία καὶ φανατισμός. Γιὰ τὸν Πιζάρεφ, ὁ Λαμάρκ ἦταν προδότης, ἀφοῦ ὁ Δαρβίνος εἶχε δίκιο. Ὅποιοσδήποτε προσπαθοῦσε νὰ μιλήσει γιὰ ἀθανασία ψυχῆς σ' αὐτὸν τὸν

κύκλο ἀφοριζόταν. Πολύ σωστά λοιπόν ὁ Βλαντιμίρ Βαιντλέ¹ ὀνομάζει τὸ μηδενισμὸ ὀρθολογιστικὸ σκοταδισμό. Ἡ λογικὴ τοὺς παραδεχόταν κατὰ παράδοξο τρόπο τὶς θρησκευτικὲς προλήψεις. Ἡ μικρότερη ἀντίφαση γι' αὐτοὺς τοὺς λντιβιντουαλιστὲς δὲ θρυσκόταν στὴν ἐκλογή, σὰν πρότυπο λογικῆς, τῆς πιὸ χυδαίας ἐπιστημονολογίας. Ἀρνιόνταν τὰ πάντα ἐκτὸς ἀπὸ τὶς πιὸ ἀμφισβητήσιμες ἀξίες, τὶς ἀξίες τοῦ Μ. Ὀμαί.

Μολαταῦτα, μὲ τὸ νὰ κάνουν ἄρθρο πίστεως τοὺς τὴν πιὸ ἀνόητη λογικὴ, οἱ μηδενιστὲς κληροδότησαν ἓνα πρότυπο στοὺς διαδόχους τοὺς. Δὲν πίστευαν σὲ τίποτ' ἄλλο ἐκτὸς ἀπὸ τὴ λογικὴ καὶ τὸ συμφέρον. Ἀλλὰ ἀντὶ γιὰ τὸ σκεπτικισμό προτίμησαν νὰ χρισθοῦν ἀπόστολοι καὶ ἔγιναν σοσιαλιστὲς. Ἐδῶ θρυσκεται ἡ ἀντίφασή τοὺς. Ὅπως ὄλα τὰ νεανικά πνεύματα, ἐνοιωθαν ταυτόχρονα καὶ τὴν ἀμφιβολία καὶ τὴν ἀνάγκη τῆς πίστεως. Σὰν προσωπικὴ τοὺς λύση διάλεξαν νὰ δώσουν στὴν ἄρνησή τοὺς τὴν ἀδιαλλαξία καὶ τὸ πάθος τῆς πίστεως. Τί τὸ παράξενο λοιπόν; Ὁ Βαιντλέ ἀναφέρει τὴν περιφρονητικὴ φράση τοῦ φιλόσοφου Σολοβιὼφ ποὺ καταγγέλλει αὐτὴ τὴν ἀντίφαση: «Ὁ ἄνθρωπος προέρχεται ἀπὸ τὸν πίθηκο: ἄς ἀγαπᾶμε λοιπόν ὁ ἓνας τὸν ἄλλο.» Κι ὁμοίως ἡ ἀλήθεια τοῦ Πιζάρεφ θρυσκεται σ' αὐτὸ τὸ διχασμὸ. Ἄν ὁ ἄνθρωπος εἶναι εἶδωλο καὶ ὁμοίωμα τοῦ Θεοῦ, τότε δὲν πειράζει ποὺ στερεῖται τὴν ἀνθρώπινη ἀγάπη, θάρθει μιά μέρα ποὺ θὰ τὴ χορτάσει. Ἀλλὰ ἂν εἶναι ἓνα πλάσμα τυφλὸ ποὺ πλανιέται στὰ σκοτάδια μὲς ἀνελέτητης καὶ περιορισμένης κατάστασης, ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ τοὺς ὁμοίους του καὶ τὴν εὐκολομετάβλητη ἀγάπη τοὺς. Ἄλλωστε ποὺ μπορεῖ νὰ θρεῖ καταφυγὴ τὸ ἔλεος, ἂν ὄχι σ' ἓναν κόσμον χωρὶς θεοῦ; Στὸν ἄλλο κόσμον, ἡ θεία γάρη προβλέπει γιὰ τὰ πάντα, ἀκόμα καὶ γι' αὐτοὺς ποὺ δὲν ἔχουν ἀνάγκη. Ἐκεῖνοι ποὺ ἀρنيοῦνται τὰ πάντα καταλαβαίνουν τουλάχιστον αὐτό: πὼς ἡ ἄρνηση εἶναι εὐστυχία. Μποροῦν λοιπόν νὰ γίνουν κοινωνοὶ τῆς δυστυχίας τοῦ ἄλλου καὶ ν' ἀρνηθοῦν τελικὰ τὸν ἑαυτὸ

1. «Ἡ Ρωσία παρούσα καὶ ἀπούσα. (ἐκδ. Γκαλλιμὸρ).

τους. Τὸν Πιζάρεφ δὲν τὸν τρόμαζε ἡ σκέψη τῆς δολοφονίας μιᾶς μητέρας κι ὁμως θρῆκε τὰ σωστά λόγια γιὰ νὰ μιλήσει γιὰ τὴν ἀδικία. Ἦθελε νὰ χαίρεται ἐγωιστικὰ τὴ ζωὴ, ἀλλὰ δοκίμασε τὴ φυλακὴ καὶ στὸ τέλος τρελάθηκε. Ὁ τόσος κυνισμὸς ποὺ ἐπέδειξε, τὸν ὀδήγησε τελικὰ στὸ νὰ γνωρίσει τὴν ἀγάπη, νὰ ἐξοριστεῖ γι' αὐτὴ, νὰ φτάσει ὡς τὴν αὐτοκτονία, ξαναβρίσκοντας ἔτσι ἀντὶ γιὰ τὸ ἄτομο-βασιλιὰ ποὺ ἤθελε νὰ πλάσει, τὸν πανάθλιο καὶ δυστυχισμένο συνηθισμένο ἄνθρωπο, ποὺ τὸ μεγαλεῖο του εἶναι μοναδικὸ γιὰ νὰ φωτίζει τὴν ἱστορία.

Ὁ Μπακούνιν ἐνσαρκώνει μὲ ἄλλη μορφή τις ἴδιες ἀντιφάσεις. Πεθαίνει τὴν παραμονὴ τῆς τρομοκρατικῆς ἐποποιίας.¹ Ἄλλωστε ἀποκήρυξε προκαταβολικὰ τὴν ἀτομικὴ τρομοκρατία καὶ κατήγγειλε τοὺς «Βρούτους τῆς ἐποχῆς του». Τοὺς σεβόταν ὁμως ἀφοῦ ἀποδοκίμασε τὸ Χέρτσεν ποὺ ἔκανε δημόσια κριτικὴ τῆς ἀποτυχημένης ἀπόπειρας τοῦ Καρακόσωφ νὰ δολοφονήσῃ τὸν τσάρο Ἀλέξανδρο 2ο τὸ 1866. Αὐτὸς δὲ σεβασμὸς εἶχε τὰ αἰτιά του. Ὁ Μπακούνιν ἐπέδρασε στὴ μετέπειτα πορεία τῶν γεγονότων, ἔπως ὁ Μπιελίνσκι καὶ οἱ μηδενιστές, στὴν περιοχὴ τῆς ἀτομικῆς ἐξέγερσης. Ἀλλὰ πρόσφερε κάτι περισσότερο: ἓνα σπέρμα πολιτικοῦ κυνισμοῦ ποὺ θὰ ἀποκρυσταλλωθεῖ σὲ δόγμα στὸ Νετσάγιεφ καὶ θὰ ὠθήσῃ στὰ ἄκρα τὸ ἐπαναστατικὸ κίνημα.

Μόλις ὁ Μπακούνιν εἶχε περάσει τὴν ἐφηβικὴ ἡλικία, κι ἀναστατώνεται, συγκλονίζεται ἀπὸ τὴ φιλοσοφία τοῦ Χέγκελ μὲ μιὰ ἀπαράμιλλη δόνηση. Βυθίζεται σ' αὐτὴ μέρα καὶ νύχτα «μέχρι τρέλας», ἔπως λέει. «Δὲν ἔβλεπα τίποτ' ἄλλο ἐκτὸς ἀπὸ τίς κατηγορίες τοῦ Χέγκελ.» Καὶ θγαίνει ἀπ' αὐτὴ τὴ μύηση μὲ τὴν ἐξαρση τοῦ νεοφώτιστου. «Τὸ προσωπικό μου ἐγὼ σκοτώνεται γιὰ πάντα, ἡ ζωὴ μου εἶναι ἡ πραγματικὴ ζωὴ. Ταυτίζεται κατὰ κάποιον τρόπο μὲ τὴν ἀπόλυτη ζωὴ.» Λίγος καιρὸς τοῦ χρειάστηκε γιὰ νὰ ἀντιληφθεῖ τοὺς κινδύνους τούτης τῆς ζωντανῆς θέσης. Αὐτὸς ποὺ κατὰλαβε τὴν πραγματικότητα δὲν ἐξεγείρεται ἐναντίά της,

1. 1876.

ἀλλά τῇ χαίρεται: νά λοιπόν πού γίνεται κονφορμιστής. Τίποτε στόν Μπακούνιν δέν ἔδειχνε πῶς θά γινόταν ὁ φανατικός ὑπέρμαχος αὐτῆς τῆς φιλοσοφίας. Εἶναι ἀκόμα πιθανό πῶς τὸ ταξίδι του στή Γερμανία καί τῆ ἀσχημη γνώμη πού σχημάτισε γιά τοὺς Γερμανούς, τὸν προδιάθεσαν ὄχι εὐνοϊκά γιά νά δεχτεῖ, ὅπως ὁ γερο - Χέγκελ, πῶς τὸ πρωσσι-κὸ Κράτος θά ἦταν ὁ ἐνδεδειγμένος θεματοφύλακας τῶν προθέσεων τοῦ πνεύματος. Περισσότερο Ρῶσος κι ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν τσάρο, παρά τὰ διεθνιστικὰ ὄνειρά του, δέν μπορούσε νά προσυπογράψει τὴν ἀπολογία τῆς Πρωσίας, πού στηριζόταν σὲ μιὰ πολὺ ἀσταθῆ λογική, ὅταν ὑποστήριζε πῶς: «Ἡ θέληση τῶν ἄλλων λαῶν δέν ἔχει κανένα δικαίωμα γιὰτὶ μόνο ὁ λαὸς πού ἀντιπροσωπεύει αὐτὴ τὴ θέληση (τοῦ Πνεύματος) ἐξουσιάζει τὸν κόσμο.» Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, ὁ Μπακούνιν ἀνακάλυψε τὸ γαλλικὸ σοσιαλισμὸ καί ἀναρχισμὸ στὴ δεκαετία τοῦ '40 καί ἔγινε φορέας μερικῶν τάσεων του. Πάντως, ὁ Μπακούνιν ἀπορρίπτει καταγωγῶς τὴ γερμανικὴ ἰδεολογία. Εἶχε δοθεῖ στὸ ἀπόλυτο, ὅπως θά δινόταν καί στὴ γενικὴ καταστροφή, μὲ τὴν ἴδια παθιασμένη ὁρμή, μὲ τὸ πάθος τοῦ «Ὅλα ἢ Τίποτα» πού διαπιστώνουμε σ' αὐτὸν στὴν πιὸ καθαρὴ του ἔκφραση.

Ἀφοῦ ὕμνησε τὴν ἀπόλυτὴ Ἐνότητα, ὁ Μπακούνιν περνᾷ στὸ στοιχειώδη μανιχαϊσμὸ.¹ Θέλει χωρὶς ἀμφιβολία, σὰν κατάληξη, «τὴν παγκόσμια καί αὐθεντικὰ δημοκρατικὴ Ἐκκλησία τῆς ἐλευθερίας.» Νά ποιά εἶναι ἡ θρησκεία του ἀνήκει στόν αἰῶνα του. Κι ὅμως δέν εἶναι βέβαιο ὅτι ἡ πίστη του σχετικὰ μ' αὐτὸ ἦταν ἀκλόνητη. Στὴν «Ἐξομολόγησή» του στὸ Νικόλαο Ιο ἐτόνος φαίνεται εἰλικρινῆς ὅταν λέει ὅτι ποτὲ δέν μπόρεσε νά πιστέψει στὴν τελικὴ ἐπανάσταση «παρὰ μὲ μιὰ ὑπερφυσικὴ κι ὀδυνηρὴ προσπάθεια,

1. Μανιχαϊσμός: θρησκευτικὴ αἵρεση τοῦ Πέρσου Μάνεντος, πού προήλθε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ περσικοῦ δυαδισμοῦ, τοῦ συνεχοῦς δηλαδὴ ἀνταγωνισμοῦ ἀνάμεσα στὸ καλὸ καί τὸ κακὸ καί πρέσβευε πῶς ἡ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου ἐξασφαλίζεται μὲ τὸν αὐστηρὸ ἀσκητικὸ βίο, πού εἶναι ὅμως προσιτὸς μόνο σὲ λίγους ἐκλεκτοῦς. (Σημ. τ. Μετ.).

πνίγοντας βίαια τήν έσωτερική φωνή πού μου ψιθύριζε τόν παραλογισμό τής έλπίδας μου.» 'Ο θεωρητικός του ίδιμοραλισμός είναι άπεναντίας πολύ πιό σταθερός και τόν βλέπουμε συχνά νά δείχνει έδω τήν άνεση και τή χαρά ένός όρμητικού ζώου. 'Η Ιστορία κατευθύνεται άπό δυό μόνο άρχές, τό Κράτος και τήν κοινωνική επανάσταση, τήν επανάσταση και τήν άντεπανάσταση, πού δέν πρόκειται ποτέ νά φιλιώσουν αλλά πού έχουν εμπλακεί σ' Έναν άγώνα μέχρι θανάτου. Τό Κράτος είναι τό έγκλημα. «Τό μικρότερο και τό λιγότερο επιθετικό Κράτος είναι έγκληματικό άκόμα και στά όνειρά του.» 'Η επανάσταση λοιπόν είναι τό καλό. Αύτός ό άγώνας πού ξεπερνά τήν πολιτική είναι επίσης ό άγώνας τών έσωφορικών άρχών ενάντια στις θεϊκές. 'Ο Μπακούνιν επανεισάγει ρητά μέσα στην επαναστατική δράση Ένα άπό τά θέματα τής ρομαντικής εξέγερσης. 'Ο Προυτόν δήλωνε κιόλας πώς Θεός είναι τό Κακό και φώναζε: «'Ελα, Σατανά, συκοφαντημένε άπό τούς μικρούς και τούς βασιλιάδες.» 'Ο Μπακούνιν μάς επιτρέπει νά διακρίνουμε επίσης όλο τό βάθος μιās φαινομενικά πολιτικής εξέγερσης. «Τό Κακό είναι ή σατανική εξέγερση ενάντια στη θεία έξουσία, έξέγερση στην όποία βλέπουμε τό γόνιμο σπέρμα όλων τών σταθμών τής ανθρώπινης χειραφέτησης. 'Όπως οι Φρατιτσέλλι τής Βοημίας στό 14ο αιώνα, οι σημερινοί σοσιαλιστές επαναστάτες άναγνωρίζονται σήμερα άπό τις λέξεις: «Στ' όνομα του μεγάλου άδικημένου.»

"Αρα ό άγώνας ενάντια στη δημιουργία θά είναι χωρίς Έλεος και ήθική άφοδ ή μόνη σωτηρία βρίσκεται στην έξόντωση. «Τό πάθος τής καταστροφής είναι πάθος δημιουργικό.» Οι καρτές σελίδες του Μπακούνιν πάνω στην επανάσταση του '48' βροντοφωνάζουν μανιασμένα αυτή τή χαρά τής καταστροφής. «Γιορτή χωρίς άρχή και δίχως τέλος», Έγραφε. Και πραγματικά, ή επανάσταση είναι γιορτή, μέ τήν Ιερή Έννοια τής λέξης, γι' αυτόν και για όλους τούς καταπιεζόμενους. Στο σημείο αυτό Έρχεται στό νοδ ό Γάλλος άναρ-

1. «Έξομολόγησθ», σελ. 102 κ.έ.

χικός Κερντερουά¹, πού στο βιβλίο του «Ζήτηω ἢ ἡ ἐπανάσταση τῶν κοζάκων» καλοῦσε τίς ὀρδές τοῦ Βορρά νά ἐρημώσουν τὰ πάντα. Κι αὐτὸς ἤθελε «νά φέρει τὸν πυρὸς στὸ σπίτι τοῦ πατέρα» καὶ φώναζε διὸ δὲν ἔλπιζε παρὰ μόνο στὴν ἀνθρώπινη καταστροφή καὶ τὸ χάος. Ἐννοοῦσε τὴν ἐξέγερση μὲ τίς καθαρὰ δικές της ἐκδηλώσεις, στὴ βιολογικὴ τῆς ἀλήθεια. Γι' αὐτὸ ὁ Μπακούνιν ἦταν ὁ μόνος τῆς ἐποχῆς τοῦ πού ἄσκησε κριτικὴ μ' ἐξαιρετικὸ βάθος στὴν κυβέρνησι τῶν σοφῶν. Ἐνάντια σὲ κάθε ἀφαίρεση, θέλησε νά υπερασπίσει τὸν ἀκέραιο ἄνθρωπο πού ταυτίζεται ὀλοκληρωτικὰ μὲ τὴν ἐξέγερσή του. Ἄν δοξάζει τὸ ληστή, τὸν ἀρχηγὸ τῶν ζακερί, ἂν πρότυπά του εἶναι ὁ Στέγκα Ράζιν καὶ ὁ Πουγκατσῶφ, αὐτὸ οφείλεται στὸ ὅτι αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι πολέμησαν χωρὶς θεωρία καὶ χωρὶς ἀρχές γιὰ τὸ ἰδανικὸ τῆς καθαρῆς ἐλευθερίας. Ὁ Μπακούνιν εἰσάγει στὸ ἐπίκεντρο τῆς ἐπανάστασης τὴ γυμνὴ ἀρχὴ τῆς ἐξέγερσης. «Ἡ θύελλα καὶ ἡ ζωὴ, νά τί μᾶς χρειάζεται. Ἐνας νέος κόσμος, χωρὶς νόμους καὶ γι' αὐτὸ ἐλεύθερος.»

Ἄλλὰ ἕνας κόσμος χωρὶς νόμους εἶναι ἐλεύθερος; Νά τὸ ἐρῶνται πού θέτει κάθε ἐξέγερση. Ἄν ἐπρόκειτο νά ζητήσουμε τὴν ἀπάντηση ἀπὸ τὸν Μπακούνιν θά ἦταν ξεκάθαρη. Μολονότι ἀντιτάχτηκε σὲ ὅλες τίς περιπτώσεις καὶ μὲ τὴ μεγαλύτερη σαφήνεια στὸ δεσποτικὸ σοσιαλισμὸ, ἀπὸ τὴ στιγμή πού προσδιορίζει ὁ ἴδιος τὴν κοινωνία τοῦ μέλλοντος, τὴν παρουσιάζει, ἀδιαφορώντας γιὰ τὴν ἀντίφαση, σὰ δικτατορία. Τὸ καταστατικὸ τῆς Διεθνoῦς Ἀδελφότητας (1864 - 1867) πού συνέταξε ὁ ἴδιος, προβλέπουν τὴν ἀπόλυτη ὑποταγὴ τοῦ ἀτόμου στὴν κεντρικὴ ἐπιτροπὴ κατὰ τὸ χρόνο δράσης. Τὸ ἴδιο προβλέπεται καὶ γιὰ τὴν περίοδο πού θά ἐπακολουθήσει τὴν ἐπανάσταση. Ἐλπίζει νά ὑπάρχει στὴν ἐλευθερωμένη Ρωσία «μιά ἰσχυρὴ δικτατορικὴ ἐξουσία... μιά ἐξουσία πού γύρω της θά συσπειρώνονται οἱ ὀπαδοὶ της, θά δέχεται τίς συμβουλές τους καὶ θά στηρίζεται

1. Κλώντ Ἀρμέλ καὶ Ἀλαίν Σεράν: «Ἱστορία τῆς Ἀναρχίας», τόμ. 1.

στην ελεύθερη συνεργασία τους, αλλά πού δὲ θὰ περιορίζεται ἀπὸ τίποτα καὶ ἀπὸ κανένα». Ὁ Μπακούιν συνέβαλε στὴ διαμόρφωση τῆς λενινιστικῆς θεωρίας ἔσο καὶ ὁ ἐχθρὸς του ὁ Μάρξ. Ἄλλωστε, τὸ ὄνειρο τῆς ολαδικῆς ἐπαναστατικῆς αὐτοκρατορίας, ὅπως τὸ ἀνέπτυξε ὁ Μπακούιν στὸν τσάρο, εἶναι τὸ ἴδιο πού πραγματοποιήσε ὁ Στάλιν, ἀκόμα καὶ μέχρι τὶς λεπτομέρειες τῶν συνόρων. Οἱ ἀντιλήψεις αὐτές, προερχόμενες ἀπὸ ἕναν ἄνθρωπο πού εἶπε πὼς ὁ σπουδαιότερος κινητήριος μοχλὸς τῆς τσαρικῆς Ρωσίας ἦταν ὁ φόβος καὶ πού ἀρνιόταν τὴ μαρξιστικὴ θεωρία γιὰ τὴν κομμουνιστικὴ δικτατορία, μπορεῖ νὰ φανοῦν ἀντιφατικές. Ἄλλὰ αὐτὴ ἡ ἀντίφαση δείχνει πὼς οἱ ἀπολυταρχικὲς θεωρίες ἔχουν κατὰ ἕνα μέρος τὴν πηγὴ τους στὸ μηδενισμό. Ὁ Πιζάρεφ δικαιολογεῖ τὸν Μπακούιν. Ὁ τελευταῖος ἤθελε θέβαια τὴν δλοκληρωτικὴ ἐλευθερία. Ἄλλὰ τὴν ἀναζητοῦσε μέσα σὲ μιὰ δλοκληρωτικὴ καταστροφή. Καταστρέφοντας τὰ πάντα σημαίνει νὰ οἰκοδομεῖς χωρὶς θεμέλια· ἀλλὰ θὰ πρέπει νὰ κρατᾶς ὄρθιους τοὺς τοίχους μὲ τὰ χέρια σου. Ἐκεῖνος πού ἀπαρνιέται τὸ παρελθὸν στὸ σύνολό του, χωρὶς νὰ κρατᾶ τίποτα πού νὰ χρησιμέψει γιὰ νὰ ζωογονήσει τὴν ἐπανάσταση, καταδικάζεται νὰ βρεῖ τὴ δικαίωση μόνο στὸ μέλλον καὶ στὸ μεταξὺ ἀναθέτει στὴν ἀστυνομία νὰ τὸν δικαιώσει γιὰ τὸ παρόν. Ὁ Μπακούιν κήρυσσε τὴ δικτατορία ὄχι ἐναντία στὴν καταστροφικὴ μανία του ἀλλὰ σὲ ἀρμονία μ' αὐτή. Πραγματικὰ τίποτα δὲν μποροῦσε νὰ τὸν σταματήσει στὸ δρόμο του ἀφοῦ οἱ ἠθικὲς ἀξίες εἶχαν μπεῖ κι αὐτὲς στὸ χωνευτήρι τῆς δλοκληρωτικῆς ἀρνήσεως. Μὲ τὴν ἔντονα δουλοπρεπῆ «Ἐξομολόγησή» του στὸν τσάρο, πού τὴν ἔγραψε γιὰ νὰ ἀφεθεῖ ἐλεύθερος, εἰσάγει θεαματικὰ τὸ διπλὸ παιχνίδι στὴν ἐπαναστατικὴ πολιτικὴ. Μὲ τὴν «Κατήχηση τοῦ Ἐπαναστάτη», πού μᾶλλον ἔγραψε στὴν Ἑλβετία μὲ τὸ Νετσάγιεφ, δίνει μορφή — ἄσχετα ἂν ἀργότερα τὴν ἀπαρνήθηκε — στὸν πολιτικὸ ἐκεῖνο κυνισμό πού ἀπὸ τότε δὲν ἔπαψε νὰ βαρᾶνει στὸ ἐπαναστατικὸ κίνημα καὶ πού ὁ ἴδιος ὁ Νετσάγιεφ λάμπρυνε μὲ προκλητικὸ τρόπο.

Φυσιογνωμία λιγότερο γνωστὴ καὶ πιδ μυστηριώδης ἀ-

πό του Μπακούνιν, αλλά περισσότερο σημαντική ως προς το θέμα μας, ο Νετσάγιεφ προώθησε τη συνοχή του μηδενισμού όσο μακρύτερα μπορούσε. Αυτό το πνεύμα δεν παρουσιάζει σχεδόν καμιά αντίφαση. Έμφανίζεται το 1866 στους κύκλους της επαναστατικής διανοητικότητας και πεθαίνει με σκοτεινό τρόπο το Γενάρη του 1882. Στο σύντομο αυτό χρονικό διάστημα δεν έπαψε στιγμή να σαγηνεύει: τους φοιτητές γύρω του, τον ίδιο τον Μπακούνιν και τους αυτοεξόριστους επαναστάτες, τους φρουρούς της φυλακής του, που κατόρθωσε να παρασύρει σε μία αλλόκοτη συνωμοσία. Κατά την εποχή της εμφάνισής του είναι πιά σίγουρος γι' αυτό που πιστεύει. Ο Μπακούνιν γοητεύτηκε τόσο πολύ απ' αυτόν, ώστε δέχτηκε να του αναθέτει φανταστικές αποστολές γιατί αναγνώριζε σ' αυτή την άμελικτη, φυσιογνωμία αυτό που θάθελε να ήταν και κατά κάποιο τρόπο αυτό που θά ήταν ο ίδιος αν μπορούσε να γιατρευτεί απ' την καρδιά του. Ο Νετσάγιεφ δεν περιορίστηκε να πεί ότι θάπρεπε να πραγματοποιηθεί η ένωση «με τον άγριο κόσμο των ληστών, αυτό το άληθινό και ξεχωριστό επαναστατικό περιβάλλον της Ρωσίας», ούτε να γράφει για μία ακόμα φορά, όπως ο Μπακούνιν, ότι από εδώ και μπρός η πολιτική θά είναι θρησκεία και η θρησκεία πολιτική. Έγινε ο άτεγκτος μοναχός μας απελπισμένης επανάστασης. Το περισσότερο κατάδηλο όνειρό του ήταν να εγκαθιδρύσει την εγκληματική τάξη, που θά επέτρεπε τη διάδοση και τον τελικό θρίαμβο της μαύρης θεότητας που είχε αποφασίσει να υπηρετεί.

Δεν άσχολήθηκε μόνο με την παγκόσμια καταστροφή, και πρωτοτύπησε στο ότι διεκδικούσε ψυχρά για όσους άφοσιώνονται στην επανάσταση το «Όλα επιτρέπονται», και ούσιαστικά να τους επιτρέπονται τά πάντα. «Επανάστάτης είναι ένας άνθρωπος καταδικασμένος από τά πρίν. Δέν πρέπει να έχει ούτε φλογερές σχέσεις, ούτε πράγματα ή πρόσωπα αγαπημένα. Θάπρεπε ν' απαλλαγεί ακόμα κι απ' τ' όνομά του. Όλα σ' αυτόν πρέπει να συγκεντρώνονται σ' ένα μόνο πάθος: την επανάσταση.» Άν πραγματικά ή ιστορία, κατά παράδοσή κάθε άρχης, δημιουργείται μόνο από την πά-

λη ανάμεσα στην επανάσταση και την αντεπανάσταση, δέν υπάρχει άλλη λύση παρά να ένστερνιστεί κανείς ολοκληρωτικά μιὰ από τούτες τις δυο αξίες: τὸ θάνατο ἢ τὴν ἀνάσταση. Ὁ Νετσάγιεφ φτάνει στὰ ἄκρα αὐτῆς τῆς λογικῆς. Γιὰ πρώτη φορά μὲ τὸ Νετσάγιεφ ἡ επανάσταση θὰ ἀποχωριστεῖ σαφῶς ἀπὸ τὴν ἀγάπη καὶ τὴ φιλία.

Διακρίνουμε σ' αὐτὸν τις συνέπειες τῆς αὐθαίρετης ψυχολογίας ποὺ φορέας τῆς ἦταν ἡ σκέψη τοῦ Χέγκελ. Ἀλλὰ ὁ Χέγκελ δεχόταν πῶς ἡ ἀλληλοαναγνώριση τῶν συνειδήσεων εἶναι κατορθωτὴ μόνο μὲ τὴν ἀντιμετώπιση τῆς ἀγάπης.¹ Ἀρνήθηκε ὁμως νὰ θέσει στὸ πρῶτο πλάνο τῆς ἀνάλυσής του αὐτὸ τὸ «φαινόμενο» ποὺ κατὰ τὴ γνώμη του «δέν εἶχε τὴ δύναμη, τὴν ὑπομονὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ ἀρνητικοῦ». Προτίμησε νὰ δείξει τις συνειδήσεις σὲ μιὰ μάχη τυφλῶν καθουριῶν ποὺ ψηλαφοῦν στὰ σκοτεινὰ πάνω στὴν ἄμμο τῶν θαλασσῶν γιὰ ν' ἀρπαχτοῦν τελικὰ σὲ μιὰ θανάσιμη πάλη κι ἄφησε θεληματικὰ κατὰ μέρος τὴν ἄλλη εἰκόνα, θεμιτὴ κι αὐτὴ, τῶν φάρων ποὺ φάχνουν ἐπίμοχθα νὰ βροῦν ἕναν ὁμοίό τους μέσα στὴ νύχτα γιὰ νὰ ἐνωθοῦν τελικὰ μαζί του δίνοντας περισσότερο φῶς. Αὐτοὶ ποὺ ἀγαπιοῦνται, οἱ φίλοι, οἱ ἐραστές, ξέρουν πῶς ἡ ἀγάπη δέν εἶναι μόνο λάμψη ἀλλὰ κι ἐπίπονος κι ἐπίμοχθος ἀγώνας μέσα στὰ σκοτάδια γιὰ ὀριστικὴ ἀναγνώριση καὶ συνταίριασμα. Τέλος πάντων, ἂν γνώρισμα τῆς ἱστορικῆς ἀρετῆς εἶναι ἡ ὑπομονή, ἡ πραγματικὴ ἀγάπη εἶναι τὸ ἴδιο ὑπομονετικὴ ἔπως καὶ τὸ μίσος. Ἡ διεκδίκηση τῆς δικαιοσύνης δέν εἶναι ἄλλωστε ἡ μόνη ποὺ δικαιώνει στὸ διάβα τῶν αἰῶνων τὸ ἐπαναστατικὸ πάθος, ποὺ στηρίζεται ἐπίσης καὶ σὲ μιὰ ὀδυνηρὴ ἐπιθυμία φιλίας γιὰ ὅλους, ἄκόμα καὶ κυρίως μπροστὰ σ' ἕναν ἐχθρικό οὐρανό. Ἐκείνοι ποὺ πεθαίνουν γιὰ τὴ δικαιοσύνη, σ' ὄλες τις ἐποχές, ὀνομάζονταν «ἀδέρφια». Ἡ βία, γιὰ ὅλους αὐτοὺς, στρέφεται ἐνάντια στὸν ἐχθρό, στὴν ὑπηρεσία τῆς κοινότητος

1. Μπορεῖ νὰ πραγματοποιηθεῖ ἐπίσης μὲ τὸ θαυμασμὸ στὸν ὁποῖο ἡ λέξη «δάσκαλος» παίρνει τότε σπουδαία ἔννοια: σημαίνει αὐτὸν ποὺ διαπλάθει χωρὶς νὰ καταστρέφει.

των καταπιεσμένων. Ἄλλὰ ἂν ἡ ἐπανάσταση ἀποτελεῖ τὴ μοναδικὴ ἀξία, τότε ἀπαιτεῖ τὰ πάντα, ἀκόμα καὶ τὴν καταμήνυση, πού σημαίνει, ἀκόμα καὶ νὰ θυσιάσεις τὸ φίλο. Ἀπὸ ἐδῶ καὶ πέρα ἡ βία θὰ στραφεῖ ἐνάντια σ' ἑλοὺς ἐν ὀνόματι μιᾶς ἀφρημένης ἰδέας. Χρειάστηκε ἡ ἔλευση τοῦ βασιλείου τῶν δαιμονισμένων γιὰ νὰ λεχθεῖ ξαφνικὰ πῶς ἡ ἐπανάσταση, αὐτὴ καθαυτὴ, πέρασε μπροστὰ ἀπὸ κείνους πού ἤθελε νὰ σώσει καὶ πῶς ἡ φιλία, πού μέχρι τότε μεταμόρφωνε τίς ἡττες, θάπρεπε νὰ θυσιασθεῖ καὶ ν' ἀναβληθεῖ γιὰ τὴν ἀδηλη ἀκόμα μέρα τῆς νίκης.

Ἡ πρωτοτυπία τοῦ Νετσόγιεφ βρίσκεται λοιπὸν στὴ δικαίωση τῆς βίας πού ὑπέφεραν τ' ἀδέρφια. Διαμορφώνει τὴν «Κατήχηση» μὲ τὸν Μπακούιν. Ἄλλὰ δταν ἐκεῖνος, μέσα σὲ μιὰ μορφή παραφροσύνης, τοῦ ἔδωσε τὴν ἐντολὴ ν' ἀντιπροσωπεύει στὴ Ρωσία μιὰ εὐρωπαϊκὴ ἐπαναστατικὴ ἔνωση πού ὑπῆρχε μόνο στὴ φαντασία του, ὁ Νετσόγιεφ κατάχτησε πραγματικὰ τὴ Ρωσία, ἱδρύσε τὴν «Ἐταιρία τοῦ Τσεκουριού» καὶ διατύπωσε ὁ ἴδιος τὸ καταστατικὸ τῆς. Ὑπάρχει στὸ καταστατικὸ αὐτό, πού εἶναι ἀναμφισβήτητα ἀπαραίτητο σὲ κάθε πολιτικὴ ἢ στρατιωτικὴ δράση, ἡ μυστικὴ κεντρικὴ ἐπιτροπὴ, στὴν ὁποία ὅλοι πρέπει νὰ ὀρκίζονται ἀπόλυτῃ πίστῃ. Ἄλλὰ ὁ Νετσόγιεφ κάνει κάτι περισσότερο ἀπὸ τὴ στρατιωτικοποίησι τῆς ἐπανάστασης δταν δέχεται διὰ οἱ ἀρχηγοί, γιὰ νὰ καθοδηγοῦν τοὺς ὑφιστάμενους, ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ χρησιμοποιοῦν τὴ βία καὶ τὸ ψέμα. Καὶ θὰ πεῖ ψέματα, γιὰ νὰ κάνει τὴν ἀρχή, δταν θὰ ὀνομαστεῖ ἀντιπρόσωπος αὐτῆς τῆς κεντρικῆς ἐπιτροπῆς πού ἦταν ἀκόμα ἀνύπαρκτη κι δταν θὰ ἰσχυριστεῖ πῶς διαθέτει ἀπεριόριστους πόρους γιὰ νὰ προσελκύσει τοὺς δισταχτικοὺς στὴ δράση πού θέλει ν' ἀναλάβει. Θὰ κάνει κάτι περισσότερο χωρίζοντας σὲ κατηγορίες τοὺς ἐπαναστάτες: "Ὅσοι ἀνήκουν στὴν πρώτη κατηγορία (οἱ ἀρχηγοί), ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ θεωροῦν τοὺς ἄλλους «σὰν κεφάλαιο πού μπορεῖ νὰ διατεθεῖ». Ὅλοι οἱ ἀρχηγοὶ τῆς ἱστορίας σκέφτονταν ἴσως ἔτσι, ἀλλὰ δὲν τὸ ἔλεγαν. Πάντως μέχρι τὸ Νετσόγιεφ κανένας ἐπαναστάτης ἀρχηγὸς δὲν τόλμησε νὰ τὸ ἀναγάγει σὲ κανόνα συμπεριφο-

ρας. Καμιά επανάσταση δὲν εἶχε μέχρι τότε θέσει στὴν κορυφὴ τῶν νόμων τῆς τῆς ὅτι ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ εἶναι ὄργανο. Ἡ στρατολογία γινόταν κατὰ τὸν πατροπαράδοτο τρόπο μὲ κριτήρια τὸ θάρρος καὶ τὸ πνεῦμα αὐτοθυσίας. Ὁ Νετσαγιεφ διδάσκει πὼς ἐπιτρέπεται ὁ ἐκδιασμός ἢ ἡ τρομοκράτηση τῶν εἰσπραχτικῶν καὶ ἡ ἐξαπάτηση τῶν μυημένων. Μποροῦν νὰ χρησιμεύουν ἀκόμα καὶ οἱ φανταστικοὶ ἐπαναστάτες ἀν τούς θάλει κανεῖς νὰ κάνουν τίς πιὸ ἐπικίνδυνες πράξεις. "Ὅσο γιὰ τούς καταπιεζόμενους, μιὰ καὶ πρόκειται νὰ σωθοῦν μιὰ γιὰ πάντα, μπορεῖ κανεῖς νὰ τούς καταπιέζει ἀκόμα περισσότερο. Αὐτὸ πὸ χάνουν θὰ τὸ κερδίσουν οἱ καταπιεζόμενοι τοῦ μέλλοντος. Ὁ Νετσαγιεφ ἔχει σὰν ἀρχὴ ὅτι πρέπει νὰ ὠθοῦνται οἱ κυβερνήσεις νὰ παίρνουν ἀστυνομικὰ μέτρα, ὅτι ποτὲ δὲν πρέπει νὰ θίγονται οἱ ἀντιπροσωπευτικοὶ ἀξιώματουχοὶ πὸ εἶναι πιὸ μισητοὶ στὸ λαὸ καὶ τέλος ὅτι ἡ μυστικὴ ἐταιρεία πρέπει νὰ ἀφιερώνει ὅλη τῆς τὴν ἐνεργητικότητα γιὰ ν' αὐξάνει τὴ δυστυχία καὶ τὴν ἀθλιότητα τῆς μάζας.

"Ἄν καὶ αὐτὲς οἱ μεγάλες σκέψεις ἔρρηκαν σήμερα τὴν πλήρη ἔκφρασή τους, ὁ Νετσαγιεφ δὲν ἔζησε νὰ δεῖ νὰ θριαμβεύουν οἱ ἀρχές του. Προσπάθησε ὁμως νὰ τίς ἐφαρμόσει κατὰ τὴ δολοφονία τοῦ φοιτητῆ Ἰβάνωφ, ἡ ὁποία ἀναψε τόσο τὰ πνεύματα τῆς ἐποχῆς, ὥστε ὁ Ντοστογιέφσκι τὴν πῆρε σὰν ἓνα ἀπὸ τὰ θέματα τῶν «Δαιμονισμένων». Ὁ Ἰβάνωφ, πὸ τὸ μόνο του σφάλμα ἦταν πὼς εἶχε ἀμφιβολίες σχετικὰ μὲ τὴν κεντρικὴ ἐπιτροπὴ, τῆς ὁποίας ἀντιπρόσωπος εἶχε αὐτοκηρυχτεῖ ὁ Νετσαγιεφ, ἀντιτάχθηκε στὴν επανάσταση, ἀφοῦ ἀντιτάχθηκε σ' αὐτὸ πὸ ταυτιζόταν μὲ τὴν επανάσταση. Ἐπρεπε λοιπὸν νὰ πεθάνει. «Τί δικαίωμα ἔχουμε νὰ στεροῦμε τὴ ζωὴ ἀπὸ ἓναν ἄνθρωπο; ρωτᾷε ὁ Οὐσπένσκι, ἓνας ἀπὸ τούς συντρόφους τοῦ Νετσαγιεφ. —Δὲν εἶναι μόνο δικαίωμα, ἀλλὰ καὶ καθήκον μας νὰ ἐξαλείψουμε ὅ,τι βλάπτει τὴν ὑπόθεσή μας.» "Ὅταν ἡ επανάσταση εἶναι ἡ μόνη ἀξία, δὲν ὑπάρχουν πιὰ δικαιώματα ἀλλὰ μόνο καθήκοντα. Ἄλλὰ μὲ μιὰ ἄμεση ἀντιστροφή στ' ὄνομα αὐτῶν τῶν καθηκόντων παίρνονται ὅλα τὰ δικαιώματα. Στ' ὄνομα τῆς ὑπόθεσης λοι-

πόν, ὁ Νετσάγιεφ, πού δὲν ὀργάνωσε καμιὰ ἀπόπειρα ἐνάντια στὴ ζωὴ ἑνὸς τυράννου, σκοτώνει τὸν Ἰβάνωφ σὲ ἐνέδρα. Μετὰ ἐγκαταλείπει τὴ Ρωσία καὶ πηγαίνει νὰ βρεῖ τὸν Μπακούνιν, πού δὲ συμφωνεῖ καὶ καταδικάζει αὐτὴ τὴν «ἀποτρόπαιη ταχτική». «Στὸ τέλος πείστηκε σιγά - σιγά, γράφει ὁ Μπακούνιν, πὼς γιὰ νὰ δημιουργηθεῖ μιὰ ἀφθαρτὴ κοινωνία πρέπει νὰ πάρει σὰ βάση τὴν πολιτικὴ τοῦ Μακιαθέλι καὶ νὰ υἱοθετήσῃ τὸ σύστημα τῶν Ἰησουιτῶν: γιὰ τὸ σῶμα, ἡ ὠμὴ βία, καὶ γιὰ τὴν ψυχὴ, τὸ φέμα.» Αὐτὸ εἶναι σωστό. Ἄλλὰ στ' ὄνομα τίνος ἀποφάσισε ὁ Μπακούνιν πὼς αὐτὴ ἡ ταχτικὴ εἶναι ἀποτρόπαιη, ἀφοῦ κι αὐτὸς πίστευε πὼς ἡ ἐπανάσταση εἶναι τὸ μόνο καλὸ; Ὁ Νετσάγιεφ εἶναι πραγματικὰ στὴν ὑπηρεσία τῆς ἐπανάστασης, δὲν ὑπηρετεῖ τὸν ἑαυτὸ του, ἀλλὰ τὴν ὑπόθεση. Ὅταν τὸν παράδωσαν στὴ δικαιοσύνη, δὲν ἔκανε οὔτε τὴν παραμικρὴ παραχώρηση στοὺς δικαστές. Ὅταν τοῦ ἐπέβαλαν 25 χρόνια δεσμὰ, ἐξακολούθησε νὰ βασιλεύει μέσα στὴ φυλακὴ, ὀργανώνει τοὺς δεσμοφύλακες σὲ μυστικὴ ἑταιρία, προσχεδιάζει τὴ δολοφονία τοῦ τσάρου καὶ παραπέμπεται πάλι σὲ δίκη. Ὁ θάνατος στὰ ὑπόγεια ἑνὸς φρουρίου μετὰ ἀπὸ 12 χρόνια ἀπομόνωσης κλείνει τὴ ζωὴ τοῦ ἐπαναστάτη πού ἐγκαινίασε τὴ γενιὰ τῶν μεγάλων ἡγετῶν τῆς ἐπανάστασης πού τ' ἀψηφοῦν ὄλα.

Ἀπὸ τότε ὄλα ἐπιτρέπονται στοὺς κόλπους τῆς ἐπανάστασης, ἡ δολοφονία γίνεται ἠθικὴ ἀρχή. Μὲ τοὺς νέους φίλους τοῦ λαοῦ τὸ 1870 πιστέψαμε ὅτι τὸ ἐπαναστατικὸ αὐτὸ κίνημα πού ἦταν προῖον θρησκευτικῶν καὶ ἠθικῶν τάσεων καὶ πρὸς συναντᾶμε στοὺς Δεκεμβριστὲς καὶ τὸ σοσιαλισμὸ τοῦ Λαβρόφ καὶ τοῦ Χέρτσεν, θὰ σταματοῦσε τὴν ἐξέλιξη πρὸς τὸν πολιτικὸ κυνισμό πού διατύπωσε ὁ Νετσάγιεφ. Τὸ κίνημα τῶν φίλων τοῦ λαοῦ καλοῦσε τὶς «ζωντανὲς ψυχές» ζητώντας τους νὰ πᾶνε στὸ λαὸ καὶ νὰ τὸν μορφώσουν γιὰ νὰ πορευτεῖ ἀπὸ μόνος του πρὸς τὴ λύτρωση. Οἱ «ἀνανήψαντες ἀριστοκράτες» ἐγκατέλειπαν τὶς οἰκογένειές τους, ντύνονταν φτωχὰ ροῦχα καὶ πήγαιναν στὰ χωριὰ νὰ διδάξουν τοὺς χωρικοὺς. Ἄλλὰ ὁ χωρικὸς δυσπιστοῦσε καὶ σῶπαινε. Κι δταν δὲ σῶπαινε πρόδινε τὸν ἀπόστολο στὸ χωρο-

φύλακα. Αὐτὴ ἡ ἀποτυχία τῶν ὠραίων ψυχῶν ἐσπρωξε τὸ κίνημα πρὸς τὸν κυνισμό ἑνὸς Νετσάγιεφ ἢ τουλάχιστον πρὸς τὴν βία. Ὅταν ἡ ἰντελλιγκέντσια ἔνοιωσε πὼς δὲν μπορούσε νὰ κερδίσει τὸ λαὸ μὲ τὸ μέρος της, ἔνοιωσε πάλι μόνη ἀπέναντι στὸν ἀπολυταρχισμό. Πάλι ὁ κόσμος τῆς παρουσιάστηκε μὲ τὶς μορφές τοῦ ἀφέντη καὶ τοῦ δούλου. Ἡ ὁμάδα τῆς «Θέλησης τοῦ Λαοῦ» θὰ ἀναδείξει λοιπὸν σὲ ἀρχὴ τὴν ἀτομικὴ τρομοκρατία καὶ θὰ ἐγκαινιάσει τὴ σειρά τῶν δολοφονιῶν ποὺ συνεχίστηκε μέχρι τὸ 1905 μὲ τὸ σοσιαλ - επαναστατικὸ κόμμα. Οἱ τρομοκράτες γεννιοῦνται μέσα σ' αὐτὸ τὸ κλίμα μακριὰ ἀπὸ τὴν ἀγάπη, φανατισμένοι σχετικὰ μὲ τὴν ἐνοχὴ τῶν ἀφεντικῶν, ἀλλὰ μόνον μὲ τὴν ἀπελπισία τους, ἀντιμέτωποι μὲ τὶς ἀντιφάσεις τους, ποὺ θὰ μποροῦν νὰ λύσουν μόνο μὲ τὴ διπλὴ θυσία τῆς ἀθωότητος καὶ τῆς ζωῆς τους.

Οἱ ντελικάτοι φονιάδες

Τὸ 1878 εἶναι ὁ χρόνος ποὺ γεννήθηκε ἡ ρωσικὴ τρομοκρατία. Μιά πολὺ νέα κοπέλα, ἡ Βέρα Ζασσούλιτς, στὶς 24 τοῦ Γενάρη, τὴν ἐπομένη τῆς δίκης τῶν 193 δημοκρατικῶν, σκοτώνει τὸ στρατηγὸ Τρεπώφ, κυβερνήτη τῆς Ἁγίας Πετρούπολης. Ἀφοῦ ἀθωώθηκε ἀπὸ τοὺς ἐνόρκους, ξεφεύγει ἀπὸ τὴν ἀστυνομία τοῦ τσάρου. Αὐτὸς ὁ πυροβολισμὸς προκάλεσε ἕνα χεῖμαρρο ἀπὸ κατασταλτικὰ μέτρα καὶ ἀπόπειρες, ποὺ ἀκολουθοῦν διαδοχικὰ τὸ ἕνα τὸ ἄλλο καὶ ποὺ εἶναι φανερό πὼς τερματίστηκαν μόνο ὅταν ἄρχισαν νὰ ἀτονοῦν.

Τὸν ἴδιο χρόνο, ἕνα μέλος τῆς «Θέλησης τοῦ Λαοῦ», ὁ Κραφτσίνσκι, διατυπώνει τὶς ἀρχές τῆς τρομοκρατίας στὴ μπροσούρα τοῦ «Θάνατος στὸ θάνατο». Οἱ συνέπειες εἶναι σύμφωνες μὲ τὶς ἀρχές. Στὴν Εὐρώπη, ὁ αὐτοκράτορας τῆς Γερμανίας, ὁ βασιλιάς τῆς Ἰταλίας καὶ ὁ βασιλιάς τῆς Ἰσπανίας γίνονται στόχοι δολοφονικῶν ἀποπειρῶν. Μέσα στὸ 1878

ὁ Ἀλέξανδρος 2ος δημιουργεῖ τὴν Ὀχράνα, τὸ πῶς ἀποτελεσματικὸ ὄπλο τρομοκρατίας τοῦ Κράτους. Ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα ὁ 19ος αἰώνας εἶναι γεμάτος μὲ δολοφονίες, στὴ Ρωσία καὶ στὴ Δύση. Τὸ 1879 νέα ἀπόπειρα ἐνάντια στὸ βασιλιά τῆς Ἰσπανίας καὶ ἀποτυχημένη ἀπόπειρα ἐνάντια στὸν τσάρο. Τὸ 1881 δολοφονία τοῦ τσάρου ἀπὸ τοὺς τρομοκράτες τῆς «Θέλησης τοῦ Λαοῦ». Ἡ Σοφία Περόφοκαγια, ὁ Ζελιάμπωφ καὶ οἱ φίλοι τους πεθαίνουν στὴν κρεμάλα. Τὸ 1883 ἀπόπειρα ἐνάντια στὸν αὐτοκράτορα τῆς Γερμανίας, πού ὁ δολοφόνος του ἀποκεφαλίζεται. Τὸ 1887 ἐκτέλεση τῶν μαρτύρων τοῦ Σικάγου καὶ συνέδριο στὴ Βαλέντσια τῶν Ἰσπανῶν ἀναρχικῶν, πού ρίχνει τὸ τρομοκρατικὸ σύνθημα: «Ἄν ἡ κοινωνία δὲν προβεῖ σὲ παραχωρήσεις, τότε πρέπει ν' ἀφανιστεῖ ἢ δυστυχία καὶ τὸ κακό, ἀκόμα κι ἂν χρειαστεῖ νὰ χαθοῦμε καὶ ὅλοι ἐμεῖς μαζί του.» Στὴ δεκαετία τοῦ 1890 κορυφώνεται στὴ Γαλλία αὐτὸ πού ὀνομάζουμε ἔμπρακτη προπαγάνδα. Τὰ κατορθώματα τοῦ Ραβασόλ, τοῦ Βαιγιάν καὶ τοῦ Ἄνρι προετοιμάζουν τὴ δολοφονία τοῦ Καρλό. Μόνο τὸ 1892 ὑπολογίζεται πὼς ἔγιναν πάνω ἀπὸ χίλιες δυναμιτιστικὲς ἀπόπειρες στὴν Εὐρώπη καὶ πεντακόσιες περίπου στὴν Ἀμερική. Τὸ 1898 ἔχουμε τὴ δολοφονία τῆς αὐτοκράτειρας τῆς Αὐστρίας Ἐλισάβετ. Τὸ 1901 δολοφονία τοῦ προέδρου τῶν ΗΠΑ Μάκ Κίνλεϋ. Στὴ Ρωσία, ὅπου δὲ σταμάτησαν οἱ ἀπόπειρες ἐνάντια σὲ δευτερεύοντες ἀξιωματοῦχος τοῦ Κράτους, δημιουργεῖται τὸ 1903 ἡ «Μαχητικὴ Ὀργάνωση» τοῦ σοσιαλ - επαναστατικοῦ κόμματος, ὅπου συσπειρώνονται οἱ πῶς ἐξέχουσες μορφὲς τῆς ρωσικῆς τρομοκρατίας. Οἱ δολοφονίες τοῦ Πλέχδε ἀπὸ τὸ Σασόνωφ καὶ τοῦ μεγάλου δούκα Σέργιου ἀπὸ τὸν Καλιάγιεφ, τὸ 1905, ἀποτελοῦν τὸ κορύφωμα τριάντα χρόνων αἱματηρῆς ἀποστολῆς καὶ τερματίζουν τὴν ἐποχὴ τῶν μαρτύρων τῆς ἐπαναστατικῆς θρησκείας.

Ἔτσι ὁ μηδενισμὸς, στενὰ δεμένος μὲ τὸ κίνημα μιᾶς ἐξαπατημένης θρησκείας, καταλήγει νὰ γίνῃ τρομοκρατία. Μέσα στὸν κόσμον τῆς γενικῆς ἀρνήσεως, αὐτοὶ οἱ νέοι προσπαθοῦν, μὲ τὴ βόμβα καὶ τὸ ρεβόλβερ, ἀλλὰ καὶ μὲ τὸ θάρρος πού βάδιζαν πρὸς τὴν κρεμάλα, νὰ ξεπεράσουν τὴν ἀντί-

φαση και να δημιουργήσουν τις αξίες που είχαν ανάγκη. Μέχρι τότε οι άνθρωποι πέθαιναν στο όνομα αυτού που ήξεραν ή που πίστευαν πώς ήξεραν. Από τότε επικράτησε ή πιό δύσκολη συνήθεια, να θυσιάζονται για κάτι που δεν ξέρουν τίποτα γι' αυτό, εκτός από το ότι πρέπει να πεθάνουν για να υπάρχει αυτό το κάτι. Μέχρι τότε όσοι θάπρεπε να πεθάνουν, ελπίζαν πώς θα τους προστάτευε ο Θεός από την ανθρώπινη δικαιοσύνη. Άλλά όταν διαβάζουμε τις δηλώσεις των μελλοθάνατων εκείνης της εποχής, βλέπουμε με κατάπληξη πώς δλοι, χωρίς εξαίρεση, ελπίζουν πώς οι δικαστές τους θα κριθούν από τη δικαιοσύνη των άλλων ανθρώπων που θάρθουν μελλοντικά. Αυτοί οι μελλοντικοί άνθρωποι ήταν ή τελευταία τους ελπίδα, μιá και δεν υπήρχαν οι ανώτερες αξίες που ήθελαν. Το μέλλον είναι ή μόνη υπερβεβαιότητα των ανθρώπων χωρίς Θεό. Οι τρομοκράτες θέλουν αναμφίβολα πρώτα να καταστρέψουν, να συγκλονίσουν τον απολυταρχισμό με τις εκρήξεις των βομβών. Άλλά με το θάνατό τους αποβλέπουν στη δημιουργία μιáς κοινότητας δικαιοσύνης και αγάπης και στην εκπλήρωση επομένως μιáς αποστολής που πρόδωσε ή Έκκλησία. Οι τρομοκράτες θέλουν ουσιαστικά να δημιουργήσουν μιá Έκκλησία, απ' όπου μιá μέρα θα ξεπροβάλει ο νέος θεός. Μά αυτό είναι δλο; "Αν ή θεληματική τους συμμετοχή στην ένοχη και το θάνατο δεν έκανε να προβάλει τίποτ' άλλο παρά μόνο ή υπόσχεση μιáς μελλοντικής αξίας, ή σημερινή Ιστορία θα μάς επέτρεπε να θεβαιώσουμε, τουλάχιστο τώρα, ότι χάθηκαν άδικα κι ότι δεν έπαψαν να είναι μηδενιστές. Μιá μελλοντική αξία αποτελεί άλλωστε αντίφαση αφού δεν μπορεί να διασαφηνίσει τους λόγους μιáς δράσης, ούτε να προμηθεύσει κάποια εκλεκτική αρχή έφ'όσο δεν παίρνει μορφή. Άλλά οι άνθρωποι του 1905 άκριδώς, σπαραγμένοι από αντιφάσεις, έδιναν ζωή, με την άρνησή τους κι ακόμα με το θάνατό τους, σέ μιá αξία επιτακτική έφεξης που την πρόβαλαν πιστεύοντας ότι εξαγγέλλουν άπλώς την Έλευσή της. Έθεταν επίδειχτικά πάνω από τους δήμιους και τους έαυτούς τους αυτό το ύψιστο κι δδυνηρό αγαθό που συναντήσαμε στις πρώτες εκδηλώσεις της εξέγερσης. "Ας

σταθούμε λίγο πάνω σ' αυτή την αξία για να την εξετάσουμε τη στιγμή που το πνεύμα της εξέγερσης συναντά για τελευταία φορά στην Ιστορία μας το πνεύμα της συμπόνιας.

«Μπορούμε να μιλάμε για τρομοκρατική δραστηριότητα χωρίς να συμμετέχουμε σ' αυτή;» κραυγάζει ο φοιτητής Καλιάγιεφ. Οί σύντροφοί του, συσπειρωμένοι από το 1903 στη «Μαχητική Όργάνωση» του σοσιαλ - επαναστατικού κόμματος κάτω από τη διεύθυνση του Άζεφ και έπειτα του Μπόρις Σάδινκωφ, στέκουν όλοι στο ύψος των απαιτήσεων του μεγάλου αυτού λόγου. Πρόκειται για ανθρώπους με απαιτήσεις. Όντας οι τελευταίοι στην Ιστορία της εξέγερσης δέ θ' αρνηθούν τίποτα σχετικά με την κατάσταση τους και το δράμα τους. "Αν ξησαν μέσα στον τρόπο, «αν πίστευαν σ' αυτόν» (Ποκοτίλωφ), ποτέ δεν έπαψαν να είναι διχασμένοι. Η Ιστορία προσφέρει λίγα παραδείγματα φανατικών που να υπέφεραν από αμφιβολίες μέχρι και την ώρα της μάχης. Στους ανθρώπους όμως του 1905 ποτέ δεν έλειψαν οι αμφιβολίες. Η μεγαλύτερη τιμή που μπορούμε να τους κάνουμε είναι να πούμε πως το 1950 δεν υπάρχει ένα έρώτημα που να μην είχαν θέσει εκείνοι και στο οποίο να μην απάντησαν κατά κάποιον τρόπο με τη ζωή ή με το θάνατό τους.

Μολταυτά το πέρασμά τους στην Ιστορία έγινε σύντομα. Όταν λόγου χάρη ο Καλιάγιεφ αποφασίζει το 1903 να συμμετάσχει στην τρομοκρατική δραστηριότητα είναι 26 χρονών. Δυό χρόνια αργότερα έ «Ποιητής», όπως τον έλεγαν, πεθαίνει στην κρεμάλα. Η σταδιοδρομία του τερματίστηκε άποτομα. Για όποιον όμως εξετάζει με λίγο πάθος την Ιστορία αυτής της περιόδου, ο Καλιάγιεφ με το ίλιγγιώδες του διάδα παρουσιάζει την πιο σημαντική μορφή της τρομοκρατίας. Ο Σασόνωφ, ο Σβάιτσερ, ο Ποκοτίλωφ, έ Βοϊναρόφσκι και πολλοί άλλοι ξεπρόβαλαν στην Ιστορία της Ρωσίας και του κόσμου, έλαμψαν μια στιγμή, προχωρώντας προς το θάνατο, διαβατικοί κι άξέχαστοι μάρτυρες μιας εξέγερσης όλο και πιο διχασμένης.

Σχεδόν όλοι τους είναι άθεοι. «Θυμάμαι, γράφει ο Μπόρις Βοϊναρόφσκι, που σκοτώθηκε ρίχνοντας μια βόμβα στο

ναύαρχο Ντουμπάσσοφ, ότι πριν ακόμα πάω στο γυμνάσιο κήρυσσα τον αθεϊσμό σ' έναν από τους παιδικούς μου φίλους. Μόνο ένα ερώτημα με βασάνιζε. Μά από ποθ προερχόταν; Γιατί δεν είχα ιδέα για την αιωνιότητα.» Ο Καλιάγιεφ όμως πιστεύει στο Θεό. Μερικά λεπτά πριν από μια άποτυχημένη απόπειρα, ο Σάβινκωφ τον βλέπει στο δρόμο να στέκεται μπροστά σ'ε μια εικόνα κρατώντας μια βόμβα στο ένα χέρι και κάνοντας τ'ο σταυρό του με τ'ο άλλο. 'Αλλά απορρίπτει τ'η θρησκεία. Στο κελλί του πριν από τ'ην εκτέλεση αρνιέται τ'η βοήθειά της.

'Η παρανομία τούς υποχρεώνει να ζουν σ'η μοναξιά. Δέ γνωρίζουν παρά άφηρημένα τ'ην έντονη χαρά κάθε ανθρώπου δράσης πού βρίσκεται σ' επαφή με μια μεγάλη ανθρώπινη κοινότητα. 'Αλλά ο δεσμός πού τούς ένώνει αντικαθιστά κάθε συναισθηματικό δεσμό. «'Ιπποσύνη!» λέει ο Σασόνωφ, προσθέτοντας τ'α εξής: «'Η 'Ιπποσύνη μας ήταν διαποτισμένη από ένα τέτοιο πνεύμα πού ακόμα και η λέξη 'άδερφός' δεν εκφράζει με άρκετ'η σαφήνεια τ'ην ουσία τών άμοιβαίων σχέσεών μας.»

'Ο ίδιος ο Σασόνωφ γράφει στους φίλους του από τ'η φυλακή: «'Όσο για μένα, άπαραίτητη προπόθεση τ'ης εδ'τυχίας μου είναι να διαφυλάξω παντοτινά τ'η συνειδηση τ'ης θαυμαστ'ης άλληλεγγύης μαζί σας.» Κι ο Βοϊναρόφσκι δ'μολογεί από τ'ην πλευρά του πώς είπε σ'ε μια γυναίκα πού άγαποσσε και πού έκείνη τον συντηροσσε, τ'ην εξής φράση, πού δέχεται πώς είναι «λίγο κωμική», αλλά πού, κατά τ'η γνώμη του, εκφράζει τ'ην ψυχική του κατάσταση: «'Θά σ'ε καταριόμουν αν έφτανα άργά στους συντρόφους μου.»

Τούτ'η η μικρή ομάδα άντρών και γυναικών, πού είναι χαμένοι μέσα στο ρωσικό πλ'ηθος, σφιγμένοι ο ένας κοντά στον άλλο, διαλέγουν τ'ο επάγγελμα τ'ου έκτελεστ'η πού τίποτα δεν πρόλεγε πώς προορίζονταν καθόλου γι' αυτό. Ζουνε σ'την ίδια παραδοξότητα συνδυάζοντας σ'α άτομά τους τ'ο σεβασμό για τ'ην ανθρώπινη ζω'η γενικά και τ'ην περιφρόνηση για τ'η δικ'η τους ζω'η πού φτάνει ως τ'η νοσταλγία τ'ης υπέρτατης θυσίας. Για τ'η Ντόρα Μπρ'ιλιαντ τ'α προβλήμα-

τα προγραμματισμού δὲν εἶχαν καμιά σημασία. Ἡ τρομοκρατική δράση ἠμόρφαινε πρῶτα ἀπ' ὅλα ἀπὸ τῆς θυσίας ποὺ προσφέρει ὁ τρομοκράτης. «Ὅμως, λέει ὁ Σάβινκωφ, ἡ τρομοκρατία βάραινε πάνω της σὰ σταυρός.» Ὁ Καλιάγιεφ εἶναι ἔτοιμος νὰ θυσιάσει τὴ ζωὴ του κάθε στιγμή. «Ἀκόμα καλύτερα λαχταροῦσε μὲ πάθος τὴ θυσία.» Στὴν προετοιμασία τῆς ἀπόπειρας ἐνάντια στὸν Πλέχβε, προτείνει νὰ ριχτεῖ κάτω ἀπὸ τ' ἄλογα καὶ νὰ πεθάνει μαζί μὲ τὸν ὑπουργό. Καὶ στὸ Βοϊναρόφσκι ἡ ἐπιθυμία τῆς θυσίας συμπίπτει μὲ τὴ γοητεία τοῦ θανάτου. Μετὰ τὴ σύλληψή του γράφει στοὺς γονεῖς του: «Πόσες φορές στὰ χρόνια τῆς ἐφηβείας δὲ σκέφτηκα νὰ σκοτωθῶ...»

Ἄλλὰ αὐτοὶ οἱ ἐκτελεστές, ποὺ ριψοκινδύνευαν τὴ ζωὴ τους κάθε στιγμή, ἔβιγαν τὴ ζωὴ τῶν ἄλλων μὲ τὴν πιὸ σχολαστική συνείδηση. Ἡ ἀπόπειρα ἐνάντια στὸ μεγάλο δούκα Σέργιο ἀποτυχαίνει τὴν πρώτη φορά, γιατί ὁ Καλιάγιεφ, μὲ τὴν ἐπιδοκιμασία ὄλων τῶν συντρόφων του, ἀρνιέται νὰ σκοτώσει τὰ παιδιά ποὺ βρισκόνταν στὸ ἀμάξι τοῦ μεγάλου δούκα. Ὁ Σάβινκωφ γράφει γιὰ τὴ Ραχτὴλ Λουριέ, μιὰ ἄλλη τρομοκράτισσα: «Πίστευε στὴν τρομοκρατική δράση, θεωροῦσε τιμὴ καὶ καθήκον της νὰ παίρνει μέρος σ' αὐτή, ἀλλὰ τὸ αἷμα τὴν τρώμαζε ὅσο καὶ τὴ Ντόρα.» Ὁ ἴδιος ὁ Σάβινκωφ ἔχει ἀντιρρήσεις γιὰ τὴν ἀπόπειρα ἐνάντια στὸ ναύαρχο Ντουμπάσσωφ μέσα στὴν ταχεία Μόσχας - Πετρούπολης. «Ἡ παραμικρὴ ἀπρονοησία θὰ προκαλοῦσε ἔκρηξη στὸ βαγόνι μὲ ἀποτέλεσμα νὰ σκοτωθοῦν ξένοι.» Ἀργότερα ὁ Σάβινκωφ «στ' ὄνομα τῆς τρομοκρατικῆς συνείδησης» θὰ ὑπερασπίσει τὸν ἑαυτὸ του μὲ ἀγανάχτηση στὴν κατηγορία ὅτι ἔβαλε ἕνα παιδί 16 χρονῶν νὰ πάρει μέρος σὲ μιὰ ἀπόπειρα. Τὴ στιγμή ποὺ δραπετεύει ἀπὸ μιὰ τσαρική φυλακὴ, ἀποφασίζει νὰ πυροβολήσει τοὺς ἀξιωματούχους ποὺ θὰ παρεμπόδιζαν τὴ δραπετεύσή του, ἀλλὰ προτιμᾷ νὰ σκοτωθεῖ παρά νὰ τραθήξει πάνω σὲ στρατιῶτες. Κι ὁ Βοϊναρόφσκι, αὐτὸς ὁ φονιάς ἀνθρώπων, ποὺ λέει πῶς δὲν πῆγε κυνήγι ποτὲ γιατί «βρίσκει βάρβαρη αὐτὴ τὴν ἀσχολία», δηλώνει μὲ τὴ σειρά του: «Ἄν ὁ Ντουμπάσσωφ συνοδεύεται

από τη γυναίκα του δε θα ρίξω τη βόμβα.»

Μιά τόσο μεγάλη αδιαφορία για τον έαυτό σου, που συνδυάζεται με τη βαθιά έγνοια για τη ζωή του άλλου, μάς αφήνει να υποθέσουμε ότι αυτοί οι ντελικάτοι φονιάδες έζησαν τη μοίρα του επαναστατημένου στην πιό άκραία της αντίφαση. Μπορούμε να πιστέψουμε ότι κι αυτοί, μ' όλο που αναγνωρίζουν τον αναπόφευκτο χαρακτήρα της βίας, δημολογούν πως είναι άδικαιολόγητη. Άναγκαίο και άσυγχώρητο, να πως βλέπουν τό έγκλημα. Οι μέτριες καρδιές όταν άναμετρηθούν μ' ένα τέτοιο φοβερό πρόβλημα μπορούν να έφησυχάζουν λησμονώντας τον ένα από τους δυό όρους. Θα άρκεστούν να θεωρήσουν, έν όνόματι των τυπικών άρχών, άσυγχώρητη κάθε άμηση βία, και θα έπιτρέψουν μ' αυτό τη μακρόχρονη βία που είναι άπαραίτητη στον κόσμο και την ιστορία. Ή θα παρηγορηθούν, έν όνόματι της ιστορίας, θεωρώντας πως ή βία είναι άπαραίτητη και θα προσθέσουν τη δολοφονία στη δολοφονία, μέχρι που να κάνουν την ιστορία μιá συνεχή παραβίαση αυτού που στον άνθρωπο διαμαρτύρεται ένάντια στην άδικία. Αυτό όρρίζει τά δυό πρόσωπα του σύγχρονου μηδενισμού, τό άστικό και τό επαναστατικό.

Άλλά οι όχι μέτριες καρδιές που μάς άπασχολούν, δέν ξεχνοσαν τίποτα. Γι' αυτό, άνίκανοι να δικαιολογήσουν αυτό που όμως έθρισκαν άναγκαίο, σκέφτηκαν να δώσουν τους έαυτούς τους για δικαιολογία και ν' άπαντήσουν με την προσωπική θυσία στην έρώτηση που έκαναν. Γι' αυτούς, όπως και για όλους τους μέχρι τότε επαναστατημένους, ό φόνος ταυτίζεται με την αυτοκτονία. Μιά ζωή πληρώνεται τότε με μιá άλλη ζωή και από τά δυό δλοκαυτώματα ξεπηδάει ή ύπόσχεση μιáς άξίας. Ό Καλιάγιεφ, ό Βοϊναρόφσκι και οι άλλοι πιστεύουν στην ίσοδυναμία της ζωής. Δέ βάζουν λοιπόν καμιá ιδέα πάνω άπό την ανθρώπινη ζωή, μολονότι σκοτώνουν για την ιδέα. Ζούν άκριβώς στο ύψος της ιδέας. Τή δικαιολογούν με τό να την ένσαρκώνουν μέχρι τό θάνατο. Άντιμετωπίζουμε και δώ μιá μεταφυσική, άν όχι θρησκευτική, αντίληψη της εξέγερσης. Άλλοι άνθρωποι θα έρθουν μετά από αυτούς που, φυχωμένοι άπό την ίδια καυτή πίστη, θα

χαρακτηρίσουν αυτές τις μεθόδους συναισθηματικές και θ' άρνηθούν πως οποιαδήποτε ζωή είναι ισοδύναμη με οποιαδήποτε άλλη. Θα βάλουν τότε πάνω από την ανθρώπινη ζωή μιá άφηρημένη ιδέα, έστω κι αν την ονομάζουν ιστορία, στην οποία, όντας ύποταγμένοι αυτοί από τά πριν, θ' άποφασίσουν έντελώς αυθαίρετα να ύποτάξουν και τους άλλους. Τό πρόβλημα της εξέγερσης δέ λύνεται πιά με αριθμητική αλλά με τή θεωρία πιθανοτήτων. Μπροστά σέ μιá μελλοντική πραγματοποίηση της ιδέας, ή ανθρώπινη ζωή μπορεί να είναι όλα ή τίποτα. Όσο μεγαλύτερη είναι ή πίστη πού δάζει ο ύπολογιστής σ' αυτή την πραγματοποίηση τόσο λιγότερο άξίζει ή ανθρώπινη ζωή. Κι όταν φτάσει στο όριο της δέν άξίζει πιά τίποτα.

Θά χρειαστεί να έξετάσουμε κι άλλη φορά αυτό τό όριο, δηλαδή την εποχή τών δήμιων φιλοσόφων και της τρομοκρατίας του Κράτους. Άλλά στο μεταξύ οι έπαναστατημένοι του 1905 μάς διδάσκουν από τό μέτωπο πού κρατούν, μέσα άπ' τις έκρήξεις τών δομών, ότι ή εξέγερση, αν δέν πάψει να είναι εξέγερση, δέν μπορεί να οδηγήσει στην παρηγοριά και τή δογματική άνεση. Η μόνη φαινομενική νίκη τους είναι ότι έχουν θριαμβέψει πάνω στη μοναξιά και την άρνηση. Μέσα σ' έναν κόσμο πού τόν άρνιούνται και πού τους αποδιώχνει, προσπαθούν, όπως όλες οι μεγάλες ψυχές, να ξαναφτιάξουν, από άνθρωπο σέ άνθρωπο, μιá αδελφότητα. Η άγάπη πού νοιώθουν ανάμεσά τους και πού δημιουργεί την ευτυχία τους ακόμα και στην έρημιά της φυλακής, πού άπλώνεται στην άπέραντη μάζα τών σιωπηλών σκλαβωμένων αδερφών τους, δίνει τό μέτρο της άπελπισίας και της έλπίδας τους. Για να ύπηρετήσουν αυτή την άγάπη, πρέπει πρώτα να σκοτώνουν. Για να στερεώσουν τό βασίλειο της άθωότητας, να δεχτούν μιá κάποια ένοχη. Αυτή ή αντίφαση θά λυθεί γι' αυτούς μόνο την τελευταία στιγμή. Μοναξιά και ήπποσύνη, άπογοήτευση κι έλπίδα θά ξεπεραστούν με την ελεύθερη παραδοχή του θανάτου. Ο Ζελιάμπωφ, πού όργάνωσε τό 1881 τή δολοφονία του Άλέξανδρου 2ου και πιάστηκε 48 ώρες άργότερα, ζήτησε να έκτελεστεί την ίδια

στιγμή με τὸ φυσικὸ αὐτουργὸ τῆς δολοφονίας. «Μόνο ἡ δειλία τῆς κυβέρνησης, ἔγραφε στὸ γράμμα τοῦ πρὸς τὶς ἀρχές, μπορεῖ νὰ ἐξηγήσει γιατί θὰ στήσουν μιὰ κρεμάλα ἀντὶ γιὰ δύο.» Ἔστησαν πέντε, ἀπ' τὶς ὅποτες μιὰ προοριζόταν γιὰ τὴ γυναίκα ποὺ ἀγαποῦσε. Ἀλλὰ ὁ Ζελιάμπωφ πέθανε χαμογελώντας, ἐνῶ ὁ Ρουσσάκωφ ποὺ εἶχε ὑποχωρήσει στὶς ἀνακρίσεις πῆγε σερνόμενος ὡς τὸ ἰκρίωμα, μισότρελος ἀπὸ φόβο.

Θὰ ἐνοιωθε κάποιον εἶδος ἐνοχῆς ὁ Ζελιάμπωφ, ποὺ δὲ θὰ τὴν ἤθελε, μὰ ποὺ ἤξερε πῶς θὰ τὴ δεχόταν, ὅπως ὁ Ρουσσάκωφ, ἀν ἔμενε ἀπομονωμένος, ἀφοῦ εἶχε σκοτώσει ἢ εἶχε βάλλει νὰ σκοτώσουν. Κάτω ἀπὸ τὴν ἀγχόνη, ἡ Σοφία Περόφσκαγια φίλησε τὸν ἄνθρωπο ποὺ ἀγαποῦσε καὶ τοὺς δύο φίλους τῆς, ἀλλὰ ἀπόστρεψε τὸ πρόσωπό τῆς μπροστὰ στὸ Ρουσσάκωφ, ποὺ πέθανε ἀπομονωμένος καὶ καταδικασμένος ἀπὸ τὴ νέα θρησκεία. Γιὰ τὸ Ζελιάμπωφ ὁ θάνατος ἀνάμεσα στ' ἀδέρφια τοῦ σήμαινε τὴ δικαίωσή του. Ἐκεῖνος ποὺ σκοτώνει, καταντάει ἐνοχος μόνο ὅταν δέχεται νὰ συνεχίσει νὰ ζεῖ ἢ προδίνει τ' ἀδέρφια τοῦ γιὰ νὰ συνεχίσει νὰ ζεῖ. Ὁ θάνατος, ἀπεναντίας, μηδενίζει τὴν ἐνοχὴ καὶ τὸ ἴδιο τὸ ἐγκλημα. Ἡ Σαρλότ Κορνταί φωνάζει τότε στὸ Φουκιέ - Τινβίλ: «Ἦ, τὸ τέρας, μὲ περνάει γιὰ δολοφόνο!» Εἶναι ἡ σπαραχτικὴ καὶ φευγαλέα ἀνακάλυψη μιᾶς ἀνθρώπινης ἀξίας ποὺ στέκεται ἀνάμεσα στὴν ἀθωότητα καὶ τὴν ἐνοχὴ, τὴ λογικὴ καὶ τὸν παραλογισμό, τὴν ἱστορία καὶ τὴν αἰωνιότητα. Τὴ στιγμή αὐτῆς τῆς ἀνακάλυψης, καὶ μόνο τότε, ἀπλώνεται μιὰ παράξενη εἰρήνη σ' αὐτοὺς τοὺς ἀπελπισμένους, ἡ γαλήνη τῆς ὀριστικῆς νίκης. Μέσα στὸ κελλί του, ὁ Πολιδάνωφ λέει ὅτι θὰ ἦταν εὐκολο καὶ γλυκὸ νὰ πεθάνει. Ὁ Βοϊναρόφσκι γράφει πῶς νίκησε τὸ φόβο τοῦ θανάτου. «Χωρὶς οὔτε ἓνας μὲς τοῦ προσώπου μου νὰ τρέμει, χωρὶς νὰ μιλάω θ' ἀνέσω στὸ ἰκρίωμα... Καὶ γιὰ νὰ γίνῃ αὐτὸ δὲν πρόκειται νὰ πιέσω τὸν ἑαυτὸ μου, ἀλλὰ θὰ εἶναι τὸ φυσικὸ ἀποτέλεσμα ὄλων αὐτῶν ποὺ ἐζῆσα.» Πολὺ ἀργότερα ὁ ἀνθυπολοχαγὸς Σμιθ θὰ γράφει πρὶν νὰ τουφεκιστεῖ: «Ὁ θάνατός μου θ' ἀποτελεῖ ὅ,τι ἔκανα καὶ στεφανωμένος μὲ τὸ βασανιστή-

ριο ὁ σκοπός μου θὰ εἶναι ἀφογος και τέλειος.» Καί ὁ Καλιάγιεφ, καταδικασμένος νά κρεμαστεῖ ἀφοῦ ἀπό κατηγορούμενος ἔγινε κατήγορος στό δικαστήριο, δηλώνει ἀποφασιστικά: «Θεωρῶ τὸ θάνατό μου σὰ μιὰ ὑπέρτατη διαμαρτυρία ἐναντία σ' ἕναν κόσμο δακρῶν και αἵματος.» Ὁ Καλιάγιεφ γράφει ἐπίσης: «Ἀπό τὴ στιγμή πού βρέθηκα πίσω ἀπὸ τὰ σίδερα, δὲν ἔνοιωσα οὔτε γιὰ μιὰ στιγμή τὴν ἐπιθυμία νά μείνω μ' ἕναν ὁποιοδήποτε τρόπο στὴ ζωή.» Ἡ εὐχή του θὰ εἰσακουστεῖ. Στις 10 Μαΐου, στις 2 ἡ ὥρα τὸ πρωί, θὰ πορευτεῖ πρὸς τὴ μόνη δικαίωση πού παραδέχεται. Ντυμένος στὰ μαυρα, χωρὶς πανφόρι, μ' ἕνα μαλακὸ καπέλο στό κεφάλι, ἀνεβαίνει στό ἰκρίωμα. Στὸν παπα - Φλορίνσκι, πού τοῦ παρουσιάζει τὸν Ἐσταυρωμένο, ὁ μελλοθάνατος ἀποστρέφει τὸ πρόσωπό του ἀπὸ τὸ Χριστὸ και τοῦ λέει μονάχα: «Σὰς ἔχω πεῖ ὅτι τέλειωσα μὲ τὴ ζωὴ μου κι ὅτι εἶμαι ἕτοιμος νά πεθάνω.»

Ναί, ἐδῶ ξαναγεννιέται ἡ παλιὰ ἀξία, στὴν ἀκρὴ τοῦ μηδενισμοῦ, μπροστὰ στὴν κρεμάλα. Εἶναι ἡ ἀντανάκλαση, ἱστορικὴ τούτη τὴ φορὰ, τοῦ «ὑπάρχουμε» πού διαπιστώσαμε μὲ τὴν ἀνάλυση τοῦ ἐπαναστατημένου πνεύματος. Εἶναι ταυτόχρονα στέρηση και φωτισμένη βεβαιότητα. Χάρη σ' αὐτὴ φεγγοβολαεῖ μὲ μιὰ θανάσιμη ἀναλαμπὴ τὸ ταραγμένο πρόσωπο τῆς Ντόρας Μπρὶλλιαντ, στὴ σχέση ἐκείνου πού πέθαινε και γιὰ τὸν ἑαυτὸ του και γιὰ τὴν ἀκατανίκητη φιλία. Αὐτὴ ἡ λάμψη σπρώχνει τὸ Σασόνωφ νά αυτοκτονήσει στὴ φυλακὴ γιὰ νά διαμαρτυρηθεῖ και νά τοὺς κάνει «νὰ σέβονται τὰ ἀδέρφια του.» Αὐτὴ εἶναι πού συγχωρεῖ και τὸ Νετσάγιεφ ὅταν ρίχνει μ' ἕνα μόνο χαστούκι στὴ γῆ ἕνα στρατηγὸ, γιὰ τὸ ζητάει νά προδώσει τοὺς συντρόφους του. Μέσα ἀπ' αὐτὴ, οἱ τρομοκράτες, ἐπικυρώνοντας τὸν κόσμο τῶν ἀνθρώπων, τοποθετοῦνται πάνω ἀπ' αὐτὸν τὸν κόσμο, ἀποδειχνοτας, γιὰ τελευταία φορὰ στὴν ἱστορία, πὼς ἡ πραγματικὴ ἐξέγερση μπορεῖ νά εἶναι: δημιουργὸς ἀξιών.

Χάρη σ' αὐτοὺς τὸ 1906 εἶναι ἡ ψηλότερη κορυφὴ τῆς ἐπαναστατικῆς ὁρμῆς. Ἀπὸ τότε ἄρχισε μιὰ παρακμὴ. Οἱ μάρτυρες δὲν κάνουν τίς Ἐκκλησίες: εἶναι τὸ τοιμέντο ἢ τὸ

ἄλλοθι. Μετὰ ἔρχονται οἱ παπάδες καὶ οἱ θρησκομανεῖς. Οἱ κατοπινοὶ ἐπαναστάτες δὲ θ' ἀπαιτήσουν τὴν ἀνταλλαγὴ ζωῆς μὲ ζωή. Θὰ ἀποδεχτοῦν τὸν κίνδυνον τοῦ θανάτου, ἀλλὰ θὰ δεχτοῦν ἐπίσης νὰ ἐπιζήσουν ὅσο τὸ δυνατό περισσότερο γιὰ τὴν ἐπανάσταση καὶ στὴν ὑπηρεσίᾳ της. Θὰ δεχτοῦν λοιπὸν γιὰ τοὺς ἑαυτοὺς τοὺς τὴν δλοκληρωτικὴ ἐνοχλή. Ἡ συγκατάθεση στὴν ταπείνωση, αὐτὸ εἶναι τὸ οὐσιαστικὸ χαρακτηριστικὸ τῶν ἐπαναστατῶν τοῦ 20οῦ αἰῶνα, ποὺ τοποθετοῦν τὴν ἐπανάσταση καὶ τὴν Ἐκκλησίᾳ τῶν ἀνθρώπων πάνω ἀπὸ τοὺς ἑαυτοὺς τοὺς. Ὁ Καλιάγιεφ ἀποδειχνεὶ ἀπεναντίας πῶς ἡ ἐπανάσταση, ἀναγκαῖο μέσο, δὲν εἶναι καὶ ἱκανοποιητικὸς σκοπός. Τὴν ἴδια στιγμὴ ὑψώνει τὸν ἄνθρωπο ἀντὶ νὰ τὸν ταπεινώνει. Ὁ Καλιάγιεφ καὶ οἱ Ρῶσοι ἢ Γερμανοὶ ἀδερφοὶ τοῦ οὐσιαστικὰ ἔρχονται σ' ἀντίθεση μὲ τὸ Χέγκελ¹ στὴν ἱστορία τοῦ κόσμου, ἀφοῦ θεωροῦν τὴν παγκόσμια ἀναγνώριση πρῶτα ἀναγκαῖα καὶ ὕστερα ἀνεπαρκῆ. Τὸ νὰ φαίνεται δὲν τοῦ ἔφτανε. Ὅταν ὅλος ὁ κόσμος θὰ τὸ ἀναγνωρίσει αὐτό, ὁ Καλιάγιεφ θὰ ἐξακολουθεῖ νὰ ἔχει μιὰ ἀμφιβολία. Τοῦ χρειαζόταν ἡ δική του συναίνεση καὶ τὸ σύνολο τῶν ἐπιδοκιμασιῶν δὲ θὰ ἔφτανε γιὰ νὰ κατασιγάσει αὐτὴ τὴν ἀμφιβολία ποὺ προκαλοῦν σὲ κάθε ἀληθινὸ ἄνθρωπο 100 ἐνθουσιώδεις ἐπευφημίες. Ὁ Καλιάγιεφ ἀμφέβαλλε μέχρι τὸ τέλος κι αὐτὴ ἡ ἀμφιβολία δὲν τὸν ἐμπόδισε νὰ δράσει: γι' αὐτὸ ἀποτελεῖ καὶ τὴν πιὸ καθαρὴ μορφή τῆς ἐξέγερσης. Ἐκεῖνος ποὺ δέχεται νὰ πεθάνει, νὰ πληρῶνει μιὰ ζωὴ μὲ μιὰ ζωή, ὅποιες κι ἂν εἶναι οἱ ἀντιρρήσεις, ὑποστηρίζει συνάμα μιὰ ἀξία ποὺ ξεπερνᾷ κι αὐτὸν τὸν ἴδιο σὰν ἱστορικὸ ἄτομο. Ὁ Καλιάγιεφ ἀφοσιώνεται στὴν ἱστορία μέχρι θανάτου καὶ τῆ στιγμὴ ποὺ πεθαίνει τοποθετεῖται πάνω ἀπὸ τὴν ἱστορία. Εἶναι ἀληθινὸ πῶς κατὰ κάποιον τρόπο προτιμᾷ τὸν ἑαυτὸ του ἀπὸ τὴν ἱστορία. Ἀλλὰ τί προτιμᾷ, αὐτὸν ποὺ σκοτώνει χωρὶς δισταγμὸ ἢ τὴν ἀξία ποὺ ἐνσαρκίω-

1. Δυὸ εἶδη ἀνθρώπων. Ὁ ἓνας σκοτώνει μιὰ φορὰ καὶ πληρῶνει μὲ τὴ ζωὴ του. Ὁ ἄλλος δικαιολογεῖ χιλιάδες ἐγκλήματα καὶ δέχεται ν' ἀμείβεται μὲ τιμές.

νει και τῆς δίνει ζωή; Ἡ ἀπάντηση δὲν εἶναι διόλου ἀμφίβολη. Ὁ Καλιάγιεφ και τ' ἀδέρφια του θριάμβεψαν πάνω στο μῆδενισμό.

ἽΟ σιγκαλεφισμός

ἸΑλλά ὁ θρίαμβος αὐτός δὲ θὰ διαρκέσει πολύ: ταυτίζεται με τὸ θάνατο. Ὁ μῆδενισμός ἐπιζει προσωρινὰ μετὰ τῶν νικητῶν του. Στους κόλπους τοῦ σοσιαλ - επαναστατικοῦ κόμματος ὁ πολιτικός κυνισμός συνεχίζει νὰ πορεύεται πρὸς τὴ δόξα. Ὁ ἀρχηγός πού στέλνει τὸν Καλιάγιεφ στο θάνατο, ὁ ἸΑζέφ, παίζει διπλὸ παιχνίδι και προδίνει τοὺς επαναστάτες στην Ὀχράνα, ἐνῶ ταυτόχρονα βάζει νὰ σκοτώνουν ὑπουργούς και μεγάλους δοῦκες. Ἡ προδοκασία ξαναφέρει στην ἐπιφάνεια τὸ «Ὅλα ἐπιτρέπονται» και ἐξακολουθεῖ νὰ ταυτίζει τὴν ἱστορία με τὴν ἀπόλυτη ἀξία. Αὐτός ὁ μῆδενισμός, ἀφοῦ ἄσκησε τὴν ἐπίδρασή του στὸν Ἰντιβιντουαλιστικό σοσιαλισμό, θὰ μολύνει και τὸ λεγόμενο ἐπιστημονικό σοσιαλισμό πού θὰ ἐμφανιστεῖ στὴ δεκαετία τοῦ 1880 στὴ Ρωσία. Ἡ διπλὴ κληρονομιά τοῦ Νετσάγιεφ και τοῦ Μάρξ θὰ γεννήσει τὴν ὀλοκληρωτικὴ επανάσταση τοῦ 20οῦ αἰῶνα. ἸΕνῶ ἡ ἀτομικὴ τρομοκρατία καταδίωκε τοὺς τελευταίους ἀντιπροσώπους τοῦ θεῖου δικαιώματος, ἡ κρατικὴ τρομοκρατία ἐτοιμάζεται νὰ καταστρέψει ὀριστικά αὐτὸ τὸ δικαίωμα στὰ βάρη τῶν κοινωνιῶν. Ἡ τεχνικὴ τῆς κατάληψης τῆς ἐξουσίας γιὰ τὴν πραγμάτωση τελικῶν σκοπῶν παίρνει προτεραιότητα ἀπὸ τὴν παραδειγματικὴ ἐπικύρωση αὐτῶν τῶν σκοπῶν.

ἽΟ Λένιν θὰ βρεῖ ὀδισιαστικά στὸν Τχάτσεφ ἕναν πνευματικό ἀδερφὸ και σύντροφο τοῦ Νετσάγιεφ, μιὰ ἔννοια τῆς κατάληψης τῆς ἐξουσίας πού ἔβρισκε «μεγαλειώδη» και πού

1. Ὁ πρῶτος σοσιαλδημοκρατικός κύκλος ἦταν τοῦ Πλεχάνωφ τὸ 1883.

ὁ ἴδιος διατύπωνε ἔτσι: «αὐστηρή μυστικότητα, σχολαστική διαλογή τῶν μελῶν, σχηματισμός ἐπαγγελματιῶν ἐπαναστατῶν». Ὁ Τκάτσεφ, πού πέθανε τρελός, ἀποτελεῖ τὸ μεταβατικὸ στάδιο ἀνάμεσα στὸ μηδενισμὸ καὶ τὸ στρατιωτικὸ σοσιαλισμὸ. Ἰσχυριζόταν πὼς δημιουργοῦσε ἓνα ρωσικὸ γιαικωβινισμὸ καὶ πήρε ἀπὸ τοὺς Γιακωβίνους μόνο τὴν τεχνικὴ τῆς δράσης τους, ἀφοῦ ὁ ἴδιος ἀρνιόταν κάθε ἀρχὴ καὶ κάθε ἀρετὴ. Ἐχθρὸς τῆς τέχνης καὶ τῆς ἠθικῆς, συμβιδάζει στὴν τακτικὴ μόνο τὸ ὀρθολογιστικὸ καὶ τὸ μὴ ὀρθολογιστικὸ. Σκοπὸς του εἶναι νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ἀνθρώπινη ἰσότητα μὲ τὴν κατάληψη τῆς κρατικῆς ἐξουσίας. Μυστικὴ ὀργάνωση, ὁμάδες ἐπαναστατῶν, δικτατορικὴ ἐξουσία τῶν ἡγετῶν, αὐτοὶ οἱ ὄροι καθορίζουν τὴν ἔννοια ἀν ὄχι αὐτὸν καθαυτὸν τὸ «μηχανισμὸ» πού θὰ ἔχει ἓνα τόσο μεγάλο κι ἀποτελεσματικὸ μέλλον. Ὅσο γιὰ τὴ μέθοδο, αὐτὴ καθαυτὴ, παίρνομε μιὰ σωστὴ ἰδέα ἀν ξέρομε πὼς ὁ Τκάτσεφ πρότεινε νὰ σκοτωθοῦν ὅλοι οἱ Ρῶσοι πάνω ἀπὸ 25 χρονῶν, γιατί ἦταν ἀνίκανοι νὰ δεχτοῦν τίς νέες ἰδέες. Πραγματικὰ μεγαλοφυῆς μέθοδος πού στὸ τέλος ὑπερίσχυσε στὴν τεχνικὴ τοῦ σύγχρονου ὑπὲρ - Κράτους, ὅπου ἡ ἀναγκαστικὴ ἐκπαίδευση τῶν παιδιῶν γίνεται μπροστὰ σὲ τρομοκρατημένους ἐνῆλικους. Ὁ καισαρικὸς σοσιαλισμὸς θὰ καταδικάσει ἀναμφίβολα τὴν προσωπικὴ τρομοκρατία, ὅσο αὐτὴ ζωντανεύει ἀξίες ἀσυμβίβαστες μὲ τὴν κυριαρχία τῆς ἱστορικῆς λογικῆς. Θὰ ἀποκαταστήσῃ ὁμῶς τὴν τρομοκρατία σὲ κρατικὸ ἐπίπεδο, μὲ μόνη δικαιολογία τὴν οἰκοδόμησι τῆς θεοποιημένης ἀνθρωπότητας.

Ἐνας κρίκος τῆς ἀλυσίδας κλείνει ἐδῶ καὶ ἡ ἐξέγερση ἀποκομμένη ἀπὸ τίς πραγματικὲς ρίζες της, ἀπιστη στὸν ἀνθρώπο γιατί ὑποτάχτηκε στὴν ἱστορία, σχεδιάζει τῶρα νὰ ὑποδουλώσῃ ὅλο τὸν κόσμο. Τότε ἀρχίζει ἡ ἐποχὴ τοῦ σιγκαλεφισμοῦ πού ὕμνει στοὺς «Δαιμονισμένους» ὁ Βερχοβένσκι, ὁ νιχιλιστῆς πού δεχδικεῖ τὸ δικαίωμα τῆς ἀτιμίας. Πνεῦμα ἀξιοθρήνητο κι ἀνελέητο¹ διαλέγει τὴ βούληση τῆς

1. Φανταζόταν τὸν ἀνθρώπο μὲ τὸ δικό του τρόπο καὶ μετὰ δὲν παρατίεταν ἀπὸ τὴν ἰδέα του.

δύναμης πού μόνο αυτή μπορεί ουσιαστικά να βασιλέψει πάνω σε μια ιστορία χωρίς κανένα άλλο νόημα από την ιστορία για την ιστορία. Ο φιλόanthropos Σιγκάλεφ θα είναι ο έγγυητής του: η αγάπη για τους ανθρώπους δικαιολογεί από δω και μπρός την υποδούλωσή τους. Φλογερός θιασώτης της ισότητας,¹ ο Σιγκάλεφ έφτασε μετά από μακρόχρονη σκέψη στο άπελπιστικό συμπέρασμα ότι μόνο ένα σύστημα είναι δυνατό, μολοντί το σύστημα αυτό είναι ουσιαστικά άπογοητευτικό. «Ξεκινώντας από την άπεριόριστη έλευθερία καταλήγω στον άπεριόριστο δεσποτισμό.» Η δλοκληρωτική έλευθερία, όντας άρνηση των πάντων, μπορεί να έπιζησει και να δικαιωθεί μόνο με τη δημιουργία νέων αξιών πού να ταυτίζονται μ' δλόκληρη την ανθρωπότητα. "Αν αυτή η δημιουργία καθυστερεί, η ανθρωπότητα άλληλοσπαράζεται μέχρι θανάτου. Ο συντομότερος δρόμος προς τους νέους αυτούς κανόνες περνάει από την δλοκληρωτική δικτατορία. «Ένα δέκατο της ανθρωπότητας θα κατέχει δικαιώματα προσωπικότητας και θα άσκει άπεριόριστη έξουσία στα άλλα έννιά δέκατα, πού θα χάσουν την προσωπικότητά τους και θα γίνουν σαν κοπάδι. Όντας καταναγκασμένα σε παθητική ύπακοή, θα έπιστρέψουν στην πρώτη άθωότητα και στον πρωτόγονο παράδεισο, όπου θα πρέπει να δουλεύουν.» Πρόκειται για την κυβέρνηση των φιλοσόφων πού όνειρεύονταν οι ούτοπιστές, μόνο πού οι φιλόσοφοι αυτοί δέν πιστεύουν σε τίποτα. Η βασιλεία έφτασε, αλλά άρνιέται την άληθινή εξέγερση, πρόκειται άπλως για τη βασιλεία «Βίαιων Χριστών», για να χρησιμοποιήσουμε την έκφραση ένός ένθουσιώδους λογοτέχνη πού έγκωμιμάζει τη ζωή και το θάνατο του Ραβασόλ. «Ο πάπας στην κορυφή, λέει με πίκρα ο Βερχοβένσκι, έμεις γύρω του και κάτω από μας ο σιγκαλεφισμός.»

Με τον τρόπο αυτό αναγγέλλονται οι δλοκληρωτικές θεοκρατίες του 20ού αιώνα, η τρομοκρατία του Κράτους. Οι

1. «Η συκοφαντία και η δολοφονία στις πιο άκραίες περιπτώσεις, αλλά κυρίως η ισότητα.»

νέοι άρχοντες και οι μεγάλοι Ιεροεξεταστές βασιλεύουν σήμερα σ' ένα μέρος της Ιστορίας μας, χρησιμοποιώντας την εξέγερση των καταπιεσμένων. Η βασιλεία τους είναι σκληρή, αλλά συγχωρούνται για τη σκληρότητά τους, όπως κι ο ρομαντικός Σατανάς, γιατί δεν μπορούν να σηκώσουν το βάρος της. «Κρατάμε για τον έαυτό μας την επιθυμία και τον πόνο, οι δούλοι θα έχουν το σιγκαλεφισμό.» Μια νέα, αρκετά άπεχθής φυλή μαρτύρων γεννιέται αυτή τη στιγμή. Το μαρτύριό τους βρίσκεται στο ότι δέχονται να επιβάλλουν τον πόνο στους άλλους: υποδουλώνονται στην έξουσία τους. Για να γίνει ο άνθρωπος θεός πρέπει το θύμα να εκφραστεί και να γίνει δήμιος. Γι' αυτό θύμα και δήμιος βρίσκονται στην ίδια απόγνωση. Ούτε στη δουλεία ούτε στη δύναμη θα υπάρχει πια εύτυχία, οι αφέντες θα είναι σκυθρωποί και οι σκλάβοι κατσούφηδες. 'Ο Σαίν - Ζύστ είχε δίκιο, είναι φριχτό να βασανίζει κανείς το λαό. 'Αλλά πώς να αποφύγεις να υποβάλλεις σε βασανιστήρια τους ανθρώπους όταν έχεις πάρει την απόφαση να τους κάνεις θεούς; Όπως ο Κυρίλωφ, που αυτοκτονεί για να γίνει θεός, δέχεται να χρησιμοποιηθεί ή αυτοκτονία του από τη «συνωμοσία» του Βερχοβένσκι, έτσι κι η θεοποίηση του ανθρώπου απ' τον έαυτό του συντρίβει τα όρια που είχε αποκαλύψει ή ίδια ή εξέγερση και μπαίνει όρμητικά στους λασπωμένους δρόμους της ταχτικής και της τρομοκρατίας, απ' όπου ακόμα δεν κατάφερε να βγει ή ιστορία.

Ἡ τρομοκρατία τοῦ Κράτους καὶ ὁ παράλογος τρόμος

Ἄλλες οἱ σύγχρονες ἐπαναστάσεις κατέληξαν στὸ δυνάμωμα τοῦ Κράτους. Τὸ 1789 ὀδηγεῖ στὸ Ναπολέοντα, τὸ 1848 στὸ Ναπολέοντα 3ο, τὸ 1917 στὸ Στάλιν, οἱ ἰταλικὲς ταραχὲς τῆς δεκαετίας τοῦ 1920 στὸ Μουσσολίνι, ἡ δημοκρατία τῆς Βαϊμάρης στὸ Χίτλερ. Αὐτὲς οἱ ἐπαναστάσεις, κυρίως μετὰ τὸν πρῶτο παγκόσμιον πόλεμον ποὺ ἐξαφάνισε τ' ἀπομεινάρια τῆς «βασίλειας ἐλέω θεοῦ», πρόβαλαν τὸν ἰσχυρισμὸν μὲ δλο καὶ μεγαλύτερη θρασύτητα πῶς εἶχαν σκοπὸν τοὺς νὰ χτίσουν τὴν ἀνθρώπινη πολιτεία καὶ τὴν ἀληθινὴ ἐλευθερία. Ἡ αὐξανόμενη παντοδυναμία τοῦ Κράτους ἐπικύρωνε κάθε φορά αὐτὴ τὴ φιλοδοξία. Θὰ ἦταν λάθος ἂν λέγαμε ὅτι αὐτὸ ἦταν ἀναπόφευκτον. Εἶναι ὅμως δυνατόν νὰ ἐξετάσουμε τὸ πῶς ἐγίνε γιὰτὶ ἔτσι κάτι θὰ εἶχαμε νὰ διδαχτοῦμε. Ἐκτὸς ἀπὸ μερικὲς ἐξηγήσεις, ποὺ δὲν ἀποτελοῦν θέμα αὐτοῦ τοῦ δοκιμίου, τὸ παράδοξον καὶ τρομαχτικὸν δυνάμωμα τοῦ σύγχρονου Κράτους μπορεῖ νὰ θεωρηθῆι ὡς τὸ λογικὸν συμπέρασμα ὑπέρμετρων τεχνικῶν καὶ φιλοσοφικῶν φιλοδοξιῶν, ξένων πρὸς τὸ πραγματικὸν πνεῦμα τῆς ἐξέγερσης, ποὺ ὅμως ὀδήγησαν στὴ γένεσιν τοῦ ἐπαναστατικῶν πνεύματος τῆς ἐποχῆς μας. Τὸ προφητικὸν ὄνειρον τοῦ Μάρξ καὶ οἱ σιταρὲς προρρήσεις τοῦ Χέγκελ καὶ τοῦ Νίτσε ὀδήγησαν στὴν ἐμφάνισιν, μετὰ τὸν ἀφανισμὸν τῆς πολιτείας τοῦ Θεοῦ, ἐνὸς Κράτους ὀρθολογιστικῆς ἢ παράλογου, ἀλλὰ καὶ στίς δύο περιπτώσεις τρομοκρατικῆς.

Εἶναι ἀλήθεια πῶς οἱ φασιστικὲς ἐπαναστάσεις τοῦ 20οῦ αἰῶνα δὲν ἀξίζουν τὸν τίτλον τῆς ἐπανάστασης. Τοὺς λείπει ἡ φιλοδοξία τῆς παγκοσμιότητος. Ὁ Μουσσολίνι καὶ

ὁ Χίτλερ ἐπιδίωξαν τὴ δημιουργία μιᾶς αὐτοκρατορίας καὶ οἱ ἐθνικοσοσιαλιστὲς ἰδεολόγοι ἀπέβλεπαν ἀπερίφραστα στὴν παγκόσμια κυριαρχία. Ἡ διαφορά τους μὲ τὸ κλασικὸ ἐπαναστατικὸ κίνημα ἔρρισκεται στὸ ὅτι διάλεξαν ἀπὸ τὴ μηδενιστικὴ κληρονομιά τὴ θεοποίηση τοῦ παράλογου καὶ μόνου τοῦ παράλογου, ἀντὶ νὰ θεοποιήσουν τὸν ὀρθὸ λόγο. Παράλληλα ἀπαρνιοῦνται τὴν παγκοσμιότητα. Κι ὁμῶς ὁ Μουσσολίνι χρησιμοποιοῦ τὸ Χέγκελ, ὁ Χίτλερ τὸ Νίτσε. Ἐκθειάζουν στὴν ἱστορία μερικὲς ἀπὸ τὶς προφητείες τῆς γερμανικῆς ἰδεολογίας. Ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη ἀνήκουν στὴν ἱστορία τῆς ἐξέγερσης καὶ τοῦ μηδενισμοῦ. Πρῶτοι αὐτοὶ θεμελίωσαν ἓνα Κράτος πάνω στὴν ἰδέα ὅτι τίποτα δὲν ἔχει νόημα κι ὅτι ἱστορία δὲν εἶναι τίποτα ἄλλο ἀπὸ ἓνα τυχαῖο προϊόν τῆς βίας. Οἱ συνέπειες δὲν ἀργησαν νὰ φανοῦν.

Ἀπὸ τὸ 1914 ὁ Μουσσολίνι κήρυσσε «τὴν ἀγία θρησκεία τῆς ἀναρχίας» καὶ δήλωνε πῶς ἦταν ἐχθρὸς ὄλων τῶν χριστιανισμῶν. Ὅσο γιὰ τὸ Χίτλερ, ὁμολογοῦσε πῶς ἡ θρησκεία τοῦ ἦταν ἀδίσταχτο κράμα τοῦ Θεοῦ - Πρόνοια καὶ τῆς Βαλχάλλα. Πραγματικὰ ὁ Θεὸς τοῦ ἦταν ἓνα ἐπιχειρήματα γιὰ τὶς συγκεντρώσεις καὶ μιὰ μέθοδος γιὰ νὰ δημιουργεῖ ἔμφαση καὶ ἐνταση στὸ τέλος τῶν λόγων του. Ὅσο γινώριζε ἐπιτυχίες, ἤθελε νὰ πιστεῦει πῶς ἦταν ἐμπνευσμένος ἡγέτης. Τῆ στιγμὴ τῆς ἤττας, ἔκρινε πῶς προδόθηκε ἀπὸ τὸ λαὸ του. Ἀνάμεσα σ' αὐτὰ τὰ δύο, τίποτα δὲν πείθει ὅτι θὰ ἦταν δυνατό νὰ θεωρήσει τὸν ἑαυτὸ του ἔνοχο σχετικὰ μὲ ὅποιαδήποτε ἀρχή. Ἄλλωστε ὁ μόνος ἄνθρωπος μὲ ἀνώτερη καλλιέργεια, πού ἔδωσε στὸ ναζισμό κάποια ἐπίφαση φιλοσοφικότητας, ὁ Ἔρνστ Γιούνγκερ, εἶχε προσφύγει κι αὐτὸς στὶς μηδενιστικὲς φόρμουλες: «Ἡ καλύτερη ἀπάντηση στὴν προδοσία τῆς ζωῆς ἀπὸ τὸ πνεῦμα, εἶναι ἡ προδοσία τοῦ πνεύματος ἀπὸ τὸ πνεῦμα, καὶ μιὰ ἀπὸ τὶς μεγάλες καὶ ὠμές ἀπολαύσεις αὐτοῦ τοῦ καιροῦ εἶναι ἡ συμμετοχὴ σ' αὐτὸ τὸ ἔργο καταστροφῆς.»

Οἱ ἄνθρωποι τῆς δράσης, ὅταν δὲν ἔχουν πίστη, δὲν πι-

στεύουν σὲ τίποτα ἄλλο ἐκτὸς ἀπὸ τὸ κίνημα τῆς δράσης. Ἡ ἀκαταμάχητη παραδοξολογία τοῦ Χίτλερ βρῖσκεται ἀκριβῶς στὸ ὅτι ἤθελε νὰ ἰδρῦσει μιὰ μόνιμη τάξη μ' ἓνα συνεχές κίνημα καὶ μὲ τὴν ἀρνηση. Ὁ Ράουσνιγκ ἔχει δίκιο ὅταν λέει στὴν «Ἐπανάσταση τοῦ μηδενισμοῦ», πὼς ἡ χιτλερική ἐπανάσταση ἦταν καθαρὸς δυναμισμὸς. Στὴ Γερμανία, πού εἶχε συγκαλονιστεῖ συθέμελα ἀπὸ ἓναν πόλεμο χωρὶς προηγούμενο, τὴν ἤττα καὶ τὴν οἰκονομικὴ κρίση, καμιά ἀξία δὲν εἶχε παραμείνει ὄρθια. Ἄν καὶ δὲν πρέπει νὰ ξεχνᾶμε πὼς ὁ Γκαίτε λέει ὅτι «μοῖρα τῶν Γερμανῶν εἶναι νὰ τὰ κάνουν ὀλα δύσκολα», ἡ ἐπιδημία τῶν αὐτοκτονιῶν, πού ἀπλώθηκε σ' ὅλη τὴ χώρα ἀνάμεσα στοὺς δύο πολέμους, εἶναι ἐξαιρετικὰ εὐγλωττῆ σχετικὰ μὲ τὴ σύγχυση πνευμάτων. Σὲ ὅσους ἔχουν ἀπελπιστεῖ ἀπ' τὸ κάθε τι, μόνο τὸ πάθος εἶναι ἱκανό, καὶ ὄχι ἡ λογικὴ, νὰ τοὺς δώσει κάποια πίστη καὶ στὴν προκειμένη περίπτωσι μόνο τὸ πάθος πού φωλεῖει στὰ μύχια αὐτῆς τῆς ἀπελπισίας, δηλαδὴ ἡ ταπείνωσι καὶ τὸ μῖσος. Δὲν ὑπῆρχε πιά ἀξία, πού νὰ ἦταν καὶ κοινὴ καὶ ἀνώτερη γιὰ ὄλους αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους, σι' ὄνομα τῆς ὁποίας νὰ μπορεῖ νὰ κρίνει ὁ ἓνας τὸν ἄλλο. Ἡ Γερμανία τοῦ 1933 δέχθηκε λοιπὸν νὰ υἱοθετήσῃ μόνο τὶς ξεπεσμένες ἀξίες μερικῶν ἀνθρώπων καὶ προσπάθησε νὰ τὶς ἐπιβάλλῃ σ' ἓναν ὀλύκληρο πολιτισμὸ. Ἀφοῦ δὲν ὑπῆρχε σ' αὐτὴν ἡ ἠθικὴ τοῦ Γκαίτε, διάλεξε καὶ ὑποτάχθηκε στὴν ἠθικὴ τῆς συμμορίας.

Ἡ ἠθικὴ τῆς συμμορίας εἶναι θρίαμβος καὶ ἐκδίκησι, ἤττα καὶ μνησικακία ἀνεξάντλητη. Ὅταν ὁ Μουσολλίνι ἐκθραῖζε «τὶς στοιχειώδεις δυνάμεις τοῦ ἀτόμου», κήρυσσε τὴν ἔξαρσι τῶν σκοτεινῶν δυνάμεων τοῦ αἵματος καὶ τοῦ ἐνστικτοῦ, τὴ βιολογικὴ δικαίωσι τοῦ χειρότερου προϊόντος τοῦ ἐνστικτοῦ κυριαρχίας. Στὴ δίκη τῆς Νυρεμβέργης, ὁ Φράνκ τόνισε «τὸ μῖσος τῆς μορφῆς πού ζωογονοῦσε τὸ Χίτλερ. Εἶναι ἀλήθεια πὼς ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ἦταν μόνο κινήτικὴ δύναμη, πού στηλωνόταν καὶ γινόταν πιδ ἀποτελεσματικὴ μὲ τὰ πονηρὰ τεχνάσματα καὶ μιὰ ἀμείλικτη ὀξυδερκὴ ταχτικὴ. Ἀκόμα καὶ ἡ φυσικὴ ἐμφάνισή του, μέτρια καὶ χυδαία, δὲν

τόν περιορίζε, τόν τοποθετούσε σωστά ανάμεσα στό πλῆθος.¹ Μόνο ἡ δράση τόν κρατοῦσε δρθιο. Ἰπάρχω σήμαινε δρθῶ γι' αὐτόν. Νά γιατί ὁ Χίτλερ καί τὸ καθεστῶς του δέν ἦταν δυνατὸ νά μὴν ἔχουν ἐχθρούς. Αὐτοὶ οἱ παράφρονες δανδῆδες² δέν μπορούσαν νά γίνουν κατανοητοὶ παρὰ μόνο σὲ σχέση μὲ τοὺς ἐχθρούς τους, δέν μπορούσαν ν' ἀποχτήσουν μορφὴ παρὰ μόνο μέσα στό λυσσαλέο ἀγῶνα, ὅπου καί συντριφτήκαν. Ὁ Ἑβραῖος, οἱ ἐλευθεροτέκτονες, οἱ πλουτοκράτες, οἱ Ἀγγλοσάξονες, ὁ κτηνώδης Σλάβος παίρνουν διαδοχικὰ τὴ θέση τους στὴν προπαγάνδα καί τὴν ἱστορία γιὰ νά ξεσηκώσουν κάθε φορὰ πῖο ψηλά τὴν τυφλὴ δύναμη ποὺ ὄδευε πρὸς τὸ χαμὸ της. Ὁ συνεχὴς ἀγῶνας ἀπαιτοῦσε συνέχεια διεγερτικὰ.

Ὁ Χίτλερ ἦταν ἡ ἱστορία σὲ καθαρὴ κατάσταση. «Τὸ γίγνεσθαι, ἔλεγε ὁ Γιούγκερ, ἀξίζει περισσότερο ἀπὸ τὴ ζωὴ.» Δίδασκε λοιπὸν τὸν ἀπόλυτο ταυτισμὸ μὲ τὸ ρεῦμα τῆς ζωῆς, στό πῖο χαμηλὸ ἐπίπεδο κι ἐνάντια σὲ κάθε ἀνώτερη πραγματικότητα. Τὸ καθεστῶς ποὺ ἐφεῦρε τὴ βιολογικὴ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ στρεφόταν ἐνάντια στὰ πῖο ἐκδηλὰ συμφέροντά του. Ἀλλὰ ὑπάκουε στὴ δικὴ του ἰδιαίτερη λογικὴ. Γι' αὐτὸ ὁ Ρόξενμπεργκ μιλοῦσε μὲ στόμφο γιὰ τὴ ζωὴ: «Ὁ ρυθμὸς μιᾶς φάλαγγας ποὺ πορεύεται, χωρὶς νά ἔχει σημασία ποῦ καί γιὰ ποῖο σκοπὸ βαδίζει.» Μετὰ ἀπ' αὐτὸ ἡ φάλαγγα θὰ γεμίσει τὴν ἱστορία μὲ ἐρείπια καί θὰ καταστρέψει τὴν ἴδια της τὴ χώρα, ἀλλὰ παρ' ὅλ' αὐτὰ θὰ ἔχει ζήσει. Ἡ ἀληθινὴ λογικὴ αὐτοῦ τοῦ δυναμισμοῦ ἦταν ἡ ὀλοκληρωτικὴ ἤττα ἢ, ἀπὸ κατάχτηση σὲ κατάχτηση, ἀπὸ ἐχθρὸ σὲ ἐχθρὸ, ἢ Ἰδρυση τῆς Αὐτοκρατορίας τοῦ αἵματος καί τῆς δράσης. Εἶναι πολὺ λίγο πιθανὸ νά συνέλαβε ὁ Χίτλερ τὴν, ἔστω καί πῖο στοιχειώδη, ἰδέα αὐτῆς τῆς Αὐτοκρατορίας.

1. Βλ. τὸ ἐξαιρετικὸ βιβλίο τοῦ Μὰξ Πικάρ: «Ὁ ἄνθρωπος τοῦ μηδέν». (Τετράδιο τοῦ Ροδανού).

2. Εἶναι γνωστὸ πὺς ὁ Γκαίρινγκ ἐμφανιζόταν πολλὰς φορὰς φτιασιδωμένος καί ντυμένος σὰ Νέρωνας.

Δέν μπόρεσε νά σταθεί στό ύφος τοῦ πεπρωμένου του οὔτε μέ τήν κουλτούρα του οὔτε ἀκόμα μέ τὸ ἔνστικτο ἢ τήν ὀργανωτική εὐφυία του. Ἡ Γερμανία καταποντίστηκε γιατί ἀρχισε ἕναν ἱμπεριαλιστικό ἀγώνα μέ ἐπαρχιακή πολιτική σκέψη. Ἀλλά ὁ Γιούνγκερ εἶχε ἀντιληφθεῖ αὐτή τή λογική καί ἔδωσε τή διατύπωσή της. Εἶχε συλλάβει τὸ δράμα μιᾶς «Παγκόσμιας καί τεχνοκρατικῆς Αὐτοκρατορίας», «μιᾶς θρησκείας τῆς ἀντιχριστιανικῆς τεχνολογίας», πού οἱ πιστοί καί οἱ στρατιῶτες της θά ἦταν οἱ ἴδιοι οἱ ἐργάτες, γιατί (καί στό σημεῖο αὐτό ὁ Γιούνγκερ συναντιέται μέ τὸ Μάρξ) ὁ ἐργάτης, χάρη στήν ἀνθρώπινη συγκρότησή του, εἶναι παγκόσμιος. «Τὸ καταστατικό ἑνὸς νέου καθεστώτος ἐξουσίας ἀντί γιὰ τήν ἀλλαγὴ τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου. Ὁ ἐργάτης βγαίνει ἀπὸ τὴ σφαῖρα τῶν διαπραγματεύσεων, τοῦ ἐλέους, τῆς λογοτεχνίας καί ὑψώνεται στὴ σφαῖρα τῆς δράσης. Οἱ νομικὲς ὑποχρεώσεις μεταμορφώνονται σὲ στρατιωτικὲς ὑποχρεώσεις.» Ἡ Αὐτοκρατορία, ὅπως βλέπουμε, εἶναι καί παγκόσμιος ἐργοστάσιος καί παγκόσμια στρατιῶνα, ὅπου βασιλεύει σὲ κατάστασι δουλείας ὁ στρατιώτης-ἐργάτης τοῦ Χέγκελ. Ὁ Χίτλερ ὑποχρεώθηκε νά σταματήσει σχετικὰ πρόωρα τὴν πορεία του πρὸς αὐτὴ τὴν αὐτοκρατορία. Ἀλλά ἀκόμα κι ἂν ἔφτανε πρὸς πέρας, θά παρακολουθοῦσαμε μόνο τὴν εὐρύτερη διάδοσι ἑνὸς ἀκαταμάχητου δυναμισμοῦ καί τὸ ὄλο καί πρὸς βλαίον δυνάμωμα τῶν κυνικῶν ἀρχῶν, πού μόνο αὐτὲς ἦταν ἱκανὲς νά ὑπηρετήσουν αὐτὸν τὸ δυναμισμό.

Μιλώντας γιὰ μιὰ τέτοια ἐπανάστασι, ὁ Ράσκινιγκ λέει ὅτι δέν εἶναι πιά ἐλευθέρωσι, δικαιοσύνη καί πρόοδος τοῦ πνεύματος: εἶναι «ὁ θάνατος τῆς ἐλευθερίας, ἡ κυριαρχία τῆς βίας καί ἡ δουλεία τοῦ πνεύματος.» Φασισμός εἶναι οὐσιαστικὰ περιφρόνησι. Καί ἀντίστροφα, κάθε μορφὴ περιφρόνησι, ὅταν ἐκδηλώνεται στὴν πολιτική, ἀνοίγει τὸ δρόμο ἢ ἐγκαθιστᾷ τὸ φασισμό. Πρέπει νά προσθέσουμε ὅτι ὁ φασισμός δέν μπορεῖ νά γίνει τίποτ' ἄλλο ἂν δέν ἀρνηθεῖ τὸν ἑαυτὸ του. Ὁ Γιούνγκερ συμπέρανε ἀπὸ τίς ἴδιες τίς ἀρχές του ὅτι εἶναι καλύτερα νά εἶναι κανεὶς ἐγκληματίας παρά ἀστός. Ὁ Χίτλερ, πού εἶχε λιγότερο λογοτεχνικό ταλέντο

αλλά περισσότερη συνέπεια στο θέμα αυτό, ήξερε ότι είναι αδιάφορο αν είναι κανείς το ένα ή το άλλο, από τη στιγμή που πιστεύει μόνο στην επιτυχία. Πήρε λοιπόν το δικαίωμα να είναι και τα δυο ταυτόχρονα. «Η πράξη είναι τα πάντα», έλεγε ο Μουσσολίνι. Και ο Χίτλερ: «Όταν η φυλή διατρέχει τον κίνδυνο της καταπίεσης... το πρόβλημα της νομιμότητας παίζει δευτερεύοντα ρόλο.» Κι αφού η φυλή πρέπει πάντα να άπειλείται για να υπάρχει, δεν υπάρχει ποτέ νομιμότητα. «Είμαι έτοιμος να υπογράψω κάθε τι, να εγκρίνω κάθε τι... Σε ό,τι με αφορά, είμαι ικανός καλόπιστα να υπογράψω συνθηκες σήμερα και να τις παραβιάσω αύριο αν κινδυνεύει το μέλλον του γερμανικού λαού.» Άλλωστε πριν να κηρύξει τον πόλεμο, ο Φύρερ δήλωσε στους στρατηγούς του ότι δε θα ρωτούσαν αργότερα το νικητή αν είχε πει την αλήθεια ή όχι. Το λάιτ-μοτιβ της υπεράσπισης του Γκαίτριχ στη δίκη της Νυρεμβέργης είναι η εξής ιδέα: «Ο νικητής θα είναι πάντα κριτής και ο νικημένος κατηγορούμενος.» Αυτό μπορεί βέβαια να συζητηθεί. Άλλα τότε δεν καταλαβαίνουμε το Ρόζενμπεργκ, όταν λέει στη δίκη της Νυρεμβέργης ότι δεν είχε προβλέψει πως αυτός ο μύθος θα οδηγούσε στη δολοφονία. «Όταν ο Άγγλος δημόσιος κατηγορος παρατηρεί ότι «από το Μάιν Κάμπφ» ο δρόμος οδηγούσε ιδίωσια στους θαλάμους αερίων του Μαϊντανέκ», θίγει αντίθετα το οδισσιστικό θέμα της δίκης, δηλαδή την ιστορική ευθύνη του δυτικού μηδενισμού, που όμως ήταν το μόνο που δε συζητήθηκε στη Νυρεμβέργη για ευνόητους λόγους. Δεν μπορείς να διεξαγάγεις μια δίκη διακηρύσσοντας τη γενική ένοχη ενός πολιτισμού. Δίκασαν μόνο τις πιο κραυγαλέες στην επιφάνεια δλόκληρου του πλανήτη πράξεις.

Ο Χίτλερ πάντως έφευρε το συνεχές κίνημα κατάκτησης που χωρίς αυτό δε θα ήταν τίποτα. Άλλα ο αιώνιος έχθρος είναι ο αιώνιος τρόμος, ος επίπεδο κράτους αυτή τη φορά. Το Κράτος ταυτίζεται με το «μηχανισμό», δηλαδή με το σύνολο των μηχανισμών κατάκτησης και καταπίεσης. Η κατευθυνόμενη προς το έσωτερικό της χώρας κατάκτηση λέγεται προπαγάνδα («πρώτο βήμα προς την κόλαση», σύμφω-

να με τὸ Φράνκ) ἢ καταπίεση. Ὅταν κατευθύνεται πρὸς τὸ ἐξωτερικὸ δημιουργεῖ τὸ στρατό. Ἔτσι διὰ τὰ προβλήματα στρατιωτικοποιούνται καὶ θεωροῦνται ἀνάλογα μὲ τὴ δύναμη καὶ τὴν ἀποτελεσματικότητα. Ὁ γενικὸς ἀρχηγὸς καθορίζει τὴν πολιτικὴ καὶ ἐξάλλου διὰ τὰ κυριότερα προβλήματα διοίκησης. Ἡ ἀρχὴ αὐτὴ, ἀκαταμάχητη ὡς πρὸς τὴ στρατηγικὴ, γενικεύεται καὶ στὴν πολιτικὴ ζωὴ. Ἐνας μόνον ἀρχηγός, ἕνας μόνον λαός, σημαίνει ἕνας μόνον ἀφέντης κι ἑκατομμύρια δούλοι. Οἱ ἐνδιάμεσες πολιτικές, πού σὲ δλες τίς κοινωνίες ἀποτελοῦν τίς ἐγγυήσεις τῆς ἐλευθερίας, ἐξαφανίζονται γιὰ νὰ δώσουν τὴ θέση τους σ' ἕναν Ἰεχωβά μὲ μπότες πού βασιλεύει πάνω σὲ πλήθη σιωπηλὰ ἢ — καὶ εἶναι τὸ ἴδιο πράγμα — πού οὐρλιάζουν συνθήματα. Ἀνάμεσα στὸν ἀρχηγὸ καὶ τὸ λαὸ δὲν παρεμβάλλεται κάποιος ὀργανισμὸς συμβιβασμοῦ ἢ διαιτησίας, ἀλλὰ μόνον ὁ μηχανισμὸς, δηλαδὴ τὸ κόμμα πού εἶναι ὄργανο καταπίεσης. Ἔτσι γεννιέται ἡ πρώτη καὶ μοναδικὴ ἀρχὴ αὐτοῦ τοῦ χυδαίου μυστικισμοῦ, ἡ Führerprinzip (ἀρχὴ τοῦ Φύρερ), πού ἰδρύει μέσα στὸν κόσμον τοῦ μηδενισμοῦ μιὰ εἰδωλολατρία καὶ μιὰ ξεπεσμένη θρησκεία.

Ὁ Μουσσολίνι, λατίνος νομικός, εἶχε ἀρκεστεῖ στὴ λογικὴ τοῦ Κράτους, πού μὲ πολλὴ ρητορικὴ μεταμόρφωνε σὲ ἀπόλυτο. «Τίποτα ἐξω ἀπὸ τὸ Κράτος, πάνω ἀπὸ τὸ Κράτος, ἐνάντια στὸ Κράτος. Ὅλα στὸ Κράτος, γιὰ τὸ Κράτος, μέσα στὸ Κράτος.» Ἡ χιτλερικὴ Γερμανία ἔδωσε σ' αὐτὴ τὴ λανθασμένη λογικὴ τὸ ἀληθινὸ της λεξιλόγιον, τὸ λεξιλόγιον μιᾶς θρησκείας. «Ἡ θεϊκὴ μας ἀποστολὴ, γράφει μιὰ ναζιστικὴ ἐφημερίδα κατὰ τὴ διάρκεια ἐνὸς συνεδρίου τοῦ κόμματος, ἦταν νὰ ὀδηγήσουμε τὸν καθένα στὶς πηγές, στὶς Μάνες. Εἶναι στ' ἀλήθεια ἀποστολὴ Θεοῦ.» Οἱ πηγές βρίσκονται λοιπὸν στὴν πρωτόγονη κραυγὴ. Ποιὸς εἶναι αὐτὸς ὁ Θεὸς γιὰ τὸν ὁποῖο μιλοῦν; Μιὰ ἐπίσημη διακήρυξη τοῦ κόμματος μᾶς πληροφορεῖ: «Ὅλοι ἐμεῖς ἐδῶ κάτω πιστεύουμε στὸν Ἀδόλφο Χίτλερ, τὸν Φύρερ μας... καὶ (ὀμολογοῦμε) πῶς ὁ ἐθνικοσοσιαλισμὸς εἶναι ἡ μόνη πίστη πού ὀδηγεῖ τὸ στρατό μας στὴ σωτηρία.» Οἱ προσταγές τοῦ ἀρχηγοῦ πού ὀρθώ-

νεται μέσα στη φλεγόμενη βάτο των προβολέων, πάνω σ' ένα Σινά από εξέδρες και σημαίες, αποτελοῦν λοιπὸν τὸ νόμο καὶ τὴν ἀρετὴ. Ἄν τὰ ὑπεράνθρωπα μεγάφωνα διατάξουν μιὰ μόνο φορά τὸ ἔγκλημα, τότε, ἀπὸ ἀρχηγούς σὲ ὑπαρχηγούς, τὸ ἔγκλημα καταβαίνει μέχρι τὸ δοῦλο, ποῦ δέχεται τίς διαταγές χωρὶς νὰ προστάζει κανέναν. Ἐνας ἐκτελεστής τοῦ Νταχάου κλαίει μετὰ μέσα στὴ φυλακὴ του. «Δὲν ἔκανα τίποτ' ἄλλο ἀπὸ τὸ νὰ ἐκτελῶ διαταγές. Ὁ Φύρερ καὶ ὁ Ραϊχσφύρερ μᾶς δδήγησαν σὲ δια αὐτὰ κι ὅστερα ἔφυγαν. Ὁ Γκλούκς δέχτηκε τίς διαταγές ἀπὸ τὸν Κελτενμπρουννερ καὶ τελικὰ πῆρα τὴ διαταγὴ νὰ πυροβολήσω. Ἐριξαν σὲ μένα ὅλη τὴν ἐνοχὴ, γιατί ἤμουν μόνο ἕνας μικρὸς χαουπταρφύρερ καὶ δὲν μποροῦσα νὰ τὴ μεταδώσω πιὸ κάτω. Τώρα λένε ὅτι ἐγὼ εἶμαι ὁ δολοφόνος.» Ὁ Γκαίριγκ διαμαρτυροῦταν στὴ δίκη του γιατί ἦταν πιστὸς στοῦ Φύρερ καὶ «ὅτι ὑπάρχει ἀκόμα ζήτημα τῆς τιμῆς σ' αὐτὴ τὴν καταραμένη ζωὴ.» Ἡ τιμὴ θρῖσκοῦταν στὴν ὑπακοή ποῦ συχνὰ ταυτιζόταν μὲ τὸ ἔγκλημα. Ὁ στρατιωτικὸς νόμος τιμωρεῖ μὲ θάνατο τὴν ἀνυπακοή καὶ τιμὴ γι' αὐτὸν εἶναι ἡ δουλεία. Ὅταν ὅλοι εἶναι στρατιωτικοί, τὸ ἔγκλημα θρῖσκειται σὸ νὰ μὴ σκοτώσεις ἂν τὸ ἀπαιτεῖ ἡ διαταγὴ.

Δυστυχῶς ἡ διαταγὴ σπάνια ἀπαιτεῖ τὸ καλὸ. Ὁ καθαρὰ δογματικὸς δυναμισμὸς δὲν μπορεῖ νὰ κατευθύνεται πρὸς τὸ καλὸ ἀλλὰ μόνο πρὸς τὴν ἀποτελεσματικότητά. Ἔτσι ὅσο θὰ ὑπάρχουν ἐχθροί, θὰ ὑπάρχει τρομοκρατία· καὶ θὰ ὑπάρχουν ἐχθροὶ ὅσο θὰ ὑπάρχει δυναμισμὸς, ἔτσι ὥστε: «Ὅλες οἱ ἐπιδράσεις ποῦ ἐνδέχεται νὰ ἐξασθενοῦν τὴν κυριαρχία τοῦ λαοῦ ποῦ ἀσχεῖ ὁ Φύρερ μὲ τὴ δοθήθεια τοῦ κόμματος... πρέπει νὰ ἐξαφανιστοῦν.» Οἱ ἐχθροὶ εἶναι αἰρετικοί, πρέπει νὰ προσηλυτιστοῦν μὲ τὸ κήρυγμα ἢ τὴν προπαγάνδα· πρέπει νὰ ἐξοντώνονται ἀπὸ τὴν ἱερὰ ἐξέταση ἢ τὴν Γκεστάπο. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ὅτι ὁ ἄνθρωπος, ὅταν ἀνήκει σὸ κόμμα, δὲν εἶναι παρὰ μόνο ὄργανο στὴν ὑπηρεσία τοῦ Φύρερ, ἕνας τροχὸς τοῦ μηχανισμοῦ ἢ, ὅταν εἶναι ἐχθρὸς τοῦ Φύρερ, ἕνα καταναλωτικὸ προϊόν γιὰ τὸ μηχανισμό. Ἡ παράλογη ὀρμὴ, ποῦ ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν ἐξέγερση, ἔχει

πιά σά σκοπό της νά περιορίσει αυτό πού συντελεί ὥστε ὁ ἄνθρωπος νά μὴν εἶναι πιά τροχός, δηλαδή τὴν ἴδια τὴν ἐξέγερση. Ὁ ρομαντικός Ἰντιδιντουαλισμὸς τῆς γερμανικῆς ἐπανάστασης χορταίνει τελικὰ μέσα στὸν κόσμον τῶν πραγμάτων. Ὁ παράλογος τρόμος μετατρέπει τοὺς ἀθρώπους σὲ ἀντικείμενα, «πλανητικούς δάκιλλους», σύμφωνα μὲ τὴν ἔκφραση τοῦ Χίτλερ. Σκοπὸς του εἶναι ἡ καταστροφή, ὄχι μόνο τῆς προσωπικότητας, ἀλλὰ καὶ κάθε δυνατότητας τῆς προσωπικότητας, τῆς σκέψης, τῆς ἀλληλεγγύης, τῆς ἐφeses πρὸς τὴν ἀπόλυτη ἀγάπη. Ἡ προπαγάνδα, τὰ βασανιστήρια εἶναι τὰ ἄμεσα μέσα κατακερμάτισης καὶ ἀκόμα περισσότερο ἡ συστηματικὴ κατάπτωση, τὸ ἀμάλγαμα τῆς ἀναγκαστικῆς συνενοχῆς μὲ τὴν κυνικὴ ἐγκληματικότητα. Ἐκεῖνος πού σκοτώνει ἢ βασανίζει γνωρίζει μόνο μιὰ σκιά στὴ νίκη του: δὲν μπορεῖ νά νοιώθει ἀθῶος. Πρέπει λοιπὸν νά καλλιεργήσει τὴν ἐνοχὴ ἀκόμη καὶ στὸ θῦμα, ὥστε, σ' ἕναν κόσμον χωρὶς κατεύθυνση, ἡ γενικὴ ἐνοχὴ νά μὴ νομιμοποιεῖ πιά παρὰ μόνο τὴν ἀσκησι τῆς βίας, νά μὴ καθιερώνει πιά παρὰ μόνο τὴν ἐπιτυχία. Ὅταν ἡ ἰδέα τῆς ἀθωότητας ἐξαφανίζεται ἀκόμα καὶ στὸν ἀθῶο, ἡ ἀξία τῆς δύναμης βασιλεύει ὀριστικά σ' ἕναν ἀπελπισμένο κόσμον. Καὶ αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος πού σ' αὐτὸν τὸν κόσμον, ὅπου μόνο οἱ πέτρες εἶναι ἀθῶες, βασιλεύει μιὰ ποταπὴ καὶ ἀπάνθρωπη φυλακὴ. Οἱ καταδικασμένοι ὑποχρεώνονται νά κρεμᾶνε ὁ ἕνας τὸν ἄλλο. Σκοτώνεται ἀκόμα καὶ ἡ ἀγνὴ κραυγὴ τῆς μητρότητας, ὅπως συνέβη μὲ κείνη τὴν Ἑλληνίδα μητέρα, πού ἕνας ἀξιοματικὸς ὑποχρέωσε νά ὑποδείξει ἀνάμεσα στοὺς τρεῖς γιούς της αὐτὸν πού θὰ ἔπρεπε νά τουφεκιστεῖ. Νά πῶς φτάσαμε νά εἶμαστε ἐλεύθεροι. Ὅταν ἔχει τὴ δύναμη νά σκοτώνει καὶ νά ταπεινώνει, ἡ δουλικὴ ψυχὴ γλυτώνει ἀπὸ τὸ τίποτα. Ἡ γερμανικὴ ἐλευθερία τραγουδιέται τότε μὲ τὴ συνοδεία μιᾶς ὀρχήστρας κατὰδικων, στὰ στρατόπεδα θανάτου.

Τὰ χιτλερικά ἐγκλήματα, κι ἀνάμεσά τους ἡ σφαγὴ τῶν Ἑβραίων, δὲν ἔχουν ἀντίστοιχό τους στὴν ἱστορία, γιατί ἡ ἱστορία δὲν ἀναφέρει παρόμοια περίπτωσι, στὴν ὁποία μιὰ τόσο δλοκληρωτικὴ καταστροφικὴ θεωρία νά ἔχει κα-

ταλάβει τούς μοχλούς διακυβέρνησης ενός πολιτισμένου Έθνους. Ἀκόμα, γιά πρώτη φορά στήν ἱστορία οἱ ἀσχοῦντες τήν ἐξουσία χρησιμοποίησαν τίς τεράστιες δυνάμεις τους γιά νά ἐδραιώσουν ἕνα μυστικισμό ἔξω ἀπό κάθε ἠθική. Αὐτή ἡ πρώτη προσπάθεια γιά τήν οἰκοδόμηση μιᾶς Ἐκκλησίας πάνω στό μηδέν πληρώθηκε μέ τήν ἐκμηδένιση. Ἡ καταστροφή τοῦ Λίνιτσισε δείχνει καθαρά ὅτι ἡ συστηματική κι ἐπιστημονική ἐπίφαση τοῦ χιτλερικοῦ κινήματος καλύπτει στήν πραγματικότητα μιᾶ παράλογη παρόρμηση πού εἶναι παρόρμηση μόνο τῆς ἀπελπισίας καί τῆς ἀλαζονείας. Στήν περίπτωση ἑνός χωριοῦ πού ὑποτίθεται πῶς ἔχει ἐξεγερθεῖ, ἕνας καταχτητής μποροῦσε μέχρι σήμερα νά κάνει ἕνα ἀπό τά δύο: Ἡ τή σχεδιασμένη κατάπιψη τῆς ἐξέγερσης καί τήν ἐν ψυχρῷ ἐκτέλεση τῶν ὀμῆρων ἢ τήν ἄγρια καί ἀναγκαστικά σύντομη ἐπιδρομή ἀπελπισμένων στρατιωτῶν. Τό Λίνιτσισε καταστράφηκε ἀπό τά δύο συστήματα συνδυασμένα. Καί ἀποτελεῖ τεκμήριο τῶν καταστροφῶν αὐτῆς τῆς παράλογης λογικῆς, πού εἶναι ἡ μόνη ἀξία πού μποροῦμε νά βροῦμε στήν ἱστορία. Ὅχι μόνο τά σπῆττα πυρπολήθηκαν, οἱ 174 ἄντρες τοῦ χωριοῦ τουφεκίστηκαν, οἱ 203 γυναῖκες ἐξορίστηκαν καί τά 103 παιδιά μεταφέρθηκαν ἄλλοῦ γιά νά ἀνατραφοῦν μέ τή θρησκεία τοῦ Φύρερ, ἀλλά καί εἰδικά συνεργεῖα ἀσχολήθηκαν μῆνες δλόκληρους γιά νά ἰσοπεδώσουν τό ἔδαφος μέ δυναμίτη, νά ἐξαφανίσουν τίς πέτρες, νά γεμίσουν μέ χῶμα τή λίμνη τοῦ χωριοῦ καί τέλος ν' ἀλλάξουν τήν κοίτη τοῦ ποταμοῦ. Μετά ἀπ' αὐτό, τό Λίνιτσισε δέν ἦταν πιά τίποτα ἄλλο παρά καθαρό μέλλον, σύμφωνα μέ τή λογική τοῦ κινήματος. Γιά περισσότερη ἀσφάλεια, ἐκκενώθηκαν στό νεκροταφεῖο οἱ τάφοι τῶν νεκρῶν πού θύμιζαν ἀκόμα πῶς κάτι ὑπῆρξε σ' αὐτό τό μέρος.¹

1. Εἶναι ἀξιοσημείωτο τό γεγονός ὅτι ὠμότητες πού μποροῦν νά θυμίζουν τέτοιες ὑπερβολές διαπράχτηκαν στίς ἀποικίες (Ἰνδίες, 1857, Ἀλγερία, 1945 κλπ.) ἀπό εὐρωπαϊκά ἔθνη πού κυριαρχοῦνταν οὐσιαστικά ἀπό τήν ἴδια ἀλόγιστη προκατάληψη τῆς φυλετικῆς ἀνωτερότητας.

Ἡ μηδενιστικὴ ἐπανάσταση, ποὺ ἐκφράστηκε ἱστορικὰ στὴ χιτλερικὴ θρησκεία, ζύπνησε ἔτσι μόνον μιὰ ὑπερβολικὴ μανία τοῦ τίποτα, ποὺ κατέληξε νὰ στραφεῖ ἐνάντια στὸν ἴδιον τὸν ἑαυτὸ της. Ἡ ἀρνήση τούτῃ τῆς φορᾶ τουλάχιστον — παρὰ τὸ Χέγκελ — δὲν ἦταν δημιουργικὴ. Ὁ Χίτλερ παρουσιάζει τὴ μοναδικὴ ἴσως στὴν ἱστορία περίπτωση ἑνὸς τυράννου ποὺ δὲν ἀφησε τίποτα στὸ ἐνεργητικὸ του. Γιὰ τὸν ἴδιο, γιὰ τὸ λαὸ του, γιὰ τὸν κόσμον ὁλόκληρον, δὲν ἦταν τίποτ' ἄλλο παρὰ αὐτοκτονίες καὶ σκοτωμοί. Ἑπτὰ ἑκατομμύρια Ἑβραῖοι ποὺ θανατώθηκαν, ἑπτὰ ἑκατομμύρια Εὐρωπαῖοι ποὺ ἐξορίστηκαν ἢ σκοτώθηκαν, δέκα ἑκατομμύρια θύματα πολέμου δὲ θὰ ἦταν ἴσως ἀρκετὰ στὴν ἱστορία γιὰ νὰ θγάλει τὴν κρίση της: ἔχει πιά συνηθίσει τοὺς δολοφόνους. Ἀλλὰ ἡ καταστροφὴ καὶ τῶν τελευταίων δικαιολογιῶν τοῦ Χίτλερ, δηλαδή τοῦ γερμανικοῦ ἔθνους, ἔκανε αὐτὸν τὸν ἀνθρώπον, ποὺ ἡ ἱστορικὴ του παρουσία βασάνιζε γιὰ χρόνια ἑκατομμύρια ἀνθρώπους, μιὰ ἄθλια καὶ χωρὶς συνέπεια σκιά. Ἡ κατάθεση τοῦ Σπέερ στὴ δίκη τῆς Νυρεμβέργης εἰδείξε πῶς ὁ Χίτλερ, ἐνῶ θὰ μπορούσε νὰ σταματήσει τὸν πόλεμον πρὶν ἀπὸ τὴν ὁλοκληρωτικὴν καταστροφὴν, προτίμησε τὴν ὁμαδικὴν αὐτοκτονίαν, τὸν ὀλικὸ καὶ πολιτικὸ ἀφανισμὸ τοῦ γερμανικοῦ ἔθνους. Ἡ μόνη ἀξία γι' αὐτὸν ἐξακολούθησε νὰ εἶναι ὡς τὸ τέλος ἡ ἐπιτυχία. Ἀφοῦ ἡ Γερμανία ἔχανε τὸν πόλεμον ἦταν δειλὴ καὶ προδότρα καὶ ἔπρεπε νὰ πεθάνει. «Ἄν ὁ γερμανικὸς λαὸς δὲν εἶναι ἱκανὸς νὰ νικήσῃ, δὲν εἶναι ἀξίος νὰ ζεῖ.» Ὁ Χίτλερ λοιπὸν πῆρε τὴν ἀπόφασιν νὰ τὸν τραβήξῃ μαζὶ του στὸ θάνατον καὶ νὰ μετατρέψῃ τὴν αὐτοκτονίαν του σὲ ἀποθέωση, ὅταν τὰ ρωσικὰ κανόνια ἀρχισαν νὰ συντρίβουν τοὺς τοίχους τοῦ ἀνάκτορου τοῦ Βερολίνου. Ὁ Χίτλερ, ὁ Γκαίρινγκ ποὺ ἤθελε νὰ τοποθετηθοῦν τὰ ὀστά του σὲ μαρμάρινον φέρετρο, ὁ Γκαίμπελς, ὁ Χίμλερ, ὁ Λέου πεθαίνουν σὲ καταφύγια ἢ κελλιὰ. Ἀλλὰ ὁ θάνατος αὐτὸς εἶναι ἕνας θάνατος γιὰ τὸ τίποτα, εἶναι ὅσον ἕνα κακὸ ὄνειρον, ὅσον καπνὸς ποὺ διαλύεται. Ὅστε ἀποτελεσματικὸς ὅστε παραδειγματικὸς, καταξιώνει μόνον τὴ ματοβαμμένη ματαιότητάν του μηδενισμοῦ. «Νόμιζαν πῶς ἦταν ἐλεύθεροι, φωνάζει ὕστερικὰ ὁ

Φράνκ. Δέν ξέρουν πώς κανείς δέν ἐλευθερώνεται ἀπό τὸ χιτλερισμό!» Δέν ἤξεραν οὔτε αὐτό, οὔτε κι ὅτι ἡ ἀρνηση τῶν πάντων εἶναι σκλαβιά καὶ ἡ ἀληθινὴ ἐλευθερία ἐσωτερικὴ ὑποταγὴ σὲ μιὰ ἀξία ποὺ ἀνταποκρίνεται στὴν ἱστορία καὶ στὶς ἐπιτυχίες της.

Ἄλλὰ ὁ φασιστικὸς μυστικισμὸς, μολοντοὶ ἔθεσε σὰ σκοπὸ τοῦ νὰ κυριαρχήσει σιγά - σιγά στὸν κόσμον, ποτὲ δὲ διεκδίκησε πραγματικὰ τὴν παγκόσμια Αὐτοκρατορία. Μάλιστα ὁ Χίτλερ, ἀπορώντας γιὰ τὶς ἴδιες τοῦ τὶς νίκες, ξεμάκρυνε ἀπὸ τὴν ἐπαρχιακὴ προέλευση τοῦ κινήματός του γιὰ νὰ στραφεῖ πρὸς τὸ ἀόριστο ὄνειρο μιᾶς Αὐτοκρατορίας τῶν Γερμανῶν ποὺ δέν εἶχε καμιὰ σχέση μὲ τὴν παγκόσμια Πολιτεία. Ὁ ρωσικὸς κομμουνισμὸς, ἀπεναντίας, ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ κιόλας, ἐπιδιώκει ἀνοιχτὰ τὴν παγκόσμια Αὐτοκρατορία. Ἐκεῖ θρίσκειται ἡ δυνάμη του, ἡ βαθιὰ σκέψη του καὶ ἡ σπουδαιότητά του στὴν ἱστορία. Παρὰ τὰ φαινόμενα, ἡ γερμανικὴ ἐπανάσταση δέν εἶχε μέλλον. Ἦταν μόνο μιὰ πρωτόγονη ὄθηση ποὺ οἱ καταστροφές της ἦταν μεγαλύτερες ἀπὸ τὴν πραγματικὴ φιλοδοξία της. Ὁ ρωσικὸς κομμουνισμὸς ἐπωμίστηκε ἀπεναντίας τὴ μεταφυσικὴ φιλοδοξία ποὺ περιγράφει αὐτὸ τὸ δοκίμιο: τὴν οἰκοδόμηση, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Θεοῦ, μιᾶς πολιτείας τοῦ θεοποιημένου ἀνθρώπου. Ὁ τίτλος αὐτὸς τῆς ἐπανάστασης, ποὺ δέν μπορεῖ νὰ διεκδικήσει ὁ χιτλερικὸς τυχοδιωκτισμὸς, ἀνήκει στὸ ρωσικὸ κομμουνισμὸ, κι ἂν τώρα δέν τοῦ ἀνήκει πιά φαινομενικά, διεκδικεῖ τὸ δικαίωμα νὰ τοῦ ἀνήκει μιὰ μέρα καὶ γιὰ παντοτινά. Γιὰ πρώτη φορὰ στὴν ἱστορία μιὰ θεωρία κι ἕνα κίνημα ποὺ στηρίζονται πάνω σὲ μιὰ ἑνοπλὴ Αὐτοκρατορία θέτουν σὰ σκοπὸ τους τὴν ὀριστικὴ ἐπανάσταση καὶ τὴν τελικὴ ἑνοποίηση ὅλου τοῦ κόσμου. Μᾶς μένει νὰ ἐξετάσουμε αὐτὴ τὴν πρόθεση στὶς λεπτομέρειές της. Ὁ Χίτλερ, στὸ ζενιθ τῆς παραφροσύνης του, ἰσχυρίστηκε πὺς σταθεροποίησε τὴν ἱστορία γιὰ χίλια χρόνια. Πίστευε πὺς ἦταν σὲ θέση νὰ τὸ ἐπιτύχει καὶ οἱ ρεαλιστὲς φιλόσοφοι τῶν νικημένων ἔθνων ἦταν πρόθυμοι νὰ τὸ συνειδητοποιήσουν καὶ νὰ τοῦ δώσουν ἄφεση, ὅποτε ἡ μάχη τῆς Ἀγγλίας καὶ τοῦ Στάλινγκραντ τὸν ἔ-

σπρωξαν πρὸς τὸ θάνατο καὶ ὤθησαν τὴν ἱστορία πάλι πρὸς τὰ ἔμπρῳς. Ἄλλὰ τὸ ἴδιο ἀκούραστη ὅπως καὶ ἡ ἱστορία ξεπροβάλλει πάλι ἡ ἀνθρώπινη διεκδίκηση τῆς θεότητος μὲ περισσότερη σοβαρότητα καὶ ἀποτελεσματικότητα, ὑπὸ τῆ μορφῆ ὀρθολογιστικοῦ Κράτους, ὅπως οἰκοδομήθηκε στὴ Ρωσία.

Ἡ τρομοκρατία τοῦ Κράτους καὶ ὁ ὀρθολογιστικὸς τρόμος

Ὁ Μάρξ, ὄντας στὴν Ἀγγλία τοῦ 19ου αἰῶνα, ἀνάμεσα στὰ δεινὰ καὶ τὴ φοβερὴ ἀθλιότητα ποὺ προκαλοῦσε τὸ πέρασμα ἀπὸ τὸ κτηματικὸ κεφάλαιο στὸ βιομηχανικὸ, εἶχε στὴ διάθεσή του πολλὰ στοιχεῖα γιὰ νὰ προβεῖ σὲ μιὰ ἐντυπωσιακὴ ἀνάλυση τοῦ πρωτόγονου καπιταλισμοῦ. Ὅσο γιὰ τὸ σοσιαλισμὸ, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ διδάγματα, ἀντιφατικὰ ἄλλωστε στὶς θεωρίες του, ποὺ μποροῦσε νὰ θγάλει ἀπὸ τὶς γαλλικὲς ἐπαναστάσεις, ἦταν ὑποχρεωμένος νὰ μιλήσει γι' αὐτὸν μὲ ἀναφορὰ στὸ μέλλον καὶ ἀφηρημένα. Δὲν πρέπει λοιπὸν ν' ἀποροῦμε γιατί κατόρθωσε ν' ἀνακατέψει στὴ θεωρία του τὴν πιὸ ἐγκυρῆ κριτικὴ μέθοδο μὲ τὸν πιὸ ἀμφισβητήσιμο οὐτοπικὸ μεσσιανισμὸ. Τὸ κακὸ εἶναι ὅτι ἡ κριτικὴ μέθοδος, ποὺ ἀπὸ ὄρισμὸ θὰ προσαρμοζόταν ὅσο τὸ δυνατό περισσότερο στὴν πραγματικότητα, παρουσιάζεται ὅλο καὶ περισσότερο ἀποκομμένη ἀπὸ τὴ ζωὴ, ἐπειδὴ θέλησε νὰ μείνει πιστὴ στὴν προφητεία. Πιστευόταν, κι αὐτὸ ἀποτελεῖ κιάλας ἐνδειξη, ὅτι θὰ ἦταν δυνατό ν' ἀφαιρεθεῖ ἀπὸ τὸ μεσσιανισμὸ αὐτὸ ποὺ θὰ ἀνῆκε στὴν ἀλήθεια. Αὐτὴ ἡ ἀντίφαση γίνεται ἀντιληπτὴ ὅσο ἀκόμα ζεῖ ὁ Μάρξ. Ἡ θεωρία τοῦ «Κομμουνιστικοῦ Μανιφέστου» δὲν εἶναι πιὰ αὐστηρὰ ἀκριθὲς εἴκοσι χρόνια ἀργότερα, ὅταν παρουσιάζεται τὸ «Κεφάλαιο». Τὸ «Κεφάλαιο» εἶμινε ἄλλωστε ἀτελειωτο, γιατί ὁ Μάρξ στὸ τέλος τῆς ζωῆς του ἔσκυβε πάνω σὲ μιὰ νέα καταπληκτικὴ μάζα κοινωνικῶν καὶ οἰκονομικῶν γεγονότων, στὰ ὁποῖα ἔπρεπε πάλι νὰ ἀναπροσαρμοστεῖ τὸ σύστημα. Αὐτὰ τὰ γεγονότα ἀφοροῦσαν ἰδιαίτερα τὴ Ρωσία, ποὺ τὴν εἰ-

χε περιφρονήσει μέχρι τότε. Ξέρουμε, τέλος, πώς τὸ Ἴνστι-
τούτο Μάρξ - Ἐγγελς τῆς Μόσχας σταμάτησε τὸ 1935 τὴν
ἐκδοσὴ τῶν ἀπάντων τοῦ Μάρξ, ἐνῶ ὑπῆρχαν ἀκόμα περισ-
σότεροι ἀπὸ τριάντα τόμοι γιὰ δημοσίευση: τὸ περιεχόμενο
αὐτῶν τῶν τόμων θὰ πρέπει νὰ μὴν ἦταν ἀρκετὰ «μαρξι-
στικό».

Πάντως, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Μάρξ, μόνο μιὰ μειονότητα
ἀπὸ τοὺς μαθητὲς του ἔμειναν πιστοὶ στὴ μέθοδό του. Ἀπε-
ναντίας, οἱ μαρξιστὲς ποὺ δημιούργησαν τὴν ἱστορία στηρί-
χτηκαν στὴν προφητεία καὶ τὶς ἀποκαλυπτικὲς ἀπόψεις ποὺ
ὑπάρχουν στὴ θεωρία γιὰ νὰ πραγματοποιήσουν μιὰ μαρξι-
στικὴ ἐπανάσταση, στίς συνθήκες ἀκριβῶς ἐκεῖνες ποὺ ὁ
Μάρξ εἶχε προβλέψει ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ πραγματοποιηθεῖ ἐ-
πανάσταση. Μποροῦμε νὰ ποῦμε γιὰ τὸ Μάρξ πὼς οἱ περισ-
σότερες προρρήσεις του σκόνταψαν στὰ γεγονότα, ἐνῶ ταυτό-
χρονα ἡ προφητεία του ἔγινε ἀντικείμενο μιᾶς ὀλοένα με-
γαλύτερης πίστεως. Ἡ αἰτία εἶναι ἀπλή: οἱ προρρήσεις ἦ-
ταν βραχυπρόθεσμες καὶ ἦταν εὐκόλο νὰ ἐλεγχθοῦν ἡ προ-
φητεία εἶναι μακροπρόθεσμη καὶ ἔχει ὑπὲρ αὐτῆς αὐτὸ ποὺ
ἐξασφαλίζει σταθερότητα στίς θρησκείες: τὸ ἀδύνατο τῆς
ἀπόδειξης. Ὅταν οἱ προρρήσεις ἀρχίσαν νὰ καταρρέουν, ἡ
προφητεία ἔμεινε ἡ μοναδικὴ ἐλπίδα. Ἔτσι μόνο αὐτὴ βασι-
λεύει στὴν ἱστορία μας. Ὁ μαρξισμὸς καὶ οἱ διάδοχοί του θὰ
ἐξεταστοῦν ἐδῶ μόνο κάτω ἀπὸ τὸ πρίσμα τῆς προφητείας.

Ἡ ἀστικὴ προφητεία

Ὁ Μάρξ εἶναι ταυτόχρονα ἀστὸς προφήτης καὶ ἐπαναστάτης
προφήτης. Ὁ δεύτερος εἶναι πιὸ γνωστὸς ἀπὸ τὸν πρῶτο.
Ἄλλὰ ὁ πρῶτος ἐξηγεῖ πολλὰ πράγματα στὸ πεπρωμένο τοῦ
δεύτερου. Ἐνας ἱστορικὸς καὶ ἐπιστημονικὸς μεσσιανισμὸς
ἐπέδρασε στὸν ἐπαναστατικὸ μεσσιανισμὸ τοῦ Μάρξ, ποὺ
ἦταν προῖόν τῆς γερμανικῆς ἰδεολογίας καὶ τῶν γαλλικῶν

ἐξεγέρσεων. Ἀντίθετα μὲ τὸν ἀρχαῖο κόσμον, ἡ ἐνότητα τοῦ χριστιανικοῦ καὶ τοῦ μαρξιστικοῦ κόσμου εἶναι καταφανής. Οἱ δύο θεωρίες ἔχουν ἀπὸ κοινοῦ μιὰ κοσμοθεώρηση πού τις διαχωρίζει ἀπὸ τὴν ἑλληνική. Ὁ Γιάσπερς τὴν ὀρίζει πολὺ καλά: «Ἀποτελεῖ χριστιανική σκέψη τὸ νὰ θεωρεῖ κανεὶς τὴν ἱστορία τῶν ἀνθρώπων αὐστηρὰ ἐνιαία.» Οἱ χριστιανοὶ ἦταν οἱ πρῶτοι πού θεώρησαν τὴν ἀνθρώπινη ζωὴ σὰ μιὰ ἱστορία πού ἐξελλίσσεται ἀπὸ μιὰ ἀρχὴ πρὸς ἓνα τέλος καὶ στὴ διάρκεια τῆς ὁποίας ὁ ἀνθρώπος κερδίζει τὴ σωτηρία του ἢ ἀξίζει τὴν τιμωρία. Ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας γεννήθηκε ἀπὸ μιὰ χριστιανικὴ παράσταση τοῦ κόσμου, πού θὰ προξενούσε κατάπληξη στὸ ἀρχαῖο ἑλληνικὸ πνεῦμα. Ἡ ἑλληνικὴ ἔννοια τοῦ γίνεσθαι δὲν ἔχει τίποτα κοινὸ μὲ τὴ δική μας ἀντίληψη γιὰ τὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξη. Ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα στὰ δύο μοιάζει μὲ τὴ διαφορὰ πού ὑπάρχει ἀνάμεσα σ' ἓναν κύκλο καὶ μιὰ εὐθεῖα γραμμὴ. Οἱ Ἕλληνες εἶχαν μιὰ κυκλικὴ παράσταση τοῦ κόσμου. Συγκεκριμένα ὁ Ἀριστοτέλης δὲ θεωροῦσε πῶς ἦταν μεταγενέστερος ἀπὸ τὸν Τρωικὸ πόλεμο. Γιὰ νὰ διαδοθεῖ στὸ μεταπολεμικὸν κόσμον, ὁ χριστιανισμὸς ὑποχρέωθηκε νὰ ἐξελληνιστεῖ, καὶ ἔτσι ἡ θεωρία του ἔγινε ἀπαλότερη. Ἀλλὰ ἡ πρωτοτυπία του θρίσκειται στὸ ὅτι εἰσάγει στὸν ἀρχαῖο κόσμον δύο ἔννοιες πού ποτὲ μέχρι τότε δὲν εἶχαν συνδυαστεῖ: τὴν ἔννοια τῆς ἱστορίας καὶ τῆς τιμωρίας. Ὡς πρὸς τὴν ἰδέα τῆς μεσίτευσης, ὁ χριστιανισμὸς εἶναι ἑλληνικὸς. Ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ του ὁμῶς ἀποψη εἶναι ἰουδαϊκὸς καὶ θὰ τὸν συναντήσουμε στὴ γερμανικὴ ἰδεολογία.

Ἀντιλαμβανόμεστε καλύτερα αὐτὸν τὸ διαχωρισμὸ ὑπογραμμίζοντας τὴν ἐχθρότητα τῆς ἱστορικῆς σκέψης ἀπέναντι στὴ φύση, πού θεωρεῖται σὰν ἀντικείμενον ὄχι παρατήρησης, ἀλλὰ μεταμόρφωσης. Γιὰ τοὺς χριστιανούς, ὅπως καὶ γιὰ τοὺς μαρξιστές, εἶναι καθήκον νὰ κυριαρχήσουν πάνω στὴ φύση. Οἱ Ἕλληνες πιστεύουν πῶς εἶναι προτιμότερο νὰ ὑπακοῦμε στὴ φύση. Ἡ ἀρχαία ἀγάπη γιὰ τὸν κόσμον ἀγνοεῖται ἀπὸ τοὺς πρῶτους χριστιανούς, πού ἄλλωστε περίμεναν μὲ ἀνυπομονησία τὴν ἔλευση τῆς συντέλειαις τοῦ κόσμου. Ὁ

Έλληνισμός, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ χριστιανισμὸ, ἔδωσε μετὰ τὴ θαυμαστὴ ἀκμὴ τῶν Ἀλβιγηνῶν ἀπὸ τῆ μιᾶ, καὶ τὸν ἅγιο Φραγκίσκο ἀπὸ τὴν ἄλλη. Ἀλλὰ μὲ τὴν Ἱερὴ Ἐξέταση καὶ τὴν καταστροφὴ τῆς αἵρεσης τῶν Καθαρῶν, ἡ Ἐκκλησία χωρίζεται καὶ πάλι ἀπο τὸν κόσμον καὶ τὸ κάλλος καὶ ξαναδίνει στὴν ἱστορία τὴν προτεραιότητά σὲ σχέση μὲ τὴ φύση. Ὁ Γιάσπερς ἔχει καὶ πάλι δίκιο ὅταν λέει: «Ἡ χριστιανικὴ σκέψη ἀδειάζει λίγο - λίγο τὸν κόσμον ἀπὸ τὴν οὐσία του... ἀφοῦ ἡ οὐσία στηριζόταν πάνω σ' ἓνα σύνολο ἀπὸ σύμβολα.» Αὐτὰ τὰ σύμβολα εἶναι τὰ σύμβολα τοῦ θεοῦ δράματος, ποῦ παίζεται στὸ διάβα τοῦ χρόνου. Ἡ φύση εἶναι πιά μόνον τὸ σκηνικὸ αὐτοῦ τοῦ δράματος. Ἡ σωστὴ ἰσορροπία τοῦ ἀνθρώπινου καὶ τῆς φύσης, ἡ συναίνεση τοῦ ἀνθρώπου στὸν κόσμον, ποῦ ἐξυψώνει καὶ κάνει νὰ λάμπει στὸ σύνολό της ἡ ἀρχαία σκέψη, κατακερματίστηκε πρὸς ὄφελος τῆς ἱστορίας γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τὸ χριστιανισμὸ. Ἡ εἰσοδος σ' αὐτὴ τὴν ἱστορία τῶν δόρειων λαῶν, ποῦ δὲν ἔχουν παράδοση φιλοσοφίας μὲ τὸν κόσμον, ἐπιτάχυνε αὐτὴ τὴ διαδικασία. Ἀπὸ τὴ στιγμή ποῦ δὲ γίνεται παραδεχτὴ ἡ θεότητα τοῦ Χριστοῦ ἢ ποῦ, χάρις στὴ γερμανικὴ ἰδεολογία, συμβολίζει πιά μόνον τὸ θεάνθρωπο, ἡ ἔννοια τῆς μεσίτευσης ἐξαφανίζεται καὶ προβάλλει ἓνας ἰουδαϊκὸς κόσμος. Ὁ ἀνελέητος θεὸς τῶν στρατῶν βασιλεύει πάλι, κάθε ὁμορφιὰ κατηγορεῖται ὡς πηγὴ ἔκνηρῶν ἀπολαύσεων, ἢ ἴδια ἡ φύση ὑποδουλώνεται. Ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη ὁ Μάρξ εἶναι ὁ Ἱερεμίας τοῦ ἱστορικοῦ θεοῦ καὶ ὁ ἅγιος Αὐγουστίνος τῆς ἐπανάστασης. Ὅτι αὐτὸ ἐξηγεῖ τίς καθαρὰ ἀντιδραστικὲς ἀπόψεις τῆς θεωρίας του μπορεῖ νὰ τὸ δείξει μιᾶ ἀπλή σύγκριση μὲ κείνον ἀπὸ τοὺς συγχρόνους του, ποῦ ἦταν ὁ θεωρητικὸς τῆς ἀντίδρασης.

Ὁ Ζοζέφ ντὲ Μαίστρ ἀρνιέται τὸ γιανκωβινισμὸ καὶ τὸν καλδινισμὸ, θεωρίες ποῦ συγκεφαλαιώνουν, κατὰ τὴ γνώμη του, «ὅ,τι κακὸ ἔχουν σκεφτεῖ οἱ ἄνθρωποι μέσα σὲ τρεῖς αἰῶνες», στ' ὄνομα μιᾶς χριστιανικῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας. Ἐνάντια στὰ σχίσματα καὶ τίς αἵρέσεις, θέλει νὰ ξαναφτιά-

1. Αἵρεση ποῦ ἐμφανίστηκε στὴ Γαλλία τὸ 12ο αἰῶνα.

Ξει τὸ «χωρὶς ραφῆς φόρεμα» μιᾶς καθολικῆς ἐπιτέλους Ἐκκλησίας. Ὁ σκοπὸς του — ὅπως καταλαβαίνουμε ἀπὸ τὴς μασσονικῆς του περιπέτειες¹ — εἶναι ἡ παγκόσμια χριστιανικὴ πολιτεία. Ὁ Μαιστρ ὀνειρεύεται τὸν πρωτόπλαστο Ἀδὰμ ἢ τὸν παγκόσμιο Ἄνθρωπο τοῦ Φάμπρ ντ' Ὀλιβέ, ποῦ πλάστηκε πάνω στὴν ἀρχὴ τῶν διαφοροποιημένων ψυχῶν, καὶ τὸν Ἀδὰμ Καίτημον τῶν καθβαλιστῶν, ποῦ προηγήθηκε τῆς πτώσης καὶ πρόκειται τῶρα νὰ ἀναδημιουργηθεῖ. Ὅταν ἡ Ἐκκλησία θὰ ἐπανακτήσει τὸν κόσμο, θὰ δώσει σῶμα σ' αὐτὸν τὸν Ἀδὰμ καὶ τὸν πρῶτο καὶ τὸν τελευταῖο. Σχετικὰ μ' αὐτὸ τὸ θέμα θρῖσκουμε στὶς «Ἐσπερίδες τῆς Πετρούπολης» ἕνα σωρὸ φόρμουλες ποῦ μοιάζουν ἐντυπωσιακὰ μὲ τοὺς μεσσιανικοὺς κανόνες τοῦ Χέγκελ καὶ τοῦ Μάρξ. Στὴ γήινη καὶ συνάμα οὐράνια Ἱερουσαλήμ ποῦ φαντάζεται ὁ Μαιστρ, «ὄλοι οἱ κάτοικοι, διαποτισμένοι ἀπὸ τὸ ἴδιο πνεῦμα, θὰ μποροῦν νὰ διεισδύουν ὁ ἕνας στὸν ἄλλο καὶ θὰ σκέφτονται τὴν εὐτυχία τους.» Ὁ Μαιστρ δὲ φτάνει μέχρι ν' ἀρνηθεῖ τὴν προσωπικότητα μετὰ τὸ θάνατο. Ὀνειρεύεται μονάχα μιὰ μυστηριώδη ἀνακτημένη ἐνότητα, ὅπου «ἀφοῦ τὸ κακὸ ἐκμηδενιστεῖ δὲ θὰ ὑπάρχει πιά πάθος οὔτε προσωπικὸ συμφέρον» καὶ ὅπου «ὁ ἄνθρωπος θὰ συγκεντρωθεῖ στὸν ἑαυτὸ του διὰν ὁ διπλὸς του νόμος θὰ ἐξαλειφθεῖ καὶ τὰ δυὸ κέντρα του θὰ γίνουν ἕνα.»

Στὴν πολιτεία τῆς ἀπόλυτης γνώσης, ὅπου τὰ μάτια τοῦ πνεύματος ταυτίζονται μὲ τὰ μάτια τοῦ σώματος, καὶ ὁ Χέγκελ συμφιλίωνε τὴς ἀντιφάσεις. Ἄλλὰ τὸ δράμα τοῦ Μαιστρ συναντᾷ καὶ τὸ δράμα τοῦ Μάρξ, ποῦ προαγγέλλει «τὸ τέλος τῆς διαπάλης ἀνάμεσα στὴν οὐσία καὶ τὴν ὑπαρξη, ἀνάμεσα στὴν ἐλευθερία καὶ τὴν ἀναγκαιότητα.» Τὸ κακὸ, γιὰ τὸ Μαιστρ, δὲν εἶναι παρὰ ἡ διάσπαση τῆς ἐνότητας. Ἄλλὰ ἡ ἀνθρωπότητα πρέπει νὰ ξαναβρεῖ τὴν ἐνότητά της πάνω στὴ γῆ καὶ στὸν οὐρανὸ. Ἀπὸ ποιούς δρόμους; Ὁ Μαιστρ, ἀντιδραστικὸς τοῦ παλιοῦ καθεστώτος, εἶναι σ' αὐτὸ λιγότερο κατηγορηματικὸς ἀπὸ τὸ Μάρξ. Περίμενε ὡστόσο μιὰ

1. Ε. Ντερμεγκέμ: «Ὁ Ζοζέφ ντὲ Μαιστρ μυστικιστῆς».

μεγάλη θρησκευτική επανάσταση που γι' αυτήν το 1789 ήταν μόνο ένας «φρικιαστικός πρόλογος». 'Ανέφερε τον άγιο 'Ιωάννη που ζητάει να «ποιώμεν» την αλήθεια, όπως ακριβώς λέει και το πρόγραμμα του σύγχρονου επαναστατικού πνεύματος και τον απόστολο Παύλο που κηρύσσει ότι «ο τελευταίος έχθρος που πρέπει να καταστρέψουμε είναι ο θάνατος». 'Η ανθρωπότητα, μέσα από τα εγκλήματα, τις βιαιότητες και το θάνατο, προχωρεί προς την καταστροφή που θα τὰ δικαιώνει όλα. 'Η γη είναι για το Μαιστρ «ένας τεράστιος θωμός που δ,τι ζει πρέπει να θυσιάζεται χωρίς τέλος, χωρίς μέτρο, χωρίς ανάπαυλα, μέχρι να εκλείψουν τὰ πράγματα, μέχρι τὴν ἐξάλειψη του κακού, μέχρι το θάνατο του θανάτου.» Κι όμως ἡ μοιρολατρία του είναι ενεργητική. «'Ο άνθρωπος πρέπει να ενεργεί σὰ να μπορούσε τὰ πάντα και να ὑπομένει καρτερικά σὰ να μὴν μπορεί να κάνει τίποτα.» Στο Μάρξ βρίσκουμε τὴν ἴδια δημιουργική μοιρολατρία. 'Ο Μαιστρ δικαιώνει αναμφίβολα τὸ κατεστημένο. 'Αλλά ὁ Μάρξ δικαιώνει τὸ καθεστὼς που ἐδραϊνεται στὴν ἐποχή του. 'Ο πιδ εὐγλωττος ἔπαινος του καπιταλισμοῦ ἐκφράστηκε ἀπὸ τὸ μεγαλύτερο ἐχθρό του. 'Ο Μάρξ είναι ἀντικαπιταλιστὴς μόνο όταν ὁ καπιταλισμὸς είναι ξεπερασμένος. Θὰ πρέπει να ἐπικρατήσει ἕνα ἄλλο καθεστὼς, που θὰ κηρύξει στ' ὄνομα τῆς ἱστορίας ἕνα νέο κομφορμισμὸ. "Ὅσο για τὰ μέσα, είναι τὰ ἴδια στὸ Μάρξ και στὸ Μαιστρ: ὁ πολιτικὸς ρεαλισμὸς, ἡ πειθαρχία, ἡ δύναμη. "Ὅταν ὁ Μαιστρ ἐπαναλαμβάνει τὴν ἐντυπωσιακὴ σκέψη του Μποσσουέ, «αἰρετικὸς είναι ἐκεῖνος που ἔχει προσωπικὲς ἰδέες», μ' ἄλλα λόγια ἰδέες που δὲν ἀναφέρονται σὲ μιὰ κοινωνικὴ ἢ θρησκευτικὴ παράδοση, δίνει τὴ φόρμουλα του καλιότερου και του νεώτερου κομφορμισμοῦ. 'Ο εἰσαγγελέας, ἀπαισιόδοξος βάρδος του τυράννου, ἐξαγγέλλει ἔτσι τοὺς διπλωματικούς μας ἐπιτρόπους.

'Ἐννοεῖται πὼς αὐτὲς οἱ ὁμοιότητες δὲν κάνουν τὸ Μαιστρ μαρξιστὴ οὔτε τὸ Μάρξ παραδοσιακὸ χριστιανό. 'Ο μαρξιστικὸς ἀθεϊσμὸς είναι ἀπόλυτος. 'Αποκαθιστὰ όμως τὸ ὑπέρτατο ὄν στὸ ἐπίπεδο του ἀνθρώπου. «'Η κριτικὴ τῆς

θηρσκειας καταλήγει στη θεωρία, σύμφωνα με την οποία ο άνθρωπος είναι το υπέρτατο όν για τον άνθρωπο.» Κάτω από αυτό το πρίσμα, ο σοσιαλισμός γίνεται μία επιχείρηση θεοποίησης του ανθρώπου και πήρε μερικούς χαρακτηρισες από τις θηρσκειες της παράδοσης'. Πάντως, αυτή η προσέγγιση διδάσκει πολλά σχετικά με τις χριστιανικές πηγές κάθε ιστορικού, αλλά κι επαναστατικού μεσσιανισμού. 'Η μόνη διαφορά βρίσκεται στην αλλαγή του δείκτη. Στο Μαιστρ, όπως και στο Μάρξ, το πλήρωμα του χρόνου Ικανοποιούσε το μεγάλο όνειρο του Βινύ, τη συμφιλίωση του λύκου και του αρνιού, την πορεία του θύματος και του εγκληματία προς τον ίδιο θωμό, το ξανάνοιγμα, ή το άνοιγμα, ενός γήινου παραδείσου. Για το Μάρξ οι νόμοι της Ιστορίας αντανακλούν την ανθρώπινη πραγματικότητα, ενώ για το Μαιστρ τη θεϊκή πραγματικότητα. 'Αλλά για τον πρώτο ή όλη είναι ή ουσία, ενώ για το δεύτερο ή ουσία του θεού του έσαρκώθηκε στον κάτω κόσμο. 'Η αιωνιότητα τους χωρίζει κατ' αρχήν, αλλά ο ιστορισμός τους ένώνει σ' ένα ρεαλιστικό συμπέρασμα.

'Ο Μαιστρ μισούσε την 'Ελλάδα (πού ένοχλούσε το Μάρξ γιατί ήταν ξένος σε κάθε ήλιακή όμορφιά) κι έλεγε ότι αυτή προκάλεσε την άποσύνθεση της Εύρώπης, κληροδοτώντας της το πνεύμα της διαίρεσης. Θά ήταν πιδ σωστό να λεχθεί ότι ή ελληνική σκέψη ήταν ή σκέψη της ένότητας ακριβώς γιατί δέν μπορούσε να κάνει χωρίς μεσάζοντες, κι αντίθετα άγνοούσε το Ιστορικό πνεύμα της δλότητας πού είχε έπινοήσει ο χριστιανισμός, και πού, ξεκομμένο από τις θηρσκειυτικές πηγές του, κινδυνεύει σήμερα να σκοτώσει την Εύρώπη. «'Υπάρχει μύθος, τρέλα, ελάττωμα πού να μην έχει έμβλημα, όνομα, προσωπειο ελληνικό;» "Ας παραμερίσουμε την παραφορά του πουριτανού. Αύτη ή έντονη απέχθεια εκφράζει στην πραγματικότητα το σύγχρονο πνεύμα πού βρίσκεται σε διάσταση με όλο τον άρχαιο κόσμο και άπεναντίας σε άμεση συνέχεια με τον όλοκληρωτικό σοσιαλισμό, πού θα

1. 'Ο Σαιν - Σιμόν πού θα επηρεάσει το Μάρξ δέχτηκε με τη σειρά του την επίδραση του Μαιστρ και του Μπινάλντ.

ἀποστραγγίσει τὸ χριστιανισμὸ ἀπὸ τὸν ἱερό του χαρακτή-
ρα καὶ θὰ τὸν ἐνωματώσει σὲ μιὰ καταχτητικὴ Ἐκκλησία.

Ἐπίσημονικὸς μεσσιανισμὸς τοῦ Μάρξ ἔχει ἀστική προέ-
λευση. Ἡ πρόδος, τὸ μέλλον τῆς ἐπιστήμης, ἡ λατρεία τῆς
τεχνοκρατίας καὶ τῆς παραγωγῆς, εἶναι ἀστικοὶ μύθοι
ποῦ ἀναδείχτηκαν σὲ δόγμα τὸ 19ο αἰώνα. Θὰ παρατηρήσου-
με πὼς τὸ «Κομμουνιστικὸ Μανιφέστο» παρουσιάζεται τὴν
ἴδια χρονιά μὲ τὸ «Μέλλον τῆς Ἐπιστήμης» τοῦ Ρενάν. Αὐ-
τὴ ἡ τελευταία ὁμολογία πίστεως, ποῦ φέρνει σὲ ἀμνηχανία τὸ
σύγχρονο ἀναγνώστη, δίνει παρ' ὅλα αὐτὰ τὴν πιὸ σωστὴ
ἰδέα γιὰ τὶς σχεδὸν μυστικιστικὲς ἐλπίδες ποῦ δημιουργήσε
τὸ 19ο αἰώνα ἡ ἀνάπτυξη τῆς βιομηχανίας καὶ ἡ ἐκπληκτι-
κὴ πρόδος τῆς ἐπιστήμης. Αὐτὴ ἡ ἐλπίδα εἶναι ἐλπίδα τῆς
ἴδιας τῆς ἀστικῆς κοινωνίας, ποῦ ἐπωφελεῖται ἀπὸ τὴν τε-
χνικὴ πρόδο.

Ἡ ἔννοια τῆς προόδου εἶναι σύγχρονη μὲ τὴν ἐποχὴ
τοῦ διαφωτισμοῦ καὶ τῆς ἀστικῆς ἐπανάστασης. Μποροῦμε
ὅπωςδήποτε νὰ βροῦμε τοὺς ἐμπνευστὲς τῆς στὸ 18ο αἰώνα.
Ἡ διαπάλη τῶν Παλιῶν καὶ τῶν Σύγχρονων εἰσάγει κιόλας
στὴν εὐρωπαϊκὴ ἰδεολογία τὴν ὀλίγετελα παράλογη ἔννοια
μᾶς καλλιτεχνικῆς προόδου. Μὲ σοβαρότερο τρόπο μποροῦ-
με νὰ συμπεράνουμε ἀπὸ τὸν καρτεσιανισμὸ τὴν ἰδέα μᾶς
ἐπιστήμης ποῦ ὀλοένα ἐξελίσσεται. Ἄλλὰ ὁ Τυργκὸ εἶναι ὁ
πρῶτος ποῦ δίνει τὸ 1750 ἕνα σαφὴ ὄρισμὸ τῆς νέας πίστεως.
Ἐπίσης τοῦ γιὰ τὴν πρόδο τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος συνε-
χίζει στὸ βάθος τὴν παγκόσμια ἱστορία τοῦ Μποσσουέ. Ἡ
ἰδέα τῆς προόδου ὅμως παίρνει τὴ θέση τῆς θείας βούλησης.
«Ἡ συνολικὴ μάζα τοῦ ἀνθρώπινου γένους μὲ ἐναλλαγὲς ἡ-
ρεμίας καὶ ἀναταραχῆς, καλῶν καὶ κακῶν, πορεύεται πάντα,
ἀν καὶ μὲ ἀργὰ βήματα, πρὸς τὴ μεγαλύτερη τελειοποίηση.»
Αἰσιοδοξία ποῦ θὰ δώσει τὴν οὐσία τῶν ρητορικῶν στοχα-
σμῶν τοῦ Κοντοσέ, ἐπίσημου θεωρητικοῦ τῆς προόδου, ποῦ
τὴ συνέδεε μὲ τὴν πρόδο τοῦ Κράτους καὶ τῆς ὁποίας ἔγινε
θύμα, ἀφοῦ τὸ Κράτος τοῦ διαφωτισμοῦ τὸν ἀνάγκασε νὰ ἐη-

λητρηριαστεί. 'Ο Σορέλ' είχε απόλυτο δίκιο όταν είπε ότι η φιλοσοφία της προόδου ήταν ακριβώς εκείνη που ταίριαζε σε μια κοινωνία απληροτη να απολαύσει την ύλική ευημερία σαν αποτέλεσμα της τεχνολογικής εξέλιξης. Όταν κανείς είναι βέβαιος ότι το αύριο μέσα στην ίδια την τάξη του κόσμου θα είναι καλύτερο από το σήμερα, μπορεί να νοιώθει άνετα. 'Η πρόοδος μπορεί, κατά παράδοξο τρόπο, να χρησιμεύσει για να δικαιολογήσει το συντηρητισμό. 'Αφού βασίζεται στην εμπιστοσύνη προς το μέλλον, αιτιολογεί την ήρεμη συνείδηση του αφέντη. Για το δοσλό, για εκείνους που ζούν ένα αξιοθρήνητο παρόν χωρίς την παρηγοριά του οδρανού, παρέχεται η διαβεβαίωση ότι το μέλλον τουλάχιστον είναι δικό τους. Το μέλλον είναι το μόνο είδος ιδιοκτησίας που οι αφέντες παραχωρούν με καλή θέληση στους δοσλους.

Αυτές οι σκέψεις, όπως βλέπουμε, δεν είναι έξω από την επικαιρότητα. 'Αλλά δεν είναι έξω από την επικαιρότητα, γιατί το επαναστατικό πνεύμα προβάλλει πάλι αυτό το διφορούμενο κι εύκολο θέμα της προόδου. 'Ασφαλώς δεν πρόκειται για το ίδιο είδος προόδου. 'Ο Μάρξ δε χλευάζει τον όρθολογιστικό όπτιμισμό της άστικής τάξης. 'Η λογική του είναι διαφορετική, όπως θα δούμε. 'Αλλά τή σκέψη του Μάρξ ερμηνεύει η δύσκολη πορεία προς ένα μέλλον αρμονίας. 'Ο Χέγκελ και ο μαρξισμός καταπολέμησαν τις τυπικές αρχές που φώτιζαν για τους Γιακωβίνους τον ίσιο δρόμο της ευτυχισμένης Ιστορίας. Διατήρησαν όμως την ιδέα της πορείας προς τα εμπρός και τή συνδύασαν με την κοινωνική πρόοδο, θεωρώντας την απαραίτητη. Συνέχιζαν έτσι την άστική σκέψη του 19ου αιώνα. 'Ο Τοκεβίλ, που αναφέρει μ' ένθουσιασμό ο Πεκέρ (ο όποιος επέδρασε πάνω στο Μάρξ), είχε διακηρύξει επίσημα: «'Η βαθμιαία και προοδευτική ανάπτυξη της Ισότητας είναι το παρελθόν και συνάμα το μέλλον της ανθρώπινης Ιστορίας.» Για να φτάσουμε στο μαρξισμό, πρέπει ν' αντικαταστήσουμε την Ισότητα με το επίπεδο παραγωγής και να φανταστούμε ότι στο τελει-

1. «ΟΙ Χίμαιρες της Προόδου».

ταίο σκαλί της παραγωγής πραγματοποιείται ένας μετασχηματισμός που επιφέρει την αρμονική κοινωνία.

Όσο για την αναγκαιότητα της ανέλιξης, τον πιό συστηματικό όρισμό της δίνει ο Αύγουστος Κόντ με το νόμο των τριών τάξεων, που διατυπώνει το 1822. Τα συμπεράσματα του Κόντ μοιάζουν περιέργως με κείνα που πρόκειται να αποδεχτεί ο επιστημονικός σοσιαλισμός¹. Ο ποζιτιβισμός δείχνει με πολλή σαφήνεια τις επιπτώσεις της ιδεολογικής επανάστασης του 19ου αιώνα, που ένας από τους αντιπροσώπους της είναι και ο Μάρξ, και που συνίσταται στο ότι τοποθέτησε τον Παράδεισο και την 'Αποκάλυψη στο τέλος της Ιστορίας, ενώ η παράδοση τὰ έθετε στην άρχή του κόσμου. Η ποζιτιβιστική εποχή που ακολούθησε αναγκαία τή μεταφυσική εποχή και τή θεοκρατική εποχή, θά σημείωνε τον έρχομό μιās θρησκείας της ανθρωπότητας. Ο 'Ανρί Γκουχιέ δριζεί με ακρίβεια το έγχειρημα του Κόντ λέγοντας ότι ήθελε ν' αποκαλύψει έναν άνθρωπο χωρίς ίχνη του Θεού. Ο πρώτος σκοπός του Κόντ, που ήταν νά αντικαταστήσει παντού το απόλυτο με το σχετικό, μεταμορφώθηκε σύντομα από τή δύναμη των πραγμάτων σέ θεοποίηση αυτού του σχετικού και σέ προφητεία μιās θρησκείας και παγκόσμιας και χωρίς υπερβατικότητα. Ο Κόντ έβλεπε μιά άρχή του ποζιτιβισμού στή γιακωβίνικη λατρεία της Λογικής και θεωρούσε τον έαυτό του δικαιωματικά σάν τον πραγματικό συνεχιστή των επαναστατών του 1789. Συνέχιζε και πλάταινε αυτή τήν επανάσταση, καταργώντας τήν υπερβατικότητα των άρχων και ιδρύοντας συστηματικά τή θρησκεία του είδους. Η φράση του, «ν' απομακρύνουμε το Θεό στ' όνομα της θρησκείας», δέ σημαίνει τίποτ' άλλο. Έγκαινιάζοντας μιá μανία, που από τότε επικράτησε, θέλησε νά γίνει ο Παύλος της νέας τούτης θρησκείας και ν' αντικαταστήσει τον καθολικισμό της Ρώμης με τον καθολικισμό του Παρισιού. Ξέ-

1. Ο τελευταίος τόμος των «Παραδόσεων ποζιτιβιστικής φιλοσοφίας» εμφανίζεται τον ίδιο χρόνο με τήν «Ουσία του Χριστιανισμού» του Φόμερπαχ.

ρουμε πώς έλπιζε νά δει μέσα στις εκκλησίες «τό άγαλμα τής θεοποιημένης ανθρωπότητας πάνω στον παλιό βωμό του Θεού.» Ίπολόγιζε με άκρίβεια ότι θά μπορούσε νά κηρύξει τόν ποζιτιβισμό μέσα στη Νότρ - Ντάμ πριν από τό 1860. Αυτός ό ύπολογισμός δέν ήταν τόσο γελοίος όσο φαίνεται. Ή Νότρ - Ντάμ, όντας σέ κατάσταση πολιορκίας, άντιστέκεται πάντα. Άλλά ή θρησκεία τής ανθρωπότητας κηρύχτηκε πραγματικά πρós τό τέλος του 19ου αιώνα και ό Μάρξ, άν και είναι βέβαιο ότι δέ διάβασε τόν Κόντ, ήταν ένας από τούς προφήτες τής. Ό Μάρξ κατάλαβε άπλώς πώς μιá θρησκεία χωρίς ύπερβατικότητα ήταν κυρίως πολιτική. Ό Κόντ τό γνώριζε στο κάτω - κάτω ή τουλάχιστον κατάλαβαινε πώς ή θρησκεία του ήταν κατά κύριο λόγο κοινωνιολογία, πού προϋπέθετε τόν πολιτικό ρεαλισμό¹, τήν άρνηση του άτομικού δικαιώματος και τήν έπιβολή του δεσποτισμού. Μιά κοινωνία όπου οι σοφοί θά ήταν οι παπάδες, 2.000 τραπεζίτες και τεχνικοί πού θά βασίλευαν πάνω σέ μιá Εύρώπη 120 εκατομμυρίων κατοίκων, όπου ή ιδιωτική ζωή θά ταυτιζόταν άπόλυτα με τή δημόσια ζωή, όπου άπόλυτη ύπακοή «δράσης, σκέψης και καρδιάς» θά όφειλόταν στο μεγάλο παπά πού θά κυριαρχούσε σ' όλα, νά ή ούτοπία του Κόντ πού άποτελεί τόν πρόδρομο αυτού πού μπορούμε νά ονομάσουμε οι όριζόντιες θρησκείες τής εποχής μας. Είναι ούτοπική πραγματικά, γιατί πιστεύοντας στη διαφωτιστική δύναμη τής έπιστήμης ξέχασε νά προβλέψει για άστυνομία. Άλλοι θά φανούν πιο πρακτικοί και τελικά ή θρησκεία τής ανθρωπότητας θά έδραιωθεί, αλλά πάνω στο αίμα και τά δεινά των ανθρώπων.

Άν τέλος προσθέσουμε σ' αυτές τις παρατηρήσεις ότι ό Μάρξ χρωστάει στους άστούς οικονομολόγους τήν άποκλειστική ιδέα για τή βιομηχανική παραγωγή στην εξέλιξη τής ανθρωπότητας κι ακόμα ότι πήρε τήν οσία τής θεωρίας του σχετικά με τήν αξία - εργασία από τό Ρικάρντο, οικονομολο-

1. «Ό,τι αναπτύσσεται αύθόρμητα είναι αναγκαία θεμιτό για ένα όρισμένο χρονικό διάστημα.»

λόγο της βιομηχανικής και αστικής επανάστασης, θά εχουμε τότε ίσως τὸ δικαίωμα νὰ μιλάμε γιὰ τὸν ἀστικό χαραχτήρα της προφητείας του. Αὐτὴ ἡ ἀνάλυση ἀποδίδει ἀπλῶς στὸ νὰ ἀποδείξει ὅτι ὁ Μάρξ ἀντὶ νὰ εἶναι ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος,¹ ὅπως τὸ θέλουν οἱ ἀκατάστατοι μαρξιστὲς τῆς ἐποχῆς μας, ἀποτελεῖ μέρος, ἀντίθετα, τῆς ἀνθρώπινης φύσης: εἶναι κληρονόμος πρὶν νὰ γίνῃ πρόδρομος. Ἡ θεωρία του, ποὺ τὴν ἤθελε ρεαλιστική, ἦταν πραγματικὰ τέτοια στὴν ἐποχὴ τῆς θρησκείας τῆς ἐπιστήμης, τῆς δαρβινικῆς ἐξέλιξης, τῆς ἀτμομηχανῆς καὶ τῆς ὑφαντουργικῆς βιομηχανίας. Ἐκατὸ χρόνια ἀργότερα, ἡ ἐπιστῆμη ἔρχεται σ' ἐπαφὴ μὲ τὴ σχετικότητα, τὴν πιθανότητα καὶ τὸ τυχαῖο. Ἡ οἰκονομία πρέπει νὰ λάβῃ ὑπόψιν τῆς τὸν ἠλεκτρισμὸ, τὴ μεταλλουργία καὶ τὴν ἀτομικὴ ἐνέργεια. Ἡ ἀποτυχία τοῦ καθαρῦ μαρξισμοῦ νὰ ἐνσωματώσῃ αὐτὲς τὶς διαδοχικὲς ἀνακαλύψεις εἶναι ἐπίσης ἀποτυχία τοῦ ἀστικοῦ ὀπτιμισμού τῆς ἐποχῆς του. Κάνει γελοία τὴν ἀπαίτηση τῶν μαρξιστῶν νὰ διατηροῦν ἀμετάθετες, χωρὶς νὰ πάψουν νὰ εἶναι ἐπιστημονικὲς, ἀληθεῖς ἡλικίας ἑκατὸ χρονῶν. Ὁ μεσσιανισμὸς τοῦ 19ου αἰῶνα, εἴτε εἶναι ἐπαναστατικὸς εἴτε ἀστικός, δὲν μπόρεσε ν' ἀντέξῃ στὶς διαδοχικὲς ἐξελίξεις αὐτῆς τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ἱστορίας ποὺ θεοποίησε σὲ διαφορετικὸ βαθμὸ.

Ἡ ἐπαναστατικὴ προφητεία

Ἄλλὰ ἡ προφητεία τοῦ Μάρξ εἶναι τὸ ἴδιο ἐπαναστατικὴ ὡς πρὸς τὶς ἀρχές της. Ἀφοῦ κάθε ἀνθρώπινη πραγματικότητα

1. Σύμφωνα μὲ τὸ Ζιτάνκοφ, ὁ μαρξισμὸς εἶναι μιὰ ἐπιλοσοφία ποὺ διαφέρει ποιοτικὰ ἀπ' ὅλα τὰ προηγούμενα συστήματα. Αὐτὸ σημαίνει, π.χ., ἢ ὅτι ὁ μαρξισμὸς δὲν εἶναι καρτεσιανισμὸς, πράγμα ποὺ κανεὶς δὲ σκέφτηκε ν' ἀρνηθεῖ, ἢ ὅτι ὁ μαρξισμὸς δὲν ὀφείλει οὐσιαστικὰ τίποτα στὸν καρτεσιανισμό, πράγμα ἐντελῶς παράλογο.

Έχει την προέλευσή της στις παραγωγικές σχέσεις, το ιστορικό γίνεσθαι είναι επαναστατικό όπως κι η οικονομία. Σε κάθε δοσμένο στάδιο παραγωγής ή οικονομία γεννά τους ανταγωνισμούς που καταστρέφουν τη δοσμένη κοινωνία, με αποτέλεσμα ένα ανώτερο στάδιο παραγωγής. 'Ο καπιταλισμός είναι το τελευταίο απ' αυτά τα στάδια παραγωγής γιατί παράγει τις συνθήκες όπου κάθε ανταγωνισμός θα λυθεί και όπου δε θα υπάρχει πιά οικονομία. Την ημέρα εκείνη ή ιστορία μας θα γίνει προϊστορία. Κάτω από μια άλλη προοπτική αυτή ή σχηματική παράσταση ανήκει στο Χέγκελ. 'Αντί να θεωρείται κάτω από το πρίσμα του πνεύματος, θεωρείται ή διαλεκτική κάτω από το πρίσμα της παραγωγής και της εργασίας. 'Ο Μάρξ βέβαια δε μίλησε ποτέ ο ίδιος για διαλεκτικό υλισμό. "Άφησε στους επιγόνους του τη φροντίδα να ύμνησουν αυτό το λογικό τέρας. Είπε όμως ότι ή πραγματικότητα είναι διαλεκτική και οικονομική. 'Η πραγματικότητα είναι ένα αδιάκοπο γίνεσθαι, που τονίζεται από το γόνιμο συγκλονισμό ανταγωνισμών που λύνονται κάθε φορά σε μια ανώτερη σύνθεση, ή οποία μετατρέπεται κι αυτή στο αντίθετό της και κάνει την ιστορία να προχωρεί και πάλι προς τα εμπρός. Αυτό που υποστήριξε ο Χέγκελ σχετικά με την πραγματικότητα, που πορεύεται προς το πνεύμα, υποστηρίζει κι ο Μάρξ σχετικά με την οικονομία που πορεύεται προς μια άταξική κοινωνία. Κάθε πράγμα είναι ταυτόχρονα αυτό και το αντίθετό του κι αυτή ή αντίφαση το υποχρεώνει να μετατραπεί σε κάτι άλλο. 'Ο καπιταλισμός, επειδή είναι άστικός, γίνεται επαναστατικός και αποτελεί το λίκνο του κομμουνισμού.

'Η πρωτοτυπία του Μάρξ βρίσκεται στο ότι υποστηρίζει πως ή ιστορία, ενώ είναι διαλεκτική, είναι και οικονομική. 'Ο Χέγκελ, πιο ανώτερος, υποστήριξε ότι είναι ταυτόχρονα ύλη και πνεύμα. "Άλλωστε δεν μπορούσε να είναι ύλη αν δεν ήταν και πνεύμα και αντίστροφα. 'Ο Μάρξ αρνιέται το πνεύμα σαν τελευταία ουσία και θεμελιώνει τον ιστορικό υλισμό. Μπορούμε άμέσως να παρατηρήσουμε το ασυμβίβαστο της διαλεκτικής και του υλισμού. Διαλεκτική

υπάρχει μόνο στη σκέψη. Ἄλλα κι ὁ ὕλισμός αὐτὸς καθαυτὸς εἶναι διφορούμενη ἔννοια. Καὶ μόνο γιὰ νὰ σχηματίσουμε τὴ λέξη πρέπει νὰ ποῦμε πῶς ὑπάρχει στὸν κόσμο κάτι παραπάνω ἀπὸ τὴν ὕλη. Αὐτὴ ἡ κριτικὴ παρατήρηση ταιριάζει ἀκόμα πιὸ πολὺ στὸν ἱστορικὸ ὕλισμό. Ἡ ἱστορία ξεχωρίζει ἀκριβῶς ἀπὸ τὴ φύση γιατί ἀλλάζει τὴ μορφή της χρησιμοποιώντας τὴ θέληση, τὴν ἐπιστήμη καὶ τὸ πάθος. Ὁ Μάρξ λοιπὸν δὲν εἶναι καθαρὸς ὕλιστὴς γιὰ τοῦτο τὸν ὀλοφάνερο λόγο: δὲν ὑπάρχει ἀπόλυτος οὔτε καθαρὸς ὕλισμός. Καὶ εἶναι τόσο λίγο ἀπόλυτος καὶ καθαρὸς ὥστε ἀναγνωρίζει πῶς, ἀφοῦ τὰ ὄπλα κάνουν τὴ θεωρία νὰ θριαμβεύει, ἡ θεωρία μπορεῖ μὲ τὴ σειρά της νὰ ἀναδείξει τὰ ὄπλα. Ἡ θέση τοῦ Μάρξ μπορεῖ νὰ ὀνομαστεῖ πιὸ σωστὰ ἱστορικὸς ντετερμινισμός. Δὲν ἀρνιέται τὴ σκέψη ἀλλὰ προποθεῖ πῶς αὐτὴ καθορίζεται ἀπόλυτα ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴ πραγματικότητα. «Γιὰ μένα ἡ κίνηση τῆς σκέψης εἶναι μόνο ἡ ἀντανάκλαση τῆς κίνησης τοῦ πραγματικοῦ ποῦ μεταφέρεται καὶ μεταθέεται στὸν ἐγκέφαλο τοῦ ἀνθρώπου.» Αὐτὸς ὁ ἰδιαίτερα γενικὸς ὀρισμὸς δὲν ἔχει καμιά ἔννοια. Πῶς καὶ μὲ τί μιὰ ἐξωτερικὴ κίνηση μπορεῖ «νὰ μεταφερθεῖ στὸν ἐγκέφαλο», εἶναι βέβαια δύσκολο νὰ τὸ συλλάβουμε, ἀλλὰ αὐτὴ ἡ δυσκολία δὲν εἶναι τίποτα μπροστὰ σὲ κείνη ποῦ προκύπτει ὅταν θὰ ὀρίζουμε τὴ «μετάθεση» αὐτῆς τῆς κίνησης. Ἄλλὰ ὁ Μάρξ εἶχε τὴν κοντόφθαλμη φιλοσοφία τῆς ἐποχῆς του. Αὐτὸ ποῦ θέλει νὰ πεί μπορεῖ νὰ ὀριστεῖ σὲ ἄλλα ἐπίπεδα.

Ὁ ἄνθρωπος εἶναι γι' αὐτὸν μόνο ἱστορία καὶ ἰδιαίτερα ἱστορία τῶν μέσων παραγωγῆς. Ὁ Μάρξ παρατηρεῖ πῶς ὁ ἄνθρωπος ξεχωρίζει ἀπὸ τὸ ζῶο, γιατί μπορεῖ νὰ παράγει τὰ μέσα τῆς συντήρησής του. Ἄν δὲ φάει πρῶτα, ἂν δὲ ντυθεῖ, ἂν δὲ στεγαστεῖ, δὲν ὑπάρχει. Αὐτὸ τὸ *primum vivere* εἶναι ὁ πρωταρχικὸς του ντετερμινισμός. Τὸ λίγο ποῦ σκέφτεται ἔκείνη τὴ στιγμή ὀρισκεται σὲ ἄμεση σχέση μὲ τίς ἀπαραίτητες αὐτῆς ἀνάγκες του. Ὁ Μάρξ ἀποδείχνει κατόπιν ὅτι αὐτὴ ἡ ἐξάρτηση εἶναι σταθερὴ καὶ ἀναγκαία. «Ἡ ἱστορία τῆς βιομηχανίας εἶναι τὸ ἀνοιχτὸ βιβλίον τῶν βασικῶν ἱκανοτήτων τοῦ ἀνθρώπου.» Καὶ γενικεύοντας, κα-

ταλήγει, συνοψίζοντας τὰ συμπεράσματά του, πώς ἡ οικονομική εξάρτηση εἶναι ἡ μόνη καὶ ἐπαρκῆς προϋπόθεση, πράγμα πού πρέπει νὰ ἀποδειχτεῖ. Μπορεῖ κανεὶς νὰ παραδεχτεῖ ὅτι ὁ οικονομικὸς ντετερμινισμὸς παίζει κεφαλαιώδη ρόλο στὴν ἐκδήλωση τῶν ἀνθρώπινων σκέψεων καὶ πράξεων, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ φτάνουμε στὸ συμπέρασμα, ὅπως ὁ Μάρξ, πὼς ἡ ἐξέγερση τῶν Γερμανῶν ἐνάντια στὸ Ναπολέοντα ἐξηγεῖται μόνον ἀπὸ τὴν ἔλλειψη ζάχαρης καὶ καφέ. Κι ἔπειτα ὁ καθαρὸς ντετερμινισμὸς εἶναι κι αὐτὸς παράλογος. Ἄν δὲν ἦταν ἔτσι, θὰ ἔφτανε μόνον μιὰ ἀληθινὴ θεβαιότητα, γιὰ νὰ φτάσουμε, ἀπὸ αἰτιατὸ σὲ αἰτιατὸ, στὴν τέλεια ἀλήθεια. Ἐπειδὴ κάτι τέτοιο δὲ γίνεται, σημαίνει πὼς ἡ δὲν ἔχουμε ἀκόμα βρεῖ μιὰ στέρεη θεβαιότητα, οὐτε κι αὐτὴ πού θέτει ὁ ντετερμινισμὸς, ἢ λέμε κάτι ἀληθινὸ ἀλλὰ χωρὶς αἰτιατὸ, ὁπότε ὁ ντετερμινισμὸς εἶναι ἐσφαλμένος. Πάντως ὁ Μάρξ εἶχε τοὺς λόγους του — ξένους πρὸς τὴν καθαρὴ λογικὴ — γιὰ νὰ προχωρήσει σὲ μιὰ τόσο ἀθθαίρετη ἀπλοποίηση.

Τοποθετώντας στὴ βάση τοῦ ἀνθρώπου τὸν οικονομικὸ ντετερμινισμὸ, τὸν περιορίζει στὶς κοινωνικὲς του σχέσεις. Δὲν ὑπάρχει ἀπομονωμένος ἄνθρωπος, νὰ ἡ ἀναντίρρητη ἀνακάλυψη τοῦ 19ου αἰῶνα. Ἐνα ἀθθαίρετο συμπέρασμα μᾶς ὁδηγεῖ τότε στὸ ὅτι ὁ ἄνθρωπος αἰσθάνεται ἀπομονωμένος στὴν κοινωνία μόνον γιὰ κοινωνικὲς αἰτίες. Γιατὶ ἂν τὸ ἀπομονωμένο πνεῦμα πρέπει νὰ ἐξηγηθεῖ μὲ κάτι ἔξω ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο, τότε τὸ πνεῦμα αὐτὸ ὀδεύει πρὸς τὴν ὑπερβατικότητα. Ἀντίθετα, τὸ κοινωνικὸ εἶναι ἔχει μόνον τὸν ἄνθρωπο γιὰ δημιουργό του. Κι ἂν ἀκόμα μπορούμε νὰ θεβαιώσουμε πὼς τὸ κοινωνικὸ εἶναι εἶναι καὶ δημιουργὸς τοῦ ἀνθρώπου, ἔχουμε τὴν πλήρη ἐξήγηση πού ἐπιτρέπει νὰ ἀπορρίψουμε τὴν ὑπερβατικότητα. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι τότε, ὅπως τὸ θέλει ὁ Μάρξ, «δημιουργὸς καὶ πλάστης τῆς ἱστορίας του.» Ἡ προφητεία τοῦ Μάρξ εἶναι ἐπαναστατικὴ, γιατί δλοκληρώνει τὸ κίνημα τῆς ἀρνήσεως πού ἀρχισε μὲ τὴ φιλοσοφία τοῦ διαφωτισμοῦ. Οἱ Γιακωβίνοι καταστρέφουν τὴν ὑπερβατικότητα ἐνὸς προσωπικοῦ θεοῦ ἀλλὰ δάξουν στὴ θέση τῆς τὴν ὑπερβατικὸτητα τῶν ἀρχῶν. Ὁ Μάρξ θεμελιώ-

νει τὸ σύγχρονο ἀθεϊσμὸ καταστρέφοντας καὶ τὴν ὑπερβατικότητα τῶν ἀρχῶν. Ἡ πίστη τὸ 1789 ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ τὴ λογικὴ. Ἀλλὰ κι αὐτὴ ἡ λογικὴ μὲ τὴν ἀκίνησιάν της εἶναι ὑπερβατικὴ. Ριζοσπαστικότερος ἀπὸ τὸ Χέγκελ, ὁ Μάρξ καταστρέφει τὴν ὑπερβατικότητα τῆς λογικῆς καὶ τὴν τοποθετεῖ στὴν ἱστορία. Πρὶν ἀπὸ τὸ Χέγκελ καὶ τὸ Μάρξ ἡ λογικὴ ἦταν ὁ ρυθμιστὴς. Τώρα πῆρε τὴ θέση της σὰν κατακτητῆς. Ὁ Μάρξ προχωρεῖ μακρύτερα ἀπ' τὸ Χέγκελ καὶ προσποιεῖται πὼς τὸν θεωρεῖ ἰδεαλιστὴ (πράγμα ποὺ δὲν εἶναι καθόλου ἢ ποὺ δὲν εἶναι περισσότερο ἀπ' ὅσο εἶναι ὁ Μάρξ ὑλιστῆς), στὸ σημεῖο ἀκριβῶς ὅπου τὸ βασίλειο τοῦ πνεύματος ὀδηγεῖ σὲ μιὰ ὑπεριστορικὴ ἀξία. Τὸ «Κεφάλαιο» συνεχίζει τὴ διαλεχτικὴ τοῦ ἀφέντη καὶ τοῦ δούλου, ἀλλὰ ἀφοῦ ἀντικαταστήσει τὴν αὐτοσυνειδηση μὲ τὴν οἰκονομικὴ αὐτονομία, τὴν τελικὴ βασιλεία τοῦ ἀπόλυτου Πνεύματος μὲ τὴν ἔλευση τοῦ κομμουνισμοῦ. «Ὁ ἀθεϊσμὸς εἶναι οὐμανισμὸς ποὺ χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν κατάργηση τῆς θρησκείας, ὁ κομμουνισμὸς εἶναι οὐμανισμὸς ποὺ χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν κατάργηση τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας.» Ἡ θρησκευτικὴ ἀπαλλοτρίωση ἔχει τὴν ἴδια προέλευση μὲ τὴν οἰκονομικὴ ἀπαλλοτρίωση. Δὲν μποροῦμε ν' ἀπαλλαγοῦμε ἀπὸ τὴ θρησκείαν δὲν πραγματοποιήσουμε τὴν ἀπόλυτη ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου σὲ σχέση μὲ τὶς οἰκονομικὲς ἀνάγκες του. Ἡ ἐπανάσταση ταυτίζεται μὲ τὸν ἀθεϊσμὸ καὶ τὴ βασιλείαν τοῦ ἀνθρώπου.

Νὰ γιατί ὁ Μάρξ κατέληξε νὰ δώσει ἔμφαση στὸν οἰκονομικὸ καὶ κοινωνικὸ ντετερμινισμό. Ἡ πιδ καρποφόρα προσπάθειά του ἦταν πὼς ἀποκάλυψε τὴν πραγματικότητα ποὺ κρύβεται πίσω ἀπὸ τὶς τυπικὲς ἀξίες ποὺ ἐπεδείκνυε ἡ ἀστικὴ τάξη τῆς ἐποχῆς του. Ἡ θεωρία του γιὰ τὴν ἐξαπάτηση ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ἔγκυρη σὲ γενικὴ κλίμακα καὶ ἰσχύει ἐπίσης καὶ γιὰ τὴν ἐπαναστατικὴ ἐξαπάτηση. Ἡ ἐλευθερία ποὺ σεβόταν ὁ κ. Τιέρ (Θιέρσο) ἦταν ἡ ἐλευθερία τῶν προνομίων, στηριζόμενη στὴν ἀστυνομία. Ἡ οἰκογένεια ποὺ ὑμνοῦσαν οἱ συντηρητικὲς ἐφημερίδες ἐξακολουθοῦσε νὰ ὑπάρχει σὲ μιὰ κοινωνικὴ κατάσταση, ὅπου ἄντρες καὶ γυναῖκες

κατέβαιναν μισόγυμνοι στα όρυχεία, δεμένοι με το ίδιο σχοινί. Η ήθικη εϋημεροϋσε πάνω στην εργατική εκπόρνευση. Ο Μάρξ, άσύγκριτος έρευνητής της αλήθειας, κατάγγειλε με δριμύτητα άγνωστη μέχρι τότε πώς ή έντιμότητα και ή διάνοια είχαν έπιστρατευτεί για να έξυπηρητήσουν τους έγωιστικούς σκοπούς μιās κοινωνίας άπληστης και χαμηλής ποιότητας. Αυτή ή γεμάτη άγανάχτηση καταγγελία οδήγησε σε άλλες ύπερβολές, πού με τή σειρά τους χρειάστηκαν μιā άλλη καταγγελία. Άλλά πριν άπ' όλα πρέπει να ξέρουμε και να πούμε πού γεννήθηκε: στο αίμα μιās έξέγερσης πού καταπνίγηκε το 1834 στη Λυών και στην ποταπή ωμότητα των ήθικολόγων των Βερσαλλιών το 1871. «Ο άνθρωπος πού δέν έχει τίποτα δέν είναι τίποτα σήμερα.» Αυτός έ ισχυρισμός είναι βέβαια λαθεμένος τώρα, αλλά ήταν μάλλον άληθινός στην όπτιμιστική κοινωνία του 19ου αιώνα. Η φοβερή κατάπτωση πού προκάλεσε ή οικονομία της εϋημερίας θά έπρεπε ν' αναγκάσει το Μάρξ να δώσει την προέχουσα θέση στις οικονομικές και κοινωνικές σχέσεις και να εκθειάσει ακόμα περισσότερο την προφητεία του για τή βασιλεία του ανθρώπου.

Καταλαβαίνουμε λοιπόν καλύτερα την καθαρά οικονομική έρμηνεία της Ιστορίας πού ανέλαβε ο Μάρξ. Άφου οι άρχές λένε ψέματα, μόνο ή πραγματικότητα της αθλιότητας και της εργασίας είναι άληθινή. Άν μετά μπορεί ν' άποδειχτεί ότι ή πραγματικότητα αυτή είναι άρκετή για να έξηγήσει το παρελθόν και το μέλλον του ανθρώπου, οι άρχές θά νικηθούν για πάντα μαζί με την κοινωνία στην όποία επικρατούν. Αυτή θά είναι ή προσπάθεια του Μάρξ.

Ο άνθρωπος δημιουργείται με την παραγωγή και με την κοινωνία. Η άνισότητα των έδαφών, ή γρήγορη ή άργή τελειοποίηση των μέσων παραγωγής, ή πάλη για τή ζωή οδήγησαν σύντομα σε κοινωνικές άνισότητες πού άποκρυσταλλώθηκαν σε ανταγωνισμούς ανάμεσα στην παραγωγή και τή διανομή και άπ' αυτό στην ταξική πάλη. Αυτή ή πάλη και οι ανταγωνισμοί είναι οι κινητήριες δυνάμεις της Ιστορίας.

Ἡ δουλοκτησία τῆς ἀρχαιότητος, ἡ φεουδαρχικὴ δουλοπαροικία ἦταν σταθμοὶ μιᾶς μακρῆς πορείας πρὸς καταλήγει στὴ βιοτεχνία τοῦ μεσαίωνα, ὅπου ὁ παραγωγὸς εἶναι ἰδιοχτήτης τῶν μέσων παραγωγῆς. Τότε τὸ ἀνοίγμα παγκόσμιων δρόμων, ἡ ἀνακάλυψη νέων ἀγορῶν ἀπαιτεῖ μιὰ λιγότερο κλειστὴ παραγωγή. Ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στὸν τρόπο παραγωγῆς καὶ τὶς νέες ἀνάγκες τῆς διανομῆς ἀπαιτεῖ τὸν τερματισμὸ τοῦ καθεστῶτος τῆς μικρῆς βιοτεχνικῆς καὶ γεωργικῆς παραγωγῆς. Ἡ βιομηχανικὴ ἐπανάσταση, ἡ ἐφεύρεση τοῦ ἀτμοῦ, ὁ συναγωνισμὸς γιὰ τὴν κατάκτηση τῶν ἀγορῶν ἐδηγοῦν νομοτελειακὰ στὴν ἀπαλλοτρίωση τῶν μικροπαραγωγῶν καὶ στὴν ἐμφάνιση τῆς μεγάλης μονοαξονοῦρας. Τὰ μέσα τῆς παραγωγῆς συγκεντρώνονται κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο στὰ χέρια ἐκείνων πρὸς μὴ μποροῦν νὰ τὰ ἀγοράσουν: οἱ πραγματικοὶ παραγωγοί, οἱ ἐργάτες, διαθέτουν πιά μόνον τὴν ἐργατικὴ τους δύναμη, πρὸς μὴ μποροῦν νὰ πουλήσουν στὸν «ἄνθρωπο μὲ τὰ φλουριά». Ὁ ἀστικὸς καπιταλισμὸς καθορίζεται ἔτσι ἀπὸ τὸ διαχωρισμὸ τοῦ παραγωγοῦ ἀπὸ τὰ μέσα παραγωγῆς. Ἀπ' αὐτὸν τὸν ἀνταγωνισμὸ θὰ προέλθει μιὰ σειρά ἀπὸ ἀναπόφευκτες συνέπειες πρὸς ἐπιτρέπουν στὸ Μάρξ ν' ἀναγγεῖλει τὸ τέλος τῶν κοινωνικῶν ἀνταγωνισμῶν.

Ἀπὸ πρώτη ἀποψη — ἄς τὸ σημειώσουμε — δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ πάψει νὰ ὑπάρχει ἔξωφρονικὰ ἡ ἀρχή, πρὸς ἔχει πιά σταθερὰ ἐδραιωθεῖ, τῆς διαλεχτικῆς ταξικῆς πάλης. Ἡ θὰ ὑπάρχει πάντα ἢ δὲν ὑπῆρξε ποτέ. Ὁ Μάρξ λέει πῶς μετὰ τὴν ἐπανάσταση δὲ θὰ ὑπάρχουν πιά τάξεις, ὅπως δὲν ὑπῆρχαν εὐγενεῖς μετὰ τὸ 1789. Ἀλλὰ οἱ τίτλοι τῶν εὐγενῶν ἐξαφανίστηκαν χωρὶς νὰ ἐξαφανιστοῦν οἱ τάξεις καὶ τίποτα δὲ μᾶς θεβαιώνει πῶς οἱ τάξεις δὲ θὰ δώσουν τὴ θέση τους σ' ἕνα ἄλλο κοινωνικὸ ἀνταγωνισμὸ. Ἡ οὐσία τῆς μαρξιστικῆς προφητείας θρῖσκεται παρ' ὅλα αὐτὰ σ' αὐτὴ τὴν ἀντίληψη.

Εἶναι γνωστὸ τὸ μαρξιστικὸ σχῆμα. Ὁ Μάρξ, μετὰ τὸν Ἄνταμ Σμιθ καὶ τὸ Ρικάρντο, ὀρίζει τὴν ἀξία κάθε ἐμπορεύματος ἀπὸ τὴν ποσότητα ἐργασίας πρὸς ἀπαιτεῖται γιὰ τὴν παραγωγή του. Ἡ ποσότητα ἐργασίας, πρὸς πούλαει ὁ

προλετάριος στον καπιταλιστή, είναι κι αυτή εμπόρευμα, που ή αξία του ορίζεται από την ποσότητα εργασίας που την παράγει, μ' άλλα λόγια από την αξία των καταναλωτικών αγαθών που είναι απαραίτητα για τη συντήρηση του εργάτη. Ο καπιταλιστής, αγοράζοντας αυτό το εμπόρευμα, είναι υποχρεωμένος να το πληρώνει σε τέτοια τιμή, ώστε εκείνος που το πουλάει, ο εργάτης, να μπορεί να συντηρείται και να αναπαράγεται. Ταυτόχρονα όμως του παρέχεται το δικαίωμα να τον βάξει να δουλεύει όσο μπορεί περισσότερο. Και ο εργάτης μπορεί να δουλεύει αρκετό χρόνο, πολύ περισσότερο απ' όσο χρειάζεται για τη συντήρησή του. Σε μιá εργάσιμη ήμέρα 12 ώρων, αν οι έξη ώρες είναι αρκετές για να παράγει το ισοδύναμο της αξίας των μέσων ύπαρξης, οι άλλες έξη ώρες δέν πληρώνονται και αποτελούν την ύπεραξία, τό καθαρό δηλαδή κέρδος του καπιταλιστή. Συμφέρον του καπιταλιστή λοιπόν είναι να παρατείνει όσο τό δυνατό περισσότερο τις εργάσιμες ώρες ή αν δέν μπορεί να τό κάνει αυτό, να επιδιώκει τό μέγιστο της απόδοσης του εργάτη. Τό πρώτο αποτελεί έργο αστυνομικό και σκληρότητας. Τό δεύτερο είναι υπόθεση οργάνωσης της εργασίας. Η αύξηση της παραγωγικότητας του εργάτη έχει σαν αποτέλεσμα πρώτα τον καταμερισμό της εργασίας και έπειτα τη χρήση της μηχανής, που απάνθρωπιζει τον εργάτη. Έξάλλου, ο συναγωνισμός για τις έξωτερικές αγορές, ή ανάγκη ολόένα μεγαλύτερων επενδύσεων για νέες εγκαταστάσεις έχουν σαν αποτέλεσμα τά φαινόμενα συγκέντρωσης και συγκεντροποίησης. Οι μικροί καπιταλιστές απορροφούνται από τους μεγάλους, που μπορούν, λ.χ., να διατηρήσουν για περισσότερο καιρό τις τιμές μειωμένες. Ένα δλο και μεγαλύτερο μερίδιο του κέρδους επενδύεται τελικά σε νέες μηχανές και συσσωρεύεται στο σταθερό κεφάλαιο. Αυτή ή διπλή κίνηση επιταχύνει την καταστροφή των μεσαίων τάξεων, που ένισχύουν τις τάξεις του προλεταριάτου και συγκεντρώνει σε δλο και λιγότερα χέρια τά πλούτη που παράγουν μόνο οι προλετάριοι. Έτσι τό προλεταριάτο πληθαίνει δλο και περισσότερο, ένω δλο και χειροτερεύει ή θέση του. Τό κε-

φάλαιο συγκεντρώνεται πιά μόνο στα χέρια μερικῶν ἀφεντάδων πού ἡ αὐξανόμενη δύναμή τους βασίζεται στήν κλοπή. Τά ἀφεντικά αὐτά, συγκλονιζόμενα ἀπό τίς διαδοχικές κρίσεις, καταθλιδόμενα ἀπό τίς ἀντιθέσεις τοῦ συστήματος, δέν μποροῦν οὔτε τῆ συντήρηση τῶν δούλων τους νά ἐξασφαλίσουν, πού ἐξαρτιέται πιά ἀπό τήν ἰδιωτική ἢ τήν κρατική φιλανθρωπία. Μοιραία ἔρχεται μιὰ μέρα οἷου ἑνας τεράστιος στρατός ἀπό καταπιεζόμενους σκλάβους θρῖσκειται ἀντιμέτωπος σέ μιὰ χούφτα ἀνάξιους ἀφέντες. Αὐτή ἡ μέρα εἶναι ἡ μέρα τῆς ἐπανάστασης. «Ἡ καταστροφή τῆς ἀστικής τάξης καί ἡ νίκη τοῦ προλεταριάτου εἶναι καί τὰ δυὸ ἀναπόφευκτα.»

Αὐτή ἡ περιγραφή, πολὺ γνωστή ἀπό τότε, δέ μιλάει γιὰ τὸν τερματισμὸ τῶν ἀνταγωνισμῶν. Μετὰ τῆ νίκη τοῦ προλεταριάτου θά μπορούσε νά ἐκδηλωθεῖ ἡ πάλη γιὰ τῆ ζωὴ καί νά ὀδηγήσει σέ νέους ἀνταγωνισμούς. Στὴν περίπτωσι αὐτῆ προβάλλουν δυὸ ἔννοιες: ἡ μιὰ εἶναι οικονομική — ταυτισμὸς τῆς ἀνάπτυξης τῆς παραγωγῆς καί τῆς ἀνάπτυξης τῆς κοινωνίας — καί ἡ ἄλλη καθαρά συστηματική — ἡ ἀποστολὴ τοῦ προλεταριάτου. Αὐτὲς οἱ δυὸ ἔννοιες συνδυάζονται σ' αὐτὸ πού μπορούμε νά ὀνομάσουμε ἐνεργητικὴ μοιρολατρία τοῦ Μάρξ.

Ἡ ἴδια οικονομική ἐξέλιξι πού συγκεντρώνει τὸ κεφάλαιο σ' ἑνα μικρὸ ἀριθμὸ χεριῶν, κάνει τὸν ἀνταγωνισμὸ πιδὸ σκληρὸ καί κατὰ κάποιον τρόπο ὄχι πραγματικὸ. Φαίνεται ὅτι στὸ ἀνώτερο σημεῖο ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων ἀρκεῖ μιὰ κίνηση μόνου, γιὰ νά γίνουν τὰ μέσα παραγωγῆς ἰδιοχτησία τοῦ προλεταριάτου, ἀφοῦ ἀποσπᾶσταν πρῶτα ἀπὸ τὴν ἀτομικὴ ἰδιοχτησία καί συγκεντρώθηκαν σέ μιὰ τεράστια μάζα, συλλογικὴ ἀπὸ δῶ καί πέρα. Ἡ ἀτομικὴ ἰδιοχτησία, οταν συγκεντρώνεται στὰ χέρια ἑνὸς μόνου ἰδιοχτήτη, δέν ξεχωρίζει ἀπὸ τῆ συλλογικὴ ἰδιοχτησία παρὰ μόνου ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ ἑνὸς μόνου ἀνθρώπου. Ἡ ἀσφαλὴς κατάληξι τοῦ καπιταλισμοῦ τῆς ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας εἶναι ἑνα εἶδος Κρατικοῦ καπιταλισμοῦ, πού εἶναι ἀρκετὸ νά τεθεῖ στῆ συνέχεια στὴν ὑπηρεσία τῆς κοινότητος γιὰ νά

γεννηθεί μιὰ κοινωνία όπου κεφάλαιο και ἔργασία, ἐνωμένα πιά, θὰ παράγουν μὲ τὴν ἴδια κίνηση τὴν ἀφθονία και τὴ δικαιοσύνη. Φαίνεται πὼς ὁ Μάρξ ἐκθείαζε πάντα τὸν ἐπαναστατικὸ ρόλο πὺ πάλζει, ἀσυνειδητα ὁμως, ἡ ἀστική τάξη, ἔχοντας στὸ νοῦ αὐτὴ τὴν εὐτυχή κατάληξη. Ἀναφέρεται στὸ «ἱστορικὸ δικαίωμα» τοῦ καπιταλισμοῦ, πὺ εἶναι ταυτόχρονα πηγὴ προόδου και ἀθλιότητος. Ἡ ἱστορικὴ ἀποστολὴ και δικαίωση τοῦ κεφαλαίου εἶναι γι' αὐτὸν ἡ προετοιμασία τῶν συνθηκῶν ἑνὸς ἀνώτερου τρόπου παραγωγῆς. Αὐτὸς ὁ τρόπος παραγωγῆς δὲν εἶναι ἀπὸ τὴ φύση τοῦ ἐπαναστατικὸς, ἀλλὰ θὰ ἀποτελεῖ τὴν ἐπίσπεψη τῆς ἐπανάστασης. Ἐπαναστατικὲς εἶναι μόνο οἱ θάσεις τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς. Ὅταν ὁ Μάρξ ὑποστηρίζει πὼς ἡ ἀνθρωπότητα θέτει μόνο προβλήματα πὺ μπορεί νὰ λύσει, ὑποδεικνύει μ' αὐτὸ πὼς ἡ λύση τοῦ ἐπαναστατικοῦ προβλήματος βρίσκεται σὲ ἐμβρυακὴ μορφή μέσα στὰ σπλάχνα τοῦ καπιταλιστικοῦ συστήματος. Συνιστᾶ λοιπὸν νὰ ὑποφέρουμε τὸ καπιταλιστικὸ Κράτος, ἀκόμα και νὰ βοηθήσουμε στὴ συγκρότησή του, ἀντὶ νὰ ἐπιστρέψουμε σὲ μιὰ λιγότερο βιομηχανοποιημένη παραγωγὴ. Οἱ προλετᾶριοι «μποροῦν και πρέπει νὰ δέχονται τὴν ἀστική ἐπανάσταση σὰν προϋπόθεση τῆς ἐργατικῆς ἐπανάστασης.»

Ὁ Μάρξ γίνεται ἔτσι προφήτης τῆς παραγωγῆς και μᾶς ἀφήνει νὰ σκεφτοῦμε ὅτι στὸ συγκεκριμένο αὐτὸ σημεῖο — κι ὄχι πουθενὰ ἄλλου — τὸ σύστημα ὑπερέβαλλε τὴν πραγματικότητα. Δὲ σταμάτησε ποτὲ νὰ ὑπερασπίζει τὸ Ρικάρντο, οἰκονομολόγο τοῦ καπιταλισμοῦ τοῦ Μάντσεστερ, ἐνάντια σ' ἐκείνους πὺ τὸν κατηγοροῦσαν ὅτι τὸν ἐνδιέφερε ἡ παραγωγὴ γιὰ τὴν παραγωγὴ («Πολὺ σωστά», ἀναφωνεῖ ὁ Μάρξ) κι ὅτι ἤθελε ἡ παραγωγὴ νὰ μὴν ἐνδιαφέρεται γιὰ τοὺς ἀνθρώπους. «Ἀκριβῶς ἐκεῖ βρίσκεται ἡ ἀξία του», ἀπαντᾷ ὁ Μάρξ μὲ τὴν ἴδια, ὅπως κι ὁ Χέγκελ, ἀφέλεια. Πραγματικὰ τί σημασία ἔχει ἡ θυσία τῶν ἀνθρώπων ἂν πρόκειται νὰ χρησιμέψει γιὰ τὴ σωτηρία ὁλόκληρης τῆς ἀνθρωπότητος! Ἡ πρόδος μοιάζει «μ' αὐτὸν τὸ φοβερὸ εἰδωλολάτρη θεὸ πὺ ἤθελε νὰ πιεῖ τὸ νέκταρ μόνο στὸ κρανίο τῶν σκοτωμένων

έχθρων του.» Τουλάχιστο θά σταματήσει ή πρόοδος νά είναι βασανιστική μετά τή βιομηχανική αποκάλυψη, τήν ημέρα τής συναδέλφωσης.

Ἄλλά ἂν τὸ προλεταριάτο δὲν μπορεῖ ν' ἀποφύγει αὐτὴ τὴν ἐπανάσταση, καὶ οὔτε νά μὴν ἀποχτήσει τὴν ἰδιοχτησία τῶν μέσων παραγωγῆς, θά μπορέσει τουλάχιστο νά τὰ χρησιμοποιήσῃ γιὰ τὸ γενικὸ καλὸ; Ποιὰ ἐγγύηση ὑπάρχει ὅτι μέσα ἀπὸ τοὺς κόλπους του δὲ θά ξεπηδήσουν πάλι ἡ ἱεραρχία, οἱ τάξεις, ὁ ἀνταγωνισμὸς; Ἡ ἐγγύηση βρῖσκεται στὸ Χέγκελ. Τὸ προλεταριάτο εἶναι ὑποχρεωμένο νά διαθέτῃ τὸν πλοῦτο του γιὰ τὸ γενικὸ καλὸ. Δὲν εἶναι τὸ προλεταριάτο, εἶναι τὸ γενικὸ πού ἐρχεται σὲ ἀντίθεση μὲ τὸ μερικὸ, δηλαδὴ τὸν καπιταλισμὸ. Ὁ ἀνταγωνισμὸς τοῦ κεφαλαίου καὶ τοῦ προλεταριάτου εἶναι ἡ τελευταία φάση τῆς πάλης ἀνάμεσα στὸ ἀτομικὸ καὶ τὸ γενικὸ πού ζωντανεύει τὴν ἱστορικὴ τραγωδία τοῦ ἀφέντη καὶ τοῦ δούλου. Σύμφωνα μὲ τὸ ἰδανικὸ σχῆμα πού διέγραψε ὁ Μάρξ, τὸ προλεταριάτο, ἀγκάλιασε πρῶτα ὅλες τῖς τάξεις, ἀφήνοντας ἀπ' ἐξῶ μόνον μιὰ χούφτα ἀφεντάδες, ἐκπρόσωπους τοῦ «πασίγνωστου ἐγκλήματος», πού ἡ ἐπανάσταση θά καταστρέφει. Κι ἔπειτα ὁ καπιταλισμὸς, σπρώχνοντας τὸν προλετάριο μέχρι τὴν ἐσχάτη ἐξαθλίωση, τὸν ἐλευθερώνει λίγο-λίγο ἀπὸ ὅλα τὰ αἷτια πού θά μπορούσαν νά τὸν διαχωρίσουν ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους. Δὲν ἔχει τίποτα, οὔτε ἰδιοχτησία, οὔτε ἠθική, οὔτε πατρίδα. Δὲν ἀγαπάει λοιπὸν τίποτ' ἄλλο ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς ὁμοίους του, πού εἶναι ἀπὸ δῶ καὶ πέρα ὁ ἀπογυμνωμένος καὶ ἀνελέητος ἀντιπρόσωπὸς τους. Ὑποστηρίζει ὅλους καὶ ὅλα ἂν ὑποστηρίζει τὸν ἑαυτὸ του. Ὅχι γιὰτί οἱ προλετάριοι εἶναι θεοί, ἀλλὰ ἀκριβῶς γιὰτί ἔχουν ὑποχρεωθεῖ νά ζοῦν κάτω ἀπὸ τῖς πιὸ ἀπάνθρωπες συνθήκες. Ἄμῃ μόνο οἱ προλετάριοι πού ἔχουν ὀλοκληρωτικὰ ἀποκλειστεῖ ἀπὸ τὴν ἐπικύρωση τῆς προσωπικότητάς τους εἶναι ἱκανοὶ νά πραγματοποιήσουν τὴν πλήρεια ἐπικύρωση τοῦ ἑαυτοῦ τους.»

Αὐτὴ εἶναι ἡ ἀποστολὴ τοῦ προλεταριάτου: νά κάνῃ νά ξεπηδήσῃ ἡ ὕψιστη ἀξιοπρέπεια ἀπὸ τὴ μεγαλύτερη τα-

πείνωση. Μὲ τὰ βάσανα καὶ τοὺς ἀγῶνες του, εἶναι ὁ ἀνθρώπινος Χριστὸς πού ἐξαγοράζει τὸ συλλογικὸ ἀμάρτημα τῆς ἀλλοτρίωσης. Εἶναι πρῶτα ὁ ἀναρτίθμητος φορέας τῆς δλοκληρωτικῆς ἀρνήσεως καὶ στὴ συνέχεια ὁ προάγγελος τῆς ἱστορικῆς ἐπικύρωσης. «Ἡ φιλοσοφία δὲν μπορεῖ νὰ δλοκληρωθεῖ χωρὶς τὴν ἐξαφάνιση τοῦ προλεταριάτου. Τὸ προλεταριάτο δὲν μπορεῖ νὰ ἐλευθερωθεῖ χωρὶς τὴν δλοκλήρωση τῆς φιλοσοφίας», κι ἀκόμα: «Τὸ προλεταριάτο δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρχει παρὰ μόνο στὸ ἐπίπεδο τῆς παγκόσμιας ἱστορίας. . . Ἡ κομμουνιστικὴ δρᾶση δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει παρὰ σὰν ἱστορικὴ πραγματικότητα τοῦ πλανήτη.» Ἄλλὰ αὐτὸς ὁ Χριστὸς εἶναι ταυτόχρονα κι ἐκδικητῆς. Ἐκτελεῖ, σύμφωνα μὲ τὸ Μάρξ, τὴν καταδικαστικὴ ἀπόφαση πού θγάζει ἡ ἀτομικὴ ἰδιοκτησία ἐνάντια στὸν ἑαυτὸ της. «Ἐὸλα τὰ σπίτια τῶν ἡμερῶν μας εἶναι σημαδεμένα μ' ἓνα μυστηριώδη κόκκινο σταυρό. Ὁ δικαστῆς εἶναι ἡ ἱστορία, ἐκτελεστῆς τῆς ποινῆς εἶναι ὁ προλετάριος.» Ἔτσι ἡ συντέλεια εἶναι ἀναπόφευκτη. Οἱ κρίσεις θ' ἀκολουθήσουν ἢ μιὰ τὴν ἄλλη¹, ἡ ἐξαθλίωση τοῦ προλεταριάτου θὰ ἐντείνεται, οἱ τάξεις του θὰ μεγαλῶνουν μέχρι τὴ γενικὴ κρίση, ὅπου θὰ ἐξαφανιστεῖ ὁ κόσμος τῆς ἀνταλλαγῆς καὶ ὅπου ἡ ἱστορία μὲ μιὰ ὑπέρτατη βιαιότητα θὰ πάψει νὰ εἶναι βίαιη. Ἔτσι θὰ δημιουργηθεῖ τὸ βασίλειο τῶν σκοπῶν.

Εἶναι εὐκολο νὰ ἀντιληφθεῖ κανεὶς πῶς αὐτὴ ἡ μοιρολατρία ὄθησε (ὅπως συνέβηκε καὶ μὲ τὴν ἐγγελιανὴ σκέψη) σ' ἓνα εἶδος πολιτικοῦ ἡσυχασμοῦ μαρξιστῆς ὅπως ὁ Κάουτσου, ὁ ὁποῖος πίστευε ὅτι ἦταν πολὺ λίγο στὸ χέρι τῶν προλετάριων νὰ κάνουν ἢ νὰ μὴν κάνουν τὴν ἐπανάσταση, ὅπως καὶ ἦταν πολὺ δύσκολο στοὺς ἀστῶς νὰ τὴν ἐμποδίσουν. Ἀκόμα κι ὁ Λένιν, πού ἀντίθετα ὄφειλε νὰ διαλέξει τὴν ἐνεργητικὴ πλευρὰ τῆς θεωρίας, ἔγραφε τὸ 1905 μὲ ὕφος ἀφορισμοῦ: «Ἀποτελεῖ ἀντιδραστικὴ σκέψη νὰ ζητᾶμε τὴ σωτηρία τῆς ἐργατικῆς τάξης σὲ ὅ,τιδήποτε ἄλλο ἐκτὸς ἀπὸ τὴ μαζικὴ

1. Κάθε δέκα ἢ ἑντεκα χρόνια, προβλέπει ὁ Μάρξ. Ἄλλὰ ἡ περιοδικότητα τῶν κύκλων ἐθαῖ ἐπιταχυνθεῖ σταδιακά.

ανάπτυξη του καπιταλισμού.» Η οικονομική φύση δεν πραγματοποιεί άλματα στο Μάρξ και δεν ξεπερνά άστραπιαία τα διάφορα στάδια. Είναι όλοτετα λάθος να πιστεύουμε πως οι ρεφορμιστές σοσιαλιστές έμειναν απόλυτα πιστοί στο Μάρξ πάνω σ' αυτό το θέμα. 'Απεναντίας, ή μοιρολατρία αποκλείει κάθε μεταρρύθμιση, αν αυτή κινδυνεύει να εξασθενήσει την καταστροφική άποψη της εξέλιξης και, κατά συνέπεια, να καθυστερήσει την αναπόδραστη λύση. 'Η λογική μις τέτοιας στάσης ώθει στο να επιδοκιμάζουμε ό,τι μπορεί να μεγαλώσει την εργατική αθλιότητα. Δεν πρέπει να δοθεί τίποτα στον εργάτη για να μπορεί να τ' έχει όλα μις μέρα.

Κι όμως ο Μάρξ ένοιωσε τον κίνδυνο αυτού του ήσυχασμού. Για να φτάσει κανείς στην έξουσία δεν περιμένει, αλλιώς θα την περιμένει γι' απεριόριστο χρονικό διάστημα. "Έρχεται μις μέρα που πρέπει να την πάρουν, αλλά αυτή ή μέρα δεν έχει ξεκαθαριστεί για κάθε αναγνώστη του Μάρξ. Πάνω σ' αυτό το σημείο δεν έπαψε να αντιφάσκει. Παρατήρησε πως ή κοινωνία ήταν «ιστορικά υποχρεωμένη να περάσει από το στάδιο της εργατικής δικτατορίας.» "Όσο για το χαρακτήρα αυτής της δικτατορίας, οι όρισμοί του είναι αντιφατικοί.' Είναι βέβαιο ότι καταδίκασε ξεκάθαρα το Κράτος, λέγοντας ότι ή ύπαρξή του είναι στενά δεμένη με την ύπαρξη της δουλείας. 'Αλλά διαμαρτυρήθηκε ένάντια στη συνετή παρατήρηση του Μπακούνιν που έδρισκε την έννοια της προσωρινής δικτατορίας αντίθετη με την ανθρώπινη φύση. Είναι αλήθεια πως ο Μάρξ σκεφτόταν ότι οι διαλεχτικές αλήθειες είναι ανώτερες από τις ψυχολογικές. Τί έλεγε ή διαλεχτική; "Ότι «ή κατάργηση του Κράτους έχει έννοια μόνο για τούς κομμουνιστές σαν ένα αναγκαίο αποτέλεσμα της κατάργησης τών τάξεων, που ή εξαφάνισή τους

1. 'Ο Μισέλ Κολλινέ στην «Τραγωδία του Μαρξισμού» παρατηρεί ότι υπάρχουν στο Μάρξ τρεις μορφές κατάληψης της έξουσίας από το προλεταριάτο: γιαιακωβίνικη δημοκρατία στο «Κομμουνιστικό Μανιφέστο», απολυταρχική δικτατορία στο «18 Μπρυμαίρ» και συνομοσπονδιακή φιλελεύθερη κυβέρνηση στο «Εμφύλιος Πόλεμος στη Γαλλία».

συνεπάγεται αυτόματα την εξαφάνιση της ανάγκης μιας οργανωμένης από μια τάξη εξουσίας για την καταπίεση της άλλης.»

Σύμφωνα με την καθιερωμένη φόρμουλα, η κυβέρνηση προσώπων θα παραχωρούσε τη θέση της στη διοίκηση των πραγμάτων. Η διαλεκτική ήταν λοιπόν τυπική και δικαίωνε το προλεταριακό Κράτος μόνο για το χρονικό διάστημα καταστροφής ή ένσωμάτωσης της αστικής τάξης. Άλλα ή προφητεία και ή μοιρολατρία έδιναν λαθή δυστυχώς και σε άλλες έρμηγνείες. Άφου είναι βέβαιο πώς θάρθει ή βασιλεία, τί σημασία έχουν τὰ χρόνια; Το μαρτύριο δέν είναι ποτέ προσωρινό για εκείνον που δέν πιστεύει στο μέλλον. Άλλά εκατό χρόνια δεινών δέν είναι τίποτα για κείνον που θεβαιώνει πώς σὰ εκατόν ένα θά έρθει ή προσδοκώμενη δριστική πολιτεία. Για την προοπτική της προφητείας τίποτα δέν είναι σημαντικό. Πάντως όταν ή αστική τάξη εξαφανιστεί, ο προλετάριος θά έγκαθιδρύσει το βασίλειο του καθολικού ανθρώπου στην κορυφή της παραγωγής, με την ίδια τη λογική της παραγωγικής ανάπτυξης. Τί σημασία έχει αν αυτό γίνει με τη δικτατορία και τη βία; Σ' αυτή την Ίερουσαλήμ που θά βουίξει από θαυμαστές μηχανές ποιός θά θυμάται πιά την κραυγή του στραγγαλισμένου;

Ό χρυσός αιώνας μεταθέεται στο τέλος της Ιστορίας, και καθώς ταυτίζεται από μια συγκυρία με την αποκάλυψη, δικαιώνει τὰ πάντα. Πρέπει νά μελετήσει κανείς την εξάισια φιλοδοξία του μαρξισμού, νά αξιολογήσει την έξω από κάθε μέτρο πρόβλεψή του για νά καταλάβει ότι μια τέτοια έλπιδα οδηγεί αναγκαστικά στον παραμερισμό των προβλημάτων εκείνων που θά φαίνονται τότε σὰ δευτερεύοντα. «Ό κομμουνισμός, όντας ή πραγματική οικειοποίηση της ουσίας του ανθρώπου από τον άνθρωπο και για τον άνθρωπο, όντας ολοκληρωτική επιστροφή του ανθρώπου στον έαυτό του σάν κοινωνικού ανθρώπου, δηλαδή ανθρώπινου ανθρώπου, επιστροφή πλήρης, συνειδητή, που διατηρεί όλα τὰ πλούτη της έσωτερικής κίνησης, αυτός ο κομμουνισμός, όντας ολοκληρωμένος νατουραλισμός, συμπίπτει με τον ανθρωπισμό:

είναι τὸ ἀληθινὸ τέλος τῆς διαμάχης ἀνάμεσα στὸν ἄνθρωπο καὶ τὴ φύση, κι ἀνάμεσα σὲ ἄνθρωπο καὶ ἄνθρωπο... ἀνάμεσα στὸ πνεῦμα καὶ στὸ εἶναι, ἀνάμεσα στὴν ἀντικειμενοποίηση καὶ τὴν ἐπικύρωση τοῦ ἐγώ, ἀνάμεσα στὴν ἐλευθερία καὶ τὴν ἀναγκαιότητα, ἀνάμεσα στὸ ἄτομο καὶ τὸ εἶδος. Λύνει τὸ μυστήριο τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἔχει γνώση ἐπὶ τὸ λύνει.» Μόνο τὸ λεξιλόγιο προσπαθεῖ νὰ εἶναι ἐπιστημονικὸ ἐδῶ. Στὸ θάθος δὲν ὑπάρχει διαφορὰ ἀπὸ τὸ Φουριέ πού προαγγέλλει «τὴν εὐφορία τῶν ἐρήμων, τὸ πόσιμο καὶ μὲ γεύση βιολέτας θαλάσσιο νερό, τὴν αἰώνια ἀνοιξη...» Ἡ αἰώνια ἀνοιξη τῶν ἀνθρώπων ἐξαγγέλλεται ἐδῶ μὲ γλώσσα ἐγκυκλίου. Τί ἄλλο μπορεῖ νὰ θέλει καὶ νὰ ἐλπίζει ὁ ἄνθρωπος χωρὶς θεό, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ βασιλεία τοῦ ἀνθρώπου; Αὐτὸ ἐξηγεῖ τὴν ἀγωνία τῶν μαθητῶν τοῦ Μάρξ. «Σὲ μιὰ κοινωνία δίχως ἄγχος, εἶναι εὐκολο ν' ἀγνοεῖ κανεὶς τὸ θάνατο», λέει ἓνας ἀπ' αὐτοὺς. Ὅμως, καὶ αὐτὴ εἶναι ἡ πραγματικὴ καταδίκη τῆς κοινωνίας μας, τὸ ἄγχος τοῦ θανάτου εἶναι μιὰ πολυτέλεια πού ἀφορᾷ περισσότερο τὸν ἀργόσχολο ἀπὸ τὸν ἐργάτη, ὁ ὅποιος ἀσφυκτιᾷ στὰ ἰδιαίτερα καθήκοντά του. Ἀλλὰ κάθε σοσιαλισμὸς εἶναι οὐτοπικός, καὶ πρῶτα ἀπ' ὅλα ὁ ἐπιστημονικός. Ἡ οὐτοπία ἀντικαθιστᾷ τὸ Θεὸ μὲ τὸ μέλλον. Τότε ταυτίζει τὸ μέλλον μὲ τὴν ἠθική: μοναδικὴ ἀξία εἶναι κάθε τι πού ἐξυπηρετεῖ αὐτὸ τὸ μέλλον. Καὶ γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ἦταν πάντα καταπιεστικὴ καὶ ἀπολυταρχικὴ.¹ Ὁ Μάρξ, ὄντας οὐτοπιστής, δὲ διαφέρει καὶ πολὺ ἀπὸ τοὺς φοβεροὺς προδρόμους του καὶ ἓνα μέρος τῆς διδασκαλίας του δικαιώνει τοὺς ἐπιγόνους του.

Βέβαια ἦταν δικαιολογημένη ἡ ἐπιμονὴ σχετικὰ μὲ τὸν ἠθικὸ παράγοντα πού ὑπάρχει στὸ θάθος τοῦ μαρξιστικοῦ οὐνεῖρου² καὶ θὰ πρέπει νὰ τονίσουμε, πρὶν ἐξετάσουμε τὴν ἀποτυχία τοῦ μαρξισμοῦ, ὅτι ὁ παράγοντας αὐτὸς ἀποτελεῖ τὸ οὐ-

1. Ὁ Μορέλλου, ὁ Μπαμπέφ καὶ ὁ Γκόντικιν περιγράφουν πραγματικὰ κοινωνίες μὲ ἀνακριτικὸ μηχανισμό.

2. Μαξιμίλιαν Ρούμπελ: «Διαλεχτὲς σελίδες γιὰ μιὰ σοσιαλιστικὴ ἠθική». (Ἐκδ. Ριβιέρ).

σιαστικό μεγαλείο του Μάρξ. Έβαλε στο κέντρο της σκέψης του την εργασία, την αδικαιολόγητη εξασθένισή της και την απaráμιλλη αξιοπρέπειά της. Έξεγέρθηκε ενάντια στον υποδουλοσμό της εργασίας σέ εμπόρευμα και του εργαζόμενου σέ αντίκειμενο. Υπενθύμισε στους προνομιούχους ότι τὰ πρόνόμιά τους δέν ήταν δουσμένα από τὸ Θεὸ κι οὐτε ἡ ἰδιοχτησία αἰώνιο δικαίωμα. Ἐφεξε τὴ συνείδηση ἐκείνων πού δέν εἶχαν τὸ δικαίωμα νὰ τὴ διατηροῦν γαλήνια καὶ κατάγγειλε, μὲ ἐξαιρετικὴ δριμύτητα, μιὰ τάξη πού τὸ ἔγκλημά της δέν ήταν τόσο ὅτι κατείχε τὴν ἐξουσία, ἀλλὰ ὅτι τὴ χρησιμοποίησε γιὰ τοὺς σκοποὺς μιᾶς χαμηλῆς ποιότητας καὶ χωρὶς πραγματικὴ εὐγένεια κοινωνίας. Τοῦ χρωστᾶμε ἀπὸ τὴν ἰδέα, πού γεμίζει ἀπελπισία τὴν ἐποχὴ μας — ἀλλὰ ἐδῶ ἡ ἀπελπισία ἀξίζει καλύτερα ἀπὸ κάθε ἐλπίδα — ὅτι δηλαδή ἂν ἡ ἐργασία θρίσκει σέ ἀθλιότητα, δέν ἰσχύει τὸ ἴδιο καὶ γιὰ τὴ ζωὴ, μολονότι ἡ ἐργασία γεμίζει τὸ χρόνο τῆς ζωῆς. Ποιὸς μπορεῖ — παρ' ὅλους τοὺς ἰσχυρισμοὺς τῆς ἐποχῆς μας — νὰ κοιμηθεῖ πιά ἡσυχά στὰν ξέρε πῶς οἱ τόσο χαμηλὲς ἀπολαύσεις τῆς ζωῆς ὀφείλονται στὴν ἐργασία ἑκατομμυρίων νεκρῶν ψυχῶν; Ὁ Μάρξ, ἀπαιτώντας τὸν πραγματικὸ πλοῦτο γιὰ τὸν ἐργάτη, ὄχι δηλαδή τὰ λεφτά, ἀλλὰ τὴν ἀνάπαυση ἢ τὴν ψυχαγωγία, διεκδικοῦσε, παρὰ τὰ φαινόμενα, τὴν ἀνώτερη ποιότητα τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ μπορούμε νὰ ἰσχυριστοῦμε πῶς μ' αὐτὸ δέν ἐπιθυμοῦσε τὸν πρόσθετο ἐξευτελισμὸ πού σ' ὄνομά του ἔχει ἐπιβληθεῖ στὸν ἀνθρώπο. Μιὰ δικὴ του φράση, σαφῆς καὶ ἀποστομωτικῆ, ἀρνιέται ξεκάθαρα τοὺς θριαμβευτὲς ὀπαδοὺς του τὸ μεγαλεῖο καὶ τὸν ἀνθρωπισμὸ πού τοῦ ἀνῆκε: «Ἐνας σκοπὸς πού προσφεύγει σέ ἄδικα μέσα, δέν εἶναι δίκαιος σκοπός.»

Ἄλλὰ ἡ τραγωδία τοῦ Νίτσε ἐπαναλαμβάνεται ἐδῶ γιὰ μιὰ ἀκόμα φορά. Ἡ φιλοδοξία καὶ ἡ προφητεία εἶναι μεγάλῳψυχες καὶ γενικῆς. Ἡ θεωρία ήταν περιοριστικὴ καὶ ἡ ἀναγωγή κάθε ἀξίας στὴν ἱστορία ὀδηγεῖ στὶς πιδ ἀκρατεῖς συνέπειες. Ὁ Μάρξ πίστεψε ὅτι οἱ σκοποὶ τῆς ἱστορίας θὰ ήταν τουλάχιστον ἠθικοὶ καὶ λογικοί. Σ' αὐτὸ συνίσταται ἡ οὐτοπία του. Ἄλλὰ ἡ οὐτοπία, ὅπως κι αὐτὸς ἤξερε, ἔχει

σάν προορισμό την εξυπηρέτηση μελλοντικά του κυνισμού, πού εκείνος απέκρουε. Ο Μάρξ καταστρέφει κάθε υπερβατικότητα κι ύστερα κάνει μόνος του το πέρασμα από το γεγονός στο καθήκον. Άλλά το καθήκον βρίσκεται στο στοιχείο του μόνο στην πράξη. Η διεκδίκηση της δικαιοσύνης καταλήγει στην αδικία, αν δε θεμελιώνεται πρώτα σε μια ήθικη αιτιολόγηση της δικαιοσύνης. Χωρίς αυτό, ακόμα και το έγκλημα γίνεται καθήκον. Όταν το καλό και το κακό επανενώνονται στο χρόνο, ταυτιζόμενα με τα γεγονότα, τότε τίποτα πιά δεν είναι καλό ή κακό, αλλά μόνο πρόωρο ή ξεπερασμένο. Ποιός θ' αποφασίσει για τον κατάλληλο χρόνο αν όχι ο όππορτουμιστής; Άργότερα, λένε οι μαθητές, θα κρίνετε. Άλλά τα θύματα δε θα υπάρχουν πιά για να κρινουν. Για το θύμα, μοναδική αξία είναι το παρόν, μοναδική δράση ή εξέγερση. Ο μεσοιανισμός για να υπάρχει πρέπει να έδραιωθεί ενάντια στα θύματα. Πιθανόν ο Μάρξ να μὴν το ήθελε αλλά να πού βρίσκεται ή εθύνη του πού πρέπει να εξεταστεί: δικαιώνει στ' όνομα της επανάστασης την αιματηρή πιά πάλη ενάντια σε κάθε μορφή εξέγερσης.

Η άποτυχία της προφητείας

Ο Χέγκελ τερματίζει πανηγυρικά την ιστορία το 1807, οι όπαδοί του Σαιν - Σιμόν θεωρούν πώς οι επαναστατικές κρίσεις του 1830 και του 1848 είναι οι τελευταίες, ο Κόντ πεθαίνει το 1857, ενώ ετοιμάζεται ν' ανεβεί στην έδρα για να κηρύξει τον ποζιτιβισμό σε μια ανθρωπότητα πού επιτέλους αντιλήφθηκε τα λάθη της. Με τον ίδιο τυφλό ρομαντισμό, ο Μάρξ με τη σειρά του προφητεύει την άταξική κοινωνία και τη λύση του μυστηρίου της ιστορίας. Ότανς όμως πιό κοντά στην πραγματικότητα, δεν όρίζει ήμερομηνία. Δυστυχώς ή προφητεία του περιέγραφε και την πορεία της ιστορίας μέχρι την ώρα του κορεσμού: προδιέγραφε την τάση των γε-

γονότων. Τὰ συμβάντα και τὰ γεγονότα όμως ξέχασαν νά ταχτούν μέ τή σύνθεση πού τους έδωσε κι αυτό έξηγει κιόλας γιατί χρειάστηκε νά πάρουν τή θέση τους μέ τή βία. Τò σοβαρότερο όμως είναι ότι οί προφητείες, όταν εκφράζουν τή ζωντανή έλπίδα εκατομμυρίων ανθρώπων, δέν μπορούν νά μείνουν άτιμώρητα χωρίς επαλήθευση. Έρχεται ή στιγμή πού ή άπογοήτευση μεταμορφώνει τήν ύπομονετική έλπίδα σέ μανία και όπου ο ίδιος σκοπός, διεκδικούμενος μέ όργή και πείσμα, και επιδιωκόμενος άκόμα πιό έντονα, ύποχρεώνει στήν άναζήτηση άλλων μέσων.

Τò επανάστατικό κίνημα, στο τέλος του 19ου αιώνα και στις άρχές του 20ου, έζησε, όπως οί πρώτοι χριστιανοί, μέ τήν προσμονή του τέλους του κόσμου και τήν παρουσία του προλετάριου Χριστού. Ξέρουμε πόσο έμμοιο ήταν αυτό το αίσθημα στις πρωτόγονες χριστιανικές κοινότητες. Άκόμα και στο τέλος του 4ου αιώνα, ένας επίσκοπος της άνθυπατικής Άφρικής ύπολόγιζε ότι έμεναν άκόμα 100 χρόνια ζωής στον κόσμο. Ύστερα θά έρχόταν ή βασιλεία των ουρανών, πού έπρεπε νά διαστεί κανείς για νά τήν εξασφαλίσει. Αυτό το αίσθημα είναι γενικό στον 1ο μ.Χ. αιώνα¹ και έξηγει τήν άδιαφορία των πρώτων χριστιανών για τά καθαρά θεολογικά ζητήματα. Άφου ή Παρουσία πρόκειται νάρθει τόσο σύντομα, πρέπει ν' αφιερώσουν τά πάντα στή φλογερή πίστη και όχι στα κείμενα και τά δόγματα. Μέχρι τον Κλήμη και τον Τερτυλλιανό, πάνω από έναν αιώνα, ή χριστιανική λογοτεχνία άδιαφορεί για τά ποοβλήματα της θεολογίας και δέ λεπτολογεί τά κείμενα. Άλλά από τή στιγμή πού ή Δευτέρα Παρουσία άπομακρύνεται, ποέπει κανείς νά ζει μέ τήν πίστη του, δηλαδή νά συνθέτει. Τότε παρουσιάζεται ή άφοσίωση και ή κατήχηση. Η εδαγγελική Παρουσία άπομακρύνθηκε μέσα στο μέλλον και ο Παύλος ήρθε νά συγκροτήσει το δόγμα. Η Έκκλησία έδωσε σήμα σ' αυτή τήν πί-

1. Σχετικά μέ τήν άμεση έλευση αυτού του γεγονότος βλ. Κατά Μάρκον Η' 39, ΙΓ' 30, Κατά Ματθαίον Ι' 23, ΙΒ' 27, 28, ΚΔ' 34, Κατά Λουκάν Θ' 26, 27, ΚΑ' 22 κλπ.

στη, πού δὲν ἦταν τίποτ' ἄλλο ἀπὸ μιὰ καθαρὴ ἀνάταση πρὸς ἓνα μελλοντικὸ βασίλειο. Χρειάστηκε νὰ ὀργανωθοῦν πολλὰ στὴ διάρκεια τοῦ αἰῶνα, ἀκόμα καὶ τὸ μαρτύριο, πού κοσμικὰ του θύματα ἦταν τὰ μοναχικὰ τάγματα, ἀκόμα καὶ τὸ κήρυγμα, πού θὰ συναντήσουμε κάτω ἀπὸ τὸ ράσο τῶν ἱεροεξεταστῶν.

Ἐνα παρόμοιο κίνημα γεννήθηκε ἀπὸ τὴν ἀποτυχία τῆς ἐπαναστατικῆς δευτέρας παρουσίας. Τὰ κείμενα τοῦ Μάρξ, πού ἀναφέραμε παραπάνω, μᾶς δίνουν μιὰ ἰδέα γιὰ τὴ φλογερὴ ἐλπίδα τοῦ τότε ἐπαναστατικοῦ πνεύματος. Παρὰ τὶς μερικὲς ἀποτυχίες, ἡ πίστη αὐτὴ δὲν ἔπαψε νὰ μεγαλώνει μέχρι τὴ στιγμή πού βρέθηκε τὸ 1917 μπροστὰ σὲ θνεира σχεδὸν πραγματοποιημένα. «Ἀγωνιζόμαστε γιὰ τὶς πύλες τ' οὐρανοῦ», εἶχε φωνάξει ὁ Λήμπκνεχτ. Τὸ 1917 ὁ ἐπαναστατικὸς κόσμος πίστεψε πὼς πραγματικὰ ἔφτασε σ' αὐτὲς τὶς πύλες. Ἡ προφητεία τῆς Ρόζας Λούξεμπουργκ ἔπαιρνε μορφή. «Ἡ ἐπανάσταση θὰ ξεσπάσει αὐριο μ' ὄλες τὶς πομπὲς καὶ τὶς παράτες, γιὰ νὰ σᾶς πλημμυρίσει μὲ φόβο, θ' ἀναγγεῖλει μ' ὄλες τῆς τὶς σάλπιγγες: ἤμουν, εἶμαι, θὰ εἶμαι.» Τὸ κίνημα τῶν Σπαρτακιστῶν πίστεψε πὼς ἔφτασε στὴν ὀριστικὴ ἐπανάσταση, ἀφοῦ, σύμφωνα μὲ τὸ Μάρξ, αὐτὴ θὰ ἔπρεπε νὰ περάσει ἀπὸ τὸ στάδιο τῆς ρωσικῆς ἐπανάστασης πού θὰ τὴ συμπλήρωνε μιὰ δυτικὴ ἐπανάσταση.¹ Μετὰ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1917, μιὰ σοβιετικὴ Γερμανία θ' ἀνοίγε στ' ἀλήθεια τὶς πύλες τ' οὐρανοῦ. Ἄλλὰ οἱ Σπαρτακιστὲς συντρίφτηκαν, ἡ γαλλικὴ γενικὴ ἀπεργία τοῦ 1920 καταδικάστηκε σὲ ἀποτυχία, τὸ ἐπαναστατικὸ ἰταλικὸ κίνημα ὑποτάχτηκε. Ὁ Λήμπκνεχτ ἀναγνωρίζει τότε πὼς ἡ ἐπανάσταση δὲν εἶναι ἀκόμα ὄριμη. «Δὲν ἔφτασε τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου.» Καὶ τότε ἔγινε ἀντιληπτὸ πὼς μιὰ ἤττα μπορεῖ νὰ ὀδηγήσει στὸν παροξυσμὸ τῆς μιᾶς νικημένης πίστεως μέχρι πού νὰ γίνῃ θρησκευτικὸ δέος. «Μέσα στὸ θόρυβο τοῦ οικονομικοῦ καταποντισμοῦ, πού οἱ βροντὲς κι οἱ ἀστραπὲς τοῦ ἀρχι-

1. Πρόλογος στὴ ρωσικὴ μετάφραση τοῦ «Κομμουνιστικοῦ Μανιφέστου».

σαν να εμφανίζονται στον ορίζοντα, οι άποναρχωμένες στρατιές των προλετάρων θα ξυπνήσουν όπως από τις σάλπιγγες της Δευτέρας Παρουσίας και τα πτώματα των δολοφονημένων αγωνιστών θα ξανασηκωθούν και θα ζητήσουν λογαριασμό από κείνους που είναι σημαδεμένοι με κατάρες.» Στο μεταξύ και ο Αήμπνεχτ και η Ρόζα Λούξεμπουργκ δολοφονούνται και η Γερμανία στενάζει κάτω από τη δουλεία. Η ρωσική επανάσταση έμεινε μόνη, επιζώντας ενάντια στο ίδιο το σύστημά της, χωρίς να έχει ζυγώσει τις πύλες τ' ουρανού, έτοιμη να οργανώσει μια Αποκάλυψη. Η Δευτέρα Παρουσία απομακρύνεται πάλι. Η πίστη παραμένει άθικτη, αλλά λυγίζει κάτω από μια τεράστια μάζα προβλημάτων και ανακαλύψεων που ο μαρξισμός δεν είχε προβλέψει. Η νέα εκκλησία βρίσκεται πάλι μπροστά στο Γαλιλαίο: για να διατηρήσει την πίστη του θ' άρνηθεί τον ήλιο και θα ταπεινώσει τον ελεύθερο άνθρωπο.

Τι λέει λοιπόν τότε ο Γαλιλαίος; Ποιά είναι τα λάθη της προφητείας που απέδειξε η ίδια η ιστορία; Ξέρουμε πως η οικονομική εξέλιξη του σύγχρονου κόσμου διαφεύδει κατ' αρχήν μερικά αξιώματα του Μάρξ. "Αν η επανάσταση πρέπει να γίνει στο άκρο δυο παράλληλων φαινομένων, της άπεριόριστης συγκέντρωσης του κεφαλαίου και της άπεριόριστης άριθμητικής αύξησης του προλεταριάτου, τότε δε θα γίνει ποτέ ή δε θα πρέπει να γίνει. Και το κεφάλαιο και το προλεταριάτο δε φάνηκαν καθόλου πιστά στο Μάρξ. Η τάση που παρατηρήθηκε στη βιομηχανική Αγγλία του 19ου αιώνα, σε μερικές περιπτώσεις αντιστράφηκε και σε άλλες περιπτώσεις έγινε πιο περίπλοκη. Οι οικονομικές κρίσεις, που θα έπρεπε να εκδηλώνονται πιο συχνά, εκδηλώνονταν, άπεναντίας, σε μεγαλύτερα διαστήματα. Ο καπιταλισμός έμαθε τα μυστικά του προγραμματισμού και συνέβαλε από την πλευρά του στο δυνάμωμα του Κράτους - Μολώχ. Από το άλλο μέρος, με τη σύσταση μετοχικών εταιριών, το κεφάλαιο, αντί να συγκεντρώνεται, δημιούργησε μια νέα κατηγορία μικρομετόχων, που άσφαλώς τελευταία τους έννοια είναι να ένθαρρύνουν τις άπεργίες. Οι μικρές επιχειρήσεις καταστράφη-

καν σέ πολλές περιπτώσεις από τόν ανταγωνισμό, όπως πρό-
ελεπε ο Μάρξ. Ἄλλά ἡ πολυμορφία τῆς παραγωγῆς ἔκα-
νε νά εὐδοκίμουν γύρω ἀπό τίς μεγάλες ἐπιχειρήσεις ἕνα
πλῆθος μικροβιοτεχνίες. Τό 1938 ὁ Φόρντ ἀνακοίνωνε ὅτι
5.200 ἀνεξάρτητα ἐργαστήρια ἐργάζονταν γιά λογαριασμό
του. Ἀπό τότε ἡ τάση αὐτή ἐνισχύθηκε. Ἐννοεῖται πῶς,
μέ τή δύναμη τῶν πραγμάτων, ὁ Φόρντ κυριαρχεῖ πάνω σ'
αὐτές τίς ἐπιχειρήσεις. Ἄλλά τό οὐσιαστικό εἶναι πῶς αὐτοί
οἱ μικροβιομήχανοι δημιουργοῦν ἕνα ἐνδιάμεσο κοινωνικό
στρώμα πού περιπλέκει τό σχῆμα τοῦ Μάρξ. Τέλος, ὁ νόμος
τῆς συγκέντρωσης ἀποδείχτηκε ἀπόλυτα λαθεμένος ὡς πρός
τήν ἀγροτική οἰκονομία, πού ὁ Μάρξ χειρίστηκε ἐπιπόλαια.
Οἱ ἐλλείψεις του στό σημεῖο αὐτό εἶναι σημαντικές. Σύμφωνα
νά μέ μιᾶ ἀποψή του, ἡ ἱστορία τοῦ σοσιαλισμοῦ στόν αἰώνα
μας μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ὡς ἡ πάλη τοῦ προλεταριακοῦ κι-
νήματος ἐναντία στήν ἀγροτιά. Αὐτή ἡ πάλη ἀποτελεῖ συνέ-
χεια, στό ἱστορικό πλάνο, τῆς ἰδεολογικῆς πάλης τοῦ 19ου
αἰώνα ἀνάμεσα στόν ἀπολυταρχικό σοσιαλισμό καί τό φι-
λελεύθερο σοσιαλισμό, πού ἡ ἀγροτική καί βιοτεχνική προέ-
λευσή του εἶναι ὀλοφάνερη. Ὁ Μάρξ λοιπόν ἔβρισκε στό ἰδεο-
λογικό ὄλικό τῆς ἐποχῆς του τά στοιχεῖα μιᾶς σκέψης σχετι-
κά μέ τό ἀγροτικό ζήτημα. Ἄλλά ἡ θέληση τοῦ συστήματος
ἀπλοποίησε τά πάντα. Αὐτή ἡ ἀπλοποίηση κόστισε ἀκριβᾶ
στούς κουλάκους, πού ἀποτελοῦσαν περισσότερο ἀπό πέντε
ἐκατομμύρια ἱστορικές ἐξαιρέσεις καί πού περιλήφθηκαν στό
σβέλιτα, μέ τό θάνατο καί τήν ἐξορία, στόν κανόνα.

Ἡ ἴδια ἀπλοποίηση ἀπομάκρυνε τό Μάρξ ἀπό τό ἐθνι-
κό φαινόμενο ἀκριβῶς στόν αἰώνα τῶν ἐθνοτήτων. Πίστεψε
πῶς μέ τό ἐμπόριο καί τήν ἀνταλλαγῆ, μέ τήν ἴδια τήν προ-
λεταριοποίηση, τά φράγματα θά ἔπεφταν. Τά ἐθνικά φράγ-
ματα ὅμως ἔκαναν νά χαθεῖ τό προλεταριακό ἴδιον. Ἡ
πάλη τῶν ἐθνοτήτων ἀποκαλύφθηκε τουλάχιστον τό ἴδιο ση-
μαντική μέ τήν ταξική πάλη γιά τήν ἐρμηνεία τῆς ἱστο-
ρίας. Ἄλλά τό ἔθνος δέν μπορεῖ νά ἐρμηνευθεῖ στό σύνολό
του μέ τήν οἰκονομία. Τό σύστημα λοιπόν τό ἀγνόησε.

Καί τό προλεταριάτο ἀπό τήν πλευρά του δέν κράτησε

τήν ανάλογη θέση. Έπαληθεύτηκε πρώτα ο φόβος του Μάρξ: ο ρεφορμισμός και η συνδικαλιστική δραστηριότητα πέτυχαν μιὰ άνοδο του βιοτικού επιπέδου και μιὰ βελτίωση συνθηκών εργασίας. Αυτά τὰ πλεονεκτήματα βέβαια δὲ λύνουν μὲ κανένα τρόπο τὸ κοινωνικό πρόβλημα. Ἀλλά ἡ ἀθλια κατάσταση τῶν Ἀγγλῶν εργατῶν ὕφαντουργίας τῆς ἐποχῆς τοῦ Μάρξ, ἀντὶ νὰ γενικευτεῖ και νὰ ἐπιδεινωθεῖ, ὅπως πρόβλεπε, ἀπεναντίας ὑποχώρησε. Ὁ Μάρξ ἄλλωστε δὲ θὰ παραπονιόταν σήμερα γι' αὐτό, ἀφοῦ ἡ ἰσορροπία διατηρεῖται ἀπὸ ἓνα ἄλλο λάθος στὶς προβλέψεις του. Ὅπως ἔχουμε διαπιστώσει, ἡ πιὸ ἀποτελεσματικὴ ἐπαναστατικὴ ἢ συνδικαλιστικὴ δραστηριότητα ὀφείλεται σὲ λίγους ἐκλεκτοὺς τῆς εργατικῆς τάξης, πού δὲ θέριζε ἡ πείνα. Ἡ ἀθλιότητα κι ὁ ἐκφυλισμὸς δὲν ἔπαψαν νὰ θρίσκονται στὰ ἐπίπεδα πού ἦταν και πρὶν ἀπὸ τὸ Μάρξ και πού δὲν ἐπιθυμοῦσε, παρ' ὅλες τὶς διαπιστώσεις, νὰ εἶναι: παράγοντες ὑποδούλωσης κι ὄχι ἐπαναστατικοί. Τὸ ἓνα τρίτο τῆς εργατικῆς Γερμανίας μαστιζόταν ἀπὸ ἀνεργία τὸ 1933. Ἡ ἀστική κοινωνία ὑποχρεώθηκε τότε νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἐπιβίωση σὲ ὅλους αὐτοὺς τοὺς ἀνεργούς, πραγματοποιώντας ἔτσι τὶς συνθήκες πού ζητοῦσε ὁ Μάρξ γιὰ τὴν ἐπανάσταση. Ἦταν ὅμως ὀλέθριο νὰ περιμένουν οἱ μελλοντικοὶ ἐπαναστάτες τὸ ψωμί τους ἀπὸ τὸ Κράτος. Αὐτὴ ἡ ἀπὸ τὴν ἀνάγκη ἀποχτημένη συνθήθεια ὀδηγεῖ σὲ ἄλλες συνθήθειες, λιγότερο ὑποχρεωτικές, πού ὁ Χίτλερ διαμόρφωσε σὲ θεωρία.

Τέλος ἡ τάξη τῶν προλετάρων δὲν αὐξήθηκε ἀπεριόριστα. Οἱ ἴδιες οἱ συνθήκες τῆς βιομηχανικῆς παραγωγῆς, πού κάθε μαρξιστῆς ἔπρεπε νὰ ἐνθαρρύνει, ἔκαναν ὥστε ἡ δύναμη τῆς μεσαίας τάξης' νὰ αὐξηθεῖ σημαντικά και δημιουργήθηκε μάλιστα ἓνα νέο κοινωνικό στρῶμα, τὸ στρῶμα τῶν τεχνικῶν. Τὸ προσφιλὲς στὸ Λένιν ἰδανικό μιὰς κοινω-

1. Ἀπὸ τὸ 1920 ὡς τὸ 1930, σὲ μιὰ περίοδο ἔντονης παραγωγικότητας, στὶς ΗΠΑ μειώθηκε ὁ ἀριθμὸς τῶν εργατῶν μεταλλουργίας, ἐνῶ ὁ ἀριθμὸς τῶν πωλητῶν πού ἐξαρτιόνταν ἀπὸ τὴν ἴδια βιομηχανία σχεδὸν διπλασιάστηκε.

νίας όπου ο μηχανικός θα ήταν και χειρώνακτας δεν μπορούσε να υλοποιηθεί από τα πράγματα. Το σημαντικότερο γεγονός είναι πώς η τεχνική και η επιστήμη έγιναν τόσο πολύπλοκες, που είναι αδύνατο ένας μόνο άνθρωπος να κατέχει το σύνολο των αρχών και των εφαρμογών τους. Είναι σχεδόν αδύνατο ένας φυσικός π.χ. να έχει μια πλήρη εποπτεία της βιολογικής επιστήμης της εποχής του. 'Ακόμα και στο εσωτερικό της φυσικής δεν μπορεί να ισχυριστεί ότι κατέχει όλους τους τομείς αυτής της επιστήμης. Το ίδιο συμβαίνει και στην τεχνολογία. 'Από τη στιγμή που η παραγωγικότητα, την οποία τόσο οι καπιταλιστές όσο και οι μαρξιστές θεωρούν, αυτή καθαυτή, σαν αγαθό, αναπτύχθηκε σε υπερβολικές διαστάσεις, ο καταμερισμός της δουλειάς, που ο Μάρξ θεωρούσε ότι μπορούσε να αποφευχθεί, γίνεται απαραίτητος. Κάθε εργάτης αναλαμβάνει να κάνει μια ειδική εργασία χωρίς να ξέρει το γενικό σχέδιο στο οποίο θα ενταχθεί αυτή. Οι συντονιστές της εργασίας των άλλων αποτέλεσαν με το λειτούργημά τους ένα κοινωνικό στρώμα με αποφασιστική κοινωνική σημασία.

Ός προς την εποχή των τεχνοκρατών, που έχει αναγγείλει ο Μπέρνχαμ, η στοιχειώδης έντιμότητα επιβάλλει να αναφέρουμε ότι τα χαρακτηριστικά της έδωσε πριν 17 χρόνια ή Σιμόν Βαίλ' σε μια μορφή που μπορεί να θεωρηθεί ολοκληρωμένη χωρίς να συνάγονται απ' αυτή οι απαραίτητες συνέπειες του Μπέρνχαμ. Στις δυο παραδοσιακές μορφές καταπίεσης που γνώρισε η ανθρωπότητα, με τα δπλα και με το χρήμα, η Σιμόν Βαίλ προσθέτει μια τρίτη: την καταπίεση του διευθυντικού προσωπικού: «Μπορούμε να εξαφανίσουμε την αντίθεση ανάμεσα στον αγοραστή και τον πωλητή εργασίας, έγραφε, χωρίς να καταστρέψουμε την αντίθεση ανάμεσα σε κείνους που διαθέτουν τη μηχανή και σε κείνους που βρίσκονται στη διάθεση της μηχανής.» 'Η μαρξιστική επιθυμία κατάργησης της ταπεινωτικής αντίθεσης της πνευ-

1. «Πορευόμαστε σε μια επανάσταση των προλεταρίων;» («Επανάσταση των προλεταρίων», 25 του 'Απρίλη 1933).

ματικής εργασίας με τη χειρωνακτική προσκρούει στις αναγκαιότητες της παραγωγής που έκθειάζε άλλου ο Μάρξ. Ο Μάρξ πρόβλεψε χωρίς αμφιβολία στο «Κεφάλαιο» τη σημασία του «δευθυντή» στο θέμα της μεγαλύτερης δυνατής συγκέντρωσης κεφαλαίου. Άλλά δεν πίστευε πως αυτή η συγκέντρωση θα ήταν δυνατό να επιζηήσει μετά την κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας. Καταμερισμός εργασίας και ατομική ιδιοκτησία είναι δυο θροι ταυτόσημοι, έλεγε. Η Ιστορία απέδειξε το αντίθετο. Το ιδανικό καθεστώς που βασίζεται πάνω στη συλλογική ιδιοκτησία ήθελε να όριστεί από το «δικαιούσνη σνν έξηλεκτρισμός». Τελικά είναι μόνο έξηλεκτρισμός πλην δικαιοσύνη.

Η ιδέα της άποστολής του προλεταριάτου δεν μπόρεσε τελικά να ύλοποιηθεί μέχρι τώρα στην Ιστορία. Αυτό συνοψίζει την άποτυχία της μαρξιστικής προφητείας. Η άποτυχία της δεύτερης διεθνούς απέδειξε πως το προλεταριάτο καθοριζόταν από κάτι περισσότερο από την οικονομική του κατάσταση κι ότι, αντίθετα από την περίφημη φόρμουλα, είχε πατρίδα. Στην πλειονότητά του, το προλεταριάτο άποδέχτηκε η ύπέστη τον πόλεμο και συμμετέσχε θέλοντας και μη στα έθνικιστικά μίση της έποχής του. Ο Μάρξ επέμενε πως η εργατική τάξη, πριν να φτάσει στον τελικό θρίαμβο, ανέπτυσσε νομικές και πολιτικές Ικανότητες. Το σφάλμα του ήταν άπλως πως πίστεψε ότι η ύπερβολική άθλιότητα και ιδιαίτερα η βιομηχανική άθλιότητα είναι δυνατό να οδηγήσει στην πολιτική ώριμότητα. Είναι βέβαιο άλλωστε πως η έπαναστατική Ικανότητα των εργατικών μαζών ανακόπηκε με τον άποκεφαλισμό της φιλελεύθερης επανάστασης κατά και μετά την Κομμούνα. Άλλωστε ο μαρξισμός κυριάρχησε εύκολα στο εργατικό κίνημα μετά το 1872, έξαιτίας, χωρίς αμφιβολία, του ίδιου του μεγαλείου του, αλλά και γιατί η μόνη σοσιαλιστική παράδοση που θα μπορούσε να τον συναγωνιστεί είχε πνιγεί στο αίμα. Άνάμεσα στους στασιαστές του 1871 δεν ύπήρχαν σχεδόν καθόλου μαρξιστές. Αυτή η αυτόματη εκκαθάριση της επανάστασης συνεχίστηκε μέχρι την έποχή μας χάρη στις φροντίδες των αστυνομικών

Κρατών. Ἡ ἐπανάσταση ἐγκαταλείπεται ὅλο καὶ πὶο πολὺ στὰ χέρια τῶν γραφειοκρατῶν τῆς καὶ τῶν δογματικῶν τῆς ἀπὸ τῆ μιᾶ καὶ τῶν ἐξασθενημένων καὶ δίχως προσανατολισμὸ μαζῶν ἀπὸ τὴν ἄλλη. "Ὅταν ἀποκεφαλίζεται ἡ ἐπαναστατικὴ ἀφρόκρεμα καὶ ὁ Ταλλεϋράνδος ἐξακολουθεῖ νὰ ζεῖ, ποῖος θὰ ἀντιταχθεῖ στο Βοναπάρτη; Ἄλλὰ σ' αὐτὲς τὶς ἱστορικὲς αἰτίες πρέπει νὰ προστεθοῦν καὶ οἰκονομικὲς ἀναγκαιότητες. Πρέπει νὰ διαβάσει κανεὶς τὰ κείμενα τῆς Σιμόν Βαίλ γιὰ τὶς συνθήκες ἑνὸς ἐργάτη βιομηχανίας' γιὰ νὰ πληροφορηθεῖ σὲ ποῖο βαθμὸ ἠθικῆς ἐξάντλησης καὶ σιωπηλῆς ἀπελπισίας μπορεῖ νὰ ὀδηγήσει ὁ ὀρθολογισμὸς τῆς ἐργασίας. Ἡ Σιμόν Βαίλ πολὺ σωστὰ λέει ὅτι οἱ ἐργατικὲς συνθήκες εἶναι δυὸ φορές ἀπάνθρωπες: ἀπὸ ἔλλειψη χρημάτων πρῶτα καὶ ἀξιοπρέπειας ὕστερα. Μιὰ ἐργασία γιὰ τὴν ὁποία μπορεῖ κανεὶς νὰ ἐνδιαφέρεται, μιὰ ἐργασία δημιουργικὴ, ἀκόμα κι ὅταν δὲν πληρώνεται καλά, δὲν ὑποβιάζει τὴ ζωὴ. Ὁ βιομηχανικὸς σοσιαλισμὸς δὲν ἔκανε τίποτα οὐσιαστικὸ γιὰ νὰ ἀλλάξει τὶς ἐργατικὲς συνθήκες, γιὰτὶ δὲν ἔβριξε τὴν ἀρχὴ τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς ὀργάνωσης τῆς ἐργασίας, πού, ἀπεναντίας, ἐξύμνησε. Κατάφερε μόνον νὰ προτείνει στὸν ἐργάτη μιὰ ἱστορικὴ δικαίωση ὅμοια μὲ ἐκείνη πού ὑπόσχεται τὶς οὐράνιες χαρὲς σὲ κείνον πού πεθαίνει ἀπὸ τὴν πείνα, καὶ δὲν τοῦ ἔδωσε ποτὲ τὴ χαρὰ τοῦ δημιουργοῦ. Στὸ σημεῖο αὐτὸ δὲν μπαίνει τὸ θέμα τῆς πολιτικῆς μορφῆς μιᾶς κοινωνίας, ἀλλὰ τῶν «πιστεύω» ἑνὸς τεχνολογικοῦ πολιτισμοῦ ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἐξαρτιοῦνται κι ὁ καπιταλισμὸς κι ὁ σοσιαλισμὸς. Κάθε σκέψη πού δὲν προῦθει αὐτὸ τὸ πρόβλημα, ἐλάχιστα θίγει τὴν ἐργατικὴ ἀθλιότητα.

Μὲ μόνον τὴ λειτουργία τῶν οἰκονομικῶν δυνάμεων, πού τόσο θαύμαζε ὁ Μάρξ, τὸ προλεταριάτο ἀπέρριψε τὴν ἱστορικὴ ἀποστολὴ του μὲ τὴν ὁποία τὸ εἶχε ἐπιφορτίσει ὁ ἴδιος ὁ Μάρξ. Ἡ πλάνη τοῦ Μάρξ εἶναι συγχωρητέα γιὰτὶ, μπροστὰ στὸν ἐξευτελισμὸ τῶν ἀρχουσῶν τάξεων, ἕνας ἄνθρωπος πού ἐνδιαφέρεται γιὰ τὸν πολιτισμὸ ἀναζητᾷ ἐνστικτωδῶς

1. ε'Η Κατάσταση τοῦ Ἐργάτη» (ἐκδ. Γκαλλιμάρ).

μιά ομάδα ἐκλεκτῶν πού μπορεί νά πάρει τή θέση τους. Ἄλλὰ αὐτή ἡ προϋπόθεση ἀπό μόνη της δέν ἀρκεῖ. Ἡ ἐπαναστατική ἀστική τάξη ἀνέλαβε τήν ἐξουσία τὸ 1789, γιατί τὴν εἶχε κιάλας στὰ χέρια της. Ἡ πολιτική τὴν ἐποχὴ ἐκείνηθ βρισκόταν σὲ καθυστέρηση σὲ σχέση με τὴ ζωὴ, ὅπως λέει ὁ Ζὺλ Μοννερὸ. Ἡ ζωὴ ἔλεγε πὼς ἡ ἀστική τάξη κατεῖχε πιά τίς διοικητικές θέσεις καὶ τὴ νέα δύναμη, τὸ χρῆμα. Δὲ συμβαίνει ὅμως τὸ ἴδιο με τὸ προλεταριάτο, πού ἔχει μόνο τὴν ἀθλιότητα καὶ τίς ἐλπίδες του καὶ πού ἡ ἀστική τάξη ἐπιδιώκει νά τὸ κρατᾶ σ' αὐτὴ τὴν ἀθλιότητα. Ἡ ἀστική τάξη ἐξαχρειώθηκε ἀπὸ μιὰ μανία τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς ὑλικῆς δύναμης· ἡ ἴδια ἡ ὀργάνωση αὐτῆς τῆς μανίας δέν μπορούσε νά δημιουργήσει ομάδες ἐκλεκτῶν.¹ Ἡ κριτική αὐτῆς τῆς ὀργάνωσης καὶ ἡ ἀνάπτυξη τῆς ἐπαναστατημένης συνείδησης μπορούσαν ἀντίθετα νά διαπλάσουν μιὰ ομάδα ἐκλεκτῶν. Μόνο ὁ ἐπαναστατικὸς συνδικαλισμὸς, με τὸν Πελουτιέ καὶ τὸ Σορέλ, ἀκολούθησε αὐτὸν τὸ δρόμο καὶ θέλησε νά δημιουργήσει με τὴν ἐπαγγελματική ἐκπαίδευση καὶ τὴν κουλτούρα τὰ νέα στελέχη πού ἄρμοζαν καὶ ἀρμόζουν σ' ἕναν κόσμο χωρὶς τιμὴ. Ἀλλὰ αὐτὸ δέν μπορούσε νά γίνει μέσα σὲ μιὰ μέρα καὶ ἦταν παρόντες οἱ νέοι ἀφέντες πού ἐνδιαφέρονταν περισσότερο πὼς νά χρησιμοποιήσουν ἄμεσα τὴ δυστυχία γιὰ μιὰ μελλοντικὴ εὐτυχία, παρὰ νά ἀνακουφίσουν, ὅσο μπορούσαν καὶ χωρὶς νά περιμένουν, τὰ φριχτὰ δεινὰ ἑκατομμυρίων ἀνθρώπων. Οἱ ἀπολυταρχικοὶ σοσιαλιστὲς ἔκριναν πὼς ἡ ἱστορία προχωροῦσε πολὺ ἄργα κι ὅτι γιὰ νά ἐπιταχυνθεῖ ἡ πορεία της θὰ ἔπρεπε ν' ἀνατεθεῖ ἡ ἀποστολὴ τοῦ προλεταριάτου σὲ μιὰ χούφτα δογματικούς. Ἔτσι

1. Ὁ ἴδιος ὁ Λένιν ἄλλωστε παρατήρησε πρῶτος αὐτὴ τὴν ἀλήθεια, χωρὶς ὅμως νά ἐκδηλώσει φανερά τὴν πικρία του. Ἡ φράση του εἶναι φοδερὴ γιὰ τίς ἐπαναστατικὲς ἐλπίδες, ἀλλὰ εἶναι ἀκόμα πιὸ φοδερὴ γιὰ τὸν ἴδιο τὸ Λένιν. Πραγματικά, τόλμησε νά πει πὼς οἱ μάζες θὰ ἀποδέχονταν πιὸ εὐκόλα τὸ διχτατορικὸ καὶ γραφειοκρατικὸ του συγκεντρωτισμὸ, γιατί εἰς πειθαρχία καὶ ἡ ὀργάνωση ἀφομοιώνονται πιὸ εὐκόλα στὸ προλεταριάτο, χάρις σ' αὐτὸ τὸ σχολεῖο πού λέγεται ἐργοστάσιο.»

Έγιναν οι πρώτοι άρνητές αυτής της άποστολής. Κι όμως η άποστολή αυτή ύπάρχει, όχι με την άποκλειστική έννοια που της έδινε ο Μάρξ, αλλά όπως ύπάρχει η άποστολή κάθε άνθρωπίνης ομάδας που ξέρει να δημιουργεί περηφάνεια και εύφορία από την εργασία και τὰ θάσανά της. Άλλά για να εκδηλωθεί, θά πρέπει να διακινδυνέψει και να εμπιστευτεί την έλευθερία και τον αυθορμητισμό των εργατών. Άπεναντίας, ο άπολυταρχικός σοσιαλισμός άποστέρησε τή ζωντανή αυτή έλευθερία σε όφελος μιας ιδανικής μελλοντικής έλευθερίας. Έτσι ένίσχυσε, θέλοντας και μή, τó έγχειρήμα ύποδούλωσης που είχε άρχισει ο βιομηχανικός καπιταλισμός. Με τή συνδυασμένη δράση αυτών των δυο παραγόντων και κατά τή διάρκεια 150 χρόνων — με μοναδική εξαίρεση το Παρίσι τής Κομμούνας, τελευταίο καταφύγιο τής επαναστατημένης επανάστασης — τó προλεταριάτο είχε σά μοναδική ιστορική άποστολή τó να προδίνεται. Οι προλετάριοι νικήθηκαν και πέθαναν για να δώσουν τήν έξουσία σε στρατιωτικούς ή διανοούμενους, μελλοντικούς στρατιωτικούς, που τούς ύποδούλωναν με τή σειρά τους. Αυτός ο άγώνας όμως ήταν ή άξιοπρέπείά τους που άναγνωρίστηκε άπ' όσους διάλεξαν να συμμεριστούν τήν έλπίδα και τή δυστυχία τους. Άλλά αυτή ή άξιοπρέπεια καταχτήθηκε ένάντια στη συμμορία νέων και παλιών άφεντικών. Τούς άρνιέται τή στιγμή άκριδώς που τολμοϋν να τή χρησιμοποιήσουν. Κατά κάποιο τρόπο προαγγέλλει τó λυκόφως τους.

Οι οικονομικές προβλέψεις του Μάρξ τέθηκαν λοιπόν ύπό άμφισβήτηση από τήν πραγματικότητα. Αυτό που μένει άληθινό στη θεώρησή του από τον οικονομικό κόσμο είναι ή σύσταση μιας κοινωνίας που όρίζεται όλο και πιο πολύ από τó ρυθμό παραγωγής. Άλλά μέσα στον ένθουσιασμό τής εποχής του συμμερίστηκε αυτή τήν αντίληψη με τήν άστική ιδεολογία. Οι άστικές χίμαιρες σε σχέση με τήν έπιστήμη και τήν τεχνολογική πρόοδο που συμμερίζονταν κι οι άυταρχικοί σοσιαλιστές, δημιούργησαν τον πολιτισμό των «μηχανοδραστών», που μπορεί να διαιρείται σε έχθρικά μπλόκ από τον άνταγωνισμό και τήν κυριαρχία, αλλά που

υποτάσσεται στους ίδιους οικονομικούς νόμους: συσσώρευση του κεφαλαίου, όρθολογισμένη και συνεχώς αυξανόμενη παραγωγή. Η πολιτική διαφορά σε σχέση με τη μεγαλύτερη ή μικρότερη παντοδυναμία του Κράτους είναι έκτιμησιμη, αλλά θα μπορούσε να μειωθεί με την οικονομική ανάπτυξη. Μόνο η διαφορά ήθικης φαίνεται συγκεκριμένα ανάμεσα στην τυπική ήθικη και τον ιστορικό κυνισμό. Άλλα η προσταγή της παραγωγής κυριαρχεί και στους δυο κόσμους και τους ένώνει στο οικονομικό επίπεδο¹ σ' ένα μόνο κόσμο.

Πάντως, αν δεν μπορούμε πιά να άρηθοίμε την οικονομική προσταγή,² ξέρουμε πώς οι συνέπειές της δεν είναι έκεινες που φαντάστηκε ο Μάρξ. Ο καπιταλισμός είναι καταπιεστικός οικονομικά με το φαινόμενο της συσσώρευσης. Καταπιέζει μ' αυτό που υπάρχει, συσσωρεύει για ν' αυξήσει αυτό που υπάρχει, εκμεταλλεύεται δλο και περισσότερο και ταυτόχρονα συσσωρεύει. Ο Μάρξ δεν έβρισκε σ' αυτόν τον κολασμένο κύκλο άλλο τέρμα από την επανάσταση. Τότε η συσσώρευση θα ήταν πολύ λίγο αναγκαία μόνο για να εξασφαλίσει τα κοινωνικά έργα. Άλλα η επανάσταση βιομηχανοποιείται με τη σειρά της και διακρίνει τότε ότι η συσσώρευση όφειλεται στην ίδια την τεχνολογία κι όχι στον καπιταλισμό, πώς η μηχανή ζητάει τη μηχανή. Κάθε συλλογική έμáδα που παλεύει έχει ανάγκη να συσσωρεύει αντί να μοιράζει τα εισοδήματά της. Συσσωρεύει για ν' αυξηθεί και για ν' αυξήσει τη δύναμή της. Έιτε άστική έιτε σοσιαλιστική, αναστέλλει τη δικαιοσύνη γι' άργότερα σε όφελος μόνο της δύναμης. Άλλα η δύναμη έρχεται σε σύγκρουση με άλλες

1. "Ας διευκρινίσουμε ότι η παραγωγικότητα έχει κακές συνέπειες μόνο όταν θεωρείται σά σκοπός — κι όχι σά μέσο που θα μπορούσε να φέρει τη λύτρωση.

2. Μολονότι αυτό γινόταν — ως τó 18ο αιώνα — δλη την περίοδο που ο Μάρξ πίστευε πώς τó ανακάλυψε. Ιστορικά παραδείγματα όπου η σύγκρουση τών μορφών πολιτισμού δεν κατέληξε σε μιά πρόοδο σχετικά με την παραγωγή: καταστροφή της μυκηναϊκής κοινωνίας, έπιδρομή τών βαρβάρων στη Ρώμη, διώξιμο τών Μαυριτανών από την Ισπανία, έξόντωση τών Άλβιγινών, κλπ.

δυνάμεις. Ξεοπλίζεται κι εφοδιάζεται γιατί κι οι άλλες ξεοπλίζονται κι εφοδιάζονται. Δέ σταματά ποτέ νά συσσωρεύει κι ούτε θά σταματήσει ποτέ, εκτός ίσως αν κάποτε βασιλεύει μόνη της στον κόσμο. Ἄλλά γι' αὐτό πρέπει νά περάσει ἀπό τόν πόλεμο. Μέχρι ἐκείνη τήν ἡμέρα ὁ προλετάριος παίρνει μόλις αὐτό πού χρειάζεται γιά τή συντήρησή του. Ἡ ἐπανάσταση ὑποχρεώνεται νά κατασκευάσει, σέ βάρος τοῦ ἀνθρώπου, τὸ βιομηχανικό καί καπιταλιστικό ἐνδιάμεσο στάδιο πού εἶναι ἀπαραίτητο γιά τὸ σύστημά της. Ἄντι γιά ἔσοδα ὁ ἀνθρώπος κερδίζει μόνο τὸ μύθο. Ἡ σκλαβιά τότε γενικεύεται καί οἱ πόρτες τ' οὐρανοῦ μένουν κλειστές. Αὐτός εἶναι ὁ οἰκονομικός νόμος ἐνός κόσμου πού ζεῖ μέ τή λατρεία τῆς παραγωγῆς καί ἡ πραγματικότητα εἶναι ἀκόμα πιό ματοβαμμένη ἀπό τὸ νόμο. Ἡ ἐπανάσταση, στὸ ἀδιέξοδο πού τήν ὀδήγησαν οἱ ἀστοὶ ἐχθροὶ της καί οἱ μηδενιστὲς ὀπαδοὶ της, καταντᾶ σκλαβιά. Ἄν δὲν ἀλλάξει ἀρχές καί νόμο δὲν ἔχει ἄλλη διέξοδο ἀπὸ τίς ἐξεγέρσεις τῶν δούλων πού πνίγονται στὸ αἷμα ἢ τῆ φριχτὴ ἐλπίδα τῆς ἀτομικῆς αὐτοκτονίας. Ὁ πόθος τῆς δυνάμης, ὁ μηδενιστικὸς ἀγώνας γιά τὴν κυριαρχία καί τὴν ἐξουσία ἔκαναν, ὅ,τι μποροῦσαν γιά νά σαρωθεῖ ἡ μαρξιστικὴ οὐτοπία. Κι αὐτὴ ἔγινε μέ τὴ σειρά της ἓνα ἱστορικό γεγονός προορισμένο νά χρησιμοποιηθεῖ ὅπως ὄλα τ' ἄλλα. Ἡ οὐτοπία αὐτὴ, πού ἤθελε νά κυριαρχήσει στὴν ἱστορία, χάθηκε μέσα σ' αὐτὴ. Θέτοντας σὰ σκοπὸ νά ὑποτάξει ὄλα τὰ μέσα, κατάντησε ἓνα ἀπλὸ μέσο, πού τὸ μεταχειρίζονται κυνικά γιά τοὺς πιό τιποτένιους καί αἱματηροὺς σκοποὺς. Ἡ ἀδιάκοπη ἀνάπτυξη τῆς παραγωγῆς δὲν κατέστρεψε τὸ καπιταλιστικὸ καθεστῶς πρὸς ὄφελος τῆς ἐπανάστασης. Κατέστρεψε ὅμως καί τὴν ἀστική κοινωνία καί τὴν ἐπαναστατικὴ κοινωνία πρὸς ὄφελος ἐνός εἰδῶλου μέ τὸ ζῶδες πρόσωπο τῆς κυριαρχίας.

Πῶς ἓνας σοσιαλισμὸς, πού τιτλοφοροῦταν ἐπιστημονικός, ἤρθε σὲ τέτοια σύγκρουση μέ τὰ γεγονότα; Ἡ ἀπάντηση εἶναι ἀπλή: δὲν ἦταν ἐπιστημονικός. Ἡ ἀποτυχία του ἀντίθετα ὀφείλεται σὲ μιὰ μέθοδο ἀρκετὰ διαφοροῦμενη, ἀφοῦ ἤθελε νά

είναι ταυτόχρονα ντετερμινιστική και προφητική, διαλεχτική και δογματική. "Αν τὸ πνεῦμα δὲν εἶναι παρὰ ἀντανάκλαση τῶν πραγμάτων, τότε μόνο ὑποθετικά μπορεί νὰ προωθήσει τὴν πορεία τους. "Αν ἡ θεωρία καθορίζεται ἀπὸ τὴν οἰκονομία, μπορεί νὰ καθορίσει τὸ παρελθὸν τῆς παραγωγῆς κι ὄχι τὸ μέλλον της, πὺ μπορεί νὰ τὸ ὀρίσει μόνο μὲ τὴν πιθανότητα. Καθῆκον τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ μπορεί νὰ εἶναι μόνο ἡ συγκεκριμένη κριτική τῆς τωρινῆς κοινωνίας. Καὶ δὲν μπορεί νὰ κάνει τίποτ' ἄλλο ἀπὸ ὑποθέσεις γιὰ τὴ μελλοντική ἀν δὲν ἤθελε νὰ προδώσει τὸ ἐπιστημονικὸ πνεῦμα. "Ἄλλωστε γι' αὐτὸ τὸ λόγο ὁ Μάρξ ὀνόμασε τὸ σπουδαιότερο βιβλίο του «Κεφάλαιο» κι ὄχι «Ἐπανάσταση». Ὁ Μάρξ καὶ οἱ μαρξιστὲς ἔφτασαν ὡς τὸ σημεῖο νὰ προφητεύουν τὸ μέλλον καὶ τὸν κομμουνισμό σὲ βάρος τῶν ἀξιωματῶν τους καὶ τῆς ἐπιστημονικῆς μεθόδου.

Αὐτὴ ἡ προφητεία δὲν μπορούσε νὰ εἶναι ἐπιστημονική παρὰ μόνο ἀν δὲν προφήτεψε τὸ ἀπόλυτο. Ὁ μαρξισμὸς δὲν εἶναι ἐπιστημονικός, εἶναι μᾶλλον «ἐπιστημονοφανής». Ἀποτέλεσμά του εἶναι ἡ βαθιὰ διάσταση ἀνάμεσα στὴν ἐπιστημονική λογική, γόνιμο ὄργανο ἔρευνας, σκέψης καὶ ἀκόμα ἐξέγερσης καὶ στὴν ἱστορική λογική, πὺ ἐπινόησε ἡ γερμανική ἰδεολογία γιὰ νὰ ἀρνηθεῖ κάθε ἀρχή. Ἡ ἱστορική λογική δὲν εἶναι μιὰ λογική πὺ, σύμφωνα μὲ τὸν εἰδικὸ προορισμὸ της, κρίνει τὸν κόσμο. Ἰσχυρίζομενη πὺς τὸν κρίνει, τὸν ὀδηγεῖ συνάμα. Τὸν κατευθύνει μέσα ἀπὸ τὸ σωρὸ τῶν γεγονότων. Εἶναι ταυτόχρονα παιδαγωγική καὶ καχεκτική. Αὐτὲς οἱ μυστηριώδεις περιγραφὲς κρύβουν ἄλλωστε τὴν πὺ ἀπλή πραγματικότητα. "Αν περιορίζουμε τὸν ἀνθρώπο στὴν ἱστορία, τότε δὲν ἔχει ἄλλη ἐκλογή ἀπὸ τὸ νὰ χαθεῖ μέσα στὸ θόρυβο καὶ τὴ μανία μιᾶς παράλογης ἱστορίας ἢ νὰ δώσει σ' αὐτὴ τὴν ἱστορία τὴ μορφή τῆς ἀνθρώπινης λογικῆς. Ἡ ἱστορία τοῦ σύγχρονου μηδενισμοῦ εἶναι λοιπὸν μιὰ μακρόχρονη προσπάθεια γιὰ νὰ δοθεῖ, μὲ τίς δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου ἢ μόνο μὲ τὴ δύναμη, μιὰ τάξη σὲ μιὰ ἱστορία πὺ δὲν ἔχει καθόλου τάξη. Αὐτὴ ἡ ψευτο-λογική ταυτίζεται μὲ τὸ τέχνασμα καὶ τὴ στρατηγική, ὥσπου νὰ

καρυφωθεί τελικά στην ιδεολογική Αυτοκρατορία. Τι δουλειά έχει εδώ η επιστήμη; Τίποτα δεν είναι λιγότερο καταχτητικό από τη λογική. Η ιστορία δε γίνεται με επιστημονικούς ενδοιασμούς. Και είναι κανείς καταδικασμένος να μην κάνει ιστορία από τη στιγμή που εφαρμόζει την αντικειμενικότητα του επιστήμονα. Η λογική δεν είναι κήρυγμα και όταν κάνει η ίδια κήρυγμα, δεν είναι λογική. Γι' αυτό η ιστορική λογική είναι ρομαντική και παράλογη λογική που θυμίζει μερικές φορές τη συστηματοποίηση της μανίας ή τη μουσικιστική επικύρωση του λόγου.

Η μόνη πραγματικά επιστημονική πλευρά του μαρξισμού βρίσκεται στην προκαταβολική άρνηση των μύθων και την προβολή των πιο σημαντικών συμφερόντων. Άλλα πάνω σ' αυτό ο Μάρξ δεν είναι πιο επιστήμονας από το Λά Ροσφουκώ και αυτή άκριτως τη στάση εγκαταλείπει όταν αρχίζει την προφητεία. Δεν πρέπει λοιπόν να άπορούμε πού για να κάνει το μαρξισμό επιστημονικό και να διατηρήσει αυτό το μύθο, χρήσιμο στον αιώνα της επιστήμης, έπρεπε πρώτα να κάνει την επιστήμη μαρξιστική με τη βία. Η πρόοδος της επιστήμης από την εποχή του Μάρξ βρίσκεται στο ότι αντικατέστησε το ντετερμινισμό και τον άρκετά άδέξιο μηχανισμό της εποχής του με μια πρόσκαιρη πιθανοκρατία. Ο Μάρξ έγραφε στον Ένγκελς ότι η θεωρία του Δαρβίνου αποτέλεσε τη βάση της θεωρίας τους. Για να μείνει λοιπόν άλάνθαστος ο μαρξισμός έπρεπε να άπορρίπτονται όλες οι βιολογικές ανακαλύψεις μετά το Δαρβίνο. Και επειδή τυχαίνει αυτές οι ανακαλύψεις, μετά τις άπότομες μεταβολές που διαπίστωσε ο Ντέ Βριές, να εισάγουν, ενάντια στο ντετερμινισμό, την έννοια του τυχαίου στη βιολογία, άνατέθηκε στο Λυσσένκο να πειθαρχήσει τα χρωμοσώματα και ν' άποδείξει πάλι τον πιο στοιχειώδη ντετερμινισμό. Αυτό είναι γελοίο. Γι' αυτό ο 20ός αιώνας θά πρέπει ν' άρνηθεί και την άρχή του ντετερμινισμού (άυταρχίας) στη φυσική, την ειδική θεωρία της σχετικότητας, τη θεωρία των κβάντα' και τέλος

1. Ο Ροζέ Καγιουά παρατηρεί πώς ο σταλινισμός άπορρί-

τή γενική τάση της σύγχρονης επιστήμης. Ο μαρξισμός είναι σήμερα επιστημονικός αν αντιστρατεύεται το Χάιζενμπεργκ, τον Μπόρ, τον Άιζενστάιν και τους μεγαλύτερους σοφούς της εποχής. "Άλλωστε η αρχή, σύμφωνα με την οποία πρέπει να υποτάσσεται η επιστημονική λογική στις απαιτήσεις μιας προφητείας, δεν έχει τίποτα το μυστηριώδες. "Έχει κίβλας ονομαστεί αρχή της αβθεντίας" είναι η ίδια που κατευθύνει τις Έκκλησιές όταν θέλουν να υποδουλώσουν την πραγματική λογική στη νεκρή πίστη και την ελευθερία του πνεύματος στη διατήρηση της κοσμικής εξουσίας.¹

Τέλος από την προφητεία του Μάρξ, που στο έξης συγκρούεται με τις δυο αρχές της, την επιστήμη και την οικονομία, μένει μόνο η παράφορη εξαγγελία ενός μακροπρόθεσμου γεγονότος. Το μόνο που απόμεινε στους μαρξιστές είναι να μιλοῦν άπλως για μακρύτερη διάρκεια της προθεσμίας και ότι πρέπει να περιμένουμε να δικαιώσει το τέλος τα πάντα σε μια όχι προσδιορισμένη μέρα. Μ' άλλα λόγια θρυσκόμαστε στο καθαρτήριο και μ'ς δίνεται η υπόσχεση ότι δε θα υπάρχει πιά κόλαση. Το πρόβλημα που μπαίνει λοιπόν είναι άλλου είδους. "Αν ο άγώνας μ'ας η δυο γενεών, στη διάρκεια μ'ας αναγκαστικά ευνόικης οικονομικής εξέλιξης, άρκει για την εμφάνιση της άταξικης κοινωνίας, ή θυσία γίνεται κατανοητή για τον άγωνιστή: το μέλλον έχει συγκεκριμένο πρόσωπο γι' αυτόν, το πρόσωπο π.χ. του μικρού του έγγονου. "Άλλά αν η θυσία πολλών γενεών δεν άρκει, και μπροστά μας θρίσεται μια περίοδος άτέλειωτων παγκόσμων συρράξεων χίλιες φορές πιο καταστροφικών, γιατί δε φτάνει η θυσία μερικών γενεών, τότε χρειάζεται η θεβαιότητα της πίστης για να άποδεχτεί κανείς να δώσει η να δεχτεί το θάνατο. Μόνο που αυτή η νέα πίστη δε στηρίζεται περισσότερο από τις άλλες στη λογική.

πει τη θεωρία των κβάντα, αλλά χρησιμοποιεί την άτομική επιστήμη που προέρχεται άπ' αυτή. «Κριτική του Μαρξισμού».

1. Βλέπε σχετικά Ζάν Γκρενιέ, «Δοκίμια πάνω στο πνεύμα της όρθοδοξίας» (έκδ. Γκαλλιμάρ), που 15 χρόνια μετά την έκδοσή του δεν έχει χάσει την επικαιρότητά του.

Πῶς λοιπὸν νὰ φανταστοῦμε ἓνα τέτοιο τέλος τῆς ἱστορίας; Ὁ Μάρξ δὲν ἐπανελάβε τὰ λόγια τοῦ Χέγκελ. Εἶπε πολὺ ἀκαθόριστα πῶς ὁ κομμουνισμὸς δὲν ἦταν παρὰ μιὰ ἀναγκαῖα μορφή τοῦ ἀνθρώπινου μέλλοντος, ἀλλὰ ὅτι δὲν ἦταν ἐλόκληρο τὸ μέλλον. Ἀλλὰ ἡ ὁ κομμουνισμὸς δὲ θέτει τέρμα στὴν ἱστορία τῶν ἀντιφάσεων καὶ τῶν δεινῶν, καὶ τότε δὲν καταλαβαίνουμε πῶς ἐξηγοῦνται τόσες προσπάθειες καὶ τόσες θυσίες, ἡ θέτει τέρμα, καὶ τότε δὲν μποροῦμε νὰ φανταστοῦμε τὴ συνέχεια τῆς ἱστορίας, παρὰ μόνο σὰ μιὰ πορεία πρὸς αὐτὴ τὴν τέλεια κοινωνία. Τότε, στὴ θεωρία αὐτὴ πού θέλει νὰ εἶναι ἐπιστημονική, ὑπεισέρχεται αὐθαίρετα μιὰ μυστικιστικὴ ἔννοια. Ἡ τελικὴ ἐξαφάνιση τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, θέμα προσφιλὲς στὸ Μάρξ καὶ στὸν Ἐνγκελς, σημαίνει τὸ τέλος ὄλων τῶν δεινῶν. Ἡ οἰκονομία ταυτίζεται λοιπὸν μὲ τοὺς πόνους καὶ τὴ δυστυχία τῆς ἱστορίας, πού ἐξαφανίζονται μαζί της. Φτάσαμε στὸν κῆπο τῆς Ἐδέμ.

Τὸ πρόβλημα δὲν προωθείται πρὸς τὴ λύση του ἀν δηλώσουμε ὅτι δὲν πρόκειται γιὰ τὸ τέλος τῆς ἱστορίας ἀλλὰ γιὰ τὸ πῆδημα σὲ μιὰ ἄλλη ἱστορία. Αὐτὴ τὴν ἄλλη ἱστορία μποροῦμε νὰ τὴ φανταστοῦμε μόνο σὲ ἀναλογία μὲ τὴ δική μας. Καὶ οἱ δύο αὐτὲς ἱστορίες γίνονται μιὰ γιὰ τὸν ἄνθρωπο. Ἄλλωστε κι αὐτὴ ἡ ἄλλη ἱστορία θέτει τὸ ἴδιο δῖλημμα. Ἡ δὲν εἶναι ἡ λύση τῶν ἀντιφάσεων καὶ ὑποφέρουμε, πεθαίνουμε, σκοτώνουμε γιὰ τὸ τίποτα, ἡ εἶναι ἡ λύση τῶν ἀντιφάσεων καὶ πρακτικὰ τελειώνει ἡ ἱστορία μας. Ὁ μαρξισμὸς δὲ δικαιώνεται σ' αὐτὸ τὸ στάδιο παρὰ μόνο μὲ τὴν ὀριστικὴ πολιτεία.

Ἐχει λοιπὸν καμιά ἔννοια αὐτὴ ἡ πολιτεία τοῦ τέλους; Ἐχει βέβαια στὸν κόσμον τοῦ ἱεροῦ, ἀν δεχτοῦμε τὸ θρησκευτικὸ ἀξίωμα. Ὁ κόσμος δημιουργήθηκε, θὰ ἔχει ἓνα τέλος. Ὁ Ἀδάμ ἐγκατέλειψε τὸν Παράδεισον, ἡ ἀνθρωπότητα πρέπει νὰ γυρίσει σ' αὐτόν. Δὲν ἔχει ὅμως ἔννοια στὸν ἱστορικὸν κόσμον ἀν δεχτοῦμε τὸ διαλεκτικὸ ἀξίωμα. Ἡ σωστὰ ἐφαρμοσμένη δαλεχτικὴ δὲν μπορεῖ οὔτε πρέπει νὰ τερματιστεῖ.¹

1. Βλ. τὴ θαυμάσια πραγματεία τοῦ Ζὺλ Μονερὸ: «Κοινωνιολογία τοῦ κομμουνισμοῦ», μέρος III.

Τὰ ανταγωνιστικά στοιχεία μιᾶς ἱστορικής κατάστασης εἶναι δυνατόν νά ἀρνηθοῦν τὸ ἓνα τὸ ἄλλο καὶ μετὰ νά ξεπεραστοῦν σὲ μιὰ νέα σύνθεση. Δὲν ὑπάρχει ὁμοῦς λόγος νά εἶναι αὐτὴ ἡ σύνθεση ἀνώτερη ἀπὸ τὶς πρῶτες. Ἡ μάλλον δὲν ὑπάρχει λόγος νά γίνῃ αὐτό, ἐκτὸς ἂν ἐπιβάλλουμε αὐθαίρετα ἓνα στοιχεῖο στὴ διαλεχτική, ἂν εἰσαγάγουμε δηλαδὴ μιὰ κρίση ἀξίας ἀπ' ἔξω. Ἄν ἡ ἀταξική κοινωνία ἀποτελεῖ τὸ τέρμα τῆς ἱστορίας, τότε ἡ καπιταλιστική κοινωνία εἶναι ἀνώτερη ἀπὸ τὴ φεουδαρχική κοινωνία στὸ βαθμὸ πού φέρνει πὺς κοντὰ αὐτὴ τὴν ἀταξική κοινωνία. Ἄν ὁμοῦς δεχόμεσθε τὸ διαλεχτικὸ ἀξίωμα, πρέπει νά τὸ δεχτοῦμε στὸ σύνολό του. Ὅπως τὴν κοινωνία τῶν εὐγενῶν ἀκολούθησε μιὰ κοινωνία χωρὶς εὐγενεῖς, ἀλλὰ ταξική, θὰ πρέπει τὴν ταξική κοινωνία νά διαδεχτεῖ μιὰ ἄλλη χωρὶς τάξεις, ἀλλὰ πού θὰ κινεῖται πρὸς τὰ ἔμπρὸς ἀπὸ ἓνα νέο ἀνταγωνισμό, πού θὰ πρέπει κάποτε νά προσδιοριστεῖ. Ἐνα κίνημα πού τοῦ ἀρνιόμαστε τὴν ἀρχή, δὲν μπορεῖ νά ἔχει τέλος. «Ἄν ὁ σοσιαλισμὸς, λέει ἓνας φιλελεύθερος δοκιμογράφος,¹ εἶναι ἓνα αἰώνιο γίγνεσθαι, τὰ μέσα του εἶναι τὸ τέλος του.» Ἀκριβῶς ἔτσι πρέπει νά εἶναι: δὲν ἔχει τέλος, ἔχει μόνο μέσα, πού δὲν εἶναι ἐγγυημένα ἀπὸ τίποτα ἂν δὲν εἶναι ἐγγυημένα ἀπὸ μιὰ ἀξία ξένη στὸ γίγνεσθαι. Μ' αὐτὴ τὴν ἔννοια εἶναι σωστὸ νά παρατηρήσουμε ὅτι ἡ διαλεχτική δὲν εἶναι καὶ δὲν μπορεῖ νά εἶναι ἐπαναστατική. Εἶναι μόνο μηδενιστική, σύμφωνα μὲ τὴν ἀποφῆ μας, καθαρὸ κίνημα πού ἀποσκοπεῖ στὸ ν' ἀρνιέται κάθε τι πού δὲν εἶναι αὐτὸ τὸ ἴδιο.

Σ' αὐτὸν τὸν κόσμον λοιπὸν δὲν ὑπάρχει καμιά αἰτία γιὰ νά φανταστοῦμε τὸ τέλος τῆς ἱστορίας. Κι ὁμοῦς εἶναι ἡ μόνη δικαίωση τῶν θυσιῶν πού ἀπαιτοῦνται στ' ὄνομα τοῦ μαρξισμοῦ ἀπὸ τὴν ἀνθρωπότητα. Ἄλλὰ δὲν ἔχει ἄλλο λογικὸ βάθρο ἐκτὸς ἀπὸ ἓνα ἀδιέξοδο κύκλο πού εἰσάγει στὴν ἱστορία, τὴ βασιλεία πού ἤθελαν νά εἶναι μοναδική καὶ αὐτάρκης, μιὰ ἀξία ξένη στὴν ἱστορία. Ἐπειδὴ αὐτὴ ἡ ἀξία εἶναι ταυτόχρονα ξένη καὶ μὲ τὴν ἠθική, δὲν εἶναι στὴν κυ-

1. Ἐρρεστάν: «Ὁ σοσιαλισμὸς καὶ ἡ Ἐλευθερία».

ριολεξία μιὰ ἀξία στήν ὁποία μπορούμε νά βασίσουμε τή συμπεριφορά μας, ἀλλά δόγμα χωρίς βάση πού μπορούμε νά κάνουμε δικό μας στήν ἀπελπισμένη κίνηση μιᾶς σκέψης πού πνίγει μέ τή μοναξιά ἢ τὸ μηδενισμό, ἢ πού θά τὸ ἐπιβάλλουν ἐκεῖνοι πού ἔχουν ὕψελος ἀπ' αὐτὸ τὸ δόγμα. Τὸ τέλος τῆς ἱστορίας δὲν εἶναι μιὰ ἀξία παραδειγματισμοῦ καὶ τελειοποίησης. Εἶναι μιὰ ἀρχὴ ἀθθαιρεσίας καὶ βίας.

Ὁ Μάρξ ἀναγνώρισε πὼς ὅλες οἱ ἐπαναστάσεις ὡς τὴν ἐποχὴ του εἶχαν ἀποτύχει. Ἄλλὰ ἰσχυρίστηκε πὼς ἡ ἐπανάσταση πού προφήτεψε θά ἔπρεπε νά πετύχει ὀριστικά. Τὸ ἐργατικὸ κίνημα ἔζησε μέχρι σήμερα βασίζόμενο σ' αὐτὴ τὴ βεβαιότητα, πού τὰ γεγονότα δὲν ἔπαψαν νά διαφεύδουν καὶ πού εἶναι πιά καιρὸς νά καταγγελεθῆ ἡρεμα τὸ ψέμα τῆς. Ὅσο ἀπομακρυνόταν ἡ Παρουσία, ἡ ἰδέα τοῦ τελικοῦ βασιλείου ἐξασθενίζε λογικά καὶ γινόταν ἄρθρο πίστης. Ἡ μόνη ἀξία τοῦ μαρξιστικοῦ κόσμου θρίσκεται πιά, παρὰ τὴν ἐπιθυμία τοῦ Μάρξ, σ' ἓνα δόγμα πού ἐπιβάλλεται πάνω σὲ μιὰ δλόκληρη ἰδεολογικὴ αὐτοκρατορία. Τὸ τελικὸ βασίλειο χρησιμοποιεῖται, ὅπως ἡ αἰώνια ἠθικὴ καὶ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν, πρὸς τὸ σκοπὸ τῆς κοινωνικῆς ἐξαπάτησης. Ὁ Ἕλληνας Ἀλεβὺ δῆλωνε πὼς δὲν ἦταν σὲ θέση νά πει ἂν ὁ σοσιαλισμὸς θά ὀδηγοῦσε στὴ γενίκευση τῆς ἐλθετικῆς δημοκρατίας ἢ στὸν εὐρωπαϊκὸ καισαρισμὸ. Τώρα εἴμαστε πιά καλύτερα πληροφορημένοι. Ἡ προφητεία τοῦ Νίτσε δικαιώνεται σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο τουλάχιστον. Ὁ μαρξισμὸς δοξάζεται πιά. ἐνάντια στὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ του καὶ ἀπὸ μιὰ ἀναπόφευκτη λογικὴ, στὸ διανοουμενιστικὸ καισαρισμὸ, πού πρέπει ἐπιτέλους νά καταπιαστοῦμε μέ τὴν περιγραφὴ του. Ὁ τελευταῖος ἐκπρόσωπος τῆς πάλης γιὰ τὴ δικαιοσύνη ἐνάντια στὴ θεία χάρη ἐπωμίζεται χωρὶς νά τὸ θέλει τὸ θάρος τοῦ ἀγώνα γιὰ τὴ δικαιοσύνη ἐνάντια στὴν ἀλήθεια. Πὼς νά ζεῖ κανεὶς χωρὶς τὴ θεία χάρη, εἶναι τὸ κυρίαρχο πρόβλημα τοῦ 19ου αἰώνα. «Μὲ τὴ δικαιοσύνη», ἀποκρίθηκαν ὅλοι ἐκεῖνοι πού δὲν ἤθελαν νά δεχτοῦν τὸν ἀπόλυτο μηδενισμό. Ὑποσχέθηκαν τὸ βασίλειο τοῦ ἀνθρώπου στοὺς λαοὺς πού ἀπογοητεύονταν ἀπὸ τὴ βασιλεία τῶν οὐρανῶν. Ἡ διδασκαλία γιὰ

τὴν ἀνθρώπινη πολιτεία πῆρε εὐρύτερη ἔκταση μέχρι τὸ τέλος τοῦ 19ου αἰώνα, ὅποτε ἔγινε κυριολεκτικὰ ἐνόραση καὶ ἔβαλε τίς θεβαιότητες τῆς ἐπιστήμης στὴν ὑπηρεσία τῆς αὐτοπίας. Ἀλλὰ τὸ βασίλειο ξεμάκρυνε, καταπληκτικοὶ πόλεμοι ἐρήμωσαν τὸν παλιὸ κόσμον, τὸ αἷμα τῶν ἐξεγερμένων σκέπασε τοὺς τοίχους τῶν πόλεων καὶ ἡ ἀκέρια δικαιοσύνη δὲν πραγματοποιήθηκε. Τὸ πρόβλημα τοῦ 20ου αἰώνα, ποῦ γι' αὐτὸ σκοτώθηκαν οἱ τρομοκράτες τοῦ 1905 καὶ ποῦ σπαράζει τὸ σύγχρονο κόσμον, οἱ γὰ - οἱ γὰ συγκεκριμενοποιήθηκε: πῶς νὰ ζεῖ κανεὶς χωρὶς θεὸν χάρι καὶ χωρὶς δικαιοσύνη;

Σ' αὐτὴ τὴν ἐρώτηση μόνο ὁ μηδενισμὸς ἀπάντησε καὶ ἔχει ἡ ἐξέγερση. Μόνο αὐτὸς μίλησε μέχρι τώρα, χρησιμοποιώντας πάλι τὸν ὄρο τῶν ρομαντικῶν στασιαστῶν: «Φρενίτιδα». Ἡ ἱστορικὴ φρενίτιδα ὀνομάζεται δύναμη. Ὁ πόθος γιὰ κυριαρχία ἦρθε ν' ἀντικαταστήσει τὸν πόθο γιὰ δικαιοσύνη, κἀνοντας πρῶτα πῶς ταυτιζόταν μαζί της καὶ ὕστερα ἐκτοπιζοντάς τὴν κάπου στὴν ἄκρη τῆς ἱστορίας, νὰ περιμένει μέχρι νὰ μὴν ὑπάρχει τίποτα στὴ γῆ ποῦ νὰ μὴν ἐξουσιάζει. Τὸ ἰδεολογικὸ ἀποτέλεσμα παραμέρισε τότε τὸ οἰκονομικὸ ἀποτέλεσμα: ἡ ἱστορία τοῦ ρωσικοῦ κομμουνισμοῦ ἀποτελεῖ τὴ διάφευση τῶν ἀρχῶν του. Ξαναδρίσκουμε στὴν ἄκρη τοῦ μεγάλου αὐτοῦ δρόμου τὴ μεταφυσικὴ ἐξέγερση, ποῦ προχωρεῖ τούτῃ τὴ φορὰ μέσα στὶς κλαγγές τῶν ὄπλων καὶ τῶν συνθημάτων, ἀλλὰ ξεχνᾷ τίς πραγματικὲς ἀρχές της, κρύβοντας τὴ μοναξιά της μέσα σὲ ὀπλισμένα πλήθη, σκεπάζοντας τὴν ἄρνηση μὲ τὸν πεισματικὸ σχολαστικισμό, στραμμένη ἀκόμα πρὸς τὸ μέλλον, ποῦ εἶναι πιά ὁ μόνος θεὸς της, ἀλλὰ ποῦ τὴ χωρίζουν ἀπ' αὐτὸ ἓνα πλῆθος ἔθνων ποῦ πρέπει νὰ καταπολεμηθοῦν καὶ ἠπείρων ποῦ πρέπει νὰ κατακτηθοῦν. Ἔχοντας τὴ δράση γιὰ μοναδικὴ ἀρχὴ καὶ τὸ βασίλειο τοῦ ἀνθρώπου γιὰ ἄλλοθι, ἄρχισε κιόλας νὰ ὀχυρώνει τὸ στρατόπεδό της στ' ἀνατολικά τῆς Εὐρώπης ἀπεναντι σ' ἄλλα ὀχυρωμένα στρατόπεδα.

Ὁ Μάρξ δὲ φανταζόταν μιὰ τόσο τρομαχτικὴ ἀποθέωση. Ὅστε κι ὁ Λένιν, ποὺ ἔμως ἔκανε ἕνα ἀποφασιστικὸ ἔθιμα πρὸς τὴ στρατιωτικὴ αὐτοκρατορία. Ἐπειδὴ ἦταν καλὸς ἡγέτης ἀλλὰ μέτριος φιλόσοφος, ἔβαλε πρῶτα ἀπ' ὅλα τὸ πρόβλημα τῆς κατάληψης τῆς ἐξουσίας. Ἄς σημειώσουμε στὴ συνέχεια ὅτι εἶναι λάθος νὰ μιλάμε γιὰ γιανγκωβισμὸ τοῦ Λένιν. Γιανγκωβίνος εἶναι μόνο ὡς πρὸς τὴν ἰδέα τῶν κομματικῶν ἀγκιτατόρων καὶ ἐπαγγελματιῶν ἐπαναστατῶν. Οἱ Γιανγκωβίνοι πίστευαν στὶς ἀρχὲς καὶ τὴν ἀρετὴ καὶ πέθαναν ὅταν ἔπρεπε νὰ τὶς ἀρνηθοῦν. Ὁ Λένιν πιστεύει μόνο στὴν ἐπανάσταση καὶ τὴν ἀρετὴ τῆς ἀποτελεσματικότητος. «Πρέπει νὰ εἶναι κανεὶς ἐτοιμὸς γιὰ ὅλες τὶς θυσίες, νὰ χρησιμοποιεῖ ἂν χρειάζεται ὅλα τὰ τεχνάσματα, τὶς πονηριές, τὰ παράνομα μέσα, νὰ εἶναι ἀποφασισμένος νὰ κρῦψει τὴν ἀλήθεια μὲ μοναδικὸ σκοπὸ νὰ εἰσχωρήσει στὰ συνδικάτα. . . κι ἐκεῖ νὰ ἐκπληρώσει ἐνάντια σὲ κάθε τι τὸ κομμουνιστικὸ του καθήκον.» Ὁ ἀγῶνας ἐνάντια στὴν τυπικὴ ἀρετῇ, ποὺ ἐγκαινίασαν ὁ Χέγκελ καὶ ὁ Μάρξ, συνεχίζεται ἀπ' αὐτὸν στὴν κριτικὴ τῶν χωρὶς ἀποτέλεσμα ἐπαναστατικῶν πράξεων. Ἡ Αὐτοκρατορία βρισκόταν στὸ τέλος αὐτοῦ τοῦ κινήματος.

Ἄν πάρουμε τὰ δυὸ ἔργα ποὺ εἶναι στὴν ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος τῆς καριέρας τοῦ σὰν ἀγκιτάτορα, μένουμε κατάπληκτοι βλέποντας πὼς δὲ σταμάτησε ν' ἀγωνίζεται ἐνάντια στὶς συναισθηματικὲς μορφές τῆς ἐπαναστατικῆς δράσης. Θέλησε νὰ διώξει τὴν ἠθικὴ ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση, γιὰ πῆρε ὡσὸς ὅτι ἡ ἐπαναστατικὴ ἐξουσία δὲν μπορεῖ νὰ στηριχτεῖ πάνω στὶς δέκα ἐντολές. Ὅταν μετὰ τὶς πρῶτες ἐμπειρίες μπαίνει στὴ σκηνὴ τῆς ἱστορίας, ὅπου θὰ ἔπαιζε ἕνα

1. «Τί νὰ κάνουμε;», 1902.

2. «Τὸ Κράτος καὶ ἡ Ἐπανάσταση», 1917.

τόσο μεγάλο ρόλο, καθώς τὸν βλέπεις νὰ κυριεύει μὲ μιὰ τόσο φυσικὴ ἐλευθερία τὸν κόσμο ὅπως τὸν εἶχαν πλάσει ἡ ἰδεολογία καὶ ἡ οἰκονομία τοῦ περασμένου αἰῶνα, φαντάζει σὰν ἓ πρώτος ἄνθρωπος μιᾶς νέας ἐποχῆς. Ἐξαιρετικὸς στὸ φόβο, τὶς νοσταλγίες, τὴν ἠθικὴν, παίρνει στὰ χέρια του τὰ ἡνία, ἀναζητᾷ τὸν καλύτερο τρόπο λειτουργίας τοῦ κινητήρα καὶ ἀποφασίζει ποῖο εἶδος ἀρετῆς ταιριάζει στὸν ὁδηγὸ τῆς ἱστορίας καὶ ποῖο ὄχι. Προχωρεῖ λίγο ψαχουλευτὰ στὴν ἀρχή, διστάζει πάνω στὸ θέμα ἂν ἡ Ρωσία πρέπει νὰ περάσει πρῶτα ἀπὸ τὸ καπιταλιστικὸ καὶ βιομηχανικὸ στάδιο. Ἄλλὰ αὐτὸ σημαίνει πὼς ἀμφιβάλλει ἂν ἡ ἐπανάσταση μπορεῖ νὰ γίνῃ ἐν τῇ Ρωσίᾳ. Ἐκεῖνος εἶναι Ρῶσος, σκοπὸς του εἶναι νὰ κάνει τὴ ρωσικὴ ἐπανάσταση. Παραμερίζει τὴν οἰκονομικὴ μοιρολατρία καὶ ρίχνεται ἐν δράσει. Δηλώνει ξεκάθαρα, ἀπὸ τὸ 1902, ὅτι οἱ ἐργάτες δὲ θὰ ἐπεξεργαστοῦν ἀπὸ μόνονι τους μιὰ ἀνεξάρτητὴ ἰδεολογία. Ἄρνιεται τὸν αὐθορμητισμὸ τῶν μαζῶν. Ἡ σοσιαλιστικὴ θεωρία προϋποθέτει μιὰ ἐπιστημονικὴ βάση, πού μόνον οἱ διανοούμενοι μποροῦν νὰ τῆς δώσουν. Ὅταν λέει πὼς πρέπει νὰ σῆσει κάθε διάκριση ἀνάμεσα στοὺς ἐργάτες καὶ τοὺς διανοούμενους, πρέπει νὰ ἐννοοῦμε πὼς μπορεῖ κανεὶς νὰ μὴν εἶναι προλετάριος καὶ νὰ ξέρει καλύτερα ἀπὸ τοὺς προλετάριους τὰ συμφέροντα τοῦ προλεταριάτου. Συγχαίρει λοιπὸν τὸ Λασσάλ πού ἀγωνιζόταν μανιασμένα ἐναντίον τοῦ αὐθορμητισμοῦ τῶν μαζῶν. «Ἡ θεωρία, λέει, πρέπει νὰ ὑποτάξῃ τὸν αὐθορμητισμὸ.» Ἄυτὸ σημαίνει πὼς ἡ ἐπανάσταση ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ ἀρχηγούς καὶ ἀπὸ θεωρητικούς ἀρχηγούς.

Καταπολεμᾷ ταυτόχρονα καὶ τὸ ρεφορμισμὸ, πού εἶναι ἔνοχος γιὰ τὴ χαλάρωση τῆς ἐπαναστατικῆς δυνάμεως, καὶ τὴν τρομοκρατία¹, πού δὲν εἶναι ἀποτελεσματικὴ. Ἡ ἐπα-

1. Ὁ ἴδιος ὁ Μάρξ ἔγραφε: «Αὐτὸ πού ὁ ἓνας ἢ ὁ ἄλλος προλετάριος ἢ καὶ τὸ προλεταριάτο ὀλόκληρο ἀκόμα φαντάζεται πὼς εἶναι ὁ σκοπὸς του δὲν ἐνδιαφέρει!»

2. Εἶναι γνωστὸ πὼς ὁ μεγαλύτερος ἀδερφός του, πού ἐκεῖνος εἶχε διαλέξει τὸ δρόμο τῆς τρομοκρατίας, πέθανε ἐν τῇ κρεμάλα.

νάσταση, πρὶν νὰ γίνῃ οἰκονομικὴ ἢ συναισθηματικὴ, εἶναι στρατιωτικὴ. Μέχρι τὴν ἡμέρα ποῦ θὰ ξεσπάσῃ ἡ ἐπαναστατικὴ δράση ταυτίζεται μὲ τὴ στρατηγικὴ. Ἡ ἀπολυταρχία εἶναι ὁ ἐχθρὸς. Κυριότερὴ τῆς δύναμη εἶναι ἡ ἀστυνομία, ἕνα ἐπαγγελματικὸ σῶμα ἀπὸ πολιτικούς στρατιώτες. Τὸ συμπέρασμα εἶναι ἀπλό: «Ἡ πάλῃ ἐνάντια στὴν πολιτικὴ ἀστυνομία ἀπαιτεῖ εἰδικές ἱκανότητες, ἀπαιτεῖ ἐπαγγελματίες ἐπαναστάτες.» Ἡ ἐπανάσταση θὰ ἔχει τὸν ἐπαγγελματικὸ στρατὸ τῆς δίπλα στὴ μάζα ποῦ μιὰ μέρα μπορεῖ νὰ κληθεῖ ὑπὸ τὰ ὄπλα. Αὐτὸ τὸ σῶμα τῶν ἀγκιτατόρων πρέπει νὰ ὀργανωθεῖ πρὶν ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ μάζα. Ἐνα δίκτυο πρακτόρων, αὐτὴ εἶναι ἡ ἔκφραση τοῦ Λένιν, ποῦ προλέγει τὴ βασιλεία τῶν μυστικῶν ὑπηρεσιῶν καὶ τῶν ρεαλιστῶν καλόγερων τῆς ἐπανάστασης: «Εἴμαστε οἱ Νεότουρκοι τῆς ἐπανάστασης, ἔλεγε, κι ἔχουμε ἐπιπλέον κάτι τὸ ἰησοῦτικο.» Τὸ προλεταριάτο παῦει πιά νὰ ἔχει ἀποστολὴ. Εἶναι μόνον ἕνα πανίσχυρο μέσο ἀνάμεσα στ' ἄλλα, στὰ χέρια τῶν ἐπαναστατῶν ἀσκητῶν.'

Τὸ πρόβλημα τῆς κατάληψης τῆς ἐξουσίας συνεπάγεται τὸ πρόβλημα τοῦ Κράτους. «Τὸ Κράτος καὶ ἡ Ἐπανάσταση» (1917), ποῦ ἀσχολεῖται μ' αὐτὸ τὸ θέμα, εἶναι τὸ πιὸ παράδοξο κι ἀντιφατικὸ λιβελλογράφημα. Ὁ Λένιν χρησιμοποιεῖ τὴν ἀγαπημένη του μέθοδο τῆς αὐθεντίας. Μὲ τὴ βοήθεια τοῦ Μάρξ καὶ τοῦ Ἐνγκελς ἀρχίζει ἐπαναστατώντας ἐνάντια σὲ κάθε ρεφορμισμὸ ποῦ ἰσχυρίζεταν πὼς θὰ χρησιμοποιοῦσε τὸ ἀστικὸ Κράτος, ὀργανισμὸ κυριαρχίας μιᾶς τάξης πάνω στὴν ἄλλη. Τὸ ἀστικὸ Κράτος στηρίζεται πάνω στὴν ἀστυνομία καὶ τὸ στρατὸ γιὰτὶ εἶναι πρῶτα ἀπ' ὅλα ὄργανο καταπίεσης. Ἀντανακλᾷ καὶ τὸν ἀσυμφιλίωτο ἀνταγωνισμὸ τῶν τάξεων καὶ τὸ βίαιο περιορισμὸ αὐτοῦ τοῦ ἀνταγωνισμοῦ. Πραγματικὰ αὐτὴ ἡ αὐθεντία ἀξίζει μόνον τὴν περιφρόνηση. «Ἀκόμα κι ὁ ἀρχηγὸς τῆς στρατιωτικῆς δύ-

1. Ὁ Χάινε ὀνόμαζε ἤδη τοὺς σοσιαλιστὲς ἐνεσπουριτανούς. Πουριτανισμὸς καὶ ἐπανάσταση βαδίζουν — στὴν ἱστορία — πλάι - πλάι.

ναμης ενός πολιτισμένου Κράτους θά ζήλευε τὸν ἀρχηγὸ μίας φυλῆς πού ἡ πατριαρχική κοινωνία τιμοῦσε μὲ σεβασμὸ πηγαίῳ κι ὄχι ἐπιβαλλόμενον μὲ τὸ ρόπαλο.» Ὁ Ἔγγκελς ἄλλωστε ὑποστήριξε πὼς οἱ ἔννοιες τοῦ Κράτους καὶ τῆς ἐλεύθερης κοινωνίας εἶναι ἀσυμβίβαστες. «Ἡ ἐξαφάνιση τῶν τάξεων εἶναι τὸ ἴδιο ἀναπόφευκτη, ὅπως καὶ ἡ ἐμφάνισή τους. Μὲ τὴν ἐξαφάνιση τῶν τάξεων θά καταργηθεῖ ἀναπόφευκτα καὶ τὸ Κράτος. Ἡ κοινωνία πού θά ἀναδιοργανώσῃ τὴν παραγωγή στὴ βάση τοῦ ἐλεύθερου καὶ ἰσότητος συνεταιρισμοῦ τῶν παραγωγῶν, θά δώσει στὸν κρατικὸ μηχανισμό τὴ θέση πού τοῦ ἀρμόζει: στὸ ἀρχαιολογικὸ μουσεῖο, δίπλα στὸν τροχὸ καὶ τὸ μπρούντζινο τσεκούρι.»

Αὐτὸ ἐξηγεῖ ἀναμφίβολα γιατί μερικοὶ ἀπρόσεκτοι ἀναγνώστες τοποθέτησαν τὸ «Τὸ Κράτος καὶ ἡ Ἐπανάσταση» στὰ κείμενα μὲ ἀναρχικὲς τάσεις καὶ λυπήθηκαν γιὰ τὴ μεταγενέστερη κατάληξη μίας τόσο αὐστηρῆς θεωρίας γιὰ τὸ στρατό, τὴν ἀστυνομία, τὸ ρόπαλο καὶ τὴ γραφειοκρατία. Ἄλλὰ γιὰ νὰ γίνουν κατανοητὲς οἱ ἀπόψεις τοῦ Λένιν, πρέπει νὰ ἐξετάζονται πάντα ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς στρατηγικῆς. Ὑπερασπίζει μὲ τόση ἐνεργητικότητα τὴ θέση τοῦ Ἔγγκελς γιὰ τὴν ἐξαφάνιση τοῦ ἀστικοῦ Κράτους γιατί θέλει νὰ φέρῃ δυσχέρειες στὸν πούρο «οἰκονομισμό» τοῦ Πλεχάνωφ ἢ τοῦ Κάουτσκι καὶ ν' ἀποδείξει πὼς ἡ κυβέρνησή Κερένσκι εἶναι ἀστική κυβέρνηση πού πρέπει νὰ ἀνατραπεῖ. Ἄλλωστε θά τὴν ἀνατρέψῃ ἕνα μῆνα ἀργότερα.

Ἔπρεπε ν' ἀπαντήσῃ ἐπίσης καὶ σ' ἐκείνους πού ἀντιδρούσαν στὸ ὅτι ἡ ἴδια ἡ ἐπανάσταση θά εἶχε ἀνάγκη ἐνὸς μηχανισμοῦ διοίκησης καὶ καταπίεσης. Κι ἐκεῖ ἀκόμα χρησιμοποιεῖ μὲ ἄνεση τὸ Μάρξ καὶ τὸν Ἔγγκελς, γιὰ ν' ἀποδείξει αὐθεντικά πὼς τὸ Κράτος τῶν προλεταρίων δὲν εἶναι ἕνα Κράτος ὡς τὰ ἄλλα, ἀλλὰ ἕνα Κράτος πού ἀπὸ τὸν ὄρισμό του μαθαίνεται συνέχεια. «Ὅταν πιά δὲ θά ὑπάρχει κοινωνικὴ τάξη πού πρέπει νὰ καταπιέζεται... τὸ Κράτος παύει νὰ εἶναι ἀναγκαῖο. Ἡ πρώτη πράξη μὲ τὴν ὁποία τὸ Κράτος (τὸ προλεταριακὸ) καθιερώνεται πραγματικὰ ὡς ἐκπρόσωπος ὅλης τῆς κοινωνίας — κατάληψη τῶν μέσων

παραγωγής της κοινωνίας — είναι ταυτόχρονα κι η τελευταία πράξη του με την ιδιότητα του Κράτους. Στη θέση της διοίκησης προσώπων μπαίνει η διαχείριση πραγμάτων... Το Κράτος δὲν καταργείται, φθίνει ἀπὸ μόνο του.» Τὸ ἀστικὸ Κράτος καταργεῖται ἀρχικὰ ἀπὸ τὸ προλεταριάτο. Ὑστερα, ἀλλὰ μόνο ὕστερα, τὸ Κράτος τῶν προλετάρων αὐτοαπορροφᾶται. Ἡ δικτατορία τοῦ προλεταριάτου εἶναι ἀναγκαία: 1ο γιὰ νὰ καταπιέσει ἢ νὰ καταργήσῃ ὅ,τι μένει ἀπὸ τὴν ἀστικὴν τάξιν, 2ο γιὰ νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν σοσιαλιστικοποίησιν τῶν μέσων παραγωγῆς. Ἀφοῦ ἐκτελέσῃ αὐτὰ τὰ δύο καθήκοντα ἀρχίζει νὰ φθίνει.

Ὁ Λένιν λοιπὸν ξεκινάει ἀπὸ τὴν καθαρὴν καὶ στέρεν βάσιν ὅτι τὸ Κράτος πεθαίνει ὅταν γίνῃ ἡ σοσιαλιστικοποίησιν τῶν μέσων παραγωγῆς, ἀφοῦ ἐξαφανιστεῖ ἡ τάξιν τῶν ἐκμεταλλευτῶν. Κι ὅμως μέσα στὸν ἴδιο λίβελλο καταλήγει στὴ νομιμοποίησιν τῆς διατήρησης (χωρὶς ρητὴ προθεσμία) τῆς δικτατορίας μιᾶς ἐπαναστατικῆς φατρίας πάνω στὸν ὑπόλοιπο λαό. Ἡ μπροσούρα, πού ἀναφέρεται συνέχεια στὴν ἐμπειρία τῆς Κομμούνας, ἔρχεται σὲ ἀπόλυτη ἀντίφαση μὲ τὴν ἴσοσπονδιακὴν καὶ ἀντιαπολυταρχικὴν ἰδέαν συνένωσης πού προήλθαν ἀπὸ τὴν Κομμούνα. Ἀντιτάσσεται ἐπίσης καὶ στὴν ὀπτιμιστικὴν θεωρίαν τοῦ Μάρξ καὶ τοῦ Ἐγγελς. Ἡ αἰτία εἶναι φανερὴ: ὁ Λένιν δὲν ξέχασε πὺς ἡ Κομμούνα εἶχε ἀποτύχει. Τὰ μέσα μιᾶς τόσο ἀξιοθαύμαστης ἀπόδειξης εἶναι ἀκόμα πιὸ ἀπλά: σὲ κάθε νέα δυσκολία πού συναντᾷ ἡ ἐπανάστασις δίνεται μιὰ συμπληρωματικὴ ἰδιότητα στὸ Κράτος πού περιέγραψε ὁ Μάρξ. Πραγματικά, δέκα σελίδες πιὸ κάτω, καὶ χωρὶς τίποτα νὰ μεσολαβήσῃ, ὁ Λένιν ὑποστηρίζει ὅτι ἡ ἐξουσία εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ νὰ καταπιεθῇ ἡ ἀντίστασις τῶν ἐκμεταλλευτῶν καὶ «γιὰ νὰ κατευθύνῃ τὴν μεγάλη μάζαν τοῦ πληθυσμοῦ, ἀγροτιά, μικροαστοὺς, μισοπρολετάρους, στὴ διοργάνωσιν τῆς σοσιαλιστικῆς οἰκονομίας.» Ἡ στροφὴ ἐδῶ εἶναι ἀναμφισβήτητη: τὸ προσωρινὸ Κράτος τοῦ Μάρξ καὶ τοῦ Ἐγγελς ἔχει μιὰ νέα ἀποστολὴ πού πρόκειται νὰ τοῦ χαρίσῃ τὴ μακροζωία. Βρισκόμαστε κιόλας μπροστὰ στὴν ἀντίφαση τοῦ σταλινικοῦ καθεστώτος, πού συγκρουόταν

μέ την επίσημη φιλοσοφία. Ἡ αὐτὸ τὸ καθεστῶς πραγματοποιοῖ τὴν ἀταξικὴ κοινωνία καὶ τότε ἡ διατήρηση ἐνὸς ἰσχυροῦ ὄργανου καταπίεσης δὲ δικαιώνεται σύμφωνα μὲ τὸ μαρξισμό ἢ δὲν τὴν πραγματοποιοῖ καὶ τότε ἀποδείχεται πῶς ἡ μαρξιστικὴ θεωρία εἶναι λαθεμένη καὶ πῶς ἡ σοσιαλιστικοποίηση τῶν μέσων παραγωγῆς δὲ σημαίνει καὶ τὴν ἐξαφάνιση τῶν τάξεων. Ἀντιμέτωπο μὲ τὴν ἐπίσημη θεωρία του, τὸ καθεστῶς εἶναι ὑποχρεωμένο ν' ἀποφασίσαι ἂν αὐτὴ εἶναι ψεύτικη ἢ ἂν τὴν ἔχει προδώσει. Μὲ τὸ Νετοάγιεφ καὶ τὸν Τκάτσεφ, ὁ Λένιν ἀνέδειξε θριαμβευτὴ στὴ Ρωσία, ἐνάντια στὸ Μάρξ, τὸ Λασσάλ, ἐφευρέτη, ὅπως ξέρομε, τοῦ κρατικοῦ σοσιαλισμοῦ. Ἀπὸ τὴ στιγμή αὐτὴ ἡ ἱστορία τῆς ἐσωτερικῆς διαπάλης τοῦ κόμματος, ἀπὸ τὸ Λένιν μέχρι τὸ Στάλιν, συνοψίζεται στὴ διαπάλη ἀνάμεσα στὴν ἐργατικὴ δημοκρατία καὶ τὴ στρατιωτικὴ καὶ γραφειοκρατικὴ δικτατορία, ἀνάμεσα στὴ δικαιοσύνη καὶ τὴν ἐπιδίωξη ἀποτελέσματος.

Θαρρεῖ κανεὶς γιὰ μιὰ στιγμή πῶς ὁ Λένιν θά βρεῖ κάποιον εἶδος συμβιβασμοῦ, διαβάζοντας τοὺς τόσους ἐπαινοὺς ποὺ γράφει γιὰ τὰ μέτρα ποὺ ἔλαβε ἡ Κομμούνια: ὑπάλληλοι αἱρετοὶ καὶ ἀνακλητοί, ἀμειβόμενοι ὅπως οἱ ἐργάτες, ἀντικατάσταση τῆς βιομηχανικῆς γραφειοκρατίας ἀπὸ τὴν ἄμεση ἐργατικὴ διαχείριση. Παρουσιάζεται μάλιστα ἕνας Λένιν ὁπαδὸς τῆς ὁμοσπονδίας, ποὺ ἐπαινεῖ τὴ σύσταση κοινοτήτων καὶ τὴν ἐκπροσώπησή τους. Σύντομα ὅμως γίνεται ἀντιληπτὸ πῶς οἱ ὁμοσπονδιακὲς τάσεις προβάλλονται μόνο γιὰ νὰ συμβάλουν στὴν κατάργηση τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ. Ὁ Λένιν, ἐνάντια σὲ κάθε ἱστορικὴ ἀλήθεια, τὸν χαρακτηρίζει: σὰ συγκεντρωτισμὸ καὶ ὑποστηρίζει ἀμέσως τὴν ἰδέα τῆς δικτατορίας τοῦ προλεταριάτου, κατηγορώντας τοὺς ἀναρχικοὺς γιὰ τὴν ἀδιαλλαξία τους σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ Κράτος. Ἐδῶ παρεμβαίνει μιὰ νέα ἰδέα, στηριζόμενη στὸν Ἐνγκελς, ποὺ δικαιώνει τὴ διατήρηση τῆς δικτατορίας τοῦ προλεταριάτου ἀκόμα καὶ μετὰ τὴ σοσιαλιστικοποίηση, τὴν ἐξαφάνιση τῆς ἀστικῆς τάξης καὶ τὴν ἐξασφαλισμένην πιά καθοδήγηση τῆς μάζας. Ἡ διατήρηση τῆς ἐξουσίας θά ἔχει σὺν ὄριον τῆς τώρα, τὰ ὄρια ποὺ θέτουν οἱ ἴδιες οἱ συνθηκῆς παραγωγῆς. Ἡ

τελική εξαφάνιση του Κράτους, π.χ., θα συμπίσει με τη στιγμή που θα μπορούν να δοθούν σε όλους δωρεάν κατοικίες. Είναι η ανώτερη φάση του κομμουνισμού: «Στόν καθένα ανάλογα με τις ανάγκες του.» Μέχρι τότε θα υπάρχει Κράτος.

Ποιός θα είναι ο ρυθμός εξέλιξης προς αυτή την ανώτερη φάση του κομμουνισμού όπου καθένας θα παίρνει σύμφωνα με τις ανάγκες του; «Αυτό δεν το ξέρουμε και δεν μπορούμε να το ξέρουμε... Δεν έχουμε δεδομένα που να μας επιτρέπουν ν' απαντήσουμε σ' αυτές τις ερωτήσεις.» Και για περισσότερη σαφήνεια, ο Λένιν υποστηρίζει, αυθαίρετα πάντα, «ότι από κανενός σοσιαλιστή το μυαλό δεν πέρασε η ιδέα να υποσχεθεί την Ελευση της τελικής φάσης του κομμουνισμού.» Μπορούμε να πούμε ότι εδώ πεθαίνει όριστικά η ελευθερία. Από το βασίλειο της μάζας, από την ιδέα της προλεταριακής επανάστασης, περνάμε πρώτα στην ιδέα μιας επανάστασης που γίνεται και κατευθύνεται από επαγγελματίες πράκτορες. Η ανέλετη κριτική του Κράτους συμβιβάζεται αργότερα με την αναγκαία αλλά προσωρινή δικτατορία του προλεταριάτου, στο πρόσωπο των αρχηγών της. Τελικά εξαγγέλλεται ότι δεν μπορεί να προβλεφθεί η διάρκεια αυτού του προσωρινού Κράτους και επιπλέον πώς κανένας δε συμβουλεύει πώς θα έχει τέλος. Μετά απ' αυτό είναι λογικό να καταργηθεί η αυτονομία των Σοβιέτ, να προδοθεί ο Μάχνο και να συντριβούν από το κόμμα οι ναύτες της Κρονστάνης.

Βέβαια πολλές ιδέες του Λένιν, που αγαπούσε με πάθος τη δικαιοσύνη, δεν παύουν να έρχονται σε αντίθεση με το σταλινικό καθεστώς κυρίως η έννοια του μαρasmus του Κράτους. Άκόμα κι αν δεχτούμε πως το προλεταριακό Κράτος δεν μπορεί να εξαφανιστεί σύντομα, πρέπει ακόμα, σύμφωνα με τη θεωρία, για να μπορεί να λέγεται προλεταριακό, να τείνει προς την εξαφάνιση και να γίνεται ολο και λιγότερο καταπιεστικό. Είναι βέβαιο πως ο Λένιν θεωρούσε αναπόφευκτη αυτή την τάση και πως στο σημείο αυτό ξεπεράστηκε. Έδώ και τριάντα χρόνια το προλεταριακό Κράτος δεν

παρουσιάζει κανένα σύμπτωμα προοδευτικής άναιμίας. Μάλιστα πρέπει να δεχτούμε πώς δυναμώνει ολο και περισσότερο. Στο μεταξύ, δυό χρόνια αργότερα, σε μιá διάλεξή του στο Πανεπιστήμιο Σβεργτλόφ, ο Λένιν θά δώσει, κάτω από την πίεση εξωτερικών γεγονότων και της έσωτερικής πραγματικότητας, μιá διευκρίνιση, πού αφήνει να έννοηθεί ή άπεριόριστη διατήρηση του προλεταριακού υπερκράτους. «Μ' αυτόν τόν μηχανισμό ή αυτό τόν ματσούκι (τό Κράτος), θά συντριψουμε κάθε έκμετάλλευση κι όταν δέ θά υπάρχουν πιά δυνατότητες έκμετάλλευσης πάνω στη γή, ούτε άνθρωποι πού θά κατέχουν τή γή και τά εργοστάσια, ούτε άνθρωποι πού να χορταίνουν μπροστά στη μύτη των πεινασμένων, όταν παρόμοια πράγματα θά είναι αδύνατα, τότε μόνο θά βάλουμε τόν μηχανισμό μας στην άποθήκη. Τότε δέ θά υπάρχει ούτε Κράτος ούτε έκμετάλλευση». "Όσο λοιπόν θά υπάρχει πάνω στη γή, κι όχι πιά σε μιá δοσμένη κοινωνία, ένας καταπιεζόμενος ή ένας ιδιοκτήτης, τό Κράτος δέ θά πάψει να υπάρχει. Για πολύ καιρό έπίσης θά είναι υποχρεωμένο να δυναμώνει για να χτυπήσει τίς άδικίες τή μιá μετά τήν άλλη, τίς κυβερνήσεις τής άδικίας, τά πεισματάρικα άστικά κράτη, τούς λαούς πού δέ βλέπουν τό ίδιο τους τό συμφέρον. Κι όταν τελικά, πάνω στην ύποταγμένη και ξεκαθαρισμένη από αντίπαλους γή, ή τελευταία άδικία θά πνιγεί στο αίμα δικαίων και άδικων, τότε Κράτος, φτάνοντας στο άνώτατο όριο τής δύναμής του, τερατώδες είδωλο πού θά καλύπτει ολο τόν κόσμο, θά χαθεί ήσυχια μέσα στη σιωπηλή πολιτεία τής δικαιοσύνης.

Κάτω από τήν προβλεπόμενη μολταταυτα πίεση των ανταγωνιστικών ιμπεριαλισμών, ο Λένιν δημιουργεί στην πραγματικότητα τόν ιμπεριαλισμό τής δικαιοσύνης. 'Αλλά ο ιμπεριαλισμός, ακόμα κι αν είναι τής δικαιοσύνης, έχει σαν κατάληξη ή τήν ήττα ή τήν αυτοκρατορία του κόσμου. Μέχρι τώρα δέ βρήκε άλλο μέσο από τήν άδικία. 'Από δω και πέρα ή θεωρία ταυτίζεται όριστικά με τήν προφητεία. 'Υποσχόμενη μιá μακρινή δικαιοσύνη, νομιμοποιεί τήν άδικία για όλη τήν περίοδο τής Ιστορίας και καταντά να γίνει ακριβώς ή

άπάτη πού έ Λένιν άπεχθανόταν όσο τίποτ' άλλο στον κόσμο. Ύποσχόμενη θαύματα, κάνει άνεχτή τήν παραδοχή τής άδικίας, του έγκλήματος και του φέματος. Περισσότερη παραγωγή, περισσότερη έξουσία, άδιάκοπη εργασία, άδιάκοπη άθλιότητα, άκατάπαυστος πόλεμος και θά έρθει μιá στιγμή πού ή γενικευμένη σ' όλόκληρη τήν Αύτοκρατορία σκλαβιά θά μετατραπεί από θαύμα στο άντίθετό τής: τήν έλεύθερη άνάπαυση σέ μιá γενική δημοκρατία. Ή ψευτο-επαναστατική άπάτη έχει πιά τή φόρμουλά τής: Πρέπει νά σκοτωθεί κάθε έλευθερία γιά νά καταχτηθεί ή Αύτοκρατορία και μιá μέρα ή Αύτοκρατορία θά έλευθερωθεί. Ό δρόμος τής ένότητας περνά λοιπόν από τον όλοκληρωτισμό.

Ό όλοκληρωτισμός και ή δίκη

Ό όλοκληρωτισμός δέν είναι τίποτα άλλο από τό κοινό στους πιστούς και τους έξεγερμένους παλιό όνειρο ένότητας, πού προβάλλεται όμως όριζόντια πάνω σέ μιá γή χωρίς θεό. Ή άρνηση κάθε αξίας σημαίνει τότε άρνηση τής έξέγερσης και παραδοχή τής Αύτοκρατορίας και τής σκλαβιάς. Ή κριτική των τυπικών αξιών δέν μπορούσε νά αφήσει απέξω τήν ιδέα τής έλευθερίας. Μιά και έγινε άποδεχτό πώς είναι αδύνατο μόνο μέ τις δυνάμεις τής έξέγερσης νά δημιουργηθεί τό έλεύθερο άτομο, πού όνειρεύονταν οί ρομαντικοί, ή έλευθερία ένσωματώθηκε κι αύτή στην κίνηση τής Ιστορίας. Έγινε έλευθερία άγωνιστική πού αύτοδημιουργείται. Ταυτιζόμενη μέ τό δυναμισμό τής Ιστορίας, θά μπορέσει νά άναδειχτεί μόνο όταν ή Ιστορία θά σταματήσει, στην παγκόσμια Πολιτεία. Μέχρι τότε κάθε νίκη τής θά προκαλεί τήν άμφισβήτηση πού θά τήν καθιστά άνώφελη. Το γερμανικό έθνος έλευθερώνεται από τους καταπιεστές του συμμάχους μέ τίμημα τήν έλευθερία κάθε Γερμανού. Τα άτομα του όλοκληρωτικού καθεστώτος δέν είναι έλεύθερα, αν και ό συλλογικός άνθρωπος έ-

λευθερώθηκε. Στο τέλος, όταν η Αυτοκρατορία θα απελευθερώσει όλο το ανθρώπινο γένος, η ελευθερία θα βασιλεύει πάνω σε κοπάδια δούλων που θα είναι τουλάχιστον ελεύθεροι από το Θεό και από κάθε υπερβατικότητα. Το διαλεκτικό θαύμα, ή μετατροπή της ποσότητας σε ποιότητα, ξεκαθαρίζεται εδώ: ελευθερία ονομάζεται κατά προτίμηση ή πλήρης σκλαβιά. "Όπως και ο Ήλα τα παραδείγματα του Χέγκελ και του Μάρξ, δεν υπάρχει καθόλου αντικειμενικός μετασχηματισμός, αλλά υποκειμενική αλλαγή ονομασίας. Δεν υπάρχει θαύμα. "Αν η μόνη ελπίδα του μηδενισμού είναι να μπορέσουν τα εκατομμύρια δούλων να συγκροτήσουν μια μέρα μια ελευθερωμένη για πάντα ανθρωπότητα, τότε η ιστορία είναι ένα ανέλπιδο όνειρο. Η ιστορική σκέψη θα έπρεπε να ελευθερώνει τον άνθρωπο από τη θεϊκή υποταγή: αλλά αυτή η λύτρωση απαιτεί από τον άνθρωπο την πιο απόλυτη υποταγή στο γίγνεσθαι. Καταλήγουμε τότε στη μονιμότητα του κόμματος όπως όταν γονατίζαμε μπροστά στο θωμό. Γι' αυτό η εποχή που έχει την τόλμη να ισχυρίζεται πως είναι η πιο επαναστατική, δεν έχει να μας προτείνει να διαλέξουμε παρά μόνο κονφορμισμούς. Το αληθινό πάθος του 20ου αιώνα είναι η σκλαβιά.

Άλλά η καθολική ελευθερία δεν καταχτιέται περισσότερο εύκολα από την ατομική. Για να εξασφαλίσουμε την κυριαρχία του ανθρώπου στον κόσμο, πρέπει να αποσπάσουμε από τον κόσμο και τον άνθρωπο κάθε τι που βρίσκεται έξω από την Αυτοκρατορία, κάθε τι που δεν ανήκει στον τομέα της ποσότητας: αυτό το έργο δεν έχει τελειωμό. Πρέπει να άπλωθει στο χώρο, στο χρόνο και στα πρόσωπα που αποτελούν τις τρεις διαστάσεις της ιστορίας. Η Αυτοκρατορία είναι ταυτόχρονα πόλεμος, σκοταδισμός και τυραννία που υποστηρίζει άπεγνωσμένα πως θα είναι αδελφότητα, αλήθεια και ελευθερία: και το κάνει γιατί την υποχρεώνει η λογική των αξιωμάτων της. Υπάρχει δέβια στη σημερινή Ρωσία και στον κομμουνισμό της μια αλήθεια που αρνείται τη σταλινική ιδεολογία. Άλλά η αλήθεια αυτή έχει τη λογική της, που πρέπει ν' απομονωθεί και να προωθηθεί αν πρόκειται το ε-

παναστατικό πνεύμα να μην καταδικαστεί σε όριστικό χαμό.

Ἡ κυνική επέμβαση τῶν δυτικῶν στρατευμάτων ἐναντία στή σοβιετική ἐπανάσταση ἔδειξε, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, στοὺς Ρώσους ἐπαναστάτες, ὅτι ὁ πόλεμος καὶ ὁ ἐθνικισμὸς ἦταν πραγματικότερες ἰσῆς σπουδαιότητας μὲ τὴν πάλῃ τῶν τάξεων. Ἐξαιτίας τῆς ἑλλειψῆς μιᾶς διεθνoῦς προλεταριακῆς ἀλληλεγγύης, ποὺ νὰ ἐκδηλώνεται αὐτόματα, καμιά ἐσωτερική ἐπανάσταση δὲν μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ βιώσιμη χωρὶς τὴ δημιουργία ἐνὸς διεθνιστικοῦ ὄργανου. Ἀπὸ τότε ἔγινε ἀποδεχτὸ πὼς ἡ καθολικὴ Πολιτεία θὰ μπορούσε νὰ δημιουργηθεῖ μόνο μὲ δυὸ προϋποθέσεις. Ἡ μὲ σχεδὸν ταυτόχρονες ἐπαναστάσεις σὲ ὅλες τὶς μεγάλες χώρες ἢ μὲ τὴν κατάρρευση μὲ πολεμικὰ μέσα καπιταλιστικῶν ἐθνῶν: συνεχῆς ἐπανάσταση ἢ συνεχῆς πόλεμος. Ἡ πρώτη ἀποφῆ ἀπέτυχε, ὅπως ξέρομε. Τὰ ἐπαναστατικὰ κινήματα τῆς Γερμανίας, τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Γαλλίας ἀνέβασαν στὴν πιὸ ψηλὴ κορυφὴ τὴν ἐπαναστατικὴν ἐλπίδα. Ἀλλὰ ἡ συντριβὴ αὐτῶν τῶν ἐπαναστάσεων καὶ ἡ ἐνίσχυση τῶν καπιταλιστικῶν καθεστώτων ποὺ ἐπακολούθησε, ἔκαναν τὸν πόλεμο πραγματικότητα τῆς ἐπανάστασης. Ἡ φιλοσοφία τοῦ διαφωτισμοῦ κατέληξε λοιπὸν στὴν Εὐρώπη τῆς συσκότισης. Μὲ τὴ λογικὴ τῆς ἱστορίας καὶ τῆς θεωρίας ἡ καθολικὴ Πολιτεία, ποὺ θὰ δημιουργιόταν μὲ τὴν αὐθόρμητη ἐξέγερση τῶν κολασμένων, κουκουλώθηκε σιγά - σιγά ἀπὸ τὴν Αὐτοκρατορία ποὺ ἐπιβλήθηκε μὲ τὰ μέσα τῆς δύναμης. Ὁ Ἐγγκελς, μὲ τὴν ἐπιδοκιμασία τοῦ Μάρξ, εἶχε δεχθεῖ ψυχρὰ τὴν προοπτικὴ αὐτὴ ἀπαντώντας στὴν «Πρόσκληση πρὸς τοὺς Σλάβους» τοῦ Μπακούνιν: «Ὁ προσεχῆς παγκόσμιος πόλεμος θὰ εξαφανίσει ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τῆς γῆς ὄχι μόνο τὶς τάξεις καὶ τὶς ἀντιδραστικὲς δυναστείες ἀλλὰ καὶ ὀλόκληρους ἀντιδραστικοὺς λαοὺς. Κι αὐτὸ ἀποτελεῖ ἐπίσης πρόοδο.» Αὐτὴ ἡ πρόοδος θὰ εξαφάνιζε, κατὰ τὸν Ἐγγκελς, τὴ Ρωσία τῶν τσαρῶν. Σήμερα τὸ ρωσικὸ ἔθνος ἀντέστρεψε τὴν κατεύθυνση τῆς πρόοδου. Ὁ πόλεμος, ψυχρὸς ἢ θερμὸς, εἶναι ἡ σκλαβιά τῆς παγκόσμιας Αὐτοκρατορίας. Ἀλλὰ ἡ ἐπανάσταση βρέθηκε σὲ ἀδιέξοδο μὲ τὸ νὰ γίνῃ αὐτοκρατορικὴ. Ἄν δὲν ἀρνηθεῖ τις

φεύτικες αρχές της, για να επιστρέψει στις πηγές της εξέγερσης, θα έχει μόνο το νόημα της διατήρησης για πολλές γενιές, μέχρι την αυτόματη αποσύνθεση του καπιταλισμού, μιας ολοκληρωτικής δικτατορίας πάνω σ' εκατοντάδες εκατομμύρια ανθρώπων. Ή, αν θέλει να επισπεύσει τον έρχομό της καθολικής Πολιτείας, αυτό θα σημαίνει τον ατομικό πόλεμο, που δεν τον επιθυμεί και που μετά απ' αυτόν κάθε πολιτεία θα κειτόταν σε οριστικά έρειπια. Ή παγκόσμια επανάσταση καταδικάζεται να διαλέξει, από την ίδια την ιστορία που θεοποίησε απέρλεσκεπα, ανάμεσα στην ιστορία ή τη δόμβα. Και ταυτόχρονα αντιμετωπίζει μια ακόμα αντίφαση. Ή θυσία της ήθικης και της αρετής, ή παραδοχή όλων των μέσων που δικαιώσε συνέχεια με τον επιδιωκόμενο σκοπό, γίνονται αποδεχτές αντικειμενικά μόνο σε συνάρτηση μ' ένα σκοπό με βάσιμη πιθανότητα επιτυχίας. Ή ενοπλη ειρήνη, με την απεριόριστη διατήρηση της δικτατορίας, προϋποθέτει την απεριόριστη άρνηση αυτού του σκοπού. Και ο κίνδυνος του πολέμου δίνει σ' αυτό το σκοπό μια έντελως γελοία πιθανότητα επιτυχίας. Ή επέκταση της Αυτοκρατορίας σε παγκόσμιο χώρο είναι αναπόφευκτη αναγκαιότητα για την επανάσταση του 20ού αιώνα. Άλλα αυτή η αναγκαιότητα θέτει στην επανάσταση ένα νέο δίλημμα: ή να δημιουργήσει νέες αρχές ή ν' άρνηθει τη δικαιοσύνη και την ειρήνη, που έπεδίωκε τον οριστικό θρίαμβό τους.

Μέχρι όμως να κυριαρχήσει στο χώρο, η Αυτοκρατορία είναι υποχρεωμένη να κυριαρχήσει στο χρόνο. Άρνούμενη κάθε σταθερή αλήθεια, πρέπει να προχωρήσει μέχρι την άρνηση της πιο ταπεινής μορφής της αλήθειας, της ιστορίας. Μετέθεσε την επανάσταση, που δεν μπορεί ακόμα να πραγματοποιηθεί σε παγκόσμια κλίμακα, στο παρελθόν που έπιμένει ν' άρνιέται. Κι αυτό είναι επίσης λογικό. Κάθε σχέση, που δεν είναι καθαρά οικονομική, από το παρελθόν στο μέλλον του ανθρώπου, προϋποθέτει μια σταθερή, που μπορεί να δημιουργήσει τη σκέψη πώς πρόκειται για ανθρώπινη φύση. Ή βαθιά σχέση που ο Μάρξ, σαν καλλιεργημένος άνθρωπος, διατύπωσε την άποψη πώς υπήρχε ανάμεσα στους πολιτι-

αμούς, κινδύνευε να εξαφανιστεί, για να προβάλλει μια φυσική συνέχεια ευρύτερη από την οικονομική. Σιγά - σιγά ο ρωσικός κομμουνισμός έφτασε να κόψει τις γέφυρες, να προβάλλει μια λύση συνέχειας στο μέλλον. Η άρνηση των αιρετικών πνευμάτων (και είναι όλα σχεδόν αιρετικά), της συμβολής των πολιτισμών, της τέχνης στο βαθμό πού, καθώς είναι απέραντη, ξεφεύγει από την ιστορία, ή απάρνηση των ζωντανών παραδόσεων, περιόρισαν λίγο - λίγο τον σημερινό μαρξισμό σε δύο και στενότερα όρια. Δεν του ήταν αρκετό ν' άρνηθεί ή να σιωπήσει για κάθε τι πού στην ιστορία του κόσμου δεν είναι άφομοιώσιμο απ' τη θεωρία, ούτε ν' απορρίψει τα επιτεύγματα της σύγχρονης επιστήμης. Χρειάστηκε να ξαναδημιουργήσει την ιστορία, ακόμα και την πιο πρόσφατη, και την πιο γνωστή, όπως π.χ. την ιστορία του κόμματος και της επανάστασης. Από χρόνο σε χρόνο κι από μήνα σε μήνα καμιά φορά, ή «Πράβντα» προβαίνει σε επανορθώσεις, κάθε τόσο εκδίδονται αναθεωρημένες εκδόσεις της επίσημης ιστορίας, ο Λένιν λογοκρίνεται, ο Μάρξ δεν εκδίδεται. Σ' αυτό το σημείο ούτε ή σύγκριση με το θρησκευτικό σκοταδισμό δεν είναι πια σωστή. Η Έκκλησία δεν έφτασε ποτέ στο σημείο ν' αποφασίσει διαδοχικά πώς ή θεία προσωποποίηση έγινε με δύο, ύστερα με τέσσερα, μετά με τρία και τέλος πάλι με δύο πρόσωπα. Η επιτάχυνση πού χαρακτηρίζει την εποχή μας επηρεάζει και την κατασκευή της αλήθειας, πού μ' αυτό το ρυθμό γίνεται καθαρό φάντασμα. Όπως στο λαϊκό παραμύθι, όπου οι άνθρωποι μιας δλόκληρης πόλης ύφαιναν τον άερα για να ντύσουν το βασιλιά, χιλιάδες άνθρωποι έχουν το παράδοξο επάγγελμα να ξανασυνθέτουν κάθε μέρα μια άνώφελη ιστορία, πού κατακερματίζεται το ίδιο βράδυ μόλις άκουστεί ή ήσυχη φωνή ενός παιδιού πού ξαφνικά γνωστοποιεί πώς ο βασιλιάς είναι γυμνός. Αυτή ή μικρή φωνή της εξέγερσης θα πει τότε αυτό πού βλέπει όλος ο κόσμος: ότι μια επανάσταση, καταδικασμένη, για να εξακολουθεί να ύπάρχει, να άρνείται την καθολική άποστολή της, ή να άπαρνιέται τον εαυτό της για να είναι παγκόσμια, ζει πάνω σε ψεύτικες άρχές.

Στό μεταξύ αυτές οι αρχές εξακολουθούν να λειτουργούν πάνω από εκατομμύρια ανθρώπους. Το όνειρο της Αυτοκρατορίας, περιορισμένο από την πραγματικότητα του χρόνου και του χώρου, χορταίνει τη νοσταλγία του πάνω στα πρόσωπα. Τα πρόσωπα δεν είναι έχθρικά στην Αυτοκρατορία μόνο σαν άτομα: σε μια τέτοια περίπτωση θα ήταν αρκετή η παραδοσιακή τρομοκρατία. Είναι έχθρικά γιατί η ανθρώπινη φύση δεν μπόρεσε ποτέ να ζήσει μόνο με την Ιστορία, από την οποία πάντα ξέφυγε από κάποια πλευρά. Η Αυτοκρατορία προϋποθέτει μια άρνηση και μια βεβαιότητα: τη βεβαιότητα της απεριόριστης πλαστικότητας του ανθρώπου και της άρνησης της ανθρώπινης φύσης. Οι προπαγανδιστικές μέθοδοι χρησιμοποιούνται για να μετράνε αυτή την πλαστικότητα και προσπαθούν να πετύχουν ώστε να ταυτίζεται η πηγαία σκέψη με τη σκέψη που διαμορφώνεται. Οι μέθοδοι αυτές πετυχαίνουν ώστε να εγκρίνεται η υπογραφή ενός συμφώνου με κείνον που για πολλά χρόνια αναγνωριζόταν ο θανάσιμος έχθρος. Επιτρέπουν ακόμα να αντιστραφεί το ψυχολογικό αποτέλεσμα που προκλήθηκε και να στραφεί και πάλι ένας δλόκληρος λαός ενάντια στον ίδιο έχθρο. Το πείραμα δεν τερματίστηκε ακόμα, αλλά η αρχή του είναι λογική. Αν δεν υπάρχει ανθρώπινη φύση, τότε η πλαστικότητα του ανθρώπου είναι πραγματικά απεριόριστη. Ο πολιτικός ρεαλισμός σ' αυτό το στάδιο δεν είναι παρά ξέφρενος ρομαντισμός, ο ρομαντισμός της αποτελεσματικότητας.

Έτσι εξηγείται γιατί ο ρωσικός μαρξισμός αρνείται δλοκληρωτικά, αν και ξέρει να τον χρησιμοποιεί, τον κόσμο του παράλογου. Το παράλογο μπορεί να υπηρετήσει, αλλά και να αντικρούσει την Αυτοκρατορία. Σφεύγει από τον έλεγχο του ύπολογισμού, και μόνο ο ύπολογισμός πρέπει να βασιλεύει στην Αυτοκρατορία. Ο άνθρωπος είναι ξρμαιο στη διάθεση δυνάμεων πάνω στις οποίες μπορεί να επιδράσει λογικά. Απερίσκεπτοι μαρξιστές νόμισαν ότι μπορούσαν να συμβιδάσουν τη θεωρία τους με τη θεωρία του Φρόυντ λ.χ. Τους άνοιξαν όμως τα μάτια γρήγορα και για τα καλά. Ο Φρόυντ είναι ένας «μικροαστός», αίρετικός στοχαστής, για-

τι έφερε στο φώς το άσυνείδητο και το έδωσε την ίδια το λιγότερο πραγματική ύπόσταση με το ύπεργώ, το κοινωνικό έγώ. Αυτό το άσυνείδητο μπορεί λοιπόν να καθορίσει το πρωτότυπο μιās ανθρώπινης φύσης, που έρχεται σε σύγκρουση με το Ιστορικό έγώ. Ο άνθρωπος αντίθετα πρέπει να περιορίζεται στο κοινωνικό, λογικό έγώ, που είναι αντικείμενο ύπολογισμού. Χρειάστηκε λοιπόν να υποδουλωθεί όχι μόνο η ζωή του καθενός, αλλά και το πιο παράλογο και μοναχικό γεγονός, που η άναμνή του συνοδεύει τον άνθρωπο σ' όλη τη ζωή του. Η Αυτοκρατορία, στην παράφορη προσπάθειά της για τη δημιουργία του όριστικού βασιλείου, τείνει να περιλάβει και το θάνατο.

Μπορούμε να υποδουλώσουμε ένα ζωντανό άνθρωπο και να τον υποιδάσουμε στην Ιστορική κατάσταση του πράγματος. Άλλά αν πεθάνει άρνούμενος, επιβεβαιώνει μιá ανθρώπινη φύση που άπορρίπτει την τάξη των πραγμάτων. Γι' αυτό ο κατηγορούμενος δέν προσάγεται σε δίκη και δε θανατώνεται δημόσια παρά μόνο αν δεχτεί πως ο θάνατός του θα είναι δίκαιος και σύμφωνος με την έπιταγή των πραγμάτων. Πρέπει να πεθάνει άτιμασμένος ή να μñν ύπάρχει πια ούτε στη ζωή ούτε στο θάνατο. Σ' αυτή την τελευταία περίπτωση δέν πεθαίνει, εξαφανίζεται. Κι ο καταδικασμένος που του επιβάλλεται μιá τιμωρία, διαμαρτύρεται σιωπηλά και προκαλεί μιá ρωγή στην ένότητα. Γι' αυτό ο καταδικασμένος δέν τιμωρείται, αλλά παίρνει κάποια άλλη θέση μέσα στο σύνολο, οίκοδομεί το μηχανισμό της Αυτοκρατορίας. Μεταμορφώνεται σε τροχό της παραγωγής, τόσο άπαραίτητο, που στο τέλος δε θα χρησιμοποιηθεί στην παραγωγή γιατί είναι ένοχος, αλλά κρίνεται ένοχος γιατί η παραγωγή έχει ανάγκη άπ' αυτόν. Το ρωσικό συγκεντρωτικό σύστημα πραγματοποίησε στ' αλήθεια το διαλεκτικό πέρασμα άπό τη διακυβέρνηση προσώπων στη διοίκηση πραγμάτων, αλλά συγχέοντας το πρόσωπο με το πράγμα.

Άκόμα κι ο έχθρος πρέπει να συνεργάζεται στην κοινή προσπάθεια. Έξω άπό την Αυτοκρατορία δέν ύπάρχει σωτηρία. Αυτή η Αυτοκρατορία είναι ή θα είναι η Αυτοκρα-

τορία της φιλίας. Ἄλλὰ πρόκειται γιὰ φιλία τῶν πραγμά-
των, ἀφοῦ δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ προτιμᾷ τὸ φίλο ἀπὸ τὴν Αὐ-
τοκρατορία. Ὁ μοναδικὸς ὀρισμὸς γιὰ τὴ φιλία τῶν ἀνθρώ-
πων εἶναι ἡ εἰδικὴ ἀλληλεγγύη, μέχρι τὸ θάνατο, ἐνάντια σὲ
δ,τι δὲν ἀνήκει στὸ βασίλειο τῆς φιλίας. Ἡ φιλία τῶν πραγ-
μάτων εἶναι ἡ φιλία γενικά, ἡ φιλία μὲ δλους, ποὺ προϋποθέ-
τει, ἔταν πρέπει νὰ διατηρηθεῖ, τὴν καταγγελία τοῦ καθενός.
Ἐκεῖνος ποὺ ἀγαπᾷ τὴ φίλη του ἢ τὸ φίλο του, τὸν ἀγαπᾷ
στὸ παρόν, ἐνῶ ἡ ἐπανάσταση θέλει ν' ἀγαπᾷ μόνο ἕναν ἄν-
θρωπο ποὺ δὲν ἔχει ἔρθει ἀκόμα. Τὸ ν' ἀγαπᾷ σημαίνει,
κατὰ κάποιον τρόπο, νὰ σκοτώνεις τὸν δλοκληρωμένο ἄνθρω-
πο ποὺ θὰ γεννηθεῖ ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση. Στὴ βασιλεία τῶν
προσώπων οἱ ἄνθρωποι δένονται μὲ αἰσθήματα. Στὴν Αὐτο-
κρατορία τῶν πραγμάτων ἐνώνονται μὲ τὴν καταμύηση. Ἡ
πολιτεία ποὺ ἤθελε νὰ εἶναι ἀδερφικὴ γίνεται μυρμηγκοφω-
λιά μὲ μοναχικοὺς ἀνθρώπους.

Σ' ἕνα ἄλλο πλάνο, ἡ παράλογη μανία ἐνὸς χτήνου μό-
νο μπορεῖ νὰ φανταστεῖ πῶς πρέπει νὰ βασανίσει σαδιστικά
τοὺς ἀνθρώπους, γιὰ νὰ πάρει τὴ συγκατάθεσή τους. Τότε ἕ-
νας ἄνθρωπος ὑποτάσσει ἕναν ἄλλο σ' ἕνα ἀκόλαστο ζευγά-
ρωμα προσώπων. Ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ ὀρθολογισμένου δλο-
κληρωτισμοῦ εἶναι ἱκανοποιημένος, ἀντίθετα, ἔταν ἀφήνει τὸ
πράγμα νὰ προπορεύεται ἀπ' τὸ πρόσωπο μέσα στὸν ἄνθρω-
πο. Ἀκόμα καὶ τὸ ἀνώτερο πνεῦμα κατακυλάει στὸ ἐπίπε-
δο τοῦ χαμηλότερου, μὲ τὴν ἀστυνομικὴ μέθοδο τῆς πλύσης
ἐγκεφάλου. Πέντε, δέκα, εἴκοσι νύχτες ἀσπινίας θὰ δημιουρ-
γήσουν μιὰ ἀπατηλὴ πεποίθηση καὶ θὰ δώσουν στὸν κόσμο
ἄλλη μιὰ νεκρὴ ψυχὴ. Ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη ἡ μόνη ψυχο-
λογικὴ ἐπανάσταση ποὺ γνώρισε ἡ ἐποχὴ μας μετὰ τὸ Φρέ-
νυτ ἔγινε ἀπὸ τὴ Ν.Κ.Β.Δ. καὶ γενικά τις πολιτικὲς ἀστυ-
νομίες. Αὐτὲς οἱ νέες μέθοδοι, ἔχοντας σὰν ὁδηγὸ μιὰ ντετερ-
μινιστικὴ ὑπόθεση καὶ ὑπολογίζοντας τὰ ἀδύνατα σημεῖα καὶ
τὸ βαθμὸ ἐλαστικότητος τῶν ψυχῶν, ἀπώθησαν ἕνα ἀκόμα
ἀπὸ τὰ ὅρια τοῦ ἀνθρώπου καὶ προσπαθοῦν ν' ἀποδείξουν ὅτι
καμιὰ ἀτομικὴ ψυχολογία δὲν εἶναι πρωτότυπη καὶ ὅτι τὸ
κοινὸ μέτρο τῶν χαρακτήρων εἶναι τὸ πράγμα. Δημιούργη-

σαν κυριολεκτικά τῆ φυσική τῶν ψυχῶν.

Μετά ἀπ' αὐτὸ οἱ παραδοσιακὲς ἀνθρώπινες σχέσεις μεταμορφώθηκαν. Αὐτὲς οἱ προοδευτικὲς μεταμορφώσεις χαρακτηρίζουν τὸν κόσμον τῆς ὀρθολογιστικῆς τρομοκρατίας, στὸν ὁποῖο ζεῖ, σὲ διαφορετικὰ στάδια, ἡ Εὐρώπη. Ὁ διάλογος, σχέση τῶν ἀνθρώπων, ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ τὴν προπαγάνδα ἢ τὴν πολεμική, ποὺ εἶναι δυὸ εἶδη μονόλογου. Ἡ ἀφαίρεση, γνῶρισμα τοῦ κόσμου τῶν δυνάμεων καὶ τοῦ ὑπολογισμοῦ, ἀντικατέστησε τὰ ζωντανὰ πάθη ποὺ ἀνήκουν στὸν τομέα τῆς σάρκας καὶ τοῦ παράλογου. Τὸ κουπόνι ποὺ πῆρε τὴ θέση τοῦ ψωμιοῦ, ἡ ἀγάπη καὶ ἡ φιλία ποὺ ὑποτάχτηκαν στὴ θεωρία, τὸ πεπρωμένο στὸ πλάνο, ἡ τιμωρία ποὺ ὀνομάστηκε νόρμα καὶ ἡ παραγωγή ποὺ πῆρε τὴ θέση τῆς ζωντανῆς δημιουργίας, δίνουν μιὰ παραστατικὴ εἰκόνα αὐτῆς τῆς λιπόσαρκης Εὐρώπης, τῆς γεμάτης νικηφόρα ἢ ὑποδουλωμένα φαντάσματα τῆς δύναμης. «Πόσο ἄθλια εἶναι ἡ κοινωνία ποὺ δὲν ξέρει ἄλλο μέσο ἀμυνας ἀπὸ τὸ δῆμο!» ἔλεγε ὁ Μάρξ. Ἄλλὰ ὁ δῆμος δὲν ἦταν ἀκόμα τότε δῆμος φιλόσοφος καὶ τουλάχιστο δὲν ἰσχυριζόταν πὼς ἔχει γιὰ ἔμβλημά του τὴν παγκόσμια φιλανθρωπία.

Κι ἔπειτα ἡ ἔσχατη ἀντίφαση τῆς μεγαλύτερης ἐπανάστασης ποὺ γνῶρισε ἡ ἱστορία δὲ θρίσκειται στὸ ὅτι ἰσχυρίζεται πὼς ζητάει τὴ δικαιοσύνη μέσα ἀπὸ μιὰ ἀτέλειωτη σειρά ἀδικιῶν καὶ βιαιότητων. Ἡ δουλεία κι ἡ ἀπάτη εἶναι κακὰ ἔλων τῶν ἐποχῶν. Ἡ τραγωδία τῆς εἶναι ἡ τραγωδία τοῦ μηδενισμοῦ καὶ ταυτίζεται μὲ τὸ δράμα τῆς σύγχρονης διανόησης ποὺ, ἰσχυριζόμενη πὼς ἐπιδιώκει τὸ γενικὸ, σωρεῖ τοὺς ἀκρωτηριασμοὺς τοῦ ἀνθρώπου. Ὁλοκληρωτισμὸς δὲ σημαίνει ἐνότητα. Ἡ κατάσταση πολιορκίας, ἀκόμα κι ὅταν φτάνει στὰ ἄκρα τοῦ κόσμου, δὲν εἶναι συμφιλίωση. Ἡ διεκδίκηση τῆς παγκόσμιας πολιτείας διατηρεῖται σ' αὐτὴ τὴν ἐπανάσταση μόνον μὲ τὴν ἀπόρριψη τῶν δύο τρίτων τοῦ κόσμου καὶ τῆς θαυμαστῆς κληρονομίας τῶν αἰώνων, μόνον μὲ τὴν ἄρνηση, πρὸς ὄφελος τῆς ἱστορίας, τῆς φύσης καὶ τῆς ἁμορφίας, μόνον ἀπογυμνώνοντας τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὴ δύναμη τοῦ πάθους, τῆς ἀμφιβολίας, τῆς εὐτυχίας, τῆς πρωτότυπης

ἐκδήλωσης, τοῦ μεγαλείου του μὲ μιὰ λέξη. Οἱ ἀρχές πού δημιουργοῦν οἱ ἄνθρωποι γιὰ τοὺς ἑαυτοὺς τους, καταλήγουν νὰ κυριαρχοῦν πάνω στις πιὸ εὐγενικές προθέσεις τους. Μὲ ἀμφισβητήσεις, ἀδιάκοπους ἀγῶνες, πολεμικές, ἀφορισμούς, καταδιώσεις καὶ καταπιέσεις τῶν μὲν ἐνάντια στοὺς δέ, ἡ καθολικὴ πολιτεία τῶν ἐλευθέρων καὶ ἀδελφικῶν ἀνθρώπων ἀπομακρύνεται λίγο - λίγο καὶ παραχωρεῖ τὴ θέση της στὸ μοναδικὸ σύμπαν, ὅπου ἡ ἱστορία καὶ ἡ ἀποτελεσματικότητά μπορούν πραγματικά νὰ ἀναδειχτοῦν σὲ ἀνώτερους κριτές: τὸν κόσμον τῆς δικῆς.

Κάθε θρησκεία περιστρέφεται γύρω ἀπὸ τις ἔννοιες τῆς ἀθωότητος καὶ τῆς ἐνοχῆς. Κι ὅμως ὁ Προμηθεὺς, πρῶτος στασιαστῆς, ἀμφισβητοῦσε τὸ δικαίωμα τῆς τιμωρίας. Ὁ Δίας ὁ ἴδιος — προπαντὸς ὁ Δίας — δὲν εἶναι ἀρκετὰ ἀθῶος γιὰ νὰ ἔχει αὐτὸ τὸ δικαίωμα. Στὴν πρώτη ἐκδήλωσή της λοιπὸν ἡ ἐξέγερση ἀρνίεται τὴ νομιμότητα τῆς τιμωρίας. Ἀλλὰ στὴν τελευταία ἐνοάρκωσή του, στὸ τέρμα τοῦ ἐξαντλητικοῦ του ταξιδιοῦ, ὁ στασιαστῆς ἐπανέρχεται στὴ θρησκευτικὴ ἔννοια τῆς τιμωρίας καὶ τὴ θέτει στὸ κέντρο τοῦ κόσμου του. Ὁ ὑπέρτατος κριτῆς δὲν εἶναι πιά στοὺς οὐρανοὺς, εἶναι ἡ ἴδια ἡ ἱστορία, πού καθιερώνεται σὰν ἀνελέγητη θεότητα. Ἡ ἱστορία εἶναι, μὲ τὸ δικό της τρόπο, μιὰ διαρκῆς τιμωρία, ἀφοῦ ἡ ἀληθινὴ ἀνταμοιβὴ θὰ δοθεῖ μόνο στὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου. Προφανῶς ἐρισκόμαστε μακριὰ ἀπὸ τὸ μαρξισμό καὶ τὸ Χέγκελ, πολὺ πιὸ μακριὰ ἔκδομα ἀπὸ τοὺς πρῶτους ἐξεγερμένους. Κι ὅμως κάθε καθαρὴ ἱστορικὴ σκέψη ἀντιμετωπίζει αὐτὴ τὴν ἀδυσσο. Ἀφοῦ ὁ Μάρξ πρόβλεψε τὴν ἀναπόφευκτη δημιουργία τῆς ἀταξικῆς πολιτείας καὶ καθόρισε μ' αὐτὸ τὴν καλὴ πρόθεση τῆς ἱστορίας, κάθε καθυστέρηση στὴν πορεία γιὰ τὴ λύτρωση ὑφείλεται στὴν κακὴ θέληση τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ Μάρξ ἐπανάφερε στὸν κόσμον πού ἀπαλλάχτηκε ἀπὸ τὸ χριστιανισμό τὸ σφάλμα καὶ τὴν τιμωρία, ἀλλὰ μπροστὰ στὴν ἱστορία. Ὁ μαρξισμὸς εἶναι ἀπὸ μιὰ ἀποψη μιὰ θεωρία ἐνοχῆς ὡς πρὸς τὸν ἄνθρωπον καὶ ἀθωότητος ὡς πρὸς τὴν ἱστορία. Ἐκτὸς ἐξουσίας, ἡ ἱστορικὴ του ἐρμηνεία ἦταν ἡ ἐπαναστατικὴ βία. Ἐχοντας καταχτήσει τὴν ἐξουσία, κιν-

δυνεύει νά γίνει ή νόμιμη βία, δηλαδή ή τρομοκρατία και ή δίκη.

“Άλλωστε, στό θρησκευτικό κόσμο ή πραγματική κρίση αναβάλλεται γι' άργότερα· τό εγκλήμα δέν τιμωρείται ά- παραίτητα άφού ή άθωότητα είναι καθιερωμένη. Στόν καινούργιο κόσμο αντίθετα ή κρίση πού θγάζει ή ιστορία πρέπει νά εφαρμόζεται άμέσως, γιατί ή ένοχή είναι ταυτόσημη μέ τήν άποτυχία και τήν τιμωρία. Ή ιστορία έκρινε τό Μπουχάριν γιατί τόν θανάτωσε. Διακηρύσσει τήν άθωότητα του Στάλιν: αυτός βρίσκεται στην κορυφή τής εξουσίας. Ή Τίτο βρίσκεται υπό κρίση όπως ήταν και ο Τρότσκι, πού ή ένοχή του ήταν σαφής γιά τούς φιλοσόφους του Ιστορικού εγκλήματος τή στιγμή πού τό σφυρι του δολοφόνου έπεσε πάνω του. Τό ίδιο και γιά τόν Τίτο, πού δέν ξέρουμε, μάς λένε, αν είναι ένοχος ή όχι. Έχει κατηγορηθί αλλά δε συντρίφτηκε ακόμα. Όταν θά φάει κι αυτός χώμα, ή ένοχή του θά είναι αίγουρη. Άλλωστε ή προσωρινή άθωότητα του Τρότσκι και του Τίτο όφειλόταν και όφείλεται ακόμα κατά κύριο λόγο στη γεωγραφία: βρίσκονταν πολύ μακριά γιά τό χέρι τής εξουσίας. Νά γιατί πρέπει νά κρίνονται άμέσως όσοι βρίσκονται σ' αυτό τό χέρι. Ή όριστική κρίση τής ιστορίας εξαρτάται από άπειρες κρίσεις πού θά εξαγγελθοϋν από δω και πέρα και πού θά επικυρωθοϋν ή θά αναθεωρηθοϋν. Κατ' αυτόν τόν τρόπο παρέχεται ή ύπόσχεση γιά μυστηριώδεις άποκαταστάσεις τήν ήμέρα όπου τό δικαστήριο του κόσμου θά χτιστεί μέ τόν κόσμο. Όποιος κηρυχθεί προδότης κι άξιοκατάκριτος, θά μπει στό Πάνθεο των ανθρώπων. Ό άλλος θά μείνει στην Ιστορική κόλαση. Άλλά ποιός λοιπόν θά είναι ο κριτής; Ό ίδιος ο άνθρωπος πού έφτασε τελικά στην νεαρή ήλικία τής θείκης ιδιότητάς του. Στο μεταξύ εκείνοι πού συνέλαβαν τήν προφητεία, μόνοι ίκανοί νά διαβάσουν στην ιστορία τή σημασία πού εκείνοι τής έδωσαν προκαταβολικά, θά εξαγγέλλουν άποφάσεις θανατικές γιά τόν ένοχο και πρόσκαιρες μόνο γιά τό δικαστή. Άλλά καμιά φορά εκείνοι πού δικάζουν, δικάζονται μέ τή σειρά τους όπως ο Ράικ. Πρέπει τάχα νά πιστέψουμε πώς δε διάβαζε πιά σω-

στά την Ιστορία; Ἡ ἤττα καὶ ὁ θάνατός του τὸ ἀποδείχνουν ὠσισαστικά. Ποιὸς λοιπὸν ἐγγυᾶται πῶς οἱ σημερινοὶ δικαστές του δὲ θὰ εἶναι οἱ αὐριανοὶ προδότες καὶ δὲ θὰ καταρακυλῆσουν ἀπὸ τοὺς ψηλοὺς τοὺς δικαστικούς θρόνους στά τιμμεντένια σπήλαια ὅπου στενάζουν οἱ καταδικασμένοι τῆς Ιστορίας; Ἡ ἐγγύηση θρίσκεται στήν ἀλάθητη εὐθυκρυσία τους. Ποιὸς τὴν ἀποδείχνει; Ἡ συνεχῆς ἐπιτυχία τους. Ὁ κόσμος τῆς δίκης εἶναι ἕνας κόσμος κυκλικὸς ὅπου ἡ ἐπιτυχία καὶ ἡ ἀθωότητα ἐπικυρώνουν ἀμοιβαία τὴν ἀθθεντικότητα τους, ὅπου ὅλοι οἱ καθρέφτες ἀντανακλοῦν τὴν ἴδια ἀπάτη.

Ἔτσι θὰ ὑπάρχει μιὰ Ιστορική θεία χάρη' πού μόνο ἡ ἐξουσία μπορεῖ νὰ διεισδύσει στά σχέδιά της καὶ πού εὖνοιε ἢ ἀφορίζει τὸν ὑπήκοο τῆς Αὐτοκρατορίας. Κι αὐτὸς δὲ διαθέτει παρὰ μόνο τὴν πίστη γιὰ ν' ἀμυνθεῖ στά καπρίτσια της, τὴν πίστη πού ὀρίζει στίς «Πνευματικὲς ἀσκήσεις» ὁ ἅγιος Ἰγνάτιος: «Γιὰ νὰ μὴν παραπλανηθοῦμε ποτέ, πρέπει πάντα νὰ εἴμαστε ἔτοιμοι νὰ πιστέψουμε γιὰ μαῦρο αὐτὸ πού ἐγὼ εἶλέπω ἄσπρο, ἂν ἡ ἱεραρχική Ἐκκλησία τὸ λέει μαῦρο.» Μόνο αὐτὴ ἡ ἐνεργητικὴ πίστη στοὺς ἀντιπρόσωπους τῆς ἀλήθειας μπορεῖ νὰ σώσει τὸν ὑπήκοο ἀπὸ τὴ μυστηριώδη φθορὰ τῆς Ιστορίας. Οὔτε κι ἔτσι ὅμως ἔχει ξοφλήσει μὲ τὸν κόσμο τῆς δίκης, ὅπου εἶναι δεμένος μὲ τὸ Ιστορικὸ αἶσθημα τοῦ φόβου. Ἄλλὰ χωρὶς αὐτὴ τὴν πίστη, κινδυνεύει πάντα, χωρὶς νὰ τὸ θέλει καὶ παρ' ὅλο πού ἔχει τίς καλύτερες προθέσεις, νὰ γίνεῖ ἀντικειμενικὸς ἐγκληματίας.

Μ' αὐτὴ τὴν ἔννοια ὁ κόσμος τῆς δίκης φτάνει τελικὰ στοὺς κορυφωμά του. Μ' αὐτὴ κλείνει ὁ κρῖκος. Στὸ τέρμα αὐτῆς τῆς μακρόχρονης ἐξέγερσης στ' ὄνομα τῆς ἀνθρώπινης ἀθωότητας, ξεπροβαίνει, ὡς ἀποτέλεσμα μιᾶς ἀναγκαστικῆς διαστροφῆς, ἡ ἐπιθεδαίωση τῆς γενικῆς ἐνοχῆς. Κάθε ἀνθρώπος εἶναι ἐγκληματίας, πού τὸ ἀγνοεῖ. Ὁ ἀντικειμενικὸς

1. «Ἡ πανουργία τῆς λογικῆς», στὸν Ιστορικὸ κόσμο, στήριζεται στὸ πρόβλημα τοῦ κακοῦ.

ἐγκληματίας είναι ἀκριβῶς ἐκεῖνος πού πίστευε πῶς είναι ἀθῶος. Ἐκρινε ὑποκειμενικά πῶς ἡ δράση του ἦταν ἀβλαβῆς ἢ κι ἀκόμα εὐνοϊκή γιὰ τὸ μέλλον τῆς δικαιοσύνης. Ἀλλὰ τοῦ ἀποδείχνουν ὅτι ἀντικειμενικά ἔχει βλάψει αὐτὸ τὸ μέλλον. Πρόκειται τάχα γιὰ ἐπιστημονική ἀντικειμενικότητα; Ὁχι, ἀλλὰ γιὰ ἱστορική ἀντικειμενικότητα. Πῶς νὰ ξέρουμε ἂν προσβάλλεται τὸ μέλλον τῆς δικαιοσύνης μὲ τὴν ἀστόχαστη καταγγελία, π.χ., μιᾶς σημερινῆς δικαιοσύνης; Ἡ πραγματικὴ ἀντικειμενικότητα συνίσταται στὸ νὰ κρίνει κανεὶς σύμφωνα μὲ τὰ γεγονότα ἐκεῖνα πού μπορεί νὰ παρατηρήσει ἐπιστημονικά, μὲ τὰ γεγονότα καὶ τὴν τάση τους. Ἀλλὰ ἡ ἔννοια τῆς ἀντικειμενικῆς ἐνοχῆς ἀποδείχνει πῶς αὐτὴ ἢ περιέργη ἀντικειμενικότητα στηρίζεται πάνω σὲ ἀποτελέσματα καὶ γεγονότα πού θὰ εἶναι προσιτὰ μόνο στὴν ἐπιστήμη τοῦ 2000 τὸ λιγότερο. Στὸ μεταξύ περιορίζεται σὲ μιὰ ἀτέρμονη ὑποκειμενικότητα, πού ἐπιβάλλεται στοὺς ἄλλους ὡς ἀντικειμενικότητα: αὐτὸς εἶναι ὁ φιλοσοφικὸς ὀρισμὸς τοῦ φόβου. Αὐτὴ ἡ ἀντικειμενικότητα δὲν ἔχει καθορισμένη ἔννοια, ἀλλὰ ἡ ἐξουσία θὰ τῆς δώσει περιεχόμενο θεωρώντας ἔνοχο ὁποιον δὲν τὴν ἐπιδοκιμάζει. Θὰ κάμει τὴν παραχώρηση νὰ πεῖ ἢ θὰ ἐπιτρέψει νὰ ποῦν οἱ φιλόσοφοι πού ζοῦν ἔξω ἀπὸ τὴν Λύτοκρατορία, πῶς ἀναλαμβάνει τὴν εὐθύνη ἀπέναντι στὴν ἱστορία, ἀκριβῶς ὅπως ἀνέλαβε τὴν εὐθύνη, χωρὶς ὅμως νὰ τὸ ξέρει, καὶ ὁ ἀντικειμενικὸς ἔνοχος. Ἡ ὑπόθεση θὰ κριθεῖ ἀργότερα, δταν καὶ τὸ θῦμα καὶ ὁ δῆμιος θὰ ἔχουν ἐξαφανιστεῖ. Ἀλλὰ αὐτὴ ἡ παρηγοριά ἔχει ἀξία μόνο γιὰ τὸ δῆμιο, πού ὅμως δὲν τὴν ἔχει ἀνάγκη. Στὸ μεταξύ οἱ πιστοὶ δέχονται συχνὰ προσκλήσεις σὲ παράξενες γιορτές, ὅπου μὲ ἐξαιρετικὰ τυπικὲς τελετὲς προσφέρονται μὲ συντριβὴ θῦματα στὸν ἱστορικὸ θεό.

Ἡ ἄμεση χρησιμότητα αὐτῆς τῆς ἰδέας εἶναι ν' ἀπαγορεύει τὴν ἀδιαφορία σὲ σχέση μὲ τὴν πίστη. Εἶναι ὁ ἀναγκαστικὸς εὐαγγελισμὸς. Ὁ νόμος, πού καθῆκον του εἶναι νὰ διώκει τοὺς ὑποπτους, ἀρχίζει νὰ τοὺς κατασκευάζει. Κατασκευάζοντάς τους, τοὺς προσηλυτίζει. Στὴν καπιταλιστικὴ κοινωνία π.χ., κάθε πολίτης θεωρεῖται πῶς ἐπιδοκιμάζει τὸ

νόμο. Στην αντικειμενική κοινωνία κάθε πολίτης θά θεωρείται πώς τόν αποδοκιμάζει. "Η τουλάχιστον θά πρέπει νά είναι πάντα έτοιμος ν' αποδείξει πώς δέν τόν αποδοκιμάζει. "Η ένοχή δέ βρίσκεται πιά στην πράξη, βρίσκεται στην άπλή άπουσία πίστης, πράγμα πού έξηγηεί τή φαινομενική αντίφαση τού αντικειμενικού συστήματος. Στο καπιταλιστικό σύστημα έ άνθρωπος πού παίρνει ούδέτερη θέση θεωρείται αντικειμενικά ευμένης πρós τó καθεστώς. Στο καθεστώς τής Αυτοκρατορίας ó ούδέτερος θεωρείται αντικειμενικά έχθρος στο καθεστώς. Αυτό δέν πρέπει νά μäs κάνει ν' άποροϋμε. "Αν έ ύπηχoος τής Αυτοκρατορίας δέν πιστεύει στην Αυτοκρατορία, σύμφωνα μέ τήν έκλογή του, δέν είναι τίποτα Ιστορικά. Έκλέγει λοιπόν τή θέση ενάντια στην Ιστορία, όποτε είναι βλάσφημος. "Η πίστη πού όμολογεί μόνο μέ τήν άκρη τών χειλιών δέ φτάνει: πρέπει νά τή ζεί και νά δρā για νά την ύπηρετήσει, νά είναι πάντα έτοιμος νά συμφωνήσει έγκαιρα όταν πρόκειται ν' αλλάξουν τά δόγματα. Στο μικρότερο λάθος ή δυναμική ένοχή γίνεται μέ τή σειρά της αντικειμενική. "Ολοκληρώνοντας τήν Ιστορία μέ τόν τρόπο της, ή επανάσταση δέν Ικανοποιείται μόνο σκοτώνοντας κάθε εξέγερση" ύποχρεώνεται νά κάνει τόν καθένα, άκόμα και τόν πιδ ύποταχτικό, ύπεύθυνο για τó ότι ή επανάσταση ύπήρχε και θά ύπάρχει κάτω άπό τόν ήλιο. Στην ολοκληρωμένο τελικά κόσμο της δίκτης ένας λαός άπό ένόχους θά πορευτεί χωρίς άνάπαυλα πρós μιá άπρόσιτη άθωότητα, κάτω άπό τó πικρό βλέμμα τών μεγάλων Ιεροεξεταστών. Στην 20é αιώνα ή δύναμη είναι θλιβερή.

Έδω τελειώνει τó θαυμαστό ταξίδι τού Προμηθέα. Κραυγάζοντας τó μίσος του για τούς θεούς και τήν αγάπη για τόν άνθρωπο, άποστρέφεται μέ περιφρόνηση τó Δία κι έρχεται στους θνητούς για νά τούς όδηγήσει στην έπίθεση ενάντια στον ούρανό. "Αλλά οι άνθρωποι είναι άδύνατοι ή δειλοί: πρέπει νά τούς όργανώσει. "Αγαπουν τήν άμεση εύχαρίστηση κι εύτυχία" πρέπει νά μάθουν ν' άρνιοϋνται τή γλύκα της κάθε μέρας για νά γίνουν πιδ μεγάλοι. "Έτσι: ó Προμηθέας γίνεται

μέ τή σειρά του Ένας αφέντης, πού πρώτα διδάσκει κι ύστερα διατάζει. Ἡ πάλη παρατείνεται ὄλο και πιά πολὺ και γίνεται ἐξαντλητική. Οἱ ἄνθρωποι ἀμφιβάλλουν ἀν θὰ σιμώσουν τήν πολιτεία τοῦ ἡλίου και ἀν αὐτή ἡ πολιτεία ὑπάρχει. Πρέπει νά σωθοῦν ἀπό τοὺς ἑαυτοὺς τους. Τότε ὁ ἦρωας λέει ὅτι γνωρίζει τήν πολιτεία και ὅτι εἶναι ὁ μόνος πού τή γνωρίζει. Ἐκεῖνοι πού ἀμφιβάλλουν θὰ ἐξοριστοῦν στήν ἔρημο, θὰ δεθοῦν μ' ἀλυσίδες σ' ἕνα βράχο, γιά νά γίνουν βορά σ' ἀγρια ὄρνια. Οἱ ἄλλοι θὰ προχωρήσουν ἀπό δῶ και ἐμπρός μέσα στά σκοτάδια ἀκολουθώντας τὸ σκεπτικὸ και μοναχικὸ ἀφέντη. Μόνο ὁ Προμηθεὺς ἔγινε θεὸς και βασιλεύει πάνω στή μοναξιά τῶν ἀνθρώπων. Ἀλλά ἀπό τὸ Δία ἀπέσπασε μόνο τὴ μοναξιά και τὴ σκληρότητα. Δὲν εἶναι πιά ὁ Προμηθεὺς, εἶναι ὁ Καίσαρας. Ὁ ἀληθινός, ὁ αἰώνιος Προμηθεὺς πῆρε τὸ πρόσωπο ἑνὸς ἀπὸ τὰ θύματά του. Ἡ ἴδια κραυγή, πού ἔρχεται μέσα ἀπὸ τὰ βάθη τῶν αἰώνων, ἐξακολουθεῖ νά ἀντηχεῖ πάντα στά βάθη τῆς ἐρήμου τῆς Σκυθίας.

Ἐξέγερση κι ἐπανάσταση

Ἡ ἐπανάσταση τῶν ἀρχῶν σκοτώνει τὸ Θεὸ στὸ πρόσωπο τοῦ ἀντιπροσώπου του. Ἡ ἐπανάσταση τοῦ 20οῦ αἰῶνα σκοτώνει ὅ,τι ἀπέμεινε ἀπ' τὸ Θεὸ μέσα στὶς ἴδιες τὶς ἀρχές καὶ καθιερώνει τὸν ἱστορικὸ μηδενισμό. Ὅποιοι κι ἂν εἶναι οἱ δρόμοι πού ἀκολουθεῖ μετὰ αὐτὸς ὁ μηδενισμός, ἀπὸ τὴ στιγμή πού θέλει νὰ δημιουργήσῃ μέσα στὸν αἰῶνα, ἐνάντια σὲ κάθε ἠθικὸ κανόνα, καταλήγει νὰ οἰκοδομῇ τὸ ναὸ τοῦ Καίσαρα. Ἡ ἐκλογή τῆς ἱστορίας, καὶ μόνο αὐτῆς, σημαίνει ἐκλογή τοῦ μηδενισμοῦ ἐνάντια στὰ διδάγματα τῆς ἴδιας τῆς ἐξέγερσης. Ἐκεῖνοι πού ἀγωνίζονται μέσα στὴν ἱστορία στὸ ὄνομα τοῦ παράλογου, φωνάζοντας πὼς δὲν ἔχει ἡ ἱστορία κανένα νόημα, συναντοῦν τὴ σκλαβιά καὶ τὴν τρομοκρατία καὶ καταλήγουν στὸν κόσμον τοῦ στρατόπεδου συγκέντρωσης. Ἐκεῖνοι πού ρίχνονται στὴν ἱστορία κηρύσσοντας τὸν ἀπόλυτο ὀρθολογισμό, συναντᾶνε τὴ σκλαβιά καὶ τὴν τρομοκρατία καὶ καταλήγουν στὸν κόσμον τοῦ στρατόπεδου συγκέντρωσης. Ὁ φασισμὸς θέλει νὰ θεμελιώσῃ τὴν κυριαρχία τοῦ νικητικοῦ ὑπερανθρώπου. Ἡ πρώτη του ἀνακάλυψη εἶναι πὼς ὁ Θεός, ἂν ὑπάρχει, μπορεῖ νὰ εἶναι αὐτὸ ἢ ἐκείνο, ἀλλὰ πρῶτα ἀπ' ὅλα εἶναι ἐξουσιαστῆς τοῦ θανάτου. Ἄν ὁ ἄνθρωπος θέλει νὰ γίνῃ Θεός, σφετερίζεται τὸ δικαίωμα ζωῆς ἢ θανάτου πάνω στοὺς ἄλλους. Κατασκευάζοντας πτώματα καὶ ὑπανθρώπους, καταντᾶ νὰ γίνῃ καὶ ὁ ἴδιος ὑπᾶνθρωπος καὶ ὄχι Θεός, ἀλλὰ ποταπὸς ὑπηρέτης τοῦ θανάτου. Ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς, ἡ ὀρθολογιστικὴ ἐπανάσταση θέλει νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ δειρο τοῦ γενικοῦ ἀνθρώπου τοῦ Μάρξ. Ἡ λογικὴ τῆς ἱστορίας, ἀπὸ τὴ στιγμή πού τὴ δέχεται ὀλοκληρωτικῶς, τὴν ὀ-

δηγεί σιγά - σιγά, παρά τὸ φλογερὸ πάθος της, ν' ἀκρωτηριά-
ζει ἔλο καὶ πιδ πολὺ τὸν ἀνθρώπο καὶ νὰ μετατρέπεται σὲ
ἀντικειμενικὸ ἔγκλημα. Δὲν εἶναι σωστὸ νὰ ταυτίζουμε τοὺς
σκοποὺς τοῦ φασισμού καὶ τοῦ ρωσικοῦ κομμουνισμού. Ὁ
πρῶτος συμβολίζει τὴν ἔξαρση τοῦ δήμιου μὲ τὸν ἴδιο τὸ δή-
μιο, ὁ δεύτερος, δραματικότερος, τὴν ἔξαρση τοῦ δήμιου μὲ
τὰ θύματα. Ὁ πρῶτος δὲν ὀνειρεύτηκε ποτὲ νὰ ἐλευθερώσει
ἔλο τὸν ἀνθρώπο ἀλλὰ μόνον νὰ ἐλευθερώσει μερικοὺς ὑπο-
τάσσοντας τοὺς ἄλλους. Ὁ δεύτερος, στὴν ὑψηλότερη ἀρχή
του, ἀποβλέπει στὴν ἀπελευθέρωση ἔλων τῶν ἀνθρώπων, ὑ-
ποδουλώνοντάς τους ἔλους προσωρινά. Πρέπει νὰ τοῦ ἀναγνω-
ριστῆι τὸ μεγαλεῖο τῆς πρόθεσῆς του. Εἶναι ἴμως σωστὸ νὰ
ταυτίζουμε τὰ μέσα ποὺ χρησιμοποιοῦν μὲ τὸν πολιτικὸ κυνι-
σμό, ποὺ ἀντλήσαν κι οἱ δυὸ ἀπὸ τὴν ἴδια πηγῆ: τὸν ἠθικὸ
μηδενισμό. Ὅλα ἔγιναν λὲς κι οἱ ἀπόγονοι τοῦ Στίρνερ καὶ
τοῦ Νετσάγιεφ χρησιμοποιοῦσαν τοὺς ἀπόγονους τοῦ Καλιά-
γιεφ καὶ τοῦ Προυντόν. Οἱ μηδενιστὲς σήμερα κατέχουν τοὺς
θρόνους. Οἱ σκέψεις ποὺ δῆθεν ὀδηγοῦν τὸν κόσμον μας στ'
ἔνομα τῆς ἐπανάστασης, ἔγιναν στὴν πραγματικότητα ἰδεο-
λογίαι συναίνεσης κι ὄχι ἐξέγερσης. Νὰ γιατί στὴν ἐποχὴ
μας οἱ μέθοδοι κρυφῆς καὶ δημόσιας ἐκμηδένισης βρίσκονται
στὴν ἀκμὴ τους.

Ἡ ἐπανάσταση, ὑπακούοντας στὸ μηδενισμό, στράφηκε
ἐνάντια στὶς ἀρχές της. Ὁ ἀνθρώπος ποὺ μισοῦσε τὸ θάνατο
καὶ τὸ θεὸ τοῦ θανάτου, ποὺ ἀπελπίζοταν γιὰ τὴν προσωπι-
κὴ του ἐπιβίωση, θέλησε νὰ λυτρωθεῖ μὲ τὴν ἀθνασία τοῦ
εἴδους. Ἀλλὰ ὄσο ἡ δμάδα δὲν κυριαρχεῖ στὸν κόσμον, ὄσο τὸ
εἶδος δὲ βασιλεύει σ' αὐτόν, πρέπει νὰ συνεχίσουμε νὰ πεθαί-
νομε. Ὁ καιρὸς λοιπὸν μᾶς διάζει, ἡ πειθὼ ζητᾶει πολὺ
χρόνον στὴ διάθεσή της, ἡ φιλία γίνεται μιὰ ἀτέρμιση κατα-
σκευῆ: ἡ τρομοκρατία μένει λοιπὸν ὁ συντομώτερος δρόμος
γιὰ τὴν ἀθνασία. Ἀλλὰ ἔδες αὐτὲς οἱ ὑπερβολικὲς διαστρο-
φὲς φανερώνουν συνάμα τὴ νοσταλγία τῆς ἀρχέγονης ἐπα-
ναστατημένης ἀξίας. Ἡ σύγχρονη ἐπανάσταση ποὺ ἰσχυρί-
ζεται πὼς ἀρνίεται κάθε ἀξία, εἶναι κιόλας αὐτὴ καθυτὴ
μιὰ κρίση ἀξίας. Ὁ ἀνθρώπος θέλει μ' αὐτὴ νὰ βασιλέψει.

Ἄλλὰ γιατί νά βασιλέψει ἀφοῦ τίποτα δὲν ἔχει νόημα; Γιατί νά ὑπάρχει ἀθανασία ἀφοῦ τὸ πρόσωπο τῆς ζωῆς εἶναι τόσο τρομαχτικό; Δὲν ὑπάρχει ἀπόλυτα μηδενιστική σκέψη — ἐκτὸς ἴσως στὴν αὐτοκτονία — ὅπως δὲν ὑπάρχει καὶ ἀπόλυτος ὕλισμός. Ἡ καταστροφή τοῦ ἀνθρώπου ἐπιθεβαιώνει πάλι τὸν ἀνθρώπο. Ἡ τρομοκρατία καὶ τὰ στρατόπεδα συγκέντρωσης εἶναι τὰ τελευταία μέσα τοῦ ἀνθρώπου γιὰ νὰ ξεφύγει τῆ μοναξιά. Ἡ δίψα ἐνότητας πρέπει νὰ πραγματοποιεῖται ἀκόμα καὶ στὸν κοινὸ λάκκο. Οἱ ἀνθρώποι σκοτώνουν γιατί ἀρνιοῦνται τῆ θνητῆ φύση τους καὶ θέλουν τὴν ἀθανασία γιὰ ἑλους. Σκοτώνονται λοιπὸν μὲ κάποιον ὀρισμένο τρόπο. Ἄλλὰ ἀποδείχνουν ταυτόχρονα ὅτι δὲν μποροῦν νὰ ὑπάρξουν χωρὶς τὸν ἀνθρώπο: χορταίνου ἔτσι μιὰ φοβερὴ πείνα ἀδελφικότητας. «Ἡ ὑπαρξη πρέπει νὰ ἔχει μιὰ χαρὰ καί, ὅταν δὲν ἔχει χαρὰ, τῆς χρειάζεται μιὰ ὑπαρξη.» Ἐκεῖνοι ποὺ ἀρνιοῦνται τότε τὰ θάσανα τῆς ὑπαρξης καὶ τοῦ θανάτου θέλουν λοιπὸν νὰ κυριαρχήσουν. «Ἡ μοναξιά εἶναι ἐξουσία», λέει ὁ Σάντ. Σήμερα ἡ ἐξουσία ἀποτελεῖ γιὰ χιλιάδες μοναχικούς τὴν ἀνάγκη τοῦ ἄλλου, γιατί αὐτὸ σημαίνει τὸν πόνο τοῦ ἄλλου. Ἡ τρομοκρατία εἶναι ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο οἱ πλημμυρισμένοι ἀπὸ μίσος μοναχικοὶ τιμοῦν τὴν ἀδελφότητα τῶν ἀνθρώπων.

Ἄλλὰ ὁ μηδενισμός, ἂν δὲν ὑπάρχει, προσπαθεῖ νὰ ὑπάρξει κι αὐτὸ ἀρκεῖ γιὰ νὰ ἐρημώσει τὸν κόσμο. Αὐτὴ ἡ μανία ἔδωσε τὸ ἀποκρουστικὸ τοῦτο πρόσωπο στὴν ἐποχὴ μας. Ἡ γῆ τοῦ ἀνθρωπισμοῦ ἔγινε αὐτὸ ποὺ εἶναι ἡ σημερινὴ Εὐρώπη, γῆ ἀπάνθρωπη. Ἄλλὰ ἡ ἐποχὴ αὐτὴ ἀνήκει σὲ μᾶς, πῶς νὰ τὴν ἀρνηθοῦμε; Ἄν ἡ ἱστορία μας εἶναι ἡ κόλασή μας, πῶς μποροῦμε νὰ γυρίσουμε ἄλλοῦ τὸ κεφάλι; Αὐτὴ ἡ φρίκη δὲν μπορεῖ νὰ ξεπεραστεῖ ἀνώδυνα, τὴν εὐθύνη τῆς πρέπει νὰ ἀναλάβουν ἐκεῖνοι ποὺ τὴν ἔζησαν καὶ τὴν ἐνοιωσαν ἔντονα, κι ὅχι ἐκεῖνοι ποὺ τὴν προκάλεσαν καὶ τώρα νομίζουν πῶς ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ κρίνουν. Πραγματικὰ ἓνα τέτοιο φυτὸ μπορεῖ νὰ ξεπηδήσει μόνον ἀπὸ ἓνα φυτώριο ποὺ γονιμοποιοῦν συσσωρευμένες ἀδικίες. Στὸ ἄκρο μιᾶς θανάσιμης πάλης, ὅπου ἡ τρέλα τοῦ αἰῶνα σπρώ-

χνει αδιάκριτα τούς ανθρώπους, ο έχθρος μένει ο αδερφός έχθρος. Ἀκόμα κι ἂν καταγγέλλονται τὰ σφάλματά του, δὲν μπορούμε οὔτε νὰ τὸν περιφρονήσουμε οὔτε νὰ τὸν μισήσουμε: ἡ δυστυχία εἶναι σήμερα κοινὴ πατρίδα, τὸ μόνο ἐπίγειο βασίλειο πὺ ἀνταποκρίθηκε στὴν ὑπόσχεση.

Ἡ νοσταλγία τῆς ἀνάπαυσης καὶ τῆς γαλήνης πρέπει κι αὐτὴ ν' ἀποδιωχτεῖ, γιατί σημαίνει τὴν παραδοχὴ τῆς ἀδικίας. Ἐκεῖνοι πὺ κλαῖνε δταν συναντοῦν κάποιες εὐτυχισμένες κοινωνίες στὴν ἱστορία, ὁμολογοῦν πὺς ἐπιθυμοῦν ἔχει τὴν ἀνακούφιση τῆς δυστυχίας ἀλλὰ τὴ σιωπὴ τῆς. Ἄς δοξάσουμε ἀντίθετα τὴν ἐποχὴ πὺ ἡ δυστυχία φωνάζει καὶ δὲν ἀφήνει νὰ κοιμηθοῦν οἱ χορτασμένοι! Ὁ Μαίστερ ἔχει κιόλας μιλήσει «γιὰ τὸ τρομερὸ κήρυγμα πὺ ἔκανε ἡ ἐπανάσταση στοὺς βασιλιάδες.» Τὸ ἴδιο κήρυγμα ἀπευθύνεται σήμερα μὲ τρόπο πὺ ἐπιτακτικὸ στὶς διεφθαρμένες δυνάμεις ἐκλεκτῶν τῆς ἐποχῆς μας. Πρέπει νὰ δώσουμε προσοχὴ σ' αὐτὸ τὸ κήρυγμα. Σὲ κάθε λέξη καὶ σὲ κάθε πράξη — ἀκόμα κι ἂν εἶναι ἐγκληματικὴ — ἀναδεύει ἡ ὑπόσχεση μιᾶς ἀξίας πὺ πρέπει νὰ ἀναζητήσουμε καὶ νὰ ἀνακαλύψουμε. Τὸ μέλλον δὲν μπορεῖ νὰ προβλεφθεῖ καὶ ἴσως ἡ ἀναγέννηση νὰ εἶναι ἀδύνατη. Μπορεῖ ἡ ἱστορικὴ διαλεκτικὴ νὰ εἶναι ψεύτικη κι ἐγκληματικὴ, ἀλλὰ τέλος πάντων εἶναι δυνατὸ ὁ κόσμος νὰ μπορεῖ νὰ πραγματοποιηθεῖ μέσα στὸ ἐγκλημα, μὲ βάση μιὰ ψεύτικη ἰδέα. Μόνο πὺ ἡ καρτερικὴ παραδοχὴ ἀπαγορεύεται ἐδῶ: πρέπει νὰ δάλουν ὄλοι ἐπαθλο τὴν ἀναγέννηση.

Δὲ μᾶς ἀπομένει πιά, ἐξάλλου, παρὰ ἢ ἡ ἀναγέννηση ἢ ὁ θάνατος. Ἄν αὐτὴ τὴ στιγμή ἡ ἐξέγερση φτάνει στὴν πὺ ἐντονη ἀντίφασή τῆς μὲ τὸ ν' ἀρνιέται τὸν ἑαυτὸ τῆς, εἶναι καταδικασμένη ἢ νὰ χαθεῖ μαζὶ μὲ τὸν κόσμο πὺ δημιούργησε ἢ νὰ βρεῖ κάποια πίστη καὶ μιὰ νέα ὁρμὴ. Πρὶν νὰ προχωρήσουμε, πρέπει νὰ ξεκαθαρίσουμε τουλάχιστον τούτη τὴν ἀντίφαση. Δὲν ὀρίζεται ἀπόλυτα δταν λέμε, ὅπως οἱ ὑπαρξιστὲς μας λ.χ. (ὑποταγμένοι κι αὐτοὶ πρὸς στιγμή στὸν ἱστορισμὸ καὶ τὶς ἀντιφάσεις του)¹, ὅτι ὑπάρχει πρόδος ἀπὸ

1. Ὁ ἀθεϊστικὸς ὑπαρξισμὸς ἔχει τουλάχιστον τὴν ἐπιθυμία

τήν εξέγερση στην επανάσταση κι ότι ο εξεγερμένος δεν είναι τίποτα αν δεν είναι κι επαναστάτης. Ή αντίφαση είναι πιό περιορισμένη στην πραγματικότητα. Ο επαναστάτης είναι συνάμα και εξεγερμένος, γιατί αλλιώς δεν είναι επαναστάτης, αλλά άστυνομικός και υπάλληλος που πολεμάει την εξέγερση. Άλλα αν είναι εξεγερμένος, τελικά έρχεται σέ σύγκρουση μέ τήν επανάσταση. Έτσι δεν υπάρχει πρόδος από τή μιá στάση στην άλλη, αλλά ταυτόχρονη παρουσία και δλοένα μεγαλύτερη αντίφαση. Κάθε επαναστάτης καταλήγει νά γίνει καταπιεστής ή αίρετικός. Στόν καθαρά Ιστορικό κόσμο, που διάλεξαν ή εξέγερση και ή επανάσταση, καταλήγουν στό ίδιο δίλημμα: άστυνομία ή τρέλα.

Σ' αυτό τό επίπεδο λοιπόν ή Ιστορία μόνο δεν είναι γόνιμη. Δεν είναι πηγή αξίας αλλά μηδενισμού. Μπορούμε τότε νά κατασκευάσουμε τήν αξία ενάντια στην Ιστορία μόνο στό επίπεδο τής αίώνιας σκέψης; Αυτό θα σημαίνει επικύρωση τής Ιστορικής άδικίας και τής ανθρώπινης δυστυχίας. Ή συκοφαντία αυτού του κόσμου οδηγεί στό μηδενισμό όπως τόν όρισε ο Νίτσε. Ή σκέψη που σχηματίζεται μόνο μέ τήν Ιστορία, όπως κι εκείνη που στρέφεται ενάντια σέ κάθε είδους Ιστορία, στερεί από τόν άνθρωπο τό μέσο ή τό λόγο τής ζωής. Ή πρώτη τόν σπρώχνει στην έσχατη κατάπτωση του «γιατί ζούμε» και ή δεύτερη στό «πώς ζούμε». Ή Ιστορία λοιπόν, άπαραίτητη κι όχι έπαρκής, είναι μόνο μιá συμπτωματική περίπτωση. Δεν είναι άπουσία αξίας, ούτε ή ίδια ή αξία, ούτε ακόμα και τό ύλικό τής αξίας. Είναι μιá σύμπτωση ανάμεσα σέ τόσες άλλες, όπου ο άνθρωπος μπορεί νά δοκιμάσει τήν ύπαρξη μιáς ακαθόριστης ακόμα αξίας, που του χρησιμεύει για νά κρίνει τήν Ιστορία. Ή ίδια ή εξέγερση μάς τό υπόσχεεται.

Ή άπόλυτη επανάσταση προϋπέθετε πραγματικά τήν

νά δημιουργήσει μιá ήθική. Πρέπει νά αναμένουμε αυτή τήν ήθική. Άλλά ή πραγματική δυσκολία όρίζεται στή δημιουργία αυτής τής ήθικής στό Ιστορικό είναι χωρίς τήν εισαγωγή μιáς αξίας ξένης πρós τήν Ιστορία.

απόλυτη πλαστικότητα της φύσης του ανθρώπου, ο μεγαλύτερος δυνατός υποβιβασμός του στην κατάσταση μιας ιστορικής δύναμης. 'Αλλά ή εξέγερση είναι, μέσα στον άνθρωπο, ή άρνησή του να χρησιμοποιηθεί σαν πράγμα και να υποβιβαστεί σε άπλή ιστορία. Είναι ή κατάφαση μιας κοινής σ' όλους τους ανθρώπους φύσης, που ξεφεύγει από τον κόσμο των ισχυρών. 'Η ιστορία είναι βέβαια ένα από τα όρια του ανθρώπου' μ' αυτή την έννοια ο επαναστάτης έχει δίκιο. 'Αλλά ο άνθρωπος δάξει ένα όριο στην ιστορία με την εξέγερσή του. Σ' αυτό το όριο γεννιέται ή υπόσχεση μιας αξίας. Και τή γέννηση αυτής της αξίας μάχεται σήμερα ανελέητα ή καισαρική επανάσταση, γιατί συμβολίζει την πραγματική της ήττα και την υποχρέωσή της ν' άρνηθεί τις άρχές της. Το 1950 ή τύχη του κόσμου δεν κρίνεται, όπως φαίνεται, στην πάλη ανάμεσα στην καπιταλιστική και την επαναστατική παραγωγή' οι σκοποί τους θα είναι οι ίδιοι. Κρίνεται ανάμεσα στις δυνάμεις της εξέγερσης και τις δυνάμεις της καισαρικής επανάστασης. 'Η επανάσταση που θριαμβεύει πρέπει ν' αποδείξει με τις άστυνομίες της, τις δίκες της και τους άφορισμούς της, πως δεν υπάρχει ανθρώπινη φύση. 'Η ταπεινωμένη εξέγερση, με τις άντιφάσεις της, τα δεινά της, τις συνεχείς ήττες της και την άκατάβλητη περηφάνεια της, πρέπει να δώσει το περιεχόμενο του πόνου και της ελπίδας σ' αυτή τή φύση.

«'Επαναστατώ, άρα υπάρχουμε», έλεγε ο δούλος. 'Η μεταφυσική εξέγερση πρόσθεσε τότε το «είμαστε μόνοι», άρα εξακολουθούμε να ζούμε σήμερα. 'Αλλά αν είμαστε μόνοι κάτω από τον άδειο ούρανό, αν λοιπόν πρέπει να πεθάνουμε για πάντα, πως μπορούμε να υπάρχουμε πραγματικά; 'Η μεταφυσική εξέγερση προσπαθούσε να φτιάξει το είναι από το φαίνεσθαι. Μετά ήρθαν οι καθαρά ιστορικές σκέψεις να πουν ότι το να υπάρχουν σημαίνει να δράς. Δεν υπήρχαμε, αλλά έπρεπε να υπάρχουμε με όλα τα μέσα. 'Η επανάστασή μας είναι μια προσπάθεια για να κατακτήσουμε μια νέα ύπαρξη, με τή δράση, έξω από κάθε ήθικo κανόνα. Γι' αυτό καταδικάστηκε ή επανάσταση αυτή να ζει μόνο για τήν ιστορία και

μέσα στον τρόμο. Ο άνθρωπος δεν είναι τίποτα για την επανάσταση αν δεν αποχτά, με τη βία ή με την καλή θέληση, την ομόθυμη Έγκριση μέσα στην Ιστορία. Σ' αυτό ακριβώς το σημείο το όριο ξεπερνιέται, ή εξέγερση προδίνεται πρώτα και δολοφονείται λογικά ύστερα, γιατί και στην πιο άμειπτη ενέργειά της δεν έκανε τίποτ' άλλο από το να θεβαίωσε την ύπαρξη ενός όριου και το διχασμένο είναι μας: δεν είναι από το ξεκίνημά της ή ολοκληρωτική άρνηση κάθε ύπαρξης. Αντίθετα, λέει ταυτόχρονα και ναί και όχι. Είναι ή άρνηση ενός μέρους της ύπαρξης στο όνομα ενός άλλου μέρους που εκθειάζει. Όσο πιο έντονος είναι αυτός ο εκθειασμός, τόσο πιο ανέλετη είναι ή άρνηση. Αργότερα, όταν μέσα στον ίλιγγο και την όργη ή εξέγερση περνάει στο «όλα ή τίποτα», στην άρνηση κάθε ύπαρξης και κάθε ανθρώπινης φύσης, άρνιέται και τον έαυτό της. Μόνο ή ολοκληρωτική άρνηση δικαιώνει την προοπτική μιας δλότητας που πρέπει να καταχτηθεί. Αλλά ή επιθεβαίωση ενός όριου, μιας αξιοπρέπειας και μιας όμορφιάς για όλους τους ανθρώπους συνεπάγεται: μόνο την ανάγκη ν' άπλωθει αυτή ή αξία σ' όλους και σ' όλα και να προχωρήσει προς την ένότητα χωρίς ν' άρνηθει την προέλευσή της. Μ' αυτή την έννοια ή εξέγερση, στην πρώτη αυθεντική της μορφή, δε δικαιώνει καμιά καθαρά ιστορική σκέψη. Διεκδίκηση της εξέγερσης είναι ή ένότητα, διεκδίκηση της Ιστορικής επανάστασης ο ολοκληρωτισμός. Η πρώτη ξεκινάει από ένα όχι που στηρίζεται πάνω σ' ένα ναί, ή δεύτερη ξεκινάει από την απόλυτη άρνηση και καταδικάζεται σε κάθε είδος ύποδούλωσης, για να κατασκευάσει ένα ναί, που θα έρθει στο τέλος των εποχών. Η μια είναι δημιουργική, ή άλλη μηδενιστική. Η πρώτη προορίζεται να δημιουργεί για να υπάρχει όλο και πιο πολύ, ή δεύτερη είναι αναγκασμένη να παράγει για ν' άρνιέται όλο και καλύτερα. Η Ιστορική επανάσταση είναι ύποχρεωμένη να ενεργεί πάντα με την έλπίδα, που συνεχώς διαφεύδεται, πως θα ύπάρξει μια μέρα. Ακόμα και ή όμόθυμη συγκατάθεση δε θ' άρκέσει για να δημιουργήσει το είναι. «Έπακουστε», έλεγε ο Φρειδερίκος ο Μεγάλος στους ύπηκόους του. Άλ-

λά όταν πέθανε, είπε: «Βαρέθηκα να βασιλεύω πάνω σε σκλάβους.» Για να ξεφύγει απ' αυτό το παράλογο πεπρωμένο ή επανάσταση είναι και θα είναι καταδικασμένη ν' απαρηγηθεί τις άρχές της, το μηδενισμό και την καθαρά ιστορική αξία, για να επιστρέψει στη δημιουργική πηγή της εξέγερσης. Για να είναι δημιουργική ή επανάσταση, πρέπει να έχει ένα κανόνα, ήθικό ή μεταφυσικό, που να ισορροπεί το ιστορικό παραλήρημα. Έχει βέβαια μία εδλογη περιφρόνηση για την τυπική άπατηλή ήθική, που συναντά στην καπιταλιστική κοινωνία. Άλλά η παραφροσύνη της βρίσκεται στην προέκταση αυτής της περιφρόνησης σε κάθε ήθικό αίτημα. Στα πρώτα ξεκινήματά της και στη μεγαλύτερη όρμη της, υπάρχει ένας κανόνας που δεν είναι τυπικός και που μπορεί ίσως να της χρησιμέψει σαν οδηγός. Η εξέγερση της λείει και θα της λείει δλο και πιο δυνατά, ότι πρέπει να προσπαθήσει να κάνει, ότι πρέπει, όχι για ν' άρχισει να υπάρχει μία μέρα, στα μάτια ενός κόσμου που περιορίζεται μόνο στη συναίνεση, αλλά σε συνάρτηση μ' αυτή την αδιαμόρφωτη ύπαρξη που εκδηλώνεται κιόλας μέσα στο κίνημα της άνταρσίας. Αυτός ο κανόνας δεν είναι ούτε τυπικός ούτε υποταγμένος στην ιστορία, αλλά είναι αυτό που μπορούμε να όρίσουμε, ανακαλύπτοντάς το σε άμόλυπτη κατάσταση στην καλλιτεχνική δημιουργία. Άς σημειώσουμε όμως πρώτα ότι στο «Έπαναστατώ άρα ύπάρχουμε» και στο «Υπάρχουμε μόνοι» της μεταφυσικής εξέγερσης, ή εξέγερση που τά έχει βάλει με την ιστορία προσθέτει ότι, αντί να σκοτώνουμε και να πεθαίνουμε για να δημιουργήσουμε το είναι που δεν είμαστε, μπορούμε να ζούμε και να δίνουμε ζωή για να δημιουργήσουμε αυτό που είμαστε.

IV. ΕΞΕΓΕΡΣΗ ΚΑΙ ΤΕΧΝΗ

Ἡ τέχνη εἶναι ἐπίσης ἓνα κίνημα πού ὕμνει καὶ ἀρνιέται ταυτόχρονα. «Κανένας καλλιτέχνης δὲν ἀνέχεται τὸ πραγματικό», λέει ὁ Νίτσε. Εἶναι ἀλήθεια· ἀλλὰ κανένας καλλιτέχνης δὲν μπορεῖ νὰ κάνει χωρὶς τὸ πραγματικό. Ἡ δημιουργία εἶναι ἀπαίτηση ἐνότητας καὶ ἀρνηση τοῦ κόσμου. Ἀλλὰ ἀρνιέται τὸν κόσμο ἐξαιτίας αὐτοῦ πού τοῦ λείπει καὶ στ' ἔνομα αὐτοῦ πού εἶναι μερικὲς φορές. Ἐδῶ μπορεῖ κανεὶς νὰ παρατηρήσει τὴν ἐξέγερση ἔξω ἀπὸ τὴν ἱστορία, σὲ ἀμόλυπτη κατάσταση καὶ στὴν ἀρχέγονη μορφή της. Ἡ τέχνη λοιπὸν θὰ πρέπει νὰ μᾶς δώσει μιὰ πρόσθετη ἀποψη γιὰ τὸ περιεχόμενο τῆς ἐξέγερσης.

Θὰ πρέπει ὅμως νὰ σημειωθεῖ πὼς ὄλοι οἱ ἐπαναστάτες μεταρρυθμιστὲς εἰδειξαν ἐχθρότητα γιὰ τὴν τέχνη. Ὁ Πλάτωνας εἶναι μετριοπαθής. Ἀμφισβητεῖ μόνο τὴν ἀπατηλὴ λειτουργία τῆς γλώσσας καὶ ἐξορίζει μόνο τοὺς ποιητὲς ἀπὸ τὴ δημοκρατία του. Κατὰ τὰ λοιπὰ, ἔβαλε τὸ κάλλος πάνω ἀπὸ τὸν κόσμο. Ἀλλὰ τὸ ἐπαναστατικὸ κίνημα τῆς σύγχρονης ἐποχῆς συνταυτίζεται μὲ μιὰ δίκη τῆς τέχνης πού δὲν τέλειωσε ἀκόμα. Ἡ μεταρρύθμιση προτιμᾷ τὴν ἠθικὴ κι ἐξορίζει τὴν ὁμορφιά. Ὁ Ρουσσώ καταγγέλλει στὴν τέχνη τὴ διαφθορὰ πού ἡ κοινωνία προσθέτει στὴ φύση. Ὁ Σαιν - Ζυὸς καταφέρεται ἐνάντια στὰ θεάματα· καὶ στὸ καλλιτεχνικὸ πρόγραμμα πού ἐτοιμάζει γιὰ τὴ «Γιορτὴ τῆς Λογικῆς», θέλει νὰ συμβολίζεται ἡ ἀρετὴ ἀπὸ ἓνα πρόσωπο «ἐνάρετο μᾶλλον παρὰ ὠραίο». Ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση δὲν ἔχει νὰ ἐπιδείξει κανένα μεγάλο καλλιτέχνη, ἀλλὰ μόνο ἓνα μεγάλο δημοσιογράφο, τὸ Ντεμουλέν, καὶ ἓνα παράνομο συγγραφέα, τὸ Σάντ.

Ὁ μοναδικὸς ποιητὴς τῆς ἐποχῆς πεθαίνει στὴ λαιμητόμο. Ὁ μοναδικὸς μεγάλος πεζογράφος ἐξορίζεται στὸ Λονδίνο καὶ ὑπερασπίζει τὸ χριστιανισμὸ καὶ τὴ νομιμότητα. Λίγο ἀργότερα οἱ σαινισμονιστὲς θὰ ἀπαιτήσουν μιὰ τέχνη «κοινωνικὰ ἀφέλιμη». «Ἡ τέχνη γιὰ τὴν πρόοδο» εἶναι ἕνα κοινὸ μοτίβο, ποῦ ἐπικράτησε σ' ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ αἵωνα καὶ ποῦ θέλησε νὰ συνεχίσει ὁ Οὐγκώ, χωρὶς νὰ κατορθώσει νὰ τὸ κάνει πειστικόν. Μόνον ὁ Βαλλὲς προσφέρει στὶς ἀρὲς κατὰ τῆς τέχνης ἕναν αὐθεντικὸ τόνον κατάρτας.

Τὸν ἴδιον τόνον χρησιμοποιοῦν καὶ οἱ Ρῶσοι μηδενιστὲς. Ὁ Πιζάρεφ διακηρύσσει τὴν κατάρπτωση τῶν αἰσθητικῶν ἀξιών σὲ ὄφελος τῶν πραγματιστικῶν ἀξιών. «Θὰ προτιμοῦσα νὰ εἶμαι ἕνας Ρῶσος τσαγκάρης παρά ἕνας Ρῶσος Ραφαήλ.» Ἕνα ζευγάρι μπότες εἶναι γι' αὐτὴν πιὸ χρήσιμο ἀπὸ τὸ Σαίξπηρ. Ὁ μηδενιστὴς Νεκράσωφ, μεγάλος καὶ πονεμένος ποιητὴς, ἰσχυρίζεται ὅτι προτιμᾷ ἕνα κομμάτι τυρὶ ἀπὸ ὅλο τὸν Πούσκιν. Ξέρουμε τέλος τὸν ἀφορισμὸ τῆς τέχνης ποῦ ἀπάγγειλε ὁ Τολστόι. Ἡ ἐπαναστατικὴ Ρωσία ἔστρεψε τὰ νῶτα στὰ ἀγάλματα τῆς Ἀφροδίτης καὶ τοῦ Ἀπόλλωνα, τὰ χρυσομένα ἀκόμα ἀπὸ τὸν ἥλιο τῆς Ἰταλίας, ποῦ εἶχε φέρει ὁ Μεγάλος Πέτρος γιὰ τὰ θερινὰ τοῦ ἀνάκτορα στὴν Πετρούπολη. Ἡ ἀθλιότητα καμιά φορὰ παίρνει ἀλγεινὲς μορφὲς εὐτυχίας.

Ἡ γερμανικὴ ἰδεολογία δὲν εἶναι λιγότερο αὐστηρὴ στὶς κατηγορίες τῆς. Σύμφωνα μὲ τοὺς ἐπαναστάτες ἐρμηνευτὲς τῆς «Φαινομενολογίας», δὲ θὰ ὑπάρχει τέχνη στὴ συμφιλωμένη κοινωνία. Τὴν ὁμορφιά θὰ τὴ ζοῦν οἱ ἄνθρωποι, δὲ θὰ τὴ φαντάζονται. Τὸ πραγματικόν, ὁλοκληρωτικὰ λογικόν, θὰ ἱκανοποιεῖ, ἀπὸ μόνου του, κάθε δίψα. Ἡ κριτικὴ τῆς τυπικῆς συνειδήσεως καὶ τῶν ἀξιών φυγῆς ἔχει φυσικὰ τίς προεκτάσεις τῆς καὶ στὴν τέχνη. Ἡ τέχνη δὲν εἶναι ὁμοία σὲ ὅλες τίς ἐποχάς, ἀντίθετα καθορίζεται ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς καὶ ἐκφράζει, σύμφωνα μὲ τὸ Μάρξ, τίς προνομιοῦχες ἀξίες τῆς ἀρχουσας τάξεως. Ὑπάρχει λοιπὸν μόνον μιὰ ἐπαναστατικὴ τέχνη, ἐκελενὴ ἀκριβῶς ποῦ μπαίνει στὴν ὑπηρεσία τῆς ἐπανάστασης. Ἄλλωστε, δημιουργώντας ὁμορφιά, ἔξω ἀπ' τὴν

ιστορία, ή τέχνη έρχεται σέ σύγκρουση μέ τή μοναδική όρθολογιστική προσπάθεια: τή μεταμόρφωση τής ίδιας τής Ιστορίας σέ απόλυτη όμορφιά. 'Ο Ρώσος τσαγκάρης, από τή στιγμή πού θά συνειδητοποιήσει τόν πραγματικό του ρόλο, θά είναι ό άληθινός δημιουργός τής όριστικής όμορφιάς. Ένώ ό Ραφαήλ δημιούργησε μιá πρόσκαιρη όμορφιά, πού θά είναι άκατανόητη στό νέο άνθρωπο.

Είναι άλήθεια πώς ό Μάρξ άναρωτιέται πώς ή έλληνική όμορφιά μπορεί ακόμα νά μäs θέλγει. Καί δίνει τήν άπάντηση πώς αὐτή ή όμορφιά εκφράζει τ' άπλοϊκά παιδικά χρόνια ένός κόσμου κι ότι έμεις, πνιγμένοι στις άσχολίες μας, άσχολίες ένγλίκων, νοιώθουμε τή νοσταλγία αὐτῶν τῶν χρόνων. 'Αλλά τότε πώς γίνεται ὥστε τ' άριστουργήματα τής 'Αναγέννησης, ή κινέζικη τέχνη, ό Ρέμπραντ, νά έξακολουθοῦν νά μäs θέλγουν; 'Τί σημασία έχει! 'Η δική τής τέχνης άρχισε γιά τά καλά και συνεχίζεται σήμερα μέ τή συνενοχή καλλιτεχνῶν και διανοουμένων πού νοιώθουν σέ άμηχανία και πού πρέπει νά συκοφαντοῦν τήν τέχνη και τό πνεῦμα τους. Θά πρέπει νά παρατηρήσουμε ότι στόν άγώνα ανάμεσα στό Σαίξπηρ και τόν τσαγκάρη, δέν είναι ό τσαγκάρης πού κατηγορεῖ τό Σαίξπηρ ή τήν όμορφιά, αλλά αντίθετα εκείνος πού συνεχίζει νά διαβάξει τό Σαίξπηρ και δέν προτιμáει νά κάνει μπότες, πού είναι σίγουρο πώς οὔτε κι αὐτό δέ θά κατάφερνε. Οί καλλιτέχνες τής έποχής μας μοιάζουν μέ τούς μετανιωμένους άριστοκράτες τής Ρωσίας του 19ου αἰώνα: ή κακή τους συνείδηση είναι ή δικαιολογία τους. 'Αλλά τό τελευταίο πράγμα πού μπορεί νά δοκιμάσει ένας καλλιτέχνης μπροστά στην τέχνη του είναι ή μετάνοια. Καί υπερβαίνει κάθε όριο τής φυσικής και άναγκαίας ταπεινότητας ό Ισχυρισμός πώς μπορεί ν' αναβληθεί ή όμορφιά ὡς τό πλήρωμα του χρόνου, στερώντας έτσι στό μεταξύ ὄλο τόν κόσμο — ακόμα και τόν τσαγκάρη — άπ' αὐτό τό συμπληρωματικό ψωμί πού έθρεψε και όσους προβάλλουν τόν Ισχυρισμό αὐτό.

Κι όμως αὐτή ή άσκητική παραφροσύνη έχει τούς λόγους τής, πού αὐτοί στό κάτω - κάτω μäs ένδιαφέρουν. 'Αντανakλοῦν, στό αίσθητικό πεδίο, τήν πάλη, γιά τήν όποία

Έχουμε μιλήσει, ανάμεσα στην εξέγερση και την επανάσταση. Σε κάθε εξέγερση αποκαλύπτεται ή μεταφυσική ανάγκη ενότητας, ή αδυναμία κατανόησης της και ή κατασκευή ενός υποκατάστατου κόσμου. 'Η εξέγερση, απ' αυτή την αποψη, είναι δημιουργός ενός κόσμου. 'Ο κόσμος αυτός όρρίζει και την τέχνη. 'Η ανάγκη της εξέγερσης είναι κατά ένα μέρος αισθητική ανάγκη. "Όλες οι επαναστατικές ιδέες εκφράζονται, όπως είδαμε, σε μία ρητορική ή έναν κλειστό κόσμο. 'Η ρητορική των επάλξεων του Λουκρήτιου, τα μοναστήρια και οι άμπαρωμένοι πύργοι του Σάντ, το νησί ή ο βράχος των ρομαντικών, οι μοναχικές κορφές του Νίτσι, ο πρωταρχικός ώκεανός του Λωτρεαμόν, τα παραπέτα του Ρεμπώ, οι τρομαχτικοί πύργοι που ξαναγεννιούνται, χτυπημένοι από μία καταγίδα λουλουδιών, στους σουρρεαλιστές, ή φυλακή, το περιχαρακωμένο έθνος, το στρατόπεδο συγκέντρωσης, ή αυτοκρατορία των ελεύθερων σκλάβων, συμβολίζουν με διάφορους τρόπους την ίδια ανάγκη συνοχής και ενότητας. Πάνω σ' αυτούς τους κλειστούς κόσμους ο άνθρωπος μπορεί επιτέλους να θασιλέψει και να γνωρίσει.

'Η ίδια κίνηση υπάρχει και σ' όλες τις τέχνες. 'Ο καλλιτέχνης αναδημιουργεί τον κόσμο για λογαριασμό του. Οι μουσικές συμφωνίες της φύσης δεν ξέρουν τη αιωπή. 'Ο κόσμος δεν είναι ποτέ σιωπηλός· ακόμα κι όταν σιωπάλνει ξαναλέει αιώνια τις ίδιες νότες πάνω σε παλμούς που μάς ξεφεύγουν. 'Ακόμα κι εκείνες που συλλαμβάνουμε μάς δίνουν ήχους, σπάνια σε άκκορ και ποτέ σε μελωδία. Κι όμως υπάρχει ή μουσική όπου οι συμφωνίες ολοκληρώνονται, όπου ή μελωδία δίνει τη μορφή της σε ήχους που από μόνοι τους δεν έχουν μορφή, όπου νότες σε μία ιδιαίτερη διάταξη θγάζουν επιτέλους από τη φυσική άταξία μία ενότητα που ίκανοποιεί το πνεύμα και την καρδιά. «Πιστεύω όλο και πιο πολύ, γράφει ο Βάν Γκόγκ, ότι δεν πρέπει να κρίνουμε τον καλό Θεό από τοστο τον κόσμο. Πρόκειται για μία σπουδή του καθόλου πετυχημένη.» Κάθε καλλιτέχνης προσπαθεί να επαναλάβει αυτή τη σπουδή και να της δώσει το ύφος που της λείπει. 'Η γλυπτική, ή πιο μεγάλη κι ή πιο φιλόδοξη απ' όλες τις τέχνες, άγω-

νίζεται παράφορα να στεριώσει με τις τρεις διαστάσεις τη φευγαλέα μορφή του ανθρώπου, να προσαρμόσει την άταξία των κινήσεων στην ενότητα του ύψηλου ύφους. Η γλυπτική δεν απορρίπτει την ομοιότητα, την οποία, απεναντίας, χρειάζεται. Αλλά δεν αποτελεί την πρώτη της επιδίωξη. Εκείνο που αναζητάει στις μεγαλύτερες εποχές της είναι η κίνηση, η έκφραση ή το άπλανές βλέμμα, που εκφράζουν όλες τις κινήσεις κι όλα τα βλέμματα του κόσμου. Σκοπός της δεν είναι να μιμηθεί, αλλά να «συλιζάρει», να φυλακίσει σε μία έκφραστική παράσταση τη φευγαλέα όρμη των σωμάτων ή την ατέρμονη περιδίγιση των κινήσεων. Τότε μόνο μπορεί να όρθώσει στο άετωμα των πολυτάραχων πόλεων το πρότυπο, τον τύπο, την ακίνητη τελειότητα που θα γαληνέψει για μία στιγμή τον ακατάπαυστο πυρετό των ανθρώπων. Ο απογοητευμένος απ' τον έρωτα έραστής θα μπορεί να περιεργαστεί επιτέλους τις Έλληνίδες κόρες, για να συλλάβει αυτό που, στο πρόσωπο και το σώμα της γυναίκας, εξακολουθεί να έπιζει ενάντια σε κάθε παρακμή.

Η αρχή της ζωγραφικής είναι κι αυτή μία έκλογή. «Κι η μεγαλοφυΐα, γράφει ο Ντελακρουά, είναι το χάρισμα της γενίκευσης και της έκλογής.» Ο ζωγράφος απομονώνει το θέμα του σε μία πρώτη προσπάθεια να το ένοποιήσει. Τα τοπία φεύγουν, εξαφανίζονται από τη μνήμη ή καταστρέφουν το ένα το άλλο. Γι' αυτό ο τοπιογράφος ή ο ζωγράφος των νατύρ μόρτ απομονώνει στο χώρο και το χρόνο αυτό που κανονικά εκφράζεται με το φως, χάνεται μέσα σε μία απέραντη προοπτική ή εξαφανίζεται όταν κατακλύζεται από άλλες αξίες. Η πρώτη ενέργεια του τοπιογράφου είναι να συνταιριάσει το μουςαμά του. Αφαιρεί ενώ διαλέγει. Το ίδιο και η θεματική ζωγραφική απομονώνει μέσα στο χώρο και το χρόνο μία πράξη που κανονικά χάνεται μέσα σε μία άλλη πράξη. Ο ζωγράφος προχωρεί τότε σε μία σταθεροποίηση. Οι μεγάλοι δημιουργοί είναι εκείνοι που, όπως ο Πιέρο ντέλλα Φραντσέσκα, δίνουν την έντύπωση ότι η σταθεροποίηση μόλις έγινε κι ότι το μηχανήμα προβολής σταμάτησε απότομα. Όλα τα πρόσωπά τους δίνουν τότε την έντύπωση

δτι με τὸ θαῦμα τῆς τέχνης συνεχίζουσι νὰ εἶναι ζωντανά, παύοντας πιά νὰ εἶναι φθαρτά. Πολὺ μετὰ τὸ θάνατό του, ὁ φιλόσοφος τοῦ Ρέμπραντ στοχάζεται ἀκόμα ἀνάμεσα στὸ φῶς καὶ τὴ σκιά τὸ ἴδιο πρόβλημα.

«Μάταιο πράγμα νὰ μᾶς εὐχαριστεῖ ἡ ζωγραφικὴ μετὴν ὁμοιότητα πραγμάτων ποὺ δὲ θὰ μπορούσαν νὰ μᾶς ἀρέσουν.» Ὁ Ντελακρουά, ποὺ ἀναφέρει τὴν περιφημὴ φράση τοῦ Πασκάλ, ἀλλάζει σωστὰ τὸ «μάταιο» μετὸ «παράξενο». Αὐτὰ τὰ ἀντικείμενα δὲ θὰ μπορούσαν νὰ μᾶς ἀρέσουν ἀφοῦ δὲν τὰ βλέπουμε· εἶναι σκεπασμένα, χαμένα μέσα σ' ἓνα διαρκὲς γίγνεσθαι. Ποιὸς παρατηροῦσε τὰ χέρια τοῦ δῆμιου κατὰ τὴ διάρκειά τῆς μαστίγωσης, τίς ἐλιές στὸ δρόμο τοῦ Σταυροῦ; Ἄλλὰ νὰ ποὺ παριστάνονται, ἀποσπασμένα ἀπὸ τὴν ἀδιάκοπη κίνηση τῶν Παθῶν, καὶ ὁ πόνος τοῦ Χριστοῦ, κλεισμένοι μέσα σ' αὐτὲς τίς εἰκόνες βιαστικῆς καὶ ὁμορφιάς, φωνάζει κάθε μέρα τὴν παρουσία του μέσα στις κρύες αἰθούσες τῶν μουσείων. Τὸ ὄψος ἑνὸς ζωγράφου βρῖσκεται σ' αὐτὸν τὸ σύνδεσμο τῆς φύσης καὶ τῆς ἱστορίας, σ' αὐτὴ τὴν παρουσία ποὺ ἐπιβάλλεται σ' αὐτὸ ποὺ γίνεται πάντα. Ἡ τέχνη πραγματοποιεῖ χωρὶς ἔκδηλη προσπάθεια τὴ συμφιλίωση τοῦ ἀτομικοῦ καὶ τοῦ γενικοῦ ποὺ ὀνειρευόταν ὁ Χέγκελ. Μήπως αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος ποὺ ἐποχὲς ξετρελαμένες γιὰ ἐνότητα, ὅπως ἡ δική μας, στρέφονται πρὸς τίς πρωτόγονες τέχνες, ὅπου τὸ στυλιζάρισμα εἶναι πιὸ ἔντονο, ἢ ἐνότητα πιὸ χτυπητή; Τὸ μεγαλύτερο στυλιζάρισμα συναντιέται πάντα στις ἀρχὲς καὶ στὸ τέλος τῶν ἐποχῶν τῆς τέχνης. Ἐξηγεῖ τὴ δύναμη ἀρνήσεως καὶ μετάθεσης, ποὺ ἔχει συνεγεῖρει ὀλοκλήρη τὴ σύγχρονη ζωγραφικὴ μετὰ μιὰ ἀπειθάρχητη ὁρμὴ πρὸς τὸ εἶναι καὶ τὴν ἐνότητα. Τὸ θαυμαστὸ παράπονο τοῦ Βάν Γκόγκ εἶναι ἡ περηφάνη καὶ ἀπελπισμένη κραυγὴ ὄλων τῶν καλλιτεχνῶν. «Μπορῶ νὰ κάνω χωρὶς τὸν καλὸ Θεὸ καὶ στὴ ζωὴ καὶ στὴ ζωγραφικὴ. Ἄλλὰ δὲν μπορῶ, ἐγὼ ποὺ ὑποφέρω, νὰ κάνω χωρὶς κάτι ποὺ εἶναι μεγαλύτερο ἀπὸ μένα, ποὺ εἶναι ἡ ζωὴ μου, χωρὶς τὴ δύναμη δημιουργίας.»

Μὰ ἡ ἐξέγερση τοῦ καλλιτέχνη ἐναντία στὸ πραγματικό, ὅποτε γίνεται ὑποπτος στὴν ὀλοκληρωτικὴ ἐπανάσταση,

εκφράζει την ίδια ιδέα με την αυθόρμητη εξέγερση του καταπιεσμένου. Το επαναστατικό πνεύμα, που γεννιέται από την ολοκληρωτική άρνηση, ένοιωσε από ένστικτο πώς μέσα στην τέχνη υπάρχει εκτός από την άρνηση και η συναίνεση· ότι ο στοχασμός κινδύνευε να κάνει αμφισβητήσιμη τη δράση, την όμορφη, την άδικια κι ότι σε μερικές μάλιστα περιπτώσεις η όμορφη ήταν, αυτή καθαυτή, μιὰ άδικια ενάντια στην όποια δέν υπήρχε δυνατότητα έφεσης. 'Ακόμα, καμιά τέχνη δέν μπορεί να ζήσει πάνω στην όλική άρνηση. "Όπως κάθε σκέψη — και πρώτα η δίχως νόημα σκέψη — σημαίνει κάτι, έτσι δέν υπάρχει και τέχνη χωρίς νόημα. 'Ο άνθρωπος μπορεί να έχει την άρμοδιότητα να καταγγείλει τη γενική άδικια του κόσμου και να διεκδικήσει τότε μιὰ γενική δικαιοσύνη που μόνο αυτός μπορεί να δημιουργήσει. 'Αλλά δέν μπορεί να παραδεχτεί τη γενική άσχήμια του κόσμου. Για να δημιουργήσει το ωραίο πρέπει να άρνηθεί την πραγματικότητα, αλλά και να έξάρει όρισμένες όψεις της. 'Η τέχνη αμφισβητεί την πραγματικότητα, αλλά δέν κάνει πώς δέν τη βλέπει. 'Ο Νίτσε μπορεί να άρνούταν κάθε υπερβατικότητα ήθική ή θεϊκή, λέγοντας πώς αυτή η υπερβατικότητα έδινε λαβή για τη συκοφαντία του κόσμου και της ζωής. 'Αλλά υπάρχει ίσως μιὰ ζωντανή υπερβατικότητα, που μάς υπόσχετα: το ωραίο, η όποια μπορεί να μάς κάνει ν' αγαπάμε και να προτιμάμε πάνω απ' όλα αυτόν το θνητό και πεπερασμένο κόσμο. 'Η τέχνη μάς επαναφέρει λοιπόν στις άρχές της εξέγερσης, όταν προσπαθεί να δώσει τη μορφή της σε μιὰ αξία που χάνεται μέσα στο διαρκές γίγνεσθαι, αλλά που ο καλλιτέχνης διαισθάνεται και θέλει να την άπομονώσει από την ιστορία. Θα πειστούμε καλύτερα γι' αυτό αν συλλογιστούμε την τέχνη που έχει άκριτως για σκοπό της να εισχωρήσει μέσα στο γίγνεσθαι, για να του δώσει το ύφος που του λείπει: το μυθιστόρημα.

Μυθιστόρημα κι εξέγερση

Είναι δυνατό νά χωρίσουμε τή λογοτεχνία συναίνεσης που συμπίπτει σέ γενικές γραμμές μέ τήν ἀρχαιότητα καί τήν κλασική ἐποχή καί τή λογοτεχνία διαφωνίας πού ἀρχίζει μέ τά νεώτερα χρόνια. Θά παρατηρήσουμε ὅτι στήν πρώτη περίοδο τὸ μυθιστόρημα σπανίζει. Κι ὅταν ὑπάρχει δὲν ἀφορᾶ, ἐκτὸς ἀπὸ ὀρισμένες περιπτώσεις, τήν ἱστορία, ἀλλὰ τή φαντασία («Θεαγένης καί Χαρίκλεια», «Ἀστρατός»). Πρόκειται γιά παραμύθια κι ὄχι γιά μυθιστορήματα. Στὴ δεύ-τερη περίοδο, ἀντίθετα, ἀναπτύσσεται οὐσιαστικά τὸ εἶδος τοῦ μυθιστορήματος πού δὲ σταμάτησε νά πλουταίνει καί νά διαδίδεται μέχρι τήν ἐποχή μας μαζί μέ τὸ κριτικὸ κι ἐπα-ναστατικὸ κίνημα. Τὸ μυθιστόρημα γεννιέται τὸν ἴδιο καιρὸ μέ τὸ πνεῦμα τῆς εξέγερσης καί ἐρμηνεύει, στὸ αἰσθητικὸ πεδίο, τήν ἴδια φιλοδοξία.

«Πλαστὴ ἱστορία γραμμένη σὲ πεζὸ λόγο», λέει ὁ Λιττρέ γιά τὸ μυθιστόρημα. Εἶναι μόνο αὐτό; Ἕνας καθολικὸς κρι-τικὸς¹ ὅμως ἔγραψε: «Ἡ τέχνη, ὅποιος κι ἂν εἶναι ὁ σκο-πὸς τῆς, κάνει πάντα ἕναν ἐνοχο ἀνταγωνισμὸ στὸ Θεό.» Πραγματικά, ἀναφερόμενοι στὸ μυθιστόρημα, εἶναι πιὸ σωστὸ νά μιλήσουμε γιά ἀνταγωνισμὸ στὸ Θεὸ παρά γιά ἀνταγωνι-σμὸ στήν ἀστική κατάσταση. Ὁ Τιμποντέ ἐκφράζει μιὰ πα-ρόμοια ἰδέα ὅταν λέει γιά τὸν Μπαλζακ: «Ἡ “Ἀνθρώπινη Κωμῶδία” εἶναι ἡ “Μίμηση” τοῦ Πατρὸς Θεοῦ.» Φαίνεται ὅτι προσπάθεια τῆς μεγάλης λογοτεχνίας εἶναι νά δημιου-ργεῖ στεγανούς κόσμους ἢ ὀλοκληρωμένα πρότυπα. Ἡ Δύση, στίς μεγάλες δημιουργίες τῆς, δὲν περιορίζεται στήν ἀναπα-ράσταση τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Προβάλλει ἀδιάκοπα μεγα-λόπρεπες εἰκόνες, πού φλογίζουν τήν ψυχὴ τῆς καί ρίχνεται στὸ κατόπιν τους.

Ἄλλωστε, τὸ νά γράφει ἢ νά διαβάσει κανεὶς ἕνα μυθι-στόρημα εἶναι ἀσυνήθιστες πράξεις. Στὸ νά δημιουργεῖς μιὰ

1. Στανισλάς Φυμέ.

Ιστορία ανακατατάσσοντας αληθινά γεγονότα δεν υπάρχει τίποτα τὸ ἀναπόφευκτο ἢ τὸ ἀναγκαῖο. Ἀκόμα κι ἂν ἡ συνηθισμένη ἐξήγηση γιὰ τὴν εὐχαρίστηση τοῦ δημιουργοῦ καὶ τοῦ ἀναγνώστη ἦταν ἀληθινή, θὰ ἔπρεπε τότε ν' ἀναρωτηθοῦμε κάτω ἀπὸ ποιά ἀνάγκη οἱ περισσότεροι ἄνθρωποι δείχνουν εὐχαρίστηση κι ἐνδιαφέρον γιὰ τὶς ψεύτικες ἱστορίες. Ἡ ἐπαναστατικὴ κριτικὴ καταδικάζει τὸ καθαρὸ μυθιστόρημα σὰ διέξοδο φυγῆς μιᾶς ἀργόσχολης φαντασίας. Στὴν κοινὴ γλώσσα ἐξάλλου, «μυθιστόρημα» εἶναι ἡ ψεύτικη ἀφήγηση ἐνὸς ἀδέξιου δημοσιογράφου. Πρὶν ἀπὸ μερικὰ χρόνια ἡ συνήθεια ἤθελε οἱ κοπέλες νὰ γίνονται «μυθιστορηματικές» παρὰ τὴν ἀληθοφάνεια τοῦ μυθιστορήματος. Ἐννοοῦσαν μ' αὐτὸ πῶς τὰ ἰδανικά αὐτὰ πλάσματα δὲν ἔπαιρναν ὑπόψη τους τὴν πραγματικότητά τῆς ζωῆς. Ἀλλὰ καὶ γενικότερα θεωροῦσαν πάντα ὅτι τὸ μυθιστορηματικὸ ἦταν τελείως διαφορετικὸ ἀπὸ τὸ πραγματικὸ, γιὰτὶ ὁμορφαινε καὶ ταυτόχρονα πρόδινε τὴ ζωὴ. Ἔτσι ὁ ἀπλούστερος καὶ συνηθέστερος τρόπος ἀντιμετώπισης τῆς μυθιστορηματικῆς ἔκφρασης συνίσταται στὸ νὰ βλέπουμε τὸ μυθιστόρημα σὰ μιὰ ἄσκησι φυγῆς. Ἡ κοινὴ γνώμη συμφωνεῖ μὲ τὴν ἐπαναστατικὴ κριτικὴ.

Ἀλλὰ ἀπὸ ποῦ νὰ φύγει κανεὶς μὲ τὸ μυθιστόρημα; Ἀπὸ μιὰ πραγματικότητά ποῦ κρίνεται σὰν πολὺ καταπιεστικὴ; Οἱ εὐτυχημένοι ἄνθρωποι διαβάζουν μυθιστορήματα καὶ εἶναι βέβαιο πῶς τὰ μεγάλα βάσανα διώχνουν τὴν εὐχαρίστηση τοῦ διαβάσματος. Κι ἔπειτα ὁ κόσμος τοῦ μυθιστορήματος ἔχει ὅπωςδὴποτε λιγότερο βάρος καὶ παρουσία ἀπὸ τὸν ἄλλο κόσμον, ὅπου ὑπάρξεις ἀπὸ σάρκα μᾶς πολιороκοῦν ἀσταμάτητα. Ὅμως κατὰ ποῖο μυστηριώδη τρόπο ὁ Ἀδὸλφος μᾶς φαίνεται σὰν ἓνα πρόσωπο πολὺ πιὸ οἰκεῖο ἀπὸ τὸν Μπενζαμέν Κονστάν, καὶ ὁ κόμης Μόσκα πιὸ συμπαθητικὸς ἀπὸ τοὺς ἐπαγγελματίες ἠθικολόγους μας; Ὁ Μπαλζάκ ἔκλεισε μιὰ μέρα μιὰ μακριὰ συζήτηση πάνω στὴν πολιτικὴ καὶ τὴν τύχη τοῦ κόσμου λέγοντας: «Καὶ τώρα δε γυρίσουμε στὰ σοβαρὰ πράγματα», θέλοντας νὰ μιλήσει γιὰ τὰ μυθιστορηματὰ του. Ἡ διάθεσι φυγῆς δὲ φτάνει γιὰ νὰ ἐξη-

γήσει την αναμφισβήτητη έλξη του μυθιστορηματικού κόσμου, την έπιμονή μας να παίρνουμε στα σοβαρά τους αναρίθμητους μύθους που μας προσφέρει εδώ και δυο αιώνες ή μεγαλοφυα των μυθιστοριογράφων. Η μυθιστορηματική δραστηριότητα προϋποθέτει βέβαια κάποιο είδος άρνησης της πραγματικότητας. Άλλά αυτή ή άρνηση δέν είναι άπλή φυγή. Πρέπει μήπως να τή δούμε σάν προσπάθεια αποχώρησης μιās μεγάλης ψυχής που απογοητευμένη, σύμφωνα με τó Χέγκελ, δημιουργεί ένα δικό της τεχνητό κόσμο που βασιλεύει μόνο ή ήθική. Κι όμως τó έπαγωγικό μυθιστόρημα βρίσκει άρκετά μακριά από τή μεγάλη λογοτεχνία. Και τó καλύτερο άπ' τά αισθηματικά μυθιστορήματα, τó «Παύλος και Βιργινία», έργο που πραγματικά ξεχειλίζει θλίψη, δέν προσφέρει τίποτα τó παρηγορητικό.

Η αντίφαση είναι αυτή: ó άνθρωπος αρνείται τόν κόσμο τέτοιον που είναι, χωρίς και να δέχεται να τού ξεφύγει. Οί άνθρωποι αγαπούν πραγματικά τόν κόσμο και οί περισσότεροι άπ' αυτούς δέ θέλουν καθόλου να τόν αφήσουν. Μακριά από τó να έπιθυμούν να τόν ξεχάσουν, υποφέρουν που δέν τόν κατέχουν όσο πρέπει, παράξενοι πολίτες τού κόσμου, έξορισμένοι από τήν ίδια τους τήν πατρίδα. Έκτός από κάποιες άστραφτερές στιγμές πληρότητας, κάθε πραγματικότητα μένει γι' αυτούς άνολοκλήρωτη. Οί πράξεις τους χάνονται μέσα σε άλλες πράξεις και έπιστρέφουν για να τούς κρίνουν κάτω από αναπάντεχα πρόσωπα, γλιστρούν σάν τó νερό τού Τάνταλου σ' ένα άγνωστο άκόμα βάραθρο. Να γνωρίσουν τó βάραθρο, να κυριαρχήσουν στο ρεύμα τού ποταμού, να νοιώσουν τέλος τή ζωή σάν πεπρωμένο, αυτή είναι ή πραγματική τους νοσταλγία πάνω στην άπέραντη πατρίδα τους. Άλλά αυτό τó δραμα που, με τή γνώση τουλάχιστο, θά τούς συμφιλίωνε με τούς έαυτούς τους, μπορεί να φανερωθεί, αν ποτέ φανερώνεται, μόνο σε μιá φευγαλέα στιγμή, τή στιγμή τού θανάτου: δια τελειώνουν εκεί. Για να υπάρξει κανείς μιá φορά στον κόσμο, πρέπει να μην υπάρχει ποτέ πιά για πάντα.

Άπό δω ξεκινάει αυτή ή φοβερή ζήλεια που έχουν με-

ρικοί άνθρωποι για τη ζωή των άλλων. Βλέποντας αυτές τις υπάρξεις από τα έξω, τους δίνουμε μια συνοχή και μια έννοτητα που δεν μπορούν να έχουν στην πραγματικότητα, αλλά που είναι καταφανείς στον παρατηρητή. Βλέπει μόνο την κορυφογραμμή αυτών των υπάρξεων, χωρίς να συνειδητοποιεί τη λεπτομέρεια που τις φθείρει. Τότε κάνουμε τέχνη πάνω σ' αυτές τις υπάρξεις. Με στοιχειώδη τρόπο τις κάνουμε μυθιστόρημα. Μ' αυτή την έννοια καθένας προσπαθεί να κάνει τη ζωή του ένα έργο τέχνης. Θέλουμε να διαρκεί η αγάπη και ξέρουμε πώς δε διαρκεί. Κι αν ακόμα από ένα θαύμα διαρκούσε μια δλόκληρη ζωή, και πάλι θα ήταν ανολοκλήρωτη. Ίσως, στην άκρεια αυτή ανάγκη διάρκειας, να καταλαβαίναμε καλύτερα το γήινο πόνο, αν ξέραμε πώς είναι αιώσιος. Φαίνεται πώς οι μεγάλες ψυχές φοβούνται λιγότερο τον πόνο και περισσότερο το γεγονός ότι δε διαρκεί. Άφου δεν υπάρχει ατέλειωτη ευτυχία, ένας διαρκής πόνος θα μπορούσε να γίνει πεπρωμένο. Άλλά δεν είναι έτσι, και τα χειρότερα δάσανά μας θα σταματήσουν μια μέρα. Ένα πρωί, ύστερα από τόση απελπισία, μια ακατανίκητη λαχτάρα για ζωή θα μᾶς μάθει πώς διατέλειωσαν και πώς ο πόνος δεν έχει νόημα όπως κι η ευτυχία.

Το αίσθημα κατοχής δεν είναι παρά μια άλλη μορφή της επιθυμίας διάρκειας. Αυτό προκαλεί το ανίσχυρο παραλήρημα του έρωτα. Καμιά ύπαρξη, ακόμα κι η πιο αγαπημένη, εκείνη που ανταποκρίνεται με τον πληρέστερο τρόπο, δε μᾶς ἀνήκει ποτέ δλοκληρωτικά. Πάνω στην ακαρδη γη, όπου οι έραστές πεθαίνουν χωρισμένοι καμιά φορά και γεννιούνται πάντα μακριά ο ένας από τον άλλο, η απόλυτη κατοχή μᾶς ύπαρξης, η τέλεια επικοινωνία μ' αυτή σ' δλη τη ζωή, είναι μια άπραγματοποίητη απαίτηση. Η επιθυμία κατοχής είναι τόσο ακόρεια, που μπορεί να επιζητήσει και από τον ίδιο τον έρωτα. Τότε αγάπη σημαίνει να κάνεις άγνο αυτό που αγαπάς. Ο μοναχικός, άπατημένος έραστής δεν ύποφέρει τόσο γιατί δεν τον αγαπούν πιά, όσο γιατί ξέρε: πώς ο άλλος μπορεί και πρέπει ν' αγαπά ακόμη. Στο τέλος κάθε άνθρωπος, σπαραγμένος από το δυνατό πόθο διάρκειας

καί κατοχής, επιθυμεί για τις υπάρξεις που αγάπησε τη στείρωση ή το θάνατο. Αυτό είναι η αληθινή εξέγερση. Έκείνοι που δε ζήτησαν ούτε για μια μέρα την απόλυτη παρθενιά των υπάρξεων και του κόσμου, εκείνοι που δεν έτρεμαν από νοσταλγία και αδυναμία μπροστά στο αδύνατο Ικανοποίησης αυτής της επιθυμίας, εκείνοι που ένοιωθαν συνεχώς τη νοσταλγία του απόλυτου και που δεν καταστράφηκαν προσπαθώντας ν' αγαπήσουν ανθρώπινα, δεν μπορούν να καταλάβουν την πραγματικότητα της εξέγερσης και την καταστροφική της μανία. Άλλα οι υπάρξεις ξεφεύγουν πάντα και τους ξεφεύγουμε και μεις' δεν έχουν σταθερά περιγράμματα. Από αυτή την άποψη, η ζωή δεν έχει στύλ. Μοιάζει σά μια κίνηση που τρέχει πίσω από τη μορφή της χωρίς να τη βρίσκει ποτέ. Ο άνθρωπος, έτσι διχασμένος, αναζητά μάταια τη μορφή που θα του καθόριζε τα όρια, ανάμεσα στα όποια θα ήταν βασιλιάς. Άς αποχτήσει τη μορφή του έστω κι ένα μόνο ζωντανό πλάσμα σε τουτον τον κόσμο και τότε ο κόσμος θα νοιώσει την αγάπη!

Τέλος δεν υπάρχει ύπαρξη που, πέρα από ένα στοιχειώδες επίπεδο συνείδησης, να μην επιδιόχεται σά μια εξαντλητική αναζήτηση των τύπων και της συμπεριφοράς που θα έδιναν στην ύπαρξή του την ενότητα που της λείπει. Ο δανδής με το «φαίνεσθαι» κι ο επαναστάτης με το «πράττειν» ζητούν την ενότητα για να υπάρχουν και μάλιστα για να υπάρχουν σ' αυτόν τον κόσμο. Όπως σ' εκείνους τους άθλιους δεσμούς του πάθους που έπιζούν καμιά φορά για πολύ καιρό, γιατί ένας από τους δυο συντρόφους περιμένει να βρει τη λέξη, τη χειρονομία ή την κατάσταση που θα έκαναν την περιπέτειά του μια τελειωμένη και διαμορφωμένη ιστορία, ο καθένας μας δημιουργεί ή προτείνει στους άλλους την τελική λέξη. Δεν αρκεί να ζει κανείς, χρειάζεται κι ένα πεπρωμένο περιμένοντας το θάνατο. Είναι λοιπόν σωστό να πούμε πως ο άνθρωπος έχει την ιδέα ενός κόσμου καλύτερου απ' αυτόν. Άλλα καλύτερος δε σημαίνει διαφορετικός, σημαίνει ένοποιημένος. Αυτός ο πυρετός που ύψώνει την ψυχή πάνω από ένα κόσμο διαλυμένο, από τον όποιο όμως δεν μπορεί ν' αποχωριστεί

δριστικά, είναι ο πυρετός της ενότητας. Δέ βρίσκει διέξοδο σέ μιά μέτρια φυγή, αλλά στήν πιό πεισματική διεκδίκηση. Θρησκεία ή Έγκλημα, κάθε ανθρώπινη προσπάθεια υπακούει τελικά σ' αυτή τήν παράλογη επιθυμία και Ισχυρίζεται πώς θα δώσει στή ζωή τή μορφή πού δέν έχει. Ή ίδια κίνηση πού μπορεί νά οδηγήσει στή λατρεία του ούρανοῦ ή τήν καταστροφή του ανθρώπου, οδηγεί επίσης και στή μυθιστορηματική δημιουργία, πού παίρνει κι αυτή τήν ίδια σοβαρότητα.

Πραγματικά τί είναι τό μυθιστόρημα, αν όχι αυτός ο κόσμος όπου ή πράξη βρίσκει τή μορφή της, όπου προφέρονται οί λέξεις του τέλους, όπου οί υπάρξεις δίνονται στίς υπάρξεις και κάθε ζωή παίρνει τό πρόσωπο τό πεπρωμένου;¹ Ο κόσμος του μυθιστορήματος είναι ή διάρθωση τούτου του κόσμου σύμφωνα μέ τή βαθιά επιθυμία του ανθρώπου. Γιατί πρόκειται άκριβώς για τόν ίδιο κόσμο. Ο πόνος είναι ο ίδιος, όπως και τό φέμα και ο έρωτας. Οί ήρωες έχουν τή γλώσσα μας, τίς αδυναμίες μας, τίς δυνάμεις μας. Ο κόσμος τους δέν είναι ούτε πιό ώραιος ούτε πιό καλά χτισμένος από τό δικό μας. Άλλά αυτοί φτάνουν μέχρι τό τέρμα του πεπρωμένου τους και δέν υπάρχουν πιό συναρπαστικοί ήρωες από εκείνους πού φτάνουν μέχρι τά άκρα του πάθους τους, όπως ο Κιρίλωφ κι ο Σταθρόγκιν, ή Κυρία Γκρασλέν, ο Ζυλιέν Σορέλ ή ο Πρίγκιπας ντέ Κλέβ. Έδώ χάνουμε τό μέτρο τους γιατί εκείνοι τελειώνουν αυτό πού δέν ολοκληρώνουμε ποτέ.

Ή κυρία Λαφαγιέτ έβγαλε τήν «Πρίγκιπισσα ντέ Κλέβ» από τήν πιό συγκλονιστική έμπειρία της. Είναι δπωσδήποτε ή κ. ντέ Κλέβ αλλά και δέν είναι καθόλου αυτή. Ποῦ βρίσκεται ή διαφορά; Ή διαφορά βρίσκεται στοδτι ή κ. Λαφαγιέτ δέν μπήκε στοδ μοναστήρι και δτι κανένας γύρω της δέν πέθανε από άπελπισία. Δέν υπάρχει άμφιβολία για τό δτι έζησε τίς σπαραχτικές στιγμές αυτού του μοναδικού έ-

1. Ακόμα και αν τό μυθιστόρημα εκφράζει μόνο τή νοσταλγία, τήν άπελπισία, τό άνολοκλήρωτο, και τότε πάλι δημιουργεί τή μορφή και τή σωτηρία. Ονομάζοντας τήν άπόγνωση, τήν ξεπερνάς. Λογοτεχνία της άπόγνωσης είναι μιά άντιφατική όρολογία.

ρωτα. Ἄλλὰ ἡ τελευταία του πράξη δὲν παίχτηκε, ἡ κυρία Λαφαγιέτ ἐξῆσε μετὰ ἀπ' αὐτόν, τὸν προέκτεινε σταματώντας νὰ τὸν ζεῖ καὶ τέλος κανένας, οὔτε κι ἡ Ἰδία, δὲ θὰ γνῶριζε τὴν πορεία του ἂν δὲν τὴν εἶχε χαράξει ἐκεῖνη μὲ τὴ γυμνὴ καμπύλη μιᾶς ἀψευγάδιαστης γλώσσας. Καὶ δὲν ὑπάρχει πιδ ὠραία καὶ πιδ ρομαντικὴ ἱστορία ἀπὸ τὴν περιπέτεια τῆς Σοφίας Τόνσκα καὶ τοῦ Καζιμίρ στὶς «Πλειάδες» τοῦ Γκομπινώ. Ἡ Σοφία, ὠραία κι αἰσθαντικὴ γυναίκα, πού μᾶς θυμίζει τὴν ἐξομολόγησιν τοῦ Σταντάλ, «μόνο οἱ γυναῖκες μὲ ἰσχυρὸ χαρακτήρα μποροῦν νὰ μὲ κάνουν εὐτυχισμένο», ἀναγκάζει τὸν Καζιμίρ νὰ τῆς ὁμολογήσῃ τὸν ἔρωτά του. Συνηθισμένη νὰ τὴν ἀγαποῦν, ἀνυπομονεῖ μπροστὰ σ' αὐτόν πού τὴ βλέπει κάθε μέρα, ἀλλὰ πού δὲν ξεφεύγει ποτὲ ἀπὸ μιὰ ἐκνευριστικὴ γαλήνη. Ὁ Καζιμίρ ὁμολογεῖ πραγματικὰ τὸν ἔρωτά του ἀλλὰ μὲ τὸ ὕφος μιᾶς νομικῆς ἐκθεσης. Τὴν ἔχει μελετήσει, τὴν ξέρει ὅσο καὶ τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ του κι εἶναι βέβαιος πὼς ἡ ἀγάπη του — πού χωρὶς αὐτὴ δὲν μπορεῖ νὰ ζήσει — δὲν ἔχει μέλλον. Ἀποφασίζει λοιπὸν νὰ τῆς μιλήσῃ, μαζὶ μὲ τὴν ἀγάπη του, καὶ γιὰ τὴ ματαιότητά της, νὰ τῆς χαρίσῃ τὴν περιουσία του — ἐκεῖνη εἶναι πλούσια κι ἔτσι ἡ πράξις αὐτὴ δὲν ἔχει σοβαρὰς συνέπειες — ζητώντας της νὰ τοῦ ἐξασφαλίσῃ ἕνα πολὺ ταπεινὸ ἐπίδομα, πού θὰ τοῦ ἐπιτρέπει νὰ μένει σ' ἕνα προάστιο μιᾶς πόλης διαλεγμένης στὴν τύχη (θὰ εἶναι ἡ Βίλνα) καὶ ἐκεῖ νὰ περιμένῃ τὸ θάνατο μέσα στὴ φτώχεια. Ὁ Καζιμίρ ἀναγνωρίζει ἄλλωστε ὅτι ἡ ἰδέα νὰ δέχεται ἀπὸ τὴ Σοφία αὐτὸ πού τοῦ χρειάζεται γιὰ νὰ ζεῖ, ἀποτελεῖ μιὰ παραχώρησιν στὴν ἀνθρώπινη ἀδυναμία, τὴ μοναδικὴ πού θὰ ἐπιτρέψῃ στὸν ἑαυτὸ του: νὰ τῆς στέλνῃ τότε - τότε ἕνα λευκὸ χαρτί σ' ἕνα φάκελο ὅπου θὰ γράφῃ τὸ ὄνομα Σοφία. Ἡ Σοφία δέχτηκε, ἀπὸ πρῶτα ἔδειξε ἀγανακτισμένη, ὕστερα ταραγμένη καὶ μετὰ μελαγχολικὴ. Ὅλα θὰ γίνουν τελικὰ ὅπως εἶχε προβλέψῃ ὁ Καζιμίρ. Θὰ πεθάνῃ στὴ Βίλνα ἀπὸ τὸ καταθλιπτικὸ πάθος του. Τὸ μυθιστορηματικὸ ἔχει ἔτσι τὴ λογικὴ του. Μιὰ ὠραία ἱστορία δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ χωρὶς αὐτὴ τὴν ἀτάραχην διάρκειαν, πού δὲν ὑπάρχει ποτὲ στὶς καταστάσεις

πού ζούμε, αλλά πού συναντάμε, ξεκινώντας από την πραγματικότητα, στα πετάγματα του ονείρου. Ήν ὁ Γκομπινὼ εἶχε πάει στὴ Βίλνα, θὰ εἶχε βαρεθεῖ καὶ θὰ εἶχε ξαναφύγει ἢ θὰ προσπαθοῦσε νὰ βρεῖ ἐκεῖ τὴν ἀνεσὴ του. Ἄλλὰ ὁ Καζιμίρ δὲ γνώρισε τὴν ἐπιθυμία τῆς ἀλλαγῆς καὶ τίς μέρες τῆς γιαιτρείας. Φτάνει μέχρι τὰ ἄκρα, ὅπως ὁ Χήθκλιφ, πού εὐχεται νὰ ξεπεράσει ἀκόμα καὶ τὸ θάνατο γιὰ νὰ φτάσει μέχρι τὴν κόλαση.

Νὰ λοιπὸν ἕνας κόσμος φανταστικός, φτιαγμένος ὅμως εἶσαι πού νὰ διορθῶνει αὐτὸν πού ὑπάρχει, ἕνας κόσμος ὅπου ὁ πόνος μπορεῖ, ἂν θέλει, νὰ διαρκέσει μέχρι τὸ θάνατο, ὅπου τὰ πάθη δὲν εἶναι ποτὲ ἀφηρημένα, ὅπου οἱ ὑπάρξεις κυριεύονται ἀπὸ ἔμμονες ἰδέες καὶ εἶναι πάντα παρούσες ἢ μιὰ στὴν ἄλλη. Ὁ ἄνθρωπος δίνει ἐπιτέλους στὸν ἑαυτὸ του τὴ μορφή καὶ τὰ σύνορα τῆς γαλήνης, πού κυνηγᾷ μάταια στὴ ζωὴ του. Τὸ μυθιστόρημα κατασκευάζει ἕνα πετρωμένο σὰ μέτρα τοῦ ἥρωα. Ἔτσι συναγωνίζεται τὴν πλάση καὶ θριαμβεῖ προσωρινὰ πάνω στὸ θάνατο.

Μιὰ λεπτομερειακὴ ἀνάλυση τῶν πιὸ διάσημων μυθιστορημάτων θὰ ἔδειχνε, ἀπὸ διαφορετικὴ προοπτικὴ κάθε φορά, πὼς ἡ οὐσία τοῦ μυθιστορήματος εἶναι αὐτὴ ἡ συνεχῆ διόρθωση, πού κάνει πάντα πρὸς τὴν ἴδια ἔννοια ὁ καλλιτέχνης στὶς ἐμπειρίες τῆς ζωῆς του. Χωρὶς νὰ εἶναι ἠθικὴ ἢ καθαρὰ τυπικὴ αὐτὴ ἡ διόρθωση, ἔχει σὰν πρωταρχικὸ τῆς σκοπὸ τὴν ἐνότητα καὶ ἐκφράζει μιὰ μεταφυσικὴ ἀνάγκη. Τὸ μυθιστόρημα γίνεται, σ' αὐτὸ τὸ ἐπίπεδο, μιὰ νοητικὴ ἀσκηση στὴν ὑπηρεσία μιᾶς νοσταλγικῆς ἢ ἐπαναστατημένης εὐαισθησίας. Θὰ μπορούσαμε νὰ μελετήσουμε αὐτὴ τὴν ἀναζήτηση ἐνότητας στὸ γαλλικὸ μυθιστόρημα ἀνάλυσης καὶ στὸ Μέλδιλ, τὸν Μπαλζάκ, τὸ Ντοστογιέφσκι ἢ τὸν Τολστόι. Ἄλλὰ μιὰ σύντομη σύγκριση ἀνάμεσα σὲ δυὸ προσπάθειες πού βρίσκονται σ' ἄκρα ἀντίθετα τοῦ κόσμου τοῦ μυθιστορήματος, τὴ δημιουργία τοῦ Προύστ καὶ τὸ ἀμερικάνικο μυθιστόρημα τῶν τελευταίων χρόνων, θὰ εἶναι ἀρκετὰ διαφωτιστικὴ γιὰ τὸ θέμα μας.

Τὸ ἀμερικάνικο μυθιστόρημα ... εἶναι νὰ ἀνακαλύψει τὴν ἐνότητα τοῦ ἀνθρώπου, περιορίζοντας τὸν ἄνθρωπο εἰτε στὰ στοιχειώδη εἴτε στὶς ἐξωτερικὲς ἀντιδράσεις του καὶ στὴ συμπεριφορά του. Δὲ διαλέγει ἓνα αἰσθημα ἢ ἓνα πάθος γιὰ νὰ δώσει τὴν καλύτερη πλευρὰ του, ὅπως στὰ κλασικὰ μυθιστορήματα. Ἄρνιεται τὴν ἀνάλυση, τὴν ἀναζήτηση ἐνὸς βασικοῦ ψυχολογικοῦ κινήτρου ποῦ θὰ ἐξηγοῦσε τὴ συμπεριφορά τοῦ ἥρωα. Γι' αὐτὸ ἡ ἐνότητα αὐτοῦ τοῦ μυθιστορηματος εἶναι μόνο φωτιστικὴ ἐνότητα. Ἡ τεχνικὴ του θρίσκειται στὴν περιγραφή τῶν ἀνθρώπων ἐξωτερικὰ καὶ στὶς πρὸς ἀδιάφορες κινήσεις τους, στὴν ἀσχολίαστη μεταφορὰ τῶν διαλόγων τους καὶ μὲ τὶς ἐπαναλήψεις τους ἀκόμα,¹ στὴν ἀντιμετώπιση τῶν ἀνθρώπων σὰ νὰ ὀρίζονται μόνο ἀπὸ τὶς καθημερινὲς αὐτόματες ἐνέργειές τους. Ἔτσι λοιπόν, στὸ μηχανιστικὸ αὐτὸ ἐπίπεδο, οἱ ἄνθρωποι μοιάζουν μεταξύ τους καὶ ἔτσι ἐξηγεῖται αὐτὸς ὁ περίεργος κόσμος, ὅπου τὰ πρόσωπα μποροῦν νὰ βροῦν τὰ ἀνταλλακτικὰ τους ἀκόμα καὶ στὰ φυσικὰ τους χαρακτηριστικὰ. Τούτῃ ἡ τεχνικὴ ὀνομάστηκε ρεαλιστικὴ μόνο ἀπὸ παρεξήγηση. Γιατί, ἐκτὸς ποῦ ὁ ρεαλισμὸς στὴν τέχνη εἶναι, ὅπως θὰ δοῦμε, μιὰ ἔννοια ἀκατανόητη, εἶναι φανερὸ πὺς αὐτὴ ἡ μυθιστορηματικὴ δημιουργία δὲν ἔχει σὰ στόχο τὴν καθαρὴν καὶ ἀπλὴν ἀναπαράσταση τῆς πραγματικότητος, ἀλλὰ τὸ πρὸς αὐθαίρετο στυλιζάρισμά της. Ξεκινᾷ ἀπὸ ἓναν ἀκρωτηριασμὸ, καὶ μάλιστα θεληματικὸ ἀκρωτηριασμὸ τοῦ πραγματικοῦ. Ἡ ἐνότητα ποῦ πετυχαίνει μ' αὐτὸν τὸν τρόπο εἶναι ἐκφυλισμένη ἐνότητα, μιὰ ἰσοπέδωση τῶν ὄντων καὶ τοῦ κόσμου. Φαίνεται ὅτι, γι' αὐτοὺς τοὺς μυθιστοριογράφους, ἡ ἐσωτερικὴ ζωὴ εἶναι ἐκεῖνη ποῦ στερεῖ τὴν ἐνότητα ἀπὸ τὶς ἀνθρώπινες πράξεις καὶ ποῦ κάνει μεγαλύτερη τὴν ἀπόσταση ἀνάμεσα στοὺς

1. Πρόκειται φυσικὰ γιὰ τὸ «σκληρὸ» μυθιστόρημα τῶν δεκαετιῶν τοῦ 1930· καὶ 1940 καὶ ὄχι γιὰ τὴ θαυμαστὴ ἀμερικάνικη ἀνθησιὸν τοῦ 19ου αἰῶνα.

2. Ἀκόμα καὶ στὸ Φώκνερ, τὸ μεγάλο συγγραφέα αὐτῆς τῆς γενιᾶς, ὁ ἐσωτερικὸς μονόλογος ἀποδίνει μόνο τὸ ἐξωτερικὸ περίκλυμμα τῆς σκέψης.

άνθρωπους. Αὐτὴ ἢ ὑπόψια εἶναι κάπως δικαιολογημένη. Ἄλλὰ ἡ ἐξέγερση, πού θρίσκειται στὴν πηγὴ αὐτῆς τῆς τέχνης, μπορεῖ νὰ ἱκανοποιηθεῖ κατασκευάζοντας τὴν ἐνότητα μ' αὐτὴ τὴν ἐσωτερικὴ πραγματικότητα κι ὄχι μὲ τὴν ἀρνησὴ τῆς. Ἄν τὴν ἀρνηθεῖ ὀλοκληρωτικά, θὰ εἶναι σὰ ν' ἀναφέρεται σ' ἕνα φανταστικὸ ἄνθρωπο. Τὸ μαῦρο μυθιστόρημα εἶναι καὶ ρόδινο γιατί ἔχει τὴν ἴδια τυπικὴ ματαιοδοξία. Εἶναι δημιουργικὸ κι αὐτό, μὲ τὸν τρόπο του.¹ Ἡ ζωὴ τῶν σωματίων, ἀπομονωμένη, παράγει κατὰ παράδοξο τρόπο ἕναν ἀδικαιολόγητο καὶ ἀφηρημένο κόσμο, πού τὸν ἀρνιέται κι αὐτὸν σταθερὰ ἢ πραγματικότητα. Αὐτὸ τὸ ἀποκαθαρμένο ἀπὸ ἐσωτερικὴ ζωὴ μυθιστόρημα, ὅπου οἱ ἄνθρωποι φαίνονται σὰ νὰ θεῶνται πίσω ἀπὸ ἕνα τζάμι, καταλήγει λογικὰ νὰ εἰσάγει στὸ προσκῆνιο τὸ παθολογικὸ, ἀφοῦ σὰ μοναδικὸ θέμα του ἔχει τὸ θεωρούμενο σὰ μέσον ἄνθρωπο. Ἔτσι καταλαβαίνουμε τὸ σημαντικὸ ἀριθμὸ τῶν «ἀθῶων» πού χρησιμοποιοῦνται σ' αὐτὸν τὸν κόσμο. Ὁ ἀθῶος εἶναι τὸ ἰδανικὸ θέμα μιᾶς τέτοιας προσπάθειας ἀφοῦ ὀρίζεται, ὀλόκληρος, ἀπὸ τὴ συμπεριφορὰ του μόνο. Εἶναι τὸ σύμβολο αὐτοῦ τοῦ ἀπελπιστικοῦ κόσμου, ὅπου δυστυχημένα αὐτόματα ζοῦν τὴν πιὸ μηχανικὴ συνοχὴ πού ὑπάρχει καὶ πού οἱ Ἄμερικάνοι συγγραφεῖς ὕψωσαν ἀπέναντι στὸ σύγχρονο κόσμο σὰ μιὰ φλογερὴ ἀλλὰ στεῖρα διαμαρτυρία.

Ὅσο γιὰ τὸν Προύστ, προσπάθειά του ἦταν, ξεκινώντας ἀπὸ τὴν πραγματικότητα καὶ τὴν ἐπίμονη παρατήρησή της, νὰ δημιουργήσῃ ἕναν κλειστὸ, ἀναντικατάστατο κόσμο, πού ν' ἀνήκει μόνο σ' αὐτὸν καὶ νὰ ἐκφράζῃ τὴ νίκη του ἐνάντια στὴ φυγὴ τῶν πραγμάτων καὶ τὸ θάνατο. Ἄλλὰ τὰ μέσα του εἶναι διαφορετικά. Εἶναι πρῶτ' ἀπ' ὅλα μιὰ ἀρμονικὴ ἐπιλογή, μιὰ σχολαστικὴ συλλογὴ τῶν καλύτερων στιγμῶν πού θὰ διαλέξῃ ὁ συγγραφέας ἀπὸ τὸ πιὸ μυστικὸ παρελθόν του. Μεγάλες νεκρὲς ἐκτάσεις ἀποδιώχονται ἔτσι ἀ-

1. Ὁ Μπερνάρντὲν ντὲ Σαιν Πιέρ καὶ ὁ μαρκήσιος ντὲ Σάντ εἶναι οἱ πρωτοπόροι τοῦ μυθιστορήματος προπαγάνδας μὲ διαφορετικὸ τρόπο ὁ καθένας.

πό τή ζωή, γιατί δέν άφησαν τίποτα στή μνήμη. "Αν ο κόσμος του άμερικάνικου μυθιστορήματος είναι ο κόσμος των ανθρώπων χωρίς μνήμη, ο κόσμος του Προύστ είναι μόνο μνήμη. Άλλά πρόκειται για τήν πιο δύσκολη κι άπαιτητική μνήμη, αυτή που άρνιέται τo σκόρπισμα του κόσμου τέτοιου που είναι και που μέσα από ένα λησμονημένο άρωμα ξαναβρίσκει τo μυστικό ενός νέου κι ενός παλιού κόσμου. "Ο Προύστ διαλέγει τήν έσωτερική ζωή και δ,τι πιο έσωτερικό υπάρχει σ' αυτή, αντί γι' αυτό που ξεχνιέται μέσα στο πραγματικό, δηλαδή τo μηχανικό, τόν τυφλό κόσμο. Άλλά με τo ν' άπαρνιέται έτσι τo πραγματικό, δέν άρνιέται τήν ύπαρξή του. Δέν κάνει τo ανάλογο με τo άμερικάνικο μυθιστόρημα σφάλμα νά καταργήσει τo μηχανικό. Άντίθετα, συγκεντρώνει σέ μιá ανώτερη ένότητα τή χαμένη ανάμνηση και τήν αίσθηση τής στιγμής, τo πόδι που σκοντάφτει και τις εύτυχισμένες, παλιές μέρες.

Είναι δύσκολο νά γυρίσει κανείς στον τόπο τής εύτυχίας και τής νιότης. Τά δλάνθιστα κορίτσια γελούν και παίζουν αιώνια μπροστά στή θάλασσα, αλλά εκείνος που τά κοιτάει χάνει σιγά - σιγά τo δικαίωμα νά τ' άγαπά, όπως και κείνες που άγάπησε χάνουν τή δύναμη νά είναι άγαπημένες. Αυτή είναι ή μελαγχολία του Προύστ. "Ήταν άρκετά ισχυρή μέσα του για νά κάνει νά ξεπηδήσει μιá άρνηση δλης τής ύπαρξης. Άλλά ταυτόχρονα ή άγάπη για τά πρόσωπα και τo φως τόν έδενε με τούτο τόν κόσμο. Δέ δέχτηκε νά πάνε χαμένες για πάντα οι εύτυχισμένες διακοπές. Άνέλαβε νά τις ξαναπλάσει και νά δείξει, ενάντια στο θάνατο, πώς τo παρελθόν ξαναβρισκόταν στήν άκρη του χρόνου μέσα σ' ένα άφθαρτο παρόν, πιο πλούσιο και πιο άληθινό άπ' δ,τι στήν άρχή. "Η ψυχολογική ανάλυση του «Χαμένου Χρόνου» δέν είναι λοιπόν παρά ένα ισχυρό μέσο. Τo πραγματικό μεγαλειο του Προύστ βρίσκεται στο δ,τι έγραψε τo «Χρόνο που βρέθηκε ξανά», όπου συναρμολογεί ένα διαλυμένο κόσμο και τo δίνει νόημα ακόμα και στο επίπεδο του διχασμού. "Η δύσκολη νίκη του, στις παραμονές του θανάτου, ήταν πώς μπόρεσε νά θγάλει από τήν ακατάπαυστη φυγή των μορφών τά συνταραχτικά

σύμβολα της ενότητας των ανθρώπων μόνο με την ανάμνηση και τη νόηση. Ἡ πιὸ βέβαιη πρόκληση ἑνὸς τέτοιου ἔργου ἀπέναντι στὴν πλάση εἶναι τὸ ὅτι παρουσιάζεται ὡς ἓνα σύνολο, ὡς ἓνας κλειστός, ἐνοποιημένος κόσμος. Αὐτὸ χαρακτηρίζει τὰ ἔργα ποὺ δὲν μεταινώνουν.

Πολλοὶ εἶπαν πῶς ὁ κόσμος τοῦ Προύστ εἶναι ἓνας κόσμος χωρὶς Θεό. Ἐὰν ἀληθεύει αὐτό, δὲν οφείλεται στὸ γεγονός ὅτι στὸν κόσμο αὐτὸ δὲ γίνεται ποτὲ κουθέντα γιὰ τὸ Θεό, ἀλλὰ γιατί αὐτὸς ὁ κόσμος φιλοδοξεῖ νὰ εἶναι μιὰ κλειστὴ τελειότητα καὶ νὰ δώσει στὴν αἰωνιότητα τὸ πρόσωπο τοῦ ἀνθρώπου. «Ὁ χρόνος ποὺ βρέθηκε ξανά» φιλοδοξεῖ νὰ εἶναι ἡ αἰωνιότητα χωρὶς Θεό. Τὸ ἔργο τοῦ Προύστ παρουσιάζεται ἔτσι ὡς μιὰ ἀπὸ τίς πιὸ μεγάλες καὶ πιὸ σημαντικὲς ἐνέργειες τοῦ ἀνθρώπου ἐνάντια στὴ θνητὴ του φύση. Ἀπέδειξε πῶς ἡ τέχνη τοῦ μυθιστορήματος ξανακάνει τὴν ἴδια τὴ δημιουργία, τέτοια ποὺ μᾶς ἐπιβάλλεται καὶ τέτοια ὅπως τὴν ἀρνιόμαστε. Αὐτὴ ἡ τέχνη, σύμφωνα μὲ μιὰ ἀποψή της, εἶναι ἡ προτίμηση τοῦ πλάσματος ἀπὸ τὸν πλάστη του. Ἀλλὰ, ἂν τὴν ἐξετάσουμε ἀκόμα πιὸ βαθιά, συνδέεται μὲ τὴν ὁμορφιὰ τοῦ κόσμου ἢ μὲ τὰ πλάσματα ἐνάντια στὶς δυνάμεις τοῦ θανάτου καὶ τῆς λησμονιάς. Ἐτσι ἡ ἐξέγερσή της εἶναι δημιουργικὴ.

Ἐξέγερση καὶ ὄφος

Μὲ τὸν τρόπο ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ καλλιτέχνης τὴν πραγματικότητα, ἐπιθεβαιώνει τὴ δύναμή του ἀρνήσης. Ἀλλὰ αὐτὸ ποὺ κρατᾷ ἀπ' τὸ πραγματικὸ στὸν κόσμο ποὺ δημιουργεῖ, φανερώνει τὴ συναίνεσή του γιὰ ἓνα τουλάχιστο μέρος τῆς πραγματικότητας ποὺ βγάζει ἀπὸ τὴ σκιά τοῦ γίγνεσθαι γιὰ νὰ τὸ προβάλει στὸ φῶς τῆς δημιουργίας. Ὅταν ἡ ἀρνήση εἶναι τέλεια, ἡ πραγματικότητα ἀπορρίπτεται στὸ σύνολο τῆς κι ἔχουμε ἔργα καθαρὰ φορμαλιστικά. Ἐὰν, ἀντίθετα,

ὁ καλλιτέχνης, γιὰ λόγους συνήθως ξένους πρὸς τὴν τέχνη, διαλέγει νὰ ἐξυμνήσῃ τὴν ὠμὴν πραγματικότητα, τότε ἔχουμε τὸ ρεαλισμὸ. Στὴν πρώτη περίπτωση, τὸ πρωτόγονο ρεῦμα δημιουργίας, ὅπου ἐξέγερση καὶ συναίνεση, κατάφαση καὶ ἀρνηση εἶναι στενὰ δεμένα, ἀκρωτηριάζεται σὲ ὄφελος μόνο τῆς ἀρνησης. Τότε ἐκδηλώνεται ἡ φορμαλιστικὴ φυγὴ ποὺ τὰ πολλὰ τῆς δείγματα ἔχουν πλημμυρίσει τὴν ἐποχὴ μας καὶ ποὺ εἶναι προφανῆς ἡ μηδενιστικὴ τῆς προέλευση. Στὴ δευτέρῃ περίπτωση ὁ καλλιτέχνης ἰσχυρίζεται πῶς θὰ δώσει στὸν κόσμον τὴν ἐνότητά του, ἀφαιρώντας του κάθε προνομιακὴ προοπτικὴ. Μ' αὐτὴ τὴν ἔννοια ὁμολογεῖ τὴν ἀνάγκη μιᾶς ἔστω ἐκφυλισμένης ἐνότητας. Ἀλλὰ ἔτσι παραιτεῖται ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ του πρόθεση τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας. Γιὰ ν' ἀρνηθεῖ καλύτερα τὴ σχετικὴ ἐλευθερία τῆς δημιουργικῆς συνείδησης, ὑποστηρίζει τὴν ἀμεση δλότητα τοῦ κόσμου. Ἡ δημιουργικὴ πράξις ἀρνίεται τὸν ἑαυτὸ τῆς στὰ δυὸ αὐτὰ εἶδη ἔργων. Στὴν ἀρχὴ ἀρνιόταν μόνο μιὰ ὄψη τῆς πραγματικότητας ἐνῶ ταυτόχρονα δεχόταν μιὰ ἄλλη. Ὅταν φτάσει στὸ σημεῖο ν' ἀπορρίψει τὴν πραγματικότητα στὸ σύνολό τῆς ἢ νὰ δέχεται μόνο αὐτὴ, μηδενίζεται κάθε φορά στὴν ἀπόλυτη ἀρνηση ἢ τὴν ἀπόλυτη κατάφαση. Στὸ αἰσθητικὸ πλάνο αὐτὴ ἡ ἀνάλυση συναντιέται, ὅπως βλέπουμε, μὲ κείνη ποὺ διαγράψαμε στὸ ἱστορικὸ πλάνο.

Μά, ὅπως δὲν ὑπάρχει μηδενισμὸς ποὺ νὰ μὴν καταλήγει στὸ νὰ ὑποθέσει πῶς ὑπάρχει μιὰ ἀξία οὔτε ὕλισμος ποὺ νὰ μὴν καταλήγει σὲ ἀντίφαση, ἔτσι καὶ οἱ ἔννοιες φορμαλιστικὴ καὶ ρεαλιστικὴ τέχνη εἶναι ἐξωπραγματικές. Καμιὰ τέχνη δὲν μπορεῖ ν' ἀρνηθεῖ ἀπόλυτα τὸ πραγματικὸ. Ἡ Μέδουσα εἶναι βέβαια ἓνα πλάσμα φανταστικὸ, ἀλλὰ τὰ φίδια ποὺ τὴν τριγυρίζουν ὑπάρχουν στὴ φύση. Ὁ φορμαλισμὸς μπορεῖ νὰ φτάσει νὰ μένει ὁλοένα καὶ περισσότερο κενὸς ἀπὸ πραγματικὸ περιεχόμενο, ἀλλὰ πάντα ὑπάρχει ἓνα ὄριο. Ἀκόμα κι ἡ καθαρὴ γεωμετρία, στὴν ὁποία προσφεύγει μερικὲς φορές ἡ ἀφηρημένη ζωγραφικὴ, παίρνει ἀπὸ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον τὸ χρῶμα καὶ τὶς ἀναλογίες προοπτικῆς. Ὁ πραγματικὸς φορμαλισμὸς εἶναι σιωπῆ. Κι ὁ ρεαλισμὸς δὲν

μπορεί να κάνει χωρίς ένα μίνιμουμ συμβολισμού κι αυθαιρεσίας. Ἀκόμα κι ἡ καλύτερη φωτογραφία προδίνει τὸ πραγματικό, γιατί γεννιέται ἀπὸ μιὰ ἐπιλογή καὶ καθορίζει δρια σ' αὐτὸ πὺ δὲν ἔχει. Ὁ ρεαλιστὴς καλλιτέχνης κι ὁ φορμαλιστὴς καλλιτέχνης ἀναζητοῦν τὴν ἐνότητα ἐκεὶ πὺ δὲν ὑπάρχει: στὸ πραγματικό στὴ φυσική του κατάσταση, ἢ στὴ φανταστική δημιουργία πὺ πιστεύει πὺς ἐξοστρακίζει κάθε στοιχείο πραγματικότητας. Ἀντίθετα ἡ ἐνότητα στὴν τέχνη ἐνυπάρχει ἀφοῦ μεταμορφώσει ὁ καλλιτέχνης τὸ πραγματικό. Γιὰ νὰ ὑπάρχει ἡ ἐνότητα δὲν πρέπει νὰ λείπει οὔτε τὸ ἓνα στοιχείο οὔτε τὸ ἄλλο. Αὐτὴ ἡ διόρθωση,¹ πὺ κάνει ὁ καλλιτέχνης μὲ τὸ ἐκφραστικό του μέσο καὶ μὲ μιὰ ἀνακατάταξη τῶν στοιχείων πὺ ἀντλεῖ ἀπὸ τὴν πραγματικότητα, ὀνομάζεται ὕφος (στυλ) καὶ δίνει στὸν ἀναπλασμένο κόσμο τὴν ἐνότητα καὶ τὰ δριά του. Ἡ ἐκφραση τοῦ νόμου τοῦ κόσμου εἶναι ὁ σκοπὸς κάθε ἐπαναστατημένου, σκοπὸς πὺ πετυχαίνουν μόνο μερικὲς μεγαλοφυεῖς. «Οἱ ποιητὲς, λέει ὁ Σέλλεϋ, εἶναι οἱ μὴ ἀναγνωρισμένοι νομοθέτες τοῦ κόσμου.»

Ἡ τέχνη τοῦ μυθιστορημάτος δὲν μπορούσε νὰ μὴν ἀκολουθήσει ἀπὸ τις καταβολές της αὐτὴ τὴν τάση. Δὲν μπορεῖ οὔτε νὰ δεχτεῖ ὀλοκληρωτικὰ τὸ πραγματικό οὔτε καὶ ν' ἀπομακρυνθεῖ ἀπόλυτα ἀπ' αὐτό. Τὸ καθαρὰ φανταστικό δὲν ὑπάρχει καὶ ἂν ὑπῆρχε σ' ἓνα ἰδανικό, ἐντελῶς ἐξαυλωμένο μυθιστόρημα, δὲ θὰ εἶχε καλλιτεχνικό νόημα, ἀφοῦ ἡ πρώτη ἀπαίτηση τοῦ πνεύματος πὺ ἀναζητᾶει τὴν ἐνότητα εἶναι ἡ ἐνότητα αὐτὴ νὰ εἶναι κοινοποιήσιμη. Ἐπειτα ἡ ἐνότητα τοῦ καθαροῦ συλλογισμοῦ εἶναι ψεύτικη ἐνότητα, ἀφοῦ δὲ στηρίζεται στὸ πραγματικό. Τὸ ρόδινο μυθιστόρημα (ἢ τὸ μαῦρο), τὸ ἐπαγωγικό μυθιστόρημα ἀπομακρύνονται λίγο-πολύ ἀπὸ τὴν τέχνη δταν δὲν ἀκολουθοῦν πιστὰ αὐτὸν τὸ νόμο. Ἡ πραγματική μυθιστορηματική δημιουργία χρηση-

1. Ὁ Ντελακρουά σημειώνει (κι αὐτὴ ἡ παρατήρηση μπορεῖ νὰ ἔχει μεγάλες προεκτάσεις) πὺς πρέπει νὰ διορθωθεῖ «αὐτὴ ἡ ἀλύγιστη προοπτική πὺ (μέσα στὴν πραγματικότητα) ψευτίζει τὴν ὄψη τῶν πραγμάτων ἀ π' τ ἡ ν π υ λ ἡ ἀ κ ρ ῖ β ε ι σ».

μποιεί, αντίθετα, τὸ πραγματικὸ καὶ μόνο αὐτό, μὲ τὴ θέρμη καὶ τὸ αἷμα του, τὰ πάθη ἢ τὶς κραυγές του. Μόνο πού προσθέτει σ' αὐτὸ κάτι πού τὸ μεταμορφώνει.

Ἐπίσης, αὐτὸ πού ὀνομάζουμε ρεαλιστικὸ μυθιστόρημα θέλει νὰ εἶναι ἀναπαράσταση τῆς πραγματικότητας σὲ ὅ,τι τὸ ἄμεσο ἔχει. Ἄλλὰ ἡ ἀναπαραγωγή τῶν στοιχείων τῆς πραγματικότητας χωρὶς καμιά ἐπιλογή, ἀν αὐτὸ ἦταν δυνατό, θὰ ἦταν μόνο μιὰ στεῖρα ἐπανάληψη τῆς δημιουργίας. Ὁ ρεαλισμὸς θὰ ἦταν μόνο τὸ ἐκφραστικὸ μέσο τῆς θρησκευτικῆς μεγαλοφυΐας, ὅπως μᾶς ἐπιτρέπει νὰ συμπεράνουμε ἡ ἰσπανικὴ τέχνη, ἢ θὰ ἔφτανε στὸ ἄλλο ἄκρο καὶ θὰ γινόταν ἡ τέχνη τῶν πιθήκων πού εἶναι εὐχαριστημένοι ἀπ' αὐτὸ πού ὑπάρχει καὶ τὸ μιμῶνται. Πραγματικὰ ἡ τέχνη δὲν εἶναι ποτὲ ρεαλιστικὴ· μερικὲς φορές νοιώθει τὸν πειρασμὸ νὰ γίνεῖ. Μιὰ περιγραφή πού θέλει νὰ εἶναι ρεαλιστικὴ, πρέπει ἀναγκαστικὰ νὰ μὴν ἔχει τέλος. Ἐκεῖ ὅπου ὁ Σταντὰλ περιγράφει μὲ μιὰ φράση τὸ Λουσιέν Λεῶν νὰ μπαίνει σ' ἕνα σαλόνι, ὁ ρεαλιστὴς καλλιτέχνης θὰ ἔπρεπε λογικὰ νὰ χρησιμοποιήσει πολλοὺς τόμους, περιγράφοντας πρόσωπα καὶ διάκοσμο, χωρὶς νὰ καταφέρει νὰ ἐξαντλήσει ὅλες τὶς λεπτομέρειες. Ὁ ρεαλισμὸς εἶναι ἡ ἀτέλειωτη ἀπαρίθμηση. Μ' αὐτὸ δείχνει πὼς ἡ πραγματικὴ του φιλοδοξία εἶναι ἡ κατάχτηση ὅχι τῆς ἐνότητας, ἀλλὰ ὀλόκληρου τοῦ πραγματικοῦ κόσμου. Καταλαβαίνουμε λοιπὸν γιατί ἔγινε ἡ ἐπίσημη αἰσθητικὴ μιᾶς ὀλοκληρωτικῆς ἐπανάστασης. Ἄλλὰ αὐτὴ ἡ αἰσθητικὴ ἔχει κιόλας ἀποδειχθεῖ ἀδύνατη στὴν ἐφαρμογὴ της. Τὰ ρεαλιστικὰ μυθιστορήματα διαλέγουν διάφορα στοιχεία ἀπὸ τὸ πραγματικὸ θέλοντας καὶ μὴ, γιατί ἡ ἐπιλογή καὶ τὸ ξεπέρασμα τῆς πραγματικότητας ὑπάρχουν στὴν ἴδια τὴ φύση τῆς σκέψης καὶ τῆς ἐκφρασης.¹ Γράφω, σημαίνει κιόλας διαλέγω. Ὑπάρχει λοιπὸν μιὰ ἀθαιρεσία τοῦ

1. Πάλι ὁ Ντελακρουὰ μᾶς τὸ ἐξηγεῖ βαθυστόχαστα: «Γιὰ νὰ μὴν εἶναι ὁ ρεαλισμὸς μιὰ λέξη χωρὶς νόημα θάπρεπε ὅλοι οἱ ἄνθρωποι νὰ ἔχουν τὸ ἴδιο πνεῦμα, τὸν ἴδιον τρόπο ἀντίληψης τῶν πραγμάτων.»

πραγματικού, όπως και μιὰ αὐθαιρεσία τοῦ ἰδεατοῦ, ποὺ κάνει τὸ ρεαλιστικὸ μυθιστόρημα ἕνα μυθιστόρημα μὲ φανερὴ θέση. Ὁ περιορισμὸς τῆς ἐνότητας τοῦ μυθιστορηματικοῦ κόσμου στὴν δλότητα τοῦ πραγματικοῦ γίνεται μόνο χάρις σὲ μιὰ α priori κρίση ποὺ ἀφαιρεῖ ἀπὸ τὸ πραγματικὸ ὅ,τι δὲν ταιριάζει μὲ τὴ θεωρία. Ἔτσι ὁ λεγόμενος σοσιαλιστικὸς ρεαλισμὸς, ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ λογικὴ τοῦ μηδενισμοῦ του, συγκεντρώνει τὰ πλεονεκτήματα τοῦ ἐποικοδομητικοῦ μυθιστορηματος καὶ τῆς προπαγανδιστικῆς λογοτεχνίας.

Ὅταν λοιπὸν τὸ γεγονός ὑποδουλῶναι τὸ δημιουργὸ ἢ ὁ δημιουργὸς ἰσχυρίζεται πὺς ἀρνιέται δλόκληρο τὸ γεγονός, ἢ δημιουργία ξεπέφτει στὶς ταπεινὲς μορφές τῆς μηδενιστικῆς τέχνης. Ὅπως κι ὁ πολιτισμὸς, ἢ δημιουργία προϋποθέτει μιὰ ἀδιάκοπη ἔνταση ἀνάμεσα στὴ μορφή καὶ τὴν ὄλη, τὸ γίγνεσθαι καὶ τὸ πνεῦμα, τὴν ἱστορία καὶ τὶς ἀξίες. Ὅταν ἡ ἰσορροπία χάνεται, ὑπάρχει δικτατορία ἢ ἀναρχία, προπαγάνδα ἢ φορμαλιστικὸ παραλήρημα. Καὶ στὶς δυὸ περιπτώσεις ἡ δημιουργία, ποὺ συμπίπτει μὲ μιὰ εὐλογία ἐλευθερία, εἶναι ἀδύνατη. Ἐἴτε ὑποκύπτοντας στὸν ἴλιγγο τῆς ἀφαίρεσης καὶ τῆς φορμαλιστικῆς ἀσάφειας εἴτε προσφεύγοντας στὸ μαστίγιο τοῦ πιὸ ὠμοῦ καὶ ἀπλοῖκοῦ ρεαλισμοῦ, ἡ σύγχρονη τέχνη εἶναι στὸ σύνολο τῆς σχεδὸν μιὰ τέχνη τυράννων καὶ σκλάβων κι ὄχι δημιουργῶν.

Τὸ ἔργο ἐπὺ ἢ οὐσία ξεπερνᾷ τὴ μορφή κι ἐκεῖνο ἐπὺ ἢ μορφή πνίγει τὴν οὐσία, μιλοῦν γιὰ μιὰ ἀπατημένη καὶ ἐξαπατητικὴ ἐνότητα. Στὸν τομέα αὐτόν, ὅπως καὶ σ' ἄλλους τομεῖς, κάθε ἐνότητα ποὺ δὲν ἀνήκει στὸ ὕψος εἶναι ἀκρωτηριασμός. Ὅποια κι ἂν εἶναι ἡ προοπτικὴ ποὺ διαλέγει ὁ καλλιτέχνης, ὑπάρχει μιὰ ἀρχὴ κοινὴ γιὰ ὅλους τοὺς δημιουργοὺς: τὸ στυλιζᾶρισμα, ποὺ προϋποθέτει ταυτόχρονα τὸ πραγματικὸ καὶ τὸ πνεῦμα ποὺ δίνει στὸ πραγματικὸ τὴ μορφή του. Μὲ τὸ στυλιζᾶρισμα ἢ δημιουργικὴ προσπάθεια ἀναπλάθει τὸν κόσμον πάντα μὲ κάποια ἐλαφρῖα διαστρέβλωση, ποὺ εἶναι σφραγίδα τέχνης καὶ διαμαρτυρίας. Αὐτὸ μπορεῖ νὰ εἶναι ἢ μεγέθυνση τοῦ μικροσκοπίου ποὺ πρόσφερε ὁ Πρόουστ στὴν ἀνθρώπινη ἐμπειρία ἢ ἀντίθετα τὸ παράλογο μικρὸ μέ-

γεθος πού δίνει τὸ ἀμερικάνικο μυθιστόρημα στὰ πρόσωπά του: καί στίς δυὸ περιπτώσεις ἡ πραγματικότητα παραβιάζεται κατὰ κάποιο τρόπο. Ἡ δημιουργία, ἡ γονιμότητα τῆς ἐξέγερσης βρίσκεται σ' αὐτὴ τὴ διαστρέβλωση πού δίνει τὸ ὕφος καὶ τὸν τόνο ἑνὸς ἔργου. Ἡ τέχνη εἶναι μιὰ μορφοποιημένη ἀπαίτηση τοῦ ἀδύνατου. Ὅταν ἡ πιὸ σπαραχτικὴ κραυγὴ βρίσκει τὸ πιὸ σταθερὸ λεξιλόγιο, ἡ ἐξέγερση ἱκανοποιεῖ τὸ ἀληθινὸ αἶτημά της καὶ παίρνει μιὰ δύναμη δημιουργίας ἀπ' αὐτὴ τὴν πίστη στὸν ἑαυτὸ της. Παρ' ὅλο πού αὐτὸ συγκρούεται μὲ τίς προκαταλήψεις τῆς ἐποχῆς, τὸ ὑψηλότερο ὕφος στὴν τέχνη εἶναι ἡ ἔκφραση τῆς ὑψηλότερης ἐξέγερσης. Ὅπως ὁ πραγματικὸς κλασικισμὸς εἶναι ἕνας δαμασμένος ρομαντισμὸς, ἔτσι κι ἡ μεγαλοφυΐα εἶναι μιὰ ἐξέγερση πού δημιούργησε τὸ ἴδιο τὸ μέτρο της. Γι' αὐτὸ, ἀντίθετα μ' ὅσα διδάσκουν σήμερα, δὲν ὑπάρχει μεγαλοφυΐα στὴν ἄρνηση καὶ τὴν καθαρὴ ἀπελπισία.

Αὐτὸ σημαίνει πὼς τὸ ὑψηλὸ ὕφος δὲν εἶναι μιὰ ἀπλὴ φορμαλιστικὴ ἀρετὴ. Αὐτὸ συμβαίνει μόνο ὅταν ἡ ἀναζητήσή του, αὐτὴ καθαρὴ, γίνεται σὲ θάρρος τοῦ πραγματικοῦ καὶ τότε παύει πιά νὰ εἶναι ὑψηλὸ ὕφος. Δὲν πρόκειται πιά γιὰ ἐπινόηση, ἀλλὰ γιὰ μίμηση — ὅπως συμβαίνει μὲ κάθε ἀκαδηματισμὸ — ἐνὸς ἡ πραγματικὴ δημιουργία εἶναι μὲ τὸν τρόπο της ἐπαναστατικὴ. Ἄν τὸ στυλιζάρισμα πρέπει νὰ προχωρήσει πολὺ μακριά, μιὰ καὶ συνοψίζει τὴν ἐπέμβαση τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν ἐπιθυμία διόρθωσης πού πραγματοποιεῖ ὁ καλλιτέχνης στὴν ἀναπαράσταση τοῦ πραγματικοῦ, πρέπει ὁμως πάντα νὰ γίνεται καλυμμένα. Ὡστε ἡ διεκδίκηση πού γεννᾷ τὴν τέχνη νὰ ἐκφράζεται μὲ τὴν ψηλότερη ἔντασή της. Τὸ ὑψηλὸ ὕφος εἶναι τὸ μὴ φανερὸ στυλιζάρισμα, δηλαδὴ τὸ ἀφομοιωμένο. «Στὴν τέχνη, λέει ὁ Φλωμπέρ, δὲν πρέπει νὰ φοβᾶται κανεὶς μὴ γίνῃ ὑπερβολικὸς.» Ἀλλὰ προσθέτει ὅτι ἡ ὑπερβολὴ πρέπει νὰ εἶναι «συνεχῆς καὶ σὲ σωστὲς ἀναλογίες.» Ὅταν τὸ στυλιζάρισμα εἶναι ὑπερβολικὸ καὶ ὀλοφάνερο, τὸ ἔργο εἶναι καθαρὴ νοσταλγία: ἡ ἐνότητα πού προσπαθεῖ νὰ καταχτήσει εἶναι ξένη πρὸς τὸ συγκεκριμένο. Ὅταν, ἀντίθετα, ἡ πραγματικὴ ἀποδίδεται σὲ φυσικὴ κατάστα-

ση και τὸ στυλιζάρισμα εἶναι ἀσήμαντο, τὸ συγκεκριμένο δίνεται χωρὶς ἐνότητα. Ἡ ὕψηλὴ τέχνη, τὸ ὕψηλὸ ὕφος, τὸ πραγματικὸ πρόσωπο τῆς ἐξέγερσης βρίσκονται ἀνάμεσα στὶς δυὸ αὐτὲς αἰρέσεις.¹

Δημιουργία κι ἐπανάσταση

Στὴν τέχνη ἡ ἐξέγερση ολοκληρώνεται καὶ συνεχίζεται μέσα στὴν πραγματικὴ δημιουργία κι ὄχι στὴν κριτικὴ ἢ τὰ σχόλια. Ἡ ἐπανάσταση, ἀπὸ τὸ μέρος τῆς, μπορεῖ νὰ ἐδραιωθεί μόνο μέσα σ' ἕνα πολιτισμὸ κι ὄχι στὴν τρομοκρατία ἢ τὴν τυραννία. Τὰ δυὸ ἐρωτήματα πού θέτει ἀπὸ δῶ καὶ πέρα ἡ ἐποχὴ μας σὲ μιὰ κοινωνία πού θρῖσκεται σὲ ἀδιέξοδο: «εἶναι δυνατὴ ἡ δημιουργία; εἶναι δυνατὴ ἡ ἐπανάσταση;» γίνονται ἕνα, πού ἀφορᾶ τὴν ἀναγέννηση ἐνὸς πολιτισμοῦ.

Ἡ ἐπανάσταση καὶ ἡ τέχνη τοῦ 20οῦ αἰῶνα εἶναι ὑπαταγμένες στὸν ἴδιο μηδενισμὸ καὶ ζοῦν μέσα στὴν ἴδια ἀντίφαση. Ἀρνοῦνται αὐτὸ πού ὑποστηρίζουν μὲ τὸ ἴδιο τὸ κίνημά τους καὶ ἀναζητοῦν καὶ οἱ δυὸ μιὰ ἀδύνατη διέξοδο μὲ τὴν τρομοκρατία. Ἡ σύγχρονη ἐπανάσταση πιστεύει πὼς ἐγκαινιάζει ἕναν καινούργιο κόσμο, ἐνῶ εἶναι μόνο ἡ ἀντιφατικὴ κατάληξη τοῦ παλιοῦ. Τελικὰ ἡ καπιταλιστικὴ κι ἡ ἐπαναστατικὴ κοινωνία γίνονται ἕνα, ἀφοῦ κι οἱ δυὸ εἶναι ὑποδουλωμένες στὸ ἴδιο μέσο, τὴ βιομηχανικὴ παραγωγή, καὶ στὴν ἴδια ἐπαγγελία. Ἀλλὰ ἡ μιὰ ἐπαγγέλλεται στ' ὄνομα τυπικῶν ἀρχῶν πού εἶναι ἀνίκανη νὰ ἐνσαρκώσει καὶ πού ἔρχονται σὲ σύγκρουση μὲ τὰ μέσα πού χρησιμοποιεῖ. Ἡ ἄλλη αἰτιολογεῖ τὴν προφητεία τῆς στὸ ὄνομα μόνο τῆς

1. Ἡ διόρθωση διαφέρει ἀνάλογα μὲ τὰ θέματα. Σ' ἕνα ἔργο πού θὰ ἴταν πιστὸ στὴν αἰσθητικὴ πού σχηματικὰ περιγράψαμε πιὸ πάνω, τὸ ὕφος θ' ἄλλαζε ἀνάλογα μὲ τὰ θέματα, καὶ τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τοῦ συγγραφέα (ὁ τρόπος ἐκφρασεῖς) θὰ ἔμενε ὁ κοινὸς τόπος διπὸν θὰ φαίνονταν ἐντονέες οἱ διαφορὲς τοῦ ὕφους.

πραγματικότητας, αλλά καταλήγει στον άκρωτηριασμό της πραγματικότητας. Η κοινωνία της παραγωγής είναι άπλωσ παραγωγική κι όχι δημιουργική.

Η σύγχρονη τέχνη, επειδή είναι μηδενιστική, αγωνίζεται κι αυτή ανάμεσα στο φερμαλισμό και τὸ ρεαλισμό. Ὁ ρεαλισμός ἄλλωστε μπορεί πολύ καλά νά εἶναι καπιταλιστικός — ὅποτε εἶναι μαύρος — ἢ σοσιαλιστικός, ὅποτε γίνεται ἐποικοδομητικός. Ὁ φερμαλισμός ἀνήκει στήν κοινωνία τοῦ παρελθόντος όταν εἶναι ἀδικαιολόγητη ἀφαίρεση, ἀλλά και στήν κοινωνία πού ἰσχυρίζεται πὼς ἀνήκει στο μέλλον και τότε εἶναι προπαγάνδα. Τὸ ἐκφραστικό μέσο, πού καταστρέφεται ἀπ' τὴν ἀλόγιστη ἄρνηση, χάνεται μέσα στο βερμαλιστικό παραλήρημα· όταν ὑποτάσσεται στή ντετερμινιστική ἰδεολογία περιορίζεται στο σύνθημα. Ἀνάμεσα στα δύο βρίσκεται ἡ τέχνη. Ἄν ὁ ἐξεγεργμένος πρέπει ν' ἀρνιέται και τὴ μανία τῆς ἐκμηδένισης και τὴ συναίνεση στον δλοκληρωτισμό, ὁ καλλιτέχνης πρέπει νά ξεφεύγει και ἀπὸ τὴ φερμαλιστική φρενίτιδα και ἀπὸ τὴν δλοκληρωτική αἰσθητική τῆς πραγματικότητας. Ὁ σημερινός κόσμος εἶναι πραγματικά ἕνας, ἀλλά ἡ ἐνότητά του βρίσκεται στο μηδενισμό. Ὁ πολιτισμός εἶναι δυνατός μόνο ἂν, ἐγκαταλείποντας τὸ μηδενισμό τῶν τυπικῶν ἀρχῶν και τὸν χωρὶς ἀρχές μηδενισμό, αὐτός ὁ κόσμος ξαναβρεῖ τὸ δρόμο μιᾶς δημιουργικῆς σύνθεσης. Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο στήν τέχνη ἡ ἐποχὴ τῶν ἀτελεύτητων σχολῶν και τοῦ ρεπορτάζ τελειώνει και ἀναγγέλλεται ἡ ἐποχὴ τῶν δημιουργῶν.

Ἄλλὰ γιὰ νά γίνει αὐτό, ἡ τέχνη και ἡ κοινωνία, ἡ δημιουργία και ἡ ἐπανάσταση πρέπει νά ἐπιστρέψουν στήν πηγὴ τῆς ἐξέγερσης, ὅπου ἄρνηση και συγκατάβαση, ἀτομικό και γενικό, ἄτομο και ἱστορία ἐξισορροποῦν στήν πύδ ἰσχυρὴ ἔνταση. Ἡ ἐξέγερση δὲν εἶναι ἀπὸ μόνη τῆς στοιχείο πολιτισμοῦ. Ἄλλὰ εἶναι τὸ ἀπαραίτητο προηγούμενο κάθε πολιτισμοῦ. Μόνη ἡ ἐξέγερση, στο ἀδιέξοδο ὅπου ζοῦμε, ἐπιτρέπει νά ἐλπίζουμε γιὰ τὸ μέλλον πού ονειρευόταν ὁ Νίτσε: «Ἀντί γιὰ τὸ δικαστὴ και τὸν καταπιεστή, ὁ δημιουργός.» Ἐκφραση πού δὲν μπορεί νά ἐπικυρώσει τὴ γελοία χίμαιρα

μιας πολιτείας που διευθύνεται από καλλιτέχνες. Ρίχνει μόνο φως στο δράμα της εποχής μας, όπου η εργασία, υποταγμένη ολοκληρωτικά στην παραγωγή, έπαψε να είναι δημιουργική. 'Η βιομηχανική κοινωνία θ' ανοίξει τους δρόμους ενός πολιτισμού μόνο αν ξαναδώσει στον εργαζόμενο την αξιοπρέπεια του δημιουργού, συνδυάζοντας δηλαδή το συμφέρον του και την κρίση του τόσο στην εργασία του, όσο και στο προϊόν της. 'Ο πολιτισμός που θα επικρατήσει τότε δε θα μπορεί να διαχωρίσει, μέσα στις τάξεις αλλά και στο άτομο, τον εργαζόμενο από το δημιουργό, ακριβώς όπως κι η καλλιτεχνική δημιουργία δε σκέφτεται να χωρίσει τη μορφή από την ουσία, το πνεύμα από την ιστορία. 'Ετσι θ' αναγνωρίσει σε όλους την αξιοπρέπεια που υποστηρίζει η εξέγερση. Θά ήταν άδικο και ούτοπικό να διευθύνει ο Σαίξπηρ την κοινωνία των τσαγκαράδων. 'Αλλά θά ήταν το ίδιο καταστροφικό το να μπορούσε να κάνει χωρίς τον Σαίξπηρ ή κοινωνία των τσαγκαράδων. 'Ο Σαίξπηρ χωρίς τον τσαγκάρη χρησιμεύει σαν άλλοθι στην τυραννία. 'Ο τσαγκάρης χωρίς τον Σαίξπηρ απορροφάται απ' την τυραννία, όταν δε συντελεί στην επέκτασή της. Κάθε δημιουργία αρνιέται από μόνη της τον κόσμο του αφέντη και του δούλου. 'Η άπεχθής κοινωνία των τυράννων και των σκλάβων όπου επιζούμε, θά βρει το θάνατό της και τη μεταμόρφωση μόνο στο επίπεδο της δημιουργίας.

'Αλλά το ότι η δημιουργία είναι αναγκαία, δε σημαίνει πως είναι και δυνατή. Μια δημιουργική εποχή στην τέχνη έρρίζεται από την τάξη ενός ύφους που εφαρμόζεται στην κατάσταση μιας εποχής. Δίνει μορφή και τυποποιεί τα πάθη των συγχρόνων. 'Αρα δε φτάνει πια να επαναλαμβάνει την κ. Λαφαγιέτ ένας δημιουργός, σε μια εποχή που οι σκυθρωποί μας πρίγκιπες δεν έχουν πια ελεύθερο χρόνο για αγάπη. Σήμερα που τα συλλογικά πάθη έχουν το προβάδισμα σε σχέση με τα ατομικά, είναι πάντα δυνατό να κυριαρχήσει κανείς με την τέχνη στην όργη της αγάπης. 'Αλλά το αναπόφευκτο πρόβλημα είναι να κυριαρχήσουμε και πάνω στα συλλογικά πάθη και την ιστορική πάλη. Το αντικει-

μενο τέχνης, παρά τή λύπη τῶν μιμητῶν, ἀπλώθηκε ἀπό τήν ψυχολογία στίς συνθήκες τοῦ ἀνθρώπου. Ὄταν τὸ λάθος τῆς ἐποχῆς βάζει σέ κίνδυνο δλόκληρο τὸν κόσμο, ἡ δημιουργία θέλει νά κυριαρχήσει σ' δλόκληρο τὸ πεπρωμένο. Ἄλλὰ ταυτόχρονα διατηρεῖ μπροστά στήν δλόττητα τήν υποστήριξη τῆς ἐνόττητας. Μόνο πού τότε ἡ δημιουργία κινδυνεύει ἀπό τὸν ἑαυτὸ τῆς πρῶτα κι ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῆς δλόττητας ὕστερα. Δημιουργία σήμερα σημαίνει «νά δημιουργεῖς μέσα στὸν κίνδυνο».

Γιὰ νά κυριαρχήσει κανεὶς στὰ συλλογικὰ πάθη πρέπει πραγματικὰ νά τὰ ζήσει καὶ νά τὰ δοκιμάσει, τουλάχιστο σχετικὰ. Ἄλλὰ καθὼς τὰ δοκιμάζει, ὁ καλλιτέχνης ἀπορροφιέται ἀπ' αὐτά. Γι' αὐτὸ ἡ ἐποχὴ μας εἶναι ἡ ἐποχὴ περισσότερο τοῦ ρεπορτάζ παρά τοῦ ἔργου τέχνης. Τῆς λείπει ἡ σωστὴ χρῆση τοῦ χρόνου. Τέλος, ἡ ἀσκησιμὸς αὐτῶν τῶν παθῶν συνεπάγεται περισσότερες πιθανότητες θανάτου ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς ἀγάπης καὶ τῆς φιλοδοξίας, ἀφοῦ ὁ μοναδικὸς τρόπος νά ζήσει κανεὶς αὐθεντικὰ τὸ συλλογικὸ πάθος εἶναι νά δεχτεῖ νά πεθάνει μ' αὐτὸ καὶ γι' αὐτὸ. Ὄταν ἡ τέχνη ἔχει τίς μεγαλύτερες πιθανότητες νά εἶναι αὐθεντικὴ, ἔχει καὶ τίς μεγαλύτερες πιθανότητες ἀποτυχίας. Ἀφοῦ ἡ δημιουργία εἶναι ἀδύνατη ἀνάμεσα σὲ πολέμους κι ἐπαναστάσεις, δὲ θὰ ἔχουμε δημιουργοὺς, γιατί ὁ πόλεμος κι ἡ ἐπανάσταση εἶναι ὁ κλῆρος τῆς ἐποχῆς μας. Ὁ μῦθος τῆς ἀπεριόριστης παραγωγῆς φέρνει μαζί του τὸν πόλεμο ὅπως τὸ σύννεφο κὴ θύελλα. Οἱ πόλεμοι ἐρημῶνουν λοιπὸν τὴ Δύση καὶ σκοτώνουν τὸν Πηγύ. Μόλις κατάφερε νά ἐγεί ἀπὸ τὰ εἰρείπια ἡ ἀστικὴ μηχανὴ καὶ βλέπει νά προχωρεῖ καταπάνω τῆς ἡ ἐπαναστατικὴ μηχανή. Ὁ Πηγύ δὲν εἶχε οὔτε τὸν καιρὸ νά ξαναγεννηθεῖ ὁ πόλεμος πού ἐπαπειλεῖται, θὰ σκοτώσει δλους ἐκείνους πού θὰ μπορούσαν νά εἶναι Πηγύ. Ἄν ὅμως φανερωθεῖ ἕνας δημιουργικὸς κλασικισμὸς, θὰ πρέπει νά τὸν ἀναγνωρίσουμε ὡς ἔργο μιᾶς δλόκληρης γενιᾶς, ἀκόμα κι ἂν τὸν ἐκφράζει ἕνα μόνο ὄνομα. Οἱ πιθανότητες ἀποτυχίας στὸν αἰῶνα τῆς καταστροφῆς ἀντισταθμίζονται μόνο μὲ τὸ λογισμὸ τῶν πιθανοτήτων, μὲ τὴν πιθανότητα δηλαδὴ νά ἐ-

πιζήσει ένας στους δέκα αυθεντικούς καλλιτέχνες και, συνεχίζοντας τα πρώτα λόγια των αδερφών του, να καταφέρει να βρει στη ζωή του καιρό και για το πάθος και για τη δημιουργία. Ο καλλιτέχνης, είτε το θέλει είτε όχι, δεν μπορεί πια να είναι μοναχικός παρά μόνο στο μελαγχολικό θρίαμβο που όφειλεi σ' όλους τους ομοίους του. Η επαναστατημένη τέχνη καταλήγει έτσι στο να αποκαλύψει το «Υπάρχουμε» και μαζί μ' αυτό το δρόμο μιας άγριας ταπείνωσης.

Στο μεταξύ ή καταχτητική επανάσταση, χαμένη μέσα στο μηδενισμό της, απειλεί εκείνους που ενάντια της θέλουν να διατηρήσουν την ενότητα μέσα στον ολοκληρωτισμό. Μια από τις κατευθύνσεις της σημερινής κι ακόμα περισσότερο της αύριανής ιστορίας είναι ο αγώνας ανάμεσα στους καλλιτέχνες και τους νέους καταχτητές, ανάμεσα στους μάρτυρες της δημιουργικής επανάστασης και τους οικοδόμους της μηδενιστικής επανάστασης. Για το αποτέλεσμα της πάλης μπορούμε να έχουμε μόνο λογικές αυταπάτες. Έκείνο που ξέρουμε μόνο είναι ότι πρέπει να γίνει αυτή η πάλη. Οι σύγχρονοι καταχτητές μπορούν να σκοτώνουν αλλά δε φαίνονται να μπορούν να δημιουργούν. Οι καλλιτέχνες ξέρουν να δημιουργούν, αλλά δεν μπορούν πραγματικά να σκοτώνουν. Οι δολοφόνοι - καλλιτέχνες αποτελούν εξαίρεση. Στο τέλος ή τέχνη θα έπρεπε λοιπόν να πεθάνει στις επαναστατικές μας κοινωνίες. Άλλα τότε θα έχει ζήσει ή επανάσταση. Κάθε φορά που μέσα σ' έναν άνθρωπο σκοτώνει τον καλλιτέχνη που θα μπορούσε να υπάρχει, ή επανάσταση σβήνει σιγά - σιγά. Τέλος, αν οι καταχτητές έκαναν τον κόσμο να υποκύψει στους νόμους τους, θα απόδειχναν την κυριαρχία της ποσότητας, αλλά ταυτόχρονα και πως ο κόσμος είναι κόλαση. Σ' αυτή την κόλαση ή θέση της τέχνης θα είναι ίδια με τη θέση της συντριμμένης εξέγερσης, έλπιδα τυφλή και άδεια στο κενό των απελπισμένων ημερών. Ο Έρνστ Ντβίγγκερ μιλάει στο «Ημερολόγιο της Σιδηρίας» για ένα Γερμανό αξιωματικό, φυλακισμένο από χρόνια σ' ένα στρατόπεδο, όπου βασίλευε ή πείνα και το κρύο, ο οποίος είχε φτιάξει ένα σιωπηλό πιάνο με ξύλινα πληκτρα. Εκεί, μέσα στην τόση δυστυχία, μέσα

σέ μιὰ κουρελιασμένη ἀνθρώπινη μάζα, εἶχε συνθέσει μιὰ παράξενη μουσική πού μόνο αὐτὸς ἄκουγε. Ἔτσι, μυστηριώδεις μελωδίες καὶ σκληρὲς εἰκόνες φευγαλέας ὁμορφιάς πού ἀντηχοῦσαν στὴν κόλαση, θὰ μᾶς ἔφερναν πάντα μέσα ἀπὸ τὸ ἔγκλημα καὶ τὴν τρέλα τὴν ἠχώ αὐτῆς τῆς ἀρμονικῆς ἀνταρσίας πού ὑπερασπίζει τὸ ἀνθρώπινο μεγαλεῖο στοὺς αἰῶνες.

Ἄλλὰ ἡ κόλαση ἔχει ὀρισμένο χρόνο, ἡ ζωὴ ξαναρχίζει μιὰ μέρα. Ἡ ἱστορία ἔχει ἴσως ἓνα τέλος. Σκοπὸς μας δὲν εἶναι νὰ τὴν τελειώσουμε ἀλλὰ νὰ τὴ δημιουργήσουμε σύμφωνα μὲ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ πού ξέρομε πῶς εἶναι ἀληθινό. Ἡ τέχνη τουλάχιστο μᾶς διδάσκει πῶς ὁ ἄνθρωπος δὲν περιορίζεται μόνο στὴν ἱστορία κι ὅτι βρίσκει ἓνα λόγο ὑπαρξῆς καὶ στὴν τάξη τῆς φύσης. Ὁ μεγάλος Πάν δὲν ἔχει ἀκόμα πεθάνει. Ἡ πιὸ ἐνοστικώδικο ἐξέγερση, ἐπιθεβαιώνοντας τὴν ἀξία, τὴν ἀξιοπρέπεια πού εἶναι κοινὴ σὲ ὄλους, ζητάει ἐπίμονα νὰ χορτάσει τὴν πείνα τῆς γιὰ ἐνότητα, ἓνα ἄθικτο μέρος τοῦ πραγματικοῦ πού τ' ὄνομά του εἶναι ὁμορφιά. Μποροῦμε ν' ἀρνηθοῦμε ὅλη τὴν ἱστορία καὶ μολαταῦτα νὰ συμφωνήσουμε μὲ τὸν κόσμον τῶν ἀστρῶν καὶ τῆς θάλασσας. Οἱ ἐπαναστάτες πού θέλουν ν' ἀγνοήσουν τὴ φύση καὶ τὴν ὁμορφιά εἶναι καταδικασμένοι νὰ ἐξορίσουν ἀπὸ τὴν ἱστορία τὴν ἀξιοπρέπεια τῆς ἐργασίας καὶ τῆς ὑπαρξῆς πού ἐπιδιώκουν νὰ δημιουργήσουν. Ὅλοι οἱ μεγάλοι μεταρρυθμιστὲς προσπαθοῦν νὰ χτίσουν στὴν ἱστορία αὐτὸ πού ὁ Σαίξπηρ, ὁ Θερβάντες, ὁ Μολιέρους κι ὁ Τολστόι μπόρεσαν νὰ δημιουργήσουν: ἓναν κόσμο ἑτοιμο νὰ χορτάσει γιὰ πάντα τὴν πείνα γιὰ ἐλευθερία κι ἀξιοπρέπεια πού βρίσκεται στὴν καρδιὰ κάθε ἀνθρώπου. Ἡ ὁμορφιά βέβαια δὲν κάνει ἐπαναστάσεις. Ἄλλὰ ἔρχεται μιὰ μέρα πού οἱ ἐπαναστάσεις ἔχουν ἀνάγκη ἀπ' αὐτή. Ὁ κανόνας τῆς, πού ἀμφισβητεῖ τὸ πραγματικό, ἐνῶ ταυτόχρονα τοῦ δίνει τὴν ἐνότητά του, εἶναι καὶ ὁ κανόνας τῆς ἐξέγερσης. Μποροῦμε αἰῶνια ν' ἀρνιόμαστε τὴν ἀδικία χωρὶς νὰ παύουμε νὰ χαιρετᾶμε τὴ φύση τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν ὁμορφιά τοῦ κόσμου; Ἡ ἀπάντησή μας εἶναι ναί. Αὐτὴ ἡ ἠθικὴ, ἀνυπότακτη καὶ πιστὴ ταυτόχρονα, εἶναι:

ή μόνη που μπορεί να χαράξει το δρόμο μιας αληθινά ρεαλιστικής επανάστασης. Διατηρώντας την ομορφιά, προετοιμάζουμε την ημέρα της αναγέννησης όπου ο πολιτισμός θα βάλει στο κέντρο της σκέψης του, αντί για τις τυπικές αρχές και τις ξεπεσμένες αξίες της Ιστορίας, αυτή τη ζωντανή αρετή που στηρίζει την κοινή αξιοπρέπεια του κόσμου και του ανθρώπου και που πρέπει τώρα να δρίσουμε απέναντι σ' έναν κόσμο που την περιφρονεί.

V. Η ΣΚΕΨΗ ΤΟΥ ΜΕΣΗΜΕΡΙΟΥ

Ἐξέγερση καὶ φόνος

Τώρα λοιπόν, μακριά από τούτη τήν πηγή τῆς ζωῆς, ἡ Εὐρώπη κι ἡ ἐπανάσταση φθίνουν μέσα σὲ μιὰ καταπληκτικὴ ἀναταραχὴ. Τὸν περασμένο αἰώνα ὁ ἄνθρωπος ὑπερνίκησε τοὺς θρησκευτικούς περιορισμούς. Μόλις ἄμως λυτρώθηκε, μηχανεύτηκε ἄλλους πῖο ἀνυπόφορους. Ἡ ἀρετὴ πεθαίνει, ἀλλὰ ζαναγεννιέται πῖο ἄγρια. Προστάζει στὸν καθένα ἕνα συντριπτικὸ ἔλεος καὶ ἐκείνη τὴν ἀγάπη τοῦ μελλοντικοῦ πού ἀποτελεῖ χλευασμὸ γιὰ τὸ σύγχρονο οὐμανισμὸ. Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο τῆς στασιμότητος μόνον καταστροφές μπορεῖ νὰ προκαλέσει. Ἔρχεται μιὰ μέρα πού γίνεται σκληρότερη, κατόπιν ἀστυνομικὴ κι ἔτσι γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου ἐτοιμάζονται οἱ ποταποὶ σωροὶ ξύλων γιὰ τὴν πυρά. Κι ἔτσι στὸ κορύφωμα τῆς σύγχρονης τραγωδίας ἀρχίζουμε νὰ ἐξοικειωνόμαστε μὲ τὸ ἔγκλημα. Οἱ πηγές τῆς ζωῆς καὶ τῆς δημιουργίας φαίνεται νὰ ἔχουν στερέψει. Ὁ φόβος παγώνει μιὰ Εὐρώπη κατοικημένη ἀπὸ φαντάσματα καὶ μηχανές. Ἀνάμεσα σὲ δυὸ ἑκατόμβες, τὰ ἱκρίσματα στήνονται στὰ βάθη τῶν ὑπογείων. Ἀνθρωπιστὲς βασανιστὲς ἐκτελοῦν ἐκεῖ μέσα τὶς μυστικὰς τελετὰς τῆς νέας λατρείας τους μέσα στὴ σιωπῇ. Ποιὰ κραυγὴ θὰ τοὺς τάραζε; Οἱ ἴδιοι οἱ ποιητὲς, μπροστὰ στὴ δολοφονία τοῦ ἀδερφοῦ τους, δηλώνουν περήφανα ὅτι ἔχουν καθαρὰ τὰ χέρια τους. Ἀπὸ τότε ὁ κόσμος δλόκληρος κάνει σὰ νὰ μὴν προσέχει αὐτὸ τὸ ἔγκλημα· τὰ θύματα κατεβαίνουν τὸ τελευταῖο σκαλοπάτι τῆς δυσμένειάς τους: ἐνοχοῦν μὲ τὴν παρουσία τους. Στους ἀρχαίους χρόνους τὸ αἷμα τοῦ φόνου προκαλοῦσε τουλάχιστο μιὰ ἱερὴ φρίκη: καθαγίαζε ἔτσι τὴν τιμὴ τῆς ζωῆς. Ἡ πραγματικὴ καταδίκη

αυτής της εποχής είναι ότι μάς κάνει να σκεφτόμαστε πώς δεν είναι αρκετά αιματηρή. Το αίμα δεν είναι πιά όρατό, δεν πιτσιλάει αρκετά ψηλά τα πρόσωπα των φαρισαίων μας. Νά το άκρον άωτο του μηδενισμού: το τυφλό και όργανισμένο εγκλημα γίνεται δαση και ό ήλιθιος φονιάς φαίνεται ανακουφιστικός δίπλα στους πολύ έξυπνους δημίους μας.

Άφου για πολύ καιρό τό εύρωπαϊκό πνεύμα πίστευε ότι θά μπορούσε ν' άγωνιστεί ένάντια στο Θεό μαζί μ' όλόκληρη τήν άνθρωπότητα, τώρα καταλαβαίνει ότι πρέπει ν' άγωνιστεί κι ένάντια στους ανθρώπους, άν δε θέλει νά πεθάινει. Οί επαναστατημένοι ένάντια στο θάνατο, πού ήθελαν νά θεμελιώσουν πάνω στο ανθρώπινο είδος μιá θηριώδη άθανασία, τρομάζουν γιατί πρέπει νά σκοτώσουν κι αύτοι με τή σειρά τους. Άν πιωδρομήσουν, θά πρέπει νά δεχτούν νά πεθάνουν' άν κάνουν έμπρός, θά πρέπει νά σκοτώσουν. Ή εξέγερση, ξεκομμένη από τις ρίζες της και κυνικά μεταμορφωμένη, ταλαντεύεται σ' όλα τά επίπεδα ανάμεσα στο φόνο και τή θυσία. Ή δικαιοσύνη της, πού έλπιζε πώς θά ήταν κατανεμητέα, έγινε συνοπτική. Το βασίλειο της θείας χάρης νικήθηκε αλλά και τό βασίλειο της δικαιοσύνης καταποντίζεται. Ή Εύρώπη πεθαίνει άπ' αύτή τήν άπογοήτευση. Ή εξέγερσή της υπεράσπιζε τήν ανθρώπινη άθωότητα, αλλά νά πού αντίστέκεται μπροστά στην ίδια τήν ένοχή της. Μόλις στραφεί πρós τόν όλοκληρωτισμό, συμμερίζεται τήν πιό άπελπισμένη μοναξιά. Ήθελε νά συγκροτηθεί σέ κοινότητα και δεν έχει πιά άλλη έλπίδα άπ' τό νά συγκεντρώσει στη διάρκεια των χρόνων έναν-έναν τους μοναχικούς πού πορεύονται πρós τήν ένότητα.

Πρέπει λοιπόν ν' άρνηθούμε κάθε εξέγερση είτε για νά δεχτούμε, μαζί με τις άδικίες της, μιá κοινωνία πού έπιζει, είτε για ν' άποφασίσουμε κυνικά νά χρησιμοποιήσουμε ένάντια στον άνθρωπο τήν πορεία της Ιστορίας; Άν τελικά ή λογική της σκέψης μας θά έπρεπε νά καταλήξει σ' έναν άναντρο κουφορμισμό, θά έπρεπε νά τόν δεχτούμε όπως μερικές οικογένειες δέχονται καμιά φορά μιá αναπόφευκτη άτίμωση. Κι άν ή λογική αύτή δικαιολογεί όλων των ειδών τις άπό-

πειρες ενάντια στὸν ἄνθρωπο, ἀκόμα καὶ τῆ συστηματικῆ καταστροφή του, θὰ ἔπρεπε νὰ δώσουμε τῆ συγκατάθεσή μας σὲ τούτη τὴν αὐτοκτονία. Τελικὰ τὸ αἶσθημα τῆς δικαιοσύνης θὰ ἔδρισκε τὴν ἱκανοποίησή του: τὴν ἐξαφάνιση ἐνὸς κόσμου ἐμπόρων καὶ ἀστυνομικῶν.

Ἄλλὰ θρυσκόμαστε ἀκόμα σ' ἕναν ἐπαναστατημένο κόσμο ἢ μήπως ἀντίθετα ἡ ἐξέγερση ἔγινε τὸ ἀλλοθι νέων τυράννων; Τὸ «Ἵπάρχομε», πού περιέχεται μέσα στὸ κίνημα τῆς ἐξέγερσης, μπορεῖ νὰ συμβιδιαστεῖ μὲ τὸ ἔγκλημα χωρὶς σκάνδαλο καὶ ὑπεκφυγές; Ἡ ἐξέγερση καθόρισε μιὰ πρώτη ἀξία, προσδιορίζοντας ἕνα ὄριο γιὰ τὴν καταπίεση πού πέρα ἀπ' αὐτὸ ἀρχίζει ἡ κοινὴ σ' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους ἀξιοπρέπεια. Ἔθεσε ἀνάμεσα στὶς πρώτες συστάσεις τῆς μιὰ διάφανη συνωμοτικότητά τῶν ἀνθρώπων ἀνάμεσά τους, ἕνα κοινὸ δέσιμο, τὴν ἀλληλεγγύη τῆς ἀλυσίδας, μιὰ ἐπικοινωνία ἀνάμεσα σὲ ὑπαρξὴ μὲ ὑπαρξὴ, πού κάνει τοὺς ἀνθρώπους ὁμοίους καὶ ἀλληλένδετους. Ἔκανε ἔτσι τὸ πνεῦμα νὰ προχωρήσει ἕνα βῆμα στὴ σύγκρουσή του μὲ ἕναν παράλογο κόσμο. Μ' αὐτὴ τὴν πρόοδο ἔγινε ἀκόμα πιὸ ἀγχώδες τὸ πρόβλημα πού πρέπει τῶρα νὰ λύσει ἀπέναντι στὸ φόνο. Πραγματικὰ στὸ ἐπίπεδο τοῦ παράλογου ὁ φόνος προκαλοῦσε μόνον λογικὲς ἀντιρρήσεις· στὸ ἐπίπεδο τῆς ἐξέγερσης σημαίνει εἰγασμὸ. Γιατὶ πρέπει ν' ἀποφασίσουμε ἂν εἶναι δυνατό νὰ σκοτώσουμε ἐκεῖνον — τὸν ὅποιονδήποτε — πού ἐπιτέλους ἀναγνωρίσαμε τὴν ὁμοιότητά του κι ἐπικυρώσαμε τὴν ταυτότητα. Μόλις λοιπὸν καταφέρουμε νὰ ξεπεράσουμε τὴ μοναξιά, θὰ πρέπει νὰ τὴν ξαναβροῦμε ὀριστικὰ νομιμοποιώντας τὴν πράξη πού μᾶς ξεκόβει ἀπ' ὅλα; Τὸ νὰ καταδικαστεῖ στὴ μοναξιά ἐκεῖνος πού μόλις ἔμαθε πὼς δὲν εἶναι μόνος, δὲν εἶναι τὸ ὀριστικὸ ἔγκλημα ἐνάντια στὸν ἄνθρωπο;

Ἀκολουθώντας τὴ λογικὴ πρέπει ν' ἀπαντήσουμε πὼς φόνος κι ἐξέγερση εἶναι δυὸ ἔννοιες ἀντιφατικές. Ἄν ἔστω κι ἕνας ἀφέντης σκοτωθεῖ, ὁ ἐπαναστατημένος δὲν ἔχει πιὰ, κατὰ κάποιον τρόπο, τὸ δικαίωμα νὰ μιλάει γιὰ τὴν κοινότητα τῶν ἀνθρώπων ἀπ' ὅπου ἀντλοῦσε τὴ δικαίωσή του. Ἄν αὐτὸς ὁ κόσμος δὲν ἔχει ἀνώτερη ἔννοια, ἂν ὁ ἄνθρωπος ἔχει

μόνο τὸν ἄνθρωπο γιὰ ἐγγυητή, φτάνει νὰ ἀφαιρέσει ὁ ἄνθρωπος μιὰ μόνο ὑπαρξὴ ἀπὸ τὸν κόσμον τῶν ζωντανῶν γιὰ ν' ἀποκλείσει καὶ τὸν ἑαυτό του ἀπ' αὐτόν. Ὅταν ὁ Κάλιν σκοτώνει τὸν Ἄβελ, φεύγει μετὰ μέσα στὴν ἔρημο. Κι ἂν οἱ φονιάδες εἶναι πλῆθος, τὸ πλῆθος ζεῖ μέσα στὴν ἔρημο καὶ σ' ἓνα ἄλλο εἶδος μοναξιάς πού ὀνομάζεται συμφυρμός.

Ἀπὸ τὴ στιγμὴ πού θὰ χτυπήσει ὁ ἐπαναστατημένος, χωρίζει τὸν κόσμον στὰ δύο. Ξεσηκώθηκε στ' ὄνομα τῆς ταυτότητας τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν ἄνθρωπο καὶ θυσιάζει τὴν ταυτότητα καθιερώνοντας μὲ τὸ αἷμα τὴ διαφορὰ. Ἡ μοναδικὴ ὑπόστασή του μέσα στὴν καταπίεση καὶ τὴν ἀθλιότητα ἦταν αὐτὴ ἡ ταυτότητα. Ἡ ἴδια ὁμῶς ἐνέργεια, πού σκόπευε τὴν ἐπικύρωση αὐτῆς τῆς ταυτότητας, τὴν κάνει νὰ μὴν ὑπάρχει. Μπορεῖ νὰ πεῖ ὅτι κάμποσοι, ἢ καὶ σχεδὸν ὅλοι, εἶναι μὲ τὸ μέρος του. Ἀλλὰ ὅταν λείψει μιὰ μόνο ὑπαρξὴ ἀπὸ τὸν ἀναντικατάστατο κόσμον τῆς ἀδελφότητας, νὰ πού ἀδειάζει ὀλόκληρος. Ἄν δὲν ὑπάρχουμε, δὲν ὑπάρχω, ἔτσι ἐξηγεῖται ἡ ἀπειρη λύπη τοῦ Καλιάγιεφ καὶ ἡ σιωπὴ τοῦ Σαίν - Ζύστ. Οἱ ἐπαναστατημένοι πού ἀποφάσισαν νὰ περάσουν ἀπὸ τὴ βία καὶ τὸ φόνο ματαιοπονοῦν βάζοντας στὴ θέση τοῦ «ὑπάρχουμε» τὸ «θὰ ὑπάρξουμε» γιὰ νὰ διατηρήσουν τὴν ἐλπίδα τῆς ὑπαρξῆς. Ἀλλὰ ὅταν ὁ φονιάς καὶ τὸ θῦμα θὰ ἔχουν χαθεῖ, ἡ κοινότητα θὰ ξαναφτιαχτεῖ χωρὶς αὐτούς. Ἡ ἐξαιρέση θὰ ἔχει πάψει νὰ ὑπάρχει καὶ θὰ εἶναι δυνατὸ νὰ ἐφαρμοστεῖ καὶ πάλι ἓ κανόνας. Στὸ ἱστορικὸ πλάνο, ὅπως καὶ στὴν ἀτομικὴ ζωὴ, ὁ φόνος εἶναι μιὰ ἀπελπισμένη ἐξαιρέση ἢ δὲν εἶναι τίποτα. Ἡ διάσπαση πού προκαλεῖ στὴν τάξη τῶν πραγμάτων δὲν ἔχει μέλλον. Εἶναι ἀσυνήθιστη, γι' αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ χρησιμοποιηθεῖ καὶ δὲν εἶναι οὔτε συστηματικὴ ὅπως τὸ θέλει ἡ καθαρὰ ἱστορικὴ θέση. Εἶναι τὸ ὄριο στὸ ὅποιο φτάνει κανεὶς μόνο μιὰ φορὰ καὶ μετὰ πρέπει νὰ πεθάνει. Ὁ ἐπαναστατημένος ἔχει μόνο ἓνα τρόπο συμβιβασμοῦ μὲ τὴ δολοφονικὴ του πράξη ἂν φτάσει ὡς αὐτὴ: νὰ δεχτεῖ τὸ δικό του θάνατο καὶ τὴ θυσία. Σκοτώνει καὶ πεθαίνει γιὰ νὰ δείξει πὼς ὁ φόνος εἶναι ἀδύνατος. Ἔτσι δείχνει πὼς προτιμᾷ στὴν πραγματικότητά τὸ «ὑπάρχουμε» ἀπὸ

τό «Θά υπάρξουμε». Ἡ γαλήνια εὐτυχία τοῦ Καλιάγιεφ στή φυλακή του, ἡ ἡμερία τοῦ Σαίν - Ζύστ καθώς πορευόταν στό ἰκρίωμα ἐξηγοῦνται μὲ τὴ σειρά τους. Πέρα ἀπὸ τοῦτο τὸ ἀκρότατο σύνορο ἀρχίζει ἡ ἀντίφαση καὶ ὁ μηδενισμὸς.

Ὁ μηδενιστικὸς φόβος

Τὸ παράλογο ἔγκλημα καὶ τὸ λογικὸ ἔγκλημα προδίνουν στήν πραγματικότητα τὸ ἴδιο τὴν ἀξία ποὺ πρόβαλε τὸ κίνημα ἐξέγερσης. Ἄς πάρουμε πρῶτα τὸ πρῶτο. Ἐκείνος ποὺ ἀρνιέται τὰ πάντα καὶ ποὺ παίρνει τὸ δικαίωμα νὰ σκοτώσει, ὁ Σάντ, ὁ δανθὴς φονιάς, ὁ ἀνηλεὴς Μειμονωμένος, ὁ Καραμαζώφ, οἱ ζηλωτὲς τοῦ μανιασμένου ληστή, ὁ σουρρεαλιστὴς ποὺ κυροβολεῖ πάνω στὸ πλῆθος, ὄλοι ζητᾶνε μὲ μιὰ λέξη τὴν ὀλοκληρωτικὴ ἐλευθερία, τὴν ἀπεριόριστη ἀνάπτυξη τῆς ἀνθρώπινης ἀλαζονείας. Ὁ μηδενισμὸς συγχέει μὲ τὴν ἴδια μανία πλάστη καὶ πλάσματα. Καταργώντας κάθε ἀρχὴ ἐλπίδας, ἀπορρίπτει κάθε ὄριο, καὶ μέσα στὸ τύφλωμα μιᾶς ἀγανάκτησης, ποὺ δὲν εἶναι πιά σὲ θέση νὰ νοιώσει ἀκόμα καὶ τίς αἰτίες τῆς, καταλήγει νὰ θεωρεῖ πῶς εἶναι ἀδιάφορο νὰ σκοτώνει κανεὶς αὐτὸν ποὺ εἶναι κιόλας προορισμένος νὰ πεθάνει.

Ἄλλὰ οἱ αἰτίες τῆς — ἡ ἀμοιβαία ἀναγνώριση ἑνὸς κοινοῦ πεπρωμένου καὶ ἡ ἐπικοινωνία τῶν ἀνθρώπων μεταξύ τους — εἶναι πάντα ζωντανές. Ἡ ἐξέγερση τίς ἔχει διακηρύξει καὶ ἐπιστρατεύτηκε γιὰ νὰ τίς ὑπηρετήσῃ. Ταυτόχρονα ἔχει καθορίσει ἕναν κανόνα συμπεριφορᾶς ἐνάντια στὸ μηδενισμό, ποὺ δὲν ἔχει ἀνάγκη νὰ περιμένει τὸ τέλος τῆς ἱστορίας γιὰ νὰ φωτίσει τὴ δράση καὶ ποὺ ὁμως δὲν εἶναι τυπικός. Ἀπεναντίας, πραγματοποιήσε, ἀπὸ τὴ γιαικωδίνικη ἠθική, αὐτὸ ποὺ ξεφεύγει ἀπὸ τὸν κανόνα καὶ τὸ νόμο. Ἄνοιξε τὸ δρόμο σὲ μιὰ ἠθική, ποὺ ἀντὶ νὰ ὑπακούει σὲ ἀφηρημένες ἀρχές, τίς ἀνακαλύπτει μόνο μέσα στὴ φλόγα τοῦ ξεσηκω-

μού, στην άεναη κίνηση άμφισβήτησης. Τίποτα δέ μās δίνει τó δικαίωμα νά πούμε πώς αυτές οι άρχές ύπηρεξαν αιώνια και τίποτα δέ χρησιμεύει νά δηλώσουμε ότι θά είναι. Ύπάρχουν όμως δυο άκριβώς ύπάρχουμε κι έμεις. Άρνοιονται μαζί μας και σ' έλη τή διάρκεια τής Ιστορίας τή δουλεία, τó ψέμα και τήν τρομοκρατία.

Δέν ύπάρχει ούσιαστικά τίποτα τó κοινό ανάμεσα σ' ένα δούλο και σ' έναν άφέντη, δέν μπορεί νά ύπάρχει συζήτηση κι έπικοινωνία με μιά ύποδουλωμένη ύπαρξη. Στη θέση τού έλεύθερου κι άμεσου διαλόγου, με τόν όποιο άναγνωρίζουμε τήν όμοιότητά μας και τó κοινό πεπρωμένο μας, ή σκλαβιά βάζει τήν πιό τρομερή σιωπή. Ή άδικία είναι κακή για τόν έπαναστατημένο, όχι γιατί έρχεται σέ αντίθεση με μιά αιώνια ιδέα δικαιοσύνης, πού δέν ξέρουμε πού νά τήν τοποθετήσουμε, αλλά γιατί διαιωνίζει τή βουθή έχθρότητα πού χωρίζει τόν καταπιεστή άπ' τόν καταπιεζόμενο. Σκοτώνει τή λιγοστή ύπαρξη πού μπορεί νά έρθει στόν κόσμο με τή συνοχή τών ανθρώπων μεταξύ τους. Κατά τόν ίδιο τρόπο, τó ψέμα καταδικάζεται έπειδή ό άνθρωπος πού τó χρησιμοποιεί είναι κλειστός για τούς άλλους ανθρώπους και, σ' ένα βαθμό κατώτερο, καταδικάζεται ό φόνος και ή βία πού επιβάλλουν τήν όριστική σιωπή. Ή συνοχή και ή έπικοινωνία πού άποκαλύπτονται με τήν έξέγερση μπορούν νά διατηρηθούν μόνο με τόν έλεύθερο διάλογο. Κάθε διφορούμενη έννοια, κάθε παρεξήγηση προκαλεί τó θάνατο· μόνο ή ξεκάθαρη γλώσσα, οι άπλές λέξεις μπορούν νά μās σώσουν άπ' αυτόν τó θάνατο. Τό κορúφωμα όλων τών τραγωδιών βρίσκεται στην κουφαμάρα τών ήρώων. Ό Πλάτωνας έχει δίκιο ενάντια στό Μωυσή και τó Νίτσε. Ό διάλογος στό ύψος τού ανθρώπου στοιχίζει λιγότερο άπ' τó εύαγγέλιο τών ολοκληρωτικών όρησκείων πού ύπαγορεύεται άπό ένα άτομο στην κορφή ενός μοναχικού βουνοú. Στη σκηνή όπως και στην πόλη, ό μονόλογος

1. Θά πρέπει νά σημειώσουμε ότι ή γλώσσα τών ολοκληρωτικών θεωριών είναι πάντα γλώσσα τών επίσημων έγγραφών και σχολαστική.

προηγείται από το θάνατο. Κάθε επαναστατημένος, με την ενέργεια που τον ξεσηκώνει ενάντια στον καταπιεστή, υπερασπίζεται τη ζωή, στρατεύεται για να παλέψει ενάντια στη σκλαβιά, το ψέμα και την τρομοκρατία και θεδαιώνει, για όσο κρατάει μια άστραπή, πώς τούτες οι τρεις μάλιστα κάνουν τη σιωπή να βασιλεύει ανάμεσα στους ανθρώπους, ρίχνουν σκοτάδι ανάμεσά τους και τους εμποδίζουν να συναντηθούν στη μοναδική αξία που μπορεί να τους σώσει απ' το μηδενισμό, τη μακρόχρονη συνωμοτικότητα των ανθρώπων που παλεύουν με το πεπρωμένο τους.

Όσο κρατάει μια άστραπή. Άλλα αυτό φτάνει προσωρινά για να πούμε πως η ακρότατη ελευθερία, η ελευθερία του φόνου, δε συμβιβάζεται με τις αιτίες της εξέγερσης. Η εξέγερση δεν είναι με κανένα τρόπο μια διεκδίκηση ολοκληρωτικής ελευθερίας. Αντίθετα η εξέγερση κάνει τη δίκη της ολοκληρωτικής ελευθερίας. Αμφισβητεί ακριβώς αυτή την άπεριόριστη εξουσία που δίνει το δικαίωμα σ' έναν ανώτερο να παραβιάζει το απαγορευμένο σύνορο. Ο επαναστατημένος, αντί να διεκδικεί μια γενική ανεξαρτησία, θέλει ν' αναγνωριστεί πως η ελευθερία έχει τα όριά της παντού όπου βρίσκεται μια ανθρώπινη ύπαρξη και το όριο είναι ακριβώς η δυνατότητα εξέγερσης αυτής της ύπαρξης. Έδω βρίσκεται η βαθύτερη αιτία της επαναστατημένης αδιαλλαξίας. Όσο περισσότερο συνειδητοποιεί η εξέγερση πως διεκδικεί ένα δίκαιο όριο, τόσο περισσότερο αλύγιστη είναι. Ο επαναστατημένος απαιτεί αναμφίβολα μια κάποια ελευθερία για τον εαυτό του, αλλά δε ζητά ποτέ το δικαίωμα να καταστρέψει την ύπαρξη και την ελευθερία του άλλου. Δεν ταπεινώνει κανένα. Την ελευθερία που θέλει τη ζητάει για όλους εκείνη που αρνιέται, την απαγορεύει σε όλους. Δεν είναι μόνο δούλος ενάντια σ' αφέντη αλλά και άνθρωπος ενάντια σ' έναν κόσμο αφέντη και δούλου. Χάρη στην εξέγερση λοιπόν, υπάρχει κάτι περισσότερο στην ιστορία εκτός από τη σχέση κυριαρχίας και δουλείας. Η άπεριόριστη δύναμη δεν είναι ο μόνος νόμος στην ιστορία. Ο επαναστατημένος υποστηρίζει στο όνομα μιας άλλης αξίας ότι είναι αδύνατη η ολοκληρωτική ελευθερία.

ἐνῶ ταυτόχρονα ζητάει γιὰ τὸν ἑαυτὸ του τὴ σχετικὴ ἐλευθερία πού εἶναι ἀναγκαία γιὰ τὴν ἀναγνώριση αὐτῆς τῆς ἀδυναμίας. Κάθε ἀνθρώπινη ἐλευθερία ἔχει τὴ βαθύτερη ρίζα τῆς καὶ ἔτσι εἶναι σχετικὴ. Ἡ ἀπόλυτη ἐλευθερία — ἡ ἐλευθερία νὰ σκοτώνει κανεὶς — εἶναι τὸ μόνο πού δὲ ζητάει, ὅπως δὲ ζητάει αὐτὸ πού τὴν περιορίζει καὶ τὴν ἐξαλείφει. Ὅτε ξεκόβει ἀπὸ τὶς ρίζες τῆς, περιπλανιέται τυχοδιωχτικὰ σὰ μιὰ ἀφηρημένη καὶ κακοποιὸς σκιά, ἕως ὅτου βρεῖ κάποιον τρόπο νὰ ἀποχτήσῃ σῶμα στὴν ἰδεολογία.

Εἶναι λοιπὸν δυνατό νὰ ποῦμε, πὼς ὅταν ἡ ἐξέγερση καταλήγῃ στὴν καταστροφή, εἶναι παράλογη. Ἐπειδὴ ζητάει τὴν ἐνότητα τῆς ἀνθρώπινης φύσης, εἶναι δύναμη ζωῆς καὶ ὄχι θανάτου. Ἡ βαθύτερη λογικὴ τῆς στηρίζεται στὴ δημιουργία καὶ ὄχι στὴν καταστροφή. Γιὰ νὰ μείνῃ αὐθεντικὸ τὸ κίνημά τῆς δὲν πρέπει νὰ ἐγκαταλείπει πίσω του κανέναν ἀπὸ τοὺς δρους τῆς ἀντίφασης πού τὸ στηρίζουν. Πρέπει νὰ εἶναι σύγκαιρα πιστὸ στὸ ν α ἰ, πού περιέχει, καὶ στὸ δ χ ι, πού ἀπομονώνουν οἱ μηδενιστικὲς ἐρμηνεῖες στὴν ἐξέγερση. Ἡ λογικὴ τοῦ ἐπαναστατημένου εἶναι νὰ θέλῃ νὰ ὑπηρετήσῃ τὴ δικαιοσύνη γιὰ νὰ μὴ μεγαλώνῃ τὴν ἀδικία τῆς κατάστασης τοῦ ἀνθρώπου, νὰ προσπαθεῖ ν' ἀκολουθήσῃ τὴν καθάρια γλώσσα, γιὰ νὰ μὴν πυκνώνει: τὸ αἰώνιο ψέμα καὶ νὰ στοιχηματίζει ἐνάντια στὸν πόνο τῶν ἀνθρώπων ὑπὲρ τῆς εὐτυχίας. Τὸ μηδενιστικὸ πάθος πού μεγαλώνῃ τὴν ἀδικία καὶ τὸ ψέμα καταστρέφει μὲ τὴ μανία του τὸ παλιὸ του αἷτημα καὶ ἀφαίρει ἔτσι τὶς καθαρότερες αἰτίες τῆς ἐξέγερσής του. Σκοτώνει γιὰτὶ τρελαίνεται ὅταν νοιώθῃ πὼς αὐτὸς ὁ κόσμος εἶναι δοσμένος στὸ θάνατο. Ἡ συνέπεια τῆς ἐξέγερσης ἀντίθετα εἶναι ν' ἀρνιέται τὴ νομιμοποίηση τοῦ ἐγκλήματος, ἀφοῦ ἀρχὴ τῆς εἶναι ἡ διαμαρτυρία ἐνάντια στὸ θάνατο.

Ἄλλὰ ἂν ὁ ἀνθρώπος ἦταν ἱκανὸς νὰ φέρῃ ἀπὸ μόνος του τὴν ἐνότητα στὸν κόσμο, ἂν μπορούσε νὰ κάνει νὰ βασилέψῃ μόνον μὲ ἓνα διάταγμα ἢ εἰλικρίνεια, ἢ ἀθωότητα καὶ ἢ δικαιοσύνη, θὰ ἦταν ὁ ἴδιος ὁ Θεός. Κι ἀκόμα, ἂν μπορούσε νὰ κάνει ὅλ' αὐτά, ἡ ἐξέγερση δὲ θὰ εἶχε καμιά αἰτία πιά. Ὅτι ἀρκεῖ ἐξέγερση γιὰτὶ τὸ ψέμα, ἡ ἀδικία καὶ ἡ ὄια

δημιουργούν την κατάσταση του επαναστατημένου. Δεν μπορεί λοιπόν να ισχυριστεί απόλυτα πώς ούτε θα σκοτώσει ούτε θα πεί ψέματα, χωρίς ν' άπαρνηθεί την εξέγερσή του και να δεχτεί μιá για πάντα τó φόνο και τó κακό. Άλλά δεν μπορεί επίσης να δεχτεί να σκοτώνει και να λείι ψέματα, άφού τó αντίστροφο κίνημα πού θα νομιμοποιούσε τó φόνο και τή βία θα κατέστρεφε έτσι τις αιτίες τής εξέγερσής του. Ό επαναστατημένος λοιπόν δεν μπορεί να βρει ήσυχία. Ξέρει τó καλό και κάνει παρά τή θέλησή του τó κακό. Η άξία πού τόν στηρίζει δεν τού δίνεται μιá για πάντα, πρέπει να τή συγκρατεί συνεχώς. Τó είναι πού καταχτά χάνεται αν μιá νέα εξέγερση δεν τó υποστηρίξει. Πάντως, αν δεν μπορεί πάντα ν' άποφεύγει τó φόνο, άμεσα ή έμμεσα, μπορεί να δώσει δλη τή φλόγα και τó πάθος του για να μειώσει τή δυνατότητα τού έγκληματος γύρω του. Και θυσιζόμενος μέσα στα σκοτάδια, ή μεγαλύτερη άρετή του θα είναι να μην υποκύψει στο σκοτεινό τους Γίγγο. Άλυσσοδεμένος με τó κακό να τείνει επίμονα πρós τó καλό. Άν τέλος σκοτώνει κι ó ίδιος θα δεχτεί τó θάνατο. Πιστός στις άρχές του, ó επαναστατημένος άποδειχνει με τή θυσία πώς ή πραγματική του έλευθερία δεν ύπάρχει σέ σχέση με τó φόνο άλλά σέ σχέση με τόν ίδιο του τó θάνατο. Άνακαλύπτει ταυτόχρονα τή μεταφυσική τιμή. Ό Καλιάγισφ παίρνει τότε τή θέση του κάτω άπό τήν κρεμάλα και δείχνει δλοφάνερα σ' όλα τ' άδέρφια του τó άκριβές όριο όπου άρχίζει και τελειώνει ή τιμή τών ανθρώπων.

Ό Ιστορικός φόνος

Η εξέγερση ξεδιπλώνεται και στην ιστορία πού άπαιτεί όχι μόνο παραδειγματικές άποφάσεις άλλά και άποτελεσματικές ένέργειες. Παρά λίγο να δικαιωθεί τó λογικό έγκλημα. Η επαναστατημένη αντίφαση άντανακλάται τότε σέ φαινομενικά άλυτες άντινομίες, πού οι δυó κυριότερες μορφές τους,

στην πολιτική, είναι ή αντίθεση βίας και μη-βίας από τή μιá, και ή αντινομία τής δικαιοσύνης και τής ελευθερίας από τήν άλλη. "Ας προσπαθήσουμε να καθορίσουμε τήν παραδοξότητά τους. 'Η θετική αξία πού περιέχεται στο πρώτο κίνημα εξέγερσης προϋποθέτει τήν απάρνηση τής αρχής τής βίας. "Έτσι ή πρώτη συνέπειά της είναι ή αδυναμία να σταθεροποιηθεί μιá επανάσταση. 'Η εξέγερση σέρνει πάντα κοντά της αὐτή τήν αντίφαση. Στο ιστορικό πλάνο ή αντίφαση αὐτή γίνεται πολύ περισσότερο έντονη. "Αν παραιτηθῶ ἀπ' τήν προσπάθεια να γίνει σεβαστή ή ανθρώπινη ταυτότητα, υποκύπτω μπροστά σέ κείνον πού καταπιέζει, ἀπαρνιέμαι τήν εξέγερση και ἐπιστρέφω στή μηδενιστική συγκατάβαση. 'Ο μηδενισμός τότε γίνεται συντηρητικός. "Αν ἀπαιτήσω ν' αναγνωριστεί αὐτή ή ταυτότητα για να υπάρχω, ἀρχίζω μιá δράση πού, για να πετύχει, προϋποθέτει τόν κυνισμό τής βίας και ἀρνιέται τούτη τήν ταυτότητα και τήν ίδια τήν εξέγερση. Πλαταίνοντας ἀκόμα τήν αντίφαση, βλέπουμε πώς ἀν ή ένότητα τοῦ κόσμου δέν μπορεί να τοῦ ἔλθει ἐκ τῶν ἄνω, ὁ ἄνθρωπος πρέπει να τή δημιουργήσει στο δικό του ὕψος, στην ιστορία. "Όταν δέν υπάρχει αξία πού να τής μεταβάλλει τὸ πρόσωπο, ή ιστορία διέπεται ἀπὸ τὸ νόμο τής ἀποτελεσματικότητας. "Όταν ὁ ιστορικός ὕλισμός, ὁ ντετερμινισμός, ή βία, ή ἀρνηση κάθε ελευθερίας δέν ἐνεργοῦν πρὸς τήν έννοια τής ἀποτελεσματικότητας, τότε ὁ κόσμος τοῦ θάρρους και τής σιωπῆς είναι οἱ θεμιτές συνέπειες μιᾶς καθαρῆς φιλοσοφίας τής ιστορίας. Μόνο μιá φιλοσοφία τής αἰωνιότητας μπορεί να δικαιολογήσει τή μη-βία στο σημερινό κόσμο. Θά ἀντιτάξει στην ἀπόλυτη ιστορικότητα τή δημιουργία τής ιστορίας και στην ιστορική κατάσταση θά ἀναζητήσει τις ρίζες της. Τελικά, καθιερώνοντας τήν ἀδικία, θά ἀφήσει στο Θεὸ τή φροντίδα τής δικαιοσύνης. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο κι οἱ ἀπαντήσεις της θ' ἀπαιτοῦν με τή σειρά τους τήν πίστη. Τότε θά τής προβληθεῖ ὡς ἀντίρρηση τὸ κακὸ και τὸ παράδοξο φαινόμενο ἐνὸς Θεοῦ παντοδύναμου και κακοποιοῦ ἢ καλοκάγαθου και στείρου. 'Η ἐκλογή θά πρέπει να γίνει ἀ-

νάμεσα στη θεία χάρη και την Ιστορία, το Θεό ή το σπαθί.

Ποιά μπορεί να είναι τότε ή συμπεριφορά του επαναστατημένου; Δεν μπορεί να απορρίψει τον κόσμο και την Ιστορία, χωρίς να άρνηθεί την ίδια την αρχή της εξέγερσής του, δεν μπορεί να διαλέξει την αιώνια ζωή χωρίς να υπομένει καρτερικά, κατά μια έννοια, το κακό. "Όταν δεν είναι χριστιανός, λ.χ., πρέπει να φτάσει ως τα άκρα. Άλλά μέχρι τα άκρα σημαίνει να διαλέγει την Ιστορία απόλυτα και μαζί της το φόνο του ανθρώπου, αν αυτός ο φόνος είναι απαραίτητος για την Ιστορία: όταν κανείς δέχεται τη νομιμοποίηση του έγκλήματος αρνιέται την προέλευσή του. "Αν ο επαναστατημένος δέ διαλέγει, διαλέγει τη σιωπή και την υποδούλωση του πλησίον. "Αν μέσα σε μια στιγμή απελπισίας δηλώσει πως διαλέγει τη θέση ενάντια στο Θεό και την Ιστορία συνάμα, αναδειχεται μάρτυρας της καθαρής ελευθερίας, δηλαδή του τίποτα. Στο Ιστορικό στάδιο που βρισκόμαστε, μη μπορώντας να υποστηρίξει κανείς μια ανώτερη αιτία που να μη φτάνει ως το κακό, αντιμετωπίζει ωαινομενικά το δίλημμα ή σιωπή ή φόνος. Και στις δυο περιπτώσεις πρόκειται για παραίτηση.

Τό ίδιο ισχύει και με τη δικαιοσύνη και την ελευθερία. Αυτές οι δυο απαιτήσεις αποτελούν κιόλας αρχές του κινήματος εξέγερσης και τις ξανασυναντᾶμε στην επαναστατική όρμη. "Η Ιστορία των επαναστάσεων όμως μάς δείχνει ότι έρχονται σχεδόν πάντα σε σύγκρουση οὰ να έχουν ασυμβίβαστες αμοιβαίες επιδιώξεις. "Η απόλυτη ελευθερία είναι το δικαίωμα του ισχυρότερου να επικρατεί. Συντηρεί λοιπόν τις διαμάχες που ξεκινούν από την άδικία. "Η απόλυτη δικαιοσύνη περνάει από την κατάργηση κάθε αντίφασης: καταστρέφει την ελευθερία.¹ "Η επανάσταση για τη δικαιοσύνη, με την έ-

1. Στις «Συζητήσεις για την καλή χρήση της ελευθερίας» ο Ζαν Γκρενιέ θεμελιώνει μια απόδειξη που μπορούμε να συνοψίσουμε έτσι: "Η απόλυτη ελευθερία είναι ή καταστροφή κάθε αξίας· ή απόλυτη αξία καταργεί κάθε ελευθερία. Τό ίδιο λέει και ο Παλάντ: «"Αν υπάρχει μια καθολική αλήθεια, ή ελευθερία δεν έχει λόγο ύπαρξης.»

λευθερία, καταλήγει με τὸ νὰ θέτει τὴ μιὰ ἀντιμέτωπη τῆς ἄλλης. Ἔτσι σὲ κάθε ἐπανάσταση, μετὰ τὴν κατάρρευση τῆς κᾶστας ποὺ κυριαρχοῦσε μέχρι τότε, ὑπάρχει ἕνας σταθμὸς ὅπου ἡ ἴδια προκαλεῖ ἕνα κίνημα ἐξέγερσης ποὺ δείχνει μέχρι ποῦ μποροῦν νὰ φτάσουν τὰ ὄριά της καὶ προαγγέλλει τίς πιθανότητες ἀποτυχίας της. Ἡ ἐπανάσταση ἐπιδιώκει ἀρχικὰ νὰ ἱκανοποιήσει τὸ πνεῦμα ἐξέγερσης ποὺ τὴ γέννησε· ἔπειτα ὑποχρεώνεται νὰ τὸ ἀρνηθεῖ γιὰ νὰ σταθεροποιήσει ἡ ἴδια τὴ θέση της καλύτερα. Φαίνεται πὼς ὑπάρχει μιὰ ἀκατανίκητη ἀντίθεση ἀνάμεσα στὸ κίνημα τῆς ἐξέγερσης καὶ τίς καταχτήσεις τῆς ἐπανάστασης.

Ἄλλὰ αὐτὲς οἱ ἀντινομίες ὑπάρχουν μόνο στὸ ἀπόλυτο. Προϋποθέτουν ἕναν κόσμον καὶ μιὰ σκέψη χωρὶς μεισιτεῦσεις. Πραγματικὰ δὲν ὑπάρχει δυνατότητα συμπίεσμου ἀνάμεσα σ' ἕνα Θεὸ ὀλότελα ξένο ἀπὸ τὴν ἱστορία καὶ μιὰ ἱστορία ξεκαθαρισμένη ἀπὸ κάθε ὑπερβατικότητα. Οἱ ἀντιπρόσωποί τους στὴ γῆ εἶναι οὐσιαστικὰ ὁ γιόγκι κι ὁ κομισσάριος. Ἄλλὰ ἡ διαφορά ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς τοὺς δυὸ τύπους ἀνθρώπων δὲν εἶναι, ὅπως λένε, ἡ διαφορά ἀνάμεσα στὴ μάταιη ἀγνότητα καὶ τὴν ἀποτελεσματικότητα. Ὁ πρῶτος διαλέγει μόνο τὴ μὴ ἀποτελεσματικότητα τῆς ἀποχῆς καὶ ὁ δεύτερος τὴ μὴ ἀποτελεσματικότητα τῆς καταστροφῆς. Ἐπειδὴ καὶ οἱ δυὸ ἀπορρίπτουν τὴ μεισιτευτικὴ ἀξία ποὺ ἀπεναντίας ἀποκαλύπτει ἡ ἐξέγερση, μᾶς προσφέρουν δυὸ εἰδῶν ἀδυναμίες, τὸ ἴδιο ἀπόμακρες ἀπὸ τὸ πραγματικὸ: τὴν ἀδυναμία τοῦ καλοῦ καὶ τὴν ἀδυναμία τοῦ κακοῦ.

Ἄν πραγματικά, τὸ ν' ἀγνοεῖ κανεὶς τὴν ἱστορία σημαίνει ἀρνηση τοῦ πραγματικοῦ, ἡ ἀντιμετώπιση τῆς ἱστορίας σὰν ἕνα κλειστό, αὐτάρκες σύνολο σημαίνει ἐπίσης ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὸ πραγματικὸ. Ἡ ἐπανάσταση τοῦ 20οῦ αἰῶνα πιστεύει πὼς ἀποφεύγει τὸ μηδενισμὸ καὶ πὼς μένει πιστὴ στὴν πραγματικὴ ἐξέγερση ἀντικαθιστώντας τὸ Θεὸ μετὰ τὴν ἱστορία. Στὴν πραγματικότητα ἐνισχύει τὸ Θεὸ καὶ προδίδει τὴν ἐξέγερση. Ἡ ἱστορία στὴν καθαρότερη κίνησή της δὲν ἀντιπροσωπεύει καμιὰ ἀξία ἀπὸ μόνη της. Πρέπει λοιπὸν νὰ ζεῖ κανεὶς σύμφωνα μετὰ τὴν ἄμεση ἀποτελεσματικότητα

και να σωμαίνει ή να λείει φέματα. 'Η συστηματική βία ή ή αναγκαστική σιωπή, ό υπολογισμός ή τό προμελετημένο ψέμα γίνονται αναπόδραστοι κανόνες. Μία καθαρά Ιστορική σκέψη είναι λοιπόν μηδενιστική: δέχεται ολοκληρωτικά τό κακό τής Ιστορίας και έρχεται έτσι σέ σύγκρουση με τήν εξέγερση. Μάταια υποστηρίζει σέ αντίστάθμισμα τόν απόλυτο όρθολογισμό τής Ιστορίας, γιατί αύτή ή Ιστορική λογική θά ολοκληρωθεί και θά έχει πλήρες νόημα μόνο στό τέλος τής Ιστορίας. Στο μεταξύ χρειάζεται δράση και μάλιστα δράση χωρίς ήθικό κανόνα, για να φτάσουμε μία μέρα στον δριστικό κανόνα. 'Ο κυνισμός γίνεται λογικός σάν πολιτική τοποθέτηση μόνο σέ συνάρτηση με μία άπολυταρχική σκέψη, δηλαδή τόν απόλυτο μηδενισμό από τή μία και τόν απόλυτο όρθολογισμό από τήν άλλη.' "Όσο για τίς συνέπειες, δέν υπάρχει διαφορά ανάμεσα στις δυό θέσεις. 'Από τή στιγμή που γίνονται άποδεχτές ή γή έρημώνεται.

Στήν πραγματικότητα τό καθαρά Ιστορικό απόλυτο δέν είναι νοητό. 'Η ουσία τής σκέψης του Γιάσπερς, λ.χ., τονίζει τήν άδυναμία του ανθρώπου να συλλάβει τήν δλότητα άφού βρίσκεται στό κέντρο αύτης τής δλότητας. 'Η Ιστορία θά μπορούσε να υπάρχει σάν ένα σύνολο μόνο στα μάτια ενός παρατηρητή που βρίσκεται έξω από τήν Ιστορία κι από τόν κόσμο. Τελικά, υπάρχει Ιστορία μόνο για τό Θεό. Είναι λοιπόν άδύνατο να ενεργήσουμε σύμφωνα με σχέδια που άγκαλιάζουν τό σύνολο τής παγκόσμιας Ιστορίας. Κάθε Ιστορική ενέργεια λοιπόν, δέν μπορεί να είναι παρά μία περιπέτεια λιγότερο ή περισσότερο θεμελιωμένη ή λογική. Είναι πρώτα απ' όλα μία διακύβευση. 'Αλλά απ' αύτή τήν άποψη δέν μπορεί να δικαιολογήσει καμιά υπερβολή, καμιά αλόγιστη κι απόλυτη θέση.

1. Βλέπουμε, χωρίς να χρειάζεται να επιμένουμε πολύ, πως ό απόλυτος όρθολογισμός δέν είναι όρθολογισμός. 'Ανάμεσα στους δυό υπάρχει ή ίδια διαφορά που βρίσκουμε ανάμεσα στον κυνισμό και τό ρεαλισμό. 'Ο πρώτος σπρώχνει τό δεύτερο έξω απ' τά όρια που του δίνουν νόημα και νομιμότητα. Είναι πιδ όμως και τελικά λιγότερο άποτελεσματικός. Είναι ή βία άπέναντι στη δύναμη.

Ἄν ἡ ἐξέγερση μποροῦσε νὰ θεμελιώσῃ μιὰ φιλοσοφία, θὰ ἦταν ἀντίθετα μιὰ φιλοσοφία ὀρίων, ὑπολογισμένης ἀγνοίας καὶ κινδύνου. Ἐκεῖνος πού δὲν μπορεῖ νὰ τὰ ξέρι όλα δὲν μπορεῖ νὰ σκοτῶνῃ τὰ πάντα. Ὁ ἐπαναστατημένος, ἀντὶ νὰ κάνει τὴν ἱστορία ἕνα ἀπόλυτο, τὴν κατηγορεῖ καὶ τὴν ἀμφισβητεῖ σ' ὄνομα τῆς ἰδέας πού ἔχει γιὰ τὴν ἰδία του τὴ φύση. Ἄρνιέται τὴν κατάστασή του, ἀλλὰ ἡ κατάσταση του εἶναι στὸ μεγαλύτερο μέρος ἱστορική. Ἡ ἀδικία, ἡ παροδικότητα, ὁ θάνατος ἐκδηλώνονται στὴν ἱστορία. Ἀποδιώχνοντάς τα, ἀποδιώχνουμε τὴν ἰδία τὴν ἱστορία. Ὁ ἐπαναστατημένος δέβαια δὲν ἀρνιέται τὴν ἱστορία πού τὸν περιβάλλει, γιατί μέσα σ' αὐτὴν προσπαθεῖ νὰ δεβαιωθεῖ. Ἀλλὰ στέκεται μπροστά της ὅπως ὁ καλλιτέχνης μπροστά στὸ πραγματικόν· τὴν ἀποδιώχνει χωρὶς νὰ τὴν ἀποφεύγει. Ὅστε μιὰ στιγμή δὲν τὴν κάνει ἀπόλυτο. Μπορεῖ νὰ συμμετέχει, ἀπὸ τὴν ἰσχυρὰ τῶν πραγμάτων, στὸ ἔγκλημα τῆς ἱστορίας, ἀλλὰ δὲν μπορεῖ νὰ τὸ νομιμοποιήσῃ. Τὸ λογικὸ ἔγκλημα, ὅχι μόνο δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ ἀποδεχτὸ στὸ ἐπίπεδο τῆς ἐξέγερσης, ἀλλὰ σημαίνει ἐπίσης καὶ τὸ θάνατο τῆς ἐξέγερσης. Γιὰ νὰ γίνῃ σαφέστερη αὐτὴ ἡ ἔνδειξη, τὸ λογικὸ ἔγκλημα ἐφαρμόζεται πρῶτα πάνω στοὺς ἐπαναστατημένους πού ἡ ἀνταρσία τους ἀμφισβητεῖ τὴ θεοποιημένην καὶ ἱστορία.

Ἡ ἀπατηλότητα τοῦ πνεύματος, πού ἰσχυρίζεται πῶς εἶναι ἐπαναστατικόν, συνεχίζει καὶ χειροτερεύει τὴν καπιταλιστικὴν ἀπάτη. Κρύβει κάτω ἀπὸ τὴν ὑπόσχεση μιᾶς ἀπόλυτης δικαιοσύνης τὴν διαρκῆ ἀδικία, τὸν ἀπερίοριστο συμβιβασμὸ καὶ τὴν ἀναξιοπρέπεια. Ἡ ἐξέγερση ἔχει σὰ στόχο της μόνο τὸ σχετικόν καὶ μπορεῖ νὰ ὑποσχεθεῖ μόνο μιὰ δρισμένη ἀξιοπρέπεια ταιριαστὴ σὲ μιὰ σχετικὴ δικαιοσύνη. Τάσσεται ὑπὲρ ἑνὸς ὀρίου στὸ ὅποιο στηρίζεται ἡ ἀνθρώπινη κοινότητα. Ὁ κόσμος της εἶναι σχετικὸς. Ἀντὶ νὰ λέει, ὅπως ὁ Χέγκελ καὶ ὁ Μάρξ, πῶς όλα εἶναι ὑποχρεωτικά, ἐπαναλαμβάνει μόνο πῶς όλα εἶναι δυνατὰ κι ὅτι μέχρι ἕνα δρισμένο ὄριο καὶ τὸ δυνατό ἀξίζει τὴ θυσία. Ἀνάμεσα στὸ Θεὸ καὶ τὴν ἱστορία, τὸν γιόγκι καὶ τὸν κομισσάριο, ἀνοίγει ἕνα εὐσκόλο δρόμο ὅπου οἱ ἀντιθέσεις μποροῦν νὰ ἐκδηλωθοῦν καὶ

νά ξεπεραστούν. Ἄς εξετάσουμε λοιπὸν τίς δυὸ ἀντινομίες ποὺ παίρνομε σὰν πρότυπο.

Μιά ἐπαναστατικὴ δράση, ποὺ θὰ ἤθελε νὰ εἶναι συνεπὴς μὲ τίς ἀρχές της, θὰ ἔπρεπε νὰ περιορίζεται σὲ μιὰ ἐνεργητικὴ ἀποδοχὴ τοῦ σχετικοῦ. Θὰ δήλωνε τὴν πίστη της στὶς συνθήκες τοῦ ἀνθρώπου. Θὰ ἦταν ἀδιάλλαχτη ὡς πρὸς τὰ μέσα της, ἀλλὰ θὰ δεχόταν τὴν ἐκπλήρωση κατὰ προσέγγιση τῶν σκοπῶν της καὶ γιὰ τὸν καλύτερο καθορισμὸ αὐτῆς τῆς προσέγγισης θὰ ἄφηνε ἐλεύθερο τὸ λόγο. Θὰ διατηροῦσε ἔτσι αὐτὴ τὴν κοινὴ ὑπαρξὴ ποὺ δικαιοῦναι τὴν ἐξέγερσὴ της. Ἰδιαιτέρα, θὰ διατηροῦσε μόνιμο τὸ δικαίωμα τῆς δυνατότητας ἔκφρασης. Αὐτὸ δρῖζει μιὰ διαγωγὴ σὲ σχέση μὲ τὴ δικαιοσύνη καὶ τὴν ἐλευθερία. Δὲν ὑπάρχει δικαιοσύνη στὴν κοινωνία, χωρὶς τὸ φυσικὸ ἢ ἀστικὸ δίκαιο ποὺ νὰ στηρίζεται πάνω του. Δὲν ὑπάρχει δικαίωμα χωρὶς τὴν ἔκφραση αὐτοῦ τοῦ δικαίου. Ἄς ἔκφραστεῖ λοιπὸν τὸ δίκαιο χωρὶς ἀναβολὴ καὶ τότε θὰ ὑπάρχει ἡ πιθανότητα νὰ ἐμφανιστεῖ ἀργὰ ἢ γρήγορα στὸν κόσμον ἡ δικαιοσύνη ποὺ ἐδραίωνει. Γιὰ νὰ καταχτήσουμε τὸ εἶναι, πρέπει νὰ ξεκινήσουμε ἀπὸ τὸ ἐλάχιστο εἶναι ποὺ ἀνακαλύπτουμε μέσα μας καὶ ὄχι νὰ τὸ ἀρνιόμαστε προκαταβολικά. Ὅταν ἐπιβάλλεται σιωπὴ στὸ δίκαιο ὥσπου νὰ ἐδραιωθεῖ ἡ δικαιοσύνη, εἶναι σὰ νὰ τοῦ ἐπιβάλλεται παντοτείνῃ σιωπὴ, ἀφοῦ δὲ θὰ ὑπάρχει πιά λόγος συζήτησης ὅταν ἡ δικαιοσύνη θὰ βασιλεύει γιὰ πάντα. Ἐπίσης ἐμπιστευόμαστε τῇ δικαιοσύνῃ μόνον σὲ κείνους ποὺ ἔχουν τὸ λόγο, στοὺς ἰσχυροὺς. Ἐδῶ καὶ αἰῶνες, ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ ὑπαρξὴ ποὺ χάριζαν οἱ δυνατοὶ ὀνομάζονταν προϊόντα καλῆς θέλησης. Ὅταν σκοτώνουμε τὴν ἐλευθερία γιὰ νὰ βάλουμε στὸ θρόνον τὴ δικαιοσύνη σημαίνει πῶς ἀποκαθιστοῦμε τὴν ἔννοια τῆς θείας χάριτος χωρὶς τὴ θεία μεσολάβηση καὶ προκαλοῦμε μὲ μιὰ ξέφρενη ἀντίδραση τὴν ἀνόρθωση τοῦ μυστικιστικοῦ συνασπισμοῦ στὴν πιδὸ ταπεινὴ μορφὴ του. Ἀκόμα καὶ ὅταν ἡ δικαιοσύνη δὲν πραγματοποιεῖται, ἡ ἐλευθερία διατηρεῖ τὴ δύναμη διαμαρτυρίας καὶ σώζει τὴν ἐπικοινωνία. Ἡ δικαιοσύνη σ' ἓνα σιωπηλὸν κόσμον, ἡ σκλαβωμένη καὶ βουβὴ δικαιοσύνη, καταστρέφει τὴ συνενοχὴ καὶ

τελικά δὲν μπορεί πιά νά εἶναι δικαιοσύνη. Ἡ ἐπανάσταση τοῦ 20οῦ αἰῶνα χώρισε αὐθαίρετα δυο ἀξεχώριστες ἔννοιες γιά χάρη τῶν ὑπερβολικῶν καταχτητικῶν σκοπῶν της. Ἡ ἀπόλυτη ἐλευθερία χλευάζει τή δικαιοσύνη. Ἡ ἀπόλυτη δικαιοσύνη ἀρνιέται τήν ἐλευθερία. Γιά νά γίνουν γόνιμες οἱ δυο ἔννοιες πρέπει νά βροῦν τὸ δριὸ τους ἢ μιὰ μέσα στὴν ἀλλη. Κανένας ἄνθρωπος δὲν ἐκτιμᾷ τὴν ἐλεύθερη θέση του ἂν δὲν εἶναι ταυτόχρονα καὶ δίκαιη, οὔτε μπορεί νά εἶναι δίκαιη ἂν δὲν εἶναι καὶ ἐλεύθερη. Ἡ ἐλευθερία δὲν εἶναι κατανοητὴ χωρὶς τὴ δυνατότητα νά ἐκφράσει κανεὶς καθαρά τὸ δίκαιο καὶ τὸ ἀδικο, νά διεκδικήσῃ τὴν δλοκληρωτικὴ ὑπαρξή στ' ὄνομα ἑνὸς μόριου τῆς ὑπαρξῆς ποῦ ἀρνιέται νά πεθάνει. Ὑπάρχει τέλος μιὰ δικαιοσύνη — ἂν καὶ πολὺ διαφορετικὴ — γιά τὴν ἀναστήλωση τῆς ἐλευθερίας, τῆς μοναδικῆς ἀφθαρτῆς ἀξίας τῆς ἱστορίας. Οἱ ἄνθρωποι γιά τίποτ' ἄλλο δὲν πεθαίνουν τόσο εὐχάριστα, ὅσο γιά τὴν ἐλευθερία: τότε πιστεύουν πῶς δὲν πεθαίνουν δλοκληρωτικά.

Ὁ ἴδιος συλλογισμὸς ταιριάζει καὶ γιά τὴ βία. Ἡ ἀπόλυτη μὴ βία ὑποστηρίζει ἀρνητικὰ τὴ δουλεία καὶ τὴ βιαιότητά της· ἡ συστηματικὴ βία καταστρέφει θετικὰ τὴ ζωντανὴ κοινότητα καὶ τὴν ὑπαρξή ποῦ μᾶς δίνει. Γιά νά εἶναι γόνιμες αὐτὲς οἱ δυο ἔννοιες πρέπει νά βροῦν τὰ δριὰ τους. Στὴν ἱστορία ποῦ θεωρεῖται σὰν ἕνα ἀπόλυτο, ἡ βία εἶναι θεμιτὴ. Εἶναι μιὰ διακοπὴ ἐπικοινωνίας, ἕνας σχετικὸς κίνδυνος. Πρέπει λοιπὸν νά διατηρεῖ τὸ χαραχτήρα μιᾶς προσωρινῆς παράβασης γιά τὸν ἐπαναστατημένο, κι ἂν δὲν μπορεί νά τὴν ἀποφύγει, νά συνδέεται μὲ προσωπικὴ ὑπεθυνότητα, μὲ ἕναν ἄμεσο κίνδυνο. Ἡ συστηματικὴ βιαιότητα ἔχει τάξη, γίνεται ἀνετη κατὰ κάποιον τρόπο. Ἡ ἀρχὴ τοῦ Φύρερ ἢ ἡ ἱστορικὴ Λογικὴ βασιλεύει πάνω σ' ἕναν κόσμον πραγμάτων κι ὄχι ἀνθρώπων, ὅποιο κι ἂν εἶναι τὸ καθεστῶς ποῦ τίς στηρίζει. Ὅπως ὁ ἐπαναστατημένος θεωρεῖ τὸ φόνο σὰν ἕνα δριο ποῦ πρέπει νά καθιερώσει πεθαίνοντας, ἂν φτάσει ὡς ἐκεῖ, ἔτσι καὶ ἡ βία δὲν μπορεί νά εἶναι παρὰ ἕνα ἀκρότατο δριο ποῦ ἔρχεται σὲ ἀντίθεση μὲ μιὰ ἄλλη βία, στὴν περίπτωσή τῆς ἀνταρσίας λ.χ. Ἄν ἡ ὑπερβολὴ τῆς ἀδικίας κάνει τὴν

άνταρσία αναπόφευκτη, ό επαναστατημένος άρνιέται νά συμβάλει στό νά μπει ή βία στην ύπηρεσία μιás θεωρίας ή της λογικής ένός κράτους. Κάθε ιστορική κρίση, π.χ., όλακληρώνεται μέ θεσμούς. "Αν δέν μπορούμε νά επιδράσουμε πάνω στην ίδια την κρίση, γιατί αυτό αντιπροσωπεύει κίνδυνο, μπορούμε όμως νά επιδράσουμε πάνω στους θεσμούς, άφου έμεις τους όρίζουμε διαλέγοντας εκείνους για τους όποιους άγωνιζόμαστε, και νά αναγκάσουμε τόν άγώνα μας ν' άκολουθήσει την κατεύθυνσή τους. "Η αύθεντική επαναστατική δράση δέ θά δεχτεί νά έξοπλιστεί παρά μόνο για τους θεσμούς πού περιορίζουν τή βία κι όχι για εκείνους πού την κωδικοποιούν. Μιά επανάσταση δέν άξίζει τόν κόπο νά πεθάνουν γι' αυτή άνθρωποι, εκτός αν έξασφαλίζει άμέσως την κατάργηση της θανατικής ποινής· ούτε άξίζει νά ύποφέρουν για χάρη της τή φυλακή, εκτός αν άρνιέται από τά πριν νά επιβάλλει τιμωρίες χωρίς χρονικά όρια. "Αν ή επαναστατική βία έξελίσεται άκολουθώντας την κατεύθυνση αυτών των θεσμών και έξαγγέλλοντάς τους όσο τό δυνατότερο πιδ συγχά, αυτός θά είναι ό μοναδικός τρόπος για νά είναι προσωρινή. "Όταν ό σκοπός είναι άπόλυτος, όταν δηλαδή, μιλώντας ιστορικά, πιστεύουμε πώς είναι βέβαιος, τότε μπορούμε νά φτάσουμε μέχρι και τή θυσία των άλλων. "Όταν δέν είναι βέβαιος, μπορούμε νά θυσιάσουμε μόνο τόν έαυτό μας στους κινδύνους ένός άγώνα για την κοινή άξιοπρέπεια. "Ο σκοπός δικαιώνει τά μέσα; Αυτό είναι πιθανό. Ποιός θά δικαιώσει όμως τό σκοπό; Σ' αυτή την έρώτηση, πού άφήνει ξεκρέμαστη ή ιστορική σκέψη, ή έξέγερση άπαντά: τά μέσα.

Τί σημαίνει μιá τέτοια στάση στην πολιτική; Και πρώτα άπ' όλα είναι άποτελεσματική; Πρέπει ν' άπαντήσουμε χωρίς δισταγμό πώς είναι ή μόνη άποτελεσματική σήμερα. "Υπάρχουν δυό είδη άποτελεσματικότητας, του τυφώνα και του σφρίγγου. "Ο ιστορικός άπολυταρχισμός δέν είναι άποτελεσματικός αλλά μόνο ίκανός: κατέλαβε και διατήρησε την έξουσία. Και μόλις καταχτήσει την έξουσία, καταστρέφει τή μοναδική δημιουργική πραγματικότητα. "Η αδιάλλακτη και περιορισμένη δράση, άπόρροια της έξέγερσης, διατηρεί αυ-

τή τήν πραγματικότητα και προσπαθει μόνο νά τήν επεκτείνει δλο και περισσότερο. Αυτό δέ σημαίνει πώς αὐτή ἡ δράση δέν μπορεῖ νά νικήσει. Σημαίνει πώς διατρέχει τόν κίνδυνο νά μὴ νικήσει και νά πεθάνει. Ἄλλά ἡ ἐπανάσταση πρέπει νά διατρέξει αὐτὸν τόν κίνδυνο ἢ νά ὁμολογήσει ὅτι ἐρίσκειται στὰ χέρια νέων ἀφεντάδων πού ἀξίζουν τήν ἴδια περιφρόνηση. Μιά ἐπανάσταση πού χωρίζεται ἀπ' τήν τιμή, προδίνει τίς ἀρχές της πού ἀνήκουν στοῦ βασιλίου τῆς τιμῆς. Ἔτσι ἔχει νά διαλέξει ἀνάμεσα στήν ὑλική ἀποτελεσματικότητα και τὸ κενό, ἢ ἀνάμεσα στον κίνδυνο και τῆ δημιουργία. Οἱ παλιοὶ ἐπαναστάτες ἦταν διαστικοὶ και βαθιά αἰσιόδοξοι. Ἄλλά σήμερα τὸ ἐπαναστατικὸ πνεῦμα ἀπόχτησε μεγαλύτερη συνειδηση και ὀξυδέρκεια, ἔχει πείρα ἑκατὸν πενήντα χρόνων πού μπορεῖ νά τὰ συλλογίζεται. Κι ἀκόμα ἡ ἐπανάσταση ἔχασε τὸ γοητευτικὸ, γιορτινὸ της γόητρο. Εἶναι ἀπὸ μόνη της ἕνας θαυμαστός ὑπολογισμὸς πού ἀπλώνεται στοῦ σύμπαν. Ξέρει ἀκόμα, κι ἂν δέν τ' ὁμολογεῖ πάντα, ὅτι ἡ θά γίνει παγκόσμια ἢ δὲ θά ὑπάρξει ποτέ. Οἱ πιθανότητες ἐπιτυχίας της ἀντισταθμίζονται μὲ τόν κίνδυνο ἑνὸς παγκόσμιου πολέμου, πού, ἀκόμα και στήν περίπτωση νίκης, θά τῆς προσφέρει τήν Αὐτοκρατορία τῶν ἐρειπίων. Μπορεῖ τότε νά μείνει πιστὴ στοῦ μηθενισμό της και νά ἐνσαρκώσει μὲς στοῦ σωρὸ τῶν πτωμάτων τήν ὕστατη λογικὴ τῆς ἱστορίας. Θά ἔπρεπε τότε νά παραιτηθοῦμε ἀπ' ἔλα ἔκτος ἀπὸ τῆ σιωπηλὴ μουσικὴ πού θά μεταμορφώσει πάλι τῆ γήινη κόλαση. Ἔτσι ὁμως τὸ ἐπαναστατικὸ πνεῦμα στήν Εὐρώπη μπορεῖ νά σκεφτεῖ τίς ἀρχές του γιὰ πρώτη και τελευταία φορά, ν' ἀναρωτηθεῖ ποιά εἶναι ἡ παρέκκλιση πού τὸ παραπλανᾷ πρὸς τήν τρομοκρατία και τόν πόλεμο και νά ξαναβρεῖ, μαζί μὲ τίς αἰτίες τῆς ἐξέγερσῆς του, τήν πιστότητά του.

Μέτρο και υπερβολή

Ἡ ἐπαναστατική παραπλάνηση ἐξηγείται πρῶτα μὲ τὴν ἀγνοία ἢ τὴ συστηματικὴ παραγνώριση αὐτοῦ τοῦ ὄριου ποῦ φαίνεται πῶς εἶναι ἀδιαχώριστο ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη φύση καὶ ποῦ φανερώνει ἡ ἐξέγερση. Ἀμελώντας αὐτὸ τὸ σύνορο οἱ μηδενιστικὲς σκέψεις καταλήγουν σὲ μιὰ ὀμαλὰ ἐπιταχυνόμενη κίνηση. Τίποτα δὲν τὶς σταματᾷ πιά στὶς συνέπειες ποῦ φέρνουν καὶ τότε δικαιώνουν τὴν ὀλοκληρωτικὴ καταστροφή ἢ τὴν ἀπεριόριστη κατάχτηση. Ξέρουμε τώρα, στὸ τέρμα αὐτῆς τῆς μεγάλης ἔρευνας σχετικὰ μὲ τὴν ἐξέγερση καὶ τὸ μηδενισμό, πῶς ἡ ἐπανάσταση ποῦ δὲν ἔχει ἄλλο περιορισμὸ ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ ἀποτελεσματικότητα, σημαίνει ἀπεριόριστη σκλαβιά. Γιὰ νὰ ξεφύγει ἀπ' αὐτὴ τὴ μοίρα, τὸ ἐπαναστατικὸ πνεῦμα πρέπει νὰ ξαναποτιστεῖ ἀπὸ τὶς πηγές τῆς ἐξέγερσης καὶ νὰ ἐμπνέεται ἀπ' τὴ μοναδικὴ σκέψη ποῦ μένει πιστὴ στὶς ἀρχές της, τὴ σκέψη τῶν ὀρίων. Ἄν τὸ ὄριο ποῦ ἀποκαλύπτει ἡ ἐξέγερση μεταμορφώνει τὰ πάντα, ἂν κάθε σκέψη, κάθε δράση ποῦ ξεπερνᾷ ἕνα ὀρισμένο σημεῖο ἀρνιέται τὸν ἑαυτὸ της, τότε πρέπει νὰ ὑπάρχει πραγματικὰ ἕνα μέτρο τῶν πραγμάτων καὶ τοῦ ἀνθρώπου. Στὴν ἱστορία, ὅπως καὶ στὴν ψυχολογία, ἡ ἐξέγερση εἶναι ἕνα ἀκανόνιστο ἐκκρεμές, ποῦ κάνει τὶς πιὸ τρελὲς ταλαντώσεις, γιατί ζητᾷ τὸ βαθύτερο ρυθμὸ του. Ἄλλὰ αὐτὴ ἡ ἀρρυθμία δὲν εἶναι πλήρης. Ὁλοκληρῶνεται γύρω ἀπὸ ἕνα κεντρικὸ ἄξονα. Ὑποβάλλοντας στοὺς ἀνθρώπους τὴν κοινὴ τους φύση, ἡ ἐξέγερση φέρνει στὸ φῶς τὸ μέτρο καὶ τὸ ὄριο ποῦ βρῖσκονται στὴν ἀρχὴ αὐτῆς τῆς φύσης.

Σήμερα κάθε σκέψη, μηδενιστικὴ ἢ θετικὴ, κάνει νὰ

γεννηθεί — χωρίς καν να το ξέρει καιιά φορά — αυτό το μέτρο των πραγμάτων που επιδεδαιώνει: άκόμα κι ή έπιστήμη. Τά κβάντα, ή σχετικότητα, οι σχέσεις άδεδαιότητας όρίζουν έναν κόσμο που έχει συγκεκριμένη πραγματικότητα μόνο στην κλίμακα των μεσαίων μεγεθών όπως τά δικά μας.¹ Οι ιδεολογίες που καθοδηγούν τον κόσμο μας γεννήθηκαν στην εποχή των άπόλυτων έπιστημονικών μεγεθών. 'Αλλά οι πραγματικές μας γνώσεις επικυρώνουν όμως μόνο μιá σκέψη σχετικών μεγεθών. «Νόηση, γράφει: ό Λάζαρος Μπίκελ, είναι ή ίκανότητά μας να μην ώθοουμε μέχρι τά άκρα αυτό που σκεφτόμαστε, ώστε να μπορούμε να πιστεύουμε στην πραγματικότητα.» 'Η κατά προσέγγιση σκέψη είναι ή μόνη που γεννά τό πραγματικό."

'Ακόμα κι οι ύλικές δυνάμεις, μέσα στην τυφλή πορεία τους, κάνουν να προβάλλει τό μέτρο τους. Γι' αυτό είναι άνώφελο να θέλουμε ν' ανατρέψουμε την τεχνολογία. 'Η εποχή του άδραχτιού έχει περάσει και τ' όνειρο ενός βιοτεχνικού πολιτισμού είναι μάταιο. 'Η μηχανή είναι κακή μόνο έξαιτίας του τωρινού τρόπου χρήσης της. Πρέπει να παραδεχτούμε τις ευεργεσίες της, άκόμα κι αν άρνηθούμε τις καταστροφικές συνέπειές της. Τό φορτηγό που ταξιδεύει μέρες και νύχτες μαζί με τον οδηγό του δέν τον ταπεινώνει, άφου εκείνος τό γνωρίζει πέρα για πέρα και τό χρησιμοποιεί με αγάπη και άποτελεσματικότητα. 'Η άληθινή και άπάνθρωπη ύπερβολή όρίζεται στον καταμερισμό της εργασίας. Και έξαιτίας της ύπερβολής έρχεται μιá μέρα όπου μιá μηχανή μ' έ-

1. Βλέπε γι' αυτό τό θέμα στο έξαιρετικό και παράδοξο άρθρο του Λάζαρου Μπίκελ: «'Η Φυσική επιδεδαιώνει τή Φιλοσοφία.» Έμπεδοκλής, άριθ. 7.

2. 'Η σημερινή έπιστήμη έχει προδώσει την καταγωγή της κι έχει άρνηθεί τά ίδια της τά έπιτεύγματα με τό να μπει στην ύπηρεσία τής Κρατικής τρομοκρατίας και του πνεύματος τής δύναμης. 'Η τιμωρία της και ό έξευτελισμός της βρίσκονται στο ότι παράγει μόνο μέσα καταστροφής ή ύποδούλωσης σ' έναν άφηρημένο κόσμο. 'Αλλά όταν θά φτάσει σ' ένα όρισμένο όριο ή έπιστήμη θά τεθεί ίσως στην ύπηρεσία τής άτομικής έξέγερσης. Αύτή ή τρομαχτική άναγκαιότητα θά σημειώσει μιá άποφασιστική καμπή.

κατό ειδών λειτουργίες, που κατευθύνεται από ένα μόνο άνθρωπο, παράγει ένα αντικείμενο. Αυτός ο άνθρωπος θα ξαναβρει σε διαφορετική κλίμακα ένα μέρος της δημιουργικής δύναμης που είχε στη βιοτεχνία. Ο ανώνυμος παραγωγός πλησιάζει τότε στο δημιουργό. Βέβαια δεν είναι σίγουρο πώς ή βιομηχανική υπερβολή θ' ακολουθήσει αμέσως αυτόν το δρόμο. Άλλα αποδείχνει κιόλας με τη λειτουργία της την αναγκαιότητα ενός μέτρου και προκαλεί την κατάλληλη για την οργάνωση αυτού του μέτρου σκέψη. Πάντως ή θ' ακολουθήσουμε αυτή την έννοια του όριου ή η σύγχρονη υπερβολή θα βρει τον κανόνα της και τη γαλήνη της στην παγκόσμια καταστροφή.

Αυτός ο νόμος του μέτρου ισχύει επίσης και για όλες τις αντινομίες της επαναστατημένης σκέψης. Ούτε το πραγματικό είναι δλότελα λογικό ούτε το λογικό είναι δλότελα πραγματικό. Όπως είδαμε σχετικά με το σουρρεαλισμό, ή επιθυμία ενότητας δεν απαιτεί μόνο να είναι όλα λογικά. Θέλει και το παράλογο να μη θυσιάζεται. Δεν μπορούμε να πούμε πώς τίποτα δεν έχει νόημα, αφού επιθεβαιώνουμε έτσι μια αξία που καθιερώνεται με μια κρίση' ούτε πώς όλα έχουν νόημα, αφού ή λέξη «δλα» δέ σημαίνει τίποτα για μας. Το παράλογο περιορίζει το λογικό, που κι αυτό με τη σειρά του δίνει το μέτρο του. Κάτι τελοσπάντων έχει νόημα, κάτι που πρέπει να καταχτήσουμε μέσα από την ελλειψη νοήματος. Με τον ίδιο τρόπο δεν μπορούμε να πούμε πώς ή ύπαρξη θρίσκεται μόνο στο επίπεδο της ουσίας. Ποδ να πιάσουμε την ουσία αν δχι στο επίπεδο της ύπαρξης και του γίνεσθαι; Άλλά δεν μπορούμε να πούμε πώς το είναι είναι μόνο ύπαρξη. Αυτό που γίνεται πάντα δέ θα μπορούσε να υπάρχει, χρειάζεται μια αρχή. Η ύπαρξη μπορεί να δοκιμασσει μόνο μέσα στο γίνεσθαι, το γίνεσθαι δεν είναι τίποτα χωρίς την ύπαρξη. Ο κόσμος δεν υπάρχει σε μια τέλεια άκίνησια, αλλά και δεν είναι μόνο κίνηση. Είναι κίνηση και άκίνησια. Η ιστορική διαλεκτική, λ.χ., δέ φεύγει απεριόριστα πρδς μια άγνωσμένη αξία. Στρέφεται γύρω από το όριο, την πρώτη αξία. Ο Ήράκλειτος, ο εφευρέτης του γίνεσθαι, έβαζε κι

αὐτὸς ἓνα ὄριο σ' αὐτὴ τὴ συνεχῆ ροή. Αὐτὸ τὸ ὄριο συμβολιζόταν ἀπὸ τὴ Νέμεση, τὴ θεὰ τοῦ μέτρου, ποὺ τιμωροῦσε ὄσους τὸ ἀψηφοῦσαν. Ἡ σκέψη ποὺ θὰ ἤθελε νὰ ὑπολογίσει τίς σύγχρονες ἀντιφάσεις τῆς ἐξέγερσης, θὰ ἔπρεπε νὰ ζητάει ἀπ' αὐτὴ τὴ θεὰ τὴν πηγὴ ἐμπνευσης.

Οἱ ἠθικὲς ἀντινομίες ἀρχίζουσι νὰ φωτίζονται ἐπίσης μὲ τὴ βοήθεια αὐτῆς τῆς μεσιτευτικῆς ἀξίας. Ἡ ἀρετὴ δὲν μπορεῖ νὰ χωριστεῖ ἀπ' τὸ πραγματικὸ χωρὶς νὰ γίνῃ ἀρχὴ κακίας. Οὔτε μπορεῖ νὰ ταυτιστεῖ ἀπόλυτα μὲ τὸ πραγματικὸ χωρὶς ν' ἀρνηθεῖ τὸν ἑαυτὸ τῆς. Ἡ ἠθικὴ ἀξία ποὺ φανερῶναι ἢ ἐξέγερση δὲ βρίσκειται τελικὰ πάνω ἀπὸ τὴ ζωὴ καὶ τὴν ἱστορία, ὅπως οὔτε ἡ ζωὴ καὶ ἡ ἱστορία βρίσκονται πάνω ἀπ' αὐτὴ. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ἡ ἀξία γίνεται πραγματικότης στὴν ἱστορία μόνο ὅταν ἓνας ἄνθρωπος δίνει τὴ ζωὴ του γι' αὐτὴ ἢ τῆς τὴν ἀφιερώνει. Ὁ γαϊωνικὸς καὶ ἀστικὸς πολιτισμὸς ὑποθέτει πῶς οἱ ἀξίες βρίσκονται πάνω ἀπὸ τὴν ἱστορία καὶ ἔτσι ἡ τυπικὴ ἀρετὴ του θεμελιώνει μιὰ μισητὴ ἀπάτη. Ἡ ἐπανάσταση τοῦ 20οῦ αἰῶνα διακηρύσσει πῶς οἱ ἀξίες εἶναι ἀνακατεμένες στὸ ρεῦμα τῆς ἱστορίας καὶ ἡ ἱστορικὴ λογικὴ τῆς δικαιώνει μιὰ νέα ἀπάτη. Μπροστὰ σ' αὐτὴ τὴν ἀκαταστασία, τὸ μέτρο μᾶς μαθαίνει ὅτι σὲ κάθε ἠθικὴ χρειάζεται μιὰ δόση ρεαλισμοῦ: ἡ τέλεια ἀρετὴ εἶναι δολοφονικὴ καὶ χρειάζεται μιὰ δόση ἠθικῆς σὲ κάθε ρεαλισμὸ: ὁ κυνισμὸς εἶναι ἐγκληματικὸς. Γι' αὐτὸ οἱ ἀνθρωπιστικὲς πολυλογίες εἶναι τὸ ἴδιο ἀβάσιμες μὲ τὴν κυνικὴ πρόκληση. Τέλος ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι ἐντελῶς ἔνοχος, δὲν ἄρχισε αὐτὸς τὴν ἱστορία· οὔτε τέλεια ἀθῶος ἀφοῦ τὴ συνεχίζει. Ἐκεῖνοι ποὺ ξεπερνοῦν αὐτὸ τὸ ὄριο καὶ ὑποστηρίζουσι τὴν ὀλοκληρωτικὴ ἀθωότητά του καταλήγουσι στὴ μανία τῆς ὀριστικῆς ἐνοχῆς. Ἡ ἐξέγερση ἀντίθετα μᾶς δάξει στὸ δρόμο μιᾶς ὑπολογισμένης ἐνοχῆς. Ἡ μοναδικὴ ἰλλὰ ἀκατανίκητὴ ἐλπίδα τῆς ἐνσαρκώνεται τελικὰ στοὺς ἀθῶους δολοφόνους.

Σ' αὐτὸ τὸ ὄριο τὸ «Ἵπάρχομε» καθορίζει κατὰ παράδοξο τρόπο ἓνα νέο ἀτομικισμὸ. «Ἵπάρχομε» μπροστὰ στὴν ἱστορία καὶ ἡ ἱστορία πρέπει νὰ λογαριάζει αὐτὸ τὸ «Ἵπάρχομε», ποὺ μὲ τὴ σειρά του πρέπει νὰ διατηρεῖται στὴν ἱστο-

ρία. Έχω ανάγκη απ' τούς άλλους πού χρειάζονται έμένα και τόν καθένα. Κάθε συλλογική δράση, κάθε κοινωνία προϋποθέτει μιιά πειθαρχία και τó ζήτομο χωρίς αυτό τó νόμο δέν είναι τίποτ' άλλο παρά ένας ξένος πού σκύβει κάτω από τó βάρος μιιάς έχθρικής συλλογικής ύπαρξης. Άλλά κοινωνία και πειθαρχία χάνουν τόν προσανατολισμό τους αν άρνηθοσν τó «Ίπάρχουμε». Μόνος μου πρέπει κατά κάποια έννοια νά ύποστηρίξω τήν κοινή άξιοπρέπεια, πού δέν μπορώ ν' αφήσω νά έξευτελιστεί ούτε σέ μένα ούτε στους άλλους. Αύτός ό άτομικισμός δέν είναι άπόλαυση, είναι άγώνας, για πάντα, και χαρά πρωτόφαντη, μερικές φορές, στην κορυφή τής περήφανης συμπόνοιας.

Ή σκέψη του μεσημεριού

Κι αν θέλουμε νά μάθουμε αν μιιά τέτοια στάση βρίσκει τήν πολιτική της έκφραση στο σύγχρονο κόσμο, είναι εύκολο νά φέρουμε στη μνήμη μας, σαν ένα άπλό παράδειγμα, αυτό πού ονομάζεται από παράδοση επαναστατικός συνδικαλισμός. Μήπως κι αυτός ό συνδικαλισμός δέν είναι χωρίς άποτελεσματικότητα; Ή απάντηση είναι άπλή: είναι τó μέσο πού μέσα σ' έναν αιώνα βελτίωσε θαυμαστά τίς εργατικές συνθήκες, από τήν εργάσιμη ήμέρα τών 16 ώρων στην έβδομάδα τών 40 ώρων. Ή (ιδεολογική) Αύτοκρατορία έκανε τó σοσιαλισμό νά πισωδρομήσει και κατέστρεψε τίς περισσότερες κατακτήσεις του συνδικαλισμού. Κι αυτό γιατί ό συνδικαλισμός ξεκινούσε από συγκεκριμένη βάση, τó επάγγελμα, πού είναι στόν οικονομικό τομέα ό,τι και ή κομμούνα στόν πολιτικό, τó ζωντανό κύτταρο πού πάνω του οικοδομείται ό οργανισμός, ένώ ή καισαρική επανάσταση ξεκινάει από τή θεωρία και δίνει μέ τή βία μιιά θέση στο πραγματικό. Ό συνδικαλισμός, όπως και ή κομμούνα, είναι ή άρνηση, σέ όφελος του πραγματικού, του γρα-

φειοκρατικού κι άφηρημένου συγκεντρωτισμού.¹ Ἡ επανάσταση τοῦ 20οῦ αἰῶνα ἰσχυρίζεται ἀντίθετα πῶς στηρίζεται στὴν οἰκονομία, ἀλλὰ εἶναι πρῶτα ἀπ' ὅλα πολιτικὴ καὶ ἰσολογία. Ἐξαιτίας τοῦ τρόπου πού λειτουργεῖ δὲν μπορεῖ ν' ἀποφύγει τὴν τρομοκρατία καὶ τὴ βία ἐνάντια στὸ πραγματικό. Παρὰ τοὺς ἰσχυρισμούς της, ξεκινάει ἀπ' τὸ ἀπόλυτο γιὰ νὰ διαμορφώσει τὴν πραγματικότητα. Ἡ ἐξέγερση, ἀντίστροφα, στηρίζεται στὸ πραγματικό γιὰ νὰ συνεχίσει τὴν πορεία της πρὸς τὴν ἀλήθεια, πολεμώντας ἀσταμάτητα. Ἡ πρώτη προσπαθεῖ νὰ δλοκληρωθεῖ ἀπὸ τὰ πάνω πρὸς τὰ κάτω, ἡ δευτέρα ἀπὸ κάτω πρὸς τὰ πάνω. Ἄντὶ νὰ εἶναι ρομαντικὴ, ἡ ἐξέγερση τάσσεται μὲ τὸ μέρος τοῦ ἀληθινοῦ ρεαλισμοῦ. Ἄν θέλει μιὰ επανάσταση, τὴ θέλει πρὸς ὄφελος τῆς ζωῆς κι ὄχι ἐνάντιά της. Γι' αὐτὸ στηρίζεται πρῶτα πάνω στὶς πιὸ συγκεκριμένες πραγματικότητες, τὸ ἐπάγγελμα, τὸ χωριό, ὅπου διαφαίνεται ἡ ὑπαρξη, ἡ ζωντανὴ καρδιά τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν πραγμάτων. Ἡ πολιτικὴ πρέπει νὰ ὑποταχθεῖ σ' αὐτὲς τὶς ἀλήθειες. Ὅταν τέλος προωθεῖ τὴν ἱστορία κι ἀνακουφίζει τὸν πόνο τῶν ἀνθρώπων, τὸ κάνει χωρὶς τρομοκρατία, ἂν ὄχι χωρὶς βία, καὶ μέσα στὶς πιὸ διαφορετικὲς πολιτικὲς συνθήκες.²

Ἄλλὰ αὐτὸ τὸ παράδειγμα προχωρεῖ πολὺ μακρύτερα ἀπ' ὅσο φαίνεται. Τὴν ἡμέρα πού ἡ καισαρικὴ επανάσταση νίκησε θριαμβευτικὰ τὸ συνδικαλιστικὸ καὶ φιλελεύθερο πνεῦμα, ἡ ἐπαναστατικὴ σκέψη ἔχασε ἀπὸ μέσα της τὸ ἀντίβαρο πού δὲν μπορεῖ νὰ τὸ στερηθεῖ χωρὶς νὰ καταρρεῦσει. Αὐτὸ τὸ ἀντίβαρο, αὐτὸ τὸ πνεῦμα πού μετράει τὴ ζωὴ, εἶναι ἐκεῖνο

1. «Οἱ ἀνθρώπινες ὑπάρξεις θὰ χειραφετηθοῦν μόνο μέσα σὲ φυσικὲς ὁμάδες». Τολαίν, μελλοντικὸς κομμουνάρος.

2. Οἱ σύγχρονες σκανδιναβικὲς κοινότητες, π.χ., δείχνουν ὅτι τεχνητὸ καὶ ἐγκληματικὸ ὑπάρχει στὶς καθαρὰ πολιτικὲς ἀντιπαιτεύσεις. Ὁ γονιμότερος συνδικαλισμὸς συμβιβάζεται μὲ τὴ συνταγματικὴ μοναρχία καὶ πραγματοποιεῖ τὴν κατὰ προσέγγιση εἰκόνα μιᾶς δίκαιης κοινότητας. Ἡ πρώτη φροντίδα τοῦ ἱστορικοῦ κι ὀρθολογιστικοῦ κράτους, ἀντίθετα, ἦταν νὰ συντρίψει γιὰ πάντα τὸ ἐπαγγελματικὸ κῦτταρο καὶ τὴν αὐτονομία τῶν κοινοτήτων.

πού ψυχώνει τη μακρόχρονη παράδοση αυτού που μπορεί να ονομασθεί ήλειακή σκέψη και επο, από τον καιρό των αρχαίων Έλλήνων, ή φύση Ισορροπούσε πάντα με το γίγνεσθαι. Η ιστορία της πρώτης Διεθνούς, επο ή γερμανικός σοσιαλισμός αγωνίζεται ασταμάτητα ενάντια στη φιλελεύθερη σκέψη των Γάλλων, των Ίσπανών και των Ίταλών, είναι ή ιστορία της πάλης ανάμεσα στη γερμανική ιδεολογία και το μεσογειακό πνεύμα.¹ Η κομμούνια ενάντια στο Κράτος, ή συγκεκριμένη κοινωνία ενάντια στην απολυταρχική κοινωνία, ή στοχαστική έλευθερία ενάντια στην ορθολογιστική τυραννία, ή αλτρουιστικός ατομικισμός ενάντια στην αποικιοποίηση των μαζών, είναι οι αντίνομίες που εκφράζουν πάλι τη μακρόχρονη αναμέτρηση ανάμεσα στο μέτρο και την υπερβολή που ζωντανεύει ή ιστορία της Δύσης μετά την αρχαιότητα. Η βαθύτερη σύγκρουση αυτού του αιώνα δέν εκδηλώνεται ίσως τόσο ανάμεσα στις γερμανικές ιδεολογίες της Ιστορίας και τη χριστιανική πολιτική, που με κάποιον τρόπο έχουν γίνει συνένοχοι, όσο ανάμεσα στα γερμανικά όνειρα και τη μεσογειακή παράδοση, τις διαιρέτητες της αιώνιας έφηβείας και την άντρική δύναμη, τη νοσταλγία, που έρεθίζεται από τη γνώση και τα διδλία, και το θάρρος που σκληραίνει και φωτίζεται με το πέραςμα της ζωής ανάμεσα στην Ιστορία και τη φύση με δυο λόγια. Άλλά ή γερμανική ιδεολογία είναι κατά τουτο κληρονόμος. Συμπληρώνει είκοσι αιώνων μάταιο άγώνα ενάντια στη φύση, στ' όνομα ενός Ιστορικού θεού πρώτα και της θεοποιημένης Ιστορίας ύστερα. Ο χριστιανισμός μπόρεσε να πραγματώσει τον καθολικισμό του άφομοιώνοντας ό,τι μπορούσε από την αρχαιοελληνική σκέψη. Άλλά όταν ή Έκκλησία σπατάλησε τη μεσογειακή της κληρονομιά, έριξε όλο το βάρος στην Ιστορία, σε βάρος της φύσης, έκανε το γοτθικό ρυθμό να θριαμβέψει σε βάρος του ρω-

1. Βλέπε το γράμμα του Μάρξ στον Ένγκελς (20 Ίούλη 1870), επο εύχεται τη νίκη της Πρωσσίας ενάντια στη Γαλλία: «Η υπέρσχυση του γερμανικού προλεταριάτου πάνω στο γαλλικό θα σήμαινε ταυτόχρονα και την υπέρσχυση της θεωρίας μας σε βάρος της θεωρίας του Προυιτόν.»

μανικού και, καταστρέφοντας ένα δριο μέσα της, άρχισε να διεκδικεί ολοένα περισσότερο την κοσμική εξουσία και τον ιστορικό δυναμισμό. Ή φύση, που σταματάει να είναι αντικείμενο παρατήρησης και θαυμασμού, μπορεί πιά να είναι μόνο το ύλικό μιās δράσης που σκοπεύει να τη μεταμορφώσει. Αυτές οι τάσεις — κι όχι οι έννοιες μεσίτευσης που θά μπορούσαν να είναι ή πραγματική δύναμη του χριστιανισμού — θριαμβεύουν στη σύγχρονη εποχή κι επιτίθενται ενάντια στον ίδιο το χριστιανισμό από μιὰ δίκαιη μεταστροφή των πραγμάτων. Άς εξιστορεί λοιπόν ο Θεός απ' αυτόν τον ιστορικό κόσμο κι άμέσως γεννιέται ή γερμανική ιδεολογία, όπου ή δράση δέν είναι πιά τελειοποίηση αλλά καθαρή κατάρτηση, δηλαδή τυραννία.

Άλλά ο ιστορικός απολυταρχισμός, παρ' όλους τους θριάμβους του, δέν έπαψε ποτέ να έρχεται σέ σύγκρουση με μιὰ άόρατη έπιθυμία της ανθρώπινης φύσης, που το μυστικό της φυλάγεται στη Μεσόγειο, εκεί όπου ή διάνοια είναι άδερφή του έντονου φωτός. Οι επαναστατημένες σκέψεις, όπως οι σκέψεις της Κομμούνας και του επαναστατικού συνδικαλισμού, δέν έπαψαν να κηρύσσουν μεγαλόφωνα αυτή την άπαίτηση μπροστά στον άστικό μηδενισμό, αλλά και στον καισαρικό σοσιαλισμό. Ή άυταρχική σκέψη, που ευνοήθηκε από τους τρεις πολέμους και από τη φυσική καταστροφή μιās διαλεχτής ομάδας στασιαστών, κατόρθωσε να καταπνίξει αυτή τη φιλελεύθερη παράδοση. Άλλά τούτη ή φτωχή νίκη είναι πρόσκαιρη' ο άγώνας συνεχίζεται ακόμα. Ή Ευρώπη ζούσε πάντα μ' αυτόν τον άγώνα ανάμεσα στο μεσημέρι και τά μεσάνυχτα. Έκφυλλίστηκε μόνο όταν λιποτάχτηκε απ' αυτόν τον άγώνα, σκοτεινιάζοντας την ημέρα με τη νύχτα. Ή καταστροφή αυτής της Ισορροπίας δίνει σήμερα τους ωραιότερους καρπούς της. Χωρίς μεσιτεύσεις πιά, έξορισμένοι μακριά από τη φυσική ομορφιά, να που βρεθήκαμε πάλι στον κόσμο της Παλαιάς Διαθήκης, αποκλεισμένοι ανάμεσα στους σκληρούς Φαραώ και τον ανελέητο οδρανό.

Τότε μέσα στην κοινή δυστυχία αναγεννιέται πάλι ή παλιά έπιθυμία' ή φύση ξεσηκώνεται πάλι ενάντια στην Ι-

στορία. Δέν πρόκειται βέβαια νά περιφρονήσει τίποτα, οὔτε νά ὑμνήσει ἕναν πολιτισμό ἐνάντια σέ κάποιον ἄλλο, θέλει ἔμως μονάχα νά πεί πῶς ὑπάρχει μιὰ σκέψη πού ὁ σημερινός κόσμος δέ θά μπορέσει νά στερηθεῖ γιά πολὺ ἀκόμα. Ὑπάρχει ὀπωσδήποτε ἀρκετὴ δύναμη θυσίας στὸ ρωσικὸ λαό, στὴν Εὐρώπη, καθὼς καὶ ἡ ἀπαραίτητη δύναμη ἀναδημιουργίας στὴν Ἀμερική. Ἀλλὰ τὰ νιάτα τοῦ κόσμου βρίσκονται πάντα γύρω ἀπ' τὶς ἴδιες ἀκρογιαλιές. Μέσα στὴν ἀνάξια Εὐρώπη, ἔπου χωρὶς ὀμορφιά καὶ φιλία πεθαίνει ἡ πιὸ περήφανη φυλὴ, ἡμεῖς οἱ Μεσογειακοὶ ζοῦμε πάντα κάτω ἀπὸ τὸ ἴδιο φῶς. Στὴν καρδιά τῆς εὐρωπαϊκῆς νύχτας, ἡ ἡλιακὴ σκέψη, ὁ πολιτισμὸς μὲ τὸ διπλὸ πρόσωπο, περιμένει τὴν αὐγὴ του. Φωτίζει κιόλας τοὺς δρόμους τῆς ἀληθινῆς κυριαρχίας.

Ἡ ἀληθινὴ κυριαρχία συνίσταται στὴν ἀποκατάσταση τῶν προκαταλήψεων τῆς ἐποχῆς καὶ πρῶτα ἀπ' ὅλα τῆς βαθύτερης καὶ τῆς πιὸ ἀνάξιας ἀνάμεσά τους, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὁ ἄνθρωπος πού ἀφήνεται στὴν ὑπερβολὴ χαρακτηρίζεται ἀπὸ πολὺ λίγη φρόνηση. Εἶναι ἀλήθεια πῶς ἡ ὑπερβολὴ μπορεῖ νά εἶναι ἀγιότητα δταν συνοδεύεται ἀπὸ τὴν παραφροσύνη τοῦ Νίτσε. Ἀλλὰ αὐτὴ ἡ κραιπάλη τῆς ψυχῆς, πού ἐμφανίζεται ἐπιδειχτικὰ στὸ προσκήνιο τῆς κουλτούρας μας, εἶναι σ' ὅλες τὶς περιπτώσεις ὁ Γλιγγος τῆς ὑπερβολῆς, ἡ τρέλα τοῦ ἀδύνατου πού καίει ἀγιάτρευτα ἔποικον μιὰ φορὰ ἀφεθεῖ σ' αὐτή; Ὁ Προμηθεὺς εἶχε ποτὲ αὐτὴ τὴν ὄψη τοῦ εἰλωτα ἢ τοῦ κατήγορου; Ὁχι, ὁ πολιτισμὸς μας ἐπιζει μὲ τὴν αὐταρέσκεια ἀναντρων, γεμάτων μίσος ψυχῶν καὶ τοὺς μικροφιλόδοξους πόθους γερασμένων ἐφήδων. Κι ὁ Ἐωσφόρος πέθανε μαζί μὲ τὸ Θεὸ κι ἀπ' τὶς σιάχτες του βγήκε ἕνας κακὸς δαίμονας πού δὲ βλέπει πιὰ οὔτε ποῦ θά βρεῖ τὴν περιπέτεια. Τὸ 1950 ἡ ὑπερβολὴ εἶναι σ' ὅλες τὶς περιπτώσεις ἀνεση καὶ μερικὲς φορὲς σταδιοδρομία. Τὸ μέτρο, ἀντίθετα, εἶναι καθαρὴ ἔνταση. Χαμογελάει χωρὶς ἀμφιβολία καὶ οἱ γεμάτοι παραφορὰ σύγχρονοί μας, ἀφοσιωμένοι σὲ πολύμοχθες ἀποκαλύψεις, τὸ περιφρονοῦν γι' αὐτό. Ἀλλὰ τοῦτο τὸ χαμόγελο λάμπει στὴν κορυφὴ μιᾶς ἀτέλειωτης προσπάθειας: εἶναι μιὰ συμπληρωματικὴ δύναμη. Αὐτοὶ οἱ μικροὶ Εὐρω-

παίσι, πού μᾶς παρουσιάζουν ἕνα φιλόργυρο πρόσωπο, ἀφοῦ δὲν ἔχουν πιά τὴ δύναμη νὰ χαμογελάσουν, γιατί ἄραγε ἰσχυρίζονται πῶς μὲ τὶς ἀπελπισμένες παραφορές τους δίνουν τὸ παράδειγμα τῆς ἀνωτερότητας;

Ἡ ἀληθινὴ τρέλα τῆς ὑπερβολῆς πεθαίνει ἢ δημιουργεῖ τὸ ἴδιο τὸ μέτρο τῆς. Δὲν κάνει τοὺς ἄλλους νὰ πεθαίνουν γιὰ νὰ φτιάξει ἕνα δικό τῆς ἄλλοθι. Στὸν ὑπέρτατο σπαραγμὸ θρῖσκει τὸ θρόνῳ τῆς καὶ θυσιάζεται σ' αὐτὸ ἂν πρέπει, ὅπως ὁ Καλιάγιεφ. Τὸ μέτρο δὲν εἶναι τὸ ἀντίθετο τῆς ἐξέγερσης. Ἡ ἐξέγερση εἶναι τὸ μέτρο πού τὴν προστάζει, τὴν ὑπερασπίζει καὶ τὴν ἀναδημιουργεῖ μέσα ἀπὸ τὴν ἱστορία καὶ τὴν ἀταξία τῆς. Ἡ ἴδια ἡ προέλευση αὐτῆς τῆς ἀξίας μᾶς ἐγγυᾶται ὅτι μπορεῖ νὰ ὑπάρχει μόνο στὰν εἶναι διχασμένη. Τὸ μέτρο πού γεννιέται ἀπὸ τὴν ἐξέγερση μπορεῖ νὰ ζήσει μόνο μὲ τὴν ἐξέγερση. Εἶναι μιὰ σταθερὴ σύγκρουση πού συνεχῶς προκαλεῖ καὶ ἐξουσιάζει τὴ νόηση. Δὲ θριαμβεῦει οὔτε πάνω στὸ ἀδύνατο, οὔτε πάνω στὴν ἄβυσσο. Ἰσορροπεῖ μαζί τους. Ὅ,τι καὶ νὰ κάνουμε ἢ ὑπερβολὴ θὰ ἔχει πάντα τὴ θέση τῆς στὴν καρδιά τοῦ ἀνθρώπου, στὴ μεριά τῆς μοναξιάς. Μέσα μας κουβαλάμε ὅλοι τὸ κἄτεργό μας, τὰ ἐγκλήματά μας καὶ τὶς καταστροφές μας. Ἀλλὰ τὸ καθήκον μας δὲν εἶναι νὰ τὰ ξαπολύσουμε ἐλεύθερα στὸν κόσμο· εἶναι νὰ τὰ πολεμήσουμε μέσα μας καὶ στοὺς ἄλλους. Ἡ ἐξέγερση, ἡ αἰωνόβια ἐπιθυμία νὰ μὴν ὑποφέρομε, πού περιέγραφε ὁ Μπαρρές, θρῖσκεται καὶ σήμερα ἀκόμα στὴν ἀρχὴ αὐτῆς τῆς μάχης. Μάνα μορφῶν, πηγὴ τῆς ἀληθινῆς ζωῆς, μᾶς κρατᾷ πάντα ὀρθίους στὰ πόδια μας μέσα στὸ ἀμορφο, ὀρμητικὸ ρεῦμα τῆς ἱστορίας.

Πέρα από το μηδενισμό

Υπάρχει λοιπόν μία σκέψη και μία δράση για τον άνθρωπο που ταιριάζει με το μέσο επίπεδό του. Κάθε πιά φιλόδοξη πράξη γίνεται αντιφατική. Το απόλυτο δε θα το φτάσουμε ούτε και θα το δημιουργήσουμε μέσα από την ιστορία. Η πολιτική δεν είναι θρησκεία, γιατί τότε γίνεται ιερή εξέταση. Πώς ή κοινωνία θα μπορούσε να όρσει ένα απόλυτο; Καθένας ίσως ψάχνει να βρει για όλους αυτό το απόλυτο. Άλλά ή κοινωνία και ή πολιτική έχουν μοναδικό σκοπό να ρυθμίσουν τις υποθέσεις όλων για να έχει ο καθένας το χρόνο και την ελευθερία αυτής της κοινής έρευνας. Η ιστορία δεν μπορεί πια να ανακηρύσσεται σε αντικείμενο λατρείας. Είναι μόνο μια εύκαιρία που πρέπει να γονιμοποιήσει ή άγρυπνη εξέγερση.

«Η έμμογη ιδέα του θερισμού και ή άδιαφορία για την ιστορία, γράφει με εξαίσιον τρόπο ο Ρενέ Σάρ, είναι τά δυό άκρα του τόξου μου.» "Αν ο καιρός της ιστορίας δεν είναι και καιρός θερισμού, ή ιστορία είναι μόνο μια φευγαλέα και σκληρή σκιά, όπου ο άνθρωπος δεν έχει πια τή θέση του. "Οποιος δίνεται σε τούτη την ιστορία δε δίνεται σε τίποτα κι εκείνος με τή σειρά του δεν είναι τίποτα. Άλλά όποιος δίνεται στον καιρό της ζωής του, στο σπίτι που υπερασπίζει, στην άξιοπρέπεια των ζωντανών, αυτός δίνεται στη γη και μαζεύει τή σοδειά που σπέρνει πάλι για να θρέψει ξανά. Τέλος κάνουν να προχωρεί ή ιστορία αυτοί που ξέρουν, στην κατάλληλη στιγμή, να ξεσηκώνονται ενάντιά της. Αυτό προϋποθέτει μια άτέλειωτη ένταση και την κυριαρχημένη γαλήνη για την όποια μιλά ο ίδιος ποιητής. Άλλά ή άληθινή ζωή βρίσκεται

στην καρδιά τούτου του σπαραγμού. Είναι ο ίδιος ο σπαραγμός, το πνεύμα που πλανιέται πάνω από ήφαλιςτεια φωτός, ή μανία της ισότητας, ή εξαντλητική αδιαλλαξία του μέτρου. Αυτά που ακούμε ν' αντηχούν για μᾶς στο τέρμα της μακρόχρονης περιπέτειας της εξέγερσης δὲν είναι φόρμουλες αἰσιοδοξίας, που οὔτε θὰ ξέρουμε τί νὰ κάνουμε στο ἄκρο της δυστυχίας μας, ἀλλὰ λόγια θάρρους και φρόνησης που, κοντά στη θάλασσα, γίνονται ἀκόμα κι ἀρετή.

Σήμερα καιμὰ σοφία δὲν μπορεί νὰ ἰσχυριστεί πως δίνει πιό πολλά. Ἡ εξέγερση συνεχίζει ἀκούραστα νὰ ἔχει σὰ στόχο της τὸ κακό ἀπ' αὐτὸ ἀντλεί νέα δύναμη κι ὀρμητικότητα. Ὁ ἄνθρωπος μπορεί νὰ κυριαρχήσει μέσα του κάθε τι που πρέπει νὰ ὑποτάξει. Πρέπει νὰ διορθώσει μέσα στην πλάση ὅ,τι μπορεί νὰ διορθωθεί. Ἀκόμα και τότε τὰ παιδιά θὰ πεθαίνουν ἀδίκα μέσα στην τέλεια κοινωνία. Τὸ μόνο που μπορεί νὰ πετύχει ὁ ἄνθρωπος με τὴ μεγαλύτερη προσπάθειά του, εἶναι νὰ μειώσει ἀριθμητικά τὴ δυστυχία τοῦ κόσμου. Ἀλλὰ ἡ ἀδικία και τὰ δόσανα θὰ εξακολουθήσουν νὰ ὑπάρχουν κι ὅσο κι ἂν εἶναι περιορισμένα δὲ θὰ πάφουν νὰ προκαλοῦν τὸ σκάνδαλο. Τὸ «γιατί;» τοῦ Δημήτρη Καραμαζώφ θὰ συνεχίσει ν' ἀντηχεί: ἡ τέχνη κι ἡ εξέγερση θὰ πεθάνουν μαζί με τὸν τελευταῖο ἄνθρωπο.

Ὑπάρχει ἀναμφισβήτητα ἓνα κακό που συσσωρεύουν οἱ ἄνθρωποι στη μανιασμένη ἐπιθυμία τους για ἐνότητα. Ἀλλὰ ἓνα ἄλλο κακό ὀρίζεται στη ἐάση αὐτῆς τῆς ἀτακτῆς κίνησης. Ὁ ἄνθρωπος ζητάει δικαιοσύνη ἀπὸ τὸ δάθος τῆς ψυχῆς του μπροστά σ' αὐτὸ τὸ κακό, μπροστά στο θάνατο. Ὁ ἱστορικός χριστιανισμός ἀποκρίθηκε σ' αὐτὴ τὴ διαμαρτυρία ἐνάντια στο κακό μόνο με τὴν ἀναγγελία τοῦ βασιλείου και τῆς αἰώνιας ζωῆς, που ἀπαιτεῖ τὴν πίστη. Ἀλλὰ ὁ πόνος φθείρει τὴν ἐλπίδα και τὴν πίστη και τότε μένει μονάχος και χωρὶς ἐξήγηση. Τὰ πλήθη τῆς ἐργασίας, κουρασμένα πιά νὰ ὑποφέρουν και νὰ πεθαίνουν, εἶναι πλήθη χωρὶς Θεό. Γι' αὐτὸ ἡ θέση μας εἶναι δίπλα τους, μακριὰ ἀπὸ νέους και παλιούς γιατρούς. Ὁ ἱστορικός χριστιανισμός μεταθέτει πέρα ἀπὸ τὴν ἱστορία τὴ θεραπεία τοῦ κακοῦ και τοῦ πόνου, που ὁμως ἔ-

μεις υποφέρουμε μέσα στην Ιστορία. Κι ο σύγχρονος υλισμός πιστεύει επίσης πώς απαντάει σ' όλα τα ερωτήματα. 'Αλλά όντας ύπηρέτης της Ιστορίας επεκτείνει τον τομέα του Ιστορικού φόνου και τον αφήνει παράλληλα χωρίς δικαίωση, άφοσ αυτή θά έρθει μόνο στο μέλλον που άπαιτεί και πάλι πίστη. Και στις δυο περιπτώσεις χρειάζεται αναμονή, ένω στο μεταξύ ο άθώος δέν παύει νά πεθαίνει. 'Εδω και είκοσι αιώνες τό συνολικό άθροισμα του κακού δέ μειώθηκε στον κόσμο. Καμιά Παρουσία δέν πραγματοποιήθηκε, ούτε ή θεϊκή ούτε ή έπαναστατική. Σε κάθε δυστυχία, ακόμα και σέ κείνη που στα μάτια των ανθρώπων άξιζει νά δίνεται, είναι σφιχτά δεμένη μιά άδικία. 'Η μακρόχρονη σιωπή του Προμηθέα μπροστά στις δυνάμεις που τον καταθλίβουν φωνάζει ακόμα. 'Αλλά στο μεταξύ ο Προμηθέας είδε τους ανθρώπους νά στρέφονται χλευαστικά και ένάντιά του. 'Ακινήτοποιημένος όπως είναι ανάμεσα στο ανθρώπινο κακό και τό πεπρωμένο, στην τρομοκρατία και την άθαιρεσία, δέν τού μένει παρά μόνο ή δύναμη της εξέγερσης για νά σώσει από τό έγκλημα ότι μπορεί ακόμα νά σωθεί, χωρίς νά υποκύψει στην άλαζονεία της βλασφημίας.

Καταλαβαίνουμε λοιπόν γιατί ή εξέγερση δέν μπορεί νά κάνει χωρίς μιά παράξενη αγάπη. 'Όσοι δέ βρίσκουν άναπαμό ούτε στο Θεό ούτε στην Ιστορία, καταδικάζονται νά ζουν για εκείνους που, όπως κι αυτοί, δέν μπορούν νά ζουν: για τους ταπεινωμένους. 'Η πιο καθαρή κίνηση της εξέγερσης στεφανώνεται τότε μέ τή σπαραχτική κραυγή του Καραμαζώφ: Άν δέν μπορούν όλοι νά σωθούν, τί χρησιμεύει ή σωτηρία του ενός! 'Έτσι οι καθολικοί κατάδικοι στα κελιά της 'Ισπανίας, άρνιούνται σήμερα τή μετάληψη, γιατί οι παπάδες του καθεστώτος την έκαναν υποχρεωτική σέ μερικές φυλακές. Κι αυτοί επίσης, μόνοι μάρτυρες της σταυρωμένης άθωότητας, άρνιούνται τή σωτηρία άν πρέπει νά την πληρώσουν μέ άδικία και καταπίεση. Αύτή ή τρελή γενναιοφυχία είναι ή γενναιοφυχία της εξέγερσης, που δίνει χωρίς άγροπρία τή δύναμη της αγάπης της και άρνιέται χωρίς αναβολή την άδικία. 'Η τιμή της βρίσκεται στο ότι δέν υπολογίζει

τίποτα, τὰ μοιράζει δλα στήν παρούσα ζωή και στους ζωντανούς αδερφούς της. Έτσι προσφέρει και στους ανθρώπους πού θάρθουν. Άληθινή γενναιοδωρία πρὸς τὸ μέλλον εἶναι νὰ τὰ δίνεις δλα στοῦ παρόν.

Ἡ ἐξέγερση ἀποδείχνει ἔτσι πὼς εἶναι τὸ ἴδιο τὸ ρεῦμα τῆς ζωῆς κι ὅτι δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ τὴν ἀρνηθεῖ χωρὶς ν' ἀπαρνηθεῖ τὴ ζωή. Ἡ πιὸ ἀγνή κραυγὴ τῆς κάνει κάθε φορὰ νὰ ἀνορθώνεται μιὰ ὕπαρξη. Εἶναι λοιπὸν ἀγάπη και γοιμότητα ἢ δὲν εἶναι τίποτα. Ἡ ἐπανάσταση χωρὶς τιμὴ, ἢ ἐπανάσταση τοῦ ὑπολογισμοῦ, πὸς προτιμώντας ἕναν ἀφηρημένο ἀνθρωπο ἀπὸ ἕναν ἀνθρωπο μὲ σάρκα, ἀρνιέται τὸ εἶναι ὄσες φορὲς τῆς χρειάζεται, ἀντικαθιστᾷ τὴν ἀγάπη μὲ τὴ μνησικακία. Ὅταν ἡ ἐξέγερση ἀφήνεται νὰ μολυνθεῖ ἀπὸ τὴ μνησικακία, ξεχνώντας τις γενναιοψυχες ἀρχές τῆς, ἀρνιέται τὴ ζωή, προχωρεῖ στήν καταστροφή και ξεσηκώνει τὴ σαρκαστικὴ λεγεῶνα τῶν μικρῶν τῆς στασιαστῶν, σπορὰ σκλάβων πὸς κατάντησαν νὰ προσφέρονται σήμερα σ' ὄλες τις ἀγορὲς τῆς Εὐρώπης γιὰ ὀποιαδήποτε σκλαβιά. Δὲν εἶναι πιὰ οὔτε ἐξέγερση οὔτε ἐπανάσταση, ἀλλὰ μνησικακία και τυραννία. Τότε, ὅταν πιὰ ἡ ἐπανάσταση γίνεται, σ' ὄνομα τῆς ἐξουσίας και τῆς ἱστορίας, αὐτὸς ὁ δολοφονικὸς και ὑπέρμετρος μηχανισμὸς, μιὰ νέα ἐξέγερση καθαγιάζεται σ' ὄνομα τοῦ μέτρου και τῆς ζωῆς. Βρισκόμαστε σὲ τοῦτο τὸ ἀκρο. Ὅμως στὰ σύνορα τῶν σκοταδιῶν ὑπάρχει ὀπωσδήποτε ἕνα φῶς, πὸς τὸ μαντεύουμε κιόλας και πὸς πρέπει ν' ἀγωνιστοῦμε μόνο και μόνο γιὰ νὰ ὑπάρχει. Πέρα ἀπὸ τὸ μηδενισμὸ, ἔμεις ὄλοι ἐτοιμάζουμε μιὰ ἀναγέννηση μέσα ἀπὸ τὰ ἔρείπια. Ἄλλὰ λίγοι τὸ ξέρουν.

Και τώρα ἡ ἐξέγερση μπορεῖ, χωρὶς νὰ ἰσχυρίζεται πὼς θὰ τὰ λύσει δλα, ν' ἀναλάβει τις εὐθύνες τῆς. Ἀπὸ τούτη τὴ στιγμή τὸ μεσημέρι κυλάει πάνω στοῦ ἴδιο τὸ ρεῦμα τῆς ἱστορίας. Γύρω ἀπ' αὐτὴ τὴν καταλυτικὴ φωτιά μάχες σκιῶν ἀναδεύουν γιὰ μιὰ στιγμή, ὄστερα ἐξαφανίζονται και τυφλοὶ πὸς ἀγγίζουν τὰ δλέφαρά τους φωνάζουν πὼς αὐτὸ εἶναι ἡ ἱστορία. Οἱ ἀνθρωποὶ τῆς Εὐρώπης, ἀφημένοι στὶς σκιές,

παύουν πιά νά προσβλέπουν στό σταθερό κι άχτιδοβόλο σημείο. Ξεχνοῦν τό παρόν γιά τό μέλλον, τό κυνήγι τῶν ἀνθρώπων γιά τή ματαιότητα τῆς δύναμης, τήν ἀθλιότητα τῆς φτωχογειτονιαῶς γιά μιᾶ ἀστραφτερή πολιτεία, τήν καθημερινή δικαιοσύνη γιά μιᾶ φανταστική γῆ τῆς ἐπαγγελίας. Ἀπελπισμένοι γιά τήν ἐλευθερία τῶν προσώπων ὀνειρεύονται μιᾶ παράξενη ἐλευθερία τοῦ εἶδους· ἀρنيοῦνται τό μοναχικό θάνατο καί ὀνομάζουν ἀθανασία μιᾶ ἀπίθανη, συλλογική ἐπιθανάτια ἀγώνια. Δέν πιστεύουν πιά σ' αὐτό πού ὑπάρχει, στόν κόσμο καί στό ζωντανό ἄνθρωπο· τό μυστικό τῆς Εὐρώπης εἶναι πῶς δέν ἀγαπᾶ πιά τή ζωή. Οἱ τυφλοί τῆς πίστεψαν πολὺ παιδίαστικά πῶς ἀγαπώντας μιᾶ μόνο μέρα τῆς ζωῆς, θά ἀρκοῦσε γιά νά δικαιωθοῦν αἰῶνες καταπίεσης. Γι' αὐτό θέλησαν νά στήσουν τή χαρά ἀπ' τό ταμπλῶ τοῦ κόσμου καί νά τήν ἀναβάλουν γι' ἀργότερα. Ἡ ἀνυπομονησία τῶν ὀρίων, ἡ ἄρνηση τῆς διπλῆς τους ὑπαρξης, ἡ ἀπόγνωση τοῦ νά εἶναι ἄνθρωποι τοὺς ἔριξαν τελικά σέ μιᾶ ἀπάνθρωπη ὑπερβολή. Μὲ τό ν' ἀρνηθοῦν τό σωστό μέγεθος τῆς ζωῆς, ἀνγκάστηκαν νά θέσουν σέ ἀμφισβήτηση τή δική τους ἐξοχότητα. Μὴν ἔχοντας τίποτα καλύτερο, θεοποίησαν τοὺς ἑαυτοὺς τους καί ἔτσι ἄρχισε ἡ δυστυχία τους: αὐτοὶ οἱ θεοὶ ἔχουν βγαλμένα μάτια. Ὁ Καλιάγιεφ καί τ' ἀδέρφια του σ' ὄλο τὸν κόσμο ἀρنيοῦνται ἀντίθετα τῇ θεότητα, ἀφοῦ ἀπορρίπτουν τήν ἀπερίοριστη ἐξουσία πού δίνει τό θάνατο. Διαλέγουν καί μᾶς δίνουν σάν πρότυπο τό μοναδικό κανόνα πού εἶναι πρωτότυπος σήμερα: νά μαθαίνουμε νά ζοῦμε καί νά πεθαίνουμε καί γιά νά εἴμαστε ἄνθρωποι ν' ἀρنيόμαστε νά εἴμαστε θεοί.

Ἔτσι στό μεσημέρι τῆς σκέψης ὁ ἐπαναστατημένος ἀρνιέται τῇ θεότητα γιά νά συμμεριστεῖ τοὺς κοινούς ἀγῶνες καί τήν κοινὴ μοίρα. Θά διαλέξουμε τὴν Ἰθάκη, τὴν πιστὴ γῆ, τὴν τολμηρὴ καί λιτὴ σκέψη, τὴν ξεκάθαρη δράση, τὴ γενναιοφυξία τοῦ ἀνθρώπου πού ξέρει. Μέσα στό φῶς, ὁ κόσμος μένει ἡ πρώτη κι ἡ τελευταία μας ἀγάπη. Τ' ἀδέρφια μας ἀναπνεύουν κάτω ἀπ' τὸν ἴδιο οὐρανὸ μὲ μᾶς, ἡ δικαιοσύνη εἶναι ζωντανή. Τότε γεννιέται ἡ παράξενη χαρὰ πού μᾶς

εσθθάει νά ζούμε και νά πεθαίνουμε και πού δέ θά δεχτοίμε πιά ν' αναθάλλουμε γι' ἀργότερα. Πάνω στήν πονεμένη γῆ ὑπάρχει τὸ ἀκούραστο ζιζάνιο, ἡ πικρὴ τροφή, ὁ σκληρὸς ἀνεμος πού ἐρχεται ἀπὸ τὴ θάλασσα, ἡ παλιὰ κι ἡ νέα αὐγή. Μ' αὐτὴ θά ξαναφτιάξουμε, μέσα ἀπὸ μάχες, τὴν ψυχὴ αὐτῆς τῆς ἐποχῆς και μιὰ Εὐρώπη πού δέ θά ἀποκλείει τίποτα. Οὔτε κι αὐτὸ τὸ φάντασμα, τὸ Νίτσε, πού, γιὰ δώδεκα χρόνια μετὰ τὴν κατάρρευσὴ του, ἡ Δύση θεωροῦσε σὰν τὸ κεραυνοβολημένο εἶδωλο τῆς ἀνώτερης συνειδησῆς τῆς και τοῦ μηδενισμοῦ τῆς· οὔτε αὐτὸν τὸν προφήτη τῆς δίχως τρυφερότητα δικαιοσύνης πού κατὰ λάθος ἀναπαύεται ἀνάμεσα στοὺς ἀπιστοὺς τοῦ νεκροταφείου τοῦ Χαίγκκναιτ· οὔτε τὴ θεοποιημένη μούμια τοῦ ἀνθρώπου τῆς δράσης μέσα στὸ γυάλινο φέρετρό τῆς· οὔτε ἄλλο τίποτα ἀπ' αὐτὸ πού τὸ πνεῦμα και ἡ ἐνεργητικότητα τῆς Εὐρώπης ἔδωσαν χωρὶς ἀνάπαυλα στήν περηφάνεια μιᾶς ἀθλιας ἐποχῆς. Πραγματικά, ὅλοι μποροῦν νά ξαναζήσουν δίπλα σ' ὅσους θυσιάστηκαν τὸ 1905, ἀλλὰ μόνο ἂν καταλάβουν ὅτι πρέπει οἱ μὲν νά διορθώσουν τοὺς δέ και ὅτι ἓνα σύνορο μέσα στὸν ἥλιο τοὺς σταματᾷ ὁ δλος. Καθένας λέει στὸν ἄλλο πῶς δὲν εἶναι Θεός· ἔδῳ σταματᾷ ὁ ρομαντισμός. Αὐτὴ τὴν ὥρα πού καθένας ἀπὸ μᾶς πρέπει πάλι νά τεντώσει τὸ τόξο του γιὰ ν' ἀποδείξει τὴν ἀξία του, νά καταχτήσει, μέσα στήν ἱστορία και ἐνάντια σ' αὐτὴ, αὐτὸ πού κίβλας κατέχει, τὴ φτωχὴ σοδειὰ τῶν χωραφίων του, τὴ σύντομη ἀγάπη τούτης τῆς γῆς, τὴν ὥρα πού ἐπιτέλους γεννιέται ἓνας ἀνθρωπος, πρέπει ν' ἀφήσουμε τὴν ἐποχὴ τούτη και τίς ἐφηδικὲς μανίες τῆς. Τὸ τόξο λυγίζει, τὸ ξύλο φωνάζει. Στὴν κορυφὴ τῆς ψηλότερης Ἐντασης θά ξεπηδήσει ἡ ὁρμὴ ἑνὸς εὐθυτενοῦς βέλους, τῆς πιὸ σκληρῆς και ἐλεύθερης τροχιάς.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ	9
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	17
I. Ο ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΗΜΕΝΟΣ ΑΝΘΡΩΠΟΣ	27
II. Η ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΗ ΕΞΕΓΕΡΣΗ	39
ΟΙ ΓΙΟΙ ΤΟΥ ΚΑ'Ι'Ν	43
Η ΑΠΟΛΥΤΗ ΑΡΝΗΣΗ	54
Ένας άνθρωπος τών γραμμάτων	55
'Η εξέγερση τών δανδήδων	68
Η ΑΡΝΗΣΗ ΤΗΣ ΣΩΤΗΡΙΑΣ	77
Η ΑΠΟΛΥΤΗ ΚΑΤΑΦΑΣΗ	86
Τò μεμονωμένο άτομο	86
'Ο Νίτσε και ó μηδενισμός	90
Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΗΜΕΝΗ ΠΟΙΗΣΗ	109
'Ο Λωτρεαμόν και ή κοινοτυπία	110
Σουρρεαλισμός και επανάσταση	118
ΜΗΔΕΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ	131
III. Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΞΕΓΕΡΣΗ	137
ΟΙ ΒΑΣΙΛΟΚΤΟΝΟΙ	145
Τò νέο Εύαγγέλιο	148
'Η θανάτωση του βασιλιά	152
'Η θρησκεία τής άρετής	156
'Η τρομοκρατία	160
ΟΙ ΘΕΟΚΤΟΝΟΙ	171
Η ΑΤΟΜΙΚΗ ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑ	190
'Η έγκατάλειψη τής άρετής	192
Τρεις δαιμονισμένοι	196
Οί ντελικάτοι φονιάδες	209
'Ο σιγκαλεφισμός	220

Η ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΚΑΙ Ο ΠΑ- ΡΑΛΟΓΟΣ ΤΡΟΜΟΣ	224
Η ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΚΑΙ Ο ΟΡ- ΘΟΛΟΓΙΣΤΙΚΟΣ ΤΡΟΜΟΣ	237
'Η άστική προφητεία	238
'Η επαναστατική προφητεία	248
'Η άποτυχία τής προφητείας	264
Τό τελικό βασίλειο	284
'Ο ολοκληρωτισμός και ή δίκη	292
ΕΞΕΓΕΡΣΗ ΚΑΙ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ	307
IV. ΕΞΕΓΕΡΣΗ ΚΑΙ ΤΕΧΝΗ	315
Μυθιστόρημα κι εξέγερση	322
'Εξέγερση και ύφος	333
Δημιουργία κι επανάσταση	339
V. Η ΣΚΕΨΗ ΤΟΥ ΜΕΣΗΜΕΡΙΟΥ	346
ΕΞΕΓΕΡΣΗ ΚΑΙ ΦΟΝΟΣ	346
'Ο μηδενιστικός φόνος	350
'Ο ιστορικός φόνος	354
ΜΕΤΡΟ ΚΑΙ ΥΠΕΡΒΟΛΗ	364
'Η σκέψη του μεσημεριού	368
ΠΕΡΑ ΑΠΟ ΤΟ ΜΗΔΕΝΙΣΜΟ	374

λογεί τις ήθικες πλευρές ενός ούμανισμού που κύρια πηγή του είναι ή άλλη-λεγγύη που αναπτύσσεται ανάμεσα στους εξεγερμένους. Το έργο του διαποτισμένο από τή φιλοσοφική σκέψη τή χαρακτηρίζει ή δημιουργική πνοή, κι' ένας ανώτερης ποιότητας ούμανισμός που αναδεικνύει τόν Καμύ σέ ξεχωριστή πνευματική προσωπικότητα. Το 1957 τιμήθηκε με τή βραβείο Νόμπελ. 'Ο συγγραφέας που ανάλυσε με τόση δύναμη τή παράλογο τής εποχής μας βρήκε τή θάνατο τή 1960 σέ ένα έντελώς «παράλογο» αυτοκνητιστικό δυστύχημα.

ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ

Φράντζ Κάφκα

Ή Δίκη

Μαρκήσιου ντέ Σάντ

Οι άτυχίες τής άρετής

Χένρυ Μίλλερ

Τροπικός τού Αιγόκερω

Τροπικός τού Καρκίνου

Χρήστου Μπάκα

Ή Αδάφτιστος (ή γιός τού δχλου)

Μάρτιν Γκραίη

Τή βιβλίο τής ζωής

(Μιά συγκλονιστική μαρτυρία.

Τή βιβλίο που διαβάστηκε και αγαπήθηκε από

έκατομμύρια ανθρώπους)

Γιάννη Γαλανού

Τή χρονικό μιās συνείδησης

Γιοχάννες Μάριο Ζίμμελ

Κώδικας «Καίσαρ»

«'Αλλά ἡ σημερινὴ ἱστορία μὲ τις ἀμφισβη-
τήσεις της μᾶς ἀναγκάζει νὰ ποῦμε ὅτι ἡ
ἐξέγερση εἶναι μία ἀπὸ τις οὐσιαστικὲς δια-
στάσεις τοῦ ἀνθρώπου. Εἶναι ἡ ἱστορικὴ μας
πραγματικότης... Στὴν καθημερινὴ μας δοκι-
μασία ἡ ἐξέγερσις παίζει τὸν ἴδιο ρόλο πὸν
παίζει τὸ «Cogito» στὸν τομέα τῆς σκέψης :
εἶναι ἡ πρώτη ἔνδειξη. Αὐτὴ ὅμως ἡ ἔνδειξη
βγάζει τὸ ἄτομο ἀπ' τὴ μοναξιά του... Ἐπανα-
στατῶ, ἄρα ὑπάρχομε».

Στὸ προφητικὸ τοῦτο γιὰ τὴν πολιτικὴ καὶ
κοινωνικὴ κατάστασὴ μας βιβλίον, ὁ Ἄλμπερ
Καμὺ ἐξετάζει τὰ μεγάλα στάδια τοῦ ἔπανα-
στατικοῦ πνεύματος, ἀπὸ τὴ Γαλλικὴ ὡς τὴ
Ρωσικὴ Ἐπανάστασι, ἀπὸ τὸ Σάντ μέχρι τοὺς
σουρρεαλιστές, περνώντας μὲς ἀπὸ τοὺς ἀναρ-
χικοὺς, τοὺς μηδενιστές, τὸ Μάρξ καὶ τὸ
Νίτσε.